

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**TÜRK SİYASETİNDE STATÜKONUN DEĞİŞİM VE
DÖNÜŞÜM DÖNEMLERİ:
SÖYLEMSEL SİYASETTEN EYLEMSEL SİYASETE
ÖZAL-ERBAKAN-ERDOĞAN DÖNEMİ POLİTİKALARI**

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

HAZIRLAYAN

Doç. Dr. Selahaddin Bakan

Hasan ÇİMEN

MALATYA 2018

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRK SİYASETİNDE STATÜKONUN
DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM DÖNEMLERİ:
SÖYLEMSEL SİYASETEN EYLEMSEL
SİYASETE ÖZAL-ERBAKAN-ERDOĞAN
DÖNEMİ POLİTİKALARI**

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
DOÇ.DR. SELAHADDİN BAKAN

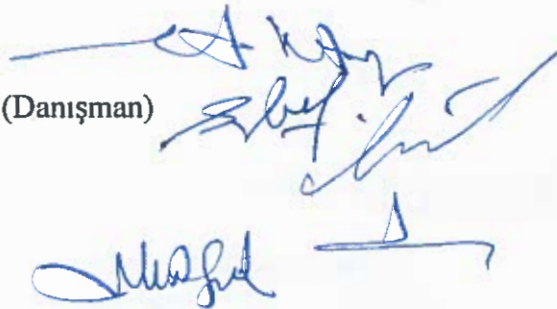
HAZIRLAYAN
HASAN ÇİMEN

Jürimiztarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu doktora tezini oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bularak.....Anabilim,
.....Bilim dalında doktora tezi olarak kabul etmiştir.

Jüri Üyelerinin Ünvanı, Adı ve Soyadı

İmzası

1. Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ
2. Doç. Dr. Selahaddin BAKAN (Danışman)
3. Doç. Dr. Gökhan TUNCEL
4. Doç.Dr. Cemal ALTAN
5. Yrd. Doç. Dr. Murat SEZİK



İNönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun.....tarih ve
.....sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Doktora tezi olarak savunduğum “Türk Siyasetinde Statükonun Değişim ve Dönüşüm Dönemleri: Söylemsel Siyasetten Eylemsel Siyasete Özal-Erbakan-Erdoğan Dönemi Politikaları” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın tarafımca yazıldığını ve yararlandığım tüm eserlerin, hem metin içinde hem de kaynakça yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Hasan ÇİMEN

BİLDİRİM

Hazırlamış olduğum doktora tezinin, kendi çalışmam olduğunu, faydalandığım alıntılara atıfta bulunup kaynakçada belirttiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim, sadece İnönü Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin,.....yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda, uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerde erişime açılabilir.

Hasan ÇİMEN

ÖNSÖZ

Doktora tezi çalışmasında, Türk siyasetinin tek parti dönemi statükosunun, Kemalist düşünce olarak adlandırılan ve “Altı Ok” olarak formüle edilen politik anlayış ve uygulamalarında, gerçek anlamda değişim ve dönüşümün, Özal-Erbakan-Erdoğan dönemlerinde söz konusu olduğu yönündeki argümana dayanmaktadır.

Öncelikle tez sürecinde, tüm desteklerini esirgemeyen, siyasal olayların analizinde ekonominin ihmal edilmemesi gerçeğini öğreten tez danışmanım Doç. Dr. Selahaddin BAKAN’a, ayrıca yapmış oldukları katkılarla tezin içerik ve niteliğinin belirlenmesinde büyük yardımları olan Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ ve Doç. Dr. Gökhan TUNCEL’e ve tez sürecinde iletişim kurabildiğim tüm İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğretim üyeleri ve doktora öğrencisi arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Hasan ÇİMEN

MALATYA, 2018

**TÜRK SİYASETİNDE STATÜKONUN DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM
DÖNEMLERİ: SÖYLEMSEL SİYASETTEN EYLEMSEL SİYASETE
ÖZAL-ERBAKAN-ERDOĞAN DÖNEMİ POLİTİKALARI**

Doktora Tezi

Hasan Çimen

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı

Mart 2018

Danışman: Doç. Dr. Selahaddin BAKAN

ÖZET

Doktora tezi çalışması olarak belirlenen bu çalışmaya göre, Cumhuriyetin tek parti döneminde kurulan, kurumsallaşan ve statükoya dönüşen Kemalist düşüncenin politik uygulamalarında, gerçek anlamda değişim ve dönüşüm, Özal-Erbakan-Erdoğan dönemleriyle söz konusu olmuştur. Değişim politikalarının hayata geçmesinde, liderlerin yanında, uluslararası gelişmelerin de elverişli ortamı hazırladığı aşikârdır. Özellikle 1970’li yılların ikinci yarısında yükselen “neo-liberal” veya “yeni sağ” siyaset anlayışı, 1980’li yıllarda yükselişe geçen postmodernite, globalleşme gibi söylemler ve yaygınlaşan demokrasi, insan hakları ve kimlik siyaseti gibi düşüncelerin etkisi göz ardı edilemez. Özal-Erbakan-Erdoğan dönemlerindeki değişim, toplumun gelenek ve muhafazakâr değerleri temelinde mümkün olmuştur. Ancak değişim politikalarının, “süreklilik-dinamiklik” niteliğinden yoksun olması, etkilerinin de sınırlı kalmasına yol açmıştır. Değişim politikalarının, kalıcı olması ve siyasal sistemin liberal çoğulcu demokrasiye dönüşmesinde, toplumsal değerlere uyumluluğu kadar, toplumsal kesimler tarafından da talep edilmesi önemlidir. Toplumsal tabana dayanmayan, sadece dış dinamikler, konjonktür, lider odaklılık ve zihniyet yapısına dayalı değişim politikaları, kısa süreli veya kesintili olmakta, demokratik kazanımları da geriye götürebilmektedir. Türk siyaseti değişimi, zihinsel ve kurumsal anlamda içselleştirip hayata geçiremediği müddetçe, “değişim-statüko” açmazına dayalı kısır döngü devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Statüko, Değişim, Zihni Göçebelik.

**CHANGE AND TRANSFORMATION PERİOD OF STATUS QUO IN
TURKISH POLITICS: FROM DISCOURSE POLITICS TO ACTION POLITICS
ÖZAL-ERBAKAN-ERDOĞAN PERİOD POLICIES**

Doctoral Dissertation

Hasan ÇİMEN

İnönü University Institute of Social Science Department of Political Science and
Social Sciences

March 2018

Advisor: Asist. Prof. Selahaddin BAKAN

ABSTRACT

According to this doctoral dissertation, the real change and transformation was realized in the political practices of the Kemalist thinking established, institutionalized and became a status quo in the single party period of the Republic, in Özal, Erbakan and Erdoğan periods. It is obvious that international developments besides political figures have paved the way for change politics. Especially the rise of "neo-liberal" or "new right" politics in the second half of 1970s, rise of post modernity and globalization in 1980s and the widespread thoughts of democracy, human rights and identity politics have prepared a suitable environment for this change. The changes in the periods of Özal-Erbakan-Erdoğan have been possible on the basis of societal traditions and conservative values. However, the lack of "continuity-dynamism" in change policies has led to limited effects. The permanence of change policies and transformation of the political system into liberal pluralistic democracy depend on demands of social segments as well as its compatibility with the social values. Change politics based on external dynamics, conjuncture, leader-orientation and mentality, which are not based on social grounds, can be short-lived or intermittent or lose democratic gains. As long as the change of Turkish politics is not internalized in the mental and institutional sense, the vicious circle based on the dilemma of "change-status quo" will continue.

Key Words: Status quo, Change, Mind Nomadism.

KISALTMALAR LİSTESİ

- AB: Avrupa Birliği
- AİHM: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
- ANAP: Anavatan Partisi
- AKP/AK Parti: Adalet ve Kalkınma Partisi
- AKPM: Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi
- AYM: Anayasa Mahkemesi
- AP: Avrupa Parlamentosu
- BM: Birleşmiş Milletler
- CENTO: Central Treaty Organization (Merkezi Anlaşma Teşkilatı)
- CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
- CKİB: Cumhurbaşkanlığı Kurumsal İletişim Başkanlığı
- DEAŞ: Devlet'ül İslamiyye fi'l Iraq wa ash-Sham.
- DEİK: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
- DGM: Devlet Güvenlik Mahkemesi
- DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
- DP: Demokrat Parti
- DPT: Devlet Planlama Teşkilatı
- ECO: Ekonomik İşbirliği Örgütü
- EFTA: European Free Trade Area (Avrupa Serbest Ticaret Birliği)
- FETÖ: Fetullahçı Terör Örgütü
- FP: Fazilet Partisi
- GB: Gümrük Birliği
- HSYK: Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
- HSK: Hakimler ve Savcılar Kurulu
- IDP: İslahatçı Demokrasi Partisi
- IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

KDGM: Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı
KEİ: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
MC: Milletler Cemiyeti
MDP: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK: Milli Güvenlik Kurulu/Konseyi
MİT: Milli İstihbarat Teşkilatı
MKP: Milli Kalkınma Partisi
MNP: Milli Nizam Partisi
MP: Millet Partisi
MSP: Milli Selamet Partisi
MÜSİAD: Müstakil Sanayiciler ve İşadamları Derneği
NAFTA: North American Free Trade Area (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi)
PDY: Paralel Devlet Yapılanması
PYD/YPG: Suriye Demokratik Birlik Partisi/Örgütün Silahlı Unsuru
RP: Refah Partisi
SEİA: Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SİA: Savunma İşbirliği Anlaşması
SP: Saadet Partisi
TCF: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TCK: Türk Ceza Kanunu
TİP: Türkiye İşçi Partisi
TİSK: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜSİAD: Türk Sanayici ve İşadamları Derneği
UCM: Uluslararası Ceza Mahkemesi
UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim, Kültür Örgütü)

**TÜRK SİYASETİNDE STATÜKONUN DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM
DÖNEMLERİ: SÖYLEMSEL SİYASETEN EYLEMSEL SİYASETE
ÖZAL-ERBAKAN-ERDOĞAN DÖNEMİ POLİTİKALARI**

Hasan ÇİMEN

İÇİNDEKİLER

Onay Sayfası.....	I
Onur Sözü.....	II
Bildirim.....	III
Önsöz.....	IV
Özet/Abstract.....	V
Kısaltmalar.....	VII
İçindekiler	IX
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

**ARAŞTIRMA HAKKINDA: KONUSU, AMACI, ÖNEMİ,
DENENCELERİ VE YÖNTEMİ**

1.1. Araştırma Konusu.....	12
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	15
1.3. Araştırmanın Denenceleri.....	16
1.4. Araştırmanın Yöntemi.....	17
1.5. Bilgi Toplama ve İşleme Araçları.....	17
1.6. İşlevsel Kavram Tanımları.....	18
1.7. Araştırmanın Sunuş Sırası.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASETİN EVRENSEL KAVRAMLARI İÇ VE DIŞ BOYUTLARI

2. Siyasi Literatürde Kullanılan Bazı Temel Kavramlar.....	19
2.1.Statüko Kavramı.....	19
2.1.1. Statükonun Dış Politik Boyutu.....	20
2.1.2. Statükonun İç Politik Boyutu.....	21
2.1.2.1. Statükonun Düşünce Temeli.....	22
2.1.2.2. Statükonun Kurumsal Uzantısı.....	27
2.2. Merkez-Çevre Kavramı.....	30
2.3. Egemenlik Düşüncesine Dayanan Kavramlar.....	41
2.3.1. Egemenlik Kavramı.....	41
2.3.2. Milli Egemenlik ve Halk Egemenliği.....	46
2.3.3. Devlet Egemen/Merkezci Kavram.....	51
2.4. Meşruiyet Kavramı.....	54
2.5. Dış Politikanın Temel Belirleyicileri.....	60
2.5.1. Dış Ortam Etkenleri.....	61
2.5.1.1. Uluslararası Sistem.....	64
2.5.1.2. Küreselleşme Etkeni.....	69
2.5.1.3. Uluslararası Hukuk ve Örgütlenme.....	71
2.5.2. Ulusal/İç Yapı Etkenleri.....	78
2.5.2.1. Siyasal Rejim.....	78
2.5.2.2. Ulusal Güç Unsurları.....	83
2.5.2.3. Liderlik Faktörü ve Karar Vericiler.....	87
2.5.2.4. Siyasi ve Bürokratik Kurumlar.....	89
2.5.2.5. Sosyo-Politik Yapı	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE STATÜKONUN KURULMASI VE KURUMSALLAŞMASI

3. Cumhuriyet Öncesi Siyasal Durum.....	97
3.1. Osmanlı Son Dönemi Siyasi Gelişmeleri.....	98
3.2. Osmanlı'da Bazı Fikir Akımları ve Örgütlenmeler.....	102
3.3. Türk Siyasi Statükosunun Temeli: İçerde Kemalist Düşüncenin Tesis Dışarda Batıcı Dış Politika.....	107
3.3.1. Statükonun Kurulmasını Kolaylaştıran Etkenler.....	111
3.3.1.1. “Merkez”in “Çevre” Üzerindeki Hâkimiyeti.....	111
3.3.1.2. Tek Parti Yönetimi.....	115
3.3.1.3. Muhalefetsiz Siyaset	117
3.3.1.4. Elverişli Uluslararası Ortam.....	124
3.3.2. Statükonun Politik Anlayış ve Uygulamaları.....	126
3.3.2.1. Kutsal Devlet Anlayışı ve Merkezîyetçi Bürokratik Yapı... ..	126
3.3.2.2. Farklılığı Dışlayan Toptancı Anlayış.....	128
3.3.2.3. Gelenekseli ve Dinsel Baskılayan Laiklik Anlayışı.....	131
3.3.2.4. Devletçi Ekonomi Anlayışı.....	135
3.3.2.5. Statükoyla Uyumlu Anayasal/Yargısal Düzen.....	139
3.3.2.6. Statükoculuk ve Batıcılık Temelinde İdeolojik ve Duygusal Dış Politika.....	141
3.4. DP Dönemi (1950-1960): Statükonun Eleştirisine Dayalı Söylemci Siyaset.. ..	147
3.4.1. Çok Partili Sisteme Giden Süreç.....	148
3.4.2. DP İktidarını Hazırlayan Gelişmeler.....	150
3.4.3. DP'nin Temel Açmazı: Değişimci Söylemden Statükoya.....	155

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK SİYASETİNDE DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM: ÖZAL-ERBAKAN-ERDOĞAN DÖNEMLERİ

4. Söylemden Eyleme Değişim Politikaları	162
4.1. Özal Öncesi Siyasal Durum.....	163
4.1.1. Türkiye’de Yaşanan Kaos, İstikrarsızlıklar ve Darbenin Ayak Sesleri.....	163
4.1.2. 12 Eylül Darbesi ve Darbe Yönetiminde Siyaset.....	166
4.2. Türk Siyasetinde Değişimin Öncüsü: Özal Politikaları.....	171
4.2.1. Özal Siyasetinin Temel Niteliği: Statükoyla Çatışma.....	180
4.2.1.1. Milli Güvenlik Devletinden Ticaret Devletine.....	181
4.2.1.2. Özal’ın Yönetim Anlayışı: Devletçi Bürokratik Kurumlarla Çatışma	189
4.2.1.3. Özal’ın Özgürlük, Din ve Toplum Anlayışı.....	195
4.2.2. Özal’ın Dış Politika Anlayışı.....	198
4.2.2.1. Edilgen Duygusal Dış Politikadan Etken Politikaya.....	200
4.2.2.2. Özal’ın Batı Algısı.....	206
4.2.3. Özal Politikalarına Yönelik Eleştiri ve Değerlendirme.....	210
4.3. Türk Siyasi Değişiminde İslamcı Düşüncenin Etkisi: Erbakan Politikaları.....	216
4.3.1. Erbakan’ın Siyasi Düşüncesi.....	224
4.3.1.1. Erbakan’ın Farklı Siyasal Söylemi: “Milli Görüş” ve “Adil Düzen”.....	228
4.3.1.2. Erbakan’ın İslam Ülkeleriyle İşbirliği Temelindeki Dış Politika Anlayışı.....	235
4.3.2. Statükonun Güncellenmesi: 28 Şubat Post Modern Darbesi.....	241
4.3.3. Erbakan Politikalarına Yönelik Eleştiri ve Değerlendirme.....	246
4.4. Türkiye’de Değişimin Restorasyonu: Erdoğan Dönemi Politikalar.....	250
4.4.1. Erdoğan Değişiminin Düşünce Boyutu.....	257
4.4.1.1. Erdoğan Hareketinin Kendi İçindeki Değişimi.....	258
4.4.1.1.1. Milli Görüşte “Gelenekçi-Yenilikçi” Ayrışması.....	258

4.4.1.1.2. Yeni Siyasi Çizgi: Muhafazakâr Demokrasi.....	262
4.4.1.2. Erdoğan'ın Türkiye'yi Değiştiren Politikaları.....	266
4.4.1.2.1. Değişimin Siyasi Boyutu.....	268
4.4.1.2.2. Değişimin Ekonomi Boyutu: Ekonomide Liberal Politikalarla Sosyal Yardımların Uyumu.....	283
4.4.1.2.3. Değişimin Dış Boyutu: Çok Boyutlu Aktif Dış Politika... ..	288
4.4.2. Erdoğan Politikalarına Yönelik Eleştiri ve Değerlendirme.....	300

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK SİYASETİNDE DEĞİŞİM: ZİHNİYET VE KURUMSAL AÇIDAN DEĞERLENDİRME

5. Değişim Kavramı ve Niteliği.....	315
5.1. Değişimin Batı'daki Yönü ve Niteliği.....	318
5.1.1. Batı Değişiminin Zihni Yönü.....	320
5.1.2. Batı Değişiminin Ekonomik ve Siyasal Yönü.....	323
5.2. Değişimin Değişimi: İbn Haldun Perspektifinde Coğrafi Göçebelikten Zihni Göçebelğe.....	327
5.3. Değişimin Türkiye'deki Yönü ve Niteliği: Osmanlı'da "Nizam-Terakki Cumhuriyet"te "Değişim-Statüko" Açmazı.....	331
5.3.1. Siyasal Kültür.....	345
5.3.1.1. Osmanlı Mirası.....	347
5.3.1.2. Yönetici/Yönlendirici Unsurlar.....	350
5.3.1.3. İnanç ve İdeoloji	355
5.3.2. Ekonomik Yapı.....	366
5.3.3. Siyasal Sistem.....	373
SONUÇ.....	395
KAYNAKÇA	408

GİRİŞ

Osmanlı-Türk siyaseti, Batılılaşmayla eş tutulan modernleşmeye ulaşılması amacıyla yapılan uygulamaların, bir nevi nizam/statüko-değişim açmazına dönüştüğü bir siyaset anlayışını yansıtmaktadır. Söz konusu değişim meselesi, Batılılaşmaya yönelen ve Tanzimat'la başlayan gelişmelerle ivme kazanmış, Tanzimat'tan meşrutiyete kısmen tedrici olan değişim, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e daha da keskin bir hal almaya başlayarak, 1950'lere kadara kesintisiz bir şekilde ve siyaseti dışlayan nitelikte cereyan etmiştir (Kahraman, 2008:242). Osmanlı'nın külleri üzerine kurulan Cumhuriyet Türkiye'si, saltanat ve hilafeti kaldırarak, Osmanlı geçmişiyle tüm bağlarını koparmak istese de, siyasal kültürden gelen merkezietçi bürokratik yönetim anlayışını devam ettirmiştir. Tek parti döneminde (1923-1950), demokratik siyasetin hayat bulmadığı, zira sorunun demokrasiden ziyade "modernleşme" olduğu, hatta bu dönemde modernleşmenin bile birçok eksik yönlerinin söz konusu olduğu söylenebilir.

Türk siyasetinde siyasetçi-aydın-asker/bürokrat koalisyonuna dayanan Cumhuriyet'in modernleştirici unsurları, Batılılaşmayı aynı zamanda modernleşmeyle eşdeğerde görüp, Kemalist düşüncüyü bu yönde temellendirmiş, bu durumu "Altı Ok" olarak formüle etmiştir. Kemalist düşüncede, modern devletin kurulması için öncelikle ekonomik, kültürel ve hukuki reformların gerçekleştirilmesi gerekliliği merkezi önemde olmakla birlikte bu gelişmenin son evresinde demokrasiye geçiş öngörülmüştür. Batılı toplumların uzun bir süreçte ve aşamalı olarak geçirdiği değişim ve dönüşümlerin, Türk toplumunda çok daha kısa zamanda gerçekleştirilmesi düşünüldüğünden, siyasi otoriterlikle devletin cebri gücünün kullanılması normal görülmüştür (Köker, 2008 : 206,207). Ancak yenilikçi bir ideoloji olarak ortaya atılan ve Kemalizm olarak isimlendirilen düşünce biçiminin politik uygulamaları, kurulup kurumsallaştıktan sonra, söz konusu projenin tüm unsurlarını korumacı bir reflekse dönüştüren bir tutumu ifade eden statükocu (Çaha, 2007:98) anlayış hâkim olmaya başlayarak, Türk siyasetinde değişimin önünde "bariyer" etkisi göstermiştir. Cumhuriyetin tek parti döneminde statükoya dönüşen anlayış ve uygulamaları; kutsal devlet anlayışı ve merkezietçi-bürokratik yapı, farklılığı dışlayan toptancı anlayış, gelenekseli ve dinsel baskılayan laiklik anlayışı, devletçi ekonomi anlayışı, statükoyla uyumlu anayasal-yargısal düzen ve son olarak statükoculuk ve Batıcılık temelindeki ideolojik dış politikaya dayandığı

söylenbilir. Statükonun politik anlayış ve uygulamaları, “Cumhuriyetin kazanımları” adı altında, tutucu bir anlayışla korunmak istenmiş, 27 Mayıs darbesinin getirdiği askeri/yargı vesayeti, statükonun korunmasını “misyon ve görev” olarak üstlendiğinden, değişime dayalı politikaların, hep sınırlı kalmasına yol açmıştır. Rejimi “koruma ve kollama” görevini üstlenen ve bu bağlamda “muhafız ordu” niteliğindeki Türk ordusu, Cumhuriyet’i kuran bir kurum olması nedeniyle, gerektiğinde müdahaleyi hak olarak görmüş (Uzgel, 1998:312), Cumhuriyetin kuruluşundan İkininli yıllara kadar askerlerin siyasette önemli bir aktör olduğu bir siyaset biçimi, hâkimiyetini sürdürmüştür. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), Kemalist düşünce ve uygulamaların koruyuculuğunu üstlendiğinden, Kemalist sistemden sapmayı öngören hiçbir siyasal ve toplumsal muhalefetin ortaya çıkmasına müsaade etmemiştir. Türkiye’deki darbe ve muhtıraların, bu anlayışın ürünü olduğu bilinmektedir.

Tek parti döneminde kurulan statükonun dış boyutu, tek yönlü “Batıcı” düşünce ve pratikler oluşturmuştur. İdeolojik ve duygusal anlamda gelişen Batıcı dış politika anlayışı, Gülalp’in belirttiği gibi (2003:32,33), Kemalist milliyetçilik anlayışıyla çelişkili bir şekilde, hem “anti-emperyalist” hem de “Batıcı” nitelikte olmakla birlikte, emperyalizmi ancak Batılılaşma yoluyla aşabileceğini düşünmekteydi. Kemalistlere göre Osmanlı, emperyalist güçlerin bir oyuncağı haline geldiğinden, Osmanlı geçmişiyle tüm bağlarını koparmak, aynı zamanda anti-emperyalist bir tavidir. Zira Batılı ekonomik ve siyasal kurumlar içinde yer almak, Batı bağlantısını sağlayan önemli durumdu. Dış politikadaki statükonun ikinci ayağını oluşturan, “Yurtta Sulh Dünyada Sulh” anlayışı, temelde barışçıl bir söylem olmakla birlikte, Lozan’da belirlenen mevcut sınırların kabul edildiğini, Osmanlı geçmişi ve mirasıyla fazla alakadar olunmayacağını göstermekteydi.

Kemalist düşünceye dayanan uygulamalar, kendisinden önceki İttihat ve Terakki’nin bir nevi devamı olarak, toplumsal katmandaki farklılıkları yadsıyan, “imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle” tasavvurunu, “Altı Ok”un “cumhuriyetçilik”, “halkçılık” ve “milliyetçilik” ilkeleri temeline oturturken, “devletçiliği” de hem ekonomik hem de siyasi bir içerikle tanımlayarak, aynı amaç ve doğrultuda temellendirmiştir. Böylece toplum, Kemalizm’in yukarıdan aşağıya örgütlediği, merkezîyetçi ve despotik bir yapıyla bütünleşmiş bir hâl alırken, devlet otoritesi

karşısında bireyin, özgürlüklerin, kimlik ve benlik meselelerinin düşünülmesi olanaksız hale gelmiştir (Kahraman, 2007:87). Dolayısıyla Türk modernleşmesinin temel sorunu, aslında onun maddi temele dayalı somut ilişkilerin bir ürünü olmaktan çok, zihinsel temelde toplumsal tasarım olarak düşünülmesidir. Modernleşmenin, “ilerleme-gerileme” karşıtlığında düşünülüp son tahlilde değerlere, tutum ve davranışlara indirgenmiş olması, Sarıbay’ın belirttiği gibi (2012: 274-276), onu esasen içi boşaltılmış tarih-kültür oluşuma götürerek bir nevi “tarihsizleştirilmiş-kültürsüzleştirilmiş” bir modernleşmeye döndürmüştür. Dursun’un belirttiği gibi (2004:187), İttihat ve Terakki’nin devletçi, merkezîyetçi, laik, Batıcı, milliyetçi ve Jacoben düşüncelerini miras alan Kemalistler, devlet eliyle toplumu bütünüyle değiştirme projesini “modernleşme” amacıyla yürürlüğe koymuşlar ve buna karşı olabileceğini düşündükleri her şeyi tasfiye etmekten geri durmamıştır. Toplumsal değerlerden uzak modernleştirici politikalar, sonuçta modernitenin meşruiyet krizine yol açmıştır.

Türk siyaseti ve toplumunun, Osmanlı’dan beri ikili karşıtlıklar temelinde izah edilerek çözümlenmeler yapıldığı bilinmektedir. Mesela “gericiler” karşısında “ilericiler”, “halkın” karşısında onu dönüştürmeye çalışan “aydınlar”, “İslamcılar”ın karşısında “laikler”, “bölücüler”in karşısında “milliyetçiler”, “sivil toplum”un karşısında “devlet” konumlanmış (Yavuz, 2008:8), tüm bu karşıtlıklar ve çatışmalar temelde, Mardin’in (2008) nitelendirdiği, “merkez-çevre” ayrışması üzerinden izah edilmeye çalışılmıştır. Merkez’in kendisi, genel anlamda devlet ve onun bürokratik yapısını ifade etmiş, söz konusu bu yapıya hâkim olma isteği, siyasetin de amaç ve işlevini dar kalıplara hapsedmiştir. Söz konusu paradigma, siyaseti ayrışma ve çatışma ekseninde açıklamaya çalıştığından, “çevre” unsurlarının, “merkez”in politik anlayışıyla örtüşen çoğu uygulamalarını, kısaca siyasal kültürün getirdiği “siysetsiz siyaset” anlayışını açıklamada yetersiz kalmıştır.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan uluslararası sistemde, kendisine daha güvenli yer edinmeyi, savaş boyunca izlemiş olduğu “tarafsızlık” politikasının yol açtığı yalnızlıktan kurtulmayı, ABD’nin liderliğinde kurulan ve üyelerinin tamamı demokrasiyle yönetilen ülkeler arasına girmeyi ve söz konusu bu ülkelerin her alandaki desteğini almayı hedeflemekteydi (Gözen, 2001:87). Söz konusu hedefin bir neticesi olarak, Türk siyasetinde en önemli değişim, 1940’lı yılların ikinci yarısından sonra çok

partili demokratik sisteme geçilmesi ve iktidarın demokratik yollarla el değiştirmesidir. Bu gelişme, tek partili siyasal sistem üzerine kurulu statükoyu dönüştürmekle birlikte, 1950 yılında yaşanan iktidar değişikliğiyle, yaklaşık on yıldır siyasal iktidarı kullanan Demokrat Parti (DP)'nin, statükoda önemli bir değişim getirdiği söylenemez. Tek parti dönemi siyasal kültürüyle şekillenen DP'nin gerek program, gerekse politik dil ve uygulamalarında, CHP'den önemli bir farklılığın olmadığı bilinmektedir. Heper'in belirttiği gibi (2012:183) muhalif unsur olarak ortaya çıkan DP'liler, iktisadi açıdan önemli grupların desteğine sahip alternatif bir dünya görüşü ile ortaya çıkamadıkları gibi, tek parti döneminden kalma, antidemokratik uygulamalara sarılmaktan öteye gidememiştir. Kısaca tek parti döneminin politik ve zihni kısır döngüsünü devam ettirmiş, Kemalist statükoyu değiştirme söylemi, sadece söylemde kaldığı için, bu çalışmada "söylemsel siyaset" olarak nitelendirilmiştir.

DP'nin iktidara gelmesiyle, Kemalist statükonun değişeceğinden endişelenen Cumhuriyetin kurucu iradesi veya Mardin'in nitelendirdiği "siyasal merkez", kendi değerlerini yeniden restore etme adına, zaman zaman "tarihsel blok" içindeki orduyla işbirliği yaparak, darbe ve muhtıralara göz yummuştur (Kahraman, 2008:182). DP'nin darbeye iktidardan uzaklaştırılmasından sonra, 1960'tan sonra kurulan ve her on yılda bir revize edilerek pekiştirilen vesayet sistemi, seçimle gelen hükümetlere, iktidarı kullanabileceği dar bir alan bırakmış, değişimi getirecek farklı politik uygulamalar, kırmızı çizgilerle sınırlandırılmıştır. Demokratik yolla seçilmiş hükümetler; ordu, yüksek yargı, YÖK ve benzeri kurumların elinde oyuncak olmuş, çoğu zaman da bu unsurlara razı olmak veya işbirliği yapmak suretiyle, demokrasi dışı yollarla hükümeti idare etmek durumunda kalarak, siyasal sistemde önemli bir değişikliğe imza atmamışlardır (Uslu,2015:26). Kısaca Türk siyaseti 1980'li yıllara kadar; ekonomideki dışa kapalı devletçi uygulamaların yol açtığı, devletten ayrı ve özerk örgütlü yapıların olmadığı, ordunun darbe ve muhtıralarla siyasete müdahale ve yönlendirmede bulunduğu, darbe ürünü anayasaların vesayetçi anlayışı beslediği ve siyasal alanı da alabildiğince daralttığı sonuçta demokratik yönlü değişim politikaların mümkün olmadığı, "siyasetlessiz bir siyaseti" ifade etmiştir. Efeğil'in belirttiği gibi (2012c:193), Kemalist felsefenin dört temel unsuru olan; güçlü devlet yapısı, milliyetçilik, Batılılaşma ve laiklik anlayışı, Cumhuriyetin kuruluşundan 1980'li yıllara kadar Türk siyasetinde etkili bir şekilde varlığını sürdürmüş, başta ordu olmak üzere, yargı,

Cumhurbaşkanlığı ve merkezîyetçi bürokratik yapı, bu unsurların koruyuculuğu ve taşıyıcısını üstlenmişlerdir.

Ancak 1980'lerden itibaren Kemalist düşünceye dayanan statükocu anlayışın, meşruiyet krizi yaşadığı ve önemli kırılmalara maruz kaldığı bilinmektedir. Türk siyasetinde gerçek anlamda değişimi getiren politikaların Özal, Erbakan ve Erdoğan dönemlerinde söz konusu olduğu aşikârdır. Değişim konusunda, liderlerin anlayış ve uygulamaları önemli olmakla birlikte, değişimin elverişli dış faktörlerle ivme kazandığı bir gerçektir. Zira 1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesiyle, ABD öncülüğünde savunulan siyasal liberalizmin ekonomideki uzantısı olan serbest piyasa sistemiyle, siyasette insan haklarına dayanan bireyciliği temel alan, çoğulcu demokrasi anlayışı rakipsiz kalmış, kapitalist sistem, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarıyla kesintiye uğrasa da, Keyman'ın belirttiği gibi (2002:199,200), 1980'lerden sonra üçüncü dalga halinde, "küreselleşme" adıyla yeniden belirleyicilik kazanmaya başlamıştır. 1980'li yıllardan itibaren akademik ve kamusal söylemde kendisini bulan ve 1990'lı yıllarda giderek yaygınlaşan ve popüler hale gelen "globalleşme" kavramı, günümüzün siyasal, ekonomik ve kültürel dilinin hegemonik bir kodunu oluştururken, bu tarihten itibaren, Türkiye'nin geçirdiği toplumsal değişimlerin çözümlenmesinde ve anlaşılmasında "anahtar bir kavram" olma niteliğine bürünmüştür.

Türkiye'de, 1980'li yılların siyaset biçimini belirleyen önemli bir aktörün, Özal'ın neoliberal ekonomi politikalarının hem nedeni hem de sonucu olarak ortaya çıkan Anadolu Burjuvazisi, devletle İstanbul merkezli devletçi kapitalistler arasındaki ittifaka karşı olmuş, Anadolu'nun önemli yerlerine kurdukları küçük ve orta ölçekli şirketlerle toplumsal hareketliliği artırmıştı. Kahraman'ın belirttiği gibi (2008:177), "Anadolu Kaplanları" olarak adlandırılan bu kesimle birlikte büyük bir sermaye yoğunlaşması yaşanmış, hızla yayılan küreselleşme anlayışı ve sermayenin dolaşımı, Anadolu'da birikmiş olan bu sermayenin, dünyaya açılmasına imkân vermiştir. Böylece Cumhuriyet elitinin getirdiği "devletçilik-merkezîyetçilik" projesi, "ekonomik liberalleşme" projesiyle revize edilmeye başlanmıştır. İslamcı tüccarlar, sanayiciler ve sendikalar, ekonomik liberalleşme ve özelleştirmeleri, devletin her alandaki tekeline zayıflattığı için desteklemiş böylece siyasal ve ekonomik alanın, önemli bir aktörü olmuştur.

Değişim politikalarının ilk ve en önemli öznesi olan Özal'ın, İngiltere ve ABD'de popüler hale gelen ve "yeni sağ" olarak nitelendirilen neoliberal anlayışın, Türkiye'deki öncülüğünü üstlendiği bilinmektedir. Türkiye'de politika yapıcılarının temel vizyonu, devlet merkezli iç ve dış politika paradigmasını korumak, sürdürmek ve mümkün olduğunca güçlendirmek, iç ve dış politikada statükoyu devam ettirmek iken (Gözen, 2006:79), söz konusu anlayışın Özal'la birlikte kırılmaya başladığı aşikârdır. Özal'ın getirmiş olduğu en önemli değişim, ekonominin devletçi, dışa kapalı ve ithal ikameci yönünü, rekabete ve serbest piyasa ekonomisine dayanan dış ticarete açmasıdır. Özal'ın temel amacı, iç pazara ve ithal ikameci sanayilere bağımlılığı ortadan kaldırarak, ekonomiyi dünya piyasasına açmaktır. Zira Özal, 1960 ve 70'lerin içe kapalı korumacı siyasetinin, Türkiye endüstrisini etkisiz kıldığını ve dış rekabetten yoksun, pahalı hale getirdiğini belirtmekteydi (Ahmad, 1999:240). Türk toplumu, Özal'la birlikte ekonominin dış rekabete açılmasıyla, daha kaliteli teknolojik ürünlerle tanışma fırsatı yakalamış, Türk girişimcileri de rekabet şartlarında daha kaliteli ve ucuz mal üretmek durumunda kalmıştır. Devlet yönetiminde ekonomiyi temel alan Özal, dış politikada da ekonominin belirleyici olmasını savunmuş, başta ABD olmak üzere, diğer tüm Batılı ve komşu ülkelerle olan ilişkilerin temelini, "strateji-güvenlik" ekseninden, ekonomi temeline yönlendirmeye çabalamış, ekonomik ilişkilerin ve dış ticaretin yoğun olduğu karşılıklı bağımlık temelindeki ilişkilerin, daha kalıcı ve az kırılabilir olacağını savunmuştur. Özal, Batılı hayat tarzını benimsemesine rağmen, kültürel değerlerden vazgeçmeden, modernleşmenin söz konusu olabileceğini savunmuştur. Özal'ın Batı algısı, psikolojik ve duygusal bağımlık temelinde değil, tamamen pragmatist ve ülke ekonomisinin güçlenmesi ve refah seviyesinin yükselmesiyle alakalıdır.

Özal, "her alanda özgürlük" anlayış ve söylemiyle, Kemalist uygulamaların yıllardır baskıladığı farklı düşüncenin, etnik ve dini inançların, serbestçe kendisini ifade edebilmesini savunarak, bu konuda üretilen tabu ve korku politikalarına meydan okumuştur. Özal'ın üç temel özgürlüğü; inanç ve inandığı gibi yaşama özgürlüğü, serbest düşünce ve düşüncesini ifade etme özgürlüğü ve teşebbüs özgürlüğü, onu hem liberal demokratik değerlere hem de muhafazakâr değerlere yaklaştırmıştır. Özal, Kemalist anlayışın "hikmet-i hükümet" felsefesi ve bu anlayışın ekonomideki uzantısını ifade eden "devlet baba" anlayışını reddetmiş, devletin her alanda küçülmesini

savunmuştur. Sonuçta Özal, kendisi de bürokrasiden gelmiş olmasına rağmen, bürokratik düşüncenin tüm statükocu kalıplarını yıkmış, ordunun askeri gelenek adına uyguladığı statükoyu tersine çevirmiş, Türk siyasetinin değişimi ve dönüşümü yönünde önemli bir köşe taşıni teşkil etmiş ve kendisinden sonra gelen hükümetlere, özellikle Erdoğan dönemi politikalarına da ilham kaynağı olmuştur.

Özal'dan sonra siyasal iktidarı kullanan koalisyon hükümetleri, onun siyaset ve ekonomide açmış olduğu geniş ufku, kısa sürede dar alana hapsederek, ülkeyi yolsuzluk ve ekonomik krizlere sürüklemiştir. Bu dönemde, koalisyon hükümetiyle iktidara gelerek Türk siyasetine damgasını vuran Erbakan, değişimin de yeni adresi olmuştur. Erbakan, “Milli Görüş” ve “Adil Düzen” vurgusuyla, statükocu anlayışa ve bu anlayışın tek yönlü Batıcı dış politikasına meydan okumuş, zira onun “milli ve şahsiyetli dış politika” anlayışı ve söylemi, tıpkı 1970’li yıllardaki CHP-MSP koalisyonu döneminde olduğu gibi, Refahyol Koalisyon hükümeti döneminde de, statükoda önemli kırılmalara yol açmıştır. Erbakan, dış politikanın “Batıcı” anlayışını ve Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB) üyeliğini sert bir dille eleştirmekteydi. Çakır’ın belirttiği gibi (2004:566), dünyadaki tüm olup bitenleri, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’ni bile elinde oynatan Siyonistlerin ve Masonların bir komplosu olarak gören Erbakan’a göre, “Milli Görüş”ün iktidara gelmesiyle Türkiye, “uydu ülke” pozisyonundan kurtulup, İslam dünyasının lideri olacaktı. Erbakan, “taklitçi” olarak nitelendirdiği diğer partilerin, Amerika ve onlara “akıl rotaları” sağlayan dış güçlere hizmet ettiğini belirtmekteydi. Erbakan’a göre tüm İslam alemi, kendi aralarında işbirliği yapmak istemekte ve bu konuda Türkiye’nin öncülüğünü arzulamaktaydı. Erbakan’ın dış gezilerini Batılı ülkeler yerine Müslüman ülkelere yapmış olması ve Müslüman ülkeleri arasındaki birlik oluşturma gayretlerini ifade eden D-8 oluşumuna öncülük etmesi, Türk dış politikasının Batı yönlü statükosunda önemli bir kırılmaydı.

Türk siyasi literatürüne “Milli Görüş” ve “Adil Düzen” gibi kavramları kazandıran Erbakan (2014:89), Milli Görüş’ün temelde, her hangi bir düşünce ve hareketin reaksiyonu değil, temelini kendi geçmişinden, değer ve inançlarından alan, doğrudan doğruya bir ilim ve fikir aksiyonu olduğunu, materyalist ve maddiyatçı Batı’dan farklı olarak, maneviyatçı temel alan, hakkı üstün tutan ve haklıyı savunan bir düşünceye dayandığını belirtmiştir. Adil Düzen vurgusu temelde; ekonomide rantçı-faizci, yatırım

yapmadan paradan para kazandıran sistemin, ekonomiye ve ülkeye hiçbir şey kazandıramayacağı düşüncesine dayansa da, Kemalist kesim ve bunların medya uzantıları tarafından, laik rejimin yerine getirilecek “şeriat” düzeni olarak lanse edilmiştir. Zira Erbakan’ın en çok eleştirilen “Adil Düzen” vurgusu, Erbakan’ın da belirttiği gibi (2014:205-207), Cumhuriyet rejiminin ilgası ve yerine başka bir rejim getirme çabası olmadığı, sadece uzlaşmayı, diyalogu ve çatışmasızlığı dile getirdiği halde, Kemalistleri sürekli rahatsız etmekteydi. Seçilmiş hükümete karşı darbe tehdidi ve bu duruma medya ve diğer sivil unsurların destek vermesiyle, demokratik yollardan seçilmiş bir hükümet, antidemokratik yollarla iktidardan uzaklaştırılmıştı. Sonuçta Erbakan, siyasi hayatında Cumhuriyet rejimi dışında herhangi bir rejim özlemini dile getirmemiş, mevcut demokratik sistem içinde ve demokratik meşruiyet temelinde siyaset yaparak, hem Müslüman coğrafyaya hem de tüm Batılı ülkelere, İslamcı düşüncenin de, demokratik siyasetle barışık olabileceği mesajını vermiş zira Kemalistler tarafından siyasal merkez’den dışlanan ve ötekileştirilen kesimlerin, siyasetteki temsilciliğini üstlenerek, demokrasinin sınırlarının genişlemesine katkıda bulunmuştur.

Türk siyasetinde tıpkı Özal sonrası gibi, Erbakan sonrası dönem de, siyasi istikrarsızlığın, vesayetın baskıcı uygulamalarının ve ekonomik krizlerin hâkim olduğu bir dönemdi. 28 Şubat süreciyle birlikte, vesayetın tüm unsurları kendisini yeniden güçlendirse de, Türkiye 1990’lı yılların sonlarına doğru, büyük bir ekonomik ve siyasi kriz içine girerek, Dünya Bankası’ndan getirilen Kemal Derviş’in programı ve IMF politikalarına uymak durumunda kalmıştı. Siyasi ve ekonomik anlamda olumsuz ve kırılğan bir dönemde Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP/AK Parti)’nin 2002’deki seçimlerde tek başına iktidara gelmesi, Türk siyasi değişiminde önemli bir fırsattı. AK Parti’nin tek başına iktidara gelmesinde, Türkiye’nin geçirmiş olduğu derin ekonomik ve siyasi krizin yanında, seçim sisteminin AK Parti lehine işlev gördüğü, ayrıca Erdoğan ve arkadaşlarının, ortaya koyduğu yeni kimlik ve politika vizyonu işlevsel olmuştu (Gözen, 2009:110,111). Erdoğan ve arkadaşlarının, içinden geldiği “Milli Görüş” felsefesini reddetmesi ve siyasal çizgisini “muhafazakâr demokrat” olarak belirtmesi, kısaca İslamcı siyasi çizgiden ayrılıp, liberal-muhafazakâr nosyonunu yani Özal çizgisini takip etmesi, içerde ve dışarda daha geniş bir meşruiyet tabanı elde etme isteğinin yanında, İslamcı çizginin Türk siyasetindeki akıbetinden çıkarılan bir tecrübenin de yansıması olduğu aşikârdır. Erdoğan ve arkadaşları, “muhafazakar

demokrat” çizgiyle, tıpkı Özal’ın “liberal-muhafazakar” çizgisi gibi, Batı ve onun değerleriyle barışık olarak, siyasette varolabilmenin ve muhafazakâr temelde değişimin söz konusu olabileceğini düşünmüşlerdir. AK Parti muhafazakarlığı, Dursun’un belirttiği gibi (2007:59), tutucu veya statükocu değil, kararlı bir şekilde değişim ve dönüşüm yanlısı bir görüntü çizmekteydi. Zira AK Parti politikalarıyla, statükonun temelini oluşturan Kemalist vesayetçiliğin toplum ve siyaset üzerindeki etkisi azalmış, Milli Güvenlik Kurulu (MGK) aracılığıyla adeta siyasi parti gibi davranan ordunun, siyasette bir rolü kalmamış, Kürt sorunu, Aleviler ve azınlık hakları gibi konularda özgürce yapılan tartışmalar, siyasetin meşruiyet alanını genişletmişti (Sayın, 2013:14). Söz konusu demokratik yönlü değişim ve dönüşüm politikalarında, Türkiye-AB ilişkileri ve “uyum yasaları” çerçevesinde çıkarılan anayasal/yasal düzenlemelerin ve AB desteğinin önemli bir etken olduğu söylenebilir.

AK Parti dış politik vizyonunun temeli, dış politikanın ana hedefinin toprak değil, insan olduğu anlayışından hareketle, sorunların karşılıklı görüşme ve uzlaşmayla, çözüleceği fikrine dayanmış, siyasi, sosyal ve ekonomik alanda daha avantajlı pozisyon almaya endekslenmiştir. Erdoğan, Kıbrıs sorununda “Annan Planı” olarak ortaya atılan çözüm formülünü aktif olarak desteklemiş, meselenin çözüm konusunu, Türk ve Rum halkları kendileri takdir etse de, yıllardır dış politik sorun olan bu sorunun çözümünde, samimi ve gerçekçi olduğunu ortaya koymuştur. Bunun yanında Erdoğan ve arkadaşları, AB üyeliği için önemli çabalar sarf ederek birçok reformlara imza atmış, müzakerelerin Ekim 2005’te başlamasını sağlamış, IMF ve özelleştirme programlarını hassasiyetle uygulamış, İslam dünyasında demokrasi, şeffaflık ve piyasa ekonomisinin uygulanmasını savunarak “medeniyetler çatışması” tezine karşı, Birleşmiş Milletler (BM) kapsamında geliştirilen “medeniyetler arası işbirliği” tezini savunmuştur (Gözen, 2006:85; Gözen, 2009:113). AK Parti’nin, AB üyeliği ve “Kopenhag Kriterleri”ni benimsemesinin temelinde, sadece kriterlerin üyelik önündeki engelleri kaldırıp demokratikleşmeyi sağlaması değil, aynı zamanda demokratikleşmeyle özgür siyasetin ve tüm siyasi aktörlerin önünün açılacağı, vesayet unsurlarının devre dışı bırakılacağı düşüncesi yatmaktadır (İnat, 2007:107). Çok boyutlu aktif dış politika ve sıfır sorunu temel alan anlayış yıllardır bölgedeki bütün gelişmelere duyarsız kalan ve “çevremiz düşmanlarla çevrili” olduğu yönündeki söylem ve algının gerçekçi olmadığını göstermiştir. Yapılan ticari anlaşmalar ve karşılıklı vizelerin kaldırılması yönündeki

uygulamalar, dış politikanın güvenlikçi refleksten ticari, tarihsel ve kültürel temelli bir anlayışa bırakmıştır. Zira dış politikada AB üyelik sürecine güç kazandırılması, aynı zamanda içerdeki vesayetçi ve statükocu anlayışı ortadan kaldırmanın bir aracı haline gelmiş, geniş meşruiyet tabanlı değişim politikalarının da hayata geçirilmesini sağlamıştır.

AK Parti'nin ekonomideki temel başarısının, 2002'de devraldığı kriz içindeki ekonomiyi yönetilebilir hale getirerek, enflasyonu tek haneli rakamlara düşürmek olduğu söylenebilir. Ancak Erdoğan ve arkadaşlarının ekonomiye getirdikleri ve bu konuda kendilerini Özal'dan farklı kılan temel değişim, ekonomide liberal ilkelerle dağıtımcı sosyal yardım anlayışını uyumlu bir şekilde yürütmesidir. Erdoğan ve arkadaşlarının muhafazakar anlayışıyla da uygun olan söz konusu politika, küresel ekonominin getirisinden faydalanamayan toplumun dezavantajlı kesimini, radikalleşmeden uzak tutarken, aynı zamanda küresel kapitalist sistemin, “kâr ve çıkar temelli” yüzünü perdeleyerek sistemin meşruiyetini sağlamıştır. Zira Özal döneminde serpiyen Anadolu sermayesi, AK Parti'yle birlikte iyice güç kazanmış, sermaye yapısının el değiştirip küreselleşmeyle birlikte uluslararası alana açılmasıyla, devlete bağlı ve bağımlı olmayan yeni sermaye temsilcileri, devlet merkezci siyaset ve ekonomi anlayışının değişim ve dönüşümünde etkili olmuştur.

Ancak, AK Parti'nin 2011'deki, üçüncü hükümet dönemiyle birlikte, değişim ve demokratik yönlü dönüşüm politikalarında, gözle görülür bir durağanlaşma yaşandığı hatta, statükonun devletçi ve güvenlikçi politikalarının yeniden türetildiği yönünde eleştiriler yapılmaya başlanmıştır. Zira “17-25 Aralık Operasyonu” olarak bilinen yolsuzluk operasyonu, “Gezi Hadisesi”, “Çözüm Süreci” ve AB üyelik sürecinin çıkmaza girmesi gibi konular, eleştirinin temelini oluşturmuştur. AK Parti'nin içerdeki destek unsurlarının dağılmasını dışarda AB'nin yoğun eleştirileri takip etmiştir. Sonuçta AK Parti, Kemalist statükocu anlayış ve uygulamaları önemli derecede değiştirmekle birlikte, siyasal sistemi Batılı anlamda liberalize etmekten ziyade, sistemin otoriter niteliğini dönüştüremediği yönünde izlenim oluşmuştur. Bu dönemde başlayan “17-25 Aralık” operasyonu, Gezi Hadisesi, AB üyelik sürecinin çıkmaza girmesi ve Suriye'de yaşanan gelişmelerin Türkiye'ye olumsuz yansımalarının, artan terör olayları ve sürekli

can kaybına yol açan bombalı eylemlerin, devletçi-güvenlikçi politikaları tetiklediği söylenebilir.

Kısaca, Türk siyasetinin önemli belirleyeni olan tek parti dönemi statükosunda Özal, Erbakan ve Erdoğan dönemiyle birlikte, önemli değişim ve kırılmalar yaşandığı bir gerçektir. Söz konusu değişimin, toplumsal değerler temelinde ve meşru zeminde gerçekleşebileceği görülmüştür. Ancak statükocu anlayış yerine inşa edilecek demokratik siyasal sistemin, sadece “yasal-kurumsal” düzenlemeyle sınırlı değil, değişim iradesinin dinamikliğini getirecek bir zihniyet yapısıyla mümkün olabileceği aşikârdır. İbn Haldun’un belirttiği gibi, dayanışmayı ve sürekli yenilenmeyi gerektiren “asabiyeinin” azalması, devletlerin veya siyasal iktidarların sonunu getirebilmektedir. Türk siyasetinin sadece devlet ve din merkezli yürütülmesi, değişim politikalarının da, “dış dinamik” temelli ve “lider odaklı” yönünde gelişmesine yol açmaktadır. Zira toplumsal kesimlerden gelmeyen değişim yönlü politikalar, toplumsal değerlere uyumluluk bağlamında meşruiyet tabanlı olsa da, süreklilik ve kalıcılık niteliğinden yoksun olabilmektedir. Sonuçta değişim politikaları; yasal-kurumsal düzenlemeler, uyum paketleri ve AB kriterlerinin yerine getirilmesiyle sınırlı olduğundan, siyasal sistemin kendisi demokratik yönlü dönüşemediği gibi, siyasetin kendisi de sadece iktidara gelip, devleti ele geçirmekle sınırlı kalmakta, “değişim-statüko” açmazı, sürekli devam eden bir kısır döngü olarak Türk siyasetinin temel açmazını oluşturmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA HAKKINDA: KONUSU, AMACI, ÖNEMİ, DENENCELERİ VE YÖNTEMİ

Bu bölümde araştırmanın konusu ve önemi, denenceleri, amacı, yöntemi, bilgi derleme ve işleme tekniği açıklanmıştır.

1.1. Araştırmanın Konusu

“Türk Siyasetinde Statükonun Değişim ve Dönüşüm Dönemleri: Söylemsel Siyasetten Eylemsel Siyasete Özal-Erbakan-Erdoğan Dönemi Politikaları” konulu doktora tezi çalışması, Türkiye’de siyasal, sosyal ve ekonomik alanda değişim ve dönüşüm yönündeki politik iradenin, gerçek anlamda Özal-Erbakan-Erdoğan döneminde söz konusu olduğu düşüncesinden hareketle ele alınmıştır. Söz konusu bu dönemlere yönelik yapılan eleştiri ve değerlendirmeler, konunun daha iyi anlaşılması bakımından faydalı olacağı düşünülmüştür. Türk siyasi değişim tarihine damgasını vuran bu dönemler, hem liderlerin politik uygulama ve anlayışı, hem de küreselleşmenin hâkim olduğu ve Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle iç ve dış politika ayırımının anlamsızlaştığı, bir dış ortamın etkisi dikkate alınarak incelenmiştir.

Türkiye’de, “Milli Mücadele” sonrasında Cumhuriyetini kuranlar, Osmanlı bakiyesi asker ve bürokrat kesimlerin ağırlıkta olduğu kimselere dayanmaktadır. Bu kesim, Osmanlı son dönemine yön veren İttihat ve Terakki’nin dünya görüşüyle paralel düşünceye sahip olsa da, Osmanlı’dan radikal kopuş ve yeni bir Cumhuriyetin kurulması bakımından onlardan ayrılmıştır. Cumhuriyet’in kurucuları, Batılı anlamda bir ulus devlet nosyonu kazandırmanın, siyasal ve sosyal alanda yapılacak radikal devrimlere ve Osmanlı geçmişinden her alanda tamamen kopuşa bağlamışlar zira Cumhuriyet’in tek parti yönetimi (1923-1950), yeni bir devlet ve toplum inşasına yönelik, tepeden inme politikaları merkeze alan bir anlayışı gerektirmiştir. Temelde devlet merkezci, siyaset ve ekonomide devletin belirleyiciliğini esas alan bu anlayış ve uygulamalar, “Cumhuriyetin kazanımları” adı altında koruma refleksine yani statükoya dönüşmüştür.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ABD'nin öncülüğünü yaptığı demokratik yönetimlerin önem kazanması, yönünü Batı'ya çeviren Türkiye Cumhuriyetinin, çok partili demokratik düzene geçmesinde etkili olsa da, tek parti dönemi statükosunun temel ilkelerinde önemli bir değişim yaşanmamıştır. 1980'lerde dünyada ve Türkiye'de yükselişe geçen değerler ve liberalleşme politikaları, doğal olarak devletin resmi ideolojisi ve kurucu statükoda ciddi anlamda aşınmayı beraberinde getirmiştir (Çaha, 2014:579,580). Özal ile başlayan bu dönemde, siyasal, sosyal ve ekonomik alanda, geleneksel anlayışın, yıllardır siyasete yön veren doğmaların ve tabuların dönüşüm geçirmesinin mümkün olabildiği görülmüş, Kemalist anlayışın temelini oluşturan “Altı Ok” un etkisi azalmış, bu ilkelerin iç ve dış politikada referans olma vasfı tartışılmaya başlanmıştır (Ataman, 2010:587,588). Bu dönemde askeri kesimin, devleti temsil eden bilgelik ve gerçeklik tekeline sahip olduğu iddiasını terk etmesi, giderek daha siyasal olgunluğa erişen ve siyasal realiteleri daha iyi yorumlayan bir halkın oluşmaya başlamasıyla, Türk siyasi hayatında kısır döngünün yavaş yavaş kırılabileceği gerçeği görülmeye başlanmıştır (Heper, 2012:246). Özellikle 1980'lerden itibaren, devlete bağlı ve bağımlı olmayan Anadolu sermayesinin güçlenerek, muhafazakâr kesimin siyaset ve ekonomideki temsilciliğini üstlenmesiyle değişim yönlü politikaların toplumsal taban bulduğu aşikârdır.

Kemalist statükonun etkisini azaltan ve bu bağlamda siyasette ve sosyal hayatta değişimi beraberinde getiren diğer unsurun, merkez'den dışlanan ve baskılanan muhafazakâr kesimin, siyasetteki temsilciliğini üstlenen Erbakan faktörü olduğu aşikârdır. Erbakan'la birlikte, dinin siyasi hayatta daha görünür hale gelmesinin yanında, Batıcı anlayışa dönük önemli eleştiriler söz konusu olmuştur. Erbakan'lı MSP, 1970'li yılların koalisyon hükümetlerinde, “anahtar parti” konumuna gelmiş, CHP-MSP koalisyon hükümeti döneminde, başta Kıbrıs olmak üzere, birçok konuda statükoda kırılmalara yol açarken, 1990'lı yıllarda da, tıkanan siyasetin çaresi, değişimin yeni adresi olmuştur. Batı'yı; savaş, şiddet, sömürü ve yayılmacılık kavramlarıyla özdeşleştiren Erbakan, İslam'ın siyasi hayata yön vermesi gerektiğini vurgulamış, İslam ülkeleriyle yakın işbirliğini desteklemiş hatta “İslam Ortak Pazarı” gibi projeleri ortaya atmış (Erol, 2012:592), D-8 olarak da bilinen ve Müslüman ülkelerinin oluşturduğu birliğin kurulmasına öncülük ederek, Batıcı anlayışa dayanan statükoyu tartışmalı hale getirmiştir. Kemalist statükoyu endişelendiren bu tür söylem ve eylemler,

28 Şubat “post-modern darbesiyle” Erbakan’ı siyaset alanından uzaklaştırmış olsa da, Erbakan’ın kuşkusuz Türk siyasi hayatına en önemli katkısı; Baharçiçek’in belirttiği gibi (2012:2-10), kurmuş olduğu siyasal partilerin kapatılmasına rağmen, siyasetten hiçbir zaman ümidini kesmeden, siyasal alan içinde kalarak, liderliğini üstlendiği kitleleri demokratik sistem içinde kalması, halkın siyaset içinde kalarak mücadelesini sürdürmesi yönünde olmuş, geniş kitlelerin, demokratik meşruiyet sınırları içinde kalmalarını sağlamıştır.

İdeolojiler döneminin kapandığı bir dönemde, her kesimi kucaklayan “merkezin partisi” olma yönünde irade ortaya koyan Erdoğan dönemi, “Milli Görüş’ anlayışının terk edildiği, siyasette yeni bir sayfanın açıldığı bir dönem olmuştur. Statükonun güçlü devlet geleneğini reddeden Erdoğan ve AK Partili yöneticiler, katılımcı ve çoğulcu demokrasinin inşa edilmesini desteklemiş, zira hukukun üstünlüğü, insan hakları ve evrensel değerlere vurgu yapmıştır (Efegil, 2012c:199). Siyasi ve ekonomik anlamda, Özal ve Erbakan gibi, “çevre”yi temsil ettiği izlenimini veren AK Parti, ekonomide liberal politikaları benimsemekle birlikte, liberalleşmeyi “yeniden dağıtımçı” anlayışla uyumlaştırmayı başarmış, Özipek’in belirttiği (2014:675), tıpkı Özal dönemi gibi, Cumhuriyetin seçkin zümrelerinin kendisine ait gördüğü, ülkenin maddi değer, kurum, statü ve makamlarından mahrum olan, toplumun geri kalan dezavantajlı çoğunluğun temsilcisi olarak ortaya çıkmıştır.

Dış politika perspektifi açısından da Kemalist kadrolardan ayrılan Erdoğan politikası, güvenlik eksenli dış politikadan uzak durulmasını, geçmiş ihtilafların bir kenara bırakılıp komşu devletlerle ilişkilerin geliştirilmesini ve bölgesel barışın sağlanmasını savunmuş, Kemalist statükonun temel algısı olan “ülkenin iç ve dış düşmanlarla çevrelendiği” yönündeki inancın değişmesine katkıda bulunmuşlardır (Erol, Ozan,2011:33). Erdoğan dönemi dış politika mimarı Davutoğlu’nun belirttiği, “yakın sınır komşuları ile sürekli bunalımlar yaşayan bir ülkenin, bu sınırları aşan bölgesel ve küresel politikalar üretebilmesi imkansızdır” (Davutoğlu, 2010a:144) söylemi, dış politikanın yeni vizyonunu ortaya koymaktadır. Erdoğan hükümetleri döneminde, Avrupa Birliği (AB) üyeliğinin, demokratikleşmeden geçeceği düşüncesiyle, “Kopenhag Kriterlerine” odaklanılmış, Türkiye’nin en önemli meselesi olan “Kürt Meselesi”nde, demokratik çözüm arayışı başlamıştır. Erdoğan döneminin,

politik anlayış ve uygulamaları, statükonun devlet merkezci ve güvenlikçi anlayışında önemli kırılmaları beraberinde getirmiş olsa da, 2002 yılından beri iktidarda olan Erdoğan hükümetlerinin özellikle 2011'den sonraki üçüncü hükümet dönemiyle, demokratik yönlü değişim perspektifini ve dinamizmini kaybettiği yönünde eleştiriler ve değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştır. Sonuçta Özal-Erbakan-Erdoğan dönemindeki değişim yönlü politikalar, Kemalist statükoda kırılmalara neden olsa da, dış dinamik temelli ve lider odaklı değişimin, konjonktüre veya zihniyet yapısına bağlı olarak, kesintili bir sürece girebileceği veya statükoyu yeniden türetebileceği gerçeği unutulmamalıdır. Haldun'un belirttiği, asabiyetin, "mülke" dönüşmesinin, yok oluş sürecini getireceği aşikârdır. Sonuçta Özal-Erbakan-Erdoğan dönemi anlayış ve politikalarına yönelik eleştiriler ve değerlendirmeler, statükoda yaşanan değişim ve kırılmanın yönü ve niteliğinin analiz edilmesi bakımından önemli olduğu değerlendirilmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Türk siyasetinde "Altı Ok" olarak adlandırılan ilkelere dayanan politikalar, "Cumhuriyetin kurucu değerleri" olarak nitelendirilmiş, söz konusu ilkeler veya değerler temelinde toplumun şekillendirilmesine hız verilmiş, başta Cumhuriyetin kurulması, saltanat ve hilafetin ilgası olmak üzere, toplumsal alanda birçok devrimler gerçekleştirilmiştir. Söz konusu devrimler, felsefi bakımdan "aydınlanma devrimi", "Altı Ok"un temel ilkeleri de "demokratik ilkeler" olarak nitelendirilmiştir (Akşin, 2004 :206-213). Cumhuriyet'in önemli ilham kaynağı olan Fransız Devrimi'nin, "hürriyet" fikrini öne çıkardığını sık sık vurgulayan Atatürk, demokrasi ve Cumhuriyet kavramlarını eş anlamlı kullanmış, Atatürk'ün demokrasi prensibi, "ulusal egemenlik" şeklinde kendisini göstermiştir (Aybars, 1990:24,25). Ancak Cumhuriyetin "ulus egemenliği" düşüncesi, Osmanlı bakiyesi Türkiye'de, radikal bir değişimi ortaya koysa da, Kemalist düşünce ve ilkelere ideolojiler gibi değişmezlik ve evrensellik kazandırma düşüncesi, sürekli gelişen demokrasi düşüncesiyle ters düşmüş bir nevi statükoya dönüşmüştür. Tek parti dönemindeki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) denemeleri, söz konusu kurucu değerlere zarar vereceği veya bu değerleri aşındırabileceği endişeleriyle ortadan kaldırılmıştır. 1950'de yaşanan demokratik seçimler ve iktidarın el değiştirmesi, ülke demokrasisi adına değişimin önemli bir köşe taşı teşkil etse de, gerek DP döneminde yaşanan

antidemokratik uygulamalarla, gerekse 27 Mayıs askeri müdahalesiyle statükocu anlayış yeniden güncellenmiştir. 1960-1980 arası dönem, Kemalist statükonun koruyuculuğunu üstlenen ordunun, Türk siyasetini dizayn ettiği, parçalanmış siyasetin, krizli ve kaosu sürece engel olamadığı bir dönemdir. 1980 sonrası dönemde, artan kürselleşme söylemi ve neoliberal politika dalgası, Türkiye’yi de etkileyerek Özal’la başlayan değişim politikalarını, Anadolu sermayesiyle birlikte Erbakan ve Erdoğan’ın anlayış ve politikaları izlemiştir.

Söz konusu gelişmeler temelinde bu çalışmanın temel amacı, tek parti döneminde kurulan ve kurumsallaşan, demokrasiden ziyade modernleşmeyi öne alan ve bir tür tutuculuğa dönüşen Kemalist düşüncenin siyasal, sosyal ve ekonomi alanındaki anlayış ve uygulamalarındaki değişimin, Özal-Erbakan-Erdoğan dönemleriyle söz konusu olduğunu ortaya koymaktır. Türk siyasetinde devrimsel nitelikteki değişim politikalarının, sağ siyaset öncülüğünde ve “muhafazakârlık” temelinde gerçekleştirilmesine karşın, sol’un temsilcisi CHP’nin, statükoyu savunduğu bir gerçektir. Özal, Erbakan ve Erdoğan dönemlerine yönelik literatürde birçok başarılı çalışmalar yapılmış olsa da, bu çalışmanın önemini ortaya koyan temel gerekçe, bu dönemlerdeki devrimsel nitelikte değişimi getiren politikaların, bir bütün olarak ele alınarak, statükonun ne yönde değişim ve dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktır. 1980 sonrası dönem, aynı zamanda Türkiye’de değişim politikalarının hayata geçirildiği dönem olarak bilinmektedir.

1.3. Araştırmanın Denenceleri

Denence-1: Türk Siyasetinde Kemalist düşünce olarak adlandırılan ve “Altı Ok” olarak formüle edilen temel ilkeler ve buna dayanan anlayış ve uygulamalar, CHP’nin tek başına siyasal iktidarı kullandığı tek parti döneminde kurulmuş, kurumsallaşmış, yasal/ anayasal çerçeveye kavuşturulmuştur. Söz konusu ilke ve uygulamalar, “Cumhuriyetin temel kazanımları” adı altında tutucu bir tavra dönüşerek, Türk siyasi statükosunun temelini teşkil etmiştir.

Denence-2: Kemalist düşünceye dayanan statükonun belirleyiciliğiyle temellenen siyaset anlayışı ve bunu değiştirmeye çalışan politik aktörlerin çabası, “merkez-çevre”

olarak ifade edilen ayrışmayla ifade edilmiş, ancak statükoda ciddi anlamda değişim ve dönüşümün, Özal-Erbakan-Erdoğan politikalarıyla söz konusu olmuştur.

Denence-3: Türk siyasetinde değişim, değişimi anlayış ve zihniyet olarak içselleştiren liderlerin toplumsal meşruiyete dayanan politikaları ve bunu kolaylaştıran dışsal dinamiklerle söz konusu olacağı aşikardır.

Denence-4: Değişim politikalarının kalıcı olmasında ve demokrasi yönünde evrilmesinde, siyasal liderlik yanında siyasal kültür, sosyo-politik yapı ve ekonomik yapının niteliğinin önemli olduğu, devlet karşısında güçlü ve örgütlü toplumsal kesimlerin taleplerine dayalı değişimin, daha kalıcı ve dönüştürücü nitelik taşıdığı bir gerçektir.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, başta statüko kavramı olmak üzere, Türk siyasetinden sık olarak kullanılan bazı kavramlar ele alınmıştır. Zira sonraki bölümlerde, Kemalist düşünceden türeyen politik anlayışın, tek parti döneminde kurulması, kurumsallaşması ve anayasal hale gelmesi ve devrimlerin korumacı bir refleksle savunulmasıyla Türk siyasi statükosunun oluştuğu ortaya konmuştur. DP döneminde ise, statükoda gerçek anlamda değişimin söz konusu olmadığı hususu, antidemokratik uygulamalar çerçevesinde açıklanmaya çalışılmış, bu konuda gerçek anlamda değişim ve kırılmanın, Özal-Erbakan-Erdoğan döneminde söz konusu olduğu, zira değişimi elverişli ortam sağlayan bazı etkenler de göz önünde bulundurularak analiz edilmiştir.

1.5. Bilgi Toplama ve İşleme Araçları

Araştırmada, basılı ve elektronik ortamda yazılı kaynak taraması yoluyla bilgi toplanmıştır. Bu çerçevede; yapılmış olan bilimsel çalışmalar, tezler, kitaplar, süreli yayınlar, yasal ve kurumsal belgeler ve diğer yazılı kaynaklar irdelenmiştir. Yazılı kaynak taraması yoluyla elde edilen bilgi ve bulgular niteliksel çözümleme teknikleri kullanılarak işlenmiştir. Toparlanan bilgiler “İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim Programları Tez Yazım Kılavuzu”nda belirtilen yöntemler kullanılarak yazılmıştır. Toplanan bilgilere dayanarak yazılan araştırmanın her bölümü, gerek tez danışmanı gerekse, Tez İzleme Komitesinin diğer üyeleri olan öğretim üyelerinin görüş ve önerileriyle şekillendirilerek tez tamamlanmıştır.

1.6. İşlevsel Kavram Tanımları

Türk siyasetinde kullanılan bazı kavramların tanımlarıyla iç ve dış politikada ne anlama geldiğine yönelik detaylı bilgi araştırmanın birinci bölümünde kavramsal çerçeve bağlamında verilmiştir.

1.7. Araştırmanın Sunuş Sırası

Toplam Beş bölümden oluşan çalışmanın, “Araştırma Hakkında” başlıklı birinci bölümde; araştırmanın konusu, amacı ve önemi, denenceleri yöntemi, bilgi derleme ve işleme araçlarına yer verilmiştir. “Siyasetin Evrensel Kavramları İç ve Dış Boyutları” başlıklı ikinci bölümde, “statüko”, “merkez-çevre”, “egemenlik”, “meşruiyet” gibi Türk siyasetinde de sık sık kullanılan kavramlar açıklanmıştır. “Türkiye’de Statükonun Kurulması ve Kurumsallaşması” başlıklı üçüncü bölümde, “statüko” olarak adlandırılan ve tek parti döneminde kurulan, Kemalist düşünce ve ilkelere dayanan anlayış ve uygulamalardan bahsedilmiştir. Zira statükonun eleştirisi temelinde gelişen ve temelde eylemden ziyade “söylemi” merkeze alan Demokrat Parti dönemi politikaları incelenmiştir. “Türk Siyasetinde Değişim ve Dönüşüm: Özal-Erbakan-Erdoğan Dönemleri” başlıklı çalışmanın dördüncü bölümünde, statükocu anlayış ve uygulamalarda kırılmaları beraberinde getiren politik irade, anlayış ve uygulamalar, iç ve dış politik gelişmeler bağlamında ele alınmış, yapılan eleştiri ve değerlendirmeler ışığı altında, demokratik yönlü bir dönüşümün söz konusu olup olmadığı irdelenmiştir. Son olarak “Türk Siyasetinde Değişim: Zihniyet ve Kurumsal Açından Değerlendirme” başlıklı beşinci bölümde, “değişim” kavramı ve değişimin Batı’daki yönü ve niteliği açıklanmıştır. Ayrıca bu bölümde İbn Haldun’un “asabiyet” kavramıyla çözümlemesini yaptığı, devletlerin veya siyasal iktidarların, değişim yönlü dinamik ve perspektifini yitirmesinin yol açtığı kaçınılmaz sonla bağlantılı olarak, Türk siyasetinin “değişim-statüko” açmazı ele alınmış, siyasal kültürün, ekonomik ve sosyo-politik yapının buradaki rolü incelenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASETİN EVRENSEL KAVRAMLARI İÇ VE DIŞ BOYUTLARI

Siyasal gelişmelerle ilgili olarak siyasetin analiz edilmesinde kullanılan bazı kavramların tanımı, nitelikleri ve söz konusu kavramların iç ve dış siyasetteki karşılığının açıklığa kavuşturulması, konunun daha iyi anlaşılması bakımından önemli görülmektedir. Bu kavramların uluslararası politikadaki veya iç siyaset ortamındaki ifade ettiği anlam, genelde aynı olduğu yönünde bir algı oluştursa da, farklı anlamlara gelecek şekilde kullanıldığı görülebilmektedir. Bu bölümün birinci kısmında, söz konusu kavramların açıklanması temelde iç ve dış boyutuyla birlikte ele alınacak, ikinci kısmında ise, aslında iç ve dış siyaset ayrımının anlamsızlaştığı günümüz küresel uluslararası sistemde, dış politikanın oluşturulmasında belirleyici özellik taşıyan bazı iç ve dış unsurlar analiz edilmeye çalışılacaktır.

2. Siyasi Literatürde Kullanılan Bazı Temel Kavramlar

Siyaset Bilimi literatürü bünyesinde; devlet, egemenlik, ideoloji, güç veya iktidar, meşruiyet, sivil toplum gibi, birçok önemli kavramları barındıran oldukça geniş perspektife sahip bir alandır. Söz konusu kavramlar, siyasetin anlaşılması ve açıklanmasına yardımcı olan fikir ve ideolojiler tarafından farklı şekilde yorumlanabilmekte veya bunlara her ülkenin farklı siyasal, sosyal ve kültürel ikliminde farklı anlamlar yüklenebilmektedir. Bu kısımda, Türk siyasetinde kullanılan ve siyasetin anlaşılması veya anlamlandırılmasında önemli işlev gören başta “statüko” kavramı başta olmak üzere, “merkez çevre”, “egemenlik” ve “meşruiyet” kavramları, iç ve dış politikadaki boyutlarıyla açıklanmaya çalışılacaktır.

2.1. Statüko Kavramı

Statüko (*status que*) kelimesi Fransızca kökenli, “mevcut durum” anlamına gelen (Yenal, Taşpınar, 1990:755), belli bir zaman dilimi içinde, her hangi bir olay olana kadar, bir savaş çıkana kadar veya uluslararası bir anlaşma imzalanana kadar, “var olan”, yani “sürmekte olan” ve hukuki durum, anlamında kullanılan, uluslararası hukuk terimidir (Aşukın, Butirsky, 1979:218). Söz konusu kavram aslında, “savaştan önceki şartlara dönülmesi” anlamında kullanılan “*status que ante bellum*” kavramıyla eş anlamda kullanılmakta (Arı, 1997:241), iç politik alana yansımaları ise, kurulu düzenin

devamının istenildiği bir durumu ifade etmektedir. Zira “*statükoculuk*”, mevcut düzenin veya durumun kesintiye, değişim veya dönüşüme uğramamasını merkeze almaktadır. Statükocu yaklaşımda, denge taşlarının oynatılması, hassas ve tehlikeli görülmekte (Oran, 2002a:46), mevcut durumun veya düzenin değişmeden sürdürülmesi hedeflenmektedir.

2.1.1. Statükonun Dış Politik Boyutu

Statükonun dış boyutu, savaşlardan sonra izlenen politikanın nitelendirilmesiyle ilgilidir. Zira barış anlaşmalarının içinde yer alan ve işgal altındaki toprakların geri verilip savaştan önceki duruma dönülmesini ifade etmekle birlikte, tarihin belli dönemlerindeki güç dağılımlarını korumak ve sürdürmek anlamında, savaş terimi olarak da kullanılmaktadır. Nitekim devletler, savaş sonrası elde ettikleri toprakları korumak ve oluşan güç pozisyonlarını sürdürmek için, statükoyu aralarında yaptıkları anlaşmalarla, ittifaklarla ve diğer ikili veya çok taraflı sözleşmelerle korumaya çalışmaktadır (Arı, 2004:266,267). Napolyon Savaşları’ndan sonra, Viyana’da toplanan Avrupalı devletler, sadece barış anlaşması düzenlemekle kalmamış, dünya politikasının da tüm ayrıntılarını saptamaya çalışmış hatta kimi küçük devletlerin “sürekli tarafsızlık” statüsüne konulması gibi tedbirlerden oluşan bir “*düzen*” (Gönlübol, 1993:352-355), aslında dış politikanın yeni statükosunu oluşturmuştu. Avrupa’da “*Sanayi Devrimi*” ni simgeleyen 1815 yılı, aynı zamanda Napolyon Savaşları’ndan sonra Viyana’da toplanan “*Avrupa Uyumu*” olarak adlandırılan ve Fransız Devrimi’nin getirdiği milliyetçilik, özgürlük, sosyalizm gibi düşüncelere karşı statükonun korunması amacıyla toplanan kongrenin de yılıydı. Avusturya Başbakanı Metternich, Avrupa dengesini Avusturya öncülüğündeki İngiltere, Rusya ve Prusya arasında kurulacak ittifakla sağlanacağını düşünmekteydi. Zira söz konusu statüko, 1870’lerde Alman ve İtalyan birliğinin sağlanmasıyla ve Birinci Dünya Savaşı’na giden yolda sorgulanmaya başlanmıştı (Emiroğlu, 2015:161,162). Statükonun temelini ulus devletler oluşturmakla birlikte, Almanya ve İtalya gibi kendi içindeki birliği sağlayamayan ve uluslararası alanda bir devlet olarak kabul edilmeyen ülkeler, kendi içindeki birliği sağladıktan sonra statükoyu kendi lehinde değiştirmek için çaba sarfetmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Milletler Cemiyeti (MC) düzeni, aynı amaca yani savaş sonrası oluşan statükonun bir daha bozulmamasına yönelikti. Zira MC

düzeninden veya statükosundan memnun İngiltere ve Fransa gibi galip ülkeler karşısında, söz konusu statükoyu değiştirmeye çalışan Almanya'nın liderliğindeki mağlup devletler (Gönlübol, Sar, 1996:93), statükoyu kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmeye çalışmış, böylece İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği Birleşmiş Milletler (BM) düzeni, uluslararası sistemin yeni statükosunu oluşturmuştur. Gerek MC düzeni gerekse BM düzeni, savaş sonrasında galip devletlerin çıkarları doğrultusunda oluşan güç pozisyonlarını koruma amaçlı kurulduğundan, söz konusu statükoda değişim de ancak yeni bir savaş veya devletlerarası yapılacak anlaşmalarla söz konusu olabilecektir.

Statükocu anlayışın farklı yansıması olabilmektedir. Mesela içerde statükoyu devam ettirmek isteyen bir devlet, dışarıda münferit bir politika yani statüko veya revizyonist politika izleyebilmekte, içerdeki statükonun güç kazanması, dışarıda revizyonist politikaları tetikleyebilmektedir. Mesela Stalin, 1934-1939 yılları arasında, içerde kurduğu yeni rejimi sürdürmek, güçlendirmek ve rejime karşı dışarıdan gelebilecek müdahaleleri önlemek için, dışardaki statükoyu desteklemiş, hatta Japonya ve Almanya'nın revizyonist politikalarını önlemek adına, MC'nin ortak güvenlik sistemini benimsemiştir. Böylece, içerde ihtilâlcî yeni düzen kurmaya çalışırken, dışarıdaki statükoyu koruma yoluna gitmiştir. İzleyen süreçte Sovyetler Birliği, içerdeki rejimi sağlam temele oturmasıyla, dışarıdaki statükoyu, "sosyalizm" adına değiştirme faaliyetine başlamıştır (Gönlübol, 1993:354). Görüldüğü gibi, bir devlet veya siyasal yapı, belli bir zaman dilimi içinde, içerdeki veya dışardaki söz konusu statükoyu, kendi çıkarları doğrultusunda sahiplenebilmekte veya bunlardan birisini, diğerine karşı kullanabilmektedir. Burada önemli olan çıkar algılamasının belirleyici olmasıdır. Statükonun, temelde ortaya çıktığı dış boyutundan kısaca bahsettikten sonra, daha çok içerdeki tutuma yönelik olarak kullanılan düşünce temelinden bahsetmek gerekmektedir.

2.1.2. Statükonun İç Politik Boyutu

Siyasi tarihte, önceleri sadece dış politika terimi olarak kullanılan statüko kavramı, daha sonra iç politik durumu nitelendirmede de kullanılmıştır. Statüko politikası, içerde var olan yapıyı korumak isteyen bir tutumu açıklamakta, yani içerdeki statik ve tutucu politik tavrı nitelendirmektedir (Oran, 2002a:46; Gönlübol, 1993:352). Zira statükocu

tutum, mevcut politika veya sistemin değişmeden sürmesini isteyen kimse veya onun tutumunu ifade etmektedir (Yıldız, 2003:375). Zira statükonun içindeki politik kaygısı, tıpkı dış politikada olduğu gibi, güç ve çıkar ilişkilerini devam ettirmek ve değişimin yol açacağı sarsıntı ve istikrarsızlıkları bertaraf etmek olduğu söylenebilir. Bu anlayış kendisini hem düşünce temelinden hem de söz konusu düşüncenin hayata geçtiği kurumsal temellerden güçlendirmektedir.

2.1.2.1. Statükonun Düşünce Temeli

Statükonun düşünce temelinin “değişmezlik” kavramına dayandığı söylenebilir. İnsanlık tarihi yüzyıllardır siyasal, sosyal, toplumsal ve ekonomik alanlardaki kurulu düzenin devamı veya değişimi yönündeki çatışmaların tarihi olmuş, değişim kimi zaman kendi doğal akışında, kimi zaman da, zorlama veya devrimci hareketlerin etkisiyle gerçekleşmiştir. Zira düzen-değişim eksenindeki çatışmalar, eski Yunan düşüncesinden beri var olagelmiş bir anlayış olarak ortaya çıkmıştır (Göze, 2011:7). Eski Yunanda, M.Ö. VIII. yüzyılın ortasına kadarki süreçte etkili olan Atina’daki “krallık düzeni”, aristokrat kesimin güçlenip, kralın nüfuzunu sarsması ve onun yerine “arkhon” adı verilen asiller vasıtasıyla yönetime egemen olmasıyla değişmiş, aristokratların hâkim olduğu yeni bir düzen kurulmuştur (Bilgin, 2004:8). Aristokratik bir düzende eski Yunan şehir devletleri, eşitsizlik üzerinde temellenen, statik, feodal bir yarı kast düzeninin hâkimiyetindeydi (Şenel, 1969:300). Söz konusu statüko; siyasal, toplumsal, ekonomik yaşamın da merkezini oluşturmakta, hatta bu durum, “Tanrısal değerler” olarak topluma lanse edilmekte (Şenel, 1999:124), siyasal ve sosyal hayatta aristokratların egemen olduğu bir düzen devam ettirilmek istenmekteydi.

Yunan felsefi düşüncesinde etkili olan bazı düşünce akımları da, değişmezlik anlayışını beslemekteydi. Yunan felsefi düşüncesinin bir yönü, dünyanın temelde durağan ve değişmez olduğu yönünde temellenmişti. Mesela, *Elea Okulu* olarak bilinen düşüncede, bilginin kaynağını “düşünce” oluşturmakta, duygu ve deneyin etkisi dışlanmaktaydı. Bu düşünce, devinimi ve oluşumu yadsımakta, varlığı “değişmez” olarak kabul etmekteydi (Bilgin, 2004:165). Bu konuda Permenides, değişimin imkânsız olduğunu mantık yoluyla açıklamakta, her şeyin değişir gibi görünse de, aslında hiçbir şeyin değişmediğini, değişir gibi görünenin, aslında bir yanılgıdan ibaret

olduğunu belirtmekteydi.¹ Platon ve Aristoteles, dünyadaki her şeyin varlık düzenin bir parçası olduğunu, varlık düzenin değişik kademe ve mertebelerden meydana geldiğini zira toplum, insanın buluşu ve yaratısı olmadığı için, burada en küçük bir değişiklik yapılamayacağını düşünmekteydiler (Doğan, 2000: 24; Bilgin, 2004:166). Aristoteles'in akıl yürütmesine göre gök cisimleri sabit, kusursuz küreler olup, her ne kadar hareket etseler de, eşyanın özü değişmemekteydi. Zira bir nesnenin en temel niteliği, onun değişmez bir "öz"e sahip olmasıydı. Çünkü bir nesnenin özü değişirse, artık aynı nesne değil, başka bir şey olmaktaydı (Nısbett,2005:24-26). Kısaca eski Yunan'da düşünce akımı ve bunların temsilcilerinin önemli bir bölümü, değişmezliği ve durağanlığı, evrenin en temel unsuru olarak görmekteydi.

Değişmezlik ve durağanlığı temel alan düşüncenin, Bizans döneminde merkezi öneme sahip olduğu hatta Osmanlı'yı dahi etkilediği belirtilmektedir. Oktay'ın belirttiğine göre (2002:23-27), Romen tarihçi Iorga'nın, '*Bizans Sonrası Bizans*', Fuat Köprülü'nün, '*Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar*' adlı eserleri, bu etkileşimi konu edinmektedir. Bizans siyasal düşüncesinde etkili olan, "kutsal bir toplumun muhafazası ve hayatın akışının buna uydurulması" anlamına gelen '*oikonomia*' kavramıyla, siyasal-toplumsal alandaki değişim konusunda, tutuk bir düzen egemenliğine denk geldiği ifade edilen '*taxis*' kavramı, ideal düzen ile yaşanan gerçek arasındaki sapmayı en az seviyeye indirmeyi amaçlamaktadır. Osmanlı siyasi ideolojisinin de Bizans'ta olduğu gibi, iki temel kavram üzerinde inşa edildiği, bunların '*nizam-ı alem*' ve '*adalet*' anlayışı olduğu, zira "nizam-ı alem" in, "taxis"e, "adalet" kavramının da "oikonomia"ya karşılık geldiği söylenebilir. Osmanlı-Bizans siyasi düzenindeki benzerliğin başka bir boyutu da, her ikisinin güçlü merkezi otoriteye sahip olmaları ve devlete bağlı din anlayışının hâkim olmasıdır (Seidler, 1999:28,29 ; Şenel, 1999:265,266). Aslında bu durum, Osmanlı-Bizans siyasi düşüncesinin etkileşimi açısından önemlidir

¹ Permenides'in mantıksal önermesi; "bir şeyin var olmadığından söz etmek çelişkidir. Hiçlik kendi kendisiyle çelişir ve dolayısıyla hiçlik varolamaz. Hiçlik var olamazsa bir şey değişmez demektir. Çünkü bir şey değişip, ikinci şey haline gelirse, birinci şey artık var olmayacaktır. Zenon ise değişmezliği, "bir şey ya yerindedir ya da değildir. Eğer yerindeyse, hareket edemez. Bir şeyin yerinde olmaması olanaksızdır, bu yüzden hiçbir şey hareket etmez" şeklinde formüle etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Doğan, *Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar*, 2000, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Osmanlı'daki “düzen” kavramı, sadece söylemde değil, gerçeklik düzeyinde de, iktidarın en tepesinden en alt seviyedeki kişilere kadar inen bir hiyerarşiyi oluşturmaktaydı (Oktay, 2002:33,34). Osmanlı siyasi düşüncesindeki “dünya düzeni” anlamına gelen “*nizam-ı alem*” kavramı, aslında devlet düzenini ifade etmekte, hatta Fatih Kanunnamesinde, düzenin sağlanması adına kardeşlerin katline izin verilmekteydi. Düzendeki değişikliğin kargaşa, bozulma veya çürüme olarak değerlendirilmesi, Osmanlı siyasi düşüncesinin temel anlayışını yansıtmaktaydı (Öz, 1999:29,30). 17. yüzyıl düşünürlerinden Kınalızâde Ali, Osmanlı siyasi ideolojisini, kaleme aldığı ‘*Ahlak-ı Âlaîsi*’nde, kadim Yunan kültürünün etkisinden bahsederken, “dairesi adliye âlemin nizamıdır” diyerek, adaletin ilahî kaynaktan beslendiğinden dolayı, dünya düzeninin mevcut olduğunu belirtmekteydi (Oktay, 2002:35,37). Kara'nın belirttiği gibi (2002:253), Osmanlı'da düzenin devamı yönündeki inancın diğer bir göstergesi, devletin ve Müslümanların, “küfrün karşısında” nasıl kurtarılacağına ilişkin yöntemin, siyasal ve sosyal alanda ıslahat yapma yerine, sadece askeri alanla değişimi sınırlı tutmak istemesinde görülmesiydi. Yenilik hareketlerine yönelen muhalif zihniyet, din kaynaklı olsun veya olmasın, “*gâvur*” damgasıyla eleştirilmiş, yenileşme hareketleri, dini kisveyle bürünmüş bir muhalefetle durdurulmak istenmişti.

Statükonun düşünce temelini, muhafazakar düşüncenin farklı yorumuna dayandığı söylenebilir. Siyasi düşünceler literatüründe, muhafazakârlığın ortak bir tarifi yapılamadığından söz konusu bu kavram, kimi zaman statükoyla aynı anlamda kullanılabilir. Muhafazakârlık düşüncesi, ilk kez 19. yüzyıl başlarında kullanılmaya başlanmış, 1789 Fransız Devrim ilkeleri ve ruhuna karşı bir tepkiyi dile getirmekteydi (Heywood, 2014:83). Muhafazakârlık, Fransa'da ilk kez, ruhban sınıfı ve politik restorasyon hakkındaki fikirleri yaymak için çıkarılan ‘*Le Conservateur*’ dergisinde ortaya atılmış, Fransız Devrimine karşı, yarı feodal arazi sahibi aristokrat kesimin vermiş olduğu tepkiyle somutlaşmıştı (Vincent, 2006:85-87). Tok'a göre (2014:232), muhafazakârlık düşüncesi, liberal-kapitalist sistemin dayandığı bireyci değerlerin, 18 ve 19. yüzyılda olgunlaşarak siyasal-ekonomik hayatta yerleşik hale gelmesine, aynı şekilde sanayi devriminin yol açtığı hızlı toplumsal değişimlere karşı bir tepkiyi ifade etmektedir. Özipek'e göre (2004b:6) muhafazakârlık, Fransız Devrimi ve onun ardında yatan aydınlanma düşüncesinin, akli merkeze alarak, tüm dünyayı anlayıp değiştirmeyi ilke edinen ve bu anlayıştan türeyen tüm siyasi projeler

doğrultusunda, toplumu tepeden inmece bir anlayışla dönüştürmeyi amaçlayan düşünce ve anlayıştan korunmayı amaçlayan bir düşünce sistemidir. Çaha'nın da belirttiği gibi (2007:100), muhafazakâr tepkinin temelinde, aydınlanma düşüncesi ve bu düşüncenin kurgulayıcı rasyonalist düşünce biçiminden ziyade, akli tüm toplumsal değerlerin kaynağı ve referansı haline getirme iddiasıdır. Bu açıklamalardan da görüldüğü gibi söz konusu düşünce temelinin, akli ve bireyciliği merkeze alarak, toplumsal ve geleneksel radikal bir şekilde değiştirecek devrimsel değişime tepkiye dayandığı söylenebilir.

Muhafazakâr düşüncenin, devrim Fransa'sıyla, İngiltere ve Amerika'da farklı kulvarda olgunlaştığı görülmektedir. Muhafazakârlık, devrimin gerçekleşmiş olduğu Fransa'da, Joseph de Maistre'nin temsil ettiği düşünceyle yoğrularak, dini yönü ağır basan, her türlü değişime karşı katı olan ve eski düzeni geri getirmeyi amaçlayan bir nitelikteyken, Edmund Burke fikirleriyle şekillenen İngiliz muhafazakârlığı, gelenek ve tarihsel tecrübeyi merkeze alarak, kendiliğinden olanı yani doğal değişimi kabul eden, bir nevi “muhafaza etmek için değişmek” fikrini temel alan daha ılımlı bir niteliğe bürünmüştü (Heywood, 2007:103-105). Burke'ün, her iki tutum arasındaki farkı nitelendirmede kullandığı “karşı devrimci değil, devrim karşıtı” nitelendirmesi, gelenekten gelen muhafazakâr düşünürlerin, devrim karşısındaki olumsuz tavırlarını, körü körüne eski rejim taraftarlığı değil, devrimin dayandığı soyut akla karşı güvensizlik ilkesinin belirlediğini göstermektedir (Özipek, 2004b:96,97). Aslında bu durum, muhafazakâr düşüncenin “*status que ante*” olarak da ifade edilen, eski rejimin gözü kapalı savunuculuğuyla eşdeğer olmadığını göstermektedir. Doğal düzen felsefesine karşı çıkan muhafazakâr düşünce, kurumsal düzeni oluşturan, aile, din, yerel cemaat, lonca gibi kavramlara önem vermekte (Nisbet, 2002:93), Çaha'nın da belirttiği gibi (2007:108) toplum, düzen ve otorite şeklinde ifade edilen kavramların, merkezi önemine vurgu yapmaktadır. Söz konusu bu kavramlar, bu düşüncenin bir nevi “olmazsa olmazlarını” oluşturmaktadır. Zira gelenekten ve geçmişten gelen değerler temelindeki değişim, İngiliz muhafazakârlığının özünü oluşturmaktadır.

Muhafazakârlık düşüncesi zamanla 19. yüzyılda, monarşi ve aristokrasinin katı bir şekilde savunulmasını üstlenirken, gelişmekte olan ülkelerde, otoriter popülist hareketler biçiminde varlığını devam ettirmiş, 20. yüzyılda ise, devlet müdahalesini

savunan “paternalistik” bir eğilimle serbest piyasanın savunuculuğunu yapmaya başlarken farklı yorumlamalara da maruz kalmıştır (Heywood,2014:84). Heywood (2014:82-110), muhafazakârlığı kendi içinde, “liberteryen”, “otoriter”, “peternalist”, “yeni sağ” şeklinde kategorilere ayırırken, Vincent (2006:87) muhafazakâr düşünceden türeyen yorumlamaları kendi içinde “aristokratik”, “politik-pragmatik”, “durumsal veya pozisyonel”, “alışkanlık veya zihin eğilimi” ve “ideolojik muhafazakârlık” şeklinde sınıflandırmıştır. Aslında bu durum, muhafazakârlığın, zamanla tek tip bir düşünce veya siyaset biçimi olmaktan çıkmaya başladığını göstermektedir. Devrimci özellikler taşıyan siyasi düşünce ve tutumların, zamanla muhafazakârlaştığı, zira devrim sonrası elde edilen konumun, korunması ve sürdürülmesi yönündeki tutumun statükoyu ifade ettiği söylenebilir (Çaha, 2007:98). Bu doğrultuda teorik olarak; “yerleşik düzen-hiyerarşi”, “gelenek”, “verili anlam dünyası” gibi temel kurucu öğelerin müdafaasını üstlenen muhafazakârlık, pratik olarak bu durumla çelişebilecek hatta çatışabilecek bir durumsal siyasete dönüşebilmekte, yani geçmişle kurulan araçsal ilişki, zamanla mevcut durumun stabilizasyona endeksleyebilmektedir (Bakan, Arpacı, 2012:132). Muhafazakâr düşünce yorumunu, temelde iki kategoride değerlendiren Çaha’nın (2007:99,100), “siyasal düşünce muhafazakârlığı” olarak nitelendirdiği muhafazakârlık, bilenen klasik muhafazakâr anlayışa denk düşmektedir. Çaha’nın ikinci kategoride değerlendirdiği “siyasal tutum muhafazakârlığı” ise, mevcut durumun her şekilde korunmasını ifade etmektedir. Zira “siyasal tutum muhafazakârlığı”, iktidarını korumak için her türlü yolu meşru görmekte, iktidarını tehlikeye atacak her türlü değişime karşı çıkmakta, hatta iktidarlarını korumak için, her türlü devrimci özelliklerini bir kenara bırakarak, statüko adına, çok rahat otoriter politikalara başvurabilmektedir. Norman Barry de (2004b:35), Çaha’nın bakış açısı paralelinde, “tavır” olarak muhafazakârlıkla, “tutarlı inançların bütünü” olarak tanımladığı muhafazakârlığın farklı olduğunu, zira tavır olarak muhafazakârlığın geçmişe ait değer ve prensiplerden bağımsız olduğunu belirtmektedir.

Görüldüğü gibi, muhafazakârlığın temel karakteristiğinin, devrim veya ihtilal gibi radikal değişikliğe karşı bir duruşu sergilemekle birlikte, “tutumlar manzumesi” olarak ifade edilen muhafazakâr yorumların (Gencer, 2012:212; Heywood, 2014:85), aslında statüko veya statükocu anlayışla örtüştüğü söylenebilir. Zira bu durum, her siyasal rejimde görülebilen ve değişime karşı bir tavır veya tutum alış şeklinde ortaya çıkan, mevcut durumu yani statükoyu korumaya çalışılan bir düşünce eylemidir. Ancak burada

altı çizilmesi gereken husus, temelde muhafazakârlığın karşı olduğu şey, değişimden ziyade devrime yönelik olduğudur (Köker, 2008:64). Mevcut siyasal, sosyal veya ekonomik düzenin muhafazasını amaçlayan tutum muhafazakârlığı, aslında Robert Michels'in "dünün devrimcileri yarının muhafazakârları" söylemini doğrulamakta, nitekim devrimci düşüncelerin de, zamanla statükocu bir tutum takınabileceğini göstermektedir. Muhafazakâr tutum/statüko, iktidarı ve sistemi değişimin dışında tutan, iktidar endeksli bir refleks olarak, iktidarı elinde bulunduranların, hangi dünya görüşüne sahip olursa olsun, korumacı yani statükocu bir siyasete işaret etmektedir (Çaha, 2004a: 15). Bu anlamda statükocu anlayışın, modern haliyle muhafazakâr geçmişin değerlerini korumayı üstlenmekten ziyade, şu anda kendisinin sahip olduğu değerleri, diğerlerine ve gelecek kuşaklara dayatan bir anlayış olduğu söylenebilir. Kısaca, devrim veya radikal değişime karşı oluş anlamındaki muhafazakâr düşünceden beslenen statüko, nitelik ve uygulamalarıyla ondan farklılaşmakta, geçmişe ait değerler manzumesi olmaktan çok, geleceğin "yenilik ve başkalık" tehlikelerine karşı, kendisini korumaya çalışan bir zihniyetin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır(Baker,2004:101). Bu düşünceleri savunanlar, ideoloji ve düşüncelerinin devamlılığını sağlamak adına, kurulu düzeni kurumsallaşmaya götürebilmektedir. Kurumsallaşmanın derecesi ve toplumsal yapıya nüfuz edecek bir niteliğe büründüğünde, artık yeni bir statükonun kurulduğundan bahsedilebilir. Ancak düzen, kendi ideoloji ve düşüncesinden ayrılmamak adına, toplumsal dinamiklere uygun olarak kendisini yenileyememesi durumunda, başka bir devrimci hareketin müdahalesine maruz kalabilmektedir. Yani statükoyu değiştirme için hareket edenler, kendi düşünce ve iktidarlarını kalıcı kılmak adına, statükoya mahkûm olabilmektedir (Beriş,2004:51,52). Dolayısıyla muhafazakâr düşünceden farklı olarak, her türlü değişime ve toplumsal dinamiklere kapalı olan statükocu anlayışın, kendisini sürekli olarak devam ettirmesinin mümkün olmadığı aşikârdır.

2.1.2.2. Statükonun Kurumsal Uzantısı

Statükonun kurumsal boyutu temelde, uluslararası alanda yapılan anlaşma, sözleşmeler ve bunların uzantısını teşkil eden kurumlar olduğu kadar, içerde dinsel veya ekonomik kurumların hatta siyasal sistemin temelini oluşturan anayasalar ve buna bağlı oluşturulan bürokratik kurumlara dayandığı söylenebilir. Bilindiği gibi MC ve BM gibi uluslararası sözleşmeler, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan güç ve çıkar

fonsiyonlarını koruyan statükoyu temsil etmiş, söz konusu ana sözleşmeye dayalı birçok sözleşmeler yapılmıştır. Bunun yanında Ortaçağ dönemi ve bu dönemin temel statükosunu oluşturan feodalite, aristokrasi ve kilisenin, hayatın her alanındaki hâkimiyetine dayalı bir duruma dayanmıştır. Ortaçağın kurulu düzeni, merkezi siyasi otoritenin olmadığı, parçalanmış iktidar yapılanmasına dayanan, durağan kapalı bir tarımsal ve ekonomik sisteme dayalı, toplumsal ve siyasal hayatta dinsel düşüncenin ve kilisenin hâkim olduğu feodal sisteme dayanmıştır (Tok, 2014:176). Çetin'in belirttiği gibi (2014:83) Kilise, toplumun her alanına el atıp onu yönlendirme adına, dünyevi iktidarın kendilerine bağlı olması gerektiğini, yani dünya krallığının Tanrı krallığına boyun eğmesi gerektiğini savunmuş, taç giyme, yemin etme, kılıç kuşanma ritüelleri kilise tarafından Tanrısal hak sağlama çabalarına dayalı Kilise taassubuna dayanan statüko, aydınlanmayla değişmiştir.

Batı Avrupa, feodal sistemden rönesans, reform, aydınlanma ve Sanayi Devrimleri sonucu değişim ve dönüşüm geçirerek günümüz politik-ekonomik sistemlerini kurmuşlar, artık statükonun temeli, kapitalist temelde liberal, çoğulcu politik sistemlere dayanmıştır. Mesela İngiltere'de 18. yüzyıldaki sanayileşmenin bir ürünü olarak ortaya çıkan endüstrileşme olgusu, İngiliz devletinin erken merkezileşmesi ve burjuvazinin ticari sistemi kurup ekonomik özgürlüğü yasal güvenceye kavuşturması temeline dayanmış (Çiğdem, 2003:26), aynı zamanda İngiliz parlamenter demokrasisinin de temelini oluşturmuştur. İngiliz Sanayi Devrimi sonucu ilan edilen "Haklar Bildirisi" ve Fransız Devrimi'nin "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" artık Batılı anayasaların temelini oluşturmuştur. Emiroğlu'nun belirttiği gibi (2015:387), Batılı burjuva demokrasilerinde anayasa hukukunun temeli "toplumsal sözleşme" kavramına dayanmış, söz konusu sözleşme, aristokrasi ile burjuvazinin mücadelesinden doğmuştur. Bu sistemde liberal burjuvazi ile mücadele içinde olan emekçi işçi kesimi, "toplu sözleşme" hakkının yasalaşmasıyla demokrasi düşüncesi yeni bir evreye girerken, kapitalist sistem de, değişim sürecine uygun olarak kendisini yeniden türetebildiği oranda etkisini devam ettirmiştir. Kapitalist sisteme dayalı statüko, yükselen sosyalist düşünce ve emek vurgusuna karşı, işçilere sendikal ve bazı haklar vererek kendisini yinelemeyi başarmış, zira 1929 ekonomik buhranında, Keynesçi müdahaleyi temel alırken, Soğuk Savaş sonrasında küreselleşme ve küresel sermaye

rüzgarıyla kendisini türetmeyi başarmıştır. Günümüzde kapitalist statükonun kurumsal boyutunu IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşlar oluşturmaktadır.

Osmanlı-Türk siyasetinde ise statükonun temelini devletçi-merkeziyetçi anlayışın ürünü olan anayasal/yasal düzenlemeler ve bunu koruma güdüsüyle hareket eden bürokratik yapılar oluşturmaktadır. Osmanlı'da tüm yenilik hareketleri çerçevesinde ortaya konan Tanzimat ve meşrutiyet aşamaları, statükonun temelini oluşturan Osmanlı nizamının yeniden ihya edilmesine kaynaklık etmiş (Akyol,2014:150,151), Cumhuriyet döneminde ise, Kemalist düşünceye dayanan statükonun korumacılığına dayanmıştır. Zira devlet kavramıyla büyük oranda özdeşleşen Silahlı Kuvvetler, Türk siyasetinde önemli bir aktör olarak ortaya çıkmış, ordunun “devletin koruyucusu” olduğu yönündeki inanç bu durumu beslemiştir (Gözen, 2009:104). Askeri darbeler, daima devleti korumak, devletin sürekliliğini sağlamak, devleti yıkılma tehlikesine karşı koruma ve kollama dürtüsüyle ortaya çıktığı (Kahraman, 2008:107) belirtilse de, asıl amacın tek parti döneminde kurulan Kemalist statükonun korunması olduğu aşikârdır.

Söz konusu statükoyu sadece ordu değil, anayasalarla birlikte bürokratik kurumların siyasal ve ekonomik uzantılarının da, söz konusu koruyuculuğu üstlendiği söylenebilir. Mesela Cumhuriyet dönemi anayasaların hiçbirisi, “toplumsal sözleşme” niteliğinde olmadığı gibi, söz konusu anayasalar, askerler ve devletçi bürokratik elitler tarafından, devlet gücünün idealize edilmesine dönük hazırlanmıştır. Mesela 1924 Anayasası, Atatürk devrimlerinin hayata geçirilmesi amacıyla, ulus egemenliği kavramına ağırlık verse de, uygulamada bu egemenliği ülkeyi yönetenler kullanmış, mecliste çoğunluğu elinde bulunduran partinin, meclis ve hükümetin yetkilerine ortak olacak yeni kurumlar getirmişti (Kongar, 2005:160,161). Zira 1960 anayasası ile ihdas edilen Anayasa Mahkemesi (AYM), keyfi ve özgürlük karşıtı uygulamalara karşı fren görevi görmekle birlikte, seçilmiş hükümetlere karşı güvensizliğin de göstergesini teşkil etmiş özellikle Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ve askeri bürokrasinin özerkliği, askerin sivilleri ve seçilmişleri kontrol altında tutma isteğinin bir sonucu olduğunu göstermiştir (Erdoğan, 2003:146). Can'a göre (2012:144,145), temel görevi, yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyen AYM, yasalar ne derse desin, ideolojiye sadık bir yorumu tercih etmekte ve ideolojiyi ön plana çıkardıklarından temel hak ve özgürlüklerini sınırlandırmaktalar. Bu bağlamda görev ve yetkilerini anayasadan alan yargı erki,

özgürlükçü ve hukukun genel ilkeleri doğrultusunda hareket etmek yerine, konjonktürel olarak vesayetçi aktörlerin etkin olduğu dönemlerde devletin tutumu ve ideolojik tercihler doğrultusunda hareket edebilmiştir(Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı-KDGM,2013:22,23). Anayasanın getirdiği, askeri seçkinci bürokratik vesayet niteliği taşıyan MGK ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) gibi yapılar, iktidarın dağıtılması, dengelenmesi, “bölünmüş egemenlik” amacıyla getirilse de (Tanör, 1986:23) bu kurumların değişimi getirecek demokratik nitelikte kurumlar olduğu söylenemez. Kurtoğlu’na göre (2004:212,213), Anayasa ile askeri bürokrasiye tanınan ayrıcalıklar, onu yürütmenin adeta asli bir unsuru yapmış, bu konum değişikliği TSK’yı siyasal bir erk olarak, varlığını anayasal düzende garanti altına alarak, yürütme erki olarak Bakanlar Kurulunu gölgede bırakmıştır. Ekonomide devletçi anlayışın hâkimiyetindeki statüko, Boratav’ın belirttiği gibi (2005:14,15,18), ekonomide ve dolayısıyla siyasette burjuvazinin bir türlü egemen olmayışı, devletçi uygulamalara yol açmış, ekonomik sistem, devlet gücünü elinde bulunduranların statükosuna dönüşmüştür. DPT gibi yapılar, statükonun kurumsal boyutunu oluştururken, Öğün’ün belirttiği gibi (2004:52,53), devletçi ekonomi zihniyetinin ürünü olan ve ekonomide açıkça sorun olan KİT’lerle mücadele etmek, hiçbir iktidarın kolayca göze alamayacağı bir sorun olarak topluluk üzerindeki kontrolün devamı sağlayan kurumlara dönüşmüş, Sonuçta gerek anayasalar gerekse oluşturulan kurum ve kuruluşlar, statükonun devamını sağlayan ve ona meşruiyet kazandıran işlevselliği ile kendisini göstermektedir.

2.2. Merkez-Çevre Kavramı

Siyasi analizde kullanılan önemli kavramlardan birisi olan, “*merkez-çevre*” paradigması, bir yanda içerde siyasal ve toplumsal yapının analizinde kullanılırken (Shills,2002), diğer yandan da dışarda kapitalist dünya sistemini, bağımlılık temelinde ele alan analizde (Wallerstein, 2004) kullanılmış, siyaseti açıklayıp anlamlandırmada önemli işlevsellik sağlamıştır. Wallerstein’in dünya sistemleri analizi, ulus-devleti temsil eden standart analiz birimi yerine, “*dünya sistemi*” olarak adlandırılan, ulus-devletin dışında ve onu kapsayan bir analiz düzeyine dayanmaktadır. Wallerstein’e göre (2004:36), modern dünya ekonomisi, kapitalist sistem temelinde uzun süre ayakta kalmış, gelişmiş bir dünya ekonomisi olarak bunu kapitalist olmakla başarmıştır. Wallerstein, dünya ekonomik sistemi olarak nitelendirdiği kapitalist sistemin,

hâkimiyetine vurgu yapmaktadır. Zira dünya toplumu, üretim güçlerinin birbiriyle ilişkileri ve üretim biçimi açısından farklı evrelerden geçerek, son aşamadaki kapitalist sistem ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sosyalist aşamayla birlikte karma iktisadi aşama şeklindeki evrelerden geçmiştir (Kuyucuklu, 1982:2). Marksist teori, tarihsel maddecilik görüşü çerçevesinde, ‘*üretim tarzı*’ (iktisadi faaliyetin maddi şekli) ile ‘*üretim ilişkileri*’ (üretim tarzı ve ilişkilerin niteliğine göre oluşan toplumsal ilişkiler) kavramlarını ortaya atarak, bunlardan üretim ilişkilerini, tarihsel gelişim yasalarının perspektifi içinde, birbirini izleyen evrim aşamalarını tanımlamada bir ölçüt olarak kullanmıştır. Tarihsel gelişme aşamalarını; mülkiyetin ve toplumsal sınıfların olmadığı ilkel komünizm aşaması, kölecilik, feodalizm, kapitalizm ve sosyalizm evreleri oluşturmuştur (Maillet, 1983:20). İlkel üretim ve köleci üretim aşamaları, M.Ö. IV-III bininci yıllardan başlayarak V. yüzyıla değin sürmüştür. Köleci dönem, Doğu ülkeleriyle eski Yunan ve Roma imparatorluğunda, klasik kölelik olarak devam etmiştir (Kuyucuklu, 1982:6). Bu dönemde Bilgin’in belirttiği gibi (2004:94), ekonomi sözcüğünü, eski Yunan’da ilk kez ifade eden ve onu “gelir-gider ilişkisi” ve bu ilişkinin denkliği anlamında, Aristoteles’in kullanmış, ekonominin temelini oluşturan üretimin temel amacı, ticaretten ziyade ihtiyaca göre belirlenmiştir.

Eski Yunan’da statüko, büyük toprak sahiplerinin, küçük çiftçilere ve kiracılara borç para veren, borçlar ödenmeyince, küçük çiftçinin malına el koyan veya ucuza kapatan büyük toprak sahibi ve bunların kentlerdeki tüccar temsilcilerinin kurduğu düzene dayanmaktaydı. Büyük çoğunluğu aristokrat olan bu kesim, aynı zamanda site yönetiminde etkin pozisyondaydı. Ancak, Yunan’daki mevcut durumu kabullenmeyen ticari kesimin ortaya çıkmasıyla, bu düzen sarsılmaya başlamış, ekonomik ve toplumsal reformlarıyla bilinen Solon (M.Ö.640-560), borçlu ve alacaklılarla ilgili yeni düzenlemeler yaparak, borçların çoğunu kaldırmış, el konulan toprakları iade etmiş, ancak bu durum uzun sürmeden durgunluk dönemi, “Peloponez Savaşları” ile yeniden baş göstermişti. Romalılar döneminde ise, Avrupa’nın ekonomik gelişme tarihinde yeni bir sayfa açılmış, Roma sitesi, hiçbir zaman ticaret ve endüstri merkezi olmasa da, elde edilen askeri başarılar ve siyasal örgütlenmeler, toplumsal çevreyi derinlemesine etkilemiştir. Batı Avrupa’nın istilası, bölgenin üretkenliğinin artmasına ve hayat seviyesinin yükselmesine neden olurken, Doğu Akdeniz’in fethi, çalkantılı Helenistik dünyaya düzen ve istikrar getirerek, Doğu ve Batı’yı siyasal birlik içinde olduğu kadar,

geniş bir ticari alan halinde kaynaştırmıştır (Heaton, 1985:27-37). Ancak, barbar kavimlerin özellikle Cermen'lerin saldırıları sonucu Roma İmparatorluğu dağılmış, Batı Roma tarih sahnesinden ayrılırken, Doğu ayakta kalmayı başarsa da, yeni ve çalkantılı bir döneme girilmiştir. Bu dönemde Hıristiyan Kilisesi ruhani ve maddi otoritesini genişletmiştir (Heaton,1985:59). Bu dönemin siyasal, ekonomik ve dinsel alandaki belirleyiciliğini ortaya koyan feodalizm, büyük mâlikane işletmelerine veya bazı hizmet yükümlülüklerine dayalı, dışa kapalı ve kendi kendine yeterli olmayı amaçlayan bir ekonomik sistem (Kuyucuklu, 1982:8) olarak, bölünmüş ve parçalanmış egemen birimler, merkezi otoritenin bulunmadığı bir siyasal sistemi hâkim kılmıştır.

Avrupa'da bilimsel gerçekliğin önem kazanması sonucu kilise ve onun sahip olduğu tüm unsurlar sorgulanmaya başlamış, bunun neticesinde ortaya çıkan Protestanlar, kilisenin otoritesini reddederek kişisel vicdanı, kendilerine rehber edinmişlerdi. Luther ve Calvin gibi Protestan ahlakçılar, kişisel karakter ve insana ağırlık verirken, kilisenin temel kuralı olan sıkı çalışma, ibadet ve dünya nimetlerinden vazgeçme ilkelerinden sapan, tembellik ve lükse dalan kilise mensupları ve onların davranışlarının, Tanrı tarafından kabul gördüğü düşüncesini düzeltmeye çalışmışlardı. Max Weber'in de ifade ettiği "Protestan Ahlakı", Avrupa'da ticari sınıfın güç kazanmasıyla, Hıristiyan dini ile ticareti uyumlu hale getirmek için, Hıristiyan davranış kalıplarına getirdikleri bir revizyonu ifade etmektedir (Heaton, 1985:212-214). 18. yüzyıl ortalarından itibaren İngiltere'de başlayan sanayi devrimini, kısa sürede başarıya ulaşan iktisadi gelişmeler, aynı zamanda uluslararası bir nitelik kazanmıştır.

Sanayileşmeyle iktisadi gelişimini sağlayan ülkeler, diğerleri üzerinde kurmuş oldukları baskı ve tahakkümlerle, az gelişmişliğin daha belirgin hale gelmesine neden olarak, günümüz dünya ekonomik görünümünün de temeli atılmıştır. Kapitalizm, iktisadi bir gelişme sistemi olarak, iktisadi gelişmenin de dinamik bir olgu olması nedeniyle, kendisiyle ilişkili tüm unsurları da değişim içine sürüklemiştir. Yaygın olarak kabul edilen görüşe göre, kapitalist sistemin geçirmiş olduğu iki temel aşamadan birincisi, sistemin zirve noktasına geldiği 19. yüzyıl ortalarından başlayıp 1914'e kadar (bazı görüşlere göre de 1929 ve II. Dünya Savaşına kadar) süreyi kapsarken, ikincisi bu tarihten itibaren günümüze kadarki süreyi kapsadığı bilinmektedir (Maillet, 1983: 33,160). İngiltere ve Fransa başta olmak üzere, birçok Avrupa devletleri, kapitalist

sistemden nemalanırken, bu yarışa sonradan katılan Almanya'nın durumu, dünya siyasetini etkileyecek gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. 1815 “Viyana Kongresi” kararlarıyla 34 devlet ve 4 özerk statülü hale getirilen Alman Konfederasyonu, Almanya'nın merkezi bir devlet olmasını ve ulusal bir ekonomisinin oluşmasını geciktirse de, nüfus yapısı, nüfusun ekonomik ve sosyal durumu açısından avantajlı olan Almanya'da, ekonomik alanda başlayan ortaklık, siyasal alanda da etkili olmuştur. Alman devletçikleri, *'Zollverin Anlaşması'*yla gümrük birliği kurmuş, daha sonra ortak bir parlamento ve konfederasyonla Prusya liderliğinde Alman İmparatorluğuna dönüşmüş (Kuyucuklu, 1982:147-163), Almanya'nın, sanayileşmesi ve kapitalist sisteme entegre olmasıyla hammadde gereksinimi artmış ve üretilen malların pazarlanması gereği ortaya çıkınca, koloniler elde etme yarışına geç de olsa katılmıştır. Nye ve Welch'in belirttiği gibi (2011:126-128), Birinci Dünya Savaşına neden olan iki yapısal nedenlerden birincisi, Alman gücünün İngiltere'yi de geride bırakacak derecede yükselerek, sahip olduğu ağır sanayinin, hammadde gereksinimi duyması, ikincisi ise birinci duruma tepki olarak İngiltere ve Fransa'nın başlattığı ittifak sisteminin Almanya'yı dışarıda bırakmasıydı.

Kapitalist sistemin 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında geçirmiş olduğu değişim, varlığının devamı ve güçlenmesinde etkili olsa da, uzun vadeli bir çözüm ortaya koyduğu söylenemez. Kapitalist sistem, Birinci Dünya Savaşına kadarki dönemde, mevcut sorunlara yönelik sistemin temel mekanizmalarına, müteşebbis ve burjuvanın durumlarına zarar vermeden, emekçilere yönelik sosyo-ekonomik tavizler verse de (sendikacılık, iş yasaları, genel oy hakkı gibi), sömürgecilik yarışı, belli dönemden sonra yani rekabete dayalı ilişki sistemi, Birinci Dünya Savaşından sonra askeri çatışmaya dayalı ilişkiye bırakmıştır (Maillet,1983:162-166). İki dünya savaşı arası dönemde yaşanan 1929'daki ekonomik buhran, kapitalist sistemin krizini beraberinde getirmiş, Keynes'in devlet müdahaleciliği ve himayeciliği düşüncesiyle söz konusu kriz atlatılmaya çalışılmıştır. Bu dönemden sonra Kuyucuklu'nun da belirttiği gibi (1982:13) kapitalist sistem, bir yandan devlet müdahaleciliği, diğer yandan da, büyük işletmelerin değişen koşullara ayak uydurarak, “çok uluslu ortaklıklar” olarak varlığını devam ettirmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, kapitalist sisteme alternatif olarak gösterilen sosyalist sistemin hayat bulacağı yönündeki beklentiler iyice azalmış, 1989'daki Francis Fukuyama'nın “Tarihin Sonu” adlı

makalesi, komünizmin ölümüyle ideolojik evrimin son noktasına gelindiği, liberal Batı demokrasisi ve kapitalizminin rakipsiz bir sistem olarak ayakta kaldığını belirtmekteydi (Nye,Welch, 2011:426,427). Artık günümüzde sınıf mücadeleleri hafiflemiş, sendikalar artık neo-kapitalist sistemi veri alarak, hedeflerini bu düzen içinde revize etmeye başlamış, tüketim toplumu zihniyeti ön plana geçerken, sömürgecilik zihniyeti geri planda kalmıştır.

Wallerstein'in dünya sistemi analizinde, kapitalizmin tüm dünyaya nüfuz etmesini sağlayan mekanizmalar analiz edilmektedir. Elmas'a göre (2012:155), Wallerstein'in değerlendirmesinde kapitalizm, tarihsel süreçte, 15 ve 16. yüzyıllardaki kökenine kadar uzanarak, "dünya ekonomileri" olarak ele alınmakta, burada çok sayıda politik merkez ve kültürün birlikte var olduğu, büyük eksensel iş bölümünü içeren sosyal yapılar söz konusu olup, aynı zamanda çevresel süreçleri de birbirine bağlamakta, dolayısıyla modern dünya ekonomisi, kapitalist bir dünya ekonomisi olarak tanımlanmaktadır. Kapitalist dünya sisteminde '*merkez*' veya '*çevre*' olan şey, devletlerin kendisinden ziyade, üretim süreçlerine vurgu yapmaktadır. Üretim sürecini *merkez*'e özgü veya *çevresel* kılan şey, bu süreçlerin ne derecede tekelleştiği ve serbest pazarda gerçekleşmesiyle alakalıdır (Wallerstein, 2004:36). Tekelleşmiş ürünlerin, pazarda pek çok üreticinin ürettiği ürünler karşısındaki eşitsiz gücü dikkate alındığında, *merkez* ve *çevre*'de üretilen ürünler arasındaki mübadelenin nihai sonucu, *merkez* ülkelerine doğru kayan bir artı değer akışını, yani çeşitli yerel üretimlerden gelen gerçek kârların, büyük bir kısmının *merkez*'e kayışını göstermektedir (Sönmezloğlu,2005:137). Zira *merkez* ülkelerin, *çevre* karşısındaki teknolojik üstünlüğü de bu durumu pekiştirmektedir.

Günümüzde küreselleştirici bir etki gösteren kapitalist dünya ekonomisinin, "*merkez-yarı çevre/merkez-çevre*" arasında yaşanan yoğun dengesizliklerle iç içe olarak varlığını etkin ve güçlü bir şekilde sürdürmekte olduğu bilinmektedir (Giddens, 2014:69-73). Gözen'e göre (2009:529), dünya sistemindeki ülkeler, kendi içinde üç gruba ayrılmaktadır. Gelişmiş Batılı ülkeler '*merkez*', az gelişmiş ülkeleri '*çevre*', bu ikisi arasında yer alanları da '*yarı çevre/merkez*' ülkeler olarak nitelendirilmektedir. Kapitalist süreçle büyük ölçüde örtüşen küreselleşme olgusuyla bu kategoriler değerlendirildiğinde; *merkez* ülkeler, küreselleşmeyi başarmış küresel aktörleri ifade ederken, *çevre* ülkeler küreselleşmeyi başaramamış ülkeleri, özü itibariyle bir çevre

ülkesi olmakla birlikte, merkez ülke kategorisine girmek için mücadele veren ülkeler de, *yarı çevre/merkez* ülkeleri nitelendirmektedir. Wallerstein'a göre (2004:53,54), güçlü *merkez* ülkeleri karşısında, orantısız paya sahip olan zayıf *çevre* ülkeleri, *merkez* tarafından kendisine layık görülen kaderi paylaşmaya razı olan ülkelerdir. *Yarı merkez/çevre* ülkeler ise, eşit sayılabilecek üretim süreçleri karışımına sahip olup, *merkez* ülkelerin baskısı altında olan ve *çevre* ülkelere baskı uygulayan bu ülkelerin temel kaygısı, kendilerini *çevre*'ye kaymaktan korumaktır. Güney Kore, Brezilya, Hindistan'ı bariz bir şekilde *yarı çevre/merkez* ülkeler olarak adlandıran Wallerstein, bu ülkelerin çevre alanlarına çelik, otomobil ve tıbbi ürünler gibi ihraç malı üreten güçlü işletmelerinin olduğunu ancak merkez ülkelerden daha gelişmiş ürünler ithal etmek durumunda olduklarını belirtmektedir.

Wallerstein, *merkez* ülkelerin ekonomik olarak daha güçlü olmaları nedeniyle, dünya ticaretini kendi çıkarlarına göre düzenlediğini, az gelişmiş çevre statüsündeki ülkelerin, doğal kaynak ve insan gücünü sömürdüğünü belirtmektedir (Elmas, 2012:155). Wallerstein'e göre (2004:88), merkez ve çevre ülkeleri arasındaki orantısız güç paylaşımı, onların ilişkilerine de yansımaktadır. Zira güçlü *merkez* ülkelerini oluşturan ABD ve AB üyesi ülkeler, faaliyette bulunan şirketler açısından kârlı olan üretim faktörlerinin akışını engellememeleri konusunda *çevre* ülkelerine baskıda bulunurken, çevre ülkelerinin ürettiği ve kendi ürünleriyle rekabet edebilecek tarım ve tekstil gibi ürünlerin akışında, kendi sınırlarını açma konusunda şiddetli bir direniş gösterebilmektedir. Hatta *merkez* ülkeler, kendileri açısından kabul edilebilir bulunduğu kişilerin veya hükümetlerin, iktidara getirilmesinde ve iktidarda tutulmasında, *çevre* ülkelerine baskıda bulunabilmekte, onları kendi politikaları doğrultusunda davranmaya zorlayabilmektedir. Kısaca Wallerstein, eşitsiz siyasal ve ekonomik gelişmenin yapısal koşulunu, küresel kapitalizmle ilişkilendirmekte (Heywood, 2011:192,194), Giddens'in belirttiği gibi (2008:375), İkinci Dünya Savaşı sonrası mevcut ekonomik sistemde, *çevre* ülkeleri ya da "*güney*" ülkeleri olarak tabir edilen az gelişmiş ülkelerle, *merkez* ülkeler ya da "*kuzey*" ülkeleri olarak tabir edilen gelişmiş ülkeler arasındaki uçurum, artarak süreklilik kazanmıştır. Kapitalizmin rekabetçi baskısı, ulus-devlet sınırlarını aşan yeni sömürge süreçleriyle birlikte büyüyen bir dünya sisteminde "*merkez*" devletlerin pozisyonu sürekli güçlenmiştir.

Sonuçta, dünya ekonomik sistemin mevcut durumu Wallerstein'e göre, "*merkez-yarı merkez/çevre- çevre*" ülkeler şeklinde sınıflandırmaya ve bunlar arasındaki tek taraflı bağımlılık ilişkisine indirgenmektedir. Ancak günümüz küresel sistemin karşılıklı bağımlılık olgusu, bu tür sınıflandırmanın genel geçerli olmadığı yönünde izlenim oluşturmaktadır. Zira '*neo-marksist*' teori çerçevesinde yapılan bu sınıflandırma, kapitalizmin analizine dayalı tarihsel materyalizm anlayışını temel almakta, Avrupa'dan başlayarak tüm dünyaya yayılan kapitalist bir dünya sistemi olarak analiz edilmektedir (Öztürk, 2014:668). Arı'ya göre (1997:422,423), devletler arası savaşı ekonomik nedenlere dayandıran Lenin, Wallerstein, Modelski, Gilpin, Keohane, Krasner gibi düşünürler, Marksçı yaklaşımla paralel olarak, savaşların emperyalist güçlerin, dünyayı kendi aralarında paylaşmak istemesi ve sömürge mücadelesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Günümüzde sınır-ötesi bağlantıların ve karşılıklı bağımlılık koşullarının var olduğu bir ortamda, ekonomik çıkarları gözetecek ve özellikle sermayenin serbest dolaşımını sağlayacak işbirliği ve entegrasyon çabalarının gündem oluşturduğu ve sınırların ortadan kalkmasına yönelik gelişmelerin gözlemlendiği bir süreç yaşanmakta, 1970'lerden itibaren vites yükselten Avrupa entegrasyonu buna örnek teşkil etmektedir. Bu çapta bir entegrasyon hareketinin gerçekleşmesi ve birliğin oluşturulmasına zemin hazırlayan aktör düzeyindeki faktörler bir yana bırakılırsa, uluslararası sistemin yapısına dayanan faktörlerin başında küreselleşme süreciyle paralellik arz eden karşılıklı bağımlılık olgusunun geldiği söylenebilir (Gürkaynak, Yalçınar,2009:77-80). Sonuçta karşılıklı bağımlılık, AB gibi entegrasyonist oluşumlar ve en nihayetinde sınır tanımayan çok uluslu şirket ve sermaye hareketlerinin, Wallerstein'in katogireze etmeye çalıştığı kapitalist sistem temelindeki "*merkez-çevre*" sınıflandırmasının yekpare bir düzende işlediği argümanını sorunlu hale getirebilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu güçlü olduğu dönemlerde, dünya sisteminin "*merkez*" konumunda olmuş ve Avrupa ülkeleriyle de, siyasi ve ticari ilişkilerini sürdürmüştür. Ancak kapitalizmin dünya sistemini etkisi altına almaya başlamasıyla, Osmanlı ekonomisi de dünya sistemi içinde, kapitalist pazarın bir parçası haline gelerek "*çevre*"leşmeye başlamış, Osmanlı'nın dünya sistemine eklemlenmesi girişimi onun "*çevre*" statüsünü belirlerken, bu hiyerarşik durum Cumhuriyet Türkiye'sine de intikal etmiştir (Vergin, 2008:191). Gözen'e göre (2009:529,535) Türkiye, Wallerstein katogorisinde, "*yarı merkez/çevre*" ülke statüsündedir. Türkiye'nin bu özelliği, sadece

iç dinamiklerden değil, aynı zamanda uluslararası küresel ekonomik ve politik düzenin içindeki pozisyonundan da kaynaklanmaktadır. Türkiye; ekonomisi zayıf, *merkez* ülkelere bağımlı, bilişim ve iletişim sektöründeki payı düşük, aynı zamanda demokratik, hukuki ve insani gelişmişlik standartları, *merkez* ülkelere nazaran oldukça problemlili bir ülkedir. Buna karşın, askeri stratejik, güvenlik süreçleri bakımından ve stratejik konumunun bir sonucu olarak, *merkez* ülkelerine entegre olmuş, zira NATO, Avrupa Konseyi gibi merkez ülkelerin örgütsel yapısına bağlanmış, AB üyelik süreci devam eden bir ülkedir. Kongar'a göre (2005, 661), Türkiye'nin Wallerstein'in sınıflandırması doğrultusunda bir *merkez* ülke konumuna gelmesinin, her şeyden önce ekonomik göstergelerinin, *merkez* ülkelere yakın olmasına bağlıdır. Sonuçta Vergin'in belirttiği gibi (2008:189), Türkiye ve Brezilya gibi, “*yarı çevre/merkez*” kategorisindeki ülkelerin, *merkez* ülke konumuna geçmek için hamle yapmalarına, bizzat merkez ülkeler tarafından izin verilmemekte, bu kategorideki ülkelerden, sadece *merkez*'in hamisi veya jandarması gibi bir rol beklenmektedir. ABD ve Batı'nın, Türkiye'yi “sadık müttefik” veya bölgesinde Batı'nın hamisi veya sözcüsü gibi kalmasını istemesi, Kıbrıs gibi, statüko dışı davranışları cezalandırmasıyla açıklanabilir.

Bunun yanında “*merkez-çevre*” kavramını toplumsal yapıyı açıklamada kullanan Amerikalı Sosyolog Edward Shills (2002), her toplumun bir '*merkezi*' ve '*çevresi*' olduğu düşüncesinden hareketle, fiziksel ve mekânsal unsurlardan ziyade, inanç ve değerlere vurgu yapmaktadır. *Merkez*'in, “*tinsel*” unsurlarla nitelendirilmesi, kendisine kutsiyet atfedilmesine yol açarken, sahip olunan otoritenin kaynağını teşkil etmiştir. Bu durum, toplumun tüm üyelerinin kutsiyet atfedilen *merkez*'in değerlerini benimsediği anlamına gelmemektedir. *Merkez*, toplumu yöneten semboller, değerler ve inançların merkezini oluştururken, aynı zamanda bir eylem alanını da teşkil etmektedir. Bu eylem alanı, siyasal ve toplumsal kurumların faaliyetlerinden oluşan bir alan olarak, değerlerin, inançların ve rollerin cisimleştiği bir alanı ifade etmektedir (Shills,2002:86-88). *Merkez* değerlerinin en büyük taşıyıcısı olarak devleti gören Shills (2002:91,92), devletin, bu değerler sistemini toplumun geri kalanına yayma eğiliminde olduğunu, bu görevi *merkez* seçkinlerinin üstlendiğini belirtmektedir.

Batı'da merkezi feodalizmin etkin olduğu İngiltere'de, krallar ve baronlar, eşit güce sahip olduklarından birbirinin haklarını tanımak durumunda kalmış, dolayısıyla

“*merkez-çevre*” arasında, siyasal bir entegrasyon oluşmuştur. Yerel güç odakları olarak bilinen kiliseler, kontluklar ve kasabalar, güçlü politik kimlik duygusuna sahip birimlere dönüşmüştür (Heper, 2012:23). Bu zeminde gelişen modernleşmiş toplumlarda, bütünleşmiş bir ekonomik düzenin varlığı, kentleşmenin ve eğitim olanaklarının toplumun tüm kesimlerine ulaşabilmesi ve toplumun farklı kesimlerinin birbiriyle daha fazla temasa geçebilmesiyle *merkezi* değerler sistemi, *çevre* tarafından daha kolay benimsenmiş, böylece toplumsal karşı karşıya gelmeler, toplumsal ilerlemenin dinamik unsuru haline gelebilmiştir (Gülener, 2007:38). Sonuçta Shills’in de belirttiği gibi (2002:93), Batılı modern toplumlarda merkezi değerler sistemi, toplumun tüm kesimleri tarafından tam olarak içselleştirilmiş olduğundan, Batılı toplumlarda “*merkez-çevre*” yaklaşımı, karşıtlığın veya ayrışmanın değil, bütünleşik bir hâl olarak, tüm kesimlerin “vatandaş” olarak eşit hareket etmesini sağlamıştır.

Shills’in ortaya attığı “*merkez-çevre*” kavramını, Türkiye’nin siyasi yapısını analiz etmede kullanan Şerif Mardin (Mardin,2008) bu kavramı, Türk siyasi ve toplumsal yapısını çözümlenecek bir “anahtar kavram” olarak nitelendirmiştir. Mardin nitelemesi Shills’den farklı olarak, siyasal-toplumsal ayrışma temelinde ele alınmıştır. Mardin’e göre (2008:35-79), “*merkez-çevre*” ayrışması, Osmanlı’dan başlayıp Cumhuriyet döneminde farklı nitelikte devam etmiş, kutuplaşma ve ayrışmayı nitelendirmede kullanılmıştır. Mardin, İmparatorluğun bazı bölgelerinde varlığını devam ettiren aşiretler, soy sop zinciri ve tarikatlar gibi unsurların, güçlü bir şekilde merkezi idareye karşı varlığını koruduğunu, “okur-yazar” yerleşik toplumla, küçümsenen ve hor görülen göçebe kesimlerin olduğunu, merkez bürokratlarının ekonomi üzerindeki geniş hâkimiyeti ve sahip olduğu kültürü, çevreye karşı bir üstünlük aracı olarak göstermesinin, “*merkez-çevre*” ayrışmasını körüklediğini belirtmektedir. Çaylak’a göre (1998:105), bu ayrışma, *merkez* tarafından uygulanan din politikasında da etkisini göstermiş, *çevre*’de var olduğu düşünülen bir takım isyancı unsurları ortadan kaldırmaya yönelik bir din anlayışı uygulanmaya konulmuştur. Şia’nın, imparatorluk üzerindeki yıkıcı etkisini ortadan kaldırmak için, İslam’ın Sünni yorumu yaygınlaştırılmış, bu doğrultuda Sünni yorum çerçevesinde bir eğitim sistemi ve bunu uygulayacak dini seçkinler topluluğu oluşturulmuştur.

Tanzimat'la birlikte, modernleşme düşüncesinin hâkim olmasıyla, *merkez* ve *çevre* arasındaki klasik simgesel düzeydeki çatışma, yerini merkezi değerler sistemi düzeyindeki çatışmaya bırakmıştır. *Merkez*'in divan edebiyatı, sanat musikisi, kurallı şer'i İslam anlayışına karşılık, *çevre*'nin halk edebiyatı, taşra türküleri, tarikat ve cemaat kültürüyle biçimlenmiş İslam anlayışı vardı (Aydın,2002a:249). Klasik dönem *merkez*'in temel değerini oluşturan İslamiyet, yerini pozitivizmin beslediği bürokratik zihniyete bırakmıştı. Bürokrasi ulemanın kendi içindeki zıtlamalardan faydalanarak, zamanla kendisini güçlendirmiş, Tanzimat Fermanı, bürokrasinin hareket alanını iyice genişletmişti. Ulema sınıfının güç kaybetmesiyle, güçlenen “okullu-bürokrat aydın” tip, padişahın merkezdeki gücünü de aşındırarak, yeni merkezi değerler sisteminin öznesini oluşturmuşlardır (Gülener, 2007:43,44). Tanzimat'la birlikte Batılılaşmayı amaç edinen ve toplumu da bu yönde dönüştürmeye çalışan, çevresel değerleri dışlayıp hor görerek merkez'e yerleşmeye çalışan, bürokratik temelli bir yapı ortaya çıkmaya başlamıştır.

Osmanlı'daki “*merkez-çevre*” ayrışmasının Cumhuriyet'e dönük izdüşümü, 1902 tarihli, *Jön Türk Kongresi*'ndeki fikir ayrışmasıyla ortaya çıktığı söylenebilir. İmparatorluğun nasıl kurtarılacağı sorununa odaklanan konferansta, devletçi merkezîyetçi ve otoriter politikaları savunan Ahmet Rıza grubu, adem-i merkezîyetçi ve liberal fikirleri savunan Prens Sebahattin grubu karşısında, daha fazla etkinlik sağlamıştı. Bu grup ileride kurulacak olan “İttihat ve Terakki”nin de, hâkim unsuru haline gelecektir. Sivil-asker seçkinlerinin oluşturduğu ve Türkçülük ideolojisi etrafında örgütlenen bu grubun düşünce tarzı, Cumhuriyet kurulduktan sonraki “*merkez-çevre*” ayrışmanın da temelini oluşturmuştur (Zürcher, 1998:133; Sarıbay, 2001:131). İkinci Meşrutiyet'in ilanı, Osmanlı'da siyasi ve iktisadi yönetimi elinde bulunduran *merkez*'in üstünlüğünü artık *çevre*'ye kaptırdığını göstermekteydi (Türkdoğan, 2004:427,428). Osmanlı'da *çevre*'i oluşturan merkezîyetçi İttihatçılar, Cumhuriyetin kuruluşunda doğrudan etkide bulduklarından *merkez*'e yerleşmişlerdir. Kahraman'a göre (2008:123), İttihat ve Terakki'nin kuruluşundan sonra, “Tarihsel Blok”u oluşturan “ordu-aydın-bürokratik” üçlüden oluşan bu kesim, siyasal yapıyı tayin ettiği gibi, kendi içinde de ideolojik eylem bütünlüğüne sahipti. “Tarihsel Blok”un aslında Mardin'in ifade ettiği “*merkez*” kavramına denk düştüğü ve bunun karşısında da, büyük halk yığınları ve taşra burjuvazisinden oluşan yine Mardin'in kavramlaştırdığı “*çevre*” olgusu yer almıştır. Cumhuriyetin kurulmasında etkin rol oynayan bu kesim, merkezi

değer, simge ve kurumları, “laiklik” ve “Türkçülük” düşüncesi üzerinden kurmaya çalışmış, devletin ideolojik ve baskı aygıtlarını yoğun bir şekilde kullanmışlardır. Merkezi değerlerin toplum nezdinde içselleştirilmesini sağlamak için kullanılan eğitim ve propaganda yöntemlerinin yoğun olarak kullanıldığı uzun bir süreçte, *merkez*’in tartışmasız iktidarının kurulup, onu *çevre*’ye karşı korunması ve kollanması düşüncesi, “*merkez-çevre*” ilişkilerinin sürekli gerilimli olmasında etkili olmuştur (Tuncel, Gündoğmuş, 2012:142,143). Mardin’e göre (2008;46,47), Osmanlı’daki “*merkez-çevre*” ilişkisi, Cumhuriyet pratiklerinin aksine daha tutarlı ve uzlaşmacı bir görüntü vermektedir. Zira İmparatorluğun parlak zamanındaki *merkez* ile *çevre* arasındaki karşı karşıya gelmelerin, kopuş niteliğine dönüşmesini engelleyen ve aralarındaki bağlantı ve dayanak noktasını oluşturan en önemli bağların; taşranın en ücra köşelerine kadar giden adalet sistemi, geleneksel hayırseverlik ve dinsel kurumlardır.

Her iki kesim de, halk için çalıştığını öne sürse de, *merkez*’in temsilcisi olan Kemalistler, “plebisitçi” demokrasi ve devlet dışındaki tüm örgütlü yapıyı ortadan kaldırmaya meyilli iken, *çevre* ise, merkeziyetçilikten kurtulma ve ekonomik liberalizmi savunma bağlamında onlardan ayrılmaktaydı (Mardin,2008:60). Ancak, söz konusu ayrışma, DP’nin iktidarıyla önemli bir kırılmayı getirmiştir. DP’nin dayandığı toplumsal temeller ve izlediği siyasal ve ekonomik program, *merkez* tarafından uygulana gelmiş politikalarından farklı bir çizgiyi ortaya koymuştu. Mesela DP, merkezin temel değeri olarak gördüğü devletçiliğe karşı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) gibi, özel mülkiyet başta olmak üzere, diğer tüm liberal değerleri savunmuştu (Eroğul, 1998:33). Sonuçta 1950’den itibaren, *çevre*’nin siyasal iktidarı ele geçirmesine karşı, *merkez*’in darbe ve muhtıralarla iktidarı geri alma çabaları, bu yaklaşımı bir kutbun iktidarı, diğerinden geri alma mücadelesine ve henüz tamamlanmamış sürekli bir iktidar çekişmesine dönüştürürken, *merkez* ve *çevre*’nin niteliği değişmeye başlamıştır. Kahraman’ın belirttiği gibi (2008:165,224), özellikle 1980’lerden sonraki dönem, klasik “*merkez-çevre*” yaklaşımının belirleyiciliğinin artık kaybolduğu dönemdir. Klasik *çevre*’nin en temel niteliği olan ‘köylülük’ unsuru, yerini kentliliğe bırakırken, *çevre* aynı zamanda büyük sermaye ile irtibat kurarak, etkileri bugüne kadar devam eden yeni bir siyaset anlayışını getirmiştir. 1950’deki DP iktidarı, 1983’teki ANAP iktidarı, 1996 Refah-Yol koalisyonu dönemlerinde, “*merkez-çevre*” niteliğinde önemli değişimler olmuş, 2002’den itibaren AK Parti’nin, iktidarda kalması

ve bu uzun iktidarı döneminde başta Cumhurbaşkanlığı olmak üzere, *merkez* için kilit konumundaki birçok yönetim kademelerinin *çevre* tarafından doldurulması, bu yaklaşımın önemli değişim geçirmesine yol açmıştır(Tuncel, Gündoğmuş, 2012:139). Kısaca Akyol'un da belirttiği gibi (2009:443), Türk siyasal hayatında; siyaset, kültür ve toplum alanında yaşanan gelişmeler, karşılıklı ikilikler üzerine kurulu "*merkez-çevre*" yaklaşımının açıklama gücünü zorlamaktadır. Devlet-toplum ilişkisini karşıtlıklar üzerinde açıklayan, sınıfsal ilişkileri göz ardı eden, ordu ve bürokrasinin toplumdan bağımsız özerk bir kurum olarak gören bu yaklaşım, Türk siyasetini açıklamada önemli sorunlar yaşamaktadır. AK Parti'nin uzun yıllar siyasal iktidarı tek başına kullanması ve *çevre*'yle merkezin değerlerini uzlaştırdığını belirtmeleri söz konusu belirsizliği daha da kalıcı hale getirmiştir.

2.3. Egemenlik Düşüncesine Dayanan Kavramlar

Egemenlik, 16. yüzyılda Avrupa'da ulusların oluşumu, ulusal bütünleşme ve feodal güçlerin tasfiyesi yoluyla, devlet erkinde merkezileşmeyi simgeleyen bir durum olarak ortaya çıkmıştır (Coşkun, 2009:177). Egemenlik, Beriş'in de belirttiği gibi (2008:55,56), Avrupa'da yüzyıllar boyunca yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik koşulların ve iktidar mücadelelerinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve bu yöndeki kuramsal tartışmalar, tarihsel gelişmelerin etkisiyle şekillenmiştir. Egemenlik, bu süreçte devletin hükmetme yetkisini meşrulaştıran başlıca araç olmuş, devletle özdeşleşen ve devletin ayırıcı vasfı olarak görülen bir kamusal güç haline gelmiştir. Söz konusu gücün devlete getirdiği, toplumsal ve siyasal alanı düzenleme amacıyla norm koyma ve bunların gereklerini yerine getirme yetkisi olarak belirmiştir. Egemenlik düşüncesi, farklı anlayış ve uygulamalara yol açmış, otoriter ve totaliter yönetimlere kaynaklık ederken diğer yandan da, demokratik yönetimlerin de meşruiyet kaynağını oluşturmuştur.

2.3.1. Egemenlik Kavramı

Egemenlik, Batı dillerindeki karşılığı olan '*sovereignty*', Latince'de ise, '*superanus*' kelimesinden türetilmiş ve '*en üstün güç*' anlamına gelmektedir (Coşkun, 2009:177). Egemenlik kavramının, ilk olarak antik Yunan'da, "halk egemenliği" olarak kullanılsa da, gerçekte "yurttaşlar toplamı" olarak ifade edilen halktan farklı ve üstün bir yere sahip olan '*polis*'e ait olduğu söylenebilir (Ağaoğulları, 1986:133). Bu kavram

Ortaçağda, Tanrı'nın dünya üzerindeki hâkimiyetini ifade etmiş, insanları yönetme yetkisinin, insan ötesi, üstün bir kutsal kaynağa dayandığı görüşü hâkim olmuştur (Hakyemez, 2004:20). Bu anlayışa göre, “egemenliğin kaynağı Tanrıdır” ve hükümdar, Tanrı'dan almış olduğu yetkiyle halka değil, Tanrıya karşı sorumludur. Bu anlayışta krallar, Tanrı'nın seçtiği kişilerdir ve kullandıkları egemenliklerini de doğrudan doğruya Tanrı'dan almaktadır (Gözler, 2010:166). Yeryüzü Tanrısı olarak görülen hükümdarlara itaat, siyasal bir zorunluluğun yanında, dinsel bir görev olarak görülmüştür. Teokratik egemenlik anlayışı, Ortaçağ Avrupa'sında sistemleştirilerek Katolik Kilisesinin ve onun doğmalarının yaygınlaştırılmasında rol oynamıştır. İsa Peygamberin havarilerinden Saint Paul'un, “bütün iktidarların Tanrı'dan geldiğini” belirtmektedir (Kapani, 1999:68). Teokratik egemenlik anlayışı, İslam devletlerinde de hâkim olmuş, mesela halifelik sıfatı hem dünyevi, hem de dini iktidarı temsil etmiş, İslam ülkelerinde halifeler “Allah'ın yeryüzündeki gölgesi” (Zillullah) olarak nitelendirilmiştir (Akman, 2012:60). Kısaca Hakyemez'in belirttiği gibi (2004:24), feodal dönemdeki egemenlik kavramı, meşruiyetini, dinsel ve Tanrısal temelden almış, sorumluluğunu halka değil, Tanrı veya dinsele karşı duymuştur.

16. Yüzyılın sonlarına doğru, feodal düzenin yıkılıp modern devlet kuramının ortaya çıkmasıyla, egemenlik kavramına yönelik yaklaşımlar da değişmeye başlamıştır. Egemenlik yetkisinin kaynağı, Tanrısalıktan çıkararak dünyevileşmiştir Egemenliği çok parçalı hale getirerek, dini dünyevi ve siyasi alanın dışına atarak, siyaseti tamamen yeryüzüne indirgeyen Machiavelli, tek bir iktidar ve tek bir meşruiyet teorisi ortaya koymuştur (Coşkun,2009:63,64). Machiavelli düşüncesinde, tek bir egemen otorite kabul edilen “prens”, ülke topraklarında egemen olarak kabul edilmeli ve halkın ona verdiği yetkiye dayanarak, egemenliği kullanmalıydı. Egemenlik düşüncesini kavramsal olarak ilk defa ortaya atan Jean Bodin, 1576'da yayımlanan *Devletin Altı Kitabı*'nda, egemenliği “en üstün güç” olarak tanımlamıştır (Ağaoğulları, 1986:133). Bodin ulus-devleti gerçekleştirmiş olan Fransa'daki dinsel bölünmeler ve feodal hesaplaşmaları ortadan kaldırıp düzenin sağlanması için, tüm toplumsal kesimlerin yöneticiye yani Kral'a saygı göstermesi gerektiği inancıyla, ona bir “statü-erk” görünümünü kazandırmaya çalışmıştı (Yalçınkaya,2010b:415). Bodin düşüncesinde, hiyerarşinin tepesinde, kimin veya kimlerin bulunduğunu tespit etmek önemli olup yönetim ister monarşi, isterse aristokrasi veya demokrasi olsun, devlette mutlaka egemenin olması ve bağlayıcı

kararlar alması ve kanun yapma yetkisine sahip olması merkezi önemdeydi (Erdoğan,2013a:204). Zira monarşiyi “felsefi-hukuksal” temeller üzerine oturtan ve ona din dışı anlam kazandıran Bodin, iktidarı “egemenlik erki” şeklinde kavramsallaştırmış ve egemenliği; “yurttaşlar üzerinde en yüksek, en mutlak ve en sürekli güç” olarak tanımlamıştır. Bodin’e göre egemenliğin temeli; “mutlak”, “sürekli”, “tek”, “bölünmez ve devredilmez” niteliktedir (Yalçınkaya,2010b:401-409). Kısaca Dursun’un belirttiği gibi (2012:108), Bodin nitelendirmesindeki, “sınırsız, mutlak, tek, bölünemez ve devredilemez” egemenlik, Batı’daki feodal prensliklerle, merkezi güçler arasında yaşanan iktidar çekişmesinde, merkezin diğerleri üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmek, egemenliğin paylaşılmasını önlemek ve onun üstünlüğünü diğerlerine kabul ettirmek için formüle edilerek, merkezi devletlerin güçlenmelerini sağlamaya yönelik olmuştur.

Machiavelli ve Bodin gibi, siyasal düşünceyi materyalist bir temele oturmaya çalışan Thomas Hobbes, doğa durumun olduğu yerde; uygarlığın gelişmesinin, ahlaki ölçütlerin ve yasaların olamayacağını ve bu ortamda mülkiyet hakkı gibi bir haktan söz edilemeyeceğini, tüm bunların egemen bir otorite olduğu zaman gerçekleşebileceğini belirtmekteydi (Zabcı, 2010:427,436,437). Bodin’in egemenlik kavramını, “toplumsal sözleşme” kavramıyla harmanlayan Hobbes, egemenliğin devletle birlikte var olduğu sonucuna ulaşmaktaydı (Akal, 1995:119-131). Dini otoritenin, dünyevi otoriteye tabi olmasını öngören Hobbes (Erdoğan, 2013a:206), egemenlik konusuna farklı bir bakış açısı getirerek, hükümdarın egemenliğini içte olduğu gibi, dışarıda da mutlaklaştırarak, egemen devletin her türlü hukuki endişelerden uzak kalarak davranış serbestisine sahip olduğunu belirtmiş, üst otorite bulunmadığına bağlamıştır (Sönmezoğlu, 2005:27). Zira Hobbes düşüncesinin, uluslararası politikada, kural koyacak üst otoritenin olmadığı anarşik yapıda olmasından kaynaklandığını ileri süren realist perspektifin, ilham kaynağı olduğu söylenebilir.

Egemenliğin içerdeki boyutu, ülke sınırları içinde, merkezi otoriteye karşı, başka bir otorite veya gücün mevcut olmamasını gerektirmektedir (Gözen, 2009:59,60). İçerdeki egemenlik, devletin ulusal sınırlar dâhilindeki tüm yurttaşları, grup ve kurumları bağlayan kararlar alabilmesindeki üstün iktidarı göstermekle birlikte, tüm bunları toplum içindeki hiçbir kişi veya gruba yasaları reddetme hakkı tanımaksızın yapabilme iktidarını ifade etmektedir (Coşkun, 2009:176). Egemenliğin dış boyutu

Dursun'a göre (2012:109), devletin kendi egemenlik sınırları dışındaki uluslararası alanda, başka devletlere bağlı olmadan, bağımsız bir aktör olarak davranabilmesini ifade etmektedir. BM'nin ve diğer uluslararası teşkilatların ana sözleşmelerinde bahsedilen "egemen devletler" ibaresi sınırsız, mutlak yetkileri kullanabilme bağlamında değil, bağımsız ve özerk yapılarıyla uluslararası düzene katılmış aktörleri ifade etmektedir. Kısaca Nye ve Welch'in de belirttiği gibi (2011:52) dış egemenlik, egemen devlet olarak, bu konunun diğerleri tarafından kabul edilmesiyle alakalı olup, burada "iç egemenliğin fiili tüm koşullarını yerine getirmiş olmak" önemli bir kriterdir. Mesela dünya çapında bağımsız devlet olarak tanınan ancak egemen devlet olmanın temel koşulunu yerine getirmeyen, yani sınırları içinde denetime sahip meşru hükümeti olmayan, Somali, Zimbabve, Filistin gibi ülkeler, egemen devlet olarak görülmemektedir.

Avrupa'da yaşanan değişim ve dönüşümler, feodalitenin çözülmesi, kapitalizmin gelişmesi, "Sanayi Devrimi", "Fransız Devrimi" gibi geleneksel yapı ve kurumları derinden sarsan olaylar silsilesi, egemen devlet oluşumuna kaynaklık teşkil etmiştir (Şahin, 2009:123). Modern devletlerin, Avrupa'daki *Otuz Yıl Savaşları*'nı bitiren, kendi sınırları içinde egemenlik hakkını siyasal ve hukuksal olarak kullanmalarına izin veren, 1648'deki "Westphalia Anlaşması"yla gerçekleştiği bilinmektedir (Beriş, 2008:58,59). Bu anlaşmayla, belirli sınırlara sahip, bu sınırlar içinde geçerli ve tek bir hukuk sisteminin uygulandığı, egemen siyasal topluluklar anlamına gelen ulus-devletlerin doğuşu mümkün olmuş, bunun sonucunda egemen devletler, uluslararası ilişkilerin en önemli aktörü olmaya başlamıştır (Arı, 2004:41). Ulus devletlerde egemenlik, yasa yapma ve bunların yürütülmesini etkin bir şekilde uygulama, şiddet araçlarının tasarrufu üzerinde tekel oluşturma, hatta ulusal ekonomilere bir şekilde yön verebilme iktidarı olarak ortaya çıkmıştır (Giddens, 2008:366). Kısaca Hobsbawm'ın belirttiği gibi (1995:103), modern devlet anlayışıyla, ilk defa sınırları belirgin bir toprak parçasına sahip, kendi halkı üzerinde, ara yöneticiler veya özerk kuruluşlar olmadan, doğrudan egemenlik hakkını kullanabilen, sınırları içindeki herkese aynı hukuksal ve idari düzenlemeleri uygulayabilen devlet düşüncesi doğmuştur.

Ancak egemenliğin mutlak ve sınırsız olduğu ilkesi, günümüzdeki hukuk devleti ilkesi ve demokrasiyle çelişmektedir. Aslında bu ilkelerin monarşik devlet ilkesi olarak

geçmişte kaldığı, günümüzde siyasal iktidarların, sınırlandırılıp paylaşıldığı ve hukuk önünde gerektiğinde hesap verdiği âşikardır (Aydın, 2002a:121). Hukuk devleti ilkesine göre devlet, ancak hukuk çerçevesinde vardır, hukukun ötesinde bir devlet yoktur. Oysa egemenlik doktrini, devletin gücünü sınırsız saymakta, onun “hukuk oluşturma” potansiyelini bizatihi hukukun önüne koymaktadır (Erdoğan,2005:115). Beriş’e göre (2008:63-67), İkinci Dünya Savaşı deneyimi, “devletlerin mutlak egemenliği” savının sorgulanmasına yol açmış, mutlak egemenlik anlayışının, birey ve grup haklarını ihlal edilebileceği, bu hakların güvence altına alınmasının sadece devletlerin insiyatifine bırakılamayacağı yönünde tartışmalar yapılmıştır. Egemenliğin sınırsız olarak görülmesiyle, insan hak ve hukuk ihlallerini ortaya koymuş, Avrupa Konseyi bünyesinde oluşturulan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) bu tür hak ihlallerinin önüne geçilme çabalarının ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Sonuçta, siyasal iktidarların, günümüzde sınırlandırılmış, bölünmüş bir iktidar olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Katılımcı demokrasi anlayışı, hukuk devleti ilkesi, temel hak ve özgürlüklerin merkezi öneme sahip olması ve sivil toplum alanının genişlemesi gibi hususlar, içerdeki egemenliği sınırlandırırken, devletlerarası ilişkilerin karşılıklı bağımlılık temelinde işlemeye başlaması da bu durumun dış boyutunu gözler önüne sermektedir. AB örneğinde olduğu gibi, kurucu devletler egemen devletler olsa da, devletleri aşan bir güce ve egemenliğe sahip olmuştur (Dursun, 2012:108-110). Ekonomik işbirliği anlayışının bir uzantısı olarak ortaya çıkan AB oluşumu, devlet egemenliğinin daha da ötesine geçerek, ekonomik ve siyasal anlamda ulus-üstü oluşumun en temel ve tek örneğini oluşturmuştur. Ortak pazarın, para ve maliye politikalarının oluşturulması, dış politikada ortak hareket edilmesi ve ortak bir ordu düşüncesi, ulus üstü yapının, bilinçli olarak kurulduğunu göstermektedir (Beriş, 2008:70). Tuncel’in belirttiği gibi (2014a:39,46), zamanın kısaldığı, mekanın daraldığı küreselleşme süreciyle yaşanan değişim ve dönüşümler, devlet egemenliği üzerinde önemli etkide bulunmuş, egemenliğin kullanımı merkezden, yerel yönetimlere ve sivil örgütlenmelere doğru yayılmaya başlamıştır. Liberalleşme, küreselleşme ve yerelleşme eğilimleri, ulus üstü veya yerel sivil yapılanmalara neden olarak, ulus-devletin sahip olduğu güçlü merkezi yapılanmanın aşınmasına neden olarak, küreselleşmenin ekonomik boyutunu oluşturan yeni uluslararası ekonomik sistemin, büyük ölçüde çok uluslu şirketler tarafından belirlenmesi nedeniyle, ulus-devletlerin dağıtım ve pazarlama

dahil tüm ekonomik faaliyetleri tek başına karar alma gibi bir lüksü kalmamıştır (Coşkun, 2009:380). Ancak devletler; şiddet tekeli elinde bulundurma, sınır ötesi mal, insan ve para hareketlerini denetleme, vergilendirme ve önemli miktarda harcama yapma gibi konularda etkinliği devam etmektedir (Nye,Welch,2011:54,55). Günümüz uluslararası sistem, küresel bir niteliğe sahip olsa da, devletlerin egemen eşitliği, iç işlerine karışmama prensibi, uluslararası örgütlere katılım, diplomatik dokunulmazlık ve diğer devletlerle anlaşma yapma gibi birçok konularda devlet egemenliğinin varlığını devam ettirdiği aşıkardır (Baharççek, 1999:167,168). Kısaca Tuncel'in de belirttiği gibi (2014a:51,52), hükümet dışı örgütlerin doğrudan yaptırım gücüne sahip olmaması, yapmış olduğu eylem ve faaliyetlerin kısa sürede etkinlik kazanamaması ve birçoğunun finansal açıdan yeterli olmaması, hatta bu konuda devlete muhtaç olması gibi gerçekler, devletlerin uluslararası alanda aktörlüğünün devam ettiğini göstermekle birlikte, klasik egemenlik niteliklere haiz olduğu anlamına gelmemektedir.

2.3.2. Milli Egemenlik ve Halk Egemenliği

Ulus terimi, hukuki ve siyasi anlamlarının yanında ortak soy, kültür, tarih ve dilin şekillendirdiği bir topluluktur. Paylaşılan ortak temel unsurlar nedeniyle, “biz” duygusunun hâkim olması, ulusun en temel özelliğidir (Habermas, 2001:80,88). Egemenlik kavramının, ulusal egemenlik şeklinde evrilmesinde, egemenliğin ulus üzerine inşa edilmesinin önemli payı olup bunda Fransız Devrimi önemli rol oynamıştır. Ulus kavramının önemi, egemenliğin bir nevi öznesi olmasından kaynaklanmaktadır (Nye, Welch, 2009:50). Ulusun temelinde iradi bağlılık, özdeşleşme, sadakat ve dayanışma gibi unsurlar yatmakta, uzun ömürlü ulusların bu temele dayanmaktadır (Gellner, 2006:136). Böylece ortak değerler ve kimlikler üzerine inşa edilen ulus kavramı, egemenliğin de önemli bir sahibi haline gelmeye başlamıştır. Zira Bodin ve Hobbes düşüncesindeki egemenliğin, halktan ziyade kralın şahsında somutlaştığı yönündeki yaklaşım, Rousseau ile değişerek, “*mutlak, bölünmez, devredilemez*” egemenlik kavramı, halkla özdeşleşmiştir (Göztepe, 2008:36). Fransa'da, devrimi gerçekleştirenler egemenliğin özüne dokunmazken, onun dayanağını monark'tan alıp ulusa vererek, egemenliğin kaynağında, köklü bir değişiklik yapmışlardır(Ağaoğulları, 2006:236). Kısaca önceden krala ait olan egemenliğin yeni sahibi “millet” veya “milli

irade” olmuştur (Kapani, 2004:78). “Ulusal egemenlik” kavramı da, egemenliğin artık ulusa yani millete ait olduğunu belirten bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Toplumsal ve siyasi yapının, “ulus” üzerine inşa edilmesi, egemenliğin, ulusa verilmesi, yine ulus temelinde toplumsal bütünlüğün hedeflenmesi ve ülke sınırlarının ulusun yaşadığı alana göre belirlenmesi, modern ulus-devletlerin en temel vasıflarındandır (Şahin, 2009:121,143). Ulus-devlette, egemenlik alanı olarak tanımlanabilecek devlet ile ulus arasında, milliyetçi ve moral unsurlardan kaynaklanan bir bağ kurulmaya çalışılmaktadır. Zira atalardan kalan ve onların hâtıralarıyla dolu “kutsal vatan anlayışı”, önemli bir sadakat ögesini oluşturmuş, böylece toplumun birleştirici kutsalı ve sistemin meşruiyet kaynağı ulus olmuş, böylece modern devletler “ulus-devlet” formuna dönüşmüştür (Smith,2002:186,193,194). Kısaca “ulus-devlet” düzeninin oluşumu ve bu oluşumun güç tanımlarıyla hukuki bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmış, ulus-devletler, uluslararası alanda reel-politik güç birimlerine dönüşmüş (Davutoğlu,2010a:16,18), günümüzde ulus-devletlerle özdeşleştirilen egemenlik, devletlerin en temel vasfı ve “kamusal güç” olarak, toplumsal ve siyasi alanı düzenleme amacıyla norm koyma ve bunları gerektiği şekilde düzenleme yetkisi olarak ortaya çıkmıştır (Beriş, 2008:56). Fransız devrimiyle ortaya atılan *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi* ile egemenlik kavramı anayasal bir ilke haline gelmiş, pozitif kamu hukuku değer kazanarak ulusal egemenlik, sistemin merkezine oturtulmuştur(Akad vd, 2007:75,76).

Ulusal egemenlik ilkesinin en önemli teorisyeni olan Rousseau’nun yanında, bu kavrama katkıda bulunan diğer bir düşünür Emmanuel Joseph Sieyes, ayrıcalıklar üzerine kurulu düzeni ve aristokrasinin ayrıcalıklarla donatılmasını eleştirerek, bu durumun eşitlik ve doğal hukuka aykırı olduğunu belirtmiş, ayrıcalıkların kaldırılmasıyla, geriye “üçüncü tabaka” olarak tanımladığı tüm ulusun kalacağını, dolayısıyla egemenliğin tüm ulusa ait olacağını belirtmiştir (Ağaoğulları, 2006:192). Kısaca ulusun kendisinden başka egemenliği kullanacak ayrıcalıklı bir kişi veya zümre söz konusu değildir. Ulusal egemenlik veya milli egemenlik düşüncesinin kaynağı, Rousseau’nun “Topum Sözleşmesi”nde belirttiği “genel irade” kavramına dayanmaktadır. Rousseau, insanların sözleşmeyle “doğa durumundan toplum durumuna” geçerken özgürlüklerini kaybetmediklerini, aksine kendisinin de bir

parçasını oluşturduğu bütünü otoritesine uyarak, aslında kendi kendisine uymuş olduğunu, dolayısıyla bu şekilde özgürlüğünü devam ettirdiğini belirtmiştir. Söz konusu bütünü, “genel irade” olarak niteleyen Rousseau, egemenliğin de, bundan başka bir şey olmadığını vurgulamıştır (Akman, 2012:63). Rousseau düşüncesindeki genel irade, ortak iyiliği gözeten, devletin ve onunla özdeşleşen halkın iradesi olarak herkesin iradesi olmaktan farklılaşarak, ortak bir siyasal benliği olan, ahlaki ve kolektif kamusal bir kişiliğe bürünmüştür (Ağaoğulları,2006:97). Rousseau’ya göre genel irade, meşru olarak tek tek bireylerin iradelerini içeriyor olsa da, onları aşmaktaydı (Erdoğan, 2013a:209,210). Bu anlayış doğrultusunda bireyler, yurttaş sıfatıyla halk ya da ulus kimliği içinde bütünleşmekte, söz konusu bütünleşme bireylerin tekil iradesi yerine, genel irade kavramının çatısı altında olmaktadır (Beriş, 2006:110). Rousseau, genel iradeyle doğal, özgür insanın yok olup, yerine, “tez-antitez-sentez” üçlemesinden hareketle, “toplumsal özgür insan”ın ortaya çıktığını, bu insanın kendisini toplumun ayrılmaz bir parçası olarak gördüğünü, varoluşunu ancak bütünle olan bağlantısıyla algılayan bir yurttaş haline geldiğini belirtmekteydi. Rousseau’nun genel irade yaklaşımı, “hiçbir zaman değişmeyen, bozulmayan, saflığını yitirmeyen” bir irade olarak ortaya çıkmakta ve onun her zaman “doğru ve kamusal yarara yönelik” olduğu belirtilmekte (Ağaoğulları, 2010b:581-584), böylece egemenliğin sahibi ve kullanıcısı durumundaki genel iradenin, meşruiyet temelleri artırılmakta ve bir nevi ulusun iradesi olarak ortaya çıkmaktaydı.

Rousseau’nun, “toplum sözleşmesi” ve “genel irade” kavramına dayanan “milli egemenlik” teorisi, Fransız Devrimi’nin temel ilkelerinden anayasal ilke olarak, Fransız pozitif hukukuna yerleşmiş zamanla diğer ülkelere yayılmıştır (Akman, 2012:62). Gözler’e göre (2010:166-168), Milli Egemenlik teorisinde, egemenliğin millete ait olduğu belirtilmekle birlikte, egemenliğin milletin kendisini oluşturan bireylerden ayrı ve onların üzerinde yer alan, sadece ülke üzerinde mevcut yaşayan insanları değil, geçmişte yaşamış ve gelecekte yaşayacak tüm insanları kapsayan manevi bir varlık olduğu kabul edilmektedir. Zira egemenlik, ülkedeki mevcut halka veya vatandaşa değil, genel irade olarak belirtilen manevi, soyut varlığa aittir. Bu anlayışın uzantısı olarak; vatandaşların demokratik hak olarak kullandığı seçimlerin zorunlu bir göreve dönüştüğü, üstelik oy verme hakkının da herkese değil, sadece milli iradeyi en iyi şekilde temsil edebilecek eğitimli ve sorumluluk sahibi kişilere verildiği, seçimin en

temel ilkelerinden “genel oy” ilkesinin “sınırlı oya” dönüşebileceği ihtimal dahilindedir. Milli egemenlik teorisi, Kapani’ye göre (1999:72), günümüz demokratik çoğulcu anlayışla pek bağdaşmamaktadır. Her şeyden önce genel iradenin pratikte nasıl somutlaşacağı sorunu vardır. Bunun oylamayla belirlendiği söylene de, azınlık oyların çoğunluk içinde eriyeceği gibi bir sonuçla karşılaşmaktadır. Bu durum, egemenliğin ilkel nitelikteki anlayışını çağrıştırmakta, egemenliğin mutlaklaştırıldığı, bir nevi eskiden kralın başında bulunan tacın, genel iradenin başına oturtulduğu izlenimi vermektedir. Rousseau’nun, genel irade olarak belirttiği çoğunluğun iradesine boyun eğilmesinin, çoğunluğun despotizmine yol açabileceği endişesiyle eleştirilmektedir (Göze, 2011:230,264,265). Dolayısıyla “milli egemenlik” veya “milli irade” söylemlerinin, çoğulcu demokratik yapıya sahip olmayan toplumlarda, tekçi kültür kodunun ve ateşli milliyetçi tavırların da etkisiyle, antidemokratik bir uygulamaya yol açabileceği gerçeği gözden kaçırılmamalıdır.

Halk egemenliği” anlayışı ise, “milli egemenlik” teorisiyle eş zamanlı ve üstelik Rousseau kökenli bir anlayış olarak ortaya atılmış ve günümüzdeki kullanılan anlamı ifade etmekte, günümüzde milli egemenlik veya halk egemenliğinin, aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir (Akman, 2012:63). Halk egemenliğinde egemenlik, soyut ve manevi kişilik olan milletin yerine, somut olarak belli zamanda, milli topluluğu meydana getiren vatandaş kitlesine verilmektedir (Kapani, 1999:73). Halk egemenliği yaklaşımında, egemenliğin bizzat yaşayan bireylerde olduğu düşüncesinden hareketle, bireylerin oluşturduğu çıkar veya fikir gruplarına yaşama hakkı tanınmakta, bunun neticesinde yönetenlerin otoritesi, bireyin onlara verdiği ve istediği zaman geri alabileceği yetki aktarımı düşüncesine dayanmaktadır (Ağaoğulları, 1986:131). Vatandaş kitlesi, gerektiğinde kendi iradesini aracısız olarak direkt açıklama imkanına sahip olup, referandum, halk oylaması, plebisit gibi, yarı doğrudan demokrasi yöntemleri kullanılabilir (Kapani, 1999:65). Kısaca Gözler’in de belirttiği gibi (2010:169,170) bu anlayışta egemenlik, vatandaşlara ve onu oluşturan bireylere ait olduğundan, milli egemenlik anlayışının tersine bölünebilmekte, her birey oransal olarak egemenliğin belli miktarına sahip olabilmektedir. Dolayısıyla halk egemenliği anlayışının sonucu olarak; seçimler herkes tarafından kullanılabilen bir hak olarak ve isteğe bağlı oy kullanma şeklinde ortaya çıkmakta ve temsilciler de halka bağlı olarak ona hesap verebilmektedir.

Sonuçta “milli egemenlik” kavramında egemenliğin, soyut bir bütün olan ve kendisine manevi kişilik atfedilen millete verilmesine karşılık, “halk egemenliği” kavramında egemenlik, somut olarak belli bir zamanda milli topluluğu oluşturan ülke vatandaşlarına ait olmasından kaynaklandığı söylenebilir (Kapani, 2004: 73). Rousseau ve Sieyes gibi düşünürler, “halkın bir toprak parçası üzerinde yaşayan insanlar topluluğu anlamına gelemeyeceği” düşüncesinden hareketle, sorunu “genel istenc” veya “ulusu” halkla özdeşleştirerek çözmüş, halkın istenci, kolektif bir varlık olarak düşünülen ulusun içine yerleştirilmesiyle, “ulusal egemenlik” kavramı “halk egemenliği” ile özdeş hale getirilmiştir (Ağaoğulları, 1986:137-140). Göze’ye göre (2011:230) Rousseau’nun, “yasaların tüm yurttaşlar tarafından doğrudan yapılması gerektiği ve özgürlüğün, kişinin kendi kurallarına uyması” yönündeki yaklaşımının, onun halk egemenliği düşüncesine daha yakın olduğunu göstermektedir. Zîra İkinci Dünya Savaşı sonrasında Fransız Anayasası hazırlanırken, Kapani’nin belirttiği gibi (2004:75), kurucu mecliste her iki egemenlik kavramı üzerinde hararetli tartışma yapılmış ve gerek 1946, gerekse 1958’deki Fransız anayasalarında “milli egemenliğin Fransız halkına ait olduğu” belirtilerek her iki kavram bir nevi birbiriyle özdeşleştirilmiştir.

Egemen halkın oyu ile gerçekleştirilen yasalar ortak iyiliği, genel çıkarı temsil etmekte, sürekli doğru olarak, “bir devleti devlet yapan en önemli unsur” olmaktadır (Ağaoğulları, 2010b:588; 1986:146). Erdoğan’a göre (2013a:211), demokratik devletlerin ortak görüşü, en iyi yönetim biçiminin, kendi kendini yönetme olduğu, bunun da nihai olarak, egemen otoritenin halkın elinde olmasıyla gerçekleşebileceği yönündedir. Günümüz demokrasilerde kabul edilen, “genel oy” ve “kuvvetler ayrılığı” ilkesine göre hazırlanan demokratik bir anayasalar, hangi anlayışı kabul ederse etsin, bu iki temel ilkeyi kabul etmek durumundadır. Zira seçimler sonucu ortaya çıkan durumu, “kolektif irade” veya “halk iradesi” şeklinde tanımlamak gerçekçi değildir (Gözler, 2010:170,171). Kısaca Özbudun’un belirttiği gibi (1995:61), günümüzde demokratik gelişmenin vardığı sonuç itibarıyla, millet ile halk kavramı arasındaki fark, önemini kaybettiğinden, milli egemenlik ve bunun sonucu olan temsili rejim arasındaki mantıksal ilişki de zayıflamıştır. Milli egemenlik prensibini kabul eden birçok ülke, günümüzde halk egemenliğinin sonucu olan doğrudan veya yarı doğrudan demokrasi araçlarını kullanabilmektedir.

2.3.3. Devlet Egemen/Merkezci Kavram

Devlet ve devletin kaynağı ile ilgili görüşler, eski Yunan'dan beri tartışılmaya devam eden bir konu olmuştur. İnsanların birlikte yaşamasından kaynaklı sorunların çözümü amacıyla devletin oluştuğu veya devletin kendiliğinden doğal olarak bir evrimle ortaya çıktığı veya ilahi iradenin bir ürünü olduğu yönünde birçok görüşler ileri sürülmüştür (Türköne, 2012b:66). Aslında bu zihni kabulün temelinde, devlete olan bakış açısı yatmakta zira devletin toplumsal sözleşmenin ürünü veya doğal yönde oluştuğu yönündeki görüşlerin etkili olduğu söylenebilir (Gözler, 2010:151). Platon için devlet, Sofistler'in savunduğu gibi, yapay veya sözleşmeden doğmuş bir kurum değildir. Ona göre, toplum nasıl doğarsa ve insanların bir arada yaşamasının zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkmışsa, devlet o kadar doğaldır (Yalçınkaya, 2010a:98,99). Bunun karşın, devletin kaynağını insan aklına ve rızasına dayandıran ve teorik temelini, Thomas Hobbes, John Locke, Jean J. Rousseau'nun ortaya attığı, "toplum sözleşmesi" kuramı, devletin temelini sözleşme veya uzlaşmaya dayandırmaktadır.

Toplum sözleşmesi kuramcıları, Erdoğan'ın belirttiği gibi (1998:6), siyasal itaat yükümlülüğünün temelini ve modern devletin anayasa öncesi durumunu açıklamak üzere, sözleşme varsayımını geliştirmişlerdir. Sözleşme teorisyenlerinin amacı, siyasal iktidarın kaynağının, bireyin özgürlüğünde olduğunu göstererek onu sınırlamak ve özgürlüklere alan açmaktır. Zira sözleşme teorisyenleri, ilk başta devletin olmadığı '*tabiat hali*'nden, çeşitli nedenlerle bu duruma son verildiği ve sözleşmeyle devletin tesis edildiği noktasında aynı görüşteyken, tabiat halinden çıkış için sözleşmenin niteliğine bağlı olarak devlete yüklenen anlam konusunda farklılaşmışlardır. Türköne'nin belirttiği gibi (2012b:73), Locke'ta tabiat hali, hak ve özgürlüklerin mevcut olduğu, bunu korumak ve kurumsallaştırmak adına devlete ihtiyaç duyulduğu, dolayısıyla devletin doğal haklarla sınırlı olduğu düşüncesi hâkimken, Hobbes'taki tabiat hali, hak ve özgürlüklerin tersine, çatışmanın ve güvensizliğin mevcut olduğu, insanların bu durumdan kurtulup, güvenlik ihtiyacını karşılamak için, bütün haklarını devlete teslim ettiği yönündeki düşünceye dayanmaktadır. Zira her ikisi de sözleşme teorisyeni olsa da, doğal halden devlet düzenine geçişte farklı özgürlük anlayışına yol açacak bir yorumlamada bulunmuşlardır.

Sözleşme kuramcıları, devlet oluşumunun temeline, rasyonel birey iradelerini yerleştirse de, sözleşme sonucu zorunlu olarak liberal, sınırlı bir devletin ortaya çıkmayabileceği görülmektedir (Duman, 2014:127,129), Hobbes düşüncesinde, insanların sözleşmeyle bütün haklarını teslim ederek, tesis ettiği devletin, artık sözleşmenin bir tarafı olmadığı düşüncesinden hareketle, devletin sınırlandırılmayacağı ve ona karşı hiçbir hak ve özgürlük talebinin ileri sürülemeyeceği anlayışına dayanmaktadır (Hobbes, 2004:94,95). Duman'ın da belirttiği gibi (2014:135), temelde Locke çizgisindeki sözleşme kuramının, bireysel irade ve hak arayışı üzerinde odaklanırken, Hobbesçu anlayışın, devlet gücünü mutlaklaştırmayı mümkün kılan bir çerçevede değerlendirildiği söylenebilir. Zira bu anlayışta devlet, soyut ve bireylerin tercihinden ziyade, doğal bir tarihsel evrimin ürünü olarak ortaya çıkmakta, zorunlu kamu hizmetleri için, bireysel tercihleri aktaran bir araç değil, bütün bireysel tercihlerin, varlığının ön şartı olarak görülmekte (Erdoğan,2005:335), devletin kendisi sözleşmeden doğsa da, devlet iktidarı, sözleşme sonrası halkın iradesinden bağımsız bir gerçekliğe bürünmektedir (Erdoğan,2013a:202). Kısaca Çetin'in belirttiği gibi (2014:91), Locke anlayışında, *güvenlikten* ziyade *özgürlük* anlayışının temel alınmasıyla, özgürlüğe dayalı bir devlet anlayışının, yani liberal ve demokratik devlet geleneğinin oluşumuna, Hobbes düşüncesindeyse, güvenliğin merkezi önemde görülmesinden, otoriter veya totaliter nitelikli devlet anlayışına kaynaklık ettiği söylenebilir.

Devlet egemenliğini merkeze alan ve bunu hayata geçirmeye çalışan Niccola Machiavelli, İspanyol tehdidi altında bulunan İtalyan eyaletlerini, etkin siyasal birlik haline getirmek için, aşkın bir prenslik önermiştir (Çaha,2008:46,47). Türköne'ye göre (2012b:67,75), Machiavelli'ye *Prens*'i yazdıran temel nedenlerden birisi, İtalya'daki birliği sağlamaya yönelik egemenlik anlayışı, aslında devletle özdeşleşecek teorik bir temel oluşturmaktaydı. Devletin kaynağı ve temel işlevini açıklamaya yönelik ortaya atılan görüşler, her ne kadar bilimsel olarak desteklense de, aslında bu durumun değer yargılarından bağımsız olmadığı yani farklı ideolojik tercih ve önceliklere göre değiştiği söylenebilir. Zira siyaset anlayışında, devleti egemen veya merkezi konuma yerleştiren anlayışın temelde, Hobbes'çu çizgiden ilham aldığı ve farklı şekillerde ifade edildiği söylenebilir. Devlet merkezci, organizmacı devlet-toplum anlayışı, Hegel siyasi felsefesinin de temelini oluşturmakta, bu düşünce Alman idealizminde olduğu gibi,

muhafazakâr bir devlet-toplum anlayışına da kaynaklık etmektedir (Akbulut, 2009:18). Duman'a göre (2014:134,135), Hegel düşüncesinde, siyasi ve hukuki kurumlar, soyut bireysel kaynaklı olmaktan ziyade, tarihsel süreçte, "süreklilik" ve "istikrar" değerlerinin somut halidir. Bu düşüncede rasyonel bir insanın en temel niteliği, devlet içinde yaşamaktır. Hegel düşüncesinde, İtalyan faşizminde olduğu gibi, devlete tapıcılıktan ziyade, devletin bireyleri ortak çıkarlar doğrultusunda harekete geçiren, öncü bir kılavuz olarak görme eğilimi vardır. Hegel, daha üstün medeniyetlerin, devletin genişlemesiyle mümkün olacağını belirtmektedir (Heywood, 2014:223,224). Hegel'e göre devlet, toplumun en yüksek değerlerini gerçekleştiren ve bireysel özerkliği tam anlamıyla mümkün kılmak için görevli etik bir kurumdur (Moggach, 2002:25,26). Zira Weber düşüncesinde devlet, toplum üzerinde hâkimiyet kuran, yaptırım gücüne sahip siyasi bir örgütlenmedir. Onun fiziki zor kullanma yetkisi meşru bir yetki (Vergin, 2008:32) olup hüküm sürdüğü topraklar üzerinde şiddet araçlarını kullanma tekeli, sürekli ve merkezi ordular aracılığıyla yürütmektedir (Duman, 2014:145). Devletin karakteristik özelliğini, Weber gibi, "siyasal eşitsizlik" temelinde yorumlayan Norman Barry (2004a:66-71) devleti, kuralları uygulayan merkezi kamusal bir kurum olarak görme eğilimindedir.

Sonuçta modern devletin arka planında yatan temel düşüncede devlet, onu yöneten veya kontrol edenlerden ayrı bir varlığa sahip olduğu, zira kendine özgü zorunlulukları bulunan bir "devlet sanatının" var olduğu anlayışı yatmaktadır. Söz konusu devlet sanatında, devletin politik hayatın sosyal, ahlaki, kültürel yönlerden olduğu kadar, onun hukuk ve adaletten de bağımsız olduğu düşüncesi kısaca '*hikmet-i hükümet*' anlayışı hâkimdir (Erdoğan, 2013a:202). Bu anlayış, devletin varlığını güçlü bir şekilde sürdürmek amacıyla, bu yolda yapılabilecek her şeyin meşruluk kazandığı yönündeki inançla beslenmektedir. Bu düşünce yapısının bir uzantısı olarak, devletin iyiliği için yapılan hiç bir eylemin, ahlaki ve hukuksal açıdan sorgulanmaması gibi bir durum söz konusudur (Ağaoğulları, 2010a:337). Bu anlayışta, yapılması gereken tek şey, devlet için iyi olan, yararlı olandır, çünkü toplumsal birlik ve bütünlüğün teminatı olan devlet için yararlı olan, herkes için yararlıdır(Çetin,2014:94). Dolayısıyla, Erdoğan'ın da belirttiği gibi (2005: 116), devlet egemenci bir anlayışı yansıtan, "*hikmet-i hükümet*" (raison d'etat) düşüncesinde devlet, bizatihi amaç ve kendinde bir varlık olarak, onu ahlak ve hukuktan önce görme gibi bir eğilim yatmaktadır. Burada en önemli amacın

devletin bekası olduğu, diğer tüm amaçların bu temel amaca boyun eğmek zorunda olduğu yönünde algılamalar söz konusudur. Dolayısıyla bu felsefenin siyasi düşünceye getirdiği en büyük sonucun “aşkıncı” (transandantal) bir devlet anlayışı olduğu söylenebilir. Devlete aşkınsal bir rol biçen, devlet merkezci anlayışın İtalyan faşizminde kendisini somut olarak ortaya koyduğu görülmektedir. Giovanni Gentile'nin “her şey devlet içindir, hiçbir şey devletin karşısında olamaz, devletin dışında bir şey olamaz” anlayışı hâkimdir (Heywood, 2014:222,223). Duman'ın belirttiği gibi (2014:163), faşist düşüncede, bireysel haklar ve ara kurumların, devleti sınırlayan bir otoritesi yoktur. Bireylerin, devlete karşı ileri sürebileceği hakları olmadığı gibi, ona karşı ödev ve sorumlulukları vardır. Zira özgürlük, Gentile'nin vurguladığı, “en çok özgürlük, devlet gücünün, en yüksek noktaya ulaştığı zaman görülür” anlayışına dayanmaktadır.

2.4. Meşruiyet Kavramı

Siyasal iktidarların; emretme, kontrol etme, yönetilenleri emirlere uymaya zorlama hakkını ve gücünü nereden aldığı ve insanların bu emirlere niçin uyduğu konusu, iktidar ilişkilerinin çözümlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Meşruiyette, iktidarın sadece maddi zor kullanma tekeli elinde bulundurmasının yanında, vatandaşların da siyasal iktidarın bağlayıcı karar alması ve emretme yetkisine rıza göstermesi önemli bir göstergedir (Dursun, 2012:110). Meşruiyet kavramı, her hangi bir şeyi “yasal ilan etmek” anlamına gelse de, vatandaşların hükümete itaat zorunluluğunu ifade eden yasallıktan ziyade, ahlaki ve rasyonel bir ilke olarak, hükümetin vatandaşlarından itaat etmelerini talep edebildiği temeller olarak bilinmektedir (Heywood, 2011:278). Kapani'nin de belirttiği gibi (2004:67), siyasal iktidarın rastgele elde edilmeyip, bir hakka dayandığı fikrinin, özellikle yönetilenler nezdinde kabulüyle, iktidarın meşru bir iktidara dönüştüğü, yapmış olduğu tüm yasal uygulamalara olan riayetin de bu temelden kaynaklandığı söylenebilir.

Eski zamanlarda ve ilkel toplumlarda meşruluk temeli Tanrı veya kutsal kaynaklarda aranmış, teolojik meşruluğun en ilkel türü Mısır Firavunlarındaki “Tanrı-kral” nitelendirilmesinde görülmüştür (Kapani, 2004:67). Mısır Firavunları, Tanrının hem oğlu, hem de onun insanları yönetmek için göndermiş olduğu bir temsilcisi olarak görülmüş, ona itaat etmek hem siyasal bir sorumluluk hem de dini bir görev olarak kabul edilmiştir. Platon, kurulu düzene itaatin devamını, eşitsizlik ve haksızlıklara karşı

bireylerin kaderlerine rıza göstermeleri için, Machiavelli ise yasalara uyum ve toplumun birliğinin sağlanması için dinin kullanılmasının şart olduğunu belirtirken, Weber, dinlerin toplumda bir talih ve kader fikri oluşturarak maddi ve manevi teselli fonksiyonuyla toplumsal bütünleştirici araç görevi gördüğünü vurgulayarak (Çetin, 2014:81,83) dinin siyasal ve toplumsal düzende önemli bir meşrulaştırıcı işlev gördüğünü belirtmişlerdir. Meşruiyet konusuna tarihsel açıdan ilk olarak vurgu yapan Saint Thomas D'Aquin, "meşruiyet" kavramını bizzat kullanmamış olsa da, yasaların ortak iyiliğe ve adalete uygun olduğu zaman, uygulanabileceğini belirtmiştir (Göze, 2011:90-93). Zira siyasal iktidar, zor ve şiddet kullanılarak ele geçirildiğinde, yetkilerin kötüye kullanılıp toplum yararına ters düşen davranışlarda bulunduğu anda, iktidar haklılığını yitirecektir.

İslam devletlerinde de, yöneticilerin iktidarını din üzerinden pekiştirdiği ve meşrulaştırdığı bilinmektedir. Kapani'ye göre (2004:69), hükümdarlar veya padişahlar, aynı zamanda halife sıfatını taşıdıklarından, hem dünyevi hem de dini iktidarın başı olarak, çifte destekten güç almışlar ve yaratıcının "yeryüzündeki gölgesi" sıfatını taşımışlardır. Mücahid (2012:165) bu konuda, İslam bilgini İbn Haldun'dan örnek vererek, onun "asabiyet" çözümlemesinin, sadece fiziki veya maddi güçle değil, aynı zamanda ahlak ve dine dayalı manevi gücün gerekliliğinden bahsetmektedir. İbn Haldun, dinin asabiyeti desteklediğini belirterek dinin önemini ve mülkün ona dayanması ve ondan güç alması gerektiğini belirtmekte, hatta yöneticilerin sadece asabiyet ve güçlerinden değil, dinin emriyle hükmettikleri için yönetici vasıflarının devam ettiğini belirtmektedir.

Modern dönemde, siyasal iktidarların meşruiyet kaynağı değişmiş, Machiavelli öncülüğünde dinsel olan dünyevi olandan dışlanarak, yeni bir insan ve toplum anlayışına dayanan iktidar ve meşruiyet ilişkisi kurulmuştur. İktidarın modern meşruiyet kaynaklarının temelinde, Stoa felsefesine kadar geriye giden "doğal düzen" felsefesiyle, din ve doğal haklar anlayışının yattığı söylenebilir. Bu anlayışın merkezinde insan ve insan aklına olan güven yatmaktadır. Doğal haklara sahip olan bireylerin, kendilerini yönetecek siyasal iktidarları da belirleme haklarının olduğuna yönelik anlayış gelişmiştir (Çetin, 2014:90,91). Habermas, modern hukuk devletlerinde, norm ve düzenlemelerin artık gelenek, örf ve töreleri referans alarak yapılmadığını, bunların

gerekçelendirilmesinin mutlaka demokratik bir müzakereyle, tartışma ortamında olabileceğini, dolayısıyla hukuk sisteminin vatandaşların üstünde konumlanan, “ben bilirimci pederşahi” bir şekilde kurulduğunda, bu normların meşruluğunun her zaman tartışmalara ve “meşruluk krizine” yol açacağını belirterek (Vergin, 2008:52), modern meşruiyet kaynaklarına dayanmayan tüm siyasal ve hukuksal oluşumların, meşruiyet krizine yol açacağını vurgulamaktaydı. Modern dönem siyasal iktidarlarının temel meşruluk kaynağını, “milli egemenlik”, “halk egemenliği” gibi teorilere dayanak olan, “milli irade” kavramının oluşturduğu söylenebilir (Kapani, 2004:76). Meşruiyeti olmayan bir iktidar, sadece, korkuya, şiddete ve entrikaya dayanmakta zira siyasi iktidarlar, kendisine itaati gönüllü bir itaat haline getirmek için, toplumsal değerlere dayanmak durumundadır (Türköne, 2011:52). Dursun’un belirttiği gibi (2012:111), meşruiyete sahip olmayan, sadece güç ve zora dayalı kendisini kabul ettirdiği yönetimlerde, yönetilenler bu tür siyasal iktidarın yönetme ve emretme hakkına sahip olmadığını düşündüklerinden, bu tür iktidarların sürekliliğinden bahsedilemez. İktidarlar, ancak yönetilenlerin rızasına dayandığı sürece varolmakta, günümüzdeki demokratik seçimler de bu anlayışa dayanmaktadır.

Siyasal otoritelerin meşruluk kaynaklarıyla ilgili olarak Weber (1993), otorite tiplerini; ezeli geçmişin ve alışkanlıkların kutsallaştırdığı ‘*geleneksel otorite*’, Tanrı vergisi olarak görülen ve güven ve itimada dayanan ‘*karizmatik otorite*’ ve genel-geçer kuralların belirlediği ‘*yasal otorite*’ olarak tasnif etmiştir. Weber kategorisindeki *geleneksel otorite*, her zaman var olduğu için meşru kabul edilmekte, önceki nesiller tarafından kabul gördüğünden, tarih tarafından kutsallaştırılmaktadır (Heywood, 2011:277). Weber, geleneksel otoriteyi “ezeli geçmişin iktidarı” olarak görmekte, geleneğin her zaman ve mekânda etkili olduğunu bunun en tipik örneğini, “patrimonyal otorite”nin oluşturduğunu belirtmektedir (Türköne,2011:54). Weber’e göre (1993:253) bu tip otorite de, toplumun “uyma” ve “kabul etme” alışkanlıkları gelenekle sağlandığından, bu sistemde kurumsallık yerine, kişisel ilişkileri ve keyfiliği getirdiği için, irrasyonel bir meşruiyet aracıdır. Weber’in *karizmatik otoritesinde* yönetici istisnai, olağan dışı ve adeta doğa üstü yetenekler taşıyan birisi olarak resmedilmekte ve onun kutsal bir kişiliğe sahip olduğu veya kahraman olduğuna inanılmaktadır (Vergin, 2008:64). Weber’e göre (2004:96) karizmatik otorite, yandaşların olağanüstü özelliklere sahip olduğuna inandıkları için, kendilerini bu liderin peşinden gitme gereksinimi

duyanlar söz konusudur. Bu tip otorite, resmi kurallara ve prosedürlere dayanmadığı için sınırlandırılmamakta, liderler “yanılmaz, tartışılmaz” niteliktedir (Heywood, 2011:278). Karizmatik liderler toplumda, tarihi, sosyal ve psikolojik şartların getirdiği kriz veya bunalım dönemlerinde ortaya çıkmaktadır. Atatürk, Lenin, Gandhi, de Gaulle, Hitler, Mao ve Castro gibi liderler, hep bu dönemlerde ortaya çıkmıştır (Kapani, 2004:91). Weber’e göre (2004:97) karizma, bütün kurumsal rutinlerin, gelenekten kaynaklanan ve rasyonel yönetime bağlı olan tüm tek düze işleyişlerin karşısındadır. Zira “kaşif-fatihler” veya “hırsız baronlar” da karizmatik kişiler olabilmektedir.

Weber karizmanın liderlere mitolojik, kutsal bir üstünlük sağladığını, bu şekilde elde edilen gücün, belli süre sonra beslendiği meşruiyetten bağımsız ve özgür kalarak, liderin artık meşruiyetini, kendisinden aldığı düşüncesine yol açacağını belirtmektedir. Bu durumu “meşruiyet ve liderliğin örtüşmesi” olarak ifade etmektedir (Çetin, 2014:89). Karizmanın “kurumsallaşması” veya “rutinleşmesiyle”, takipçilerinin maddi çıkarlarının, artık etken duruma geleceğini belirtilmektedir (Weber, 2004:99,100). Sonuçta Weber kategorisindeki karizmatik otorite, Türköne’nin de belirttiği gibi (2011:53), “insan üstü varlık” olduğu veya “Tanrı tarafından görevlendirildiği” yönündeki nitelermelerin, aslında mantıksal bir geçerlilikten ziyade, bir yakıştırma ibaret olduğu, “şeyh uçmaz mürid uçurur” sözünü doğrulayan bir psikolojik durumu yansıtmakla birlikte, kendisini başta kanunsal düzenleme olmak üzere, hiçbir düzenlemeyle sınırlandırmayan söz konusu otorite biçiminin, günümüz demokrasilerinde hesap verilebilirlik ve şeffaf yönetim anlayışına ters düştüğü aşikardır.

Weber sınıflandırmasındaki son otorite tipi, *yasal-rasyonel* otoritedir. Weber’in yasal-rasyonel otorite sınıflandırması, iktidarın gücünü yasalardan aldığı inancına dayanmakta ve tabiatı gereği formel, gayri şahsi bir otorite olarak ortaya çıkmaktadır (Türköne,2011:55). Weber’e göre, yasal-rasyonel otorite, modern devletlere has bir otorite olarak kurallarla belirlenmiştir. Liderlerin gücü ve iktidarı en nihayetinde resmi ve yasal kurallar tarafından belirlenmekte ve sınırlandırılmaktadır. Bu tip otoritenin avantajı, kişisel özelliklerden ziyade, bir göreve veya makama bağlı olması sebebiyle, yetkilerin kötüye kullanılması veya adaletsizliğe yol açması gibi bir durumun fazla yaşanmayacağından kaynaklanmaktadır (Heywood, 2011:278,279). Siyasal iktidarların, kendilerini topluma kabul ettirebileceği haklı gerekçeleri olmadan, var olması mümkün

değildir. Toplum tarafından ortak değer olarak görülen bir “yasa”ya gönderme yapmadan, eylem ve uygulamalarının haklı olduğunu kabul ettiremez (Çetin, 2014: 75,76). Kısaca bu tür otorite Kapani’nin de belirttiği gibi (2004:90), meşruluğunu hukuktan almakta, yöneticilerin iktidara gelmeleri ve yetkileri, anayasa ve kanunlarla düzenlenmektedir. Yönetilenler ise, onların şahsına değil, işgal ettiği makama, daha doğrusu hukuk düzenine itaat etmektedir. Modern dönemdeki “yasal-rasyonel” otoritenin, en önemli meşruluk kaynağının ideoloji ve bunun uygulayıcısı olan bürokrasi olduğu söylenebilir. Çetin’e göre (2014:99,100) ideoloji, siyasal iktidarların belirlediği amaçlar çerçevesinde, toplumu kurma ve ona üst kimlik kazandırma konusunda etkili bir unsur, siyasal iktidarların toplumu şekillendirmesi açısından ve topluma her zaman müdahale hakkı ve imkânı vermesinden dolayı güçlü bir meşruiyet aracıdır. Hâkim ideolojiler, mevcut düzeni meşrulaştırma işlevi görürken, mevcut düzeni kabul etmeyen ideolojiler, kendi meşru gördükleri sistemi kurma iddiasını sürdürmektedir (Tok, 2014: 175). İdeolojiler, Heywood’un da belirttiği gibi (2011:71), mevcut iktidar ilişkilerini korumayı, değiştirmeyi veya yıkmayı amaçlayan, organize siyasi bir eylem için temel teşkil eden, az veya çok tutarlı fikirler bütünü olarak, mevcut siyasal sisteme yönelik meşruiyet sağlarken, iyi bir toplum vizyonu çerçevesinde arzulanan bir gelecek vaat etmektedir.

İdeolojilerin uygulayıcısı ve siyasal meşruiyetin kurumsallaşmasının sonucu olan bürokrasi, modern devletle birlikte, toplumsal itaat alanını belirleyip düzenlediği ve kontrol ettiği bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Siyasal iktidarlar, bürokrasi sayesinde hem ayrıcalıklarını devam ettirmekte, hem de toplumun kendilerine olan bağlılık ve bağımlılığını sürdürmekte, sarsılmaz bir siyasal iktidar-toplum ilişkisi, bürokrasi sayesinde gerçekleşmektedir (Weber, 1993:207). Bürokrasi; rasyonelite, uzmanlaşma ve bilgi tekelinin kurulmasıyla işleyen bir mekanizma olarak, siyasal iktidarların meşruiyetini koruyup geliştirirken, toplumun kendi ilkeleri etrafında yeniden düzenlenmesine yardımcı olmaktadır. Weber’e göre (1993:210; 2004:309-311), bürokrasiyi bu denli güçlü kılan nedenler; bilgi tekeli elinde tutması, dışa karşı kapalılık, iktidar aracı olarak “resmi sır” kontrolüne dayalı toplumun merkezi bir şekilde denetleme gücünü elinde bulundurmasıdır. Bürokrasi, yönetsel işlevlerin, salt nesnel gerekçelere göre uzmanlaştırılması ilkesi çerçevesinde, hesaplanabilir kurallara göre ve “kişilere göre değişmeyen” bir biçimde yürütülmesini sağlamaktadır.

Meşruiyet kavramıyla vurgulanması gereken önemli husus, “meşruluk” ile “yasallık” kavramının aynı anlama gelmemesidir. Zira “yasallık” siyasal ve biçimselken, “meşruiyet” toplumsaldır. Siyasal iktidarların uygulamaları anayasa ve yasa çerçevesinde “yasaya uygunluk” olarak adlandırılırken, bu uygulamalar toplum vicdanında rahatsızlık uyandırdığı sürece meşruiyet kazanamamaktadır (Aydın, 2002a: 117). Yasal yönetim, yürürlükteki pozitif hukuk kurallarına uygun olan yönetim olup, söz konusu bu yönetim, sosyolojik ve politik açıdan her zaman meşru olmayabilir. Meşru iktidar, yönetilenler tarafından kabul görülen yaygın ve hâkim olan meşruluk inancına uygun yönetimlerdir. Dolayısıyla yasallık, sadece hukuki veya şekli açıdan bir meşruluktur ve meşruluğun temelini sağlamak bakımından yetersizdir (Kapani, 2004: 81,82). Vergin’in de belirttiği gibi (2008:77) düzenin istikrarlı oluşu, onun meşruluğunun önemli göstergesidir. Bu açıdan bakıldığında yayılmacı Sovyet rejiminin, seçimle işbaşına gelen Nazi rejiminin, diktatörlükle yönetilen Saddam ve Kaddafi yönetimlerinin, kendi içinde kurduğu istikrardan dolayı, meşru oldukları söylenebilir.

Sonuçta, modern devletlerde meşruiyet, bir nevi siyasal iktidarların varlık sebebi ve devam etmesinin de güvencesini oluşturmaktadır. Dolayısıyla modern dönemin meşruiyeti, siyasal iktidarların, yasa, emir gibi tüm tasarruflarının, toplum nezdinde kabul edilip uyulmasının temel dayanağıdır (Türköne, 2011:47). Modern meşruiyet kaynağı; seçim, siyasal katılım, düzen ve istikrarla, barışçıl iktidar değişimini gerektirmekte bunun eksikliği “meşruiyet krizini” doğurabilmektedir (Çetin, 2014:108). Dursun’a göre (2012:111), siyasal iktidarın değişimi yerleşik kural, yasa ve toplumun değer ve inançlarına uygun bir şekilde gerçekleşmesiyle meşruiyetin sağlanmakta, askeri darbeye yönetimi ele geçiren iktidarların meşruiyetten uzak olacağı aşikârdır. Meşruiyet krizi, sadece otoriter veya totaliter siyasal sistemlere özgü bir durum olmayıp demokratik sistemlerde de görülebilmekte (Çetin, 2014:111), Habermas’ın belirttiği gibi (1993:118-120), demokratik sistemlerde meşruluk üreten temel etken, demokratik anayasadan kaynaklanan kanunların, muhataplarının kendilerini aynı zamanda bunların sahipleri olarak anlayabilmesini sağlayan, vatandaşların eşit ölçüdeki siyasi katılımıdır. Zira farklı inanç ve yönelimlere sahip vatandaşlara karşı tarafsızca, yani eşit ölçüde meşrulaştırılabilen siyasi kararlar, meşru kabul edilebilir.

2.5. Dış Politikanın Temel Belirleyicileri

Devletlerin veya siyasal iktidarların, politika yapımında veya uygulanmasında temel bazı etkenlerin belirleyici olduğu aşikârdır. Söz konusu unsurlar gerek iç gerekse dış politika yapımında etkide bulunmaktadır. Uluslararası ortam ve devletlerin iç siyasal durumu, birbirini karşılıklı etkileyebilmektedir(Oran, 1969:229,230). Gönlübol'a göre (1993:257), iç ve dış politika arasındaki ilişkiyi sistematik bir şekilde açıklamaya çalışan Marksistler, toplumda egemen sınıfın bir aracı olan devletin, dış politikada bu sınıfın çıkarları doğrultusunda hareket edeceğini belirtmiş, yani dış politikayı iç politikanın bir uzantısı olarak görmüşlerdir. Ancak günümüzde, bir ülkede her hangi bir politikanın belirlenmesi veya uygulanmasında, dış veya iç etkenleri oluşturan unsurların hangisinin ne derecede etkide bulunduğunu söylemek zordur. Mesela İsrail devletinin kuruluşunda, dış siyasal dinamiklerin daha etken olduğu, Çin'de Mao, Küba'da Castro yönetimlerin ortaya çıkışında, iç siyasal ortamı oluşturan öğelerin, etkili olduğunu iddia edenler olmuştur (Sönmezoğlu, 2005:511). Sarıbay'ın belirttiği gibi (2001:51), Türkiye Cumhuriyetinin çok partili sisteme geçişinde iç dinamiklerin yanında dış etkenlerin de birlikte etkili olduğu bir gerçektir. Türkiye bu dönemde, Sovyetlere karşı duyduğu tehdit endişeleri karşısında Batılı ülkelere yana tavır koymak durumunda kalmış, şüphesiz Batıyla ortaklık kurmanın, onun siyasi düşünce ve sistemini de onaylamak anlamına geldiği aşikârdır.

Politikanın belirlenmesinde, iç ve dış dinamiklerin hangisinin ne kadar belirleyici olacağı konusu, ölçülebilen bir durum olmadığından, bu konuda yapılan açıklamalar da, yorumdan öteye gitmeyecektir. Zîra farklı uluslararası ilişkiler teorileri, bu nedenle ortaya atılmıştır (Ülman, Sander,1972). Egemen olarak tabir edilen devletlerin, egemenlik alanlarının sınırlandırıldığı tartışmalı hale geldiği günümüzde, bir ülkenin iç meselesi olarak görülen bazı konular, uluslararası nitelik kazanırken, uluslararası nitelikteki bazı gelişmelerin, ülkelerin içyapılarına etkide bulunduğuna şahit olunmaktadır. İran iç siyasetindeki 1979'da rejim değişikliği, dış politikada etkisini göstererek sadece bulunmuş olduğu coğrafyada değil, küresel güçleri de etkileyecek bir nitelik arz ederken, 1990'ların başlarında Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'daki kendi iç siyasi durum olarak nitelendirilebilecek rejim ve federasyonun çökmesi, uluslararası sistem derinden etkilemiştir (Sönmezoğlu, 2005:235). Kürkçüoğlu'nun belirttiği gibi

(1978:216), bir ülkede meydana gelen önemli bir siyasi olay için, “uluslararası toplumun eğilimi farklı olsaydı, bu siyasi olay farklı bir nitelik taşırdı” demek gittikçe daha mümkün hale gelmeye başlamıştır. Özellikle kitle iletişim araçlarının hızla geliştiği günümüzde, dünya kamuoyunun baskısı, ülke siyasal iktidarları üzerinde de baskı oluşturabilmekte zira İsrail’in Filistinlilere yönelik insanlık dışı uygulamaları karşısında oluşan uluslararası kamuoyu, söz konusu sorunun BM’de görüşülmesine ve baskıların azaltılmasına neden olabilmektedir (Öztekin, 2007:110). Küreselleşme olgusu, hem siyaset anlayışını hem de siyasal etkileşimin doğasını tamamen değiştirmiştir. Kısaca Heywood’un belirttiği gibi (2011:175), geleneksel siyaset görüşü olan devletin ana siyasal aktör olarak muamele gördüğü, iç ve dış siyaset arasında kabul edilen keskin bir ayrımın artık başta küreselleşme olmak üzere birçok etken, iç ve dış politika arasındaki ayrımı azaltmış veya etkisiz hale getirmiştir. Zira iç ve dış politika belirleyicilerini bu bağlamda değerlendirmek daha gerçekçi görülmektedir.

2.5.1. Dış Ortam Etkenleri

Siyasal iktidarlar gerek iç, gerekse dışa dönük bazı politikalar oluşturmakta ve bunları da “ulusal çıkar” olarak tanımlanan, hedef ve idealleri korumak ve geliştirmek amacıyla uygulamaktadır. Devletin içe dönük politikaları, tamamen kendisinin tek egemen ve hükümler olduğu bir ortamda gerçekleşirken, ulus-devletin kural ve kurumlarının geçerli veya yetkili olmadığı uluslararası ortamda devletler savaş, anlaşma veya işbirliği gibi yöntemleri kullanarak etkileşimde bulunmaktadır (Gözen, 2009:4). Söz konusu etkileşimin uluslararası alana yansımaları, “idealizm-realizm” tartışmasıyla eş zamanlıdır. Eralp’e göre (2004: 58-62), Grotiyan ve Kantiyen düşüncelerle “idealizm” arasında, Machiavelli ve Hobbes düşünceleriyle “realizm” arasında paralellik söz konusudur. Kant’ın uluslararası ilişkileri, devletlerarası ilişkilerin ötesinde bir ilişki olarak algılaması ve siyaseti ahlakla ilişkilendirmesi, Grotius’un uluslararası toplum fikri ve bu toplumun norm, hukuk ve gelenekleri olduğu yönündeki anlayışı, idealist fikirlerin güçlenmesinde etkili olmuştur.

İdealizmin en belirgin karakteri uluslararası siyasete, ahlaki değerler ve yasal normlar perspektifinden bakmasıdır. İmanuel Kant, ahlakla aklı birleştirip savaşın olmaması gerektiğini, insanlığın geleceğinin “evrensel sürekli barış” üzerine inşa edilmesini belirtmekteydi (Heywood, 2011:176,177). İdealist düşünce veya politika

ahlak, hukuk, norm, insan hakkı ve kurumsal değerlerin önemini merkeze alan bir anlayış olarak, uluslararası meselelerin, barışçıl yöntemlerle çözülmesini savunmakta, (Gözen, 2009:9) uluslararası barış ve işbirliğinin, devletlerin insiyatifine bırakılamayacak derecede önemli olduğu düşüncesinden hareketle, MC gibi kurumsal işbirliği oluşumlarına öncülük etmiştir. İdealist düşünce, ABD Başkanı Woodrow Wilson'un ortaya attığı ilkelerde kendisini göstermekteydi. Wilson, bir uluslararası örgütün yani MC'nin kurulmasına öncülük ederek, "kolektif güvenlik" anlayışını geliştirip barışçıl bir dünya düzeni kuracaktı (Eralp, 2004:60-63). Ancak, 1930'lu yıllarda, Nazi Almanya'sı ve Faşist İtalya'nın "statüko" karşıtı politikaları, sınırları yeniden değiştirmeye yönelik saldırgan tavırları karşısında, MC'nin etkisiz kalarak, barış ve düzeni sağlayamaması, idealist yaklaşıma yönelik kuşkuları artırmış (Arı, 1997:89), 1919-1939 yılları arasındaki dönemi "ütopyacılık" olarak nitelendirmiş, bu durum realist fikirlerin güçlenmesinde etkili olmuştur.

Realist teori, Birinci Dünya Savaşından sonra hâkim olan idealist görüşün, İkinci Dünya Savaşını öngörememesi/önleyememesi üzerine, birey ve devletlerin siyasi davranışlarını, uluslararası politikanın anarşik yapısını, ortaklaşa güvenlik ve hukuk yapısının oluşturulması sürecinde rasyonelliğe vurgu yapmasıyla ortaya atılmıştı (Aydın, 2004:34). Heywood'a göre (2011:178), idealizmin uluslararası ilişkileri ahlakla temellendirme girişimlerine karşın, realizm güç siyaseti ve ulusal çıkarın takibine yapılan vurgu üzerine temellenmiştir. Realist vurguda devletin, dünya sahnesinde ana aktör olduğu ve sahip olduğu egemenliği sayesinde, otonom olarak eylemde bulunabilme kapasitesine haiz olduğu önemli yer tutmaktadır. Sarıbay'ya göre (1998b: 535), realist düşüncede, dünya siyasetini belirleyen temel aktör devlet olup, devletler kendi çıkarlarının rasyonel hesabını yaparak davranmakta ve devlet dışındaki tüm etkenlerin yok olarak kabul etmektedir. Bu açına göre 'güvenlik' temel sorun olup, uluslararası alanda merkezi otorite olmadığından, önemli kurucu bir öge ve önemli bir ulusal çıkar olarak görülmektedir (Keyman, 2006:4). Ulusal çıkar, sabitliği ve devamlılığı temsil ederken, güç esnekliği ve değişkenliği sağlamaktadır. Ulusal çıkarlar, ütopyalar çerçevesinde değil, uluslararası var olan gerçeklikler çerçevesinde tanımlanmakta (Eralp, 2004:74), ulusal çıkarın ancak güç unsuruyla gerçekleştirileceği zira askeri ve ekonomik gücün önemli bir yeri olduğu söylenebilir.

Realist düşüncedeki, ulus-devletlerin uluslararası alandaki tek egemen birim olarak görülmesinin bir sonucu olarak, ortaya atılan iç ve dış politika ayrımının (Giddens, 2008:170) temel nedeni, devletlerin dışarıyla paylaşmak istemediği ve “içsel alan” üzerindeki tek egemen otoritesini sürdürmek isteğinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir (Balcı, 2011:12). Bu akış açısıyla dış politika, “ülke sınırları dışında uygulanmak üzere tasarlanmış bir politika” olarak görülmektedir (Tayfur,2005:74). Ancak klasik realistler, uluslararası politikanın temel belirleyeni devlet olarak görürken, Kenneth Waltz’ın ortaya attığı yapısal realizm (neo realistler), devletlerin davranışlarından ziyade, uluslararası sistemin ve bu sistemdeki güç dağılımının dış politika sürecini belirleyen temel faktör olduğunu savunmaktadır (Efegil, 2012b:86). Waltz’a göre uluslararası sistem, hayatta kalmaya çalışan birkaç büyük devlet ve sistemin anarşik yapısından dolayı, kendi başının çaresine bakmak durumunda olan devletlerin, güçlülerin karşısında denge unsuru oluşturmasına dayanmaktaydı (Walt, 1998:16). Bu düşünce yapısı, dış politika kararlarının, anarşik bir uluslararası sistemde kaosa değil, düzen sağlayıcı bir duruma yol açacağını düşünmekte zira alınacak kararı, uluslar üstü bir gücün varlığı veya yokluğu değil, ulusal ve uluslararası siyasi yapı ve bu yapı içindeki güç dağılımının belirleyeceğini vurgulamaktaydı (Baharççek, 1998:370). Neo realistler, devlet sistemi içinde, çatışma ve işbirliği kalıbının, “güç dengesi” sisteminin gerekliliğine uyduğu noktasında ısrar etmekte, eğer uzun süreli ve sağlam temelde bir denge kurulursa, uluslararası barış ve istikrarın da uzun süreli olacağını vurgulamaktadır.

Soğuk Savaş döneminin şartları altında hem karar alıcılar, hem de akademisyenler tarafından realist politika geçerli bir politika olarak benimsenmişti (Efegil, 2012a:9). Ancak İkinci Dünya Savaş’ından sonra, uluslararası sistemdeki yapısal değişimler, uluslararası ilişkilerin niteliğini değiştirirken, aynı zamanda uluslararası örgütlenmelerin sayısında hızlı bir artış olmuş, devletlerin hâlâ uluslararası politikanın tek aktörlüğünün devam edip etmediği sorusunu gündeme getirmişti (Arı, 2004:55). 1990’lardan sonra uluslararası sistemdeki değişiklik ve küreselleşme etkeni, kamuoyu, çıkar grupları, çok uluslu şirketler vb. unsurları dikkate almayan realist görüşün artık gerçeği yansıtmayacağını göstermekteydi (Sönmezoglu, 2005:235). Keyman’ın belirttiği gibi (2004:229-231), uluslararası ilişkiler disiplinde kendisini gösteren “eleştirel düşünce” olgusu, uluslararası alanın sadece devletlerarası ilişkilerin değil, devlet-sivil toplum

bağlantısını da kapsayan geniş bir alanı kapsadığı düşüncesine dayanmıştır. Efeğil'in belirttiği gibi (2012b:86), dış politika davranışında sadece devlet davranışları ve uluslararası sistemin güç dağılımının yanında, devlet içi faktörler de etkili olmaya başlamıştır. Sonuçta günümüz küresel uluslararası sistemde, realist perspektifin devletlerin politika belirleyen tek ve yegane aktör olduğu yönündeki söylemi değişmiş, ortaya atılan "liberal kuram", dış politik karar almada devleti temel aktör olarak değil, onun yanında örgütlü çıkar gruplarının etkisini dikkate alarak, askeri ve siyasi konuların yanında, ekonomik, sosyo-kültürel konuların da, dış politika konusu olabileceğini belirtmiş, iş birliğinin ve karşılıklı bağımlılığın önemli olduğunu vurgulamıştır (Efeğil, 2012a:10). Liberal politika, idealist politikayla benzerlik göstermekle birlikte, birey ve sivil toplum üzerine yapmış olduğu vurguyla ondan ayrılmakta, devletin yerine birey ve sivil toplumu koymaktadır (Gözen, 2009:9). Kısaca Walt ve Efeğil'in de belirttiği gibi (1998:17; 2012a:13), liberaller, savaşın refaha engel olduğu düşüncesiyle, karşılıklı ekonomik bağımlılığın, devletlerin birbirine karşı kuvvet kullanmasını önleyeceğini, iç ve dış politika ayrımının artık geçerli olmadığını ileri sürmüş, dış politikanın analizinde iç yapının etkisine, siyasal sistem, iç siyasi ve sosyal yapılar, askeri ve ekonomik kabiliyetler ve kalkınma düzeyi, siyasi kültür gibi unsurların önemine dikkat çekmiştir.

2.5.1.1. Uluslararası Sistem

Sistem kavramını, siyasal olgunun açıklanması bağlamında kullanan David Easton'a göre (1971:62), siyasal ilişkilerle toplumsal ilişkileri birbirinden ayırt etmenin yolu, siyaset olgusunu bir kavramsal çerçevede ele alıp çözümlenmeden geçmektedir. Easton, siyasal sistemi toplumsal sistemden ayıran temelini, onun otoriter yani emredici bir niteliğe sahip olmasında görmektedir. Siyasal sistem denildiğinde; siyasal partiler, parlamento, hükümet gibi öğelerden oluşan bir bütünlük akla gelmektedir. Uluslararası siyasal sistem kavramıyla, devletler sisteminin bir üst sistemi olarak anlaşılmaktadır (Köni, 2001:6,19,20,24). Dış politik analizlerde, devletlerin dış politikalarının açıklanmasında kullanılan üç temel faktörden birincisi, uluslararası sistemin yapısı ikincisi devletlerin iç siyasal düzenleri, üçüncüsü ise karar vericilerin durumudur (Oğuzlu, 2012:203). Dünya üzerinde görülen sistemlerden birincisi, bilinen tüm dünyayı içine alan ve onlara hâkim olan tek bir imparatorluk veya dünya devleti sistemidir. Bunun belirgin örneğini Roma İmparatorluğu oluşturmaktadır (Gönlübol,

1993:36). Soğuk Savaş'tan sonra, ABD'nin başat bir aktör olarak hareket etmesi, kısa süreli de olsa, tek kutuplu bir sistemi andırmıştı. Zira uluslararası sistemler, hem "kutupluluk" bağlamında hem de "hiyerarşi-anarşi" ekseninde farklılaşmaktadır. Bazı sistemler çok kutuplu olabilirken, bazıları da daha çok hiyerarşik yapıda olabilmektedir (Oğuzlu, 2012:204,210). 1990'lardan sonra Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla günümüz küresel uluslararası sistem, tek bir aktörün tamamen hakimiyetinin söz konusu olmadığı, farklı güç merkezlerinin söz konusu olduğu, gevşek yapıda bir çok kutupluluğun söz konusu olduğu, aynı zamanda AB bağlamında hiyerarşik bir sistem görüntüsü vermektedir. Gönübol'a göre (1993:57), Günümüz çağdaş uluslararası sistemin temel niteliklerinden *birincisi*, nükleer silahların etkinliğinin söz konusu olduğu "yılı dengesi" olarak ifade edilmiş, sistemin iki blok etrafında kurulmasını getirmiştir. *İkincisi*, sistemin temel aktörü olan devletlerin çoğunun yakın geçmişte kurulmuş olmasıdır. Özellikle imparatorlukların dağılması, sömürgeciliğin son bulması, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrası ve 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği ve Yugoslavya gibi devletlerin dağılmasıyla, uluslararası alana birçok yeni devletler katılmıştır (Baharçipek, 2013:13). *Üçüncüsü*, 1950'lerden bu yana, çok sayıda devletin içinde bulunduğu bağlantısızlar grubunun ortaya çıkması ve varlığını sürdürmesidir.

Realist bakış uluslararası sistemi, devletlerarası karşılıklı etkileşim ve tutumların sonucu ortaya çıkan bir yapı olarak görürken, Kenneth Waltz gibi yapısalcılar, farklı bir yaklaşımla dış politikanın, aktörlerin bilinçli davranışlarından ziyade, uluslararası sistemin dayattığı bir durum olarak görmüştür. Waltz'ın önderliğindeki yapısalcılar, devletlerin benzer durum ve koşullarda, benzer politikalar geliştireceği yönündeki klasik realist görüşün tersine, uluslararası sistemdeki güç dağılımının, devletlerin politikalarını sınırlandıran veya etkide bulunan önemli bir unsur olduğunu belirtmiş (Tayfur, 2005:73-106) yapısalcı sistemdeki aktörler, sistemin yönlendirmesine tâbi olduklarından, onların davranışlarının fazla önemi yoktur (Aydın, 2004:48,49). Oğuz'un belirttiği gibi (2012:205-210), Hobsçu anarşik düzende, dış ilişkiler potansiyel düşmanlık temelinde yürütülmekte, çatışmacı ve gücü kutsayıcı bir anlayış kendisini gösterirken, Lokçu anlayışta dış politika ortak değer, norm ve çıkarların esas alındığı, diplomasinin ve BM gibi uluslararası örgütlerin etkin olduğu, sorunlarda askeri gücün yani sert gücün hemen devreye sokulmasından ziyade yumuşak gücü merkeze alan bir niteliktedir.

Uluslararası sistemi belli tipolojilere ayıran Kaplan (1957:9-12), klasik “güç dengesi” sistem ile “gevşek iki kutuplu” sistemi, tarihsel olarak gerçekleşmiş sistemler olarak, “sıkı iki kutuplu sistem”, “hiyerarşik sistem”, “evrensel sistem” ve “birim veto” sistemlerinin, tam anlamıyla geçerlik kazanmayan sistemler olarak nitelendirmiştir. Modern dönemde hâkim olan uluslararası sistemlerden birincisi, birbirine yakın güçteki birçok devlet veya devletler grubundan meydana gelen, 19. yüzyıl Avrupa’sının örneğini oluşturduğu, “güç dengesi” sistemidir. Bir ülkenin dış politikada güçlü ve söz sahibi olmadığı durumlarda, ortak çıkarı olan diğer ülkelerle ittifaklar kurarak, rakip ittifaklara karşı “güç dengesi” oluşturmaktadır. Bu sistem, ulusal güç unsurları (silah, nüfus, ekonomi) nispeten yetersiz ülkeleri, uluslararası problemleri kendi lehine çevirme yönünde avantaj sağlayabilmektedir (Gözen, 2009:62). 19. yüzyıl Avrupa güç dengesi sisteminde, ittifak ilişkilerinin yanında, tarafsızlığını koruyan devletler de olmuş, hiçbir devletin Avrupa’nın tümüne egemen olmasına izin verilmemiştir (Arı, 2004:141). Arı’nın belirttiğine göre (2004:151), güç dengesi sisteminde, sistemin devam etmesinde çıkarı olan veya statükonun bozulması durumunda, zayıf tarafın yanlarında bulunarak, sistemin yıkılmasını önleyen bir “dengeleyici devlet” rolünün, İngiltere tarafından 20. yüzyılın başlarına kadar sürdürülmüştür.

Uluslararası sistemin gerçeklik kazanan diğerinin, askeri güç ve diplomatik otoritenin birbirine karşıt iki güçlü ülke elinde olduğu, diğer küçük devletlerin de, onların koruyuculuğunda veya baskısı altında bulunduğu, 1950’lerden 1980’lerin sonuna kadar devam eden, ABD ve Sovyetler Birliği etrafında kümelenmiş bir sistemi ifade eden İki Kutuplu sistem olduğu bilinmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Sovyetler’in doğudan, ABD ve Batılı ülkelerin batıdan bastırması sonucu, Avrupa’nın bölünmüşlüğü artık kalıcı bir durum almış ve İngiltere Başbakanı Churchill’in ifadesiyle Doğu ile Batı arasına “*demir perde*” çekilmişti. 1949’da Almanya’nın ikiye bölünmesiyle Soğuk Savaş dönemi başlamış, NATO ve akabinde Varşova Paktı’nın tesisleriyle kalıcı hale gelmiştir (Heywood, 2011:183). Bu sistemde bir yanda, ABD öncülüğünde özgür dünya ve liberal değerler savunulurken, diğer yanda Sovyetler Birliği öncülüğünde, komünizmin ve üçüncü dünya ülkelerinin emperyalistlere karşı yürüttükleri bağımsızlık mücadelesi kendisini göstermiştir (Arı, 1997:123). Bu dönemde Sovyetler Birliği, dünyanın tüm bölgesindeki devrimci hareketleri desteklemiş, hatta kurulu düzeni yıkmayı amaçlayan bu hareketler, terör eylemlerine

bulaşsa da, terör eylemi olarak değil, haklı siyasi amaçlarına ulaşmanın bir aracı olarak görülmüştür (Baharççek, 2003:223). Ancak 1990'ların başında Sovyetler'in dağılmasıyla söz konusu sistem tarihe gömülmüştür. Son olarak içinde bulunduğumuz uluslararası sistemin “çok kutuplu” dünya modeli olduğu belirtilmektedir (Gönlübol, 1993:55,56). Küresel uluslararası sistem olarak da adlandırılan bu sistem, 1980'erin sonlarına doğru yaşanan gelişmeler sonucunda ortaya çıkmıştır. Dünyada yaşanan değişim rüzgârı birçok ülkeyi etkilemiş, Sovyetler Birliğinde Gorbaçov'un başlattığı “glasnost” ve “perestroika” politikaları, tüm blok ülkelerini etkilerken, “Berlin Duvarı”nın yıkılmasıyla birleşen iki Almanya, uluslararası alanda geleceğe yönelik olumlu beklentilerin oluşmasına yol açmıştı. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni uluslararası sistemi kimi çevreler, ABD'nin tartışılmaz üstünlüğüne dayalı tek kutuplu bir yapı olarak nitelendirirken, kimi çevreler de, ABD'yi dengeleyecek yeni bölgesel güç olarak ortaya çıkan AB, Rusya, Çin, Japonya gibi ülkelerin etkinliğine vurguda bulunarak, özellikle askeri güçten ziyade, ekonomik güç ve bölgesel işbirliği, karşılıklı bağımlılık veya birleşmelere vurgu yapmıştır (Arı, 1997: 128-133).

Günümüz uluslararası sistemin, ABD'nin “yönlendirici liderliği” altındaki güçlü devletler oligarşisi tarafından belirlendiği, en azından denetlendiği, bir sistem olduğu söylenebilir. Mevcut sistemin ikinci niteliği, birbiriyle çelişkili gibi görünen iki farklı sürecin bir arada işliyor olması yani “ayrışma” ve “bütünleşme” sürecinin aynı anda gerçekleşmesidir. Yugoslavya, Sovyetler Birliği ve Avrupa entegrasyonu bunu göstermektedir (Sönmezoğlu, 2005:745-749). Küresel uluslararası sistemin üçüncü niteliği, yerküre üzerinde sadece tek bir uluslararası sistemin söz konusu olması ve en belirleyici unsurun, küreselleşme olgusudur (Baharççek,2013:9-12). Zira hiçbir devlet, toplum, cemaat veya siyasi topluluklar, küreselleşmenin getirdiği sonuçlardan etkilenmemesi gibi bir durum söz konusu değildir. Son olarak sistemin temel karakterinin; “çok merkezlilik” ya da “çok kutupluluk” yönünde olmasıdır. Nitekim ülkelerin ekonomik ve teknolojik kapasiteleri açısından çok merkezli bir yapının var olduğu söylenebilir. Askeri ve siyasi açıdan tek süper güç olarak nitelendiren ABD dahi, “Körfez Krizi'nin ekonomik faturasını tek başına karşılayamamış, S. Arabistan, Japonya ve Almanya gibi finansörlerden yardım almıştır (Sönmezoğlu,2005:745). Bu durum aslında, günümüz uluslararası sistemin, entegre olmuş global bir nitelik

taşıdığını, sistemde yer alan siyasal birimler arasında işbirliğinin adeta bir zorunluluk olarak ortaya çıktığını göstermektedir (Baharççek, 1998:368). Keyman'ın belirttiği gibi (2006:7), gelişen global sermaye karşısında aciz kalan, kimlik siyasetini anlama ve denetleme sürecini iyi yönetemeyen ulus devletler, uluslararası alanın belirleyici aktörü konumunu yitirmiştir. Dolayısıyla uluslararası ilişkiler artık devletlerarası ilişkiler değil, sermayeler arası, kültürler arası ve medeniyetler arası güç ve rekabet ilişkilerini içeren global ilişkilere dönüşmüştür.

Sonuçta “yeni dünya düzeni” olarak adlandırılan küresel uluslararası sistemde, devletlerin yanında, devlet dışı aktörler de uluslararası alanda etkinlik kurarken, potansiyel bir düzensizliği ve çatışmaları bünyesinde barındırmaktadır (Oğuzlu, 2012: 212). Soğuk Savaş döneminde kontrol altında tutulan birçok çatışma ve gerilim alanları ortaya çıkmış (Heywood, 2011:187), bir tarafta etnik milliyetçilik, dinsel köktencilik ve kültürel ırkçılık adına yapılan vahşetler, diğer yandan da ulus devletlerin denetlemede zorluk çektiği globalleşen sermaye hareketleri tarafından tanımlanan ve etkilenen uluslararası alan, güven yerine güvensizliği, düzen yerine düzensizliği, belirlilik yerine belirsizliği beraberinde getirmiştir (Keyman, 2006:2,9). Küresel uluslararası sistemde, risk faktörleri, hak ve özgürlüklerin önüne geçmeye başlamıştır. Yeni uluslararası sistemde Baharççek'in de belirttiği gibi (1998:368,369; 1999:165,166; 2013:24), uluslararası alanda devletin belirleyiciliği azalarak, devlet dışı örgütlerin etkinliği artmaya başlamış, ekonomiler birbirine bağımlı hale gelmiş, savaş ve barışın yerini ekonomik değerler, liberal demokrasi ve pazar ekonomisinin hâkimiyetine bırakmış, devletler karşılıklı bağımlı hale gelmiştir. Uluslararası sistemdeki tüm aktörlerin kabul ettiği ve bir nevi sistemin hukuksal altyapısını oluşturan ve sistemin “anayasası” olarak da ifade edilen günümüz BM sisteminin, İkinci Dünya Savaşı galip devletlerin çıkarlarına göre hazırlanıp, diğerlerine kabul ettirildiği bilinmektedir. BM'in, devlet üstü bir kuruluş olmadığı, kuruluşunda barış ve güvenliğin korunmasından sorumlu Güvenlik Konseyi'nin, daimi ülkeler olan Çin, Fransa, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nin savaş sonrası güç yapısını, kuvvet dengesini ve onların siyasal çıkar ve davranışlarını yansıtan bir örgüt olduğu (Köni,2001:35,36), güç dengelerini yansıtan statükonun bozulmaması adına, uluslararası güvenlik ve işbirliğini sağlamaktan uzak olduğu ortadadır.

2.5.1.2. Küreselleşme Etkeni

Küreselleşme kavramı, bazen dünya toplumlarının birbirine benzeme süreçlerini, buna bağlı olarak tek bir global kültürün doğmasını, bazen de toplum, topluluk ve kimliklerin kendi farklılıklarını ifade etme ve tanımlama sürecinde kullanılmaktadır (Keyman, Sarıbay, 1998b:9). Giddens'a göre (2014:67-69) küreselleşme, uzak yerleri birbirine bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlansa da, diyalektik bir sürece de dönüşebilmekte yerel oluşumlar, onları biçimlendirmeye çalışan uzak gelişmelerin, tersi doğrultusunda da değişebilmektedir. Yani küreselleşme süreci tek bir doğrultuda işleyen genelleşmiş bir değişimler zinciri değildir. Avrupa ve diğer bölgelerdeki yerel ulusçulukların yükselmesi bu duruma örnek verilebilir. Küreselleşme olgusu, işlemlerin hızlanması ve daha geniş coğrafi alanları kapsamasını da beraberinde getirmekte, zira her şeyin "uluslararasılaşması" olarak da ifade edilmektedir (Turan, 2008:172). Tuncel'in de belirttiği gibi (2013b:253), zamanın kısalması ve mekânın daralmasını da beraberinde getiren küreselleşme süreci siyasal, sosyal ve ekonomik alanı büyük ölçüde etkilemekte, özellikle iletişim alanındaki gelişme, birey, grup ve toplumlar arasındaki ilişkileri de asimetric düzeyde ve çok yönlü bir etkileşim niteliğinde ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Dünyada 1970'lerden sonra etkisini gösteren "neo-liberalizm" veya "yeni sağ" akımının dayandığı, devletin piyasaya yapacağı her türlü müdahalenin bireysel özgürlüğü ortadan kaldıracığı, dolayısıyla gerçek anlamda özgürlüğün ancak kapitalizmin önünün açılmasıyla hayat bulacağı yönündeki savların, küreselleşmenin ekonomi üzerindeki etkisini beslediği söylenebilir. Çok uluslu şirketlerin, faaliyette buldukları ülkelere yönelik tavırları, bu ideolojik söylem çerçevesinde şekillenmektedir (Beriş, 2008:69). Sovyetler Birliği'nin dağılması ve sosyalist blokun çökmesiyle bu sürecin daha da ivme kazandığı görülmüştür (Turan, 2008:173). Küresel ekonomide, uluslararası ticaretin ve mali piyasaların serbestleşmesiyle üretimin ulusaldan, uluslararası niteliğe kaymasında, çok uluslu şirketler önemli rol oynamaktadır (Dursun, 2012:139). Kısaca Gözen'in de belirttiği gibi (2009:530), küreselleşme olgusu temelde, Avrupa menşeli kapitalist anlayışın tüm dünyada yaygın hale gelmesini ifade eden, ekonomi-politik bir konu olduğu, zira liberal ekonomi ve buna bağlı gelişen demokrasilerin, temel ölçüt olarak alındığı ve diğer ülkelere de empoze edildiği bir süreçten bahsedilebilir.

Küreselleşme sürecinde ve artan risk ve belirsizlikler, ulus-devletleri, bölgesel işbirliği ve bütünleşme hareketlerine yöneltmektedir. AB başta olmak üzere, dünyanın birçok yerinde irili-ufaklı bölgesel birleşme ve işbirliği oluşumları görülmektedir. Küreselleşme süreci, aynı zamanda uluslararası sistemin temel birimi olan ulus-devletlerin, iç ve dış politikadaki etkinliğini hem sınırlandıran hem de denetleyen yeni dinamiklerin ortaya çıkmasına neden olan bir süreci de ifade etmektedir. Bu süreçte devletler, doğrudan müdahale yöntemini daha az, teşvik politikalarını daha sık kullanarak sonuç elde etme yoluna gitmektedir (Turan, 2008:172,174,175). Dursun'a göre (2012:141) küreselleşme süreci, ulusal ekonomileri birbirinden ayıran, ekonomik sınırları ve her türlü kısıtlamaları ortadan kaldırırken, bu süreçte devletlerin piyasa üzerindeki denetimlerini, bilgi üzerindeki tekeli ve kontrolünü anlamsız hale getiren bir süreç olarak, iletişim imkânlarının bu denli geliştiği bir ortamda, devlet yöneticilerinin yurt dışından gelen yayınları yasaklaması veya bazı yayınları toplatma kararı alması gibi uygulamaları anlamsız hale getirmektedir.

Sonuçta hiçbir ülkenin, küreselleşmenin etkisi dışında kalması söz konusu değildir. Günümüz küresel sistemde, bir ülke başkentinde alınan karar, diğerleri üzerinde etkide bulunabilmekte, hatta kararın, ABD gibi ülkelerde alındığında, dünyanın tamamında etki doğurabilmekte, kısaca küreselleşme etkeni devletlerin politika oluşturmalarında iç ve dış ayrımını ortadan kaldırarak, devlet dışındaki politika oluşumuna etkide bulunan tüm dinamiklerin, aktör olarak sürece etkide bulunmalarının yolunu açmaktadır. (Baharçipek, 1999:165,167;2013:13,14). Artık devletlerin iç meselesi olarak görülen birçok faaliyetin dış yansıması kendisini göstermektedir. Küreselleşmeyle uluslararası alandaki hızla artan ilişkiler ağının ortaya koyduğu en önemli sonuç, karşılıklı bağımlılığın belirgin bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Keyman'ın da belirttiği gibi (2006: 12), ulus devletin egemenliğini ve iktidarını uluslararası, özellikle bölgesel örgütlerle paylaşması, aynı zamanda bu iktidarı, sivil toplum örgütleri ve sosyal hareketler gibi, ulus altı toplumsal aktörlerin alttan denetimine açmasını ve karar alma sürecinde onlarla müzakere sürecine girmesini gerekli kılmaktadır. Küreselleşme sürecine, devlet ve toplumu tamamen kapatmak gibi bir durum söz konusu olamayacağından, küreselleşmenin getirdiği araçların, ulus-devlet gerçeğini örselemeden ötelenebileceği politikalarla, söz konusu süreci fırsata çevirme veya olumsuz yönlerini en aza indirebilme önemlidir.

2.5.1.3. Uluslararası Hukuk ve Örgütlenme

Tarihsel olarak gerçekleşmiş, uluslararası sistemlerin hiç birisinde, şiddet kullanma otoritesine sahip merkezi bir gücün bulunmamış olması, söz konusu ortamda herkesin herkesle savaştığı bir “anarşi” ortamı veya Hobbes vari bir sürekli savaş hali olduğu anlamına gelmemektedir. Böyle bir ortamın olmasını engelleyen en önemli engellerden birisinin uluslararası hukuk olduğu söylenebilir (Sönmezoğlu, 2005:678). Uluslararası hukuk; devletlere, uluslararası örgütlere, devlet niteliği kazanmamış örgütlenmiş topluluklara kısaca uluslararası toplumun tümünün genel çıkarlarına yönelik kuralları kapsayan bir hukuktur (Pazarcı, 1998a:2). Uluslararası toplumu oluşturan devletler ve diğer uluslararası birimler arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar bütünü olarak bilenen uluslararası hukukun kuralları, ya devletlerin doğrudan, ya da uluslararası örgütler aracılığıyla dolaylı olarak kendi iradeleriyle oluşmuştur (Pazarcı, 1998b:693). Pazarcı’ya göre (1998a:6), uluslararası hukuk, iç hukuk gibi, uyulması zorunlu kurallardan oluşmaktadır. Burada hukuk kurallarını oluşturan bir otoritenin varlığı ile hukuk düzeni oluşması için, buna uyulmasının zorunlu olduğuna yönelik inanç ve kanaatin var olması önemlidir. Ancak, uluslararası hukukta iç hukukun aksine, kural oluşturan üstün otorite olmadığından, uluslararası hukukun saygınlığı devletlere, uluslararası örgütlere veya uluslararası hukuk kişilerine kalmaktadır. Kısaca iç hukuk yasama organlarının ve geleneklerin bir ürünüyken, uluslararası hukuk devletlerarası anlaşma, uygulamalar veya geleneklerden oluşmaktadır.

Devletlerin uluslararası hukuk kurallarına uymasının altında yatan temel nedenlerden *birincisi*, söz konusu kuralların düzeni ve istikrarı sağladığı yönündeki inançtır. Bu kuralların olmaması durumunda ortaya çıkacak kaostan duyulan endişe, devletleri bu davranışa itebilmektedir. *İkinci olarak* devletler, diğer devletlerin bu kurallara uymasıyla kendileri de aynı davranışı sergilemekte, yani “karşılıklılık” ilkesi gereğince, birbirilerinin egemenlik haklarına saygı göstermekte ve iç işlerine karışmamaktadır. *Üçüncüsü* devletler, kendilerine uygulanan baskının neticesi olarak da bu kurallara uyabilmektedir. Uluslararası hukuk, “öngörülebilirlik” ve “meşruiyet” gibi nedenlerle devlet faaliyetine yön verebilmektedir. Zira devletler ticaret, turizm, diplomatik misyonlar gibi birçok nedenler yüzünden anlaşmazlık içine düşebilmekte, bu durumlarda uluslararası hukuk, çatışmanın önüne geçilmesi bağlamında önem

taşımaktadır. Meşruiyet ilkesi bağlamında devletin eylemleri, uluslararası alanda meşru olarak görülmediğinde, bu politikanın maliyeti çok fazla olacaktır(Sönmezoğlu, 2005:681). Devletler, uluslararası hukuka kendi politikalarını meşrulaştırmak veya başkalarının politik meşruiyetlerine son vermek için başvurmaktadır. Zira hukuk, güç mücadelesinin önemli bir parçasıdır (Nye, Welch, 2011:266,267). Mesela İsrail'in Filistin topraklarını işgal etmesi gibi, güce ve baskıya dayalı meşruiyet arayışlarının uzun vadede sonuç getirmeyeceği aşikârdır.

Uluslararası hukukun etkin ve her durumda ve olayda aynı şekilde uygulandığını söylemek zordur. Held'e göre (1995:200), günümüzde birçok devletin, başka devletlerle olan anlaşmazlıklarını her hangi bir uluslararası organ veya mahkemeye yani "üstün bir otoritenin" kararına veya aracılığına terk etmeye tam olarak hazır olduğunu söylemek zordur. Devletler, ulusal çıkar veya savaş kararını başka insiyatiflere bırakmama yönünde eğilim göstermekte, mesela, Bosna ve Ruanda'daki çatışmalarda, savaş suçu işleyenlerin yargılanması için kurulan "Uluslararası Ceza Mahkemesi" (UCM)'nin yasal statüsünü, başta ABD ve Çin olmak üzere, birçok devletin egemenliklerini ihlal edeceği endişesiyle kabul etmediği görülmüştür (Nye, Welch, 2011:265). Pazarcı'nın belirttiği gibi (1998b:694,695), uluslararası hukuk kurallarını zorla uygulatacak bir üst otoritenin olmaması nedeniyle, kuralların uygulanması devletlerin yorumu ve insiyatifine kalmaktadır. Sonuçta uluslararası hukukun, uluslararası ilişkiler alanını tamamen kapsayacak bir etkinliğe sahip olmadığı söylenebilir. Bundan dolayı, devletler dış politikada, uluslararası hukuku kendi değer yargıları ve sorunlara bağlı olarak, ya realist bakış açısıyla ya da kurumsal veya liberal bir bakış açısıyla değerlendirerek hareket etmektedir.

Uluslararası hukuk ve ulus-devlet egemenliğinin çatıştığı ve devlet egemenliğinin hâlâ üstünlüğünü sürdürdüğü alanlardan birisinin "yargı ve diplomatik muafiyetler" olduğu söylenebilir. Yargı muafiyeti, "bir devletin başka bir devleti, egemenlik alanında gerçekleştirdiği eylemden dolayı mahkemede yargılayamaz" şeklindeki inanç ve uygulamaya dayanmaktadır. Bunun nedeni, hükümetlerin tüm dış politik konularda, özerkliklerini korumak ve yerel mahkemeleri, yabancı devletlerin davranışları hakkında hüküm vermektan alıkoymaktır. Diplomatik muafiyetliklerde

ise diplomatik ajan, söz konusu ülkenin yasalarını çiğnese de, mahkeme karşısına çıkarıldığında suçlu bulunmamaktadır. Çünkü şahsın özel bir birey değil, devletin temsilcisi olduğu kabul edilmektedir. Bu tür uygulamalar, Batılı mahkemeler tarafından giderek daha fazla sorgulanmaya başlasa da, devletlerin politika sanatlarına bağlı olan çıkarlarını gözetme eylemleri serbest bırakılmaktadır (Held, 1995:198,199). İkinci Dünya Savaşı sonrası yapılan tüm düzenlemeler, uluslararası hukuku etkin ve hâkim kılmaya yöneliktir. Savaş sonrasında yaşanan tecrübelerle uluslararası sistemi hukukla bağlama düşüncesi, klasik egemenlik kavramının da içeriğinin değişebileceğini göstermiştir. Uluslararası hukukun, bağlayıcı normlar ve yasal kısıtlamalar getirmesi, hatta daha da ileri giderek, insan haklarını sürekli ihlal eden devletlere yönelik, “uluslararası toplum” adına müdahaleyi bir hak olarak görmesi mümkün olmaya başlamıştır (Morgenthau,1970:404). Held’in belirttiği (1995:197), 1947 tarihli “BM Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi” ve bunu izleyen “BM Haklar Duyuruları”, belli hakların kolektif güçlendirilmesi için önemli bir adımdır. Aynı şekilde, 1950 tarihli “İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri korumak için Avrupa Sözleşmesi” kayda değer bir gelişme olmuştur. Kısaca Falk’ın da belirttiği gibi (2005:68), uluslararası hukukta devletlere önemli hareket serbestisi sağlayan Westphaliacı egemenlik anlayışı halen geçerliliğini sürdürse de, günümüzde yaşanan insan hakları ihlallerinin önüne geçmek için, gerek AİHM’nin, gerekse 1998’deki Roma Anlaşmasıyla temeli atılan ve süreklilik kazanan UCM’nin, insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda, ulusal yargının ötesine geçebileceği, böylece siyasal iktidarların, en azından insan hakları bakımından uluslararası hukukla bağlı olacaklarını ortaya koymuştur.

Dış politik eylem ve kararlarda, uluslararası hukukun yanında, uluslararası örgütlerin de etkisinden söz edilebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, uluslararası ilişkiler arasındaki yapısal değişimler, bir taraftan uluslararası ilişkilerin niteliğini değiştirirken, diğer taraftan uluslararası örgütlenmelerin sayısında hızlı bir artışa yol açmış, örgütlerin uluslararası alanda siyaset aktörü gibi, süreci etkilemesine yol açmıştır (Bal vd, 2006: 27). Genç’e göre (1993:1) İkinci Dünya Savaşı sonrasında etkinlik ve dinamiklik kuran uluslararası örgütler; özellikle uluslararası anlaşmazlıkların barışçıl yöntemlerle çözümlenmesinde, sosyo-kültürel ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde veya uluslararası kamuoyu oluşturulmasında önemli

işlevler üstlenmektedir. Arı'ya göre (1997:54), uluslararası örgütler, uluslararası sistemde otonomiye sahip olma ve bağımsız özerk davranabilme kapasitesi açısından henüz devletler kadar etkinliğe sahip olmasalar da, modern uluslararası sistemin önemli bir aktörü haline gelmişlerdir. Kısaca Nye ve Welch'in belirttiği gibi (2011:262), söz konusu örgütler, uluslararası işbirliği ve uyumun artması ve birçok konuda uluslararası ortak bilincin doğması konusunda önemli işlevlere sahiptir. Uluslararası örgütler, uluslararası hukuk ile de iç içe geçerek, dünya politikasında çatışmayı yönetmenin ve işbirliğini geliştirmenin önemli aracı olmuşlardır.

Uluslararası örgütleri farklı kategorilerde sınıflandırmak mümkündür. Mesela coğrafya kriteri esas alınarak yapılan sınıflandırmada global, evrensel veya bölgesel örgütlerden bahsedilmekte, fonksiyonel sınıflandırmada örgütün hangi amaçla kurulmuş olduğu (siyasal, ekonomik, askeri, kültürel) önem taşımaktadır. Dünyanın sadece belli bölgesindeki devletlerin üye olabileceği bölgesel örgütlerin savunma ve askeri amaçlı kurulanlarını; NATO, BAB, CENTO gibi kuruluşlar oluştururken, ekonomik amaçlı kurulanları da; IMF, OECD, OPEC, AET, EFTA, NAFTA, KEİ gibi örgütler oluşturmaktadır (Arı, 1997:56; 2004:67,68). NATO ve Varşova Paktı, iki ideolojik blok arasındaki rekabetin ürünü olarak askeri alandaki bir örgütü oluştururken, “Avrupa Konseyi” Avrupa'nın siyasal ve kültürel değerlerine vurgu yapan ve ortak “Avrupalılık” bilincini geliştirme amaçlı kurulmuş, “Dünya Ticaret Örgütü” ise, uluslararası ticaretin esaslarını ve rekabet hukukunu düzenleyen bir örgüt olarak ortaya çıkmıştır (Hasgüler, Uludağ, 2007:397).

Günümüzde, “ulus ötesi” veya “hükümet dışı” örgütler olarak bilinen oluşumlar, çağdaş uluslararası sistemin geldiği durum ve artan karşılıklı bağımlılığın yanında, toplum gereksinimleri ve devletin denetim alanı dışı kalan alanların artmasının sonucudur (Arı, 2004:79). Hükümet dışı örgütler, küresel boyutta sorun olarak kabul edilen, insan hakları, ayrımcılık, din ve vicdan özgürlüğü, mülteciler, yolsuzluk, çevre gibi konulara daha fazla yoğunlaşmaktadır(Tuncel, 2014a:44). Baharççek'e göre (2013:20), günümüzdeki uluslararası sistemdeki bütünleşme süreciyle her alanda yoğun ilişkilerin yaşandığı dikkate alındığında hükümet dışı örgütlerin uluslararası sistemde önemli bir aktör konumuna geldiği aşikârdır. Hükümet dışı örgütler, belli ülkeler tarafından fazlaca yönlendirilmediğinden, belli

konularda karar alma ve kamuoyu oluşturma bağlamında daha avantajlı sayılmaktadır.

Uluslararası örgütlerin işlevselliği ve etkinliği konusunda realistler, uluslararası ilişkileri sadece devletler arasındaki güç ve çıkar mücadelesi olarak gördüklerinden, bunun dışındaki tüm hukuk ve örgütlenmelere fazla itibar etmemektedirler (Aydın, 2004:36). Ateş'e göre (2012:34,35,73,74), realist bakış açısı uluslararası örgütleri, devlet amaçlarının gerçekleşmesine yardım eden araçsal bir unsur olarak görmekte, onları hem devletin dış politika aracı olması, hem de sadece uluslararası alandaki barışın tesis edilmesinde işlevsel olduğunu kabul etmektedirler. Bu örgütlere, münhasıran güvenmenin yanlış olduğunu düşünen realistler, örgütlerin mevcut işlevini kaybettiğinde varlığının da sona ereceğini zira MC örneğini, buna örnek vermektedir. AB oluşumu istisna tutulursa, uluslararası örgütlerde, özerk kararların alınmasından ziyade, üye devletlerin oybirliği, oy çokluğu veya nitelikli çoğunluk gibi kararlar geçerlidir. Gerek alınan kararların etkin bir şekilde hayata geçirilmesi, gerekse bu kararların uluslararası alanda ortaya koyduğu etkinin derecesinde, devletler önemli bir rol oynamaktadır. Realist yaklaşımın aksine, uluslararası örgütlerin işlevselliği ve uluslararası alandaki aktörlük durumları dikkate alındığında, neo-realistler devlet merkezliliğinin yanında, devlet dışı aktörlerin gücünü ve rollerinin ikincilliğini vurgulamışlardır (Aydın, 2004:48). Zira uluslararası alandaki devlet dışı aktörlerin, önemine ve etkisine vurgu yapan liberal yaklaşım, tıpkı bireyler gibi, örgütlerin de rasyonel olarak kendi çıkarları peşinde koştuğunu, çıkarının ne olduğu konusunda, kendisinin karar verdiğini zira uluslararası örgütlenmenin bu çıkarların bir yansıması olduğunu ileri sürmektedir (Ateş,2012:85). Liberaller, örgütlü yapıların uluslararası barış ve işbirliğinin sağlanmasında, çok taraflılık anlayışıyla daha işlevsel olduğunu düşünmektedir.

Geleneksel uluslararası örgütlerin almış olduğu kararlar, nitelikleri itibarıyla tavsiye niteliğindedir. Ancak bunun istisnası AB ve kısmen de olsa BM Anlaşması olduğu söylenebilir. BM'nin, örgüt üyelerine yönelik alınan bağlayıcı kararları genelde, uluslararası barışın tehdidi, bozulması ve saldırı fiilinin gerçekleşmesini düzenleyen 41 ve 42. maddeleri bağlamında değerlendirilse de (Genç,1999:40), devlet egemenliğinin, anlaşmanın ikinci bölümünün yedinci maddesinin,

“anlaşmanın hiçbir hükmünün, üye devletlerin kendi iç yetki alanına giren konulara müdahale hakkı vermediği” yönündeki açıklamayla teyit edildiği görülmektedir (Nye, Welch, 2012:263). Zira devlet egemenliği, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü, BM sistemiyle teminat altına alınmış, ancak uluslararası barış ve güvenliği tehlikeye atan devlet veya diğer unsurlara yönelik, önleyici müdahalede bulunabilmektedir. 11 Eylül sonrası ortaya çıkan, Amerikan müdahaleciliği karşısındaki BM’nin pasif ve edilgen tutumu, ABD’nin BM’nin ilkelerini açıkça çiğneyen Afganistan ve Irak müdahaleleri, bu örgütün günümüzdeki Amerikan politikalarının bir aracı durumuna düştüğü yönündeki kaygılara neden olmuştur (Hasgüler, Uludağ, 2007:416,426). Çalış ve Kan’ın belirttiği gibi (2006:68,69), BM sisteminin yapısı ve işlevi, esasında İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan statükoyu temsil ettiğinden günümüz uluslararası sisteme uymadığı, özellikle uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasında sorumlu olan Güvenlik Konseyi’nin yapısının ve üyelerinin sorunlara çare olamadığı aşikârdır. 1990’lı yıllarda ortaya çıkan 92 çatışmanın, 89’unun ulusal karakterde olması, üye devletlerin anayasal düzenlerine, toprak bütünlüğüne ve iç işlerine saygıya dayanan BM anlaşması çerçevesinde, uluslararası barış ve güvenliğin idame ettirilmesinin zor olduğunu göstermektedir.

Ulus üstü örgüt olarak, alınan kararların tüm üye ülkeler tarafından uygulandığı günümüz uluslararası örgütlenmenin en önemli örneğini AB oluşturmaktadır. AB, “entegrasyonel” nitelikte olup üye devletlerin egemenlik yetkilerinin devrini ve örgütün uluslar üstü yetkilerle donatılmasını getirmiştir (Genç, 1993:1,2). Avrupa bütünleşmesi, ekonomik alandan siyasal alana kaymış, bu durumyla uluslararası örgütlerin evrimindeki en ileri aşamayı temsil etmiştir (Ateş,2012:58). Ateş’in belirttiği gibi (2012:81-83), Avrupa bütünleşmesinde etkili olan uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasında, bütünleşme ve örgütlenmelere vurgu yapan “fonksiyonalistler”, öncelikle teknik veya ekonomik alanda uygulanacak örgütlenmelerin, zamanla kazanacağı etkinlik ve güçle, kendi alanlarındaki devlet egemenliğini sınırlandıracağını, uluslararası alandaki milliyetçi tutumların zayıflamasına neden olarak barış ve işbirliğinin tesisinde önemli rol oynayacaklarını belirtmişlerdir. Zira bu süreci başarıyla geçen birlik tarafından alınan kararlar, Pazarcı’nın belirttiği gibi (1998b:273,274), bağlayıcı güce sahip olup, tavsiye niteliğindeki kararlara ender olarak rastlanmaktadır. Bağlayıcı kararların temel özelliği, üye devletlerde doğrudan hukuksal etki doğurmaları

ve bu kararların, üye ülke iç hukuk düzeniyle çatışması durumunda, örgüt kararlarının üstün tutulmasıdır.

Küreselleşme olgusu, ulus-devletlerin iç ve dış politikadaki etkinliğini sınırlandırırken, ekonomik gücü dolayısıyla da siyasal gücü elinde bulunduran çok uluslu şirketlerin etkinliğini artırmıştır. Bunlar birden fazla devlette çıktı üreten kuruluşlar olarak, dünya pazarlarının çoğuna hâkimdir. General Motor, Ford, Shell, BP, McDonald's gibi kuruluşlar çok uluslu şirketlerin belli başlı örneğini oluşturmaktadır. General Motor'un birçok üçüncü dünya ülkesinin yıllık milli hasılasından daha fazla gelire sahip olduğunu söylemek mümkündür (Heywood, 2011:195). Held'e göre (1995: 191,192) çok uluslu şirketler, üretim, pazarlama ve dağıtımlarını, dünya ekonomisini sürekli izleyerek planlayıp yürütmekte, kendileri açıktan ulusal bir zemine otursa bile, temel kaygıları küresel kârlılık olmuştur. Çok uluslu şirketler, faaliyette bulunduğu ülkelerdeki hükümetlerle bazen doğrudan bazen de, kendi hükümetlerinin dışişleri bakanlığı aracılığı ile ilişkiye girebilmekte ve hükümet politikalarını kendi çıkarları doğrultusunda etkileyebilmektedir (Arı, 1997:64,65). Arı'ya göre (2004:59) bu tür şirketler, ya doğrudan lobi faaliyetlerinde bulunarak ya da dolaylı yoldan kamuoyunu harekete geçirerek, dış politika alanında etkinlik sağlamaktadır. Sönmezoğlu'na göre (2005:46-50) çok uluslu şirketler, faaliyette buldukları ülkelerde etkin olabilmek için, ya şirketin anavatanı olan kendi ülke yetkilileri vasıtasıyla, ya da faaliyette buldukları ülkelerde etkili olan değişik baskı grupları ya da siyasal odakları kullanabilmektedir.

Sonuçta günümüz küresel sistemde, uluslararası hukuk ve örgütlerin etkinliklerinin artmaya başladığı söylenebilir. Uluslararası alanda artık, 1648 Westphalia'cı bir egemenliğin söz konusu olmadığı aşikârdır. Artık, devletler dışındaki çok sayıdaki aktör, dış politikanın oluşturulması veya uygulamasında doğrudan veya dolaylı etkide bulunmaktadır. Baharçipek'in de belirttiği gibi (2013:21), küreselleşme olgusunun hem aktörü hem de nesnesi yani etkileneni pozisyonundaki çok uluslu şirketler, sivil toplum örgütleri, uluslararası örgütler gibi unsurlar, artık devletin tek egemenliği konusunu tartışmalı hale getirmiştir. Söz konusu örgütler, birden çok ülkede faaliyette bulunabilmekte ve temel amaçları olan kârı elde etmek için, kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda bazen faaliyette buldukları ülkeleri etkileyebilmekte, bazen de onlardan bağımsız hareket edebilmektedir.

2.5.2. Ulusal/İç Yapı Etkenleri

Devletlerin bünyesindeki çeşitli grup ve kişilerin, dış politika üzerindeki etki derecesi, otoriter veya totaliter sistemlerden, iktidarı toplum içinde dağıtan, plüralist toplumlara kadar farklılık gösterebilmektedir. Hatta en temsili toplumlarda bile, grupların büyüklüğü ile sahip olduğu fiili iktidarın yoğunluğu arasında, ters orantılı bir ilişkinin olabileceği söylenebilir (Gönlübol, 1993:263). Devletlerin dış politikaları, bir takım iç ve dış etkenlerin bileşkesi olarak ortaya çıktığı ancak bu etkenlerden hangisinin ne oranda etkide bulunduğu konusu, ülkeden ülkeye değişim gösterebilmektedir (Kürkçüoğlu, 1978:213). Walt'a göre (1998:25), birçok akademisyen, iç politik sistem ve kurumların; uluslararası alanda nasıl bir davranışa yol açtığı, uzun süreli belirsizlik durumunda devletlere nasıl bir etkide bulunduğu, karar vericilerin akılcı karar verip vermemeleri konusunda nasıl etkide bulunduğu yönünde birçok çalışmalar yapmışlardır. Bu konuda ülkelerin sosyo-politik yapıları ve siyasal rejimleriyle, dış politika alanında izledikleri politikalar arasındaki ilişkinin söz konusu olduğu zira demokratik rejimlerin yaygınlaşmasıyla çatışma imkânını azalttığı yönündeki varsayımlar da artmaya başlamıştır (Sönmezoğlu, 2005:638). Gönlübol'a göre (1993:266,267), bu durumun tüm demokratik ülkelerde geçerli olduğunu söylemek biraz zordur. Zira günümüzde ABD'de, iç ve dış politika karar sürecine, toplumsal dinamiklerin eşit bir şekilde katılmadığı, ekonomi yönetimini elinde bulunduran dev şirketlerin, merkezileştirilmiş siyasal odakların ve askeri endüstriyel kesimin, açık olarak etkide bulunduğu bilinmektedir.

2.5.2.1. Siyasal Rejim

Siyasal rejim, temelde yöneten ile yönetilenler arasındaki bağları (demokratik, oligarşik, totaliter) belirten bir kavram olup, temel siyasal kurumlar olan yasamadan yürütmeye, yargıdan siyasal partilere ve örgütlü topluma kadar tüm unsurlar arasındaki bağları ve etkileşimi düzenleyen kurullar bütünüdür (Erol, Beyhan, 2012:336). Siyasal sistemin temel özelliği; diğer toplumsal örgütlerden daha büyük olması, faaliyetlerinin tüm toplumu ilgilendirmesi, aldığı kararların toplum tümünü bağlamasıdır (Turan, 1986:16,17). Siyasal sistemlerin kapsayıcılık ve bağlayıcılık özellikleri öne çıkmaktadır.

Bir ülkenin dış politikası ve politikanın ilke ve uygulamalarıyla, ülke içindeki egemen siyasal rejim arasında nasıl bir ilişki olduğu konusu, siyaset bilimi ve uluslararası politikanın üzerinde durduğu önemli bir konudur. Bu konuda genel kanı, ülkelerin dış politika seçenek ve uygulamaların, hükümetleri harekete geçirebilecek siyasal rejime özgü kısıtlamalarla kayıtlı olduğu yönündedir (Özcan, 1998:511). Siyasal sistemlerin niteliği konusunda Aristoteles, “kim yönetiyor ve kimin yararına yönetiyor” sorusuyla siyasal sistemleri, “demokrasi”, “oligarşi”, “tirani” şeklinde sınıflandırırken, 18. yüzyıldan buyana temelde “monarşiler-cumhuriyetler” veya “otokratik sistemler-anayasal rejimler” şeklinde sınıflandırılmıştır. Nazi Almanya’sı, Faşist İtalya ve Komünist Sovyetler’deki otoriter ve totaliter eğilimlerin güç kazanması, bu konuda yeni sınıflandırmaları gerekli kılmış (Heywood, 2011:47-53) zira Heywood’un “üç dünya yaklaşımı” olarak adlandırdığı siyasal sistemlerin birincisini “kapitalist birinci dünya”, İkincisini “komünist ikinci dünya”, üçüncüsünü “gelişmekte olan üçüncü dünya” oluşturmakta, geleneksel monarklar, diktatörler ve askeri yönetimlere dayanan otoriter sistemlere vurgu yapmıştır. Okutan’a göre (2014:265), siyasal sistemin niteliğini, yönetilenler yani toplumsal dinamikler açısından değerlendirildiğinde, burada siyasal sistemin bir parçası olarak toplumun bu konudaki etkinliği, siyasete bakış açısını şekillendiren siyasal kültürün ve kurumların önemi belirlemektedir. Zira siyasal kurumlar üzerinden, yani meselenin yöneten boyutu üzerinden yapılan değerlendirmede parlamento, devlet başkanı, başbakan ve bakanlar kurulu gibi kurumların, birbiriyle olan ilişkisi ön plana çıkmaktadır.

Siyasal sistemin kurumsal boyutunu temel alan hükümet sistemleri, “kuvvetler ayrılığı” ve “kuvvetler birliği” temelinde tasnif edilmektedir. Klasik anayasa hukukunun temelini oluşturan kuvvetler ayrılığı düşüncesinin amacı, devlet iktidarını kendi içinde bölüp sınırlamak böylece devlet karşısında, vatandaşların hak ve hürriyetlerini korumaktır. Kuvvetler ayrılığı düşüncesini teorileştiren ve yürütme kuvvetinin, tek kişinin yani monarkın elinde olmasını savunan düşünürün, Montesquieu olduğu bilinmektedir. Bu ilkeyi ‘*Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*’ adlı eserinde kavramsallaştıran Locke, devlet yönetiminde, “yasama kuvveti”, “yürütme kuvveti” ve “federatif kuvvet” (savaş, barış, birlik ve ittifak yapma kuvveti) şeklinde tasnif ederek, bunların birbirinden ayrılması gerektiğini

savunmuştur (Gözler, 2010:217-219). Locke'ye göre yasama, yürütmeden üstün olup, yürütme yasamaya bağımlıdır. Ancak yürütmenin faaliyeti, sadece yasamanın emirlerini yerine getirmekten ibaret olmayıp, belli bir serbestlik alanı ve takdir yetkisi mevcuttur (Erdoğan, 2005:201). Çağdaş demokrasilerdeki kuvvetler ayrılığı esasına dayanan hükümet sistemlerinin; “parlamentar sistem”, “başkanlık sistemi” ve “yarı başkanlık sistemi” olarak tasnif edilmektedir. Erdoğan'a göre (2011:16), Amerikan sistemi “kısmi bir istisna” olarak değerlendirilirse, çağdaş demokrasilerde kuvvetler ayrılığının tam anlamıyla uygulandığı hükümet sistemi bulunmamaktadır. Çoğu başkanlık ve parlamentar sistemlerde, söz konusu kuvvetler içiçe geçmiş durumdadır.

Siyasal sistemlerin temel niteliğinin, meclis ile hükümet yani yasama ile yürütme arasındaki ilişkinin durumuna bağlı olduğu söylenebilir. Meclis ve hükümet ilişkileri genelde iki kurumsal düzenleme olan “başkanlık” ve “parlamentar” yönetim sistemlerinde kendisini göstermektedir. Parlamentar sistemin temeli, İngiliz parlamentar modeline uymakta ve başta Almanya olmak üzere İsveç, Hindistan, Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda gibi birçok ülkede uygulanmaktadır. Bu sistemin temel özelliği yasama ve yürütmenin kaynaşmış olmasıdır. Hükümet, meclisten çıkmakta ve ona karşı sorumlu olup, onun güvenine tabidir. Bu tür sistemlerde teoride meclisin üstünlüğü olmasına karşın, hükümet meclise rağmen, her şeyi yapabilme yetkisine sahiptir (Heywood, 2011:400). Başkanlık sisteminde ise, yasama ve yürütme, birinci olarak işlevsel yönden ayrıdır. Zira yerine getirdikleri işlevlerin farklı olması, yasamanın sadece “yasa yapma”, yürütmenin de “hükümet etme” anlamındaki ayrılığı ön plana çıkmaktadır. İkincisi, yasama ve yürütmenin organik anlamdaki ayrımı söz konusu olup, yasama ve yürütme işlevlerinin farklı organlar tarafından yerine getirilmesi ve bu organların birbirinden bağımsız olmasını ifade etmektedir (Erdoğan, 2005:206). Başkanlık sisteminde, parlamentar sistemde olduğu gibi, hem yasama hem de yürütmede görev alma gibi bir durum söz konusu değildir. Burada yasama ve yürütmenin kesin ve katı bir ayrılığından söz edilmektedir (Yazıcı, 2011:24). Birçok özelliği parlamentar sisteme benzeyen ancak başkanın veya cumhurbaşkanının halk tarafından seçildiği “Yarı Başkanlık” sistemi ilk defa Fransa'da, daha sonra Finlandiya, Portekiz gibi ülkelerde uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye'de, Ekim 2007'deki anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanı'nın

halk tarafından seçilmesi yönündeki uygulamayla, mevcut sistemin, parlamenter sistemden, yarı başkanlık sistemine doğru evirildiği (Gözler,2010:241,242), zira Nisan 2017 tarihinde yapılan anayasa değişikliği referandumunun yüzde 51 oyla kabul edilmesiyle, 2019 seçimlerini müteakip “Cumhurbaşkanlığı yönetim sistemi” adı altında başkanlık modeline geçileceği bilinmektedir.

Kuvvetler birliği esasına göre de, farklı hükümet sistemlerin ortaya çıkmaktadır. Kuvvetlerin yasama kanadında birleşmesi halinde, “meclis hükümeti”, yürütmeye birleşmesi halinde “monarşi” veya “diktatörlük” sisteminin söz konusu olacağı aşikârdır (Okutan, 2014:272). Meclis hükümeti sisteminde meclis, hem kanun yapmakta hem de uygulamakta yani hem yasama görevini hem de yürütme görevini kendisi götürmekte, hatta bu sistemde egemenlik sadece meclis tarafından kullanıldığından, yargı görevi de mecliste toplanabilmektedir. Fransa’da 1792-1795 yılları arasında, Türkiye’de 1920-1923 yılları arasında uygulanmış, günümüzde İsviçre’nin bazı kantonlarında, tam meclis hükümeti sistemi özelliği göstermese de, kısmen uygulandığı bilinmektedir (Gözler, 2010:225-229). Zira söz konusu sistem, Erdoğan’a göre (2011:23,24), özü itibarıyla parlamenter sistemden farkı yoktur, zira parlamenter sistemdeki “çoğunluk hükümeti” veya “güçlerin siyasi özdeşliği” durumu bağlamında, yasama ve yürütme yetkilerinin “aynı siyasi çoğunluğa sahip siyasi güç” tarafından kullanılması söz konusudur.

Siyasal sistem içindeki birbirleriyle karşılıklı ilişkileri bulunan, siyasal kurumlar ve siyasal aktörler de, sistemin niteliğinde etkide bulunmaktadır. Parlamentolar, siyasal partiler, sivil toplum örgütleri gibi siyasal sistemin alt sistemini oluşturan unsurlar, bir çok toplumda olabilir ancak bu unsurların birbiriyle olan ilişkileri ve etkileşimleri, siyasal kültürün de etkisiyle, farklı ülkelerde farklı siyasal sistemlerin olabileceğini göstermektedir (Vergin, 2008:53). Devletlerin iç siyasi yapıları incelendiğinde dış politikada bazılarının yasamaya bazılarının da yürütmeye etkinlik kazandırdığı görülmektedir. Emiroğlu’na göre (1999:42,43), yasamanın dış politikada daha etkin olduğu ülkelerin, uluslararası sisteme göre hareket eden ve pasif dış politika izleyen devletler, zira yürütmenin etkin olduğu ülkelerin, genelde daha aktif bir dış politika izleyen devletlerdir. Okutan’a göre (2014:284), siyasal sistemin, sadece yönetenler ve kurumsal boyutta değerlendirildiği hükümet

sistemlerinden ziyade, yöneten-yönetilen ilişkisi bağlamında değerlendirildiğinde, yönetilenlerin hangi derecede ve koşullarda yönetime müdahil olduğu, yani günümüz demokrasi idealinin gerçekleştirmeye çalıştığı bir sistemin önemi aşikârdır. Barry'nin belirttiği gibi (2004a:45), dünya üzerindeki birçok farklı rejimler, kendi yönetimlerinin demokratik olduğunu ve “halkın hükümeti” söylevini geliştirmelerine rağmen, bunların birçoğunun otoriter veya diktatörlükle yönetildiği bilinmektedir. Günümüz demokratik yönetimlerin karşıt tezini oluşturan otoriter ve totaliter (komünist ve faşist) yönetimler, kendi bünyelerinde az veya çok oranda baskıcılık, toleranssızlık, vatandaş özgürlüklerinin ve özel mülkiyetin sınırlandırdığından (Erol, Beyhan, 2012:338), iç veya dış politik kararlarda da bu nitelikleri yansıtabilmektedir. Mesela eski Doğu Almanya kendisini “demokratik Cumhuriyet” olarak nitelendirse de aslında komünist diktatörlükten farklı değildir.

Sonuçta hükümet sistemlerinden hangisinin demokrasinin gelişimi yönünde daha etkili olduğu konusunda birçok çalışma yapılmış, Yazıcı'nın belirttiği gibi (2011:3,12), demokrasinin yaşama şansının hükümet sisteminden çok, anayasa kuralları, siyasi parti ve seçim sistemi gibi faktörlerin yanında, her ülkenin içinde bulunduğu iktisadi, siyasi, tarihi ve kültürel faktörlere bağlı olarak değiştiği görülmektedir. Demokratik sistemlerde, iç ve dış politik kararlara yaygın katılım ve kararların demokratik usulle alındığı gibi, söz konusu sisteme sahip ülkeler arası ilişkiler de aynı nitelikte olabilmektedir. Kant'ın “ebedi barış” düşüncesinden ilham alan “demokratik barış teorisi”, demokratik yönetimlerin savaşmayacağı ve ikili ilişkilerde çok nadir güç kullanacağı buna karşın diğer demokratik olan ve olmayanların, birbirleriyle ilişkilerinin çatışma doğurucu nitelikte olduğu savına dayanmaktadır (Erol, Beyhan, 2012:342). Gözen'e göre (2009:11), demokratik siyasal sistemlerde, içerde olduğu gibi, dış politika kararları da, demokratik bir süreç içinde oluşturulmakta, liderin otoriter kararlar almasını engellemektedir. Bireyler, kurmuş oldukları örgütsel yapılarla veya seçmiş oldukları temsilciler aracılığıyla karar alma süreçlerine etkide bulunabilmektedir. Kısaca Özcan'ın da belirttiği gibi (1998:511), gelişmiş bir siyasal kurumsallaşma, yerleşik hale gelmiş siyasal kural ve demokratik kurumlara sahip olan bir siyasal iktidarın, politika belirlerken veya politika yönelimlerini geniş toplumsal kesimlerin ve siyasal kurumların katılacağı veya tartışacağı bir zeminde gerçekleştireceği aşikârdır.

2.5.2.2. Ulusal Güç Unsurları

Güç kavramı, uluslararası ilişkiler alanında önemli bir kavram olmasına karşın, kavram karışıklığı güce ait kesin veya gerçek unsurların tam olarak ortaya konulamaması gibi durum söz konusudur. Güç tanımlaması, çok sayıda unsurun dikkate alınmasını zorunlu kılmakta, bu unsurların nitelik veya niceliğinin dikkate alınmasını gerektirmektedir (Özdemir, 2008b:115-117). Ulusal güç kavramı, genelde realist yaklaşımla özdeşleştirilse de, idealist yaklaşım da gücün önemini kabul etmekle birlikte, güç mücadelesinin savaş dışı yöntemlerle, özellikle ekonomik yöntemlerle yürütülmesini savunmaktadır (Wendt, 1999:97). Ulusal güç unsurları, genel anlamda sabit ve değişken unsurlardan oluşmakta, sabit verilerin coğrafi konum, tarihsel geçmiş ve nüfus yapısı olduğu, zira bu verileri, ülkelerin kendi iradeleriyle kısa ve orta vadede değiştirmeleri mümkün olmadığı söylenebilir. Değişmesi mümkün olabilecek potansiyel verilerse, ekonomik-teknolojik durum ve bununla bağlantılı askeri kapasite olduğu söylenebilir (Davutoğlu, 2010a:16-29). Gönlübol ise (1993:104), ulusal güç unsurlarının somut niteliktekilerini; coğrafi konum, insan faktörü, doğal kaynaklar, endüstriyel ve tarımsal potansiyel olarak, soyut niteliktekilerini; ulusal moral, diplomasi kalitesi ve hükümetin niteliği olarak belirtmektedir.

Uluslararası politikanın sahnesi dünya yüzeyi olduğu için, uluslararası alanda gelişen olayların coğrafi konumla yakın alakası bulunmaktadır. Napolyon, “bir milletin dış politikası coğrafyasının bir sonucudur” derken, İngiltere dışişleri bakanlarından Chamberlin, “coğrafi unsur, İngiliz dış politikasının ana prensibini oluşturduğunu” belirtmekteydi (Ataöv, 1961:186). Coğrafi faktörlerin siyasete etkileri, ilk olarak İbn Haldun tarafından analiz edildiği ancak onun yaşamış olduğu dönemde, henüz ulus-devlet ve bununla ilgili temel stratejiler oluşmadığından, onun çalışması iklimlerin ülke medeniyeti ve kültürü üzerine olan etkisiyle sınırlı kaldığı söylenebilir (Haldun, 1977: 340-397). Dünya coğrafyasının politik açıdan mukayeseli üstünlüğü konusunda, özellikle 19. yüzyıldan itibaren politik karar mekanizmalarını etkileyen, merkezi bir öneme sahip olduğu yönündeki jeopolitik birçok teori ortaya atılmıştır (Davutoğlu,

2010a:102).² Jeopolitik kuramların özü, uluslararası politika ve strateji konularını, coğrafi verilerine göre anlamlandırmaya dayanmaktadır (Gönlübol, 1993:106). Mesela coğrafi konumla, dış politika arasında ilişki kuran Alfred Mahan, denizlere egemen olan ülkelerin, dünya siyasetine de egemen olacağını, zira İngiliz deniz gücüyle, İngiltere'nin güçlenmesi arasında korelasyon olduğunu belirtirken; Sir Halford Mackinder, 20. yüzyıldan itibaren, teknolojinin gelişmesiyle, deniz gücünden ziyade kara gücünün öneminin arttığını, kritik bölgelere hakim, kara gücü yüksek ülkelerin, dünya siyasetini de etkileyeceğini belirtmiştir (Arı,1997:220-223). Coğrafi konumla dış politika arasında doğrudan nedensellik bağı kuran Morghenthau'ya göre (1970) ulaşım, haberleşme ve savaş teknolojisindeki gelişmeler, coğrafi konumun önemini azaltsa da, Avrupa ve diğer kıtalardan okyanuslarla ayrılmış ABD'nin durumu, onu diğerlerinden avantajlı kılmıştır. Arı'ya göre (2004:125,126) gerek ABD'nin okyanuslarla çevrili olması, gerekse İngiltere'nin, Manş Denizi'yle Avrupa'dan ayrılmış olması, her iki ülkeyi dünya çatışma bölgelerinden uzak tuttuğu gibi, bu ülkelerin uluslararası güç dengesinde, “dengeleyici devlet” rolü oynamalarına katkıda bulunmuştur.

Ülkelerin diğer ülkelerle paylaştıkları sınırlarla, dış politika davranışları arasında sıkı bir ilişki olduğu, özellikle güçlü olan ülkelerle ortak sınıra sahip olan devletlerin, güvenlik bunalımı yaşayabileceği söylenebilir. Söz konusu ülkeler tehdit edilme ve saldırıya uğrama riskiyle karşı karşıya kaldığından, bu riskleri karşılamak ve kendisini korumak için, silahlanma veya ittifaklara girme ihtimalinin hayli yüksek olduğu aşikârdır (Sander, 1982:112). Hatta ülkelerin sahip olduğu coğrafi ve stratejik konumu, uluslararası sistemdeki güç dengelerinin bir gereği olarak, kendisinin tarafsızlık statüsünde olmasını da gerektirebilmektedir. Zira bir ülkenin kendi iradesi ve isteği ile “tarafsız” olması durumundan farklı olan “sürekli tarafsızlık” durumu, güçlü ülkelerin bir nevi dayatmasıyla gerçekleşebilmektedir. Gönlübol'un belirttiği gibi (1993:75,76), güç dengesi sisteminin geçerli olduğu 19. yüzyıl Avrupa'sında İsviçre, Belçika ve Lüksemburg ve İkinci Dünya Savaşından sonra Avusturya gibi ülkeler, üzerindeki

² Jeopolitik teorilerle ilgili, Halford J. Mackinder, “The Geographical Pivot Of History”, *Geographical Journal*, Vol. XXIII, 1904; Nicholas John Spykman, *The Geography Of The Peace*, New York: Harcourt Brace, 1944; N.J. Spykman, *America's Strategy in World Politics*. Shoe String Press,1942.

rekabet veya nüfuz çatışmalarının, büyük devletlerin istenmeyen bir noktaya gelmesini önlemek veya bu ülkelerin tarafsız olmasının, uluslararası barışı sağlayacağı düşüncesiyle, “sürekli tarafsız” bir statüye getirilmişlerdir. Günümüzde uluslararası konferansların birçoğu, söz konusu statünün sonucu olarak buralarda yapılmaktadır.

Ulusal gücün diğer bir önemli unsurunun, ekonomik ve askeri kapasite olduğu söylenebilir. Ülkelerin endüstriyel kapasitelerinin ve buna bağlı olarak da, ekonomik durumlarının iyi olması, askeri hazırlık derecesini ve askeri kapasitesini de doğrudan etkileyebilmektedir. Başta Morgenthau olmak üzere, realist perspektife sahip birçok düşünür, askeri kapasiteyi ulusal gücün en önemli unsuru olarak görmektedir (Arı, 2004:130). Gönlübol’a göre (1993:107), bir ülkenin hammadde kaynaklarına sahip olması, onu doğrudan ekonomik ve askeri yönden güçlü kılmayabilir. Söz konusu ülkenin gerekli hammaddelere sahip olması tek başına yeterli değil, burada askeri ve endüstriyel amaçlar için yararlanacak ölçüde, gerekli teknolojik tesislere sahip olması gerekmektedir. Dolayısıyla günümüzdeki devletlerin büyük ve güçlü devlet olarak nitelendirmelerinde, endüstriyel kapasiteleri ve teknolojik düzeyleri önemli bir kriter haline gelmiştir (Arı, 2004:129). Mesela Japonya, Çin’e nazaran daha az hammaddeye sahip olmasına karşın, ekonomik ve endüstriyel kapasitesi sayesinde, Çin’i geride bırakırken, aynı doğrultuda Avrupa’da doğal kaynaklar bakımından daha zayıf durumda olan Almanya, başta Rusya olmak üzere birçok Avrupalı ülkeden daha güçlü durumdaydı. Kısaca doğal kaynakların mevcudiyeti, ekonomik ve endüstriyel kapasite olmadan, bir anlam ifade etmediği aşikârdır (Ataöv,1961:192).

Ekonomik ve endüstriyel kapasite eksikliği nedeniyle dış yardıma muhtaç olan ülke politikasında, yardımı yapan ülke lehinde değişiklikler olabilmektedir. Türkiye’nin, 1947’deki “Truman Doktrini” çerçevesinde ABD’den askeri, 1948’deki “Marshall Planı” çerçevesinde de ekonomik yardım almaya başlamasının, dış politikada Batılı devletlere özellikle ABD’ye bağlanmasının temel nedenidir (Ülman,1968:261,262). Sonuçta Gözen’in de belirttiği gibi (2009:40), Türk askeri gücünün, büyüklük bakımından Avrupa’nın en büyük gücü olması, olumlu bir durum olmakla birlikte, ordunun kullandığı silahların teknolojik seviyesi ve bu silahların kaynaklarının büyük ölçüde dışa bağımlı olması, negatif bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumun oluşturduğu temel risk, ekonomik kaynakların önemli bir kısmının silah ve onun yedek

parça alımına giderken, siyasi ve askeri sorunlar nedeniyle olabilecek muhtemel ambargoların, ülkeye daha büyük zararlar açabileceği yönündedir.

Ulusal güç unsurlarından insan faktörünün önemi aşikârdır. Davutoğlu'na göre (2010a:24,35), ulusal güç unsurlarını oluşturan, sabit ve değişken unsurları, etkin ve uyumlu olarak harekete geçirerek “çarpan etkisinde” bulunduracak bir stratejik planlama ve siyasi irade, insan faktörünün önemini ortaya koymaktadır. İyi bir stratejik planlama ve siyasi irade oluşumu, sabit ve değişken unsurları zayıf olan ülkeye, kendi potansiyelinin üzerinde bir avantaj sağlarken, bu durumun tersi de söz konusu olabilmektedir. Ülkelerin sahip olduğu, kısa/orta vadede değişebilir olarak değerlendirilen ekonomik-teknolojik durum ve bunun bir sonucu olarak ortaya çıkan askeri kapasite unsurlarının, dış politika yapımında koordineli bir şekilde devreye sokulması halinde, uluslararası alandaki ağırlığın pozitif yönde artmasına neden olacağı aşikârdır. Arı'nın da belirttiği gibi (2004:131), günümüzde devletlerin, ekonomik ve endüstriyel kapasitelerini kurup güçlendirmelerinde, ülke savunmasını sağlayacak büyük ve güçlü bir orduyu oluşturmalarında yeterli derecede bir nüfusa sahip olması, kritik bir önemde görülmektedir. Ancak, dünyanın en fazla nüfusuna sahip olmalarına rağmen Çin ve Hindistan, dünyanın en güçlü devleti konumunda değillerdir. Dolayısıyla burada nüfusun nicel durumundan ziyade, niteliğinin önemli olduğu ortadadır. Ülkelerin kalkınmasında önemli görülen teknolojilerin üretilip kullanılmasında, eğitimli insan varlığı çok önemlidir.

Nüfusu oluşturan kesimlerin inanç sistemleri, kültürel yapıları ve hükümet politikalarına olan tavırları önemli olup, ülkede derin toplumsal, ideolojik ve ekonomik ayrılıkların mevcudiyeti yönündeki zafiyet, diğer ülkeler tarafından kendi çıkarları yönünde kullanılabilir (Arı, 2004:132,133). Ulusal morali doğrudan etkileyen bu durum, ülkelerin tehlike ile karşılaştığı savaş veya bunalımlı dönemlerde, daha açık bir şekilde hissedilmekte, söz konusu ülkenin ordusunu, iç ve dış politikasını ve gücünü, kısaca tüm faaliyetlerini etkileyebilmektedir (Gönlübol, 1993:109). Ülkenin milli moral unsurlarını oluşturan bu etkenler, savaş veya diğer olağanüstü durumlarda, milletin dayanaklılığı ve inisiyatif derecesi, sadakati, kötü gelişmeler karşısında ümitsizliğe düşüp düşmemesi ve tehdit unsurları karşısında birlik olması gibi durumların yaşanmasında da etkili olabilmektedir (Ataöv, 1961:199). Günümüzde Irak işgalinde,

Irak nüfusunu oluşturanların etnik, dinsel ve mezhepsel bazda bölünmüş olmaları, ABD'nin işini kolaylaştırırken, söz konusu unsurların ortak Irak vatandaşlığı etrafında birlik beraberlik oluşturamadığı aşikârdır. Sonuçta ulusal güç unsurlarının, politika oluşturma konusunda tek başına etkili olduğu düşüncesi, klasik realist anlayışa uygun bir düşüncedir. Ancak 20. yüzyılın üçüncü çeyreğinde başlayan ve sonrasında iyice ivme kazanan, ekonomi-politik faktörlerle birlikte artan “karşılıklı bağımlılık” olgusu, ulus-devletlere meşruiyet zemini sağlayan ideolojilerin ve geleneksel kültür değerlerinin etkisini yitirerek, küresel değerlerin etkin olmaya başladığı bir ortamda, ulusal güç tanımlamalarını yapmak, daha da karmaşık hale gelmiştir. Davutoğlu'nun belirttiği gibi (2010a,16-25,33-35), Soğuk Savaş sonrası dönemde ekonomik kapasitenin, güç parametreleri içindeki konumu, önemli derecede nitelik değiştirmiş, zira iletişim teknolojisindeki ilerleme ve küresel ölçekli karşılıklı bağımlılık ilişkisi, devlet dışı aktörlerin önemini ve etkinliğini artırmıştır. Ulusal güç unsurları olarak bilinen coğrafya, tarih, nüfus ve kültür gibi sabit verilerle, ekonomik/teknolojik ve askeri kapasite gibi potansiyel veriler gibi unsurlar ancak stratejik zihniyet ve akılcı planlamayı getirecek güçlü siyasi iradeyle çarpan etkisi yapacaktır.

2.5.2.3. Liderlik Faktörü ve Karar Vericiler

Ülke veya toplumların yönetiminde, seçkin azınlığın etkinliği konusu, antik Yunan'dan itibaren tartışılan bir konu olmuş zira Platon, toplumları en iyi yönetecek kişilerin bilgili ve erdemli filozoflar olması gerektiğini, bu kişilerin kendi çıkarlarından çok toplumun iyiliğini ve genel çıkarları düşüneceğini belirtmiştir (Öztekin, 2007: 18,19). Siyaset biliminin elit teorisyenleri olarak bilinen Pareto, Michels ve Mosca gibi düşünürler, siyasette elit bir azınlığın veya yönetici kesimin, toplumda karar alma yetkisini sürekli elinde bulundurduklarını, zira demokrasi adı altında biçimlenen siyasal sistemlerin, bir aldatmaca olduğunu, bunun değişmesinin mümkün olmadığını belirtmişlerdir (Vergin, 2008:123,124). Elit teorisyenleri, farklı isimlendirmede bulunsalar da, seçkinlerin mahiyeti ve işlevi konusunda, aslında benzer şeyleri ifade etmekte, zira Mosca “yönetici sınıf”, Pareto “yönetici elitler”, Michels “oligarşi” olarak tanımlamakta (Aydın, 2002a:39-48), hepsinin ortak vurgusu, yönetimde etkinliğin azınlık kesimlere dayandığı yönündedir. Ülkelerin oturmuş bir kurumsal ve bürokratik yapıdan yoksun olması, söz konusu ülkelerde politika seçeneklerinde ve uygulanmasında, bireyin etkinlik derecesinin artmasına yol açtığı söylenebilir. Asya,

Afrika, Latin Amerika ülkelerinin birçoğunda, bazen ‘karizmatik liderlik’ olgusuyla beslenen bu durum, politika seçeneklerine ilişkin tercihlerde bireyin rolünü veya kişisel tercihlerin etkinliğini artırmaktadır (Sönmezoğlu, 2005:641). Gözen’in de belirttiği gibi (2009:10), tek lider hâkimiyetinin öne çıktığı ülkelerde, önemli siyasi kararların veya ulusal çıkarları ilgilendiren uluslararası meselelerin, söz konusu lider tarafından veya onun ekip veya danışmanlarıyla birlikte alındığı söylenebilir. Sönmezoğlu’na göre (2005:640), otoriter veya totaliter siyasal rejimlerde, iç veya dış politikanın oluşturulması veya uygulanması aşamasında, etkin olan çok az sayıdaki karar alıcıların toplumsal tabandan kopuk durumu, bu kadroların içsel ve dışsal koşulların nesnel değerlendirme yapmalarını güçleştirmektedir. Bu tür rejimlerde liderin konumunu sağlamlaştırmak, içte ve dışta prestij kazanmak maksadıyla risk taşıyan seçeneklere ve politikalara kayma ihtimalinin daha fazla olduğu, politik uygulamalarda da ani değişmelerin daha fazla olabileceği ihtimal dahilindedir.

Karar vericilerin politika oluşturmalarında, kişinin sosyo-psikolojik özelliklerinin yanında, uluslararası sistemin ve bölgesel uluslararası politikaların ve ülkesinin ulusal çıkarı ve yöneliminin etkisi açıktır. Bu doğrultuda karar vericiler, kendi ülkesindeki kamuoyunun, siyasal partilerin ve sivil toplum örgütlerinin de etkisini hissetmektedir (Efegil, 2008:60). Efegil’e göre (2012b:91) karar vericileri etkileyen dış faktörler; uluslararası sistemin yapısı, büyük devletlerin politikaları, bölgesel gelişmeler, uluslararası hukuk ve örgütlerin durumundan oluşurken, iç faktörleri; ulusal güç unsurları, devlet kurumlarının yapısı ve rolü, siyasal sistemin niteliği ve kamuoyu ve çıkar grupları oluşturmakta, bunun yanında karar vericilerin yönetim felsefesi, politikanın oluşturulmasında önemli bir etkidir. Yönetim felsefesi en genel anlamda, devleti yönetenlerin iç ve dış politika konuları hakkındaki düşünce ve görüşlerini ifade etmektedir. Yönetim felsefesini, sahip olunan kişilik yapısı, inanç dünyası ve algı çerçevesi şekillendirmektedir. Karar alıcıların algı çerçevesi, onun hangi tür tercihte bulunacağı yönünde etkide bulunmaktadır (Sarıbay, 1998b:540). Kişinin algı çerçevesini, onun edinmiş olduğu iletişim kanalları ve ona bağlı enformasyonun niteliği de etkileyebilmektedir. Mesela ABD’li karar alıcıların, 1970’li ve 80’li yıllarda, Sovyetler Birliğinin yayılmacı bir siyaset takip ettiği yönündeki inanç, onların algı çerçevesini oluşturmuştu (Hermann, 1986:846,847). Köni’nin belirttiği gibi (2001:15, 69), aralarında iletişim bulunmayan Amerikan ve Rus liderler, kendi kapalı

sistemlerinde, kendi değerlerine göre oluşturdukları imaj çerçevesinde, yanlış algılamalara giderek, dünyayı 1962’de nükleer savaşın eşğine getirmişlerdir. Çoğu zaman girişimlerinin nasıl bir sonuç vereceğini kestiremeyen karar vericiler, iç ve dış siyasette yanlış kararlar alabilmekte, bu duruma iç ve dış çevreden gelen iletişimin zayıf olması, iletişim sistemindeki bozukluklar, karar vericinin gelen negatif haberleri kabul etmemesi veya yanlış algılamaları neden olabilmektedir. Sonuçta politikaların oluşturulması ve önemli dış politik kararların verilmesinde, diğer tüm çevresel faktörlerin yanında, karar vericilerin kişilik özelliklerinin, dünya görüşü ve karar alma tarzının ve sahip olduğu iletişim kanallarının önemli belirleyiciliği aşikârdır (Efegil, 2012b:91). Türk siyasetinde, gerek milli mücadele gerekse sonraki dönemde iç ve dış politikanın oluşturulmasında, Atatürk’ün büyük ağırlığı ve belirleyiciliğinin yanında, Özal figürü de önemlidir. Özal’ın, özellikle dış politika konularında, kendi kişisel girişimlerinin daha ön planda olduğu ve hatta bu konuda eleştirilerin olduğu bilinmektedir (Özcan, 1998:531,532). Gözen’e göre (2009:17), 1990-1991 Körfez Savaşı, karar alma mekanizmasında liderliğin etkinliği konusunda önemli bir örnek oluşturmuş bu krizde, geleneksel dış politika yapım süreci ve sürecin mekanizmaları etkisiz hale gelmiş, Özal’ın Cumhurbaşkanlığındaki bu süreç, anayasal temellerden farklı ve kimilerine göre de bu temeller ihlal edilerek işlemiştir. Özal’ın gerek girişimci ve atak bir kişilik özeliğine sahip olması, gerekse anayasanın dış politika konusundaki “muğlak” düzenlemeleri ve kurucusu olduğu ANAP’ın meclisteki üstünlüğü ve vekiller üzerindeki etkisi, onu adeta “tek adam” pozisyonuna getirmişti.

2.5.2.4. Siyasi ve Bürokratik Kurumlar

Devletin dayandığı temel ilkeleri belirleyen ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin güvencesini sağlayan kurallar bütünü olarak anayasalar, siyasal iktidarları sınırlayan veya onların politikalarını etkileyen, temel hak ve özgürlükleri koruma altına alma adına, devleti ilke ve kurallara bağlayarak sınırlı iktidar düzenini kurmaktadır (Dursun,2012:125). Erdoğan’a göre (2005:18), “sınırlı devlet” ve “erkler paylaşımı” esasına dayalı olan “anayasacılık”, devletin temel işlevlerinin, farklı organlar arasında paylaşılmasını, temel hakların, anayasal olarak güvence altına alınmasını, devlet iktidarının belli hukuk kurallarına bağlanmasını ve bu hususların nihai güvencesi olarak bağımsız mahkemelerin tesisini gerektirmektedir. Anayasalar aynı zamanda iç

hukuk rejiminin niteliğini ortaya koyarken, dış politikanın oluşturulması ve yönlendirilmesinde de önemli belirleyiciliğe sahiptir. Tanilli'ye göre (1990:593-595), Türk anayasası, başlangıç bölümünde “yurtta sulh cihanda sulh” ilkesinin vurgulanmasıyla “barış” politikasına önem vererek, bunu anayasal hale getirmesidir. Bu önemli dış politika düsturu, siyasal iktidarı kullananlar ve temsil edenler için anayasal emir olarak algılanmıştır. Kuvvetler ayrılığı prensibinin geçerli olduğu temsili sistemlerde anayasalar, içerde olduğu gibi dış politikada da, yetkilerin paylaştırıldığı ve denetlendiği bir durumu öngörmektedir. Mesela ABD’de Kongre, genelde Başkan’ın popülist dış politikalarının dengelenmesi ve frenlenmesinde önemli işlev görmektedir. ABD Başkanı Hanry Truman’ın “Amerikan dış politikasını ben oluştururum” şeklindeki ifadesi, dış politika oluşturulmasında sorumluluğun kendisine ait olmasına rağmen, Kongre’nin onayı ve desteği gerekli olup, dış politikada önemli anlaşmaların ve dış yardımların yürürlüğe girmesi, Kongre’nin onayı ile gerçekleşmektedir. Kongre, özellikle askeri kuvvet kullanılması gereken girişimlerde, kendisinin tamamen dışlanmadan bilgilendirilmesini daha uygun görmektedir (Emiroğlu, 1999:44-49). Arı’ya göre (1996:17), Başkan’ın dış politikadaki yetkileri, Kongre vasıtasıyla kontrol ve denge mekanizmasıyla denetlense de, uygulamada farklı işlemekte, ulusal güvenlikle ilgili meselelerde, sorumluluğun esas olarak başkana ait olduğu düşüncesiyle Başkanın dış politikada etkisinin arttığı görülmektedir.

Özellikle savaş veya ülke dışına asker gönderme konusunda yasamanın onayını alması gerekirken, uygulamada kamuoyu desteğini arkalarına aldıklarında, tek başına hareket edebilmekte, yasamanın desteğini sonradan alma yoluna gitmektedirler. Buna karşılık yasama, zaman zaman bu duruma karşı çıkarak, başkanların ülkeyi sonu gelmeyecek maceralara atmasına karşı çıktığı görülmektedir. Mesela ABD’nin 1973’teki Vietnamlı macerası sonrası, Kongre’nin çıkarmış olduğu ve Başkan Nixon’un vetosuna rağmen kabul edilen “Savaş Yetkileri Kanunu” bu çabanın bir ürünüdür (Emiroğlu, 1999:54). Görüldüğü gibi kongre veya meclislerdeki çoğunluk partisi içinden çıkan yürütme gücünün, dış politika oluşturma ve uygulamada daha etkili olduğu zira acil karar alınması gereken durumlarda bunun işlevsel olduğu söylenebilir. Gönlübol’un da belirttiği gibi (1993:305), dış politikada etkinlik bakımından iktidardaki çoğunluk partileri, yasama ve yürütme erkini kullanan organları kendi bünyeleri içinde bir araya getirerek, bunlar arasındaki ayrılığı ortadan kaldırmaktadır. Yani yasama

ve yürütme arasındaki hukuki ve resmi bakımından söz konusu olan görev farklılaşması, uygulamada tamamen önemini yitirmektedir. Yasama organlarının genelde dış politikaya ilişkin etkin olduğu hususların, uluslararası anlaşmaların onaylanması ve dış yardım konularında ortaya çıkmaktadır. Türk anayasasında, savaş ilanına ve silahlı kuvvetlerin kullanılmasına karar verilmesi ve uluslararası anlaşmaların onaylanması yetkisini, yasama yani TBMM kullanırken (T.C. 1982 Anayasası, madde 87,90,92), bunun dışındaki diğer yetkiler, hükümet tarafından kullanılmaktadır. Anayasanın 92. maddesi, “savaş hali ilanı, TSK’nın yabancı ülkelere gönderilmesi veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunmasına izin verme yetkisinin ancak TBMM tarafından kullanılabilceğini” belirtmektedir. Aynı maddede, meclisin tatilde veya ara verilmiş olduğu zamanlarda, ülkeye karşı saldırı fiilinin gerçekleştiği durumlarda, TSK’nın kullanılmasına Cumhurbaşkanının karar vereceğini belirtmektedir.

Belirtilen bu hususlar dışında anayasada, dış politikaya yönelik kararın, hangi kişiler veya kurumlarca ve nasıl alınacağına yönelik açık bir düzenleme bulunmadığından, aynen iç politika kararlarının alınmasında olduğu gibi, bu yetkinin de yürütme kanadına verildiği açıktır (Gözen, 2009:13). Tanör’e göre (1998:495), anayasanın 90. maddesinde zikredilen, “usulüne göre yürürlüğe konulmuş uluslararası anlaşmaların, kanun hükmünde olduğuna” yönelik açıklamayla, bunların ulusal yasalardan aşağı düzeyde olmadığı, dolayısıyla yetkili organların bir dış politika tercihi yaparken ve bunun uzantısı olarak bir anlaşmayı imzalarken veya onaylarken, ulusal yasaları gözetmek zorunda olmadığı yönündeki düzenlemenin, yürütmeye dış politika konusunda hareket serbestisi sağladığı (Gözen, 2009:21), politika oluşturma sürecinde, günümüzde meclisin çoğu kez devre dışı kaldığı söylenebilir. Zira yasama organlarının bu konudaki anayasal yetkilerini tam olarak ve zamanında kullanamaması, yürütme organını daha ön plana çıkarmaktadır.

Dış politik süreçte etkide bulunabilecek diğer bir unsurun, çağdaş demokrasilerin vazgeçilmez siyasi kurumların başında gelen, siyasal partiler olduğu söylenebilir. Siyasal partiler, temel işlevi olan toplumun değişik kesimlerine ait taleplerin birleştirip siyasal sisteme aktarılması bağlamında, siyasal iktidarların politikalarında önemli bir etkide bulunabilmektedir. Parti programları, farklı toplumsal talep ve isteklerin birleştirilip formüle edilmesi ve alternatif önerilerin

oluşturulmasında dinamik bir belge olarak ortaya çıkmaktadır (Dursun, 2012:255,263). Parti programları ve bunların iç/dış politikaya ilişkin bölümleri veya güncel bir politikaya ilişkin ortaya koydukları tutumlar, kamuoyunda yeni kanaatlerin oluşmasına neden olabilmektedir (Sönmezoğlu, 2005:630). Siyasal partiler, AB örneğindeki gibi, kendi ülke dışındaki ve birliğin bazı kurum ve organlarının seçimine iştirak edebilmektedir. Mesela AB üyesi ülkeler, her beş yılda bir Avrupa Parlamentosu (AP) için yapılan seçimlere katılmakta ve seçilen vekiller, ulus üstü yapıda, beş yıl süreyle görev almakta (Baharçipek, 2013:26), böylece üyesi olduğu birliğin dış politikasını yönlendirebilmektedir.

Tek partili sistemlerdeki siyasal partinin, toplumu ilgilendiren hemen her konuda asli belirleyici bir unsur olduğu ve toplumun eğitim ve denetimini de sağlayarak resmi ideolojinin etkin ve önemli bir kurumu haline geldiği söylenebilir. Bu tür sistemde siyasal muhalefetin yasal zeminde yürütülmesine izin verilmediğinden iktidar partisi dışındaki oluşumların istikrarlı bir örgütlenmesinden de bahsedilemez (Tuncel,2013b: 259). Gönlübol'a göre (1993:308,309) tek partili sistemlerde denetim sadece yöneticiler düzeyinde, bir nevi kendi kendisini denetlemeye dönüşmekte, parti ve devlet organları içinde var olduğu iddia edilen öz eleştiri mekanizması, tek parti tarafından yorumlanan resmi öğretinin dar kalıpları sınırları içinde yapılmaktadır. Ancak temsili demokratik sistemlerde bile siyasi partilerin, muhalefetteyken politika oluşturma veya karar alma sürecinde, hükümetin politikasını temelden etkileyici bir etkiye sahip olduğunu söylemek zordur. Baskı grubu olarak hareket ederek meclis içi ve dışı bir takım dinamikleri hareket geçirdiklerinde veya muhalefet partilerin tamamı belli konuda birlikte hareket ettiğinde, hükümet politikalarını etkileyebilecek potansiyele sahip olabilecektir (Gözen, 2009:24). Sonuçta iç ve dış politika ayrımının anlamsızlaştığı ve iç politika tercihinin dış politikaya yansımalarının ortaya çıktığı küresel uluslararası sistemde, iktidarı hedefleyen siyasal partilerin sorunlar karşısındaki tavır ve programları önemli hale gelmeye başlamıştır. Küresel uluslararası sistemde içe kapanarak sadece ülke içi sorunlara odaklanan ve uluslararası sistemi ihmal eden siyasal partilerin, iktidara gelmesi ve uzun süreli iktidarda kalma ihtimali zor olup (Baharçipek, 2013:26), tıpkı iç politikada olduğu gibi, dış politikada da kamuoyunu etkileyebilecek veya onun desteğini alacak irade ve öngörüye sahip olması gereklidir.

Son olarak dış politika uygulamalarında ve oluşumunda bürokratik kurumların önemi aşikârdır. Dış politikanın oluşturulması ve uygulanması açısından, başbakan ve dışişleri bakanı yani hükümetin yanında, politikanın oluşumunda hükümete bilgi ve değerlendirme imkânı sağlayan, alternatif tutum ve önerileri geliştiren ve politikanın uygulanmasından sorumlu idari bir organizasyonun etkisi yadsınamaz (Sönmezoğlu, 2005:618). Arı'ya göre (1997:154-156), her hangi bir konuda, ülke politikasında neyin ulusal çıkar olduğuna yönelik politika belirlemede bürokrasinin etkisi aşikârdır. Dış politika karar ve eylemlerinin çoğunun, “bürokratik-pragmatik yöntem” denilen ve politikanın güç ilişkileri ve güç yapısını değiştirmekten ziyade, dış durumlara veya olaylara bir tepki olarak geliştirilmesi ve sorunların diplomatik pazarlık yöntemiyle çözülmeye çalışılması amacıyla ele alındığı, hatta bürokrasinin kendi görüşlerini, siyasi iktidara kabul ettirmeye çalıştığı veya bazı konularda siyasi kademeleri haberdar etmediği gibi durumlarla da karşılaşılabilir (Gönlübol,1993:214,215). Köni'nin belirttiği (2001:76), Amerikan Genel Kurmayının, Vietnam Savaşında ABD yönetimine savaşı kazanmakta olduğu yönünde yanlış bilgi vererek, önemli askeri ödenekler aldığı, Amerikan yönetiminin de bu bilgiye dayanarak savaşa devam kararı aldığı hususu dikkat çekicidir. Heywood'a göre (2011:466), demokratik sistemlerde bile, görünürde atanmış bürokratlar, seçilmiş siyasilerin emrinde olsalar da, uygulamada bu ilişkinin farklı olduğu hatta tersine döndüğü durumlar söz konusu olabilmektedir. Siyasilerin her şeyden önce kendi sayılarından çok fazla olan bürokrat ve memurları kontrol etmeleri son derece sınırlı olup, onların siyasi ve idari sorumluluklarını yerine getirirken, önemli derecede takdir yetkilerini kullanmalarına izin vermek durumunda kalmaktadır.

Bürokrasinin ve bürokratik kurumların, devlet yönetiminde veya politika oluşturmada, en etkin olduğu ülkelerden biri de Türkiye'dir. Türk siyasi tarihinde, Tanzimat sonrası Osmanlı'da ortaya çıkan ve zamanla güçlenen bürokratik yapı, kazanmış olduğu nitelikleri Cumhuriyet dönemine aktarmış, CHP'nin tek parti döneminde, parti-devlet bütünleşmesiyle de siyasallaşmıştır (Dursun, 2012:332). Asker, bürokrat ve aydın üçlüsünden oluşan “Tarihsel Blok” (Kahraman:2008), kurumsallaşmış dış politika doğrultusunu, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından başlayarak, “çağdaş uygarlığın tek ve Batı uygarlığı olduğu” yönündeki inancın bir gereği olarak, Batı ile ilişkilerin geliştirilmesi ve Batı bağlantısının devamı yönünde kurmuştur (Kürkçüoğlu, 1978:235). Söz konusu bu durum, “mer

ayrışmasına da yol açmış, Küçükömer'in belirttiği gibi (2010:53), Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi iç çekişmelerinin temelinde, ayrılmaz bir bürokratik iktidara karşı, çeşitli seviyelerde halk tabanlarının mücadelesi yatmaktadır. Bu konuda "biz hiç bir zaman devlete hâkim olmadık" diyen Menderes'in sözleri, bürokratik yapının bu konudaki belirleyiciliğini ortaya koymaktadır.

2.5.2.5. Sosyo-Politik Yapı

Ülke içindeki mevcut etnik ve dinsel azınlık öğelerine ait ilişkilerin, söz konusu ülkelerin içyapıları veya dış politikaları açısından önemli sonuçlar doğurduğu zira bu konuda bazı devletler "federatif" yönetim biçimini seçerken, bazıları da "üniter" sistemde bu sorunları aşmaya çalışmaktadır. Ülke içindeki her hangi bir etnik veya dinsel gruplarla, devlet güçleri arasında meydana gelebilecek çatışmalar, uluslararası nitelik kazanabilmekte ve söz konusu ülkenin iç veya dış politikasını etkileyebilmektedir (Sönmezoğlu, 2005:554,555). Gözen'e göre (2009:41), toplumsal kimlik krizleri, siyasi krizlere yol açabilse de ABD, Kanada, Belçika gibi gelişmiş ülkelerde, toplumun farklı kimliklerden oluştuğu dikkate alınır, toplumdaki farklı kimlikler olumsuzluk anlamına gelmemekte, bu durum ülke demokrasilerinin gelişmişlik düzeyini göstermektedir. Toplumsal bölünmüşlük ve çatışmalar, siyasal sisteme ideolojik bir kanaldan yansıdığı için siyasal krizlere ve istikrarsızlıklara yol açabilmektedir. Küçükömer'e göre (2010:209), bir toplumda kimlik ve siyasal krizlerinin yaşanmamasında, iç ve dış politikanın belirlenip uygulanmasında, toplumun tüm kesimlerinin dışlanmamasının önemi büyüktür. İktidarın sınırlandırılması hatta paylaştırılması önemli olup sivil toplumun temel ilkesi, iktidarın bölünmüşlüğüdür. Mardin'e göre (2008:9-13), sivil toplumun Batı düşüncesindeki karşılığı, devlet dışındaki hayatın garanti altına alınması ve iktisadi faaliyetlerin devletten ayrı özerk bir yapıya sahip olması anlamına gelmektedir. Karadağ ve Aslan'ın belirttiği gibi (2013: 293,297), Batı'da sivil toplumun merkezinde, mülkiyet hakkı başta olmak üzere, hak ve özgürlüklerinin bilincinde, demokratik sivil toplumun merkezi öznesi olan birey yatmaktadır. Batı'da, uzlaşma ve hoşgörü egemen olduğundan, birey temelli hareketlilik makro planda sosyal düzeni oluşturmakta, sosyal düzenin özerkliği, hukuksal, siyasal ve ekonomik özerkliği de kapsamaktadır.

Liberal, çoğulcu, parlamenter sistemlere özgü olan ve demokratik katılım açısından son derece önemli görülen, sivil toplum örgütleri, kimi zaman “baskı grubu” veya “çıkar grubu”, kimi zaman da “örgütlü gruplar” veya “siyasal gruplar” şeklinde nitelendirilmektedir (Arı, 2004:59). Bu örgütlerin temel amacı siyasal iktidarın başındaki yöneticileri, kendi istekleri ve çıkarları doğrultusunda etkilemeyi amaçlayan “lobicilik” faaliyetidir. ABD’de son derece gelişmiş olan bu tür faaliyetlerde, söz konusu çıkar grubu, kendi menfaatlerine uygun kararların alınması konusunda, iktidar sahipleriyle yüz yüze iletişime bile geçebilmektedir (Dursun, 2012:293,294). Arı’nın belirttiği gibi (1996:261-267) ABD’de, örgütsel kapasite açısından iyi organize olmuş, kendisini destekleyen derneklerle düzenli bir koordinasyonda bulunan, Yahudi, İsrail ve Yunan lobileri, Kongre ile ilişki kurma konusunda daha avantajlı olup, Türkiye aleyhinde verilen yasa tasarısı ve kararlarda etkili olabilmektedir. Baskı veya çıkar gruplarının, siyasal iktidarı etkileme yöntemlerinden diğerinin “propaganda” ve “tehdit” faaliyetleri olduğu söylenebilir. Propaganda, bir görüşün tek taraflı olarak anlatılması, mesajın ilgililere tek yönlü olarak ulaştırılan etkileme faaliyeti olarak bilinmektedir. Zira abartma, gerçekleri gizleme hatta çarpıtma dahil birçok yöntemlere başvurulabilmektedir. Siyasal iktidar, söz konusu örgütlü grubun istek ve amaçlarına duyarsız kaldığında, tehdit kullanma yöntemi devreye girebilmekte, zira tehdidin siyasi anlamda mesela bir bölgeden seçilen milletvekilinin yeniden seçilmesini önlemek için kamuoyu oluşturmak siyasi bir tehdittir (Dursun, 2012:295,296). Baskı veya çıkar gruplarının, siyasal iktidarlar üzerinde etkinliğinde Öztekin’e göre (2007:103,104), üye sayıları önem olup, siyasal iktidarlar milyonlarca üye sayısına sahip bir işçi sendikasını karşısına almak istememekte, ikincisi örgütlü yapıların mali kaynaklarının güçlü olması, onların iktidar üzerindeki etkinliğini artırırken, örgütlenme durumu, aralarında çok iyi iletişim kanallarının gelişmiş olması zira baskı grubu üyelerinin, toplumsal statü ve prestijleri de onların etkinliğini artırabilmektedir.

Son olarak siyasal iktidarı etkileyen veya yönlendiren bir etkiye sahip olan ülke kamuoyu, belirli bir olay ve durum hakkında, toplumun büyük bir kesimi veya belli gruplar tarafından benimsenmiş ortak kanaat, tavır ve düşünceleri ifade etmektedir. Buradaki çoğunluk konusu, bazen “etkinlik” olarak da kendisini göstermektedir. İyi örgütlenmiş, belirli amaca hedeflenmiş, toplumsal hassasiyet konularına uygun olan, teknolojik araçları da etkili bir şekilde kullanan görüş ve kanaatlerin, çoğunluğu

oluşturmasa da, etkin olacağı aşikârdır (Dursun,2012:304). Öztekin'e göre (2007:107) kamuoyu, belirli sorunlar ve olaylar karşısında, toplumda oluşan genel eğilimi ifade etmekte, özellikle demokratik sistemlerde, siyasal iktidarların halka dayanıp meşruiyetini halktan aldığı yönündeki inancın yaygınlaşmasıyla, kamuoyunun etkisi artmaktadır. Sönmezoğlu'nun da belirttiği gibi (2005:628), hükümetler ancak halkın kabul ettiği konularda politika oluşturabilmekte, dolayısıyla ülke kamuoyu, politika uygulamasının başarılı olması bakımından, kazanılması ve desteğinin sağlanması gereken önemli bir odak olarak görülmeye başlanmıştır. Demokratik sistemlerde kamuoyu, daha doğal ve serbestçe oluşurken, otoriter ve totaliter sistemlerde, hâkim ideoloji veya görüşler doğrultusunda yukarıdan yönlendirilmesi söz konusudur. Kamuoyunun siyasal karar alma süreçlerine etkisi; toplumsal beklenti ve isteklerin karar almada önem taşıdığı, siyasal iktidarı kullananların topluma hesap verdiği, siyasal iktidarın sınırlandırıldığı demokratik sistemlerde daha fazladır (Dursun, 2012:307-309). Öztekin'in belirttiği gibi (2007:113), gerçek kamuoyu; düşünce ve fikirlerin, ideolojilerin, her türlü haberlerin kısıtlanmadan ve sınırlanmadan serbestçe yayılabildiği özgür ortamlarda oluşabilmekte, kişi hak ve özgürlüklerin yasal olarak teminat altına alındığı, her türlü düşüncenin tartışılabildiği sistemlerde mümkün olabilmektedir.

Sonuçta ülke kamuoylarının dış politikada etkisinin genelde sınırlı olduğu, kamuoyunun rolünün, olumlu, yol gösterici veya sonucu tayin edici niteliğinin zayıf olduğu söylenebilir (Gönlübol, 1993:235). Sönmezoğlu'na göre (2005:624) dış politik konular, çeşitli birey ve grupları doğrudan etkilememekte ancak ülke milli menfaatlerini doğrudan ilgilendiren Kıbrıs gibi konularda, ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu, kitlelerin bu konulara ilgi duymalarına neden olmuştur (Kürkçüoğlu, 1980:325,329). Ülman ve Sander'in belirttiği gibi(1972:12,13) Türk yöneticileri, 1954 yılına kadar ilgilenmedikleri, uluslararası bir sorun olmayan, ancak bu tarihten sonra, soruna dönüşen Kıbrıs konusu hakkındaki kamuoyunun eğilimlerini dikkate almak durumunda kalmış, zira 1965 yılında iktidara gelen Demirel hükümeti, Kıbrıs meselesi nedeniyle ilişkilerin gerildiği ABD'yle yapılan "İkili Antlaşmalar" la ilgili, hükümet programında her hangi bir şey ön görmediği halde, yoğun kamuoyu baskısı yüzünden, ABD'yle görüşerek, bu anlaşmalarla ilgili yeniden düzenleme yapmak durumunda kalmıştır. Bu durum kamuoyunun, ancak belli dönemlerde ve milli çıkar olarak algılanan konularda etkin olabileceğini göstermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE STATÜKONUN KURULMASI VE KURUMSALLAŞMASI

Osmanlı'nın dağılması ve Milli Mücadelenin başarıyla sonuçlanmasıyla sınırları belli toprak esası üzerine kurulmuş, yeni bir “milli devlet”in gelişimi tamamlanmıştı. Cumhuriyet'in ilanı bunu göstermiş zira Lozan, uluslararası hukuka uygun olarak kurulan bu devletin, dış dünya tarafından da tasdik edildiğini göstermekteydi (Karpaz, 2014a:139,140). Cumhuriyette, “Batılılaşma” veya “modernleşme” çabaları ve bu amaçla hayata geçirilen devrimler, kısa sürede statik bir hâl almaya başlamıştı. Kemalist devrimler, Türk siyasetinde belli bir aşamaya kadar, siyasal ve sosyal alandaki kurumsal değişimlere yol açmış, ancak bunların korunması ve muhafaza edilmesi demokratik değişimden daha önemli görülmüştü. Heper'in belirttiği gibi (1974:108), bürokratik elitin statik ve yarı ideolojik bir tutum benimsemesi, özellikle İnönü'nün siyasal hayatta etkin olmasıyla hızlanmış, devrimcilik “bürokratlaştırılarak” bir nevi durağan hale gelmeye başlamıştı. Devrimci bir gücün, siyasal iktidarı ele geçirdikten sonra statükoyu, koruyup kollamak ve devam ettirmek amacıyla tutucu bir tavır söz konusuydu (Beriş,2004:49-56). İnel'in de belirttiği gibi (2004:621) değişime karşı, devleti “kurtarmak-korumak” odaklı bir anlayışın ürünü olan askeri darbeler, mevcut düzenin korunmasına amaçlamıştır. Bu bölümde, Osmanlı'nın bürokratik ve Batılılaşmacı zihni temelleri üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, Kemalist düşünce temelinden beslenen ve tutucu ve korumacı bir anlayışla statüko haline dönüşün politik anlayışın, tek parti dönemiyle kurulup kurumsal hale geldiği izah edilecektir.

3. Cumhuriyet Öncesi Siyasal Durum

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılın sonlarından itibaren girmiş olduğu çöküş döneminden sonra ortaya konan uzun mücadeleler, imparatorluğun aslında yapısal ve bölgesel açıdan, artık uzun süre ayakta duramayacağını göstermekteydi. İmparatorluğun çöküşünü durdurmak için alınan her türlü tedbirler, çöküş sürecini uzatmaktan daha öteye gitmemiş parçalanması ani ve radikal bir şekilde değil, uzun dönemde tedrici bir şekilde gerçekleşmişti (Hale, 2003:28). Osmanlı külleri üzerinde hayat bulan Türkiye Cumhuriyeti, yeni bir devlet ve bu devletin ideolojik yapısına uygun bir ulus inşasına

dayanmıştı. Cumhuriyet'in kurucuları, Osmanlı eğitim sistemi ve askeri okullarında yetişmiş, Osmanlı son döneminde başlatılan Batılılaşma veya modernleşme fikriyatını taşımış özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düşüncelerini benimsemiş kimselerdi. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlanan, Osmanlı son dönemi Batılılaşma hamleleri ve niteliğinin, yaşanan tarihsel gelişmeler ışığı altında ele alınmasının, Cumhuriyetin kuruluş felsefesi ve amaçlarını anlama veya anlamlandırma açısından gerekli olduğu aşikârdır.

3.1. Osmanlı Son Dönemi Siyasi Gelişmeleri

Türk siyasi tarihinde Batılı anlamda reform çabalarının, Osmanlı'nın Batı karşısındaki üstünlüğünün yok olmaya başladığı dönemlerde başladığı bilinmektedir. Osmanlı'nın güçlü olduğu 16. yüzyılın sonlarına kadar olan dönemde, Avrupa'nın etkisi duyulmamıştı. 17. yüzyıldan itibaren Avrupa'da önce ekonomik alanda başlayan gelişmeler ve yüzyılın sonuna doğru, yeni Avrupa'nın farkına varılamayan yükselişi, Osmanlı geleneksel yönetim anlayışının sarsılmasına yol açmıştı (Berkes, 2008,37-39). Mardin'in belirttiği gibi (2005:9,10), Osmanlı, güçlü ve kudretli olduğu dönemlerde, kendi uygarlığını Batı ve diğerlerinden daha üstün gördüğünden, Batı'nın bir "model" olarak izlenmesi yönünde bir sorunla karşılaşmamış, Batılı reformlar, Batı karşısındaki üstünlüğün sona erdiğinin fark edildiği zaman başlamıştı. Söz konusu reformlar, siyasal ve sosyal sistemin değişimini öngörmediğinden başlangıçta askeri alanla sınırlı kalmıştı. Osmanlı'daki modernleşme çabaları, Batı'da olduğu gibi, endüstri devrimi ile birlikte yürüyen bir süreç olarak değil, askeri yenilgi, toprak kaybıyla baş gösteren ekonomik sıkıntılar ve hazinedeki büyüyen açığın önlenmesine yönelik bir arayışın neticesi olarak ortaya çıkmıştı (Kalaycıoğlu, Sarıbay, 2009:13,14). Osmanlı'nın Batı karşısında gerilemesi, ülke yöneticileri için devletin "kurtarılması" düşüncesini ön plana aldığından, askeri alan başta olmak üzere, devletin siyasi ve idari yapısında modernleşme arayışına girilmişti (Tuncel, Bakan, 2013:5359). III Selimle başlayan "Nizam-ı Cedid"³ fikri, aslında Batı medeniyetinin model alınacağı ilk göstergesiydi

³ Nizam-ı Cedid, III. Selim'in Yeniçerileri kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın bilim, sanat, ticaret ve uygarlıkta yapmış olduğu gelişmelere ulaşmak için yapmış olduğu yenilik hareketinin tümünü belirten bir kavram. Bülent Tanör, Türk Anayasal Gelişmeleri, Yapı Kredi Yayını,2011.

(Karpas, 2014a: 20,21). Osmanlı yöneticileri, devlet kurumlarının modernleştirilmesinde önceliği orduya vermişler, Batı'yı örnek alan askeri okullar ve akademiler kurmuştu. Bu kurumlardan, Ahmad'ın belirttiği gibi (1999:10), kendilerini devletin varlığı ve güvenliğine adanmış yeni bir reformcu asker kuşağı ortaya çıkmıştı. Zira bu kesim, 19. Yüzyılın son çeyreğinde siyasallaşarak, yüksek bürokratlarla işbirliği kurarak hazırladıkları anayasayı 1876'da Sultana zorla kabul ettireceklerdir.

Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyılda, kendi tarihi ve kültürü çerçevesinde sadece askeri alanla sınırlı modernleşme teşebbüsünde bulunsa da, yüzyılın sonlarına doğru, Avrupa'yı model alarak, özellikle II Mahmut dönemiyle siyasal, sosyal ve kültürel değişimleri ön plana almıştı (Karpas, 2014a:7). Tanör'ün belirttiği gibi (2011:65,66), Osmanlı'daki çözümlenin reformlarla atlatılabileceği düşüncesi, II. Mahmut döneminde, daha katı ve radikal bir hâl almış, "Sened-i İttifak"la birlikte âyânlarla varılan anlaşmanın getirdiği ortamda, "merkez"ın yeniden güçlendirilmesine gidilmişti. Zira "devlet-toplum" ilişkisinde devleti, "merkez-çevre" ilişkisinde "merkez"i, "Saray-Bab-ı ali" ilişkisinde "Saray"ı güçlendirme yoluna gidilmişti. Asker ve vergi toplama işi başta olmak üzere, kendi başına buyruk hareket eden âyânlar gibi yerel güç odaklarının merkeze bağlılığı önemli görülmüştu. Kısaca değişim ve reform çabalarının amacı, yerel odaklar nezdinde değil, merkezin güçlendirilmesi ve ihya edilmesine yönelikti.

Osmanlı'nın, sadece askeri alanla sınırlı tutmaya çalıştığı reform çabaları, Tanzimat'ın ilanıyla sona ermişti. 1839'daki Tanzimat Fermanı'nın temel gayesi, ülke içinde ve dışında, hükümetin otoritesini yeniden tesis etmek, sosyal yapıyı yaşanan değişimlere uyumlu hale getirerek çatışmaları çözmek, bütün grupların mal ve can güvenliğini sağlayarak bazı güç odaklarına karşı onların desteğini sağlamak ve daha liberal bir ekonomi politikası benimsemekti (Karpas, 2006:179). Kalaycıoğlu, Sarıbay ve Zürcher'e göre (2009:14,15;1998:78), Tanzimat'la birlikte Bab-ı âli'de görev yapanlar, padişahın "kulu ve mülkü olma", Saray'ın "hışmına uğrama" veya katledilmeye kadar varan cezalardan kurtularak, suç ve ceza arasındaki temel ilişkiyi düzenleyen kurallar çerçevesinde görev yapma imkânı bulmuştu. İmparatorluğu merkezileştirme ve modernleştirmeye yönelik kapsamlı çalışmaların yapıldığı, 1839-1876 arası yılları kapsadığı dönem olarak bilinen Tanzimat döneminde, iktidar merkezinin artık "Saray"dan, "Babı-ali"ye yani bürokrasiye geçtiği görülmekteydi.

Tanzimat döneminin en önemli yanı, dinsel otoritelerin hâkimiyetindeki hukuk ve eğitimin, devlet denetiminde merkezi ve laik bir niteliğe doğru değişim göstermesiydi. Alkan'ın da belirttiği gibi (2002:379), Tanzimatçılar bunu gerçekleştirirken, dini veya dinsel otoriteleri direk karşılıklarına almak yerine, zamana yayarak dolaylı bir zayıflatma çabasına girişmiş, medrese ve ulema başlangıçta, eğitim işleriyle ilgili oluşturulan kurullarda görev alırken, zamanla dışlanmaya başlanmıştı. Tanzimat'la birlikte, Osmanlı politik sistemindeki egemenliğin meşruluğu, dinsel ve örfî içerikli gelenekten, hukuk nizamına dayalı yasal/ussal otorite olarak ifade edilebilecek bir zemine kaymaya başlamıştı (Kalaycıoğlu, Sarıbay, 2009:17). Ancak Tanzimatçı elitin anlayışında siyaset, kurulu düzenin tartışılması veya değiştirilmesi şeklinde değil, tersine düzenin korunması ve gerektiğinde kurtarılması gereken bir araçtı. Modernleşme çabaları ise, paradoksal olarak mevcut durumun iyileştirilmesi ve güçlendirilmesine odaklanmıştı (Kahraman, 2008:13). Tanzimat, Karpat'ın da belirttiği gibi (2014a:49), felsefe olarak Avrupa üstünlüğünün kabul edilmesiydi. III. Selim ve II. Mahmut dönemi ıslahatlarında, Osmanlı gelenek ve İslam'a bağlılığı devam ettirmek için bazı çabalar gösterse de, artık Avrupa modeli esas alınmaya başlanmıştı. Tanzimat'la birlikte devlet mefhumu, bürokratik teşkilat, ordu, eğitim, ticaret, ceza kanunları gibi birçok alanda Avrupai düzenlemeye gidilmişti.

Osmanlı'daki meşrutiyet uygulamaları da, Tanzimat birikimiyle ortaya konan ekonomik ve sosyal meselelerin, önü alınamayan iç karışıklık ve dış müdahaleler sonucu vuku bulan baskıcı rejime karşı, yeni bir arayışın ifadesiydi (Tanör, 2011:121). Mithat Paşa'nın gayretleriyle hazırlanan ve büyük ölçüde *Yeni Osmanlılar*'ın felsefi görüşlerini yansıtan 1876 Anayasasının temel gayesi, "Ayan" ve "Mebusan" olarak teşkil edilen, ikili meclis eliyle yürütmeyi yani padişahı kontrol altına tutmaktı. Ancak, devlet ve halk ikiliğinin mecliste açıkça görülmesi ve devam eden savaş nedeniyle, II. Abdülhamit 1878'de meclis oturumlarını süresiz ertelemişti (Karpat, 2014a:79,81). İnalçık'a göre (2013:180) II. Abdülhamit dönemi, Batı fikirlerine karşı olsa da, eğitim ve kültür alanında Batılı değerlere sahip yeni elitin oluşması, dünya görüşünde pozitif ilimlerin egemen kılınması, toplumun sınıf kavgasından ziyade bütün ve eşit olarak görülmesi gibi Atatürkçülüğün fikir ve ilkelerinin temelini atıldığı bir dönemdi. "Jön Türkler" olarak nitelendirilen ve "İttihat ve Terakki" olarak isimlendirilen örgütlü hareket, Abdülhamit'in meşrutiyet karşıtı tutumuna bir tepki olarak kurulmuştu. Yeni

Osmanlı hareketi, bu akımın fikir ve heyecan kaynağını oluşturmuştu (Aydemir, 2006: 118). Başlangıçta, askeri tıbbiye öğrencileri tarafından, “İttihat-ı Osmani Cemiyeti” adıyla kurulan örgüt, Ahmet Rıza ile kurulan temasla, İttihat ve Terakki’ye dönüşmüştü (Akşin, 2004:38,39). Ahmad’a göre (2010a:33), İttihatçıların felsefesi, imparatorluğun nasıl kurtarılacağı sorununa dayanmış, bunun meşruti monarşiyle, padişahın yetkilerinin kısıtlanması ve azınlıklara kanun önünde bazı hakların verilmesiyle sağlanacağını düşünmüşlerdi. İttihatçılar Aralık 1907’deki kongresinde, gerektiğinde şiddete ve ihtilale başvurmaya hatta gerektiğinde padişahı değiştirerek, parlamenter rejimi getirmeye karar vermiş (Karpaz, 2014a:83), sonuçta Temmuz 1908’de meşruti yönetime yeniden geçilmesi, 1876’daki hareketin bir devamı niteliğindedir.

Meşrutiyet sisteminin yeniden yürürlüğe girmesi, III. Selim’le başlayıp, II Mahmut’la devam eden ve 1839’daki Tanzimat’la önemli bir boyut kazanan değişim hareketinin bir devamı niteliğindedir. Aydemir’e göre (2006:118), bu hareketlerin hiç birisi ne saltanat rejimine, ne devletin iç yapısına ne de din ve dünya müesseselerine dokunmaktaydı. Milli bir ilke ve slogan olmamakla beraber, genel anlamda “Osmanlılık” esas olup, imparatorlukta Türkiye ve diğer unsurların, demokratik ve liberal bir anlaşma zeminini oluşturdukları ilk ve son hareketti. Tanör’e göre (2011: 177, 217), 1908’deki anayasa değişikliğiyle, “millet egemenliği” ilkesi, resmi olarak anayasaya girmese de, birçok demeç belge ve kararnameyle “düstur” olarak kabul edilmiş, yasama ve yürütme padişahıdan koparak ayrı ve demokratik organlar haline gelmiş, milleti temsil eden bir parlamento ve sorumlu bir bakanlar kurulu karşısında, yetkileri budanmış bir monark’ın ortaya koyduğu tablo, “meşruti-anayasal” bir düzeni ve parlamenter sistemi getirmişti. Kısaca Findley’in de belirttiği gibi (2012:198) siyasal yapı, daha önce hiç olmadığı ve 1960’lara kadar da olamayacağı kadar, çoğulcu bir niteliğe bürünmüş, anayasal özgürlükler her alana yayılmış, seçimler yenilenmiş, birçok siyasal parti kurulmuş, yüzlerce gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştı. Ancak, 1908 sonrası oluşan liberal ortam fazla uzun sürmemişti. İttihat ve Terakki, kendisine karşı, muhaliflerin kurduğu “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”nın üstünlük kuracağı endişesiyle, 1912 seçimlerinde tehdit ve sindirme politikalarını kullanarak (sopalı seçimler) mecliste çoğunluğu elde etmişti. Artık meşrutiyeti ilan edenler, onu yalanlarcasına diktatörce yöntemler izlemeye başlamıştı. Balkan Savaşlarının yenilgisini bahane ederek “Babı- âli Baskını”yla harbiye nazırını öldürülmüş, diğer nazırları istifaya zorlanmıştı.

İttihatçıların anlayış ve uygulamaları karşısında rahatsızlık duyanların tepkisi olarak ortaya çıkan Nisan 1909'daki "31 Mart Vak'ası", Karatepe'nin belirttiği gibi (2009:111), ordudan tasfiye edilen alaylı subaylarla, İttihatçıların tutumunu beğenmeyen medrese talebelerinin kışkırttığı er ve erbaşlardan oluşan bir grup tarafından gerçekleştirilmişti. İttihatçıların görevden uzaklaştırılması ve şeriatın hâkim kılınması amaçlanmıştı. Ayaklanmanın, "Hareket Ordusu" tarafından bastırılması, İttihatçılara güç kazandırsa da (Akşin, 2008:32), Timur'un belirttiği gibi (2001:19), onların sorumsuz ve maceracı davranışları yüzünden, Birinci Dünya Savaşı, ülke açısından felaketle sonuçlanmış, İttihatçılar meşruiyetlerini kaybetmişti. Zira savaş kararı, hiç kimseyle görüşülmeden alınmış, meclis bu süreçte tedbir olarak kapalı tutulmuştu. Anadolu'da işgale karşı kendiliğinden direniş örgütleri teşkil edilmiş ve İttihatçı kadrolar bu harekete önderlik etse de (Ahmad, 1999:17), Kasım 1918'deki kongresinde kendisini feshederek "Teceddüt Fırkası"na dönüşmüştü. Padişah Vahdettin, Yemen, Irak, Filistin gibi birçok bölgenin işgal altında olması ve buralarda bir daha seçimlerin yapılamayacağı gerekçesiyle meclisi dağıtarak, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası"nın desteklediği Damat Ferit Hükümetini kurdurmuştu. Akşin'in belirttiği gibi (2004: 70,71,106), Saray'ın gerçek niyeti, savaşın sonucu nedeniyle İttihatçıların ülke çapında gözden düşmesini fırsat bilerek, meşrutiyeti esaslı bir şekilde budayarak mümkünse yeniden mutlakiyetçi bir yönetime dönmektir. Ancak izleyen süreçteki yaşanan olaylar buna fırsat vermemiştir.

3.2. Osmanlı'da Bazı Fikir Akımları ve Örgütlenmeler

Osmanlı son döneminde başlayan ıslahat çalışmalarının temel hedefi, imparatorluğu eski gücüne kavuşturmak, güvenlik ve bekasının devamını sağlamaktır. Bu amaçla ortaya atılan farklı fikir ve örgütlenmeler, hedefe ulaşma konusunda birbirinden ayrılmaktaydı (Göktoğa, 2013:19). "Batıcılık", "Osmanlıcılık", "İslamcılık" ve "Türkçülük" gibi fikir akımlarına dayalı örgütlenmelerin temel gayesi, Osmanlı'yı parçalanmaktan kurtarmak, güvenlik ve bekasının sağlanması için, Batılı birtakım düşünce ve kurumların ihdasıyla, Osmanlı siyasal sistemini devam ettirmektir. "Batıcılık" en temel anlamıyla, Batılı kurum ve kuruluşlarını, bazen de kültür ve uygarlıklarını dahi, iktisap etme düşüncesine dayanmaktaydı. Nişancı'nın belirttiği gibi (2014:59,60), Batı'nın hangi yönüyle ve ne kadar iktisap edilmesi gerektiği, tartışma

konusu olmuş, kimileri bunun sadece kurum ve kuruluşlarla sınırlandırılmasını savunurken, kimileri de “gülü ve dikeniyi birlikte isticlac etmeliyiz” yönündeki anlayışla, Batı’nın herşeyi ile örnek alınmasını savunmaktaydı. Bilgin’e göre (2007: 134,135), Batıcılığı savunan kesimlerin birincisini, Batılı toplumları güçlü kıldığı varsayılan kurumların, kendi içinde ihdas edilmesini savunan Tanzimatçı grup oluşturmakta, bunlar psikolojik olarak Batı’nın üstünlüğünü kabul etmekteydi. İkincisini, Batı’nın üstünlüğünü mutlak bir üstünlük olarak algılayan, tam anlamıyla kültür şoku yaşayan hatta geri kalmışlığı kimliksel değerlere kadar indirgeyip Batı’nın üstünlüğünü genetik üstünlüğüne kadar vardırıan ve en tipik temsilciliğini Abdullah Cevdet ve arkadaşlarının üstlendiği grup oluşturmaktaydı. Son olarak, Batı üstünlüğü karşısında kendi tarihsel ve toplumsal kimliğinden ödün vermeden çıkış yolu arayan gruplar söz konusuydu. Ülken ise (2005:205,206), Batıcılığı savunanları; İslam geleneğinden sapmadan Batıcı olanlar, Prens Sebahattin’in öncülüğündeki Batı’daki gibi üretici ve müteşebbis insana dayanan düşünceyi savunanlar, *Servet-i Fünun* ve *Ulum-i İçtimaiye Dergisi* etrafında toplanan pozitivist ve materyalist felesefeyi savunanlar ve son olarak Abdullah Cevdet’in öncülüğündeki “kuvvetli ve üstün olan her şey Batı’dadır” fikrini savunanlar şeklinde tasnif etmekteydi.

Görüldüğü gibi, Osmanlı’da Batılaşma fikren kabul görse de, bunun niteliği ve kapsamı farklılık göstermekteydi. Tanzimat’ın kurucuları olarak bilinen başta Mustafa Reşit Paşa, Ali ve Fuad Paşa gibi isimler, Batı’nın askeri ve idari yapısının yanında, kültürel yaşantısının da aktarımını savunmaları, tepkileri beraberinde getirmişti. Osmanlı Tarihçisi Cevdet Paşa, bu hayat değişikliğinin Osmanlı değerlerini dejenere ettiği yönündeki eleştirileri dile getirirken, bu konuda sistematik bir tepkinin, aralarında Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa gibi isimlerin bulunduğu ve adına “Yeni Osmanlılar” denilen kesim tarafından geldiği bilinmektedir. Yeni Osmanlılar, Tanzimat’ın bir “sömürü” konusu olduğunu ve yüzeysel anlamda “Batılı” olmanın, üst tabakanın kendi kültürlerini kösteklemesine yol açtığını savunmuş (Mardin, 2005:13), Tanör’e göre (2012:123), gerçek anlamda liberal reformist fikirlerin öncülüğünü yapmışlardır. Findley’e göre (2012:104,105) Yeni Osmanlılar, siyasal fikirleriyle hürriyet ve meşrutiyet hareketinin öncüleri olarak görülse de, yazdıkları eserlerle “kültürel milliyetçiler” ve “modernitenin öncüleri” olmuş, Tanzimat’ın yanlış uygulamalarını eleştirerek, okur kitlesine yeni bir bakış açısı sunmuşlardır. İkinci Meşrutiyete kadar

etkisini devam ettiren Yeni Osmanlılar, “Osmanlılık” fikrini benimseyip yaymaya çalışmış, *İttihad-ı Anasır* (unsurların birliği) düşüncesini yayarak, imparatorluk içindeki farklı unsurları, “Osmanlılık” kimliği altında tutmayı hedefleyerek (Göktolga,2013:20) ayrılmayı ve parçalanmayı önlemeye çalışmışlardı. Akçura (2007:19), “Osmanlılık” fikrini, Müslüman ve gayrimüslim halklara aynı hakları tanımak, aralarında tam bir eşitliği getirmek, eşitlik ve özgürlükten yararlanarak, halklar arasındaki din ve soy itilaflarına rağmen, Amerikan milleti gibi, müşterek vatanla birleşmiş yeni Osmanlı milletini meydana getirmek şeklinde tasvir etmekteydi. Gerek Tanzimat gerekse Islahat Fermanlarında bu yönde ibareler yazılmaya başlanmış, 1876 Kanun-i Esasi’de anayasal bir vatandaşlık haline dönüştürülmüştür.

Batı’nın her yönüyle iktisap edilmesini savunan Abdullah Cevdet başta olmak üzere, Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı gibi isimlerin bulunduğu Batıcılar, siyasi inkılabın yanında sosyal inkılabında gerekliliğini vurgulayarak, geriliğin temel nedenini garblılılaşmamaya bağlamıştı (Nişancı, 2014:61). “Doğu’dan gelen her şey geri, Batı’dan gelen her şey ileri” (Göktolga, 2013:26) anlayışına sahip olan ve önemli bir kısmı *Servet-i Fünun* ile *Ulum-u İçtimaiye ve İktisadiye* dergileri etrafında toplanan Batıcılar, Doğu’ya ve geçmişe bakmayı lüzum görmeyerek, maddi ilerleme ve kültürel gelişme ilişkisini tersine çevirmiş, “istese de istemesek de Avrupalılaşacağız, uygarlık sadece bir iki bilim koluyla yaşayamaz, eğer Batı uygarlığı aşağı idiyse maddi uygarlığın geliştiremezdi”(Nişancı, 2014:62), şeklindeki söylemleriyle, Batı’ya bakışlarını ortaya koymaktaydı. Bunun karşısında, memleketin bekası için terakkinin önemli olduğunu belirten Namık Kemal, Avrupa idealini bir medeniyet olarak görürken, kültürü ondan ayrı tutarak İslam geleneği, ahlak ve adabının garptan üstün olduğunu ve terakkinin İslam’dan ve kendi kültür değerlerinden ayrılmadan, mümkün olabileceğini savunmuştu (Emiroğlu, 2015:117-119). Kültür ve uygarlığı birbirinden ayrı tutan Namık Kemal’in, uygarlığa tüm toplumların katkısı olduğu halde kültürün belli bir topluma ait olduğu yönündeki fikirleri önemlidir.

Sırbistan ve Bulgaristan başta olmak üzere, Karadağ, Romanya gibi Osmanlı’nın Balkanlardaki gayrimüslim unsurların imparatorluktan ayrılması, “İttihad-ı Anasır” yani “Osmanlılık” fikrini zayıflatırken, imparatorluğun geri kalan Müslüman unsurlarını birarada tutma düşüncesinin ürünü olarak, “İslamcılık” fikri ortaya atılmıştı. İslamcılık

düşüncesini, aslında Yeni Osmanlılar'ın fikir hayatında bulmak mümkünse de, bir ideoloji olarak İkinci Meşrutiyet sonrasına denk düşmekteydi (Türköne, 1994:32,33). İslamcılık düşüncesinin, Nişancı'nın belirttiği gibi (2014:66), İkinci Meşrutiyet'le hayat bulan ve bir ideoloji olarak ortaya konulan, "Sırat-ı Müstakim", "Sebilürreşad", "Ceride-i İlmiye" gibi yayın organlarında ve Cemaledin Afgani, Halim Paşa, Mehmet Akif, Şemsettin Günaltay gibi isimlerin savunduğu ideolojik yönü ağır basan, İslamcılık'tan farklı nitelikte kullanıldığı söylenebilir. İslamcılık düşüncesi, padişah İkinci Abdülhamit tarafından, Müslüman unsurların birlikteliğine dayalı, "sosyal ve yönetsel" düzen olarak, "İttihadi İslam" olarak isimlendirilerek kullanılmıştır (Göktolga, 2013:21). İkinci Abdülhamit'in temel hedefi, halifelik ve hanedanlığı devam ettirmek olup, Arapları Osmanlı idaresine daha köklü bir şekilde bağlamak ve ortak din olan İslamiyet temelinde onların kaynaşmasını sağlamaktır. Ayrıca Batılı ülkelerin, devletin iç işlerine karışmalarını önlemek amacıyla, gerektiğinde Müslümanların cihada çağrılarak, Batı'nın başına büyük sorunlar açılacağı yönünde gizli bir tehdit söz konusuydu (Karpaz, 2009:72,73). İslamcılık düşüncesi aynı zamanda, Kara'nın da belirttiği gibi (2002:237), "din-devlet" birlikteliğinin savunulması, "din-i devlettir" düsturunun ortaya konulmasıydı. Zira halifeliğin temsilinden dolayı, devletin çöküşü, aynı zamanda dinin çöküşü olarak lanse edilmekteydi. Ancak Kurtoğlu'nun belirttiği gibi (2011:204), Abdülhamit'in İslamcılık düşüncesi, devleti kurtarmada başarılı olamamış, etnik ve dinsel karşıtlığın keskinleşmesiyle milliyetçi fikirlere eklenmiş bu durum, Türk milliyetçiliğinin temeli ve Gökaltp düşüncesinde işlevsel olmuştur.

İkinci Meşrutiyet'in getirdiği 1909 değişikliği ile Osmanlı siyasal rejimi, meşrutî (sınırlı-anayasal) monarşiye dönüşmüş, yasama yetkisi, halkın temsilcilerinden oluşan yasama organına, yasamanın güvenine dayanan hükümetse, yürütme yetkisini kullanabilir duruma gelmiştir. Böylece parlamenter sisteme geçişin temeli atılarak muhalif unsurlara hayat hakkı tanınmıştı. İttihat ve Terakki'nin karşısında, muhalif unsur olarak, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası"⁴, Arap ve Arnavut unsurların da yer aldığı "Mutedil Hürriyetperveran Fırkası", İttihatçılardan kopanların oluşturduğu "Ahali

⁴ Söz konusu fırka, İttihat ve Terakki'ye karşı olan, bünyesinde yabancılar dahil, farklı birçok unsuru birleştiren bir fırkaydı ve başkanlığını Damat Ferit Paşa yapmış, hatta Vahdettin'in de fırkaya destek verdiği belirtilmektedir. Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Kurlangıç Yayınları, 2004.

Fırkası” (bu her iki fırka Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na katılmıştır), “Hizbi Cedid Fırkası ve “Osmanlı Sosyalist Fırkası” sayılabilir (Kabasakal, 1991:51,52). Akyol’un belirttiği gibi (2014:239), Türk siyasal sisteminde parlamenter sistemin ve kuvvetler ayrılığı fikrinin yerleşmesinde, söz konusu dönemin getirdiği yenilikler, önemli rol oynamıştır. Her ne kadar Cumhuriyetin ilk yıllarında, şartların gerektirdiği kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemi getirilse de, sonradan siyasal sistemin, parlamenter sistem modeline doğru evrildiği görülmüştür.

Balkan Savaşları’nın acı mağlubiyeti, “İttihad-ı anasır” politikası olan, “Osmanlıcılık” düşüncesinin önemini azaltmış, İslamcılığın ihmâl edilmediği bir “Türkçülük” düşüncesi kurtuluşun anahtarı haline gelerek İttihat ve Terakki tarafından sahip çıkılmıştı (Nişancı,2014:79). Tanör’e göre (2011:169) İttihatçıların temel amacı; devleti kurtarmak, imparatorluğu bölünme ve dış müdahalelerden korumak olduğundan, “Osmanlı Vatanı” veya “Osmanlılık” kavramlarının suya düşmesiyle Türkçülüğü çıkış yolu olarak görmüşlerdi. Zürcher’e göre (1998:189), bu düşüncenin en önemli simalarından Yusuf Akçura, Jön Türklerinin Kahire’deki gazetesi *Türk*’te, “Üç Tarzı Siyaset” adlı uzun makalesinde, “İslamcılık”, “Osmanlılık” ve “Türkçülük” akımlarını karşılaştırmış ve Türkçülük siyasetini savunmuştur. İttihatçıların toplumsal ve kültürel örgütü olan *Türk Ocağı*, 1911 yılından itibaren Pantürkist hareketin kürsüsü olmuş, buralarda yapılan konferanslar, tartışmalar, tiyatro ve müzik gösterileri, Türk milliyetçi ideolojisinin yayılmasına katkıda bulunmuştur. Makale Pantürkist siyasi düşüncesinin temeli olarak görülmekte, Türkçü düşüncenin fikir babası sayılan Ziya Gökalp’in Akçura fikirlerinden esinlendiği bilinmektedir.

Türkçü düşüncenin örgütlü savunuculuğunu yapan İttihat ve Terakki ile Yeni Osmanlılar arasındaki temel fark, İttihatçıların düşüncelerinde, İslami öğelerden ziyade, bilimsel “materyalizm”in etkin olduğu, Avrupalı sosyolog ve psikologlardan etkilenmeleriydi. Karatepe’ye göre (2009:127), İttihatçıların düşünsel anlamda ilham kaynağını pozitivist felsefe oluşturmuş, Ahmet Rıza’ya cemiyet ve devlet yorumlarını ilham ederken, Cumhuriyette laik radikalizmi derinden etkilemişti. Durkheim’in sosyolojisinin etkisinde kalan Ziya Gökalp’in, Cumhuriyet ideolojisinin de temellerini teşkil eden milliyetçilik fikri, aynı şekilde İttihatçılara ilham kaynağı olmuştu. İttihat ve Terakki’nin nihai olarak üzerinde karar kıldığı ideoloji, “milliyetçilik” olmakla birlikte,

milliyetçiliğin bir yüzü Türkçülük, diğer yüzü İslamcılıktı. Türkçülük milliyetçi bir ideoloji olarak işlev görürken, İslamcılık tarihin mirası olan hilafet ve saltanatın vazgeçilmez bir unsuru olarak muhafaza edilmişti. İttihatçılar İslamcılığı istemeseler de katlanmak durumunda kalmışlardı. Kısaca Findley'in belirttiği gibi (2012:163,165), İttihatçılar, İslam'ı kitleleri hareket geçirmenin önemli bir aracı olarak görmelerine rağmen, kendileri kökten laik fikirdeydi. Muhafazakâr olduğu kadar seçkin olan İttihatçılar, tepeden inme bir hareketi ve kendilerini meşrutiyetin koruyucusu ve kollayıcısı olarak görmekte, 1876 parlamentosunun, koruyucu örgüt olmadığından dağıtıldığını düşünmekteydiler. İttihat Terakki'nin üstlenmiş olduğu bu koruyucu rol, daha sonra Cumhuriyet döneminde, Türk siyasetinin kalıcı bir unsuru haline gelecekti. Cumhuriyet'in temel koruyuculuğunu yani statükoyu, Kemalistler üstlenecektir.

3.3. Türk Siyasi Statükosunun Temeli: İçerde Kemalist Düşüncenin Tesisi Dışarda Batıcı Dış Politika

Türkiye'de Kemalizm, Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde, laik bir devlet ve toplum oluşturmak üzere, devlet eliyle tepeden inme gerçekleştirilen reformcu düşünce ve uygulamalar için kullanılan bir kavramdır (Yavuz, 2008:51). Devletin resmi ideolojisini oluşturan Kemalizm, devlet kimliğinin oluşumunda önemli rol oynadığı gibi Türk siyasal sisteminin de temel meşruiyet ölçütü olmuş (Belge, 2002:30), bu düşünce biçiminin dışına çıkanlar ya tasfiye edilmekte, ya da söz konusu meşruiyet zeminine dönmek durumunda kalmıştır (Erol,Ozan,2011:21). Kemalist düşüncüyü savunanlar, kendi aralarında ayrışabilmekte, zira Köker'in de belirttiği gibi (2008:191,192), Türk siyasi tarihinde "Kemalizm" veya "Atatürkçülük" kavramları, farklı ve birbiriyle çatışan yorumlamalara konu edilmekte, farklı siyasi görüşlere sahip kimseler kendilerini gerçek, muhalifleri sahte Kemalist veya Atatürkçü olarak suçlayabilmektedir. 1940'lardaki "Milli Şef" dönemine yönelik olarak ortaya çıkan muhalif kesimler, "Atatürkçülük" sözcüğünü kullanması manidardır.

Kemalizm olarak ifade edilen düşünce sisteminin siyasal, toplumsal, ekonomik felsefesiyle, toplum ve devlet hayatına yönelik görüşleri, Eylül 1923'te kurulan CHF parti programına yansımıştır. Parti programı, 1927, 1931 ve 1935 yılında yapılan kurultaylarda geliştirilerek, "Kemalizm" olarak adlandırılan temel ilkeler, Şubat 1937'de anayasada yapılan değişikliklerle, devletin temel nitelikleri olarak anayasal hale

getirilmiştir (Kili, 2008:239). Karpat'a göre (2014a:156), Kemalist düşünce en genel anlamda, CHF'nin 1931'deki parti programında, "Altı Ok" şeklinde hem partinin amblemini hem de temel ideolojisi olarak; Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılık şeklindeki temel ilkelere dayanmaktadır. Kemalist düşünceyle CHP ideolojisi arasında hiçbir fark olmayıp, "Altı Ok" şeklinde ifade edilen ideolojik paketler de, Kemalist düşüncenin bir ürünüydü. Atatürk'ün 1920'lerin başından beri söylediği görüşlerle temellenen ve 1930'lu yıllardan itibaren CHP'nin ana vasıfları haline gelen bu ilkeler, her ne kadar CHP'nin siyasi ideolojisinin tamamını oluşturmaya da, ideolojinin özeti ya da çekirdeği niteliğindedir (Parla, 1997:9,39,40). Akşin'e göre (2008: 115, 116; 2004: 207, 208), Kemalist devrimlerin birinci niteliği, felsefi bakımdan bir nevi "Türk aydınlanma" hareketi olması, ikincisi, "kalkınma modeli" olarak devrimler, sadece Batı'dan alınan teknolojik alet veya kurumları yeterli görmeyip, bunun arkasındaki bilimin de alınmasını gerekli görmekte, üçüncüsü ideolojik bakımdan devrimler, "Altı Ok"la temellenmekteydi. Zürcher'e göre (2002:44), Kemalist düşünce temelini oluşturan ilkelerden, "Cumhuriyetçilik" ve "Devletçilik", siyasanın araçlarını oluştururken, diğer dört ilke, Kemalist ideolojinin özünü oluşturmaktaydı. Kışlalı'ya göre (2004:235), Kemalizm'in iki aşamalı amacından birincisi "bağımsızlık", diğeri "çağdaşlaşma" olduğu düşünülürse, bu amaçlara ulaşmada ideolojinin çerçevesini oluşturan "Milliyetçilik", "Cumhuriyetçilik" ve "Laiklik" ilkelerinin, Fransız Devrimi ve dolayısıyla liberalizmden; "Devletçilik", "Halkçılık" ve "İnkılapçılık" ilkelerinin sosyalizm'den esinlendiği aşikârdır. Aslında söz konusu bu durum, Kemalist düşüncenin kapsayıcı bir ideoloji niteliğinde olmadığını göstermekteydi.

Kemalist devrimlerin birinci niteliği, Osmanlı geleneğinin bir ürünü olan "devletçi-seçkinci" grup tarafından tepeden inme bir şekilde uygulanmış olmasıydı (Kongar, 2005:109). Özellikle, "laiklik" ve "halkçılık" ilkeleri, diğerlerine nazaran daha fazla gerilim oluşturmaktaydı. Cumhuriyetin halkçı anlayışı, özgürlükçü ve bireyci olmaktan ziyade tepeden inme, seçkinci ve kolektivist nitelikteydi. Laiklik ise, geleneksel değerlere bağlı halk nezdinde kabul edilecek bir durum değildi (Findley, 2012:258). Kongar'a göre (2005:109), devrimlerin ikinci niteliği, Batı tipi bir toplum oluşturma hedefine dönük olması ve son olarak da devrimlerin temelinde, kuramsal olarak "halk egemenliği" ilkesi yatsa da, hiçbir zaman halka sunulmamıştı. Kısaca halkın söz konusu

edilmediği bir halk egemenliği vardı. Kemalist düşünce ve anlayıştan, sistemli bir düşünce biçimi veya ideoloji oluşturma çalışmaları 1930’lu yıllarda başlamıştı. Atatürk’ün sağlığında net bir şekilde ifade edilmeyen ancak 1939’daki CHP kurultayında, “Kemalizm”in bir ideal değil, tahakkuk ettirilmiş bir takım realiteler olduğu siyasi, iktisadi ve içtimai tüm faaliyetleri kapsadığı belirtilmekteydi (Demirel, 2002:129). Kemalist devrimleri bir ideolojiye dayandırmaya çalışan “Kadrocular”, Türkiye’deki inkılapların durağan değil dinamik olduğunu, inkılabın gaye değil sadece vasıta olduğunu, dolayısıyla yapılan bu inkılapların bir izahı yani bir ideolojisinin olması gerektiğini belirterek, inkılapçı ruhun sürekli, canlı ve diri tutulması gerektiğini savunmuşlardı (Çavdar, 1995:301,302). Parla’ya göre (1997:21), Kemalizm, âfâki bir doktrin olmayıp, aksiyona rehberlik eden, realiteyi dikkate alan, “pratik-pragmatik” bir ideolojidir. 1930’lardaki liberalizm ve demokrasi, dünyada yaşanan ekonomik istikrarsızlık nedeniyle, Kemalistlerin gözünde itibarını kaybetmişti. Türk yöneticileri, içten bağlar kurduğu Bolşeviklere sempati duyarken, faşist İtalya’nın tek parti rejimi, onlara daha cazip geliyordu. Ancak Kemalistler sınıf çatışmasına karşıydılar ve bu yüzden işçi sınıfı örgütlerini ve sosyalizmin tüm belirtilerini ezmişler, ancak “faşizm” câzibesini koruyordu.

Kemalizmin, milliyetçi bir tanımlamayla komünizme ve liberalizme karşı oluşu, sınıflar üstü olma savı, tek parti örgütü ve önderlik ilkesi gibi hususlar, onu “faşizm”e yaklaştırsa da, faşizmin düşünsel içeriği ve toplumsal taban bakımından net bir tanıma oturtulamaması, kendisini olumsuzluklarla güçlendirmeye çalışması gibi hususların, tek parti yönetimiyle “faşizm” arasında bir bağ kurulmasını zorlaştırmaktaydı (Tunçay, 2010:338). 1950’deki iktidarın demokratik yollarla el değiştirmesi gibi bir durum, faşist yönetimlerde söz konusu değildir. Zira Kemalist düşüncenin, temel hedefinin çağdaşlaşmayla alakalı olduğu bilinmektedir. “Çağdaşlaşma” kavramı, “Batılılaşma”yla özdeş sayılmasına karşın, her hangi bir ideoloji veya rejime bağlı değildir (Tunçay, 2010:187). Kemalizm, diğer ideolojilerden farklı olarak, evrensel bir öğreti getirmekten kaçınmış, oldukça esnek ve pragmatik yapıda olup, “Altı Ok” olarak ifade edilen temel ilkeler bile halen tartışmalıdır (Belge, 2002:38). Belge’ye göre (2009:52,53), Kemalizm’i, çağdaşlaşma kavramıyla birlikte düşünürsek, onun “pragmatizm” ile “pozitivizm”in unsurlarını birlikte taşıdığı söylenebilir. Kemalist düşüncenin, “pratik-pragmatik” düşünceler bütünü olma özelliğinin daha baskın olduğu aşikârdı. Kemalizm

olarak adlandırılan resmi ideolojinin, diğer ideolojiler gibi katı bir teoriye dayanmamakla birlikte, temel ilkelerden oluşması, onun uzun süre varlığını devam ettirmesine yardımcı olmuştur (Findley, 2012:258). Aslan'a göre (2013:554), Kemalizm'in bütün insanlığa hitap eden ve onların yaşamlarını tüm boyutlarıyla biçimlendirme iddiasında bulunan bir ideoloji olmaktan ziyade, Türkiye'ye özgü bir düşünce yapısı olduğu, "çağdaşlaşma" düşüncesini amaçladığı söylenebilir. Kısaca Aydemir'in belirttiği gibi (2000:52), Cumhuriyeti kuranlar için, Batı hayatına duyulan özlem, onların ruh ve mizaç yapılarına da hâkimdi. Onlar için medeniyet demek, Batı demektir.

Kemalistler, ekonomik kalkınma ve kültürel gelişme olmadan, demokratikleşmenin mümkün olmayacağını savunmaktaydılar (Köker, 2002:107). Bu düşünceden hareket eden Kemalistler, Berkes'in belirttiği gibi (2008: 522), çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak için, geleneksel ve dinsel alanın yok edilmesi, çağdaşlığın gereklerine uygun kuralları, örgütleri yerleştirmek ve toplumun yeni kuşaklarını buna uygun olarak yetiştirmek, fikriyle hareket etmişti. Kemalist devrimler, Tanzimat'tan beri süre gelen devletin kurtarılması sürecinin son noktası olarak, toplumu yukarıdan aşağıya biçimlendirmeyi otoriter bir tarzda gerçekleştirmişti (Aslan, 2013:553). Kemalist düşüncenin "Batıcı" tutumu, Batı'yla işbirliğini gerektirse de, Sevr'in ortaya koyduğu, Batı'nın Türkiye'yi yok etme planı nedeniyle, Batı'yla mücadelede Sovyet desteğini sağlamak ve aynı zamanda sol hareketleri kontrol altına almak için, Atatürk "Komünist Fırkası"nın kurduğunu (Timur, 2001:38). Oran'a göre (2002b:107) Cumhuriyet, Kurtuluş Savaşını, Batı'ya karşı yapmış olsa da, aydınların Batılılaşma amacı, Batı'yla savaşırken bile belirgindi ve Batılılara, kurulacak yeni devletin komünist bir sistemi benimsemeyeceği yönünde mesajlar verilmekteydi. Ortaylı ve Timur'un belirttiği gibi (2014:202; 2001:28), "Cumhuriyet rejimi", toplumun saltanat dışındaki fikirlerden hoşlanmaması gibi nedenlerle, gizli ve örtülü bir düşünce olarak belirmişti. Milli Mücadelenin ihtilâlcı kadrosunun Batıcı fikirleri, hem Batı emperyalizmine karşı mücadele verildiğinden, hem de Osmanlı hükümeti tarafından engellenebileceği endişesiyle sır gibi saklanmıştı.

3.3.1. Statükonun Kurulmasını Kolaylaştıran Etkenler

Kurtuluş mücadelesinin başarıyla sonuçlanması, “millet egemenliği” düşüncesini temel alan meclis öncülüğünde yapılmıştı. Milli egemenlik düşüncesi, saltanatın ve halifeliğin kaldırılmasıyla Cumhuriyet’in ilanına yol açmıştı (Tanör, 2011:277). Karpat’a göre (2014a:126), 23 Nisan 1920’de Ankara’da açılan meclis, başlangıçta padişaha değil, İstanbul hükümetine karşı olduğunu belirtse de, yeni bir hükümetin kurulması, meclisin yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplaması, “milli iradeyi” temsil ettiğini belirtmesi, 1876 ve 1908 meşrutiyetlerinden farklı, inkılapçı ve kurucu bir meclis olduğunu ortaya koymaktaydı. Kalaycıoğlu’na göre (2009:392), saltanatın kullandığı kalıplarla sınırlı olmayan yeni bir meşruluk temeli, “ulusal egemenlik” olarak tanımlanmış ve egemenlik hiçbir kayıt ve koşula bağlanmaksızın kabul edilmek suretiyle temsili hükümet, meşru politik hayatın odağına yerleştirilmiştir.

Monarşili sistemin tüm unsurları kaldırıldıktan sonra, çağdaşlaşma projesi gereğince, sıra yeni bir toplum inşa edilmesine gelmişti (İnalcık, 2013:171). Bu amacın gerçekleşmesi tek parti yönetiminde, muhalif tüm unsurların kaldırıldığı bir ortamda, tepeden inme ve baskıcı yöntemlerle sağlanmaya çalışılacaktır. Cumhuriyet’in kurucu seçkinleri, modern Batılı bir devlet ve toplumu meydana getirmek için, Kemalist devrimler adı verilen bir dizi reformları uygulamaya koyarak, Osmanlı geçmişine ait tüm siyasi, sosyal ve toplumsal düzenlemelere son vererek işe başlamışlardır (Kurtoğlu, 2004:208). Köker’in belirttiği gibi (2008:206,207), Kemalist ideolojiye göre, Türkiye’de modern devletin kurulması için öncelikle ekonomik, kültürel ve hukuki reformların gerçekleştirilmesi gerekmekte, son evrede demokrasiye geçiş tasavvur edilmekteydi. Bu süreçte başlangıçta, Batılı toplumların uzun bir süreçte aşamalı olarak geçirdiği dönüşümlerin, Türk toplumunda çok daha kısa süreli gerçekleştirilmesi düşünüldüğünden, siyasi otoriterlikle devletin cebri gücünün kullanılması normaldi.

3.3.1.1. “Merkez”in “Çevre” Üzerindeki Hâkimiyeti

Türk siyasi tarihinde Şerif Mardin tarafından ortaya atılan “merkez-çevre” kavramı (Mardin,2008), Türk siyasi ve toplumsal yapısını çözümleyecek bir “anahtar kavram” olarak nitelendirilmiştir. Osmanlı’da başlayan “merkez-çevre” ayrışması, Cumhuriyet dönemine, “CHP ve karşıtları” şeklinde ortaya çıkmıştır. CHP karşısında; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF), Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), Demokrat Parti (DP),

Adalet Partisi (AP) çizgisinde devam etmiştir (Tanör, 2011:172). Kongar (2005:131), söz konusu karşıtlığı, CHP çizgisinde olanları “devletçi-seçkinci”, bunun karşısında olanları da “liberal-gelenekçi” olarak nitelendirmektedir. Birinci Mecliste; “Tesanüt Grubu”, “İstiklâl Grubu”, “Müdafaai Hukuk Zümresi”, “Halk Zümresi” gibi çok farklı siyasal kümelenmeler söz konusuydu (Tanör, 2011:280). Kili’ye göre (2008:82), bunların içinde; hilafetçi, saltanatçı, şeriatçı, ulusal eylemci, Turancı, devrimci ve ihtilalci görüşü savunanların yanında, okumuş medreseli, özel eğitilmiş, Harp Okullu, hiç okumamış kimseler, büyük toprak ağaları, tüccar, din adamları ve aşiret liderleri bulunmaktaydı. Kısaca, İslamcılıktan halkçılığa, milliyetçilikten sosyalizme varan değişik ideolojiler yer almaktaydı. Farklı fikir kompozisyonundan oluşan meclis, “Misak-ı Milli” temelinde, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu anlayışında hem fikirdi ve 1921 Anayasası bu temelde kurulmuştu (Karpat, 2007:54). Ahmad’a göre (2010b:22) meclis, başlangıçta Anadolu’nun bölünmesine karşı direnen güçlerin bir ittifakı olarak doğsa da, bağımsızlık mücadelesinin ötesinde, yeni rejimin niteliği konusunda mecliste görüş birliği bulunmamaktaydı. Saltanat ve hilafetin devamından yana olanların karşısında Atatürk ve arkadaşlarının öncülüğünde Cumhuriyet rejimini kurmak isteyenlerin bile kendi içinde yekparelik söz konusu değildi.

Merkez’de konumlanarak ülke yönetiminde ve Cumhuriyet rejiminin kurulmasında söz sahibi olmak isteyen Mustafa Kemal ve arkadaşları, başlangıçta bu niyet ve isteklerini açığa vurmamaya özen göstermekteydi. Osmanlı meclis üyelerinden Ankara’ya gelebilenler ve Müdafaa-i Hukuk Grubu’ndan seçilen üyelerin mebus olarak katıldığı Ankara’daki olağanüstü yetkilere sahip bir milli meclis (Ortaylı, 2014:166), cuma namazına müteakip kurbanlar kesilerek açılmıştı. Meclisin; vatanın bağımsızlığı, hilafet ve saltanat makamlarının kurtarılması gibi, önemli ve hayati bir görevi yerine getireceği vurgulanmıştı. Meclis başkanı Mustafa Kemal, başkanlık divanı adına ilk iş olarak, padişaha “bağlılık” telgrafı çekerek, milli ve meşru müdafaa’nın amacının, kesinlikle padişah makamına karşı bir ayaklanma ve bu amaçla halkı kandırma faaliyeti olmadığını belirtirken, Ekim 1920’deki bildirisinde meclisin, hayat ve bağımsızlığın sağlanması, hilafet ve saltanat makamlarıyla Türk halkının kapitalist ve emperyalist tahakküm ve zulmünden kurtarılmasına vurgu yapmaktaydı (Çavdar, 1995:183-187). Mustafa Kemal padişaha çektiği telgrafta, milli mücadelenin tam olarak yürütülmesi için, İstanbul’daki muhalif hükümet çevrelerinin, iftiralarına kulak vermemesini

istiyordu (İnalçık, 2013:164). Kili'nin belirttiği gibi (2008:78), vekiller göreve başlarken, “hilafet ve saltanatın, yurdun ve ulusun kurtuluşundan ve bağımsızlığından başka bir amaç gütmeyecekleri” üzerine yemin etmekteydiler. Milli Mücadele'nin amacının, saltanat ve hilafetin kurtarılması olduğu vurgulanarak, ortak düşmana karşı beraberliğin sağlanması amaçlanmıştı.

Ancak, söz konusu Birinci Meclis'in heterojen yapısında, devrimlerin gerçekleştirilmesi mümkün değildi. Batılılaşma veya modernleşmeyi, Batı hayat felsefesi ve onun bütün sembolleri ve değerleriyle alınması olarak düşünen Atatürkçü düşüncede, topyekün değişme ve radikal devrimci modernleşme merkezi bir önem sahipti (İnalçık, 2013:184). Mustafa Kemal ve yakın arkadaşları mecliste, “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu” kurdu. Söz konusu grubun tüzüğünde, ulusal ant ilkelerine bağlı kalınacağı, yurdun bütünlüğü ve bağımsızlığı uğruna, ulusun tüm gücünün harekete geçirileceği, ulusun resmi veya özel tüm örgütlerinin bu doğrultuda yönlendirileceği gibi hususlar yer almaktaydı (Kili, 2008:185). Aslında bu durum Kongar'ın belirttiği gibi (2005:137), “merkez”i temsil eden “devletçi-seçkinlerin”, meclis üzerindeki denetimi simgelemekteydi. Zira “çevre”yi temsil eden “liberal-gelenekçi” kesim bu oluşumu, padişaha karşı ve Cumhuriyet'in ilan edilmesine yönelik bir hareket olarak yorumlamaktaydı.

Farklı görüşler iki cepheye ayrılmış, bir yanda ilerde CHP tarafından temsil edilecek olan “Birinci Grup”, yeni kurulacak devletin, ancak tümüyle farklı bir rejim ve kurumların kurulması, amaca uygun politikaların benimsenmesi halinde güçlü ve müreffeh olacağına inanmakta, yeni devletin geçmişle bağlarını koparmak istemekteydi. Az gelişmişliği geleneklere ve tarihsel mirasa aşırı derecede bağlanmanın bir sonucu olarak görmekteydi (Karpas, 2007:51). “İkinci Grup”u oluşturan muhalifler, meclis başkanının diktatörlüğe gittiğinden şüphe duymakta ve meclis başkanının tahakkümünü önlemek için parlamenter sistem veya meclis hükümetinden yana tavır koymaktaydılar (Cebesoy, 2002:15,16,27). İkinci Gruba mensup vekiller, meclisin hâkimiyetini savunmakla birlikte, meclisin hem yasama hem de hükümet etme sistemi olan meclis hükümeti sisteminin, Mustafa Kemal'in meclis başkanlığında otoriter bir sisteme dönüşebileceğinden de endişe etmekteydi.

Birinci meclisin türdeş olmayan niteliği, mecliste işlerin kolay yürümeyeceğini gösteriyordu. Meclis üzerindeki hâkimiyeti güçlendirmek ve oluşabilecek durumların önceden kestirebilmek amacıyla kurulan Müdafaa-i Hukuk Grubu (Zürcher, 1998:232), daha sonra “Halk Fırkası”na (HF) dönüşecektir. Fırkanın temel amacı, “hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu” düşüncesiyle “Dokuz Umde” nin bir an önce hayata geçirilmesiydi (Cebesoy, 2002:342,343). Kemalist düşüncenin nüvesini oluşturan ilkelerin hayata geçirilmesi, muhalefetin olmadığı bir ortamda gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Akşin’in belirttiği gibi (2004:170), meclis’teki çok farklı ses ve görüşle amacına ulaşamayacağını düşünen Mustafa Kemal, meclis seçimlerinin yenilenmesine karar vermişti. “İkinci Grup”, Atatürk’ün devrimci niyetini sezmekte ve gerçekleştirilecek devrimlerinin önünde önemli engel teşkil etmekteydi. Mustafa Kemal, yeni seçimlere gidileceğini ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Halk Fırkası (HF) dönüştüğünü açıklamıştı (Karpat,2014a:137). Seçim kanununda, muhalif grubun meclise girmemesi yönünde düzenleme yapılmıştı. Seçimde programı olarak “Dokuz Umde” açıklanmış (Zürcher, 2007:45,46), seçim bildirgesi niteliğinde olan umdelerde; egemenliğin ulusa ait olduğu, Aşar Vergisinin kaldırılacağı, askerlik süresinin kısaltılacağı gibi vaatler yer almaktaydı (Akşin, 2004:171). Ağustos 1923’te yapılan seçimlerde Birinci Grup taraftarları büyük zafer elde etmiş, muhalif grubun çoğunluğu tasfiye edilmişti. Akbal’ın belirttiği gibi (2014:184), İkinci meclis dönemiyle, Lozan Anlaşması bu meclisçe onaylanmış, sırada yeni rejimin yani Cumhuriyet’in adının konulmasına gelmişti.

İkinci Meclisin kurulmasıyla saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet’in ilanı ve halifeliğin kaldırılması gibi gerçekleştirilen siyasal devrimler (Kongar, 2005:112), Mardin’in belirttiği gibi (2005:178), “merkez”in çevre karşısındaki elini güçlendirmişti. Cumhuriyet’in kuruluşundan 1930’lu yılların başlarına kadarki dönemde, “merkez”e karşı, örgütsel yapıya ulaşsa da tüm muhalif sesler, TCF örneğinde daha radikal ve sert, SCF örneğinde daha yumuşak bir şekilde susturulmuştu. Bir yanda “Takrir-i Sükun Kanunu”nun getirdiği yasal düzenlemeler, diğer yandan da, İstiklal Mahkemeleri uygulamaları gibi yargısal düzenlemeler ve jandarma gibi devletin zor ve baskı araçları, merkez’in yapacağı devrimlerin problemsiz bir şekilde yapılıp uygulamasında işlevsel olmuştu. Kalaycıoğlu’nun belirttiği gibi (2009b:558-562), Cumhuriyetin tek parti dönemi merkezîyetçi, devletçi ve milliyetçi bir görüşün, iktidarı elde tutmasına sahne

olmuş, onun karşısına 1900'lerin başından beri var olan, adem-i merkeziyetçi, kişisel kimlik ve yerel politik tercihlere önem veren bir muhalefet kendisini göstermiştir. Ancak devlet bürokrasisi ve aydınların oluşturduğu “merkez”, asker seçkincileri de içerdiğinden ve fiziksel güç kullanımını da ellerinde bulundurduğundan, sayısal çoğunluğa sahip olsa da, türdeş olmayan “çevre” üzerinde hâkimiyetini devam ettirebilmiştir.

3.3.1.2. Tek Parti Yönetimi

Türk siyasetinde tek parti dönemi, devlete hâkim tek parti rejimiyle, Osmanlı geçmişinden kopuk yeni bir toplum oluşturma çabalarının hız kazandığı bir dönemdi (Karpat, 2014a:7). Kemalistler, İslami devlet nosyonunu, statükonun devamı olarak görmekte ve Türkiye'nin, modern bir ulus-devlete dönüştürülmesini, çağdaş uygarlık seviyesinde bir ülke olarak yaşamasının (Ahmad, 1999:69) ancak tek parti döneminde kurulacağını düşünmekteydiler. Tanör'e göre (2011:316), 1925 sonrası gerçek anlamda doğan tek parti rejimi, egemenlik hakkının serbest ve çoktan seçmeli biçimine izin vermezken, “tek şefli-tek partili otoriter rejim”, 1930'daki kısa süren yapay muhalefet dışında, ülkeyi 1945'e kadar yönetmiş, meclis de parti grubuna tâbi olmuştur. CHP önderliğindeki tek parti yönetimi, Mustafa Kemal tarafından sadece mecliste disiplinin tesisi için değil, devrimleri halka benimsetmek amacıyla rehberlik görevini de üstlenmiş (Kongar,2005:143), söz konusu bu misyon, aslında halka olan güvensizliği gösterirken, demokrasinin hayata geçirilmesi konusunda sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur (Çavdar,1995:250). Bu dönemin temel niteliği, demokrasinin tesisinden ziyade otoriter yöntemlerle Batılılaştıracağı düşünülen devrimlerin hayata geçirilmesiydi.

CHP, kendisini Atatürk'ün partisi ve Cumhuriyeti kuran aydın, bürokrat ve ordunun partisi olarak görmekteydi (Mardin, 2005:254). Parti öncülüğündeki uygulanan tepeden devrimci değişimler, ölmüş bir imparatorluğu canlı bir ulus-devlete dönüştürmek bakımından çok önemli görülmekteydi (Ahmad, 2010b:25). Tüccar, eşraf ve bürokratik ortaklık, tek parti döneminin durgun ve donuk karakterini belirlemiş, bu dönemde sosyo-ekonomik yapıya ciddi ölçüde el atılmadan yüzeysel reformlarla geçirilmişti (Cem, 2004:294). Doğudaki Şeyh Sait ayaklanmasıyla yürürlüğe konulan “Takrir-i Sükun” düzenlemesiyle, başta düşünce özgürlüğü olmak üzere birçok temel hak ve özgürlüklere kısıtlamalar getirilmişti (Çavdar, 1995:250). TCF'nin

kapatılmasıyla, CHP iktidar tekeli kurarak, 1931'deki parti kongresinde, Türkiye'nin siyasal sistemini tek parti sistemi olarak ilan etmiştir. 1930'daki "itaatkâr" bir muhalefet partisi denemesi bir yana bırakılırsa, İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar hiçbir yasal muhalefete izin verilmemişti (Zürcher, 1998:257-259). Findley'e göre (2012:252), Mustafa Kemal ve arkadaşları, "modern aydınlanmacı bir despot gibi", ülkeyi Batılı demokratik uygulamalardan uzaklaştırırken, kültürel olarak Batı'ya yaklaştırmaktaydı. Anayasa ve seçim sistemini demokratikleştirmekten ziyade, tıpkı 1913-1918 dönemindeki İttihatçılar gibi, devleti güçlendirmeyi tercih etmişlerdi. Tek parti döneminde, otoriterliği bünyesinde barındıran uygulamalar, eğitilmiş seçkinler aracılığıyla, güçlü devlet eliyle yürütülmüş, toplumun farklı kesimlerinden gelebilecek farklı eğilimleri ancak Kemalist düşünceye aykırı olmadığı sürece kabul edilmişti (Aslan, 2013:556). Tanör'ün belirttiği gibi (2011:325), Kemalist rejimin otoriter, seçkin, vesayetçi ve ulusçu niteliği, sivil görünüm altında, "bir tür askeri paternalizm" in saklı olduğu imajını vermişti. Bu dönemle özdeşleşen "milli şef", "değişmez genel başkan" nitelendirmesi söz konusu olmuş (Haytoğlu, 2007:102), Ülker'in belirttiği gibi (2011:11), 1929 dünya ekonomik bunalımı ile İkinci Dünya Savaşı arası dönemin dünya siyasal yaşamına tanıtmış olduğu en önemli olgu, faşizmin güçlenmesi ve disiplinli tek parti yönetimlerinin öne çıkışı, önemli ilham kaynağı olmuştu.

Kemalist düşünce, "modern devlet" kurmayı amaçlamakta, bu amaca ancak ekonomik, kültürel ve hukuki dönüşümlerin gerçekleştirilmesiyle ulaşılabileceği zira gelişmenin nihai evresini, "demokrasiye geçiş" oluşturacaktı. Dolayısıyla, siyasi otoriterliğin başlangıçta zorunlu bir aşama olduğu, Batı'nın yüzyıllara yayılan aşamalı değişim sürecinin, Türk toplumunda daha kısa bir zamanda gerçekleştirilmesinin, ancak devletin cebri gücünün devreye sokulmasıyla mümkün olacağı belirtilmekteydi. Ancak Kemalistler, modern devlete özgü demokrasiyi bazen "liberalizm" bazen de Batı toplumundaki sınıf gerçeğinin zorunlu bir sonucu olarak görüp, Türk toplumunun "dayanışmacı" yapısında, böyle bir sınıf farklılığının olmadığı, dolayısıyla Batı tipi demokrasiye gerek duyulmadığı yönünde bir anlayışı benimsemişlerdi (Köker, 2002:108,109). Kışlalı ise (1995:17), tek parti dönemindeki Kemalist uygulamaların demokrasiden uzak olduğu yönündeki eleştirileri, demokrasinin en temel koşullarından başta "hoşgörü ve uzlaşma" olmak üzere, gerçek anlamda burjuvazi ve bunun karşısında

bir işçi sınıfı bulunmamasına dayandırmaktaydı. Oysa Köker'in belirttiği gibi (2002:99), ideolojinin gösterdiği hedef, “modernleşmek”, siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik düzeyde “muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkmak”, “fikri, irfanı, vicdanı hür” bireyler yetiştirmek iken, Kemalizm paradoksal bir biçimde özellikle ifade ve örgütlenme özgürlüğü başta olmak üzere, demokratik siyasetin kurumsallaşması açısından var olan engelleri meşrulaştırıcı bir işlev görmüştü.

Sonuçta tek parti döneminin, totaliter niteliği tartışmalı olsa da, otoriter ve baskıcı uygulamalar altında, muhalif oluşumlara veya düşünceye söz hakkı tanımayarak, Kemalist düşünce ve uygulamaların siyasal, sosyal ve ekonomik alanda zemin kazanmasında önemli işlev görmüştür. Aslan'a göre (2013:559), devrimlerin önemli bir bölümü, 1923-1930 yılları arasında yapılmıştı. Ancak, bu tarihten sonra kurulan SCF'nın yaşamasına bile tahammül edilmemiş ve dolayısıyla demokrasi düşüncesi, Kemalizm'in hiçbir zaman kurucu ilkesi olmamıştır. Karpat'ın belirttiği gibi (2014a: 179,180), söz konusu bu anlayışın hâkim olduğu tek parti dönemi, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ortaya atılan “millet”, “vatan”, “halkçılık” gibi temel kavramların mânasını değiştirmiş, bu kavramları milli birlik ve bütünlük adına, tek bir çizgi üzerinden yorumlayarak, devlet gücüyle yürütülen ideolojik bir politik uygulamaya dönüşmüştür. Demokrasiyi tamamen kısıtlayan bu uygulama, sosyal, kültürel, ekonomik sorunların eleştirilmesini ve karşılıklı taviz çerçevesinde çözülmesini engellemiş, mutlak “doğru” ve “yanlış” önermesi dışındaki tüm seçenekleri reddederek, demokrasinin temel ilkelerinden olan düşünce özgürlüğü ve hoşgörünün gelişmesine engel olmuştur.

3.3.1.3. Muhalefetsiz Siyaset

Kemalistlerin ilk radikal devrimi, saltanatın kaldırılmasıyla başlamıştı. Lozan görüşmelerine, Batılı ülkeler tarafından çifte davetin gönderilmesi, saltanatın kaldırılması konusunda önemli fırsattı. Saltanat, 1 Kasım 1922'de kaldırılmış, ancak Osmanlı hanedanının halifelik yetkisi ilk etapta devam etmişti, kimin hanedan olacağına meclis karar verecekti (Akşin, 2008:108). Tunçay'a göre (2010:71), halifeliğin saltanatla birlikte kaldırılmamasının nedeni, Kemalist devrimlerin yöntem gereği birdenbire değil, adım adım gerçekleştirme taktiğini izlemesi ve Lozan görüşmeleri sürecinde, halifeliğin varlığının gerekli görülmesiydi. Birinci Meclis döneminde saltanatın kaldırılmasını, İkinci Meclis döneminde, 29 Ekim 1923'teki Cumhuriyet'in

ilanı takip etmiş, böylece Kemalistlerin ihtilalci-devrimci niteliği ortaya çıkmıştı (Akşin, 2004:173). Kili'ye göre (2008:202), Mustafa Kemal ve arkadaşları bir yandan basın ve kamuoyunu Cumhuriyet idaresine hazırlamaya çalışırken, diğer yandan da yaşanan gelişmeler, söz konusu rejimin hayata geçmesini kolaylaştırmaktaydı. Meclis hükümetinin istifası ve yaşanan kabine bunalımıyla, yeni hükümet listesinin oluşturulamaması üzerine, kabine sistemine yani bir devlet başkanı ve onun atayacağı başvekilin, hükümeti oluşturduğu bir sisteme geçilmişti.

1923'te yapılan seçimler sonucunda, İkinci Gruba mensup hiç kimse, yeni meclise giremese de, yeni meclisin vekilleri her konuyu eleştirmekten geri durmuyordu. Eleştirinin temeli, Lozan Anlaşmasının kabulü ve bu anlaşmanın "Misak-ı Milli" hedeflerini tam olarak yerine getirip getiremediği yönündeydi (Çavdar, 1995:245,246). Koçak'ın belirttiği gibi (2002:119), 1924 Anayasası görüşmelerinde, Kemalist yönetimin hazırladığı ve yürütme organına ve Cumhurbaşkanı'na geniş yetkiler veren anayasa taslağını reddederek, güçler birliği ilkesi gereğince, egemenliğin tamamen meclise ait olduğunu savunmuştu. Milli mücadelenin beraber yürütüldüğü ve aralarında Rauf Bey (Orbay), Rıfat Bey (Bele), Adnan Bey (Adıvar), Ali Fuad (Cebesoy) gibi etkin isimlere danışılmadan Cumhuriyet'in ilan edilmesi, tartışmalara yol açmıştı. Rauf Bey, mecliste ve ülke çapında yeterince tartışılmadan "aceleyle" Cumhuriyet'in ilanını, eleştirel bir şekilde, *Vatan ve Tasvir-i Efkâr*'da dile getirmekteydi (Zürcher, 2007:53-55). Kısaca kemikleşmiş bir muhalefet, İkinci Meclis döneminde de kendisini göstermişti. Eleştirenlerin çoğunun ordu komutanı olması nedeniyle, Mustafa Kemal ilk iş olarak, ordunun siyasetin ve muhalefetin odağı haline gelmesini engellemek amacıyla, onları siyaset ve askerlik arasında seçim yapmaya zorlamış, komutanların birçoğu askerlikten istifa etmek durumunda kalmıştı (Kongar, 2005:138). Böylece bu isimlerin askerlik görevinden istifasıyla, orduda Mustafa Kemal ve çevresine başkaldıracak kimse kalmamış (Çavdar1995:253), en azından yapılacak reformlarda ordunun tarafsız olması veya desteği sağlanmıştı.

Meclisteki muhalif kanat, siyasi bir parti olarak örgütlenerek, Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF)'ni kurmuş, parti kurucuları, Genel Başkan Kazım Karabekir Paşa, Genel Başkan Yardımcısı Rauf Orbay ve Dr. Adnan Bey, Genel Sekreter Ali Fuat Paşa gibi muhaliflerden oluşmaktaydı (Çavdar, 1995:261).

Bu oluşumu liberal basın, “acılar içinde ve özgürlükten yoksun olarak doğan çocuk” olarak betimlemekteydi. Parti programında; liberalizme, halkın egemenliğine ve demokrasiye bağlı, dini düşünce ve inançlara saygılı olduğu belirtilmekte (Ahmad, 1999:74,75), CHF’nın laik, milliyetçi, merkezîyetçi, köktenci ve otoriter tavrını eleştirilmekte, adem-i merkezîyetçiliği, güçler ayrımını, devrimci değişimden ziyade, evrimci değişimi ve dış borçlanmayı gerekli sayan liberal ekonomi politikaları savunulmaktaydı (Zürcher, 1998:246). TCF’nin kuruluş bildirgesinde göze çarpan en önemli husus, fırkanın diktatörlüğe karşı olduğu ve hükümetin sıkı bir şekilde denetleneceği yönündeki açıklamaydı (Avşar, 1998:36,37). Programda belirtilen söz konusu bu hususlar, cumhuriyet rejiminden farklı bir siyasal sistemi öngörmese de, CHP programını şekillendiren Kemalist düşünce ve anlayışa taban taban zıttı.

Kemalistler kendi partisinin içinden çıkan muhalefeti, rejime meydan okuma, otoritelerine yöneltilmiş bir tehdit olarak algıladılar. Henüz ekonomide devlet müdahaleciliği ve korumacı önlemler alınmamış ve laik reformlar oturtulamamıştı. Bu ortamda ortaya çıkabilecek etkili bir muhalefet, Türkiye’nin dönüştürülmesini ve radikal yasaların uygulanmasını imkansız kılacaktı (Ahmad, 1999:75). 1925 yılında Doğu illerinde baş gösteren Şeyh Sait Ayaklanmasının siyasal sonuçları, Türk siyasi tarihinde önemli yer tutmakta ve tek parti diktatörlüğünün kurulmasında önemli bir dönüm noktasını teşkil etmişti (Kongar, 2005:139). “Tahrir-i Sükûn Kanunu”, bu süreçte önemli bir işlev görmüş, bundan sonra otoriter bir yönetim kurularak gerek meclis içindeki gerekse dışındaki tüm örgütlü muhalif seslerin susturma fırsatı doğmuştu (Koçak, 2008:141-145). Dinin siyasal amaçlı kullanımını yasaklayan “Hıyanet-i Vataniye Kanunu”ndan yanında, hükümete iki yıllık bir süreçte sınırsız yetkiler veren “Tahrir-i Sükun Kanunu”, mecliste hararetli tartışmalara yol açmış, TCF’liler bu kanunla, “hakimiyet-i milliye” ilkesinin çiğnendiğini, anayasaya aykırı olduğunu dile getirse de (Zürcher, 2007:121,122), dönemin yasal uygulamalarını denetleyecek bir anayasa mahkemesi gibi bir kurumsal düzenleme söz konusu olmadığından, anayasanın ihlali olağan sayılmaktaydı. Tahrir-i Sükun’la teşkil edilen İstiklâl Mahkemeleri, gerçek ve potansiyel muhalefeti ortadan kaldırmada kullanılan yaygın birer araç vazifesi görürken (Findley, 2012:251), aşırı bir baskı dönemi ve tüm muhalif seslerle basının susturulacağını göstermekteydi (Zürcher, 2007:121-123). Çavdar’ın belirttiği gibi (1995:276,277), Ankara İstiklal Mahkemesi, TCF’nin dini

politik istekler doğrultusunda kullanma yönünde çaba gösterdiğinden, hükümetin dikkatini çekmek için savcılığa bilgi vermiş, hükümet ise “Takrir-i Sükun Kanunu” uyarınca, partinin merkez ve örgütlerini kapatmıştı. TCF’nin kapatılmasından sonra, basını sindirme harekâtı başlamış birçok gazete ve dergi kapatılmış ve başta Hüseyin Cahit Yalçın olmak üzere birçok yazar değişik davalar adı altında yargılanarak, sindirme operasyonu başlatılmıştı.

Bu dönemde sadece liberal, muhafazakâr kesim değil, kendisine muhalif olabilecek tüm unsurlar tehlikeli görülmüş, zira ‘*Aydınlık*’, ‘*Orak Çekiç*’ gibi yayın organları kapatılmış, Dr. Şefik Hüsnü ve Hasan Ali Ediz başta olmak üzere, birçok yazar İstiklal Mahkemesince, “komünistlik teşkilat ve propagandası yapmak” suçundan yargılanarak farklı cezalara çarptırılmıştı (Çavdar, 1995:288). Sendikal örgütlenmeler çok kısıtlı ve izne bağlı, grev ise tamamen yasaklanmıştı. Temelde “Cemiyet Kanunu”na tâbi olan dernek ve partilerin kurulmasında, “serbestlik” ilkesi geçerli olmasına rağmen, otoriter rejim koşulları ve idareye verilen yetkiler, değişik belge ve bürokratik işlemler eliyle, çok kolay bir şekilde engellenebilmekteydi (Tanör, 2011:318,319). Ali Fuat Cebesoy, “Siyasi Hatıralar”ında Takrir-Sükûn sürecini ve İstiklâl Mahkemeleri uygulamalarını değerlendirerek, Türkiye’deki idare şeklinin artık, demokratik bir idare olmadığını, İtalya’da uygulanan totaliter rejime benzediğini îma etmekte (Tunçay, 2010: 154,155), muhalefetsiz, baskı ve zora dayalı siyasi uygulamalar, bu yöndeki değerlendirmelere yol açmaktaydı.

TCF tecrübesi Atatürk ve arkadaşlarına, yeniliklere ve Batılılaşmaya karşı olanların hâlâ güçlü olduğunu ve kendilerine direnç gösterebileceğini göstermekteydi. Yani saltanatın ve hilafetin kaldırılması tek başına yeterli değildi. Dolayısıyla parti kapatıldıktan sonra, 1925’ten itibaren kılık-kıyafet ve şapka devrimi başta olmak üzere, Tekke ve Zaviyelerin kapatılması, İsviçre Medeni Kanunu’nun kabulü söz konusuydu (Avşar,1998:39). Muhalif seslerin yanında, muhalif olmasa da, partiyle organik bağı olmayan hiçbir örgüt veya kuruluşa tahammül bile gösterilmemekteydi. Tunçay’ın belirttiğine göre (2010:306-308), *Türk Ocakları*’ndan *Halk Evleri*’ne geçiş önemli bir göstergeydi. *Türk Ocakları*, İttihat ve Terakki’den beri ciddi anlamda kendisini gösteren Türkçü düşüncenin gelişmesinde *Türk Yurdu* gibi etkili yayın organıyla faaliyet gösteren bir kurumdu. Söz konusu bu örgüt, başkanı Hamdullah Suphi Bey’in karşı

itirazına rağmen, CHF'nin 1927'deki kongresinde alınan kararlar feshedilerek parti yönetimine bağlanmış, Atatürk bu gelişmeyi, "aynı cinsten olan kuvvetler birleşmelidir" şeklinde yorumlamıştı. Türk Ocakları yerine ikâme edilen *Halkevleri*, partili-partisiz tüm kesimleri toplayarak, aynı amaca yöneltecek eğitim yuvaları olarak tasarlanmıştı. Türk devrim değerlerinin korunmasına, yayılmasına ve halk tarafından benimsenmesine yardımcı olacaktı (Koçak, 2008:155; Çavdar, 1995:308). Kiliye'göre (2008:227), kentlerde "*Halkevleri*", kırsal kesimde "*Halkodaları*" şeklinde örgütlenen bu yapı, devrim ilkelerinin ve ruhunun halka açılan kapılarıydı. Söz konusu ilkeler kadın, erkek, yaşlı, genç tüm yurttaşları görevli kılmakta, tüm çalışma ve girişimlere katılmayı ulusal sorumluluk olarak görmekteydi. Kırsal kesimde aynı doğrultuda işlev görecektir "*Köy Enstitüleri*"nin görünürdeki temel mantığı, devlet bütçesine fazla yük getirmeden kırsal kesimde öğretmen yetiştirilmesi ve söz konusu öğretmenlerin yine köy kökenli olması nedeniyle köyle daha çabuk ve etkili bir şekilde bütünleşebileceği ve köy koşullarında daha verimli olacağı düşüncesine dayanmaktaydı (Koçak, 2008:168). Timur'a göre (2001:2010), Köy Enstitüleri'yle köylünün okutulması ve daha bilinçli hale getirilmesinin yanında, köylüyü toprağa bağlamak suretiyle, büyük toprak sahiplerinin de çıkarına hizmet edilecekti. Zira büyük toprak sahipleri, Kemalist anlayış ve düzenlemelerin kırsala yayılmasında önemli işlev gören unsurlar olarak görülmekteydi.

1929 dünya ekonomik buhranının getirmiş olduğu sorunlar ve Kemalist devrimin halk tabanında oluşturduğu tepki ve hoşnutsuzluklara, hükümetin ekonomik ve sosyal alandaki başarısızlığı eklenince, ortaya çıkabilecek bir toplumsal patlamayı önlemek ve bastırmak amacıyla bir muhalefetin varlığı gerekli görülmüştü. Atatürk, ülkenin içinde bulunduğu sorunların temelinde, eleştirisiz ve denetimsiz bir hükümetin olduğu düşüncesiyle Fethi Bey'in bir muhalefet partisi kurmasını talep etmişti (Koçak, 2008: 147). Ahmad'a göre (1999:76,79), rejim henüz ülkeye, halkın şükran duyabileceği gerçek anlamda maddi yararlar sağlamadığından, kurulacak olan partinin, halkın ve rejimi eleştirenlerin şikâyetlerini açığa çıkaracak ve bir nevi emniyet sübabı görevi görecekti. Kurulacak olan partinin, "Cumhuriyetçilik" ve "laiklik" ülküsüne sadık kalmasını isteyen Mustafa Kemal'e karşı Fethi Bey, hükümetin partisinin çalışmasına olanak vermesini ve Cumhurbaşkanı olarak kendisinin de tarafsız kalmasını istemekteydi (Zürcher,1998:260). Ancak, kendisine güdümlü muhalefet görevi verilen, vekil sayısı pazarlıklar sonucu belirlenen Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'nin

(Tunçay,2010:259), bunun dışına çıkararak muhalefet etmeye başlaması, özellikle, 1929 ekonomik buhranı sonrasında, üretici ve halkın zor duruma düşmesini dile getirerek, “devlet tekelleri”ni sertçe eleştirmesi (Avşar, 1998:44), tek parti hükümetiyle özdeşleşen “demiryolu siyasetini” tenkit etmesi ve halkın belini kıran ağır vergilerin artık vatandaşı sarsmayacak şekilde ödeme gücüne göre alınacağı yönündeki (Naskali, 2015:101,114) köklü eleştiriler, sonun başlangıcı gibiydi. SCF’nin kısa sürede iktidar alternatifine dönüşmesinden rahatsızlık duyan Atatürk, Fethi Bey’e “tarafsızlık konusunda sözünü tuttuğunu, ancak kendi üzerinde, memleketi huzur içinde tutmak gibi sorumluluğu bulunduğunu”, sabırsızlıkla iktidara gelmek isteyen Fethi Bey’in, ülkenin emniyet ve huzurunu tehlikeye atabileceğini (Tunçay, 2010:272), kendi kurduğu partiyi kapatamayacağını zira kendisinin her türlü parti bağlantısından uzak bir devlet başkanı gibi davranamayacağını vurgulamaktaydı (Karpat, 2010:63). Atatürk, tek parti döneminin modernleşirmeci kazanımlarını, kendisinin öncülük ettiği parti bile olsa, liberal devlet anlayış ve uygulamalarına heba etmek istememekteydi.

Atatürk ve CHP’lilerin endişe ettiği gibi, SCF tek parti yönetiminden sıkıntı duyan tüm kesimlerin, hararetle desteklediği ve kuruluşu heyecan ve muhabbetle karşılanan bir parti görünümüne bürünmüştü. Halk kendi duygusuyla hareket ediyor, parti lehine gösterilerde bulunuyor, taksi şoförleri kadın ve erkek seçmenleri, sandık başına bedava taşıyordu (Naskali, 2015:101,108). İnalçık’a göre (2013:190), iktidar alternatifine dönüşen bu oluşum, Kemalist düşüncenin inşasını tehlikeye düşürebilecek bir nitelikte görüldüğünden yeniden tek parti rejimine dönülmesi gereği duyulmuştu. Devletçi CHP’nin karşısına, liberal Serbest Fırka örneğinde olduğu gibi, bir muhalefetin gereksinim duyulduğunda bile, “karşı-devrimci” bir niteliğe dönüşebileceği endişesiyle, ekonomik ve toplumsal görüş farkları arka plana atılarak, rejim sorunu ön plana alınmıştı (Kışlalı, 1995:22,23). Kısaca Çavdar’ın belirttiği gibi (1995:296), halkın yüksek teveccühü karşısında, kurucusu tarafından kapatılmak durumunda kalınan SCF deneyimi, aslında toplumda artan bunalım ve rahatsızlığın güdümlü oluşumlarla kontrol etmenin mümkün olmadığını, muhalefetin var olmadığı ve tek parti baskısı altında ezilen yığınların, kendi beklentileri doğrultusunda bir lider veya oluşumun arkasında hemen saf tutabileceğini göstermekteydi. Halk, tek parti dönemi politik uygulamalarından, öfke ve bıkkınlık duymaktaydı.

Sonuçta SCF'nin de kapatılmasıyla CHP, Mayıs 1931'deki parti büyük kongresinde partinin ana vasıfları; "Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılapçı" olarak nitelendirilmişti (Çavdar, 1995:317). Tek parti yönetim felsefesi, "devlet-parti" özdeşliğine doğru gitmeye başlamıştı. 1930'lardan sonra CHP'nin ve dolayısıyla ülkenin totaliter niteliği ağır basmaya başladı. 1931'de parti genel sekreterliğine getirilen Recep Peker'in totaliter ve baskıcı eğilimi, liberalleri endişelendirirken, partinin devlet üzerindeki ağırlığı artırmıştı. 1935'te, Almanya'nın Nazi örneğinde olduğu gibi, CHP ile devletin bütünleştirilmesini öngören tasarının kabulüyle, parti genel sekreteri içişleri bakanı, vilayet örgütü başkanları da vali olarak görev yapmalarının önü açılmış (Ahmad, 1999:82; Parla, 1997:151), Genel Başkan Vekili İnönü, Haziran 1936'da yayımladığı genelgede, parti ile devlet aygıtının birleştirildiğini açıklamıştı (Koçak, 2008:155-157). Kısaca tüm muhalif unsurların ve örgütlü yapıların susturulması, Kemalist ideolojiye dayanan statükonun kurulup kurumsallaşmasında önemli işlev görmüştü.

Kemalist devrimlerin amaç ve yönteminin, çok sesliliği ortadan kaldıracı nitelikte olduğu, zira dünyadaki tüm devrimlerin, kendisini yok edecek veya yolundan saptıracak, yürüyüşünü durduracak tüm eylem ve oluşumlara, özgürlük adına fırsat vermeyeceği (Kili,2008:208) düşüncesi kabul edilse de, SCF denemesi bile, Kemalist seçkinlerin, güdümlü bir demokrasi yoluyla, "gelenekçi-liberal" kesimleri kontrol altında tutma amacıyla, onların güdümlü bir karşıtlığını bile kabul edecek hoşgöründen yoksun olduğunu göstermekteydi (Kongar, 2005:143). Kısaca Tanör'ün de belirttiği gibi (2011:327) Kemalist devrimlerin amacı, yeni bir devlet ve toplum projesini "çağdaşlaşma" çerçevesinde gerçekleştirmektir. Eleştirilerin temeli; devrimlerin yöntem olarak, "kopyacılık", "aktarmacılık", "tepeden inmecilik", "otoriterlik" nitelikte olduğu, çoğulcu-özgürlükçü örgütsel yapının gelişmesine engel olduğu, devletin yüceltilerek bireysel özerkliğin gelişmesine set çekildiği yönündeydi. Kısaca tek parti dönemi ve uygulamaları, Batılı bir devlet ve toplum modelinin, muhaliflerin söz konusu olmadığı bir ortamda, yukardan dayatma ve baskıyla gerçekleştirilmeye çalışıldığı, bu süreçte demokrasi adına gözle görülür hiçbir gelişmenin söz konusu olmadığı aşikârdır.

3.3.1.4. Elverişli Uluslararası Ortam

Tek parti döneminin kurulduğu ve kurumsallaştığı dönemde, uluslararası ortam ve şartların, elverişli bir ortam sağladığı ortadadır. Samuel P. Huntington (1993:10-27), otoriter tek partili ve askeri veya kişisel diktatörlüğe dayanan rejimlerden, çok partili demokratik düzene geçişi, üç ana dalga olarak bahsetmektedir. Amerikan ve Fransız Devrimlerinin önemli kaynaklık yaptığı birinci dalga'nın, 1828 yılında Fransa, İngiltere ve bazı Batı Avrupa ülkeleri ve ABD'de başladığı, 1920'lerde sona erdiğini, ikinci demokratikleşme dalgasının, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya, İtalya, Japonya ve Türkiye ve Yunanistan'ın da içinde olduğu ve diğer Amerika kıtası bazı ülkelerde başlayıp, 1960'lı yılların başlangıcında sürecin tersine döndüğünü ve son olarak da halen devam etmekte olan üçüncü dalganın, 1970'li yılların ortalarında başladığı ve temelde Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsadığını ancak bu gelişmelerin Çin ve İslam dünyasını fazla etkilemediğini belirtmiştir. Huntington belirttiği, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki geçiş dönemi, henüz demokratikleşmede ikinci dalganın başlamadığı, otoriter veya totaliter rejimlerin hayat bulduğu bir dönemdir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası Versay statükosundan memnun olmayan devletlerin, otoriter veya totaliter sistemlere sahip olduğu bir gerçektir. Mesela eski bir sosyalist gazeteci olan Benito Mussolini, İtalyan Faşist Partisi'ni kurarak önce kırsal kesimde örgütlenmiş, sonra da sanayileşmenin ve hızlı kentleşmenin olumsuz etkilerinden rahatsızlık duyanların desteklemesiyle iktidara gelmişti. Eski Roma'nın canlandırılması, "Akdeniz bizim deniz" sloganıyla dikkat çeken Mussolini, bir yıl içinde tam bir dikta rejimi tesis ederek, tüm muhalif örgütlenmeleri ve sendikaları yasaklamış, devlete bağlı tek bir sendikal yönetimi ve devletle bütünlük içinde bulunan emekçi kesime dayanan sistemi kurmuştu (Tünay, 1995:158-160). Birinci Dünya Savaşı'nın mağlup ülkelerinin başında gelen ve 1919'da Weimar Anayasası temelinde kurulan Almanya'da, zamanla aşırı sağ akımın güç kazanması ve "Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (Nazi Partisi) nezdine temsil edilmesi ve Adolf Hitler'in liderliğini üstlenmesiyle militarist bir yapıya bürünmüş, 1929 ekonomik buhranın getirdiği memnuniyetsizliği de arkasına alarak iktidara gelmişti. İktidara geldikten sonra tıpkı İtalya'da olduğu gibi, diğer tüm partileri yasaklayarak Nazi Partisi diktatörlüğünü kurmuş, tüm işçi teşekkülleri ve sendikalar devlet partisi olan Nazi Partisi'ne bağlanmıştı (Armaoğlu, 1992:237-241). Görüldüğü

gibi, gerek İtalya’da gerekse Almanya’daki söz konusu faşist ve aşırı milliyetçi ve ırkçı yönetimler, darbeye değil, demokratik kanalları kullanarak yönetime gelmiş ancak iktidarını sınırsız kılmak için, demokratik kanalları tamamen kaldırmış veya oldukça kısıtlamışlardır. Birinci Dünya Savaşı’nda 1917’de “Bolşevik Devrimi”yle, siyasal iktidarı ele geçiren Lenin ve arkadaşları, “emperyalist mücadelenin” bir ürünü olduğunu düşündüğü savaştan çekilerek (Tünay, 1995:147,148), tek partinin her alandaki belirleyiciliğine dayanan komünist sistemle yönetilmeye başlanmıştı. Kısaca Özbudun’un belirttiği gibi (2011b:22-24), demokratik olmayan rejim tipleri, özellikle iki dünya savaşı arası dönemde kendisini açıkça ortaya koymuştur. Bazı Avrupa ülkeleri ve Latin Amerika’da yaygınlık gösteren bu rejimler, Portekiz’in “Salazar” ve İspanya’nın “Franco” yönetiminde, korporatist unsurları birleştirmiş zayıf bir tek parti rejimi söz konusu olmuştur. Latin Amerika’da Brezilya’daki “Vargas” ve Arjantin’deki “Peron” rejimleri, organik devletçi ve korporatist unsurlara da yer veren bürokratik-askeri rejimlere dayanmıştı.

Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği’ndeki antidemokratik yönetimlerin kazandığı dönemseller başarılar, yeni bir devlet-toplum kurma aşamasındaki Türkiye Cumhuriyeti için örnek teşkil etmiş, sınıfsız, korporatist toplum modeli, demokratik yönlü değişim iradesini engellemiştir (Dursun, 1999:23). Ögün’e göre (2004:50,51), Birinci ve İkinci Dünya savaşı sonrası, savaşın yarattığı dünya ilişkileri Türk kültüralistlerin işine gelmiştir. Zira içine kapanmış bir dünya, savaşın yaralarını sarma hedefine kenetlenmiş kalkınma ve istihdam kapasiteli yüksek ekonomik politikalar, genç ulusçuluğun aciliyet kazanan geri kamışlıktan kurtulma hevesleri ve söz konusu toplum üzerinde kontrolleri sürdürmelerinde işlevsel olmuştu. Demokratik yönetimin, uluslararası alanda henüz yerleşiklik kazanmadığı herhangi bir baskının söz konusu olmadığı bu dönem, demokrasiden ziyade modernleşmeyi öne alan, bunu da otoriter yöntemlerle uygulayan tek parti yönetiminin işine gelmişti. Sonuçta Dursun’un da belirttiği gibi (1999:23), İkinci Dünya Savaşı sonrasında, savaşın Batılı demokratik ülkeler tarafından kazanılmasıyla, dünya şartlarında yeni bir demokratik düzen kurulmuş, söz konusu bu durum tek partili antidemokratik bir yönetimin değişmesinde önemli etkide bulunmuştur. Zira Türkiye’de gerek tek parti döneminde, gerekse çok partili siyasal hayata geçişte, dış dinamiklerin önemli bir belirleyiciliği söz konusudur.

3.3.2. Statükonun Politik Anlayış ve Uygulamaları

Türk siyasi tarihi, “devlet aklı” ile toplumsal alanın, bir nevi gerilimini ortaya koyan tarihtir. Cumhuriyet’in, “yurttaşın yurdu değil, devletin mülkü” olarak algılanmasıyla başlayan gerilim, pozitivist modernleşmeyle birlikte başlamıştır (Kurtoğlu, 2009:617). Batı’dan etkilenen ve kendilerini “aydınlanmış” olarak gören Osmanlı-Türk siyasi yöneticileri, geri düzeyde kaldığını düşündüğü toplumu, ilerletmek adına hareket etmiş, “halkın onayı” gibi bir meselesi olmamakla birlikte, halk küçümsenerek, “güdülmeye gereken bir sürü” olarak görülmüştü (Tunçay, 2010:335). Türk modernleşmesi; Kahraman’ın belirttiği gibi (2008:4,5) elit merkezli, tepeden inmece, devlet odaklı ve kurtarıcılık misyonu içeren, toplumsal refah ve iyinin oluşturulmasından ziyade, statükonun devamı ve ülkenin dışarıdaki itibarını öngören bir anlayışa dayanmıştır. Statükocu anlayış ve uygulamalar, aşağıda toplam altı madde olarak değerlendirilmiştir.

3.3.2.1. Kutsal Devlet Anlayışı ve Merkezîyetçi-Bürokratik Yapı

Türk siyasi kültüründe idari kurumların kutsallaştırılması ve iktidarın tepede ve merkezde yoğunlaşmasının kökleri, Türklerin İslam öncesi tarihine kadar dayansa da, geç Osmanlı döneminin küçülen sınırları, bu düşünce tarzının imparatorluk sonrası zamanlara yayılmasına neden olmuştur (Findley, 2012:6). Ortaylı’ya göre (2013:71), mukaddes bir kurum olarak görülen devlet, rastgele veya sosyal sözleşmeyle kurulmamıştır. Devlet düşüncesinde İslam’ın belirleyiciliği önemli olup Cevdet Paşa’nın da ifade ettiği gibi, “devlet vahyin eseridir” anlayışı hâkim olmuştur. Efeğil’e göre (2012c:193), bu anlayışla Cumhuriyeti kuran kadrolar, demokratik yönetimden ziyade, Cumhuriyetçi bir anlayışı öne alarak güçlü devlet yapısını pekiştirmeye çalışmış, bu felsefenin sonucu merkezi otorite çok güçlü hale gelirken, toplumsal grupların alanı son derece sınırlı kalmıştır. Padişahlıktan Cumhuriyet’e geçiş, devletin mutlakçılığını değiştirmemiş, “toplumun devleti” olmaktan ziyade, “devletin toplumu” söz konusu olmuş (Belge,2009:49), devlet-toplum/birey ilişkisi de bu doğrultuda gelişerek güçlü devlet, zayıf toplum olgusu, örgütsel yapıların devlete olan bağlılığını veya bağımlılığını değiştirmemiştir. Cumhuriyeti kuranların güçlü devlet anlayışı, liberalizmin “negatif” devlet anlayışı yerine “pozitif ve aşkinci” bir anlayışa dayanmaktadır. Hâkim siyasal kültürdeki devlet, onu yönetenlerden bağımsız, hatta

toplumun ötesinde veya üstünde bir kurum olarak algılandığından, bireyciliği öne çıkaran liberal gelişmeler hiçbir zaman yaşanmamıştır (Arslan, 2005:239,240). Kutsal ve yüce devlet anlayışı, Erdoğan'ın belirttiği (1995:121,130), bir nevi “hikmet-i hükümet” felsefesine dayanmıştır. Devletin yapmış olduğu eylem ve işlemler, yönetilenler tarafından tam olarak anlaşılmasa da, gerçekte bunda anlaşılmayan bir hikmetin bulunduğu yönünde sorgulanamayan bir devlet düzeni söz konusudur. Bu anlayışta devlet, demokratik devletlerde olduğu gibi, toplumsal taleplere dayalı siyasa üretip uygulamaktan ziyade, kendisinin saptadığı ve yararlı olduğuna inandığı uygulamaları hayata geçirmekte (Karadağ,2005:334), bir nevi topluma klavuzluk yapan, iyinin veya kötünün ne olduğunu topluma gösterip onu aydınlatan, yeri geldiğinden toplumu veya bireyi cezalandıran veya mükâfatlandıran bir patrimonyal anlayışa kaynaklık etmektedir. Kısaca Köker'in de belirttiği gibi (2002:101,110,111), kutsal devlet anlayışındaki devlet, sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış kitle tasavvurunun en üst iradi organı olarak algılanmış, bu durum Cumhuriyet ile demokrasi arasındaki gerilimi sürekli ve canlı tutmuş, modern topluma yönelik demokratik siyasal süreçler içinde yapılan tartışmalar, devlete yönelik bir tehditmiş gibi sunulmuş dışlanmıştır.

Kutsal devlet anlayışını şekillendiren temel unsurun, merkezîyetçi bürokratik yapı olduğu aşikârdır. Heper'e göre (2012:40) aşkın devlet, zayıf toplum anlayışı, bürokratik seçkinlerin, topluluğu bir arada tutup kontrol edebilmek için, başvurduğu önemli bir araçtır. Osmanlı-Türk siyasetinde, merkezîyetçi bürokratik yapının güç kazandığı dönem Tanzimat'la birlikte başlamış, Osmanlı bürokrasisi, Tanzimat'la gelen can ve mal güvenceleriyle, “kapıkulluğu” vasıflarından arınarak (Tanör, 2011:107) Batı'daki gibi, alınan siyasi kararları uygulayan sınıf olmaktan ziyade, siyaset yapma eylemine girişmiştir. Söz konusu bu yapı, ortalama İki Yüz yıllık modernleşme çabalarına da geniş ölçüde yön vermiş, Cumhuriyet dönemindeki etkinliği zirveye ulaşmıştır (Heper, 1974:1-20). Bürokratik yapının temel niteliği, siyasal süreçlerde etkinliği ve siyasaları kendi ideolojik anlayış ve çıkarlarına göre yorumlamalarıdır. Zira resmi ideolojiye itaati veya ideolojinin aktarımını ordu, bürokrasi ve aydın kesimi üstlenmiştir (Alkan, 2002:379). Cumhuriyet döneminde merkezîyetçi bürokratik anlayışın güç kazandığı dönem, tek parti dönemidir. Özellikle Şeyh Sait isyanı sonrasında, “Takrir-i Sükun Kanunu”yla, iktidarın ve devlet aygıtının kontrolü, Atatürk liderliğindeki sivil-askeri bürokrasinin eline geçmiştir (Timur,2001:79). CHP'nin bu konudaki temel görüşü,

devlet gücüyle kişiyi ve toplumu baştan aşağı bütünüyle değiştirmenin mümkün olduğuna inanan sert bürokrasilere has, siyasi irade uygulamalarına dayanmaktaydı. Karpat'ın da belirttiği gibi (2014a:149), parti içinde hâkim olan bu görüşü ve sert tutumu savunan İnönü, bu tutumu ancak inkılapları kökleştirmek amacıyla geçici bir süreyle zorunlu görse de, iktidarını uzun süre aynı yöntemle devam ettirmiştir. Böylece söz konusu inkılapların yanında bürokratik zihniyeti de kökleştirmişti.

Sonuçta tek parti döneminde, devletin birey karşısında daha ağır bastığı, devletle özdeşleşen partinin yurttaşlara hak ve ödevler verdiği, “bireysel haklara saygılı devlet” anlayışı yerine, “devlete karşı ödev ve sorumlulukları olan birey” anlayışının hâkim olduğu söylenebilir (Parla, 1997:33,34). Çok partili sisteme geçişteki seçim, parlamento ve siyasi partilere şüpheyle bakan merkezîyetçi bürokrasi, DP'nin iktidara gelmesiyle, seçilmiş siyasi iradeye karşı muhalefetin kaynağını oluşturarak ülke siyasetindeki etkinliğini sürdürmüş (Tuncel, Bakan, 2013:5348), zira bürokrasinin askeri kanadı, 27 Mayıs'la iktidarın antidemokratik yolla el değiştirmesini sağlamıştır. Kemalist ideoloji çerçevesinde yürütülen modernleşme uygulamalarının önemli özelliği, siyaseti içermemiş olmasıdır. Kısaca devletin tek özne olarak algılandığı bir toplumda siyaset, sadece söz konusu öznenin tasarrufundan ibaret olarak ortaya çıkmış, dolayısıyla siyasetin tartışma, çatışma veya uzlaşma unsurları ortadan kalkarak, “devlet aklı” veya “hikmet- hükümet” anlayışı hâkim olmuştur (Argın,2009:95). Karadağ'ın belirttiği gibi (2005:311,312), böyle bir anlayışın hâkim olduğu bir durumda devlet, işine geldiği dönemlerde demokratikleşme çabalarına hız verebilirken, toplumsal taleplerden bağımsız olarak tanımladığı devletin “âli çıkarlarını” söz konusu edip, bu durumu tersine çevirebilmekte veya önceki kazanımları bile geriletebilmektedir. Demokratikleşme talepleri, şayet uluslararası ortamda destek görüyorsa, kolay bir şekilde güvenlik veya rejim sorununa dönüşebilmiştir. Siyasal kültürde varolan merkezîyetçi kutsal devlet anlayışı, bunu değiştirme amacıyla gelen siyasal yapıların bile sıkıntıya düştüğü zamanlarda, bu anlayışa sıkı sıkıya bağlandığını göstermektedir.

3.3.2.2. Farklılığı Dışlayan Toptancı Anlayış

Kemalist düşüncenin en tipik özelliği, bireyselliğin ve farklılığın temel alındığı liberal düşüncenin tersine, genel uyumu ve birlikteliği temel almasıydı. Sınıf çatışmasını gereksiz gören, uzlaşma esasına dayalı ve organik dayanışmayı hedefleyen

“solidarist” düşünceden beslenen Cumhuriyet dönemi seçkinleri, uluslaşmayı “merkezileşme” ve “tek tipleşme” olarak algılamıştı (Karadağ, 2005:317). Timur’a göre (2001:35,166), Kemalist Cumhuriyet’in, “milliyetçilik” ve “halkçılık” fikirleri, sınıf çelişkileri yerine, toplumun ahenkli bir bütünlüğünü ortaya koyan ilkelerdir. Öngörülen tek bir kalıba uygun ulus inşası sonuçta milletin devleti yerine, devletin milletini ortaya koymuştur. Cumhuriyet rejiminin en belirgin özelliği, kişisel çıkardan çok toplumsal yarara vurgu yapmasıydı. Zira “tek devlet tek millet” sloganıyla hareket eden Cumhuriyetin kurucularının, asker kökenli olduğu düşünülürken, rejimin otoriter karakterli olduğu aşikârdır (Erol, Ozan, 2011:20). Atatürk, “ülke halkının farklı sınıflardan teşekkülü olarak değil, meslek grubu üyeleri arasındaki bölünmüş bir topluluk olarak gördüklerini” belirtmekteydi (Mardin,2005:223). Kahraman’a göre (2001:43), Türk toplumsal yapısında, demokratik kültürün oluşmamasının önünde engel olarak görülen, Gökalp’in “hak yok vazife var” anlayışı, “kendi kaderini tayin edebilecek” demokratik bireyi henüz doğmadan boğmuştu. Kısaca Parla’nın belirttiği gibi (1997:78-81), CHP parti programında, cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik yurttaş yetiştirmekten bahsederken, aslında evrensel bilgi ve kültür değerlerini öğrenip sorgulayan bir yurttaş tipinden ziyade, tek parti ideolojisini sorgulamadan içselleştiren bir yurttaş projesi amaçlamıştı. Özellikle 1935 parti programında, yetiştirilecek yurttaş vasıflarına “halkçı”, “devletçi” ve “devrimci” vasıfları eklenerek “Altı Ok” tamamlanmış, söz konusu anlayış bir nevi anayasal temele oturtulmuştu.

Kadro Dergisi etrafında toplanan aydın seçkinlerle onlara destek veren bürokrat seçkinler, Türk toplumunda Marksist anlamda egemen sınıfın bulunmadığı gerekçesiyle “halkçılık” ve “devletçilik” ilkelerine kuramsal temel kazandırmak için, Kemalist ideolojinin “imtiyazsız-sınıfsız-kaynaşmış” bir toplum oluşturmada büyük önem taşıdığını ileri sürmüşlerdi (Kışlalı, 2004:175). Devletçi elit, yeniden oluşturmayı hedeflediği toplumun temel taşı olan, “tek tip insan” modelini gerçekleştirmek için, bu amaçla ideolojik eğitim veren, Halkevleri’ni, Köy Odaları’nı, mahalle köy veya kent demeden sosyal hayatın en ince alanlarına kadar yaygınlaştırmıştı. Devlet için beşeri kaynak olmanın dışında fazla anlam ifade etmeyen toplumun, devletiyle tek yürek olması hedeflenmişti (Çaha, 2008:30,31). Halkevleri Karpat’ın da belirttiği gibi (2010:65), CHP’nin, “milliyetçilik” ve “halkçılık” çerçevesinde kültürel modernleşmeyi gerçekleştirmek için kullanılmıştı. Başta Halkevleri olmak üzere, kırsalda Halkodaları

ve Köy Enstitüleri, Kemalist statükoyu ülkenin en ücra köşelerine taşıyan önemli kurumlara dönüşmüştür. Kemalist düşüncenin, “seçkinciliğe” karşı ortaya koyduğu “halkçılık” düşüncesi, “ayrıcalıksız sınıfsız” ve toplum fikrine dayanmaktaydı (Kışlalı, 1995:42,43). Halkçı anlayış, Cumhuriyette “ümme” fikrinin terkedilmesiyle, toplumun ideallerini belirleyecek ve siyasi karar verme sürecini etkileyecek yeni bir kavrama olan ihtiyacın, toplumsal bütünleşme bağlamında önemli görülmüştü (Heper, 1974:94). Çavdara göre (1995:249,250), CHF’nin, Eylül 1923’teki nizamnamesindeki halk kavramı; her hangi bir sınıfa ait olmayan, hiçbir cemaat ve sınıfın imtiyazını kabul etmeyen, kanun önünde mutlak bir eşitliği kabul eden fertleri ifade etmekteydi. Karpat’ın belirttiği gibi (2010:70,71; 2014a:142,143), CHP yönetimi, çağdaşlaşmaya yapısal değişimden ziyade kültürel değişimle ulaşabileceğini düşündüğünden, halkçılık anlayışını da bu bağlamda şekillendirmiş, birleşmiş bir toplum ve ulus amacına uyumlu, sınıfsız bir toplum oluşturma amacına endekslemişti. Oysa halkçılığın 1920-1922 dönemindeki anlamı, idarenin halkın isteklerine dayandığı, verilecek kararlarda halkın istek ve ihtiyaçlarının, gelenek ve kültürünün göz önünde bulundurulacağı, bütün vatandaşların eşit kabiliyete sahip olduğu, her bireyin kendi çıkarını ve yolunu tayin etmeye muktedir olduğu yönündeki anlayışa dayanmıştı. Ancak bu anlayış, tek partinin otoriter yönetimi ve ideolojik arayışın bir sonucu olarak terkedilmişti.

Türk milliyetçiliğinin ideoloğu olarak kabul edilen Gökalp anlayışındaki milliyetçilik, “korporatist-solidarist”⁵ bir toplum modeline vurgu yapmakta, “ben-sen yok biz varız” söylemi ile “gözlerimi kaparım vazifemi yaparım” vurgusuna dayanmaktaydı (Kahraman, 2008:113). Cumhuriyetçilik düşüncesi, bireyin kişisel çıkarlarına yönelmesi veya ağırlık vermesini olumsuzlayıp toplumsal birlikteliğin ve “ortak yarar” düşüncesinin öncüllendiği bir anlayışı ifade etmekteydi (Erol,Beyhan, 2012:348). Bireysel çıkar yerine, ortak yararın temele alınması, ülke topraklarını parçalamak isteyen düşmanların her zaman pusuda yattığı düşüncesiyle meşrulaştırılmak istenmişti. Sonuçta Kemalist ideolojinin halkçılık ve milliyetçilik

⁵ Söz konusu bu kavram, İtalyan faşizminin, kapitalizm ve sosyalizmin dışında “üçüncü yol” olarak gördüğü, para ve emeğin organik ve ruhani bir bütün oluşturduğu fikrine dayanmakta, bu bağlamda iş dünyası ve emekçiler arasındaki sosyal uyuma dayalı ahlaki ve ekonomik yükselişe vurgu yapmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, (Çev). H. İnanç, 8. Bsk. Liberte Yay. Ankara.

anlayışı, sınıf mücadelesini ve sınıfların çıkar çatışmasını hatta sınıfların varlığını bile reddeden bir anlayışa sahiptir. Bütün sınıfları ve zümreleri içine alan kapsayıcı tek partinin ve ülkenin bir an önce iç barışa ve siyasal iktidara kavuşturacak anti liberal/sosyalist fakat “korporatist-kapitalist” bir rejim modelinin gerekliliği önemli görülmüştür (Parla, 1997:219). Bu düşüncede, sosyal sınıf olgusu reddedilerek, toplumda sadece sosyal grupların bulunduğu ve bunlar arasında da çıkar çatışmasının yaşanmadığı düşüncesi etkili olmuştur (Heper,1974:94). Çavdar’a göre (1995:317), CHP’nin halkçılık anlayışında kendisini bulan, “sınıf yok işbölümü var” şeklindeki yaklaşımı, halkın ayrı ayrı sınıflardan oluşmadığı, bireysel ve toplumsal hayattaki iş bölümüyle oluşmuş bir camiyi temel prensip olarak kabul ettiğini ifade etmekteydi. Kısaca Tunçay’ın belirttiği gibi (2010:50), Kemalizm’in “Altı Oku”ndaki halkçılık anlayışı, demokrasiyle özdeş olmayıp sınıf çatışmasını yadsımakta, “mesleki ve zümrevi tesianüte” bel bağlamakta, demokrasinin liberal veya plüralist türüne veya sosyalist türüne aykırı düşmektedir. Bu anlayış, toplumunun sınıfsız yapısına dayanarak, onu pasif ve edilgen bir toplum haline getirip, toplumu şekillendiren toplumsal mühendislik projesine de elverişli ortam sağladığı aşikârdır.

3.3.2.3. Gelenekseli ve Dinsel Baskılayan Laiklik Anlayışı

Laiklik temelde; dinin devlet işlerinden ayrılması, her hangi bir din, mezhep veya tarikatın devlet işlerine karışmaması ve kendisine bir ayrıcalık istememesi zira devletin her türlü faaliyetinin, her hangi bir dine veya mezhebe göre belirlenmemesi, devletin tüm din ve mezhepler karşısında tamamen tarafsız olmasını ifade etmektedir (Akşin, 2008:119). Seküler Batılı toplumlarda, devletin dinsel ilkelerle yönetilmesini savunan feodal kalıntılar, burjuva devrimiyle ciddi biçimde tasfiye edildiği için, laik politikalara fazla rastlanmamaktadır. Batı dışında, “çağdaşlaşma” meselesi çerçevesindeki laiklik sorunu dinin siyasi, hukuk ve eğitim başta olmak üzere, sosyal hayatın tüm alanını ilgilendiren ve halk gelenekleriyle karışmış niteliğinden kaynaklanmaktadır (Oran, 2002d:22; Berkes, 2008:536,537). Cumhuriyetin kurucuları, aydınlanmacı fikirlerini İngiliz geleneğinden ziyade, daha katı ve sert nitelikteki kıta Avrupası ve özellikle Fransız Devrim ilkelerinden aldığından, laikçi politikalar da zamana zaman Fransız Jakobenlerini andıracak nitelikteydi.

Osmanlı'nın din devleti mi, yoksa laik bir devlet mi tartışmaları bir yana bırakılırsa, Osmanlı'da adalet düşüncesinin esas alındığı, kamu yararı düşüncesinin, dinden daha öncelikli olduğu söylenebilir. Siyasal ve sosyal alandaki şer'i hukuktan kalan boşluk ve gereksinimler, "kanunnamelerle" doldurulmaya çalışılmıştır (Karadağ, Çiçek, 2013:466,467). Osmanlı'da laikliğin temeli, Tanzimat ve meşrutiyet dönemlerinde, çağdaşlaşma sürecinin yapısal bir gereği olarak ortaya çıkmıştı. Çok uluslu ve çok dinli imparatorluğu, başat veya baskın bir ulusun diniyle tanımlamak artık imkânsız hale gelmişti. Zira "devlet-i aliye" eski gücünü yitirmiş, yabancı güçlerin baskısıyla demokratikleşmeye zorlanıyordu (Tunçay, 2010:215). İkinci Mahmut döneminde kurulan laik nitelikteki "Rüşdiye" okulları, mektep ile mesleki okul veya devlet dairelerindeki meslek eğitimi arasında köprü oluşturmuştu. Laik temelli yüksek öğretim alanında 1859'da kurulan "Mekteb-i Mülkiye" önde gelen okullardan biriydi (Zürcher, 1998:96). 1914-1918 İttihat ve Terakki döneminde, Osmanlı reformculuğu radikal bir hal almış, medreselere yeni düzenleme getirilirken, müftülere fetva konusunda tüm mezhepleri dikkate alma zorunluluğu getirilmişti. Şeyhülislam meclisten çıkarılırken, dini mahkemelerin, okulların ve vakıfların denetimi, ulemanın elinden alınarak, "Adliye Maarif ve Evkaf Nezaretleri"ne verilmişti. Almanlardan esinlenerek hazırlanan "Miras Kanunu", kadınlara kısmî boşanma hakkı veren hükümler içermekteydi (Findley, 2012:234,235). Kahraman'ın belirttiği gibi (2008:167), Tanzimat'la başlayan modernleşme-laikleşme süreci, pozitivist anlayışın içselleştirdiği; "aydın öncülüğü", "materyalizm" ve "sivil din anlayışı" gibi unsurlarla, "ilericilik-gericilik" tartışmalarının temelini oluşturmuş, ilericilik anlayışı kendisini din dışılıkla özdeşleştirmişti.

Cumhuriyet döneminde, milli mücadelenin başlangıcından Cumhuriyet'in ilanına kadarki sürede, halk arasında tek birleştirici unsurun İslami dayanışma olması önemliydi. Tunçay'ın belirttiği gibi (2002:92), bu dönemde, "dinin siyasete alet edilmesi" konusunda, Osmanlı bile geride bırakılmıştı. Cumhuriyetin ilk dört ayında halifelik devam etmiş, 1928 yılına kadara, "Türk devletinin dini İslam'dır" hükmü korunmuştu. Milli mücadele yıllarında yürütülen İslamcı siyaset, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra değişmeye başlamış, "kutsallaştırılmış geleneğin boyunduruğundan

kurtulma” olarak nitelendirilen çağdaşlaşmayla özdeş tutulan laikleşme hareketleri peşi sıra gelmeye başlamıştı. Laik uygulamalar, içerik olarak radikal ve jakoben⁶ bir yöntemle yürütülmüş (Karadağ, Çiçek, 2013:470), laisizm, toplumun düşüncesini İslam egemenliğinden kurtarmak, böylece arzulanan çağdaş uygarlığın ilkelerini benimsemelerini sağlamak amacıyla geliştirilmiş pozitif bir düşünce olmuştu (Karpat, 2007:43). Kışlalı’ya göre (1995:30), laiklik ilkesi, devletçilik dışındaki diğer tüm ilkelerin gerçekleştirilmesinin bir ön koşulu niteliğindedir. Laiklik olmadan demokrasi olmaz, düşünce özgürlüğü ve gerçek bir seçim olamazdı, laiklik olmadan milliyetçilik olmaz, “ulus” yerine “ümmeçilik” söz konusuydu. Laikliğin olmadığı yerde, halkçılık ve devrimcilik de olmazdı zira din devletlerinde, halkın isteğinden ziyade, dinsel seçkinlerin düşünceleri önemliydi.

Cumhuriyet dönemi laik politikaları, tek parti döneminin diktatörlüğe döndüğü, “Takrir-Sükun Yasası”nın getirdiği ortamda mümkün olmuştu. Söz konusu kanunun ortaya koyduğu buyurgan bir ortamda, tekke, zaviye ve tarikatlar yasaklanmış, takvimde, alfabede değişiklik yapılmış, Batı yasaları hiçbir süzgeçten geçirilmeyerek, bir nevi “çeviri yasalarla hukuk devrimi” gerçekleştirilmişti (Tunçay, 2002:92). Takrir-i Sükun’da yapılan değişiklikle dini, siyasi gayeler uğruna kullanılmak üzere teşkil edilen her türlü cemiyetlerin yasa dışı olduğu, bu fiili gerçekleştirmeye çalışanların da vatan haini olarak yargılanacağını belirtmekteydi. Mart 1924’te “Şeriye ve Evkaf Vekaleti” kaldırılarak yerine “Diyanet İşleri Başkanlığı” getirilmiş, “Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla eğitim veren tüm kurumlar birleştirilmiş, Hilafet kaldırılarak Osmanlı hanedanlığına mensup tüm kişiler, yurt dışına çıkarılmış, “Şapka Kanunu” kabul edilmiş, tekke, zaviye ve türbelerin ve buralarda kullanılan ünvanların kaldırılmasına karar verilmişti. Söz konusu yasa ve uygulamalara karşı gelenler için Ankara İstiklal Mahkemesi görevlendirilmiş (Çavdar, 1995:284-286). Söz konusu uygulamaların, Fransız Devrimcilerinin jakoben yorumcularından fazla farkı olmadığı aşikardı. Din adamlarına özgü giysilerin, ancak din görevi yapılırken kullanılması yönünde sınırlama

⁶ Kısaca “tepeden inmecilik” anlamına gelen jakobenizm, Fransız İhtilali’nde, Jakoben tarikatından kalma eski bir manastır binasında toplanan devrimcilere verilen bir isim olarak, devrimin en radikal ve terör uygulayan takımı oldukları için de, Fransız İhtilali ile özdeşleşmişlerdir. Fransa’da Jakoben gelenek Katolikleri okullardan, memuriyetten, ordudan atmış, onlara "Cumhuriyet’in paryaları" muamelesini yapmıştır. Taha Akyol, *Milliyet*, 1998. <http://www.milliyet.com.tr/1998/01/18/yazar/akyol.html>

getirilmiş, din propagandası yapılması amacıyla siyasal parti kurulması kanun dışı sayılmış, dini siyasal amaçlı kullanma yasadışı kabul edilmişti (Berkes, 2008:534). Son olarak, Nisan 1928’de, tartışılmadan meclise sunulan anayasa değişikliği kanunuyla, “Türkiye Devleti’nin dini İslam’dır” ibaresi kaldırılmış, böylece devletin laikleştirme eylemi Anayasa’da yapılan değişikliklerle tamamlanmıştı (Karpat, 2014a:153; Kongar, 2005:113). Söz konusu uygulamalar özellikle hilafetin kaldırılması, Milli Mücadeleyi yürüten kadrolar arasında derin görüş ayrılıklarına hatta yurtdışına ilticalara bile neden olmuştu. Ortaylı’ya göre (2014:185-187), hilafet, sadece saltanatın bir uzantısı olarak görülmesinden değil, Kemalist iktidarın, laik bir toplum düzeni oluşturma amacının bir sonucu olarak kaldırmıştı. İzmir Vekili Seyid Bey, “Hilafet’in Mahiyet’i Şeriyesi” adlı eserinde, hilafetin dini değil, dünyevi ve siyasi bir kurum olduğunu belirterek hilafetin ilgasını savunmaktaydı.

Cumhuriyetin dinle ilgili en önemli tasarrufu, dinin toplumsal ilişkiler ağındaki egemenliğine son vererek, onu Diyanet İşleri Başkanlığı nezdinde, devletin kurumsal bir parçası yani kendi egemenliğinin bir parçası haline getirmektir. Zira laiklik, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılarak devletin tarafsızlığını değil, dinin devletin denetim altına girmesinin veya din işlerinin devlet eliyle yürütülmesini ifade etmekteydi (Kurtoğlu, 2004:209). Ancak, dini geri kalmışlığın sebebi olarak gören ve aynı şekilde onu siyasallaştıran devlet, kriz dönemlerinde, toplumsal bağı tesisinde ideolojik bir tutkal olarak işlev gören dine başvurmaktan da beis görmemiştir (Kurtoğlu, 2009: 617,618). Özellikle tek parti döneminin laik uygulaması, İnönü döneminde neredeyse din karşıtlığının sınırına dayanacak şekilde yoğunlaşmış, camiler kapatılarak depo olarak kullanılmaya başlanmıştı (Karpat, 2010:76). Kurtoğlu’nun belirttiği gibi (2009:621), Cumhuriyetin laiklik anlayışı, dini siyasetten veya devletten ayırmaktan ziyade, onu hukuktan, ahlaktan, toplumsal gelenekten ve kısaca toplumun değerler ve davranışlar sisteminin merkezi olmaktan çıkarmak şeklinde vuku bulmuştur.

Sonuçta Türkiye’de, Batı’da olduğu gibi dinin siyasal ve toplumsal alandan tecrit edilmesi yani sekülersit felsefenin gelişmemiş olması gerçeğinden hareketle Kemalistler, devletin dini belirleme ve kontrol etme yönünde bilinçli bir tercihte bulunarak, laikliği politik bir tercih olarak, devletin egemen sistemin devamı bağlamında gerekli görmüşlerdir (Kahraman, 2001:44). İslam’ı anlayıştaki dinsel alanla,

laik alan gibi bir durumun olmaması, yani dinle devletin birbirinden ayrılmasının söz konusu olmadığı yönündeki anlayış, devletin dinden bağımsızlığının sağlanması için, dinin devletin kontrolüne girmesi gerektiği yönündeki anlayışa neden olmuştur (Toprak, 2009:453,454). Kemalistler laikliği, Kant'ın aydınlanma çerçevesinde belirttiği, “vesayet” olarak nitelendirdiği “insanın başkalarının yönlendirmesi olmaksızın anlağını kullanmama yetisi” bağlamında düşünmüş, devlet eliyle dinden veya diğer unsurlardan arınmış yurttaşı oluştururken, vesayetten kurtardığı bireyi “devletçi vesayetin” eline teslim etmiştir (Kahraman, 2001). Karadağ ve Çiçek'in belirttiği gibi (2013:464,474), yapılması gereken, siyasal ve sosyal gelişme ve farklılaşmalara paralel olarak, siyasal alanla dinsel alanın birbirinden ayrılması gereğidir. Bu durum dinin yok sayılmasından ziyade onu siyasal alandan çıkararak kavga ve çatışmaların bir unsuru olmaktan kurtararak ona özek bir durum sağlamaya yönelik olmalıdır. Farklı dinlere mensup bireylerden oluşan bir toplumda, her hangi bir dinin etkin olması, diğerlerinin ötekileşmesine yol açacağından, aslında laiklik, farklılıkların barış içinde bir arada yaşamasının da garantisini oluşturmaktadır.

3.3.2.4. Devletçi Ekonomi Anlayışı

Devletçilik anlayışı yeni kurulan devletlere önderlik eden milliyetçi elitlerin, sadece siyasi alanda değil, aynı zamanda ekonomi üzerinde de hâkimiyet sağlamak istemelerinin bir sonucu olduğu, zira ekonomi kontrol altında tutulursa, kişilerin yeni ulusal birimlere olan sadakatinin de maddi koşullarının sağlanabileceği yönündeki düşünceye dayanmaktaydı (Keyder, 2004:12,13). Devletçilik anlayışı, Osmanlı Jön Türkler döneminde, anlayış ve zihniyet olarak belirse de, asıl köklerini Cumhuriyet döneminde atmıştı. Yeni kurulan Cumhuriyette, üretim güçlerinin gelişmesiyle ilgili ve kapitalizmi güçlendirecek devrimci bir burjuvazi söz konusu olmamıştı. Yoksul köylü ve işçi; feodal toprak sahipleri, tüccarlar, tefeciler ve cılız sanayiciler koalisyonu karşısında edilgen durumda kalmıştı (Timur, 2001:17,18). Çavdar'a göre (1992:166), Milli Mücadele'nin ideoloğu Gökalp'in, “milli iktisat” ile “iktisadi yurtseverlik” arasında özdeşlik kurduğu, iktisadi serbestliği savunanları yurtsever olmamakla suçladığı mânidardır. Tunçay'a göre (2010:188, 189), Milli Mücadele, “anti-kapitalist” olmaksızın “anti-emperyalist” fikirlere dayanmış, savaş sonrasında “çağdaşlaşmak” ve “Batılılaşmak” için, kapitalist ülkelerin ekonomik anlayışıyla hareket etmek doğal

görülmüştü. Lozan Barış Anlaşması, 1929 sonuna kadar, gümrük tarifelerinin değiştirilmemesi yükümlülüğünü getirmekteydi. 1923 Şubatındaki İzmir İktisat Kongresinde, ekonomik sorunlar masaya yatırılmış, kongrede liberalizm ile milli iktisat programı yani devlet müdahaleciliği tartışma konusu olmuş, yerel sanayinin korunması, ayrıcalıklı muamele yapılmaması şartıyla yabancı sermayeye izin verilmesi yönünde görüş hâkim olmuştu (Zürcher, 1998:283). 1923 sonrasında, “milli iktisat” politikası takip edilmiş, başlangıçta özel girişime önem veren ve yabancı sermayeye ılımlı davranan ekonomi politikası izlenmiş, ulusal kuruluşların kredi ihtiyaçlarını karşılamak için İş Bankası kurulmuş, özel teşebbüse yardımcı olmak için de “Teşvik-i Sanayi Kanunu” kabul edilmişti (Avşar, 1998:41). Boratav’a göre (2008:323,324), Kemalistlerin öngördükleri ana mekanizma, devletin bireyi zenginleştirecek ortamı ve desteği sağlaması, böylece oluşacak yeni burjuvazinin, yabancı sermaye ile işbirliği ve ortaklık ilişkisine girerek gelişmeyi ve sanayileşmeyi gerçekleştirmesi düşüncesine dayanmaktaydı. Sanayileşmeye destek verecek ılımlı ve ölçülü bir korumacı rejim öngörülmekteydi. Ancak bu oluşumun yol açtığı tekelci kazançla nemalanan yeni zenginler sınıfının, devletin ortaya koyduğu imkânlarla el koyan aracı faaliyetlerin ve özellikle ithalata dönük bir ticari kapitalizmin gelişmesinden başka bir anlam ifade etmediği anlaşılmış ve bu yolla sanayileşme fikri suya düşmüştü.

Dünya ekonomik krizi, Türk ekonomisi ve iktisadi görüşleri açısından dönüm yılı olmuş, Keyder’e göre (2004:30), ulusal birliği tesis amacı taşıyan faşist model, güçlü devlet yönündeki politikaları cazip hale getirirken, anti-liberal politikaların uygulanması için de gerekli ortamı sağlamıştır. Çavdar’a göre (1992:211), 1930’lu yılların başında, ekonomi politikasında keskin bir dönüş yaşanmasının birinci nedeni, dünyada çapında etkili olan ekonomik kriz, ikincisi Lozan’ın getirmiş olduğu, gümrük duvarlarının savaş öncesi seviyede tutulmasına ilişkin düzenlemenin yürürlük süresinin sona ermesiydi. Buhrandan fazla etkilenmeyen “Komünist Rusya” ve “Faşist İtalya”, Türkiye’ye daha cazip gelmeye başlamış, hatta komünizm ve faşizm dışında farklı bir yol arama çabaları, Kadro Dergisi etrafında, Şevket Süreyya ve Yakup Kadri gibi isimlerin öncülüğünde başlatılmıştı (Çavdar, 1995:301). Böylece İzmir İktisat Kongresi’yle başlayan ekonomideki liberal hava tersine dönmüş, milli ekonominin devlet eliyle oluşturulması fikri hâkim olmaya başlamıştır. Keyder’in belirttiği gibi (2005:189), devletçilik anlayışı, iki dünya savaşı arasında birçok ülkenin yöneldiği bir durum olarak ortaya çıkmış,

serbest piyasa sistemi ve liberal değerlerin çöküntüye uğradığı görülmüştü. Bu dönemin yükselen değeri, devletin ekonomi ve toplumu denetlemesi ve yönetmesi yönündeydi. Devlet merkezli, organik toplum tercihi temel felsefe haline gelmeye, toplumu ekonomik krizden çıkarmanın temel yolu olarak görülmeye başlamıştı.

Türkiye’deki “devletçilik”, özel teşebbüsün esas alındığı ancak devletin ekonomik hayata müdahale ettiği “karma ekonomi” anlamındaki bir devletçilikti (Findley, 2012: 273). CHP’nin 1931’deki kongresinde “devletçilik” resmen ekonominin yeni siyaseti ve Kemalist düşüncenin de temel dayanağı olarak ilan edilmişti. Devletçilik daha çok, özel sermayenin yetersiz olduğu alanlarda temel sanayilerin kurulması, işletilmesi ve devletin sorumluluğu üstlenmesi anlamına gelmekteydi(Zürcher, 1998:286-287). Devletçi politikaların en belirgin yönü, tarım dışındaki üretken alanlarda özellikle demir-çelik, enerji ve her türlü ulaşım alanlarıyla belediye hizmetlerinde, devletin asli yatırımcı ve üretici unsur olarak ortaya çıkmasıydı. Söz konusu bu alanlar, hem stratejik olarak önemli görülmekte hem de özel sektörün yatırım yapacak yeterli sermayesi bulunmamaktaydı (Boratav, 2008:327). Findley’e göre (2012:274), devletçi ekonomide devlet, sadece iç pazarı denetlemekle ve tarımsal ürün fiyatlarını desteklemekle kalmamış, aynı zamanda özel girişimciler tarafından işletilmekte olan birçok devlet tekelleri yeniden kamu kesimine alınmıştı. 1920’lerde millileştirilen demir ve deniz ulaşım hatları, devlet tekellerine dönüştürmüştü, devlet stratejik hedeflerini gerçekleştirmek için, Kamu İktisadi Tekellerini (KİT) kurmaya başlamıştı. Sonuçta Timur’un belirttiği gibi (2001:96,153), stratejik düşüncenin sonucu ülkenin her tarafına yatırım yapma düşüncesiyle, birçok alandaki devlet tekelleri devlet kapitalizmini güçlendirmiş, küçük burjuva kökenli sivil-askeri bürokrasinin, büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisi ile işbirliği, devlet tekellerinin bu kesime dönük faydaları bağlamında önemli hale gelmiştir. Yükselme hedefi taşımayan burjuvazi, merkezin resmi kararlarının ve gayri resmi uygulamalarının ekonomiye ne derecede etkide bulunduğunu görmüş, bürokrat-işadamı ittifakı ekonomiye egemen olarak, teşvik tedbirlerinden, devlet ihalelerinden ve kamu girişimlerinin yarattığı dışsal ekonomilerden yaralanmaya başlamıştı.

Tek parti döneminde “baş tacı edilen” devletçilik anlayışı, takdim edildiği gibi sadece iktisadi kalkınma stratejisi olmanın yanında, siyasi ve kültürel boyutları söz

konusuydu. Kemalist düşüncenin yerleşiklik kazanmasında, “sınıf farklılıklarının ortaya çıkmasını önleme” hedefi önemliydi. Köker’e göre (2002:111), “laiklik” ve “milliyetçilik” ilkeleri, Kemalist düşüncede ne kadar vazgeçilmez ve “hikmet-i hükümet” anlayışı içinde ne kadar temel bir konuma sahipse, “devletçilik” de siyasi ve kültürel boyutlarıyla aynı düzeyde temel ve değişmez olduğu bir gerçektir. Zira “devletçilik” düşüncesinin, “halkçılık” ilkesiyle örtüştüğü , halkçılığın çıkarları çatışan sınıfların bulunmadığı bir toplum anlamına gelirken, devletçiliğin de, bir nevi halkçılığın iktisadi politikası olarak düşünölmekteydi. Timur’a göre (2001:166,167), tek parti döneminde, gerek “Dernekler Kanunu”, gerekse “İş Kanunu”, sınıf mücadelesine karşı bir araç olarak kullanılmış, bu konuda Recep Peker’in söz konusu kanunun kabulü için yaptığı konuşmada, devletin sanayi hayatına girmesiyle, işverenle iş alanı arasındaki ahenk ve münasebetlerin tanziminin gerekli olduğunu belirtmesi manidardır. Kısaca Keyder’in belirttiği gibi (2004:46,47), dünya kapitalist sistemine ayak uyduramamış “çevre” ülke burjuvazileri, sürekli edilgen durumda olduğundan, siyasi otoritenin kanatları altında korunarak, ne dünya piyasasındaki rekabete, ne de olumsuz işçi-işverenin var olduğu bir ortama alışık olmuştur. Bunlar, siyasi ve ekonomik olgunluğa ulaşamadıklarından, otoriter devletin toplumsal düzenin sürdürölmesine yönelik katkılarından vazgeçememişlerdir. Gelişmekte olan ülke burjuvazileri, riskleri azaltmak ve yerel cepheyi güvence altına almak için, buyurgan devletle birlikte, siyasi liberalizme ihtiyatla yaklaşmıştır.

Türkiye’de “devlet kalesini” elinde tutanlar, ne sermaye ne de emek sınıfına mensup olup, başlı başına ayrı bir zümreyi meydana getirmiştir (Çavdar, 1992:170). Boratav’a göre (2008:378), Batı’da moderniteye geçişi belirleyen bilimsel ve endüstriyel devrimler, siyasal ve kültürel devrimlerin altyapısını oluştururken, Türkiye’deki altyapı eksikliği ve güçlü bir burjuvazinin yokluğu, onun misyonunun başka sınıf ve kesimler tarafından üstlenilmesine neden olmuş, böylece devlet ile küçük burjuva aydınları ve burjuvazi arasında rekabeti değil, vesayet ve tâbiyet ilişkisini getirmiştir. Dolayısıyla Türkiye’de burjuva kesimi, demokrasinin gelişmesinde itici güç olmaktan ziyade, ayak bağı olmuştur. Belge’nin nitelendirdiği (2009:49,50), Batılı burjuva olgunluğundan uzak “proto-burjuvazi”, olgunlaşmadığı için özerk de olamamış, despotik yönetimle mücadele etmek yerine, gayri milli olarak görölen gayrimüslim burjuvayı hedef almıştır. Tuncel ve Bakan’a göre (2013:5343, 5363), “güçlü ve

buyurgan bir devlet” yapısı niteliği taşıyan Türkiye’de, burjuvanın güçlü bir şekilde oluşmaması, devlet karşısında bir sivil alanın ortaya çıkmasını önlediği gibi, sıkı merkeziyetçi yapıya bir de sermaye birikiminin eksikliği eklenince, devletin ekonomi alanındaki belirleyiciliğinin de sürmesine yol açmıştır.

Sonuçta devletçi uygulamalar, devletin ekonomiye geniş ölçüde müdahale yetkisini verirken, özel girişimleri devletin vesayeti altına almış (Koçak, 2008:170), bu durum burjuvazinin devlet bürokrasisine olan bağlılığı ve bağımlılığını artırarak, liberal değerlerin ve özgürlükçü düşüncenin gelişip kökleşmesine zemin hazırlayan devletten ayrı örgütlü yapılar hayat hakkı bulamamıştır (Arslan, 2005:237,238). Merkeziyetçi bürokratik kesim, statükonun devam etmesinde geniş çıkarlar sağladığı için, devlet sektörünün üstünlüğüne ses çıkarmamış (Ahmad, 2010b:159), bürokrasiyle ittifak halinde olan tüccar kesimi de bu durumdan nemalanmış, devletin daha önce kurup özel teşebbüse devrettiği tekeller eliyle, söz konusu “seçme” kişilere özel kazançlar sağlanmıştır (Cem, 2004:273). Kısaca Çaha’nın belirttiği gibi (2007:49), devletin her alana müdahalesinin etkin olduğu Türk siyasetinde, dağıtan ve bahşeden devletin bir nevi “baba” olarak nitelendirilmesi, toplumu sadece çalışmaktan ve üretimden alıkoyduğu gibi, aynı zamanda hakkaniyete ve adalete uygun olmayan istihdam politikalarına da yol açmıştır.

3.3.2.5. Statükoyla Uyumlu Anayasal/Yargısal Düzen

Yeni kurulan Cumhuriyette, eski rejimi canlandıracak kurumların kaldırılmasından sonra, Cumhuriyeti ileri götürecek hamlelerin gerçekleştirilmesinde gerekli kanuni düzenlemeyi hazırlamak ve otoriteyi merkezde toplamak düşüncesiyle anayasa oluşturma fikri hâsıl olmuştu (Karpaz, 2014a:147). 1921 Anayasasının getirdiği meclis hükümeti ve üstünlüğü prensibi, Türk ulusal direnişinin de temel dayanağı olarak, her türlü egemenlik tasarrufunu kullanabilen, yürütmenin ve yargının meclisin birer komisyonu mahiyetinde iş gören bir yapıyı getirmişti (Kalaycıoğlu, 2009a:394). Türk siyasetinde, tek parti statükosuna ortam hazırlayan söz konusu iki anayasadan birincisi olan 1921 Anayasasıyla birlikte Osmanlı 1876 Teşkilat-Esasiye yürürlükte kalmıştır. Cumhuriyet henüz ilan edilmediğinden, Osmanlı’nın fiilen mevcut olduğu ve Anadolu hareketine katılanların Osmanlı’yı ortadan kaldırma iddiasında bulunmadığından, 1876 Anayasası kaldırılmamıştı (Can, 2012:79). 1921 tarihli “Teşkilat-ı Esasiye”nin

devrimci niteliği, birinci maddesindeki “egemenlik hakkının kayıtsız şartsız millete ait olduğu” yönündeki düzenlemeydi. Anayasada, öngörülen “meclis hükümeti” sisteminin bir gereği olarak, kuvvetler birliğinin esas alınması ve yargı yetkisinin de meclisin tasarrufuna bırakılması neticesinde vuku bulan, İstiklal Mahkemeleri uygulamaları (Tanör, 2011:255,261), statükonun anlayış ve uygulamalarına elverişli ortamı sağlamıştır. Kuvvetler birliği veya meclis hükümeti sistemi, meclisin olağanüstü yetkilere sahip bir kurucu meclis gibi çalışmasına ortam hazırlamış, tüm yetki ve görevlerin mecliste toplanmasıyla, tüm meselelerin aynı organda ve kısa zamanda çözülmesini sağlasa da (Kili, 2008:84,85), anayasa Milli Mücadele döneminin ruhunu yansıttığından, iktidarın ve egemenliğin sınırlandırılması gibi bir nitelik taşımamıştır. Kısaca Küçük ve Karadağ’ın belirttiği gibi (2013:165,166) 1921 Anayasası; başta “Hıyanet-i Vataniye Kanunu” gibi düşünceyi suç sayan, her türlü muhalif örgütlenmeyi ortadan kaldırmaya fırsat veren, “İstiklâl Mahkemeleri” gibi hukuk devleti, adil yargılanma ve kanuni hâkim teminatını ortadan kaldıran ve en nihayetinde temel hak ve hürriyetler konusunda gerekli hukuki ve kurumsal teminatı bünyesinde barındırmamış, tek parti döneminin baskıcı uygulamalarına zemin hazırlamıştır.

Tek parti döneminde ihdas edilen diğer bir anayasa olan 1924 Anayasası, kurucu meclis tarafından değil, seçimle işbaşına gelmiş “Halk Fırkası”nın hâkim olduğu meclis tarafından hazırlanarak, referanduma sunulmadan yürürlüğe konulmuştu. Anayasaya göre meclis, kanunları bizzat kendisi yapmakla beraber, yürütme yetkisini yine kendisi tarafından seçilen Cumhurbaşkanına ve onun tayin edeceği icra vekilleri heyetine vermiştir (Karpat, 2014a:147). Koçak’a göre (2008:137), her ne kadar 1924 Anayasası, klasik parlamenter bir sistem kurmayı amaçlasa da, 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye’nin getirdiği “meclis üstünlüğü” prensibinden tam olarak kopamadı. Ulusal egemenliğin yalnızca meclis tarafından kullanılacağı, yasama ve yürütme iktidarının yalnızca mecliste toplanacağı, meclisin hükümeti her an düşürme olanağına karşılık, yürütmeye meclisin feshi konusunda bir yetki verilmemekteydi. Koçak’a göre (2002:120), Cumhurbaşkanı, aynı zamanda iktidar partisinin genel başkanı sıfatıyla, meclise yani kendi partisinin vekillerine görüş bildirmesi ve öneri getirmesi hatta talimat vermesi doğal sayılmaktaydı. Anayasanın bu hükmü, anayasal sisteme aykırı olmakla birlikte, mevcut “şeflik sistemine” son derece uygundu. Anayasa, görünüşte özgürlükçü bir anayasa olmasına rağmen, tek parti hegemonyasına engel olucu bir kurumsal

mekanizmadan yoksun olup, 1924-1945 arası dönemde tek parti sistemine dayalı, fiili bir otokratik rejimin ortaya çıkmasına yol açmış, temel hak ve hürriyetleri rafa kaldıracak kanunlar, anayasaya rağmen, uygulanabilmişti (Küçük, Karadağ,2013:195). Anayasa “meclis üstünlüğünü” benimsemekle birlikte, yargının da bir ölçüde bağımsız olmasına olanak tanımıştı. Ancak yargı ile ilgili tüm yasaları çıkararak meclisi denetleyecek bir organın olmaması, yargı bağımsızlığı konusunu devleti yönetenlerin anlayış ve tutumuna bırakmaktaydı (Kili, 2008:204,205). Kanunların yorumlama yetkisinin meclise verilmesi ve yasaların anayasaya uygunluğunun “yargısal denetim” mekanizmasından yoksun oluşu nedeniyle meclisin “siyasal denetimine” açık kapı bırakması (Tanör, 2011:300,307) gibi düzenlemeler, yürütme gücüne her türlü tasarrufun yapılmasında, elverişli ortamı hazırlamaktaydı. Kısaca hükümet güçlü bir muhalefet olmadan istediği gibi davranmakta, sadece kendi partisine hesap verme durumundaydı (Ahmad, 1999:137). Sonuçta 1924 Anayasası, ulusal-demokratik devrim dalgasının bir ürünü olarak, ana sorunu çoğulcu-demokratik bir sistemin tesisinden ziyade, köklü reformlarla toplumun ve devletin çağdaştırılması olarak görmüştür. Anayasa, iktidarı bölüştürücü değil temeli Rousseau’ya dayanan çoğunlukçu ve bütünlükçü bir felsefeye sahipti (Tanör, 2011:328,329). Can’a göre (2012:95), 1924 Anayasası ile birlikte devlet teşkilatı, tek parti diktatörlüğüne ortam hazırlayacak şekilde yapılandırılmış, meclis merkeze yerleştirilse de, tek partinin hegemonyasını yansıtan, onun politikalarını muhalefetsiz bir şekilde uygulama aracına dönüştürerek egemenliğin tek partiye olan aidiyeti bu anayasayla bir nevi tescillenmişti.

3.3.2.6. Statükoculuk ve Batıcılık Temelinde İdeolojik ve Duygusal Dış Politika

Cumhuriyetin dış politikasını belli ilkelere indirgemek zor olsa da, politikanın temel direği ve süreklilik arz eden ilkesinin “statükoculuk” ve Batıcılık” olduğunu belirten Oran’a göre (2002a:47) dış politika statükosu; mevcut sınırları koruma ve sürdürme, bu durumdan memnuniyet duyma, bunun neticesi olarak dış politikada “irredantizm”⁷ politikası gütmemeyi ifade etmektedir. “Yurtta Sulh Cihanda Sulh”

⁷ Dil, gelenek-görenek, kültürel değerler bakımından belirgin bir türdeşlik gösterdiği halde, anayurt sınırları dışında kalmış toprakların, anayurtla birleştirilmesi gerektiğini savunan milliyetçi hareketlerin genel adı; dış politikasını böyle bir temele oturtan bir devletin tutumuna “irredantizm” denir. <http://www.tdk.gov.tr> ; www.hurriyet.com.tr (06.109.2003).

sloganı, aslında iç politikada; tek parti ideolojisine ve devletçilik uygulamalarına dayalı “Batıcı” bir düzeni, dışarıda ise kendi sınırlarını korumaktan başka gayenin bulunmadığı, başkalarının kendi sınırlarına yönelik bir talebi bulunmaması dışında, çatışma yaşanmayacağını ifade etmekteydi. Gözen’e göre (2009:48), bu politika gereği Türkiye, Osmanlı’dan miras kalan çoğu sorunlara, “tarafsızlık” veya “karışmazlık” adı altında ilgisiz kalmıştır. Zira dış politikanın “Batıcı” niteliği de bunu gerektirmekteydi.

Türk dış politik tavrının altında, sosyo-psikolojik faktörler yatmış, zira Türk kimliğinin laik karakterinin kaygıları ve Osmanlı mirasının tarihsel travmaları bağlamında yaşanan “Sevr Sendromu”, diğer ülkelere yönelik şüpheci ve temkinli tutumu getirmişti (Efegil, 2012b:90,91). Gözen’e göre (2006:76), Osmanlı topraklarının son bakiyesi olarak görülen Anadolu topraklarının, Batılılar tarafından işgal edilmesi ve bu topraklar üzerinde, Kürt, Ermeni devleti ve Yunan topraklarının genişletilmesine yönelik planlar, Türk dış politikasının dış dünyaya ve komşulara bakışını belirleyen temel etmen olmuştur. “Sevr Sendromu” olarak da nitelendirilen bu durum, Türkiye’nin öncelikle komşuları ve büyük güçlere yönelik politika oluşturmasında olumsuz bir etki oluşturmuştur. Akşin’e göre (2004:143), Türklerin Anadolu’dan kovulma sürecinin getirdiği “Sevr Sendromu” nun yol açtığı şüphecilik ve endişe, Türk dış politikasının dünyayı algılayıp anlamlandırmasında olumsuz bir etki yapmış, bu tavır aşırı milliyetçiler tarafından “Türk’ün Türk’ten başka dostu yoktur” sloganı ile kendisini açıkça ortaya koyarken, içerde de tüm farklılıklara yönelik “ya sev ya terk et” anlayışının hâkim olmasına neden olmuştur (Gözen, 2006:76,77). Sürekli dile getirilen “etrafımız düşmanlarla çevrili” olduğu türündeki söylemlerin de, söz konusu sendromdan beslendiği aşikârdır.

Cumhuriyetin 1923-45 yılları arasındaki dış siyaseti, ihtiyatlı statükonun ve bu bağlamda 1923’te zorluklarla kazanılmış zaferin muhafazasına yönelikti (Zürcher, 1998:292). Türkiye, “Misak-ı Milli” çerçevesindeki statükoyu koruma yönünde gayret göstermiş, kendisini yakından ilgilendiren veya tehlikeye götürebilecek gelişmelere karşı, yapmış olduğu tüm anlaşma veya ittifaklar, bu politikanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İki dünya savaşı arasındaki Türk dış politikasının genel eğilimi, Lozan Anlaşması’yla oluşan statükonun devam ettirilmesi yönündeydi. Milli Mücadele’nin başarıyla sonuçlanması ve Lozan Anlaşmasının imzalanması, yeni kurulan devletin,

Batılılarca tanındığını göstermekteydi (İnalçık, 2013:171). Savaş sonrası Türkiye'nin izlediği dış politika, statükonun devamından yana olan Avrupa devletlerinin çabalarına katkıda bulunma şeklindeydi (Koçak, 2008:133). Lozan'la oluşan statükoyu korumaya çalışan Türkiye, statükoyu değiştirmeye çalışan İtalya ve Bulgaristan'a karşı, Balkan devletleri arasında işbirliği sağlamaya çalışmıştır. Şubat 1933'de Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında yapılan "Balkan Antantı" (Koçak,2008:194), bu amaca yönelik bir düzenlemedir. Bu yaklaşım, İkinci Dünya Savaşında da devam etmiş, savaşan tarafların Türkiye'yi kendi tarafına çekebilmek için düşündükleri toprak vaatleri bile, Türkiye'nin tavrını değiştirmemişti (Hale, 2003:82). Erol ve Ozan'ın belirttiği gibi (2011:28), statükocu dış politika anlayışı, gerektiğinde ülkelerarası "denge" siyasetiyle de yürütülmüştü. İkinci Dünya Savaşında uygulanan denge siyaseti, uluslararası dengenin Türkiye aleyhine bozulmasını önlemeye yönelik olmuş, hazır olunmayan ve çıkarlarını doğrudan ilgilendirmeyen bu savaşta, güvenlik ve toprak bütünlüğü kaygısıyla temkinli bir politika izlenilmiştir.

Dış politika anlayışında, madalyonun diğer yüzünü "Batıcılık" düşüncesi oluşturmaktaydı. Yeni kurulan Cumhuriyetin, varlığını koruyup güçlenebilmesi için kabul edilen "Batılılaşma" anlayışı, bir yandan Türkiye'nin modernleşmesi, gelişip güçlenmesi için Batıyla işbirliği ve dayanışma içinde olmayı, diğer yandan Türk siyasal, ekonomik ve sosyal düzenini Batı standartlarına uygun olarak dönüştürmeyi gerektirmekteydi (Gözen, 2006:77). Ancak Hale'nin belirttiği gibi (2003:29), Batı anlayışı kendi içinde bazı çelişkileri içermiş, Batı'yla olan ilişki, bir nevi "sevgi-nefret" ikilemine dönüşmüştür. Bir yanda Batı'yı, teknik, ekonomik ve askeri açıdan takip etmek ve Batılı ülkeler arasında ve kurumlarında saygın bir yer almak çok önemli görülürken, diğer yanda geçmiş tecrübelerin de gösterdiği gibi, Batı'ya karşı şüphe ve onun patronluk taslayan hareketlerine karşı, şiddetli bir içerleme kendini göstermiştir. Musul meselesi bu bakış açısını yansıtmış, her ne kadar İngiltere ile yaşanan gerginlik ve MC'nin, Musul'un İngilizlerin görüşleri doğrultusunda Irak'a ait olduğunu açıklaması (Zürcher, 1998:292), yani sorunun aleyhimize çözülmüş olmasına rağmen, İngiltere'yle dostluk kapısı sürekli açık tutulmuştur(Akşin,2004:202). Kısaca Batı'yla çatışma halinde iken bile, Batı bağlantısı ve yönü hiç değişmemiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında izlenen dış politika, Aydemir'e göre (2000:109), ideolojik ve duygusallıktan ayrı, ülkenin mevcut durumunun, bir savaşa giremeyecek derecede

yeterli olmadığı gerçeğinden hareketle uygulanan bir politikaydı. İnönü, bu savaşın dışında kalma kararını kesin olarak vermiş, her türlü baskı ve ısrarlara rağmen bu tutumunu devam ettirebilmiştir. Oran'ın belirttiği gibi (2002b:398), Türkiye İkinci Dünya Savaşının olağanüstü şartlarında dengeleri ve çelişkileri kullanarak ve “ulusal çıkar” kavramını açık bir şekilde uygulayarak, ayakta kalabilmenin örneğini ortaya koymuştu. İnönü, muhalefete düştüğü zaman, kendisine savaş dönemiyle ilgili yöneltilen “çayı şekerle değil üzümle içirmek zorunda bıraktığı” yönündeki eleştirilere, “ama çocuklarınızı babasız bırakmadım” şeklinde cevap vermiştir.

Türkiye, savaşı sonrasında komünizm tehdidini ensesinde hissetmeye başlamış, kendisini Batı güvenlik sistemine bağlama gereği duymuştu. Sovyetler Birliği, yirmi yıllık Türk-Sovyet ilişkilerinin temel zeminini oluşturan 1925 tarihli “Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşmasının”, savaş sırasında yaşanan köklü değişiklikler nedeniyle, süresinin uzatılmayacağını ve fesih isteğini belirtmiş (Aydın, 2002b:472), söz konusu anlaşmanın yenilenmesini, boğazlarda imtiyaz, Kars ve Ardahan gibi toprakların kendisine verilmesi koşuluna bağlamıştı. Türkiye savaş sürecindeki tarafsızlık politikasıyla kendi yararını koruyabilmişti ancak Avrupa gözünde “müttefik” davasının dışında kalmıştı. Ayrıca, Batılılar bu savaşta elde edilen başarıda, Sovyetlerin katkısının önemli olduğunu düşünmekteydi. Kısaca Türkiye uluslararası alanda tam bir yalnızlığa düşmüştü (Aydemir, 2000:132-283). Söz konusu Sovyet tehdidi ve Türkiye'nin Batıcı dış politika isteği, onu Batılı güvenlik kurum ve kuruluşlarıyla ittifak olmaya itmmişti.

Türkiye'nin Batıcı dış politikasının en önemli göstergesi ve sonucu, NATO ittifakına girmek için gösterilen çabanın yanı sıra, Batı ile kurumsal ilişkilerini geliştirme konusundaki kararlılığı idi (Erol, Ozan, 2011:26). İkinci Dünya Savaşına kadarki süreçte, “tarafsızlık” politikası izleyen Türkiye, her ne kadar İngiltere ve Fransa'yla 1939'da üçlü “İttifak Anlaşması” imzaladıysa da, müttefiklerin ve Almanya'nın kendi tarafında yer alma konusunda baskılara maruz kalmış ancak tarafsız ve “dengeli” tutumunu devam ettirmiştir (Hale, 2003:74). Savaş sonrası oluşan yeni duruma uygun olarak tarafsızlık politikası, “Batıcılık” lehine değişmeye başlamış, hatta DP döneminde bir nevi tek tip bir dış politika yönelimine dönüşmüştür. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşındaki tarafsızlık politikası, temelde “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” yönündeki dış politika anlayışını yansıtsa da, 1939'da İngiltere ve Fransa ile yapılan

ittifak anlaşması, Batı bağlantısını ifade etmekteydi. Türkiye anlaşmaya bazı çekinceler koyarak Sovyetlerle savaşa girme ihtimalini ortadan kaldırmak için anlaşma yükümlülüğünü yerine getirmekten kaçınmıştı (Findley,2012:264,265). Zira başta Alman tehdidi, parçalanma korkusu, askeri ve ekonomik yetersizliklerin yanında söz konusu savaş, Türkiye'nin dışında, Batı'nın kendi arasındaki savaş olarak görülmekteydi.

Türkiye, kuruluşundan buyana takip etmiş olduğu “dış politikada bağımsızlık” anlayışından, Sovyet tehdidi, ekonomik ve askeri açıdan ABD'ye bağımlılığı nedeniyle vazgeçmek durumunda kalmış (Aknur, 2012:39), Türkiye'nin NATO ittifakı ile somut hale gelen Batı bloğunda yer alması, dış politikanın Batıcı karakterini daha da güçlendirmiştir (Erol, Ozan, 2011:29). Türkiye'nin Batı bloğunda yer alması, Hale'nin de belirttiği gibi (2003:109), önceki dönemlerde olduğu gibi, ittifaklar sistemi ve yaşanan rekabet koşulları ortamında, Avrupa güçlerini birbirine karşı kullanma politikasını da sınırlandırmış, söz konusu iki kutuplu sistemde, Türkiye'nin seçenekleri son derece azalmıştır. Kongar'a göre (2005:150), özellikle DP döneminde Batı üzerine bu kadar düşülmesinin nedeni, ekonomik kalkınmayı ancak dış borç ve yardımlarla gerçekleştirmek istemesinden kaynaklanmaktaydı. DP'lilere göre Türkiye, Batı'nın askeri ve siyasal denetimini ne kadar çok kabullenirse, alacağı dış ekonomik yardım da o oranda artacaktı. Oran'a göre (2002e:497,498), söz konusu bu durumu Menderes'in psikolojisinde aramaktan ziyade, iflas etmiş bir ekonomik sistemin, sürekli komünizm tehdidini büyüterek veya gündemde tutarak, dış yardım veya borç alma stratejisinde aramak gerekir. Genelde 1945-1960, özelde Menderes dönemi, Kurtuluş Savaşı sonrası kısmen de olsa, bağımsız politikaların yerini, Batı'ya bağımlı bir politika aldığı, zira dış politikanın “Batıcı” niteliğinde değişme olmasa da, geleneksel “dengecilik” politikasından sapıldığı dönem olmuştur.

Türk dış politikasının Batı bağlantısı, güvenlik ve dış yardımların yanında, psikolojik ve duygusal yönden, kendisinden büyük ve güçlü gördüğü Batılılarla aynı kulvarda bulunma anlamı taşımaktaydı. Zürcher'e göre (1998:342), Türkiye'nin Batı ekonomik ve savunma sistemi içinde olması, Sovyet saldırganlığına karşı güvence olarak görülmekle birlikte, Batı'dan Türkiye'nin kalkınması ve modernleşmesi için para akışının devamı anlamını taşımakta, duygusal açıdan da Türkiye'nin Batılı uluslar

tarafından eşit koşullarda kabul gördüğünün işareti olarak algılanmaktaydı. Ahmad'a göre (1999:144), Türk siyasetine yön verenler, Batı yardımı ve yatırımları karşısında, her türlü bedeli kayıtsız şartsız ödemeyi kabullenmenin yanında, Batılı müttefikleriyle eşit muamele görmeyi umut etmekteydiler. 1952'de NATO'ya üye olmak, Türkiye'ye psikolojik üstünlük verirken, Batı savunmasının dışında kalmak, "küme düşmek" veya "ikinci dereceden savunma bölgesi" olarak algılanmaktaydı. Fuller'e göre (2008:46) Türk yöneticilerinin, Batılı uygarlık ve kurumlarına, karşı konulmaz bir yönelimleri söz konusu olmakla birlikte, Batı'ya bağlılıkta, öz imajı konusunda Batı'nın gururunu okşaması, siyaset ve güvenlikle ilgili çıkarlarına hizmet eden stratejik işbirliği nedeniyle, Batı'nın takdirini kazanmıştı. Kısaca Findley'in belirttiği gibi (2012:309), Türkiye'nin NATO üyeliği, Türkiye'nin Batı yanlısı konumunu sağlamlaştırmış, bu bağlamda Türkiye'nin birçok yerinde ABD önderliğinde askeri üs ve tesisler kurulmuştur. Zira NATO açısından Türkiye, Sovyetler Birliği'ne bitişik, "batmayan bir uçak gemisi" gibi stratejik önemdeydi. ABD'nin özellikle Orta Doğu politikasının bir parçası haline gelen Türkiye, Sovyetlerin güneyden paktlar zinciri ile kuşatılmasının bir parçası olan ve bölge ülkeleri açısından da, "Batı'nın bölgedeki emperyalist politikasının devam ettirmesi" anlamını taşıyan "Bağdat Paketi"nin, 1955'te kurulmasına öncülük etmiştir (Aknur, 2012:41). Türkiye'nin, "Bağdat Paketi" ile belirginleşen bölge politikası, Arap ülkeleri tarafından şüpheyle karşılanmış, Tür'ün belirttiği gibi (2006:143), Türkiye'nin bölgedeki rolü, Arap milliyetçiliğine karşı, Batının "Truva Atı" olarak yorumlanmış, Arap çıkarları karşısında Batının çıkarlarını temsil ediyor görülmesinden dolayı, bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme fırsatı bulamamıştı. Bu durum aslında Türk dış politikasının belirgin niteliği olan "yönünü Batı'ya, sırtını Doğu'ya dönme" anlayışının bir göstergesiydi.

Söz konusu anlayış ve DP'nin aşırı Batıcı ve Amerikancı tavrı, Erhan'ın belirttiği gibi (2002:552) Menderes'in, Türkiye'yi "küçük Amerika" yapmanın çağdaşlaşmakla aynı anlama geldiği yönündeki değerlendirmelere yol açmıştı. Erhan, bu anlayış ve yaklaşımın, Türk ve Amerikan toplumları arasındaki kültürel, dinsel ve sosyal farklılıklarla iki ülkenin demokrasiyi algılayış biçimindeki uzaklığı gözardı ettiğini belirtmekteydi. Eroğul'a göre (2003:115,116) Türkiye, Kore'ye asker göndererek ödediği "kan bedeli" sayesinde, NATO üyeliğini elde etmişti. Türkiye'nin bu dönemde, Haziran 1959'daki Ortak Pazar'a müracatı da, akılcı bir dış politikanın gereği olarak

değil, kendisinden kısa bir süre önce başvuruda bulunan Yunanistan'ı, dengelemek amacıyla. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun "Yunanistan kendisini boş bir havuza atsa bile, onu yalnız bırakmaya gelmez, tereddütsüz siz de atlamalısınız" söz manidardır (Karluk, 2015:138).

Sonuçta DP'liler akılcı bir dış politikanın gereklerinden ziyade, Batıcı dış politikanın gereklerini merkeze almış, bu dönemde belirginleşen, "yüzünü Batı'ya sırtını Doğu'ya dönme" olarak bilinen, klasik Türk dış politikasının temel statükosu oluşmaya başlamıştı. Bu anlayışla Türkiye, Mısır'ın Süveyş Kanalındaki egemenlik iddialarına karşı İngiltere'yi desteklerken, Fas ve Tunus'un bağımsızlık çabalarında, Fransa'ya destek vererek BM'deki oylamada Fransa'nın lehine oy kullanmış, İran'da Musaddık yönetiminin yabancı petrol şirketlerine karşı mücadelesinde, yine emperyalist ülkelerin yanında yer almıştı. Bu durum, İslam coğrafyasında, milli kurtuluş savaşı veren Bir ülkeden ziyade, "emperyalizmin dümen suyuna giren" bir ülke imajı vermişti (Eroğul, 2003:118,119). Ahmad'a göre (1999:144,145) Batılı emperyalistlere karşı, ulusal mücadeleye giren Arap dünyasının, Türkiye'yi Batı'nın özel memuru olarak gördüğünü, hatta Mısır'da bir karikatürçünün, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı, Batı'nın "tasmalı köpeği" olarak çizmesinin, Türkiye'de rahatsızlık uyandırdığını belirtmişti. Kısaca Erhan'ın belirttiği gibi (2002:553), söz konusu politika, başta Kıbrıs meselesi olmak üzere, birçok konuda kendisini zora sokmuş, özellikle DP dönemindeki Amerikan yardımlarına güvenerek yapılan plansız ekonomik hamleler, olumsuz sonuçlanmaya başlamış, enflasyon artarken Türk lirasının değeri istikrarsız hale gelmeye başlamış ve ABD'den istenilen miktarda yardımlar gelmediği gibi, ABD Türkiye'nin ekonomi politikalarına müdahale etmesine yol açmıştı.

3.4. DP Dönemi (1950-1960): Statükonun Eleştirisine Dayalı Söylemci Siyaset

Türk siyasi tarihindeki ilk kez iktidar değişimi, 14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimler sonrası gerçekleşmişti. Demokrat Parti (DP) almış olduğu yüzde 53.3 oyla, meclisteki toplam 487 sandalyeden 408'ini, CHP yüzde 39.9 oyla 69'unu, MP yüzde 3,1 oyla 1'ini, Bağımsızlar yüzde 4,8 oyla 9'unu almıştı. Bu sonuç aynı zamanda Türk siyasetindeki tek parti yönetiminin de sonunu göstermekteydi (Koçak, 2008:193). Ancak on yıl süren DP iktidarı, Türk siyasetinde egemen güç içinde yeni bir denge oluşturmadığı gibi, kendi partisine istikrarlı bir kimlik verememişti. Aslında çok partili

sistem, özellikle yönetici sınıf içinden, yeni bir iş sahibi ve ticari bir kesimin ortaya çıkmasıyla hayata geçmişti. Ancak bu grupların hiç birisi, hükümete veya devlete rağmen, siyasal yaşama yön verecek kadar güçlü olmamışlardı. DP'yi kuranlar ise, "liberalizme göz kırpsalar" da, CHP'nin tek parti rejimini yıkmak için bir araya gelmiş bir koalisyon (Ahmad, 2010b:100) kimliğinden ayrılamamıştı. Tuncel ve Gündoğmuş'un belirttiği gibi (2012:144), DP'nin kurucuları, düşünce ve değer açısından CHP'den fazla farklılık göstermemiş olmasına rağmen, seçkinci kamu bürokrasisi ve onun siyasal alandaki temsilcisi olan CHP'ye karşı, "söylemsel bir karşı duruş" sergilemekteydi. Seçkinci kamu bürokrasisi ve CHP'nin uygulamalarından rahatsızlık duyan, ancak kendisini ifade etme fırsatı bulamayan çevresel aktörler, DP'ye destek vererek çıkış yolu bulma gayretine girmişlerdir.

3.4.1. Çok Partili Sisteme Giden Süreç

Türkiye'de çok partili sisteme geçilmesi, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan koşulların yönlendirdiği ve iç dinamiklerin de buna göre tavır almasıyla alakalıydı. 1939'da patlak veren İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği koşullarda sürdürülmeye çalışılan "tarafsızlık" politikasından, Batı lehine vazgeçilmesinin yanında, içerde siyasal rejimi ve CHP'yi eleştirilerin odağı haline getiren, kötü ekonomik gidiş söz konusuydu. Sovyet tehdidi karşısında Türkiye, Avrupa'nın koruyuculuğunu üstlenen ABD'nin desteğini almaya çalışmıştı. Komünizmin yayılmasını önlemek amacıyla ABD tarafından verilen "Truman Doktrini" kapsamındaki yardımlar, Türkiye'yi Batı eksenine yaklaştırırken, totaliter niteliği ağır basan uygulamalardan, demokrasiye geçiş yönünde beklenti ve baskıları artırmıştı (Karpat, 2014a:163-165). Türkiye dâhil Batılı ülkelerin yanında olmak isteyen ülkeler, artık kendi sistemlerini gözden geçirmek durumunda kalmıştı (Ahmad, 2010b:26). Ahmad ve Eroğul'un belirttiği gibi (1999:122; 2003:21), Cumhurbaşkanı İnönü'nün 1 Kasım 1945'deki meclis açılış konuşmasında, demokrasilerin faşizme karşı kazandığı zafere dikkat çekerek, siyasal sistemde değişikliği gündeme getirmesi, Türk siyasetinin en temel sorununun, muhalefet partisinin eksikliğinden bahsetmesi zira "San Francisco Konferansı" ve diğer uluslararası ortamlardaki konuşmalarında, demokrasiye geçiş yönündeki beyanlatları, dış etkenin yadsınamaz varlığını göstermekteydi.

Bunun yanında 1940'lı yılların savaş koşulları, Türkiye için çok zor şartları beraberinde getirmişti. Ekonomideki kötü gidişi durdurmak ve milli savunmayı desteklemek amacıyla 1940'da çıkarılan "Milli Korunma Kanunu", karaborsa ve vurgunculuğu önlemek için hükümete çok geniş yetkiler vermektedir. 1942'deki "Varlık Vergisi" ve 1944'deki "Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu", adaletsiz vergi uygulamalarına yol açmış, köylüye belli miktardaki ürünü, tespit edilen fiyatla devlete satmaya, ürünü olmayana da, tarla veya hayvanlarını vergi karşılığı devlete vermeyi mecbur kılmıştı (Karpas, 2014a:164,165). Ağır vergiler altında ezilen köylülerin yoksulluğu, bürokrasideki yolsuzluklar ve hükümetin yönetim zafiyeti, sorunları patlama noktasına getirmişti (Karpas, 2010:77). Olağanüstü savaş şartlarında, ulusal ekonomi ve savunma konusunda hükümete sınırsız yetki veren Milli Korunma Kanunu, halkı adeta CHP'ye düşman etmişti (Bakan, Özdemir, 2013:375). İstifçilik, karaborsacılık ve vurgunculuk yaygın hale gelirken, Varlık Vergisi özel ellerde biriken servetin kamuya aktarılması ve özellikle gayrimüslim tüccara yönelik olarak uygulanmış (Turan, 2009:533), uygulamadaki keyfilik ve sertlik, bu kesimlerin devlete karşı cephe almasına yol açmıştı. Kısaca Ahmad'ın belirttiği gibi (1999:90) üretici, artık denetleyemedikleri devletin yönetimi altında, kendilerini güvende hissetmiyorlardı. Böylece Cumhuriyet'in kuruluşundan beri ittifak halinde olan, burjuvazi ve büyük toprak ağalarıyla, asker-sivil bürokrasinin yolları ayıramaya başlamıştı.

1940'lı yılların ikinci yarısından itibaren, muhalefetin ve dış etkenlerin yönlendirmesiyle, tek parti yönetiminde liberalleşme eğilimi giderek hız kazanırken, sola karşı baskının da iyice arttığı görülmektedir. Parla'nın belirttiği gibi (1997:98), İkinci Dünya Savaşından sonra CHP'nin, "sarsılmaz statüko" anlayışından az da olsa ödün verdiği, liberal bir görüntü oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Aslında her türlü demokratik hak ve özgürlükleri ve kurumlaşmayı kısıtlaya gelmiş, toplumu tek fikir ve karakterden oluşan bir beden olarak gören CHP'nin, medeni ve siyasal hakları telaffuz etmeye başlamasının nedeni, ideolojik olarak "öz yenilenmenin" bir sonucu değil, savaştan galip çıkan Batılı devletlerin baskılarına karşı pragmatik bir uyarlanma çabasıydı (Koçak, 2008,178). Tanör'e göre (2011:337) çok partili demokrasiye geçişteki dış dinamiklerin rolü, direk olarak bu yönde baskı yapılmasından ziyade, Türkiye'nin güvenlik sorunları ve uluslararası gelişmelerin bu yöndeki elverişli bir ortamı hazırlamasına dayanmaktaydı. Karpas'a göre (2014a:184), çok partili sistem, iç

güçlerin yani orta sınıfın şikâyetlerinin azami derecede yükselmesi ve bunun şiddetli bir patlamaya gitmeden Batı demokrasilerinin istekleriyle birleşerek tek parti rejimine son vermesiyle hayat bulmuştu. Kısaca Seydi'nin belirttiği gibi (2014:21,22) çok partili sisteme geçiş, Tanzimat'tan beri başlatılan, Atatürk'le zirve noktasına varan, "Batılılaşma"nın bir sonucu olduğu kadar, aynı zamanda Sovyet tehdidi karşısında, yalnızlaşma korkusuna dayalı güvenlik arayışının dayatması neticesinde, iç ve dış dinamiklerin birleştiği konjonktürün sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Dış etkenlerin belirleyiciliğine karşı pragmatist bir uyum söz konusuydu.

3.4.2. DP İktidarını Hazırlayan Gelişmeler

Cumhuriyetin kuruluşunda bazı toplumsal dinamiklerin koalisyonu etkemdi. Kahraman (2008), ordu-bürokrasi ve aydın ittifakını, "Tarihsel Blok" olarak nitelerken, Cem ise (2004:270-280), Cumhuriyet'in kurulduğundan beri var olan siyasetçi, bürokrat, eşraf ve tüccar birlikteliğini "Mukaddes İttifak" olarak adlandırmış, bu ittifakın Türk siyasetine yön verdiğini, birbirini sürekli desteklediğini ve siyasi ve ekonomik faaliyetlerin kilit noktalarını ellerinde tuttuğunu belirtmiştir. 1940'lı yıllara kadar, bu kesime dokunmayan kanun ve reformlar yapılmış, ancak bu tarihten sonra, muhalif olarak kendisini gösteren kesim esas olarak, mahalli ayan veya eşraf ve büyük şehirlerin ticaret erbabından oluşmaktaydı. Heper'e göre (1974:122), mahalli ayan veya eşraf, özellikle uygulanmaya çalışılan "Toprak Reformu" nedeniyle, ticaret erbabı da devletçiliğin kısıtlayıcı ekonomik ve mali tedbirlerinden dolayı, CHP karşıtı bir tutum takınmaya başlamıştı. Bu konuda Toprak Reformu yasa tasarısının belki de en dolaysız sonucu, CHP içindeki muhalefetin kristalleşmesiydi. Toprak Reformu, büyük toprak sahiplerinin siyasi ve ekonomik gücünü zayıflatacak ve devletin elini güçlendirecek bir uygulama olarak görüldüğünden, bürokrasi, aydın ve kentli orta sınıf ve Anadolu'daki toprak ağaları arasındaki ittifakı, zayıflatmaya başlamıştı (Ahmad, 2010b:27,28). Çitçiyi Topraklandırma Kanunu ise, devlete büyük toprak sahiplerinin topraklarını "kamulaştırma" yetkisi vermekte, üstelik toprak sahibine sadece 50 dönüm bırakacak şekilde kapsamlı ve bedel olarak da, gerçek değere göre değil, vergi matrahında beyan edilen değeri esas almaktaydı (Akşin, 2004: 224). Söz konusu kanun, mecliste büyük bir çoğunlukla kabul edilse de, CHP içindeki muhalefeti kalıcı hale getirmişti. Menderes'in İş Bankası Genel Müdürlüğünde yapmış olduğu açıklamada, "CHP çok sevdiğim ve

yararlı olacağımdan emin olduğum Tarım Bakanlığını bir türlü vermedi. Eğer verseydi ne DP kurulur ne de ben ayrı bir siyasi partiye katılırdım” (Çizmeli, 2007:123), şeklindeki ifadesiyle, muhalif hareketin ekonomik temele dayandığını belirtmekteydi. Tek parti idaresini eleştiren ve Haziran 1945’te, CHP’nin tanınmış üyeleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan gibi isimler tarafından meclise verilen “dörtlü karar”, aslında parlamentoda kurulacak muhalefet partisinin kurucu kadrosunu ifade etmekteydi (Aydemir, 2000:440). Toprak Reformu tasarısına karşı çıkan Refik Koraltan, “bu tasarımın ruhunun Ali’nin malını, Veli’ye vermek” olduğunu söylüyordu. Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü’nün, parti grubuna verdiği “Dörtlü Karar”ın, tasarımın verildiği döneme denk gelmesi mânidardır (Eroğul, 2003:27). Muhalif kanat, başta bütçe görüşmeleri olmak üzere birçok konuda eleştirilerini devam ettirmiş, hatta Menderes ve Köprülü’nün, *Tan* ve *Vatan*’daki yazıları nedeniyle CHP’den ihraç edilmişlerdi (Seydi, 2014:27,28). Böylece Toprak reformuyla başlayan ve CHP’nin politik uygulamalarının eleştirisine uzanan bir muhalefet olgusu oluşmuştu.

1940’lı yılların ikinci yarısı, çok partili sisteme geçiş yıllarıydı. Eylül 1945’te Nuri Demirağ tarafından kurulan “Milli Kalkınma Partisi” (MKP), ekonomik liberalizm ilkesi temelinde kurulmuş, ancak ülke çapında ses getirmediği için görmezden gelinmişti. İnönü’nün, Kasım 1945’teki meclis açılış konuşmasında, Türk siyasetinin temel eksikliğinin, muhalefet partisinin olmadığı yönündeki açıklaması, MKP gibi kontrolsüz oluşumlara sıcak bakılmadığını dolayısıyla muhalefet partisi olarak dikkate alınmadığını göstermekteydi (Seydi, 2014:28-30). İnönü düşüncesindeki çok partili sistem, Demirel’in belirttiği gibi (2002:131), iktidardaki CHP ile yine bu partinin içinden çıkan ve “güvenilir” kişilerin kuracağı bir muhalefet partisinden oluşan bir sistemdi. Bu düşünce, önceki dönemde hayat bulan, “SCF” ve “Müstakil Grup” uygulamasından farklı değildi. Kısaca İnönü, sadık ve uysal bir muhalefet bekleniyordu. Zira Ocak 1946’da DP’nin kurulması ilk etapta CHP’de fazla endişeye neden olmamıştı. DP’yi kuranlar, Cumhuriyetin temel felsefesini savunan Kemalistlerdi ve özellikle Bayar, Türk siyasi hayatının önemli kişilerinden olup Atatürk’ün başbakanlığını yapmıştı. DP’nin programının, CHP’den fazla farkı olmadığı gibi, DP’liler, Kemalizm’in altı ilkesini benimsiyorlardı. Ancak hükümet müdahalesini mümkün olduğunca azaltmak, hak ve özgürlükleri artırmak istiyorlardı (Ahmad, 1999:127,128). Nitekim DP kuruluşunda Bayar-İnönü görüşmelerinde, yeni kurulacak

partinin Atatürk ilkeleri ve dış politikanın temel çizgisinden sapılmayacağı yönündeki mutabakatın da önemli etkisi olduğu bilinmekteydi (Seydi, 2014:31).

DP programının temeli, siyasal alanda ve ülkede, demokrasinin ileri ve geniş ölçüde gerçekleşmesine dayanmaktaydı. Temel hak ve özgürlüklere geniş yer verilmekte, din özgürlüğünü de bu kapsamda değerlendirilmekteydi. Laikliğin dinsizlik olmadığı benimsenmekte, ekonomik alanda özel girişim ve sermayenin esas alındığı bir ekonomik model savunulmaktaydı (Koçak, 2008:181). DP'li muhalefet iki temel kaynaktan beslenmekteydi, birincisi egemen sınıfların artan iktidar arzusu, ikincisi halkın yaygın bıkkınlığıydı. Savaş döneminde ithalatın kısılması ve karaborsanın yayılması sonucu, ticaret burjuvazisi ve toprak ağaları içindeki bazı gruplar aşırı zenginleşmişti. Öte yandan halkın çoğunluğu sefalet ve kıtlık içinde, jandarma baskısından şikayet ediyordu (Eroğul, 2003:86). Atatürk'ün yurt gezilerine katılan Ahmet Hamdi Başar, köylünün hepsinin vergilerden çok şikâyet ettiğini, vergilerin ağırlığı ve alınma tarzını eleştirdiğini belirtmekteydi (Çavdar, 1995:291). CHP'nin uygulamalarına karşı birikmiş nefret ve öfke, DP'liler tarafından fırsata çevrilecek önemli etkenlerdi.

DP'liler muhalefetteyken tam bir demokrasi manifestosunu ortaya koymaktaydı. Aydemir'e göre (2000:485), DP'nin halkı muhatap alarak ona bir şeyler vadetmesi, halkın dışarıya vurulan veya vurulamayan hislerine tercüman olması, köylere ve uçlara kadar inerek siyaseti halka götürmesi, onlara büyük avantaj sağlamaktaydı. Aslında halk, DP'nin programı hakkında detaylı bilgiye sahip olmasa da, onun demokrasi vurgusu ve tek parti uygulamalarına yönelik duyulan öfke, onları DP çizgisinde birleştiriyordu (Seydi, 2014:33). Karpat'a göre (2014a:167) DP'liler, iki noktada eleştirilerini yoğunlaştırmakta, birincisi CHP'nin katı devletçiliğinin iktisadi sıkıntılara neden olduğu ve özel teşebbüse yer verilmesi gerektiği, ikincisi, laiklik anlayışının, inanç hürriyetini kısıtladığı yönündeydi. Koçak'a göre (2008:182,183), DP'nin üzerinde durduğu diğer konular; seçim güvenliğinin sağlanması, seçimin adli denetim altında yapılması, devlet görevlilerinin seçimlerde tarafsız davranması, seçimlerde hile ve usulsüzlük yapılmaması, çoğunluk sistemi yerine nispi temsil sisteminin uygulanması, her türlü anti demokratik yasa hükümlerinin kaldırılması, vatandaşların temel hak ve özgürlüğünün teminat altına alınması, Cumhurbaşkanlığı ve parti genel başkanlığının

ayrılarak bu makamların aynı kişide birleşmemesi gereği gibi konulardı. Böylece, “çevre”nin temsilcisi konumuna gelen DP’liler, devletin ekonomik, sosyal ve siyasal alandaki belirleyici konumu ve devlet gücünü kullanan “merkez”in, kendilerine yönelik dışlayıcı ve baskıcı tutumundan ve her iki kesimin uzlaşmasının mümkün olmadığından, zorunlu olarak “merkez”e yönelmeye başlamış, “merkez”den bir şeyler talep etme yerine, “merkez”in kendisine talip olmuştu (Tuncel, Gündoğmuş, 2012:144). Kendilerinin ve temsiline soyunduğu çevre unsurlarının taleplerinin, ancak bu şekilde karşılanacağına inanmışlardı.

DP’nin ilk seçim sınavı Temmuz 1946’daki tek dereceli seçimlerdi. Seçimin planlanan tarihten bir yıl öne alınması, bütün illerdeki teşkilatlanmasını tamamlamamış ve kuruluşundan altı ay kadar kısa bir süre sonra, seçime katılmak durumunda kalan DP adına olumsuz sonuçlanmıştı (Kongar, 2005:147). Özçelik’in belirttiği gibi (2007:149), 1946 seçimleriyle Türk siyasi hayatı, II. Meşrutiyet döneminde tanıştığı çok partili siyasi sisteme tekrar adım atmıştı. Bu seçimlerde DP, yeterli oy alamasa da, bundan sonra Türk siyasi tarihinde ağırlığını koyacaktır. Söz konusu seçim, demokratik olmayan bir usulde, “açık oy gizli sayım” esasına göre yapılmış, CHP’liler sandık kurullarında etkinlik göstermişlerdi (Seydi, 2014:38). Bundan sonra DP’lilerin eleştirdiği konulara, seçimin demokratik ilkeleri de eklenmişti. DP’liler, Ocak 1947’deki Birinci Büyük Kongresinde kabul ettikleri “Hürriyet Misakı”nda, insan hak ve hürriyetleriyle anayasanın ruhuna uymayan kanunların kaldırılması, milli hâkimiyeti tam olarak sağlayacak seçim kanununun kabulü, parti ve devlet başkanlığının tek kişide birleştirilmemesi gibi konularda ortak karar almış, söz konusu bu taleplerin kabul edilmemesi halinde “sine-i millete” dönüleceği yönünde niyet beyanında bulunmuşlardı (Dağcı, 2006:31). Yaşanan tartışmalar, DP ve CHP’liler arasında gerginliği hat safhaya çıkarmış, bu durumdan rahatsızlık duyan Cumhurbaşkanı İnönü, devreye girme ihtiyacı hissetmişti.

DP ve CHP arasındaki yaşanan gerilimli ilişkiler ve İnönü’nün, “12 Temmuz Beyannamesi”, muhalefetin varlığını meşrulaştırmakla birlikte, çok partili siyasetin kalıcı olarak kurulacağını göstermekteydi (Zürcher, 1998:311). Eroğul’a göre (2003: 58,59), Cumhurbaşkanlığı bildirisi, çok partili rejimin yerleşmesi açısından önemli bir belgeydi. İnönü bu bildiriyle, her iki taraf arasındaki güvenlik duygusunu inşa etmeye

çalışarak, muhalefetin kanun dışı yollara girmesi konusunda iktidara güvence verirken, iktidar baskısının, muhalefeti “boğacak” seviyeye getirmemesi konusunda DP’lilere güvence vermekteydi. Kısaca İnönü, çok partili sisteme geçilirken ortaya koyduğu demokratik tavrını, iktidar-muhalefet ilişkileri bağlamında ve bir hakem rolünde yeniden sergilemekteydi. Sonuçta, CHP içinde yaşanan gerginlikler ve sertlik yanlısı, “Peker Hükümetinin” istifası ve liberal eğilimli “Saka Hükümetinin” kurulmasında, etkin rol oynayan İnönü’nün tavrı önemliydi (Koçak, 2008:188). İnönü’nün çok partili sisteme yönelik beklenti ve bu yönde yapmış olduğu açıklamalar, muhaliflerin kendisini ifade etmesinde teşvik ve cesaret unsuruydu (Haytoğlu, 2007:102). İnönü’nün söz konusu tavrı, CHP ile DP arasındaki gergin ilişkilerin yumuşamasını sağlarken, CHP’ye karşı sert muhalefetin öncülüğünü yapan bir kesimin, DP’nin İnönü’nün “dümen suyuna girdiği” ve muhalefet çizgisinden saptığı gerekçesiyle DP’den ayrılarak yeni bir partiyi yani Millet Partisi (MP)’nin kurulmasına yol açmıştı (Seydi, 2014:52-54). Kısaca Göktepe’nin belirttiği gibi (2014:67) İnönü, parti genel başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı görevini fiilen yürütüyor olsa da, her iki parti karşısında tarafsız ve uzlaştırıcı bir tutum takınmış, bu tutum DP’nin iktidarı döneminde, Cumhurbaşkanı Bayar’ın parti genel başkanlığını bırakarak, hukuken tarafsız olmasının önünü açtığı yönünde yorumlara yol açmıştır.

CHP kanadı, 1946 seçimleri sonrasında, kendisine ilk kez ciddi muhalif olabilecek bir partiyle karşılaştığından, DP’yle rekabet edebilmek için, anti demokratik yasaları kaldırmakla işe başlamış, işçilere sendikal hakların yanında, cemiyet ve dernek kurulmasına izin vermiş, “Basın-Yayın Kanunu”nda değişiklik yaparak sansürü kaldırmış, siyasal partilere, “propaganda” yapma izni vermiş, en nihayetinde “İstiklâl Mahkemeleri”ni kaldırmıştı (Bakan, Özdemir, 2013:381). Valilerin aynı zamanda CHP İl Başkanı olması yönündeki uygulama son bulmuş, seçim şartları demokratikleştirilerek, “genel oy ilkesi” ne geçilmiş (Kahraman, 2008:198), seçimlerin tek dereceli, genel, eşit ve gizli oy, açık sayım esasına göre yapılması, sandık kurullarında parti temsilcilerinin bulunabilmesini getiren düzenlemeler yapılmıştı (Koçak, 2008:192). Seçimlerin yargı gözetimi ve denetiminde, demokratik usulle yapılması, yargı üyelerinden kurulu bir “Yüksek Seçim Kurulu” ihdası söz konusuydu. Kısaca Halk Partisi, Eroğul’un belirttiği gibi (2003:33,81), 1940’lı yılların ikinci yarısından sonra, bir yandan demokratların elinden liberalleşme silahını almaya

çalışırken, diğer yandan da yıllardır ihmâl ettiği halka şirin gözükmeğe çalışıyordu. Ahmad'a göre (1999:132,133), CHP kendi rakibi olan DP'nin o kadar rengini almıştı ki, her ikisini birbirinden ayırt etmek zorlaşmıştı. Hatta CHP, yeniden seçilmesi halinde Kemalizm'in altı ilkesini anayasadan çıkaracağını bile vaat etmişti. Celal Bayar'a, CHP ile kendi partisi arasındaki farkın ne olduğu sorulduğunda, hep aynı benzetmeyi yapmakta, zira her iki partiyi de helva yapan aşçılara benzeterek kendilerinin bu konuda daha usta ve becerikli olduğunu söylemekteydi.

DP'liler, iktidara gelmeden rejim sorununu gündeme getirmeyeceklerini ve “devr-i sabık yaratmayacaklarını” belirterek, bir nevi CHP destekçisi aydın ve bürokratlara zeytin dalı uzatmış böylece CHP'yi destekleyen bürokrasinin, seçimlerde tarafsız davranması sağlanacaktı (Ahmad, 2010b:54). 1950 seçimleri, Türk siyasetinde ilk demokratik nitelikteki bir seçim olarak, gizli oy, açık tasnif ve yargı denetiminde yapılmış, Cumhuriyetin kuruluşundan beri yönetime hâkim olan iktidar el değiştirmişti (Dağcı, 2006:32). Mango'nun belirttiğine göre (2006:56,57) seçim sonunda, ordudan bir generalin İnönü'yle görüşüp hükümetin değişmesini önlemek amacıyla, ordunun işe karışıp karışmayacağını sorması üzerine, İnönü'nün bu öneriyi reddederek gerekli demokratik olgunluğu göstermesi önemliydi. Kısaca Karpat'ın da belirttiği gibi (2006: 227), CHP iktidarının, 1950'de barışçıl ve demokratik yoldan DP'ye devredilmesi, halk iradesine dayalı iktidar anlayışının hayata geçirilmesine ve iktidarın meşruiyetine yol açmış, böylece demokrasinin sağlam zemine kavuşacağı yönünde beklentiler artmıştı.

3.4.3. DP'nin Temel Açmazı: Değişimci Söylemden Statükoya

Türk siyasetinde 1950'lerin ilk yarısı, DP iktidarının altın yıllarıydı. Savaş sonrası Avrupa'nın gıda ihtiyacı ve Kore Savaşına giden süreçte, Türkiye'nin gıda maddesi ve hammadde ihracı ekonomiyi canlandırmıştı. Kırsal kesime para akarken, ülke içi ve dışında tüketici mallarına talepte önemli derecede artış vardı. 1950-53 döneminde, Türkiye, yıllık ortalama yüzde 13'ler düzeyinde büyüme göstererek rekor kırmıştı (Ahmad, 1999:141). DP'li yıllarda yapılan önemli işlerden birisi de, yol ağlarını Amerikan yardımıyla da olsa, kurup genişletmekti. Binlerce kilometrelik yeni yolların yapımı, modernliğin meyvelerinin, yurdun her tarafına ulaşmasına yol açmıştı. Bu durum aynı zamanda köylüleri şehre getirdi ve 1960'lardaki köyden kente göçle, şehirlerin sosyolojik yapısı da değişmeye başladı (Findley, 2012:325). Böylece

ekonomik gelişme sosyolojik yapıyı da etkilemiş, düzensiz ve altyapısız kentleşmenin yolunu açmıştı. Çiftçiye ucuz kredi verilmesi ve tarım ürünü fiyatlarının yüksek tutulması ayrıca Amerikan yardımı ve iklim koşullarının da uygun olması nedeniyle tarımsal gelirler ve tarımda makineleşme artmıştı (Zürcher, 1998:326). Eroğul'a göre (2003:142), ekili dikili alan sayısını artırmak için, bir yandan devlet elindeki toprakları köylüye verip boş toprakları ve meraları ekim alanı haline getirirken, diğer yandan da tarımda makineleşmeye giderek kısa zamanda traktör, biçer-döver gibi malzemeleri ithal ederek, tarımsal kredileri kolay işleyen bir mekanizmayla köylüye aktarmıştır.

Siyasi önceliğini ekonomi ve tarımsal gelirden iyileşmeye veren DP'liler, diğer yandan da siyasette liberal politikalara ağırlık vererek, tek parti dönemine ait tüm memnuniyetsizlikleri, kendi politikalarına destek bağlamında yönlendirmeye başlamıştı. DP'nin iktidara gelir gelmez ilk uygulamalarından birisi de katı laiklik anlayışından uzaklaşılmasıydı. Menderes, gerici güçlerin karşısında olduğunu ancak vicdan hürriyetine saygılı olacağını, halkın benimsemediği devrimlerden birisinin de katı laiklik anlayışı olduğunu belirtmekteydi (Toprak, 2009:454,455). Bu konuda yapılan ilk iş, meclisin onayı ile Arapça ezan yasağını kaldırmak olmuştu. Zira Halk Partililer, çok hassas ve tartışmaya açık bu konuda muhalefet etmekten çekinmişlerdi (Eroğul, 2003: 101). DP yönetimi, CHP'ye bağlı örgüt olarak faaliyette bulunan, Halkevleri ve odaları kaldırmış, gerek bu kurumların gerekse Atatürk'e ait arazi ve mal varlıklarını hazineye intikal ettirmişti (Göktepe, 2014:69). Köy Enstitüleri de, sadece öğretmen yetiştiren okullara dönüştürülmüş, kapatılan Halkevleri yerine, Türk Ocakları yeniden açılmıştı (Karpat, 2014a:171). Sonuçta Akşin'in belirttiği gibi (2004:232,233), DP iktidarının ilk yıllarındaki bu politikaları, 1954 seçimlerine yansımış, Mayıs 1954'deki seçimlerde oyların yüzde 57'sini alırken, CHP oyların sadece yüzde 36'sını alarak meclisteki sandalye sayısı 31'e düşmüştü. Böylece DP'liler halk nezdinde, ekonomi ve siyasette Kemalist statükoyu değiştirmeye başlayan bir parti hüviyeti kazanmaya başlamıştı.

Ancak, DP'nin ilk yıllarındaki bu olumlu hava fazla uzun sürmemişti. Her şeyden önce, Heper'in de belirttiği gibi (1974:125), DP dönemindeki tüm çabalara rağmen, ülke ekonomisinin gelişmesinde dinamik rol oynayacak bir orta sınıf oluşmamıştı. Sosyal fayda sağlayacak yatırımlar için bir sermaye birikimi mümkün olamamıştı. Dış borçlanma ve enflasyon yoluyla, servetin belli kesimlerin elinde toplanmasının yanında,

tarımsal kesimlerin lehine küçümsenemeyecek derecede tedbirler alınsa da, Eroğul'a göre (2003:146,147), büyük çaplı bir toprak reformuna ve mülkiyet ilişkilerine dokunmadığı için sonuç değişmemiştir. Meraların daraltılması, tarımsal kredilerin artırılması ve tarımsal ürün fiyatının yükselmesi gibi uygulamalar, büyük toprak sahiplerinin işine gelmiştir. Bu destek, toprak ağalarının kapitalist çiftçi haline gelmesini sağlarken, tarımsal alanda etkili bir vergilendirilmeye gidilmemesi, tarımsal kapitalistlerin kazancının, sanayi kesimine aktarılamamasına yol açmıştır. Sonuçta 1950'lerin ilk yıllarındaki ekonomideki bahar havası bozulmaya başlamış, ticaret dengesini Türkiye'nin lehine çeviren döviz birikimi tükenmiştir. Sayıları hızla artan tarım makineleri atıl kalmaya başlamış, fabrikalar yarı kapasiteye düşmüştü.

Yaşanan olumsuz gelişmeler, hükümeti liberal siyasetten uzaklaştırarak, 1956'da "Milli Korunma Kanunu"nu andıran bir "Ulusal Korunma Kanunu" çıkarılmasına yol açmıştır. Bu düzenleme hükümete, mal ve hizmetlerin dağılımından fiyatların belirlenmesi dâhil, ekonomiyi düzenleyecek her türlü yetkiyi veriyordu. Bu durum aslında, DP'nin, liberal ekonomi politikalarına katı bir şekilde bağlı olmadığını göstermişti. Kısaca DP iktidarının Kemalist statükoyu değiştirme iradesi, sadece söylemden ibaretti (Ahmad, 1999:142; 2010b:84). Söz konusu düzenleme DP'nin muhalefettyken eleştirdiği devletçi politikanın yeniden getirilmesinden başka bir şey değildi. Artan ekonomik sıkıntılar ve enflasyon, hükümetin otoriterliğini artırmakta, ekonomik liberalleşmeyi kurtarmak adına, siyasal liberalleşmeyi feda edilmişti. Artan otoriterleşme eğilimi, İnönü'ye ve CHP'ye bağlılığından kuşku duyulan, bürokrat ve memurların görevden el çektirilip erken emekli edilmesi gibi uygulamaları getirmişti. Bu uygulama, öğretim üyeleri ve yargı üyelerini de etkilemiş, hatta yargı üzerinde siyasal denetim kurulduğu iddia edilmekteydi (Zürcher, 1998:335). Akşin'e göre (2004:235), gerek ekonomideki gerekse yönetimdeki olumsuz hava, 1957 seçimlerine yansımış, seçimlerde DP'liler yüzde 48'le 424 sandalye, CHP'liler ise yüzde 41'le, 178 sandalye almış, böylece DP'nin oy oranı, bir önceki seçime göre gözle görülür derecede düşmüştü. Bu durum siyasette ve ekonomideki merkezileşme ve otoriterleşme eğilimine karşı halkın memnuniyetsizliğini göstermiş bir önceki dönemde, Kemalist statükoyu değiştirmeye başlayan DP algısı, tersine dönmeye başlamıştı.

DP'liler artık tek parti dönemini aratmayacak bir şekilde, her türlü muhalif ses ve hareketleri susturmaya başlamış, “muhalifetin, ülkenin parlak geleceğini dinamitlemek için planlar kurduğu” yönündeki algı nedeniyle, basın ve toplantı özgürlüklerini kısıtlayan bir dizi yasalar çıkarılmış hatta kendi içindeki eleştirilere olan tahammülsüzlük, muhalif kanadın, partiden ayrılarak 1957'de “Hürriyet Partisini” kurmasına yol açmıştı (Karpaz, 2006:115). DP'liler, iktidarın icraatını eleştiren CHP'lilerin sesini susturmak için, tek parti döneminde, hazine veya başka resmi kurumlardan alınıp, kendi adlarına tapuya tescil ettirdikleri gayrimenkulleri gündeme getirerek, bunları hazineye devretmeye karar vermişlerdi. Eroğul'a göre (2003: 108,109), aslında bu karar haksız sayılmazdı ancak asıl amaç, devletin hazinesini düşünmek değil, muhalifeti susturmaktı. Baskıcı yönetimini eleştiren Millet Partisini (MP), “devlet yönetimini, dini ilkelere dayandırmayı ve laikliği ortadan kaldırmayı düşündükleri” gerekçesiyle, 1953 yılında kapatılmıştı (Karpaz, 2006:113,114). DP'nin muhalifete yönelik baskı politikaları, İnönü'nün yapmış olduğu seçim gezilerinin, bir takım kargaşa ve olaylara neden olduğu gerekçesiyle, valilerin uyarısıyla, gezilerin iptal edilmesine yol açmaktaydı (Eroğul, 2003:108,109,126). Hükümet, 1954'deki sertleştirdiği “Basın Kanunu”na, “Seçim Kanunu”nda yaptığı değişikliği eklemiş, buna göre, partiden ayrılmanın önünü kesmek için, bir parti tarafından reddedilen bir adayın, ertesi seçimde başka bir partiden aday olamayacağı yönünde düzenleme yapılmıştı. Devlet memurlarının, bir partiden aday olmak istediklerinde, altı ay önceden görevlerinden ayrılmaları gereği düzenlemeye eklenmişti. Aynı şekilde muhalifet partilerinin seçim işbirliğini ortadan kaldırmak amacıyla karma liste oluşturmaları yasaklanmıştı (Ahmad,2010b:80). Baskı ve yıldırma politikası, parti kurucularından olan Fuat Köprülü'nün, partisinden istifa etmesine yol açmıştı. Köprülü, “programından ayrılmış ve eski hüviyetini değiştirmiş” olan bir partiyle devam etmesinin mümkün olmadığını belirtmişti (Eroğul, 2003:198). Finley'in belirttiği gibi (2012:308), muhalifetin giderek güçlenmesi karşısında DP'liler, 1946'da kendilerine karşı kullanılan taktikleri kullanarak, 1958'de yapılması planlanan seçimleri bir yıl öne almıştı. Kısaca Türk siyaseti bu yıllarda bir nevi DP görünümlü bir CHP iktidarına şahitlik etmekteydi.

DP'nin baskı politikaları neticesinde, muhalifetin etkinliklerini denetlemek üzere kurulan “Tahkikat Komisyonu”, kamuoyunun partiye karşı tavır almasına neden

olmuştu (Karpat, 2006:189). Sadece DP'liler tarafından oluşturulan komisyonun tarafsız olması beklenemezdi. Bu komisyona meclisin ve mahkemelerin yetkilerini geride bırakacak düzeyde yetki verilmiş (Ahmad, 2010b:97), her türlü yayınları yasaklamaya, süreli yayınları ve basım evlerini kapatmaya, her türlü siyasal etkinlikler karşısında soruşturma dâhil, her türlü önlem almaya ve bu amaçla hükümetin bütün olanaklarından yararlanmaya yetkili kılınmıştı. Komisyonun önlem ve kararlarına muhalefet edenler, ağır hapis cezasıyla cezalandırılması kararlaştırılmıştı(Akşin, 2004:241). Kongar'a göre (2005:154), komisyon, sivil ve askeri yargıçların tüm yetkileriyle donatılmış, almış olduğu kararlar kesin olup, buna karşı başvurulacak bir üst makam yoktu. İnönü bu durum karşısında, "kendilerinin ihtilalden gelip demokrasiye geçtiklerini, demokratik rejim istikametinden ayrılıp, baskı rejimine dönüşme tehlikesine girildiğini, böyle giderse ihtilalin meşru bir hakka dönüşeceğini" (Akşin, 2004:240) yönündeki beyanı, aslında DP'nin baskıcı politikaları karşısında, çok partili sisteme geçişteki demokratik tavrının önüne geçmiş, bir nevi askeri darbeyi meşru kılacak bir davete dönüşmüştü.

Sonuçta, Kemalist statükoyu değiştirme söylemiyle gelen DP'nin, Türk siyasetinde önemli değişiklik getirdiği söylenemez. DP kurucularının siyasi kültürü, CHP saflarında olgunlaşmıştı. Cumhurbaşkanlığı görevi yürüten Celal Bayar dâhil tüm DP'nin yöneticileri, neticede politik hayatlarına CHP saflarında başlamış, politik eğitimleri burada şekillenmiştir (Karpat, 2010:82). Ülker'e göre (2011:9,10), Menderes'in önceden üyesi olduğu CHP zihniyetinden tek farkı, liberal olmasıydı. Ancak Menderes düşündüğü serbest ekonomik ve siyasal düzeni tek aktörle yani partisi ve kendisi aracılığıyla yürütmeyi düşünmüş ama asla plüralist bir siyasal ve toplumsal düzene razı olmamıştır. Karpat'a göre (2006:128), gerek iktidardaki DP'nin, gerekse muhalefetteki CHP'nin, ekonomiye devlet müdahalesi konusunda fazla söyleyecek bir şeyleri yoktu. Her iki parti de, özel girişimle rekabet etmediği veya onun özgürlüğünü kısıtlamadığı sürece, devlet müdahalesinin kaçınılmaz olduğunu düşünmekteydi. DP döneminde, özel yatırımcıların isteksizliği ve sermaye yetersizliği nedeniyle, yatırımların devlet tarafından yapılmasına devam edilmiş, bu durum demokratların muhalefetteyken çok gürültü kopardıkları, büyük devlet şirketlerinin özelleştirilmesi yönündeki isteklerinin, aslında gerçekçi olmadığını göstermekteydi (Zürcher, 1998:327). DP'nin liberal ekonomi anlayışı, söylemden ibaret olup, muhalefette söylediklerinin tersini iktidarda yapmaya başlamış, tüm devlet kurumlarının kendilerinin emrinde olduğunu (Ahmad,

2010b:68,69) zira kendilerinin çoğunluğu temsil ettiği için, gerekli gördüğü her düzenlemeyi yapmak için, mutlak yetki ve meşruiyet sahibi olduğunu düşünmekteydiler (Zürcher, 1998:323). Onların bu tutumu, kendilerini milli iradeyle özdeşleştirmesinden kaynaklanmaktaydı (Göktepe, 2014:73). Özdemir'e göre (2008a:229, CHP'yi bir "devlet partisi" olmakla suçlayan DP'nin, kendi dönemlerinde "parti devleti" kurmaya çalıştığı görülmekteydi. CHP'nin "devletçi-seçkinci" olmasına karşılık, DP'liler halktan aldığı siyasi güce dayalı demokrasi felsefelerindeki, "çoğunlukçu" anlayış, "çoğulculuğa" galip gelmeye başlamıştı (Bakan, Özdemir, 2013:385,396). Kısaca Belge ve Tanör'ün de belirttiği gibi (2009:54; 2011:365), "düşünülmüş ve sindirilmiş" bir demokratik kültürden yoksun olan DP yönetiminin, kısa dönemde çarpıcı bir değişim/dönüşüm göstermesi beklenemezdi. DP'nin baskıcı rejim kurma girişimi ve Atatürk devrim ilkelerinden verildiği iddia edilen ödünler karşısında güçlenen muhalefet ve gençlik hareketi, silahlı güçleri politik arenaya iterek, 27 Mayıs darbesinin önu açılmıştı. Böylece Türk siyasetinde demokratik seçimle işbaşına gelen bir hükümet, ilk defa askeri darbeyle yıkılırken, asker siyasette en önemli aktör olmaya başlamıştı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK SİYASETİNDE DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM:

ÖZAL-ERBAKAN-ERDOĞAN DÖNEMLERİ

Türk siyasi tarihinde Özal, Erbakan ve Erdoğan dönemi politikaları, temelde Kemalist düşünceden türeyen statükonun kırılması yönünde önemli zihni ve politik değişimi ortaya koyan anlayış ve uygulamalar olarak değerlendirilebilir. Söz konusu değişimde, siyasi liderlerin anlayış ve uygulamaları önemli bir etken olmakla birlikte, uluslararası sistemdeki ve dış politikadaki gelişmelerin de etkisi yadsınmaz. Zira Özal'la başlayan değişim dönemlerinin ve Türk siyasetinde değişimi öne alan politikaların, iç ve dış siyasi gelişmelerle uluslararası sistemin bir nevi izdüşümü olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Türkiye’de, 1960’larda başlayan burjuvazinin gelişmesi ve sanayinin dönüşümü, 1980’lerde somut olarak görülmeye başlamış, kapitalizmin atılımları eş zamanlı Türkiye’ye taşınarak, buna bağlı yeni bir insan ve zihniyet yaklaşımı ortaya çıkmıştır. 1980’lerde başlayan yeni dönem, aynı zamanda postmodernitenin getirmiş olduğu demokrasi ve farklı kimliklerin kendi tercihlerini serbestçe belirlediği bir dönemdi (Kahraman,2007). Bu dönemde, statükoyu devam ettirmek isteyenlerin karşısında, liberal demokrasiyi, serbest piyasa ve özelleştirmeyi, yumuşatılmış bir laiklik ve insan haklarına dayalı bir hukuk devletini, askeri vesayetin geriletilmesi ve Kürt sorununa yönelik siyasi-kültürel çözüm önerilerini getiren düşünceler (Özkazanç,2007:57,58) söz konusuydu. Küreselleşmenin etkin kıldığı neo-liberal ekonomik yaklaşım ve AB üyelik süreci, Türk siyasal sisteminin dönüşümünde en önemli etkenlerdi. Bu unsurlar, ekonomideki özelleştirmelerden, sivil-asker ilişkilerine ve çevre konularına kadar her alanda yapısal ve zihniyet değişimini gerekli kılmıştır (İnat,Duran,2006:30). Bu bölümde; Özal, Erbakan ve Erdoğan dönemi politikalarının, Cumhuriyet’in tek parti döneminde statükoya dönüşen anlayış ve uygulamaları ne derecede değiştirip dönüştürdüğünü, dış politika gelişmelerini de içerecek bir şekilde, temel bir analiz yapılacak, zira her üç döneme yönelik eleştiri ve yorumların da, çalışmaya ışık tutacağı değerlendirilmektedir.

4. Söylemden Eyleme Değişim Politikaları

Modern Türkiye'nin siyasi tarihi, bir nevi yenileşme arayışlarının bir tarihi olarak, devletin yeniden yapılandırılması, siyasal meşruluk anlayışı ve devlet-toplum ilişkilerinin yeniden tesisi konusundaki zihniyet değişiminin, Özal'la başlayan dönemde söz konusu olduğu aşikârdır. Osmanlı mirasını reddeden aynı zamanda türdeş bir ulus oluşturma saplantısıyla kültürel çeşitliliği yok sayan modernleşme çabaları, 1980'lerden sonra kırılma yaşamaya başlamıştır. Erdoğan (1995:118,119), bu dönemde başlayan değişim odaklı politikaları, “Özal dönemi Tanzimatı” olarak nitelendirmiş, otoriter darbe yönetiminin “elverişli” bir ortamında, özünde demokratik meşruluğu yakalamaya çalışan bir dönem olduğunu vurgulamıştır. Batı'daki “yeni sağ” anlayışı ve kamu yönetimi politikalarının Türkiye'deki temsilciliğini üstlenen bu dönem, “Özalizm” veya “Özal anlayışı” şeklinde nitelendirilmişti (Köseçik,2015:22,23). Lider odaklı değişimin en önemli tetikleyeni, dış dinamikler ve gelişmeler olmuş, söz konusu dış dinamiklerin ruhunu Türkiye'ye yansıtan Özal'la başlayan değişimci liderler, değişimi toplumsal değerler temelinde ve daha geniş meşruiyet zemininde yürütmüşlerdir.

Değişimi milli ve manevi değerler temelinde kendisini yenilemek olarak ortaya koyan Erbakan dönemi politikaları, otoriter modernleşmeci Kemalist politikalara ve onun Batıcı anlayışına ters düşüğünden, 28 Şubat süreciyle statükocu ve vesayetçi odaklar tarafından kesintiye uğratılmıştır. Erbakan'ın bir yıldan daha az süren hükümet döneminde, tıpkı 1970'li yıllardaki CHP-MSP koalisyonu döneminde olduğu gibi, statükoyu değiştirebilecek anlayış ve uygulamalar söz konusuydu. Erdoğan dönemi ise, “muhafazakâr demokrat” çizgisi temelinde ve Özal misyonunun devamı yönündeki söylemle, değişim ve dönüşüm politikaları önemli bir evreye girmiştir. Sarıbay'ın belirttiği gibi (2012:55), AK Parti yöneticileri, Özal'a yöneltilen “iktisaden başlatılan girişimlerin siyaseten tamamlanamadığı” yönündeki eleştirileri de dikkate alarak, “Milli Görüş” fikriyatından “yenilikçiler” adıyla koparken, söz konusu kopuşun kamuoyunda algılandığı gibi, sadece “din” ekseninde değil siyasal, iktisadi ve sosyal alanlara yönelik farklı ve değişimci bir model arayışına yönelik olduğunu da göstermişler, ortaya attıkları “muhafazakar demokrat” kimlikle, bir nevi değişim ve dönüşüm siyasetinin öznesi olmuşlardır.

4.1. Özal Öncesi Siyasal Durum

Türk siyasetinde 1960-1980 arası dönem, bir yanda 1961 anayasasının getirdiği özgürlükçü ortamda ve seçim sisteminde yapılan değişikliğin etkisiyle, farklı düşünceden birçok siyasal partinin meclise girmesine yol açarken, diğer yandan da zayıf koalisyon hükümetleri ve askerın vesayeti, içindeki istikrarsızlıkları artırmıştı. Kıbrıs temelinde ABD'yle yaşanan gerginlikler ve ambargo bu döneme damgasını vururken, sorunlara çözüm üretmeyen siyaset, bir nevi yapılacak darbenin meşruiyet zemini ve gerekçesini oluşturmuştur. Parçalanmış siyaset ve istikrarsız koalisyon hükümetleri ve Milli Cephe koalisyonları, statükonun asker vesayetini güçlendirmekten öteye gidememiş, toplumsal değişim taleplerini siyasete aktaracak mekanizmaların yokluğu, anarşi ve çatışmaları beraberinde getirirken, bu durum vesayeti güçlendirecek yeni müdahalelerin önünü açmıştı.

4.1.1. Türkiye’de Yaşanan Kaos, İstikrarsızlıklar ve Darbenin Ayak Sesleri

Türk siyasetine damgasını vurmuş DP'nin, doğruları ve yanlışlarıyla süren on yıllık iktidar sürecinin, antidemokratik yollarla sonlandırılması ve iktidarın yeniden CHP'ye devredilmesi yönündeki çabalar, ülkeye istikrardan ziyade istikrarsızlık ve kaos ortamını getirmişti. 27 Mayıs'tan sonraki dönem, askerın siyasi hayata doğrudan müdahalesi neticesinde ülke, normal olmayan siyasi birleşmelerden doğan koalisyon hükümetleriyle yönetilmeye çalışılsa da, her müdahale siyasette parçalanmayı ve istikrarsızlığı beraberinde getirmişti (Özçelik, 2007:155,162). Dursun'un belirttiği gibi (1999:63,64) darbe sonrası tesis edilen 1961 Anayasası, ordunun siyaset üzerindeki vesayetini kurumsallaştırmış, sivil siyasi alan iyice daraltılmış, “egemenliğin kayıtsız şartsız halkta olması” ilkesi ve söylemi sözde kalmıştır. Bu dönemde, sağ politikalara damgasını vuran Adalet Partisi (AP), DP tecrübesinin getirdiği korku ve endişeyle ve iktidarını sağlama alma gayreti içinde, ordunun siyaset içindeki rolünü sorgulamadan kabul ederek, askeri vesayetin devamında katkıda bulunmuştur (Sayın,Çınar, 2007:459). Kısaca Dursun'un belirttiği gibi (2007:37), 27 Mayıs darbesi sonrası siyasi temsilin değişim ve dönüşüm talepleriyle, statükoyu korumaya endekslenmiş bürokratik yapının çekişmesi, sistemin tıkanmasına yol açmış söz konusu direnç ve çatışmalar, 1960'ların sonlarına doğru anarşi ve kaos ortamının doğmasına neden olmuştur.

Türk siyasetinin kayıp yılları olarak ifade edilen 1970’li yıllar ise, bir yandan ekonominin ve anarşik olaylarla kamu düzeninin kötüye gittiği, diğer yandan da, siyasetin sorunlara çare bulamadığı ve tıkanıdığı yıllardı. 1971 muhtırasıyla MGK’nın siyaset üzerindeki ağırlığı daha da artmış, söz konusu kurumun, Milli Güvenlikle ilgili kararların alınması ve koordinasyonun sağlanmasında görüş bildirme işlevi, tavsiye etme şekline dönüşerek (Dursun, 1999:64), bir nevi dayatmayı getirmiştir. 1960’lı yıllarda olduğu gibi, 1970’li yıllar da, istikrarsız hükümet dönemlerine sahne olmuştur. 1973 ve 1977 seçimlerinde, hiçbir partinin çoğunluk oyları kazanamaması nedeniyle toplam yedi başarısız hükümet denemeleri olmuştur. Ecevit’in CHP’si ile Erbakan’ın Milli Selamet Partisi (MSP)’nin kısa süreli koalisyon hükümetini, Demirel’in “Milliyetçi Cephe” adı verilen başarısız hükümetleri takip etmişti. İstikrarsız zayıf hükümetlerin sorunlara çare bulamamasıyla, “sağcı” ve “solcu” olarak adlandırılan kesimler arasındaki gerilim iyice tırmanmış, yükselen enflasyon ve ödemeler dengesindeki büyüyen açıklar, siyasal çöküşün yanında ekonomik çöküşün de habercisi olmuş kısaca yeni bir darbenin ayak sesleri duyulmaya başlamıştır. 12 Mart 1971 Muhtırasının bir sonucu olarak Türkiye, askeri vesayetın dayattığı şekilde, zayıf nitelikte partiler üstü hükümetler tarafından yönetilmiş (Hale, 2003:152,153,159), siyasal istikrarsızlıkların temelinde, 27 Mayıs’la gelen vesayet anlayışının getirdiği parçalı partiler sisteminin çözüm üretemeyen ve uzlaşamayan tavrının yanında, anayasal/yasal hale gelen MGK ve Askeri yargı gibi kurumların vesayet sistemini güçlendirmesi yatmaktadır.

Dış politikada 1960 sonrası dönem, ABD’yle ilişkilerin gerilmeye başladığı bir dönemdi. Türk siyasi tarihinde, “Küba füze bunalımı” olarak adlandırılan gelişme, Sovyet tehdidini önlemek amacıyla ABD’nin, bazı NATO ülkeleri ve Türkiye’ye, orta menzilli “Jüpiter” füzeleri yerleştirmesiyle başlamıştı. Ekim 1959’da İzmir Çiğli’ye yerleştirilen füzeler, doğrudan Moskova’yı hedef aldığından, Türkiye’yi Sovyetlerin hedefi haline getirmesinin yanında, Sovyetler’in aynı amaçla Küba’ya yerleştirdiği füzelerin, ABD’yle krize dönüşmesine yol açmıştı (Fırat, 2000:108). Krizin aşılması amacıyla, ABD’nin Küba’daki Sovyet füzelerine karşılık, Türkiye’deki füzelerin söküleceği yönünde Türk tarafında oluşan izlenim, ABD’nin “Küba ticareti yaparak” kendi çıkarlarını korumak adına, Türkiye’nin çıkarlarını feda edebileceği ve dolayısıyla ABD’ye güvenmenin riskli olduğu yönünde algılamalara neden olmuştu (Hale, 2003:

139). Fırat'a göre (2000:114) Küba Füzeleri Krizi, Türk dış politikasında radikal bir değişim getirimese de, Türk yöneticilerinde ABD'yle ilişkiler bağlamında bir hayal kırıklığı oluşturmuş, ABD ve NATO'yla ilişkiler ilk kez tartışılmaya başlanmış, Kıbrıs konusundaki ABD'nin tavrıyla daha net bir şekilde somutlaşmıştı. Bundan sonra ABD ve NATO ile ilişkiler, daha yüksek sesle eleştirilmeye başlanmış, önceki dönemlerde olduğu gibi, ABD'nin bölge politikalarına, "gözü kapalı" bir şekilde destek verilen uygulamalara son verilmiştir. 1970'li yıllarda yaşanan gelişmeler de bu durumu beslemiştir. Afyon yöresinde yetiştirilen ve çiftçiler için önemli gelir kaynağı olan haşhaş üretimi, gerilimin kaynağını oluşturmuş, uyuşturucu madde bağımlılığına savaş açan Nixon yönetimi, Türkiye'ye baskılarını artırmıştı. Askeri vesayetın başa getirdiği Nihat Erim Hükümeti, haşhaş üretimini yasaklarken, 1974'deki Ecevit hükümeti, bu konuda bir dizi tedbirler alarak bu yasağı kaldırmıştı (Hale, 2003:159,160). Ecevit'in, NATO içinde ABD'den bağımsız dış politika izlenmesi yönündeki anlayışı ile Batı karşıtı İslamcı MSP hükümeti arasındaki koalisyon hükümeti, Amerika'ya rağmen Kıbrıs'a müdahalede bulunabilmişti. Hale'nin de belirttiği gibi (2003:167), Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesi, ABD'nin askeri ve ekonomik ambargosunu beraberinde getirirken, Türkiye ABD'yle yapılan, 1969 tarihli "Savunma İşbirliği Anlaşması"ını (SİA) askıya alarak NATO harici tüm ABD askeri faaliyetlerine kısıtlama getirmiştir. Ecevit'in Amerikan karşıtı tutumu, ilişkileri tamamen durma noktasına getirirken, ittifakın lideri konumundaki bir ülkenin, aynı ittifakta yer alan bir ülkeye ilk defa ambargo uygulaması, siyasi tarihte önemli bir gelişmeydi.

1970'ler ülke içinde krizli yılların yaşadığı dönem olarak, istikrarsız koalisyon hükümetleri, petrol bunalımı, Kıbrıs harekatı ve uygulanan ekonomik ambargo, siyasi ve ekonomik yönden sıkıntılı bir sürece yol açmıştı. İçerde yayılan şiddet dalgası, iç savaş ortamı görüntüsü verirken, bunalımın derinleşmesinde parlamentonun Cumhurbaşkanını seçme konusunda "dumura uğraması", 12 Eylül 1980 askeri darbesinin de gerekçesini oluşturmuştu (Kalaycıoğlu, 2009a:396). Siyasi kriz ve anarşiyi, darbeyle çözebileceğini düşünen askerler, irticai tehdit olarak görülen MSP'nin, İsrail'in Kudüs'ü işgali dolayısıyla Konya'da yaptığı mitinge katılanlarla, İstiklâl Marşını söyleyenler arasındaki gerginliği, Kemalist rejime kalkışma olarak algılamışlar (Çiftçi,2010:285), Aralık 1979'da verilen muhtıra işe yaramayınca, ordu 12 Eylül 1980'de yönetime el koymuştu.

4.1.2. 12 Eylül Darbesi ve Darbe Yönetiminde Siyaset

12 Eylül 1980 askeri darbesi, 1960'tan farklı olarak, hem emir-komuta düzeni içinde gerçekleştirilmiş hem de uluslararası sistemin gerektirdiği bir politik anlayışın içerde kurulmasında etkili olmuştur. Darbelerin her ne kadar demokratik meşruiyeti söz konusu olmasa da, siyasal ve toplumsal zemindeki meşruiyetinin, 27 Mayıs'a kıyasla daha fazla olduğu söylenebilir. Barlas'a göre (2001:29) 12 Eylül darbesiyle ordunun, rejimi "koruma ve kollama" görevinin altında yatan neden, anarşinin tırmanması, ekonominin iflas içinde olması ve siyasi arenadaki uzlaşmaz gelişmelerdi. Ordu, kendi içinde yapmış olduğu bir "çalışma grubu" raporunda, ülkenin bir iç savaşa doğru sürüklendiği, askeri müdahalenin gecikmesi durumunda silahlı kuvvetlerin de kendi içinde bölünebileceği belirtilmekteydi. Zira 27 Mayıs'ı gerçekleştiren hareketin içinde, tek parti ideolojisi ve onun temsilcisi olan CHP'nin, DP'lilere karşı yaptığı bir darbe algısı söz konusuysen, 12 Eylül darbesinde toplum nezdinde, sadece toplumsal bir kesime yapılmadığı, anarşi ve kaosu ortadan kaldırdığı ve toplumun güvenliğini tesis ettiği yönünde algı oluşmuş, hatta darbe liderinin posterlerinin sergilenmesinde beis görülmemişti (Can, 2012:120-123). Kısaca askeri müdahale, anarşiyi ve kaosu, ilginç bir şekilde, bıçak gibi sona erdirirken, bunun sorumlusu olarak siyaseti dışlayan ve onu alabildiğince daraltan bir işlev görmüştür.

Darbenin dışardaki meşruiyet zemini ise farklılık göstermekteydi. Türkiye'yi temelde stratejik eksende değerlendiren ABD'yle, demokrasi-güvenlik ikileminde değerlendiren AT ülkelerinin tepkisi farklıydı. 1970'lerde yaşanan iki önemli gelişme Batı'nın ve ABD'nin Türkiye'ye olan bakışında önemli değişiklik getirmiş, bunlardan birincisi, Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesi, ikincisi İran'daki İslam devrimiydi. Orta Doğu'nun güvenliği ve Batı'nın bölgeye yönelik çıkarlarını tehdit eden bu iki gelişme, Türkiye'yi bir anda kilit pozisyona getirmiş, dolayısıyla Türkiye'deki siyasi, ekonomik ve askeri güvenliğin sağlanması, NATO ittifakı için kritik bir hâl almıştı (Akgün, 2014:547,561). Gözen'in de belirttiği gibi (2001:98,104), 1980 öncesi Türkiye'deki istikrarsızlıklar, aşırı sol ve radikal İslamcı grupların çatışmaları, Türkiye'yi Batı mecrasından kaydırabileceği, ikinci bir İran olabileceği endişesini getirmekteydi. Amerikan yönetimi, Türkiye'de, "demokrasi-istikrar" ikilemiyle karşılaştığında, Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki sürekliliğinin sağlanması

adına, Türk demokrasisini geriye götürecektir gelişmelerde fazla bir beis görmezken, AT tepkinin somut göstergesi olarak, Türkiye-AT Ortaklık Konseyi'nin Mali Protokolü kapsamında, Türkiye'ye verilmesi planlanan 600 Bin ECU parasal yardımı askıya almıştı. Askeri darbe yönetiminin, tüm siyasi partileri yasaklamasıyla, topluluk eleştirilerini daha da sertleştirmiş, yeniden sivil siyasete dönülmediği sürece, mali yardımların verilmeyeceğini belirtmişti (Hale, 2003:185,186). Aslında ABD ve AT'nin, darbeye farklı nitelikte tepki göstermesi, Türkiye ile kurmak istedikleri ilişkinin, stratejik temelli mi yoksa demokratik temelli olduğunun da bir göstergesiydi.

Darbe sonrası, dış politikada yaşanan bir dizi olaylar, 1970'lerde izlenen NATO dışı farklı dış politika yöneliminden, yeniden Batı ittifakına yönelimi beraberinde getirdiği yönünde algılamalara neden olmuştu (Hale, 2003:169). Darbeciler, dış politika konusunda tamamen ABD ve Batı yanlısı bir politika takip etmekten geri kalmamıştı. Uzgel'e göre (2004:39), darbenin arkasında ABD'nin bulunup bulunmadığına dönük yapılan tartışmalar bir yana, bu dönemde ABD'nin stratejik anlamda büyük faydalar sağladığı, bundan sonra da ilişkilerin çok iyi seviyeye geldiği görülmekteydi. Darbe yönetimi, başta NATO olma üzere, tüm ittifak anlaşmalarına bağlı olduğunu belirtirken, Çiftçi'nin de belirttiği gibi (2010:295), Mart 1980'de ABD'yle imzalanan "Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" (SEİA)'nı, Kasım 1980'de onaylanmasıyla, Türkiye'deki üslerin ve Amerikan yardımlarının genel çerçevesi çizilmişti. Gözen'in belirttiği gibi (2001:105), SEİA sonrasında ABD'nin Türkiye'ye yapmış olduğu askeri ve ekonomik yardımlar, 1980 öncesi döneme kıyasla, çok daha fazla artış göstermekteydi. Darbe lideri Kenan Evren, kişisel olarak aldığı iddia edilen bir kararla, Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri dönmesiyle ilgili, Türkiye'nin koymuş olduğu rezervi kaldırmıştı. Aslında bu kararın, ileriye dönük sözlü vaatler çerçevesinde verildiği belirtilmişti (Özcan, 1998:516,517). Amerikalı General Rogers, Yunanistan da yapılacak seçimlerde sosyalistlerin işbaşına gelmesi durumunda, bu ülkenin tamamen kaybedileceğini, Türkiye'nin de olumsuz etkileneceğini belirtmişti. Evren ise, söz konusu bu durumu savunarak, Ege üzerindeki komuta kontrol yetkisinin, Yunanistan'dan alınmasının ve Türkiye'nin NATO nezdinde saygınlığının artmasının önemini vurgulamakta ve General Rogers'in, "asker sözüne" ikna olarak, Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönmesine onay vermişti (Uzgel, 2004:40-43). Kısaca başta Kıbrıs konusu ve ekonomik ambargo nedeniyle ABD'yle yaşanan gerginliğin darbe

yönetimi eliyle, ABD'nin istediği yönde çözüme ulaştırılmış, ABD yönetimi, Türkiye'nin demokratik yolla seçilmiş hükümetlerle yaşadığı problemleri, darbeciler eliyle çok daha kısa zamanda çözüme ulaştırabilmişti.

Darbecilerin temel uygulaması, tıpkı önceki darbe ve muhtıralarda görüldüğü gibi, siyasetin dar alana hapsedilmesiydi. Kahraman'a göre (2007:77), askeri darbenin hemen ardından topluma empoze edilen temel olgu depolitizasyondur. Darbe sonrasında MGK, ülkede sıkıyönetim ilan ederek yasama, yürütme yetkilerini kendisinde toplamış ve ardından yoğun tutuklamalara imza atmıştı. Binlerce kişi, "sağcı", "solcu" ve "ayrılıkçı" olduğu gerekçesiyle tutuklanırken, bir o kadarı da fişlenmişti. Mamak askeri cezaevinde yapılan işkenceler ve hapisanelerde gerçekleşen yüzlerce ölüm vakalarının yanında, her görüşten kimselerin idam edildiği, hatta yaşı tutmayan bir sanığın kemik röntgeni yöntemiyle yaşının büyütülerek idamının gerçekleştirildiği belirtilmekteydi. Darbe lideri Evren'in, bu konuda "hainleri asmayıp da besleyecek miyiz" sözü (Oran, 2004: 19,20) insan hak ve hukukun rafa kaldırıldığını göstermekteydi. 1980 darbesini diğerlerinden ayıran temel husus, sadece bir kesimi değil, siyasetin ve toplumun tüm kesimlerini silindir gibi ezip, siyaseti üç yıl gibi uzun süre devre dışı bırakmasıydı.

Darbe yönetimin önemli icraatlarından diğeri, demokrasilerin vazgeçilmez unsurları olarak görülen siyasal partileri, Ekim 1981'de kapatmasıydı. Parti liderlerine siyaset yasağının getirilmiş olmasının yanında, kurulacak yeni partilerin ancak darbe yönetiminin onayı ile siyasi faaliyetlere başlayacaktı (Mango, 2006:92,93). Kenan Evren, yeni kurulacak siyasal sistemin, yıkılan binanın enkazı üzerinde değil, yeni temeller üzerine inşa edilmesi gerektiğine inanmaktaydı. Aslında gerçek neden, eski siyasi liderlere olan güven eksikliği ve siyasette yeni bir başlangıç yapılabilmesi için eskilerin tasfiye edilmesi ve kurulacak yeni siyasi düzende, kendilerinin yönlendireceği siyasi parti ve kadroların gerekliliği idi (Akgün, 2014:557). Böylece kurulacak siyasal partilerin meşruiyet zemini, bir nevi darbe yönetiminin onayı ve müsaadesiyle özdeş hale getirilmişti. Darbe yönetimi, MGK'nın asker üye sayısını ve yetkilerini artırarak, ordunun karar alma sürecindeki etkisini iyice artırmış, özellikle ulusal güvenlikle ilgili alınacak kararların hükümetçe, "öncelikli olarak dikkate alınacağı" yönünde hüküm getirmişti. Siyaset üstü hale gelen "Milli Güvenlik Siyaset Belgesi", yazılı devlet politikası haline gelerek hükümet, parlamento ve diğer devlet kurumlarının söz konusu

belge dışına çıkamayacağı bir durum oluşturulmuştu (Çiftçi, 2010:292,294). Çıkarılan bir yasayla “Milli Güvenlik Genel Sekreterliği” kurulurken (Uzgel, 1998:313), yasayla birlikte MGK Genel Sekreterine, “uygulamaları takip ve kontrol etme”, “düzenleyici, yönlendirici ve koordine edici işbirliğinde bulunma” gibi önemli yetkiler verilmişti. Kısaca Özcan’ın belirttiği gibi (1998:516), söz konusu düzenlemelerle MGK, yarısı atanmış yetkililerden oluşan bir kurum olmasına karşın, özellikle ulusal güvenlik ve dış politika alanında, siyasal etkisini genişleten bir kurum olarak, siyasal sistem içindeki yerini sağlamlaştırmıştı. Böylece MGK eliyle kurumsal yapısını iyice pekiştiren askeri vesayet sistemi, siyasetin üzerinde, bir nevi “demoklesin kılıcı” haline getirilmişti.

Bunun yanında 12 Eylül darbe anayasası ve uygulaması, siyasal partilere, sendikalara ve derneklere kısıtlamalar getirmiş, üniversite özerkliğini ortadan kaldırmıştı. Askeri rejimin temel felsefesi, devlet otoritesini her alanda tesis etmek amacıyla siyasal alanın sınırlarını ciddi oranda daraltmış ve özgürlükleri kısıtlamıştı (Özen, 2011:159). 12 Eylül felsefesini ortaya koyan, “1402 Sayılı Sıkıyönetim Yasası”yla, komutanlıkların istedikleri kamu kurumlarına yazı yazarak, istedikleri kamu görevlilerini derhal görevden alma ve bir daha bu göreve getirmeme yönündeki yetkilendirmeye, başta Server Tanilli olmak üzere birçok üniversite öğretim elemanları görevlerinden uzaklaştırılmıştı (Oran, 2004:20). Kısaca 12 Eylül askeri darbesi, ülkedeki kaos ortamının giderilmesi, akan kardeş kanının durdurulması gibi gerekçelerle yönetime el koymuş, başlangıçta anarşi ve terör olayları kesilmiş gibi gözükse de, yapılan yasal düzenleme ve uygulamalarla, siyaseti dar alana hapsederken, başta Kürt sorunu olmak üzere, birçok toplumsal sorunların, kontrol edilemez bir noktaya gelmesine yol açmıştır.

Darbe yönetimi, kurulacak düzenin temelini atmak için fazla aceleci davranmamış, ortalama üç yıllık bir süreçte siyaseti yönlendirilmişti (Mango, 2006:92). Darbe lideri Kenan Evren, “makul bir sürede” demokrasiye döneceğini, MGK’nın “gelecekte benzer müdahalelerin önlenmesi için, demokratik düzenin sağlıklı bir şekilde işlemesini önleyen bütün engelleri kaldırmaya kararlı” olduğunu belirtmekteydi. Bu açıklamalar, cuntanın uzun süre yönetimde kalacağını gösteriyordu (Ahmad, 1999:216). Darbeciler siyaseti yaklaşık üç yıl boyunca, kurduğu darbe hükümeti eliyle dizayn etmeyi düşünmekteydi. Darbe yönetiminin Başbakanı Bülent

Ulus, ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı Turgut Özal, Maliye Bakanı da, “Özal’ın adamı” olarak tabir edilen Kaya Erdem’di (Barlas, 2001:31). Cemal’e göre (2004:35,37) Turgut Özal, darbe hükümetindeki başbakan yardımcılığı görevine pazarlıkla geldiğini, zira darbe dönemi hükümetinin, kendisine dış iktisadi ilişkilerle ilgili başbakan yardımcılığı teklifini kabul etmediğini, kendisinin başbakan yardımcılığı yanında, maliye ve ticaret bakanlıklarında da etkili olmak istediğini belirtmekteydi. Özal, darbe hükümetindeki görevi ile ilgili, siyaseten yasaklı Hamzakoy’da zorunlu ikamet eden Demirel’in de onayını almayı gerekli görmüştü. Özal’ın aslında Demirel’den icazet almaya çalışması, kuracağı siyasi örgütün, “merkez sağ” çizgide olacağını göstermekteydi. Barlas’ın da belirttiği gibi (2001:34), Özal’ın darbe yönetimi olan Ulus Hükümeti’ndeki görevi, ekonominin patronluğu şeklinde başlamış ancak “Banker Kastelli” olayının patlak vermesiyle sona ermişti. Ulus Hükümeti bu durumu Maliye Bakanı Kaya Erdem’e fatura etmek istemiş ancak Özal, Erdem’in yerine atanacak yeni bakanla uyum içinde çalışamayacağını ve işin artık “tükenme noktasına geldiğini” düşünerek hükümetten istifasını istemişti.

Darbe yönetimi, darbe sonrası yapılan anayasal ve siyasal düzenlemelerin yerleşik hale gelmesi için, demokratik siyasete geçişi, son derece yavaş ve kontrollü bir şekilde sürdürmek istiyordu. Eski siyasetçilere, 5 ila 10 yıl arasında siyaset yasağı konulmuş MGK, kurulacak yeni siyasal partileri ince eleyip sık dokuyarak, 1983 seçimlerine katılmak üzere başvuran, 17 siyasal partiden sadece 3’üne izin vermişti (Yavuz, 2008: 108). Solda tek parti olan “Halkçı Parti” (HP)’ye, sağda ise Özal’ın ANAP’nın yanında, darbecilerin desteklediği Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)’ye müsaade edilmişti. Birand ve Yalçın’a göre (2001:178,179), terör olaylarından dolayı sağ cenah çok güçlü olduğundan ve tek başına anayasayı değiştirecek bir güçte meclise girecek tek bir partiye izin verilemeyeceğinden iki parti düşünülmüştü. Darbe yönetimi, kendi güdümünde sağ parti iktidarı ve sol parti muhalefetini arzulamakta ve geçmişin istikrarsızlığını ortadan kaldırmak için, küçük partileri meclis dışında bırakabilecek, yüzde 10 barajını seçim kanununa koymuşlardı. Askerden icazetli partiler, Turgut Sunalp’ın MDP’si ve Necdet Calp’in HP’siydi. Özal’ın kurduğu ANAP’a, askerler fazla güvenmemekteydi. Cemal’e göre (2004:22) Evren, her ne kadar Özal’ın parti kurmasına “evet” dese de, onu iktidarda görmek istememekteydi. Zira seçimlerin hemen öncesinde yapmış olduğu bir açıklamayla, Özal’ı “hilafı hakikat beyanda bulunmakla” suçlayarak

yani sözüne güvenilmez kişi olarak ilan ederek, seçimi etkilemeye çalışmıştı. Sonuçta darbe yönetimi, Özal'ı istemese de, onun seçimlere katılmasına onay vermek durumunda kalmıştı. Özal'ın ANAP'ına, en büyük dış desteğin Batılılardan, özellikle ABD'den geldiği bilinmekteydi. Amerikan yönetiminin telkiniyle, *The Wall Street Journal*, Ağustos 1983'te, Özal'a tam destek veren bir yazı kaleme almıştı (Cemal, 2004:51,55). Darbe yönetimi, MGK'nın veto gücünü kullanarak MDP, HP ve ANAP dışındaki tüm siyasi partilerin seçime girmelerini engellemiş, ANAP'ın seçime girmesi konusunda ise, Akgün'ün belirttiği gibi (2014:560), Özal'ın, "24 Ocak Kararları" ile neo-liberal ekonomi politikaların mimarı olması, ABD siyaset ve ekonomi çevrelerince tanınması ve destek görmesinin neticesinde, izin vermek durumunda kalmıştı. Siyasal hayat kısıtlı da olsa, demokrasiye yeniden dönmeye başlamıştı.

4.2. Türk Siyasetinde Değişimin Öncüsü: Özal Politikaları

Türk siyasetinde Özal'la başlayan değişimci politikalara elverişli ortam hazırlayan bazı gelişme ve unsurların söz konusu olduğu aşikardır. Herşeyden önce 1980'lerde başlayan küreselleşme olgusuyla hız kazanan enformasyon teknolojisindeki çığır açıcı ilerlemeler, ulusal ekonomilerin hızla dünya ekonomileriyle bütünleşmesine yol açarken, ulus-devlet ve onun kurumlarını aşındırmaya başlamış, söz konusu süreç aynı zamanda yerel kimliklerin kendisini ifade etmesine elverişli ortamı hazırlamıştır (Bozkurt, 2016:140,141). Böylece modernizm'in meşruiyet krizi, postmodern dönemde farklı kimlik ve değişim politikalarının bir nevi toplumsal meşruiyetini oluşturmaya başlamıştır. 1970'lerin sonlarına doğru, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi ve İran'da vuku bulan radikal dinci rejime karşın, bu tehditleri "ılımlı İslam'la durdurmaya çalışan Amerikan politikalarının (Oran,2004) bir uzantısı olarak, Türkiye'de dile getirilen "Türk-İslam sentezi" söylemi, İslamcı burjuvazinin yükselişi, ekonomik liberalleşme ve sosyo-politik muhafazakârlıkla tanımlanan yeni bir seçkin sınıfın doğuşu gibi gelişmeler, Türk devlet ve toplumunun iç ve dış tavır ve algılamalarını şekillendirmeye başlamıştı (Yavuz, 2001:47). Oğuzlu'nun belirttiği gibi (2012: 221), 1980'lerin sonunda, iki kutuplu sistemin ortadan kalktığı, çok kutuplu veya kutupsuzluk olarak da ifade edilen yeni dünya düzeninde, mezhep ve etnik çatışmaların yoğunlaştığı ve ülkenin yakın bölgelerinde cereyan ettiği için Türkiye'yi tehdit eden risk faktörlerinin yanında Türkiye, dış politika açısından manevra kabiliyeti kazanmış,

kendisini çevreleyen bölgelerle ve İslam ülkeleriyle daha rahat ve aktif dış politik ilişkilerde bulunma fırsatı elde etmiş, Batı ile ilişkilerinde, duygusallıktan daha pragmatist bir bakışa sahip olmaya başlamıştır. Özal'ın Batıcı anlayışının yanında, İslam ülkeleriyle ve diğer Balkanlar ve Kafkaslara yönelik politikaları, Erbakan'ın İslam ülkeleriyle işbirliğini hedefleyen somut adımları, Erdoğan'ın “çok boyutlu pro-aktif” dış politik açımları, uluslararası sistemin getirdiği önemli fırsatlardır.

Dünya siyasetinde ABD öncülüğünde savunulan liberalizmin ekonomideki uzantısı olan serbest piyasa düzeniyle, siyasette insan haklarına dayanan bireyciliği temel alan, çoğulcu demokrasi anlayışı rakipsiz kalmıştı. Kapitalist sistem, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarıyla kesintiye uğrasa da, 1980'lerden sonra üçüncü dalga halinde ve küreselleşme adıyla yeniden imkân bulmuştu. Küreselleşmenin alt yapısını, uluslararası sermaye ve çok uluslu şirketler, üst yapısını demokrasi ve insan hakları gibi konular oluşturmaktaydı (Oran,2004:10). Tuncel'e göre (2013b:264), küreselleşme ve serbest piyasa ekonomisinin uygulama alanının genişlemesi, devletin belirleyici olduğu alanı daraltırken, sivil ve örgütlü toplumun gelişmesine önemli zemin hazırlamış böylece insanlar, siyasal alanın belirleyiciliği dışında, bir yaşama fırsatı bularak kendilerini güvence altına alan ortamı sağlamıştı. Küresel ekonomik sistem, ulusal sınırların denetimini son derece zor hale getirirken, bu sistemde dünya ekonomisinin her hangi bir bölgesinde ortaya çıkabilecek iktisadi bunalımlar, tüm dünyada hissedilecek hatta yıkıntıya neden olabilecek bir hâl almaya başlamıştır (Kalaycıoğlu, 1998:636). Kısaca Özen'in de belirttiği gibi (2011:124), 1980'li yıllarda uluslararası ortamı şekillendiren önemli gelişmeler arasında; tüm dünyada neo-liberal ekonomik sistemin tırmanışa geçmesi, bloklar arası yumuşamanın baş göstermesi değişim konusunda önemli fırsatlar ortaya koymuştu.

Yeni dönem, insan hakları esasına dayalı ferdiyetçilik, globalleşen dünya ile intibak, farklı etnisite ve alt kültürlerin kendilerini ifade edebilme olanaklarının arttığı ve üçüncü sektör olarak ifade edilen sivil teşekküllerin ve insiyatifin artan oranda rağbet görmeye başladığı bir dönemdi (Yavuz,2001:32). Kalaycıoğlu'na göre (1998:635), Soğuk Savaş sonrasındaki liberal düşüncenin hâkimiyeti, ABD ve Batı Avrupa ülkelerinin endüstri ötesi toplumlar olarak geçirdikleri değişim, bireysel hakların yanı sıra grup, dini cemaat ve kabile haklarını da ön plana çıkarmış, çoğulcu demokratik

yapıda varlığını sürdürme konusundaki anlayış giderek yaygın hale gelmişti. Artık yeni dönemin yükselen değeri demokrasi, insan hakları ve özgürlükler olmuş, dolayısıyla devletlerin saygınlıkları bir nevi bu değerlere olan bağlılıklarıyla ölçülmeye başlanmıştı.

Bu dönemde refah ekonomisi mantığının çökmesiyle birlikte, liberal anlayış yeniden yükselişe geçmişti. Liberalizm, aile, din, gelenek gibi muhafazakâr değerlerle sentezlenerek, “liberal-muhafazakarlık” veya “yeni sağ” olarak, siyasette yeniden etkili olmaya başlamıştı. Bu yeni paradigma, sosyal ve siyasal düzen istikrarına yapılan vurgusuyla muhafazakarlığa, piyasa ekonomisi negatif özgürlükler ve sınırlandırılmış siyasal iktidar vurgusuyla, liberalizmi temsil etmekteydi. Yeni sağ düşüncesi, devletin ekonomik ve sosyal hayatta üstlendiği işlevlerin, ekonomik özgürlük ve girişimcilik ruhunu öldürdüğünü, bürokrasiyi artırdığını ve ekonomik ve sosyal alanda kaynak israfına yol açtığı yönündeki endişelere dayanmış, devletin küçültülmesi, kamu harcamalarının azaltılması, kamu teşebbüslerinin özelleştirilmesi ve sosyal refah politikalarına son verilmesini savunmuştur (Tok, 2014: 235). İngiliz ve Amerikan geleneğinden süzülerek gelen bu siyaset biçimi, siyasal ve iktisadi anlamda liberal değerlere dayanırken, sosyolojik anlamda büyük ölçüde muhafazakâr değerleri benimsemekteydi. Daha çok “Anglo Sakson muhafazakârlığı” olarak ifade edilen “yeni sağ” politikaları (Çaha,2007:5,107), ABD’de Reagan, İngiltere’de Thatcher döneminde uygulanırken, 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar programı çerçevesinde Türkiye’de hayata geçirilmiş (Uluç, 2014:108), IMF, Dünya Bankası ve uluslararası finans kapitali, önemli aracılık işlevi görmüştür (Boratav, 2005:82). Şaylan’ın da belirttiği gibi (2003:195), 1980 sonrası “yeni sağ” anlayışının getirdiği temel değişim; devletin ekonomiye müdahalesi, toplumsal bölüşüm düzeni, ekonomik süreçlerin ve küreselleşmesinin hız kazanması gibi alanlarda kendisini göstermiş, söz konusu değişim, başta Türkiye olmak üzere birçok gelişmekte olan ülkelerde etkisini kısa sürede göstermiştir.

Batı’da gelişen piyasa mekanizması ve devletin ekonomideki yerini sorgulayan neo-liberal düşünceler, Özal’ın devletin ekonomideki rolü ve “asli görevine dair vizyonunu” belirlemiştir (Köseçik, 2015:27). 1980’lerde siyasal ve sosyal hayatta radikal değişimler yaşanmaya başlamış, küreselleşme ve ekonomide görülen liberalleşenin etkisiyle, yeni bir sermaye sınıfının yanında, yeni bir toplumsal ve siyasal

gruplar ortaya çıkmaya başlamıştı. Yavuz'a göre (2010:12,13), Özal'ın neoliberal ekonomi politikalarının hem nedeni hem de sonucu olarak ortaya çıkan "Anadolu burjuvazisi", devlet ile İstanbul merkezli devletçi kapitalistler arasındaki ittifaka karşı olmuş, Anadolu'nun önemli yerlerine kurdukları küçük ve orta ölçekli şirketlerle toplumsal hareketliliği artırmıştı. Kahraman'a göre (2008:177), "Anadolu Kaplanları" olarak adlandırılan bu kesim, büyük bir sermaye yoğunlaşmasına sahne olmuştu. Hızla yayılan küreselleşme anlayışı ve sermayenin dolaşımı, Anadolu'da birikmiş olan bu sermayenin dünya sermayesine açılmasına imkân vermişti. Böylece Cumhuriyet elitinin getirdiği "ekonomik devletçilik-merkeziyetçilik" projesi, "ekonomik liberalleşme" projesiyle revize edilmeye başlanmıştı. Yavuz'un da belirttiği gibi (2001:49-51) Özal'la başlayan bu süreçte, ekonomik açıdan yeniden yapılanmanın ve taşra tabanlı yeni ekonomik sınıfların güçlenip siyasi güç dengelerini değiştirmesiyle, ülkenin toplam ihracatı ve ekonomik refahı artarken, toplumun farklılıklarını ve kültürel çeşitliliğini yansıtacak bir anlayışın da gelişmesine neden olmuştu.

12 Eylül rejiminin, 24 Ocak Kararları temelindeki ekonomik sisteme her hangi bir müdahalede bulunmaması, Batı ve ABD'de 1970'lerin sonundan itibaren yeniden yükselen neo-liberal politikaların, askeri yönetim tarafından da desteklendiği yönündeki düşünceleri pekiştirmişti (Uluç, 2014:108,115). Boratav'a göre (2005:74) darbe yönetimi, öncekilerden farklı olarak, herhangi bir radikal uygulama veya "göz boyama" girişimine yönelmeden, burjuvazinin ekonomik ve toplumsal programına angaje olmuştu. Timur'a göre (2015:87,88), küreselleşmenin ve onun temsil ettiği uluslararası kapitalizmin yönlendirdiği neo-liberal iktisat politikaları, kapitalizme bağımlı ülkelerdeki darbeci iktidarların, himayeci ve milliyetçi tavırlarının, küreselleşmenin beklentilerine uymadığından destek görmeleri mümkün değildi. Zira, 1980'de darbeyi gerçekleştirenlerin, neo-liberal politikaların Türkiye'deki izdüşümünü temsil eden 24 Ocak Karar'larına dokunmamaları manidardır.

Özal'ın başlatmış olduğu her alandaki özgürlük söylemi, tarikat ve cemaatlerin yeni sosyo-politik görünümü şekillendirmelerine fırsat vermişti. Bu durum tedrici olarak toplumun, piyasanın ve devletin, İslam'ın etkisine girmesini sağlayarak, "Türk İslam sentezine" eklenmişti (Yavuz, 2008:55,56,59). 1980-2000 yılları arası dönem, İslami kimliğin kamusal alanda görünürlüğü ve siyasallaşması açısından kritik

bir eşik olup, değişim dalgasıyla da doğrudan ilişkiliydi. İslami hareket, bağımsız bir değişken olmaktan ziyade, değişimin bazı unsurlarını barındıran, bazılarından beslenen veya onu üreten taşıyıcı bir unsur olarak ortaya çıkmıştı (Bayramoğlu, 2006:35,36). 11 Eylül saldırıları, İslamcılık düşüncesi ve İslami devlet idealine büyük darbe vursa da, İslami yorumcular, kendilerini terör saldırılarından ayrı tutarak, İslam'ın liberal yönlerini yeniden keşfederek, kendilerini küresel sisteme eklemlemeye başlamış, bunun öncülüğünü de, devletten ayrı ve bağımsız Anadolu sermayesi üstlenmişti (Gülalp, 2003:21,22). Kısaca Gözen'in belirttiği gibi (2001:90), Türk siyasetinde ABD destekli ekonomi uygulamaları, ülkedeki ulusal ve uluslararası ekonomik grupların güçlenmesini, söz konusu bu grupların, devlet politikalarını etkilediği elverişli ortam hazırlamıştı. 1980'lerden sonra başlayan serbest rekabet ve piyasa ekonomisi uygulamaları, devlet destekli burjuva dışındaki ekonomik grupların ekonomik özgürlüklerini artırırken, bu grupların siyasi, ekonomik ve kültürel politikalara etkisini ve katılımını artırmıştı. Böylece dış dinamik ve içerde yükselen devletten ayrı sermaye hareketleri, değişimi kaçınılmaz kılmış, Özal'la başlayan değişimci liderler, değişim politikalarının önemli aktörü olmuştu.

Türk siyasetinde Özal dönemi, belirtilen iç ve dış gelişmelerin oluşturduğu elverişli ortamda, siyasette değişim/dönüşümün önünü açan bir dönemdi. Ataman'a göre (2000: 53-63) Özal dönemi, siyasi ekonomik ve toplumsal alanda en önemli kırılmanın yaşandığı, ülkenin hem iç, hem de dış siyasette kapsamlı bir değişim ve dönüşümün gerçekleştiği hatta zihniyet dönüşümü olarak "Özalizm" olarak nitelendirildiği bir dönemdi. Erdoğan'a göre (1995:130) Özal, Atatürk'ten sonra Cumhuriyet döneminin en büyük reformcusu olmuş, Türk siyasetine liderliği, uzak görüşlülüğu ile sıradanlığı aşma çabası getiren şahsiyetti. Özal, 1980'li yılların global eğilim ve yönelişlerini yerinde teşhis ederek, bunların avantajlarını Türkiye'ye kazandıran aynı zamanda ulusal ve uluslararası politika meselelerinin yakın bir gelecekte nasıl bir yön alacağını doğru teşhis eden bir lider olarak, ülkenin içe kapalı dar kalıplarından çıkıp, aktif bir siyasete açılmasının önünü açmıştır.

Özal, bürokratlıktan siyasete geçen bir isim olarak, 1970'li yılların sonunda, Demirel'in tüm sağ partilerin desteğini alarak, kurmuş olduğu azınlık hükümetinde, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'nin başına geçerek dikkatleri üzerine çekmiş (Mango,

2006:89), yerli burjuva tarafından destek görmüş (Boratav, 2005:76) ayrıca darbe sonrası kurulan ilk sivil hükümetin ve siyasi partinin kurucu lideri olması, onu siyasette önemli bir şahsiyet olarak ortaya çıkarmıştı. Askeri yönetimin, tüm siyasal partileri ve onun temsilcilerini susturarak siyaseti dizayn etme, MDP ve HP eliyle yönlendirme çabaları, 1983 seçimlerinde Özal'ın elini güçlendirmiş, güçlü bir muhalefetle karşılaşmamasını sağlamıştı (Özen, 2011:121,127). Yayla'ya göre (2016:360), Kasım 1983 seçimlerinde, siyasal partilerin askerin gölgesinde seçimlere katılması, diğer bazı partilerin ve siyasilerin darbeciler tarafından veto edilmesi, Özal'ın hareket alanını genişleterek, seçmenler nezdinde dikkate alınması gereken bir alternatif haline getirmiştir. Özal'ın diğer avantajı, Türk siyasetine yön veren önemli liderlerin maruz kaldığı darbe ve muhtıralara muhatap olmamasıydı. Demirel'in sağ kolu Hüsamettin Cindoruk, darbelerin Türk siyasetine verdiği zararı, "Hacı Bekir'i de dört defa kapatın, bakın bakalım beşincisinde aynı güzellikte lokum yapabiliyor mu" diyerek, darbelerin siyasal istikrarsızlığa yol açtığına vurgu yapmıştı. Özal'ın parti kurup seçimlere girmesi, darbe yönetimi ve Evren'in onayına bağlıydı. Özal bu konuda Cumhurbaşkanı Kenan Evren'le görüşerek partiye İslamcı, milliyetçi ve solcuları almayacağına dair garanti vermiş böylece parti kurulmasına onay çıkmıştı (Kocabaş,2016:167,168). Sonuçta gerek darbenin getirdiği elverişli ortam ve darbecilerin kerhen de olsa, Özal'a göz yummak durumunda kalması, gerekse onun darbe öncesindeki bürokratlığı ve ekonomiyi iyi etüd etmesi, Özal'ı öne çıkaran ve ona meşruiyet kazandıran temel konulardı.

Darbe sonrası 1983 yılında demokrasiye geçişin ilk seçiminde, ANAP yüzde 45,14'lik oyla 211 sandalye ile birinci parti, HP yüzde 30,46 oy ile 117 sandalye ile ikinci parti, MDP ise yüzde 23,27 oy oranı ile 71 sandalye alarak üçüncü parti olmuştu. Cumhurbaşkanı Evren, seçimlere az bir süre kala, yapmış olduğu konuşmalarda, Özal'ı eleştirmiş ve MDP'ye oy verilmesi yönünde çağrıda bulunsa da, Özal'ın uzlaşmacı bir görüntü vermesi ve "dört eğilimi" temsil ettiğini belirtmesi, kısır çekişmelerden bıkmış olan halkın desteğini almasında etkili olmuştu (Akgün, 2014:561; Uzgel, 2004:48,49; Kocabaş, 2016:171). Uluç'a göre (2014:116), Özal'ın iktidara gelmesinde, liberal ekonomi politikası, bürokrasinin azaltılması ve devletçi zihniyete son verilmesi, yerel yönetimlere daha fazla yetki verilmesi gibi liberal söylemi, muhafazakâr/İslamcı bir görüntü içinde savunmasının yanında, Özal'ın halkın içinden biri olarak görülmesi ve sivil siyaseti temsil etmesi önemli bir etkendi. Halk, yaklaşık üç yıl süren darbe

yönetimi uygulamalarından sıkılmıştı. Özal'ın, “benim iki gömleğim var, biri bayramlık biri idamlık” sözleri onun siyasette dava adamı olduğunu gösteren önemli bir söz (M.Yavuz,2001:67,68) olmakla birlikte, onun vesayet karşısında cesur bir politika izleyeceği bağlamında güven vermekteydi. Özal 1983 seçimleriyle iktidara geldikten sonra, yaşanan geçiş döneminin sıkıntılı geçeceğinin farkında olduğundan sabırlı davranmış, uzlaşmacı bir tavır sergilemiş, özellikle ideolojik yönlü tartışmalara girmekten kaçınmıştı (Heper, 2011:206). Cemal'in belirttiğine göre (2004:76-79), Genelkurmay ve MİT, Özal hükümetine karşı son derece mesafeli durmakta, gizli bilgi ve belgeleri hükümetle değil, Cumhurbaşkanı Evren'le paylaşmaktaydı. Evren, söz konusu belge ve bilgileri, Özal'a karşı koz olarak kullanabilmekteydi. Özal, 27 Mayıs'ı, 12 Mart'ı gayet iyi bildiğinden, bazı kararnamelerin Çankaya Köşküne Özal'a bile danışılmadan değiştirilmesine ses çıkarmamıştı. Özal'ın temel taktiği, Çankaya ve 12 Eylül'le ters düşmemek, askerle iyi geçinmek, ABD'yle ilişkileri uysalca sürdürmek üzerine kuruluydu. Onun kavgasız gürültüsüz uzlaşmacı tavır sergilemesi, liberal ilkelerin hayata geçirilmesini geciktirse de, siyasal ortam gereği gerekli görülmüş, askerin siyasete müdahale etme bahanesini de ortadan kaldırmıştı.

Özal, siyaseten meşruluğunu, “dört eğilimin birleştirilmesine” dayandırarak kendi reformlarını sağından soluna, muhafazâkarından “liberaline kadar, tüm kesimlere mâl etmeye çalışmış, böylece toplumsal kesimleri “çaprazlama kesen” politikalarla, siyasi yelpazede “sağ” olarak nitelenen fikriyata yeni bir siyasi yol haritası çizmişti (Sarıbay, 2012:54,55). Özal, önceki dönemlerde, yaşanan yoğun siyasi çekişmelerin yol açtığı istikrarsızlıkları ve bunun ağır ekonomik siyasi bedellerini bildiğinden, birleştirici bir düşünceyi benimsemiş, ANAP'ın sembollerinden “iki elin başın üzerinde birleştirilmesi”, Türkiye'nin kalkınması ve gelişmesi için, tüm siyasi grupların birlikte hareket etmesini sembolize etmekteydi (Laçiner, 2014:607). Akpınar ve Uysal'ın belirttiği gibi (2015:89), Özal'ın uzlaşmaya dayalı siyaset anlayışı, özellikle darbe sonrası dönemde, uzlaşmaya duyulan acil ihtiyaç nedeniyle, farklı düşüncedeki insanları tek parti çatısında birleştirmişti. Özal'ın söz konusu misyonu, darbe döneminden demokratik safhaya geçişte önemliydi. Aral'a göre (2016:200), komünizmin çökmesiyle hem Türkiye'de, hem de dış dünyada, ideolojik kutuplaşma artık anlamını yitirmişti, bu durumu iyi okuyan Özal, parti programını ve kadrosunu farklı eğilim ve düşüncelerden oluşturmuştu. Toplumunu bir bütün olarak kavramak, yurttaşı siyasal katılım aşamasında,

hangi nedenle olursa olsun dışlamamak, modelin temel ilkesiydi. Zira kurduğu partinin çekirdek kadrosu, söz konusu bu farklı eğilime sahip kimselerden oluşmaktaydı (Uluç, 2014:116). Özal'ın milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve piyasa ekonomisi anlayışı temsil eden misyonu, Japonya'dan esinlenerek uyguladığı, ancak parti programında daha çok sağ unsurların ağırlıkta olması, onun sağ tabanı elinde tutma isteğini göstermekteydi (Gökmen, 1994:73). Ahmad'a göre (1999:227), Özal'ın ANAP'ı; AP gibi muhafazakâr, MSP gibi din ve geleneklere bağlı, MHP gibi milliyetçi hatta sosyal demokratlar gibi sosyal adalete inansa da, tüm bu farklı eğilimleri, ne kadar bir arada tutabileceği belirsizdi. Söz konusu eğilimlerin siyasetteki temsilcileri şimdilik yasaklıydı. Ancak yine de, dönemin koşulları gereği, Özal'ın bu taktiği yerindeydi. Zira sağ-sol çatışmasıyla gerçekleşen ve halen güçlü bir asker vesayeti söz konusuydu ve biran önce önemli kararların alınması uzlaşma açısından önemliydi.

Türkiye'de 1983-1989 yılları arasında Başbakan, 1989-1993 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı yapan Özal, kendisinden önceki siyasilerden farklı fikirleriyle öne çıkan bir siyaset adamıydı. Özal'ın ekonomideki liberal fikirleri, bürokrasi karşıtlığı, İslami eğilimleri ve dinsel pratikleri açıktan telaffuz etmesi, İslam ve Osmanlı mirasına ilişkin düşünceleri, onu farklı bir çerçeveye oturtmuştu. Aynı zamanda Batıcı ve AB ile bütünleşmeyi savunan Özal, statükocu anlayıştan farklı olarak Kürt gruplara daha fazla kültürel serbestiyi savunmaktaydı (Yavuz, 2008:108,109). Özal'ın liberal düşüncesi, özellikle ilk yıllarda iktisadi alanla sınırlı kalmış, hatta bundan dolayı bazı liberal aydınlar tarafından eleştirilse de Erdoğan'a göre (1995:119-124,126) Özal'ı, "muhafazakâr" yönüne rağmen esas olarak "liberal" olarak tanımlamak daha uygundu. Özal'ın devlet-toplum ilişkisi ve devlete olan bakışının yanında, iktisadi ve siyasi alandaki düşünceleri, liberal düşüncelere pratiklerine uygundu. Uzgel'e göre (2004: 48, 49) Özal'ın liberal düşüncesi, uluslararası ortamın bir yansıması ve iç gelişmelerin bir uzantısı olarak, iktisadi liberalizmle siyasi pragmatizmi politikanın merkezine yerleştiği, özellikle ekonomik ve toplumsal alanda ve politika tarzında yaşanan değişimler bağlamında önemliydi. Aynı zamanda muhafazakâr özellikleriyle dikkat çeken Özal, savunduğu muhafazakârlığın, statükoyu çağrıştıran "tutuculuk" olmadığını belirterek tarih, inanç ve âdetlere sahip çıkmanın tutuculukla ilişkisi olmadığını belirtmekteydi. Özal, parti olarak muhafazakârlığı, binlerce yıllık tarihi birikimin ve devlet geleneğine sahip olmanın, geçmiş ve günümüz coğrafyasında ortak bir kaderi paylaşmanın

kaynağını oluşturan değerler bütünü'nün korunması şeklinde yorumlamaktaydı (Dursun, 2004:196). Özal'ın şahsi olarak dinine sadık samimi bir Müslüman olduğu bilinmekteydi. Nitekim son çıktığı Türkistan gezisinde Şah-ı Nakşibendi Hazretlerinin huzurunda uzun dua ve niyazda bulunduğu, samimi gözyaşı döktüğü ve gezi sonrasında aramızdan ayrıldığı bilinmektedir. Yavuz'un belirttiği gibi (2001:65) Özal, Cuma günlerinde namaza giden, Hac mevsiminde haccını eda eden, “gürültüsüz ve patırtısız bir şekilde” namazda arka saflarda yer alan, cemaatin ancak onun varlığını namaz sonrası fark ettiği bir kişiliğe sahipti. Onun dindarlığı, üzerindeki “ceketi ve gömleği kadar doğal” ve yapmacılıktan uzaktı. Kısaca Özal muhafazakârlığı, Uluç ve Gözen'in de belirttiği gibi (2009:539; 2014:120), dini bir bütün olarak hayata yansıtan bir anlayıştan ziyade, seküler hayatla dini muhafazakârlığı, ABD ve İngiltere'deki liberal-muhafazakâr anlayışa uygun bir sentezlemeye dayananmaktaydı. Zira onun kimliğinin liberal boyutu, küresel aktörlere hitap ederken, muhafazakârlık boyutu da, Türkiye'nin toplumsal gerçeklerine uygun olup, içerde ve dışardaki meşruiyetinin de temelini oluşturmaktaydı.

Özal'ın ilk iktidar dönemi olan, 1983-1987 yılları arasında, başta ekonomi olmak üzere birçok alanda önemli gelişmeler kaydedilmiş ancak 1987 yılında siyaset yasağı kaldırılan Demirel, Ecevit ve Erbakan'ın yeniden siyasete dönmesiyle, Özal'ın işleri zorlaşmaya başlamıştı. Seçim yasasında yapılan değişiklik ve kamu çalışanlarına yapılan zamlarla, ANAP 1987'deki seçimleri 292 sandalyeyle kazanmıştı. Muhalefetteki Sosyal Demokratlar ancak 99 sandalye alabilmişti (Mango, 2006:99). Özal, 1987'deki siyaset yasağını kaldırma yönündeki referanduma karşı tavır almıştı. Heper'in belirttiği gibi (2011:207) Özal, eski siyasetçiler aktif politikaya dönerse, siyasilerin yoğun çekişmesiyle, izlenen ılımlı politika sürdürülemez duruma geleceğini düşünmekteydi. Demirel, Özal'ın “merkez-sağ” nitelikli bir parti kurup iktidara gelmesini hazmedememiş, AP'den gelen çizginin, kendisinin “müktesep hakkı” olduğunu düşünüyor ve Özal için “arsamda kaçak bir gecekondu kurdu ve iktidara geldi” şeklinde yorumda bulunuyordu (Kocabaş, 2016:176,177). Sonuçta 1987'deki seçimlerde, ANAP ikinci kez tek başına iktidara gelse de, Mart 1989'daki yerel seçimlerde büyük yenilgi olarak oylarını yüzde 21'ler seviyesine düşürmüştü. Ancak 1991 seçimleri, Türkiye ve ANAP için bir dönüm noktası olmuş, seçimlerde DYP 178 sandalye ile birinci parti olurken, ANAP 115 sandalye ile ikinciliğe düşmüş, sonuçta iki kez üst üste iktidara

gelen ANAP, hükümetten düşmüş yerine Demirel liderliğindeki DYP-SHP koalisyon hükümeti kurulmuştu (Çaha, 2014:583,585; Kocabaş, 2016:178,179). Özal'ın Ekim 1989'da Cumhurbaşkanı olması, kurucusu olduğu ANAP ve kendi siyasi hayatında önemli değişiklikleri getirmişti. Cumhurbaşkanı Özal, Yıldırım Akbulut'un parti başkanlığı ve başbakanlığı döneminde, kendi politik görüşlerini, hükümet ve partiye kolayca kabul ettirebilmekteydi. Hatta kabine bile, Özal'ın önerdiği isimlerden kurulmuştu. Ancak Haziran 1991'deki parti kongresinde partinin yeni başkanı ve Başbakan olan Mesut Yılmaz, Özal'ın "sadık bir üyesi" olmadığından ve onun "gölgesi altında" çalışmak istemediğinden, sıkıntılar başgöstermeye başlamıştı. Değişimi ve aktiviteyi şiyar edinen Özal'ın, Cumhurbaşkanlığı makamının pasif kalma kalıbının dışına çıkarak, siyasete müdahil olması, hatta Demirel'in bilgisi dışında bazı bürokratlarla görüşme yapması gerginliği artırmıştı (Heper, 2011:160-164). Özal için zorlu ve sıkıntılı geçen bu dönemden sonunda, Cumhurbaşkanlığı görevini müteakip, yeniden partisinin başına aktif siyasete döneceği konuşulsa da, ömrü buna yetmemişti.

4.2.1. Özal Siyasetinin Temel Niteliği: Statükoyla Çatışma

Özal düşüncesi, Kemalist statükocu anlayışıyla çatışma içindeydi, Atatürk'ün söz ve eylemlerinin bir "dogma" veya kutsal bir anlayış olmadığını, "Atatürk ilkeleri" olarak bilinen politik yönergelerin değişmez, evrensel ilkeler olmaktan ziyade, konjonktürel politik program ve tercihler olduğunu düşünmektedir. Özal'a göre, söz konusu ilkelere saplanıp kalmak ilericilikten ziyade, tutuculuğu yani statükoya yol açmıştır (Erdoğan, 1995:121). Özal'ın, "seçilmişlerin atanmışlara önceliği" anlayışı, bürokrasinin sivil denetime alınması ve en nihayetinde devletin "fildişi kuleden halk katına çekilmesi" yönündeki anlayış ve uygulaması, Türk siyasetinde daha önceden görülmemiş nitelikte değişim hareketiydi. Özal, yaklaşık on yıllık iktidarı döneminde, 1923-1950 yılları arasındaki tek partili dönemin pek çok değerini tartışmaya açmıştı. Çaha'ya göre (2008:35-39), Özal'la birlikte, tek parti döneminin sadece homojenleştirici uygulamaları değil, devletçi zihniyet ve devletin kendisi de toplum nezdinde irtifa kaybetmiştir. Ataman'a göre (2014b:590) Özal, Kemalist düşüncenin "devlet için halk" veya "kutsal devlet" felsefesini reddederek, devlet-vatandaş ilişkisinde yeni bir anlayışı inşa etmeye çalışmış, bireyin devlet karşısındaki edilgen durumunu kabul etmeyerek, devletin gücüne karşılık, bireyin de güçlü olmasını,

devletin halk denetimine alınmasını savunmuştur. Özal, “Batıcı” bir kişiliğe sahip olmakla birlikte, toplumun kendi kültürel değerlerini yok sayarak “taklitçi reformları” doğru bulmamaktaydı. Özal’a göre (2010:294,295), tarih içinde gelişen din, dil, gelenek ve diğer kültürel değerler, yabancı medeniyetlerin işgali karşısında dirençli olduklarından, taklitçi nitelikteki Batılılaşma reformlarının, ulusun kişilik ve kimliğini yok etmesi mümkün değildir. Cumhuriyet kurulduğundan beri, uygulamaya çalıştığı, geleneksel ve geçmişten kopuk Batılılaşma çabaları, ülkeyi ne Batılı ülke yapmış ne de gelenek ve değerlerden tam olarak kopabilmiştir. Özal’ın, 1989 yılında Cumhurbaşkanı olması, askerinin cumhurbaşkanı olduğu Türk siyasetindeki yerleşmiş statükoda kırılmayı getirmişti (Uzgel, 1998: 321). Özal düşüncesi ve onun siyasete bakışı, Kemalist perspektifle çelişen bir durumu göstermekteydi. Kocabaş’ın belirttiği gibi (2016:187) Özal, Cumhuriyet kurulduğundan beri değişime kapalı siyasi ve ekonomik politikaları ve bunu korumaya çalışan statükocu düzeni değiştirerek, kendi ifadesiyle “çağ atladık” şeklinde yorumlamıştı. Türkiye ilk defa Özal’la birlikte kendi kabuğunu kırarak, dünyaya açılma ve dünya meseleleriyle de ilgilenmeye başlamıştı.

4.2.1.1. Milli Güvenlik Devletinden Ticaret Devletine

Özal’ın önceden, kamu ve özel sektörde çalışmış olması, dışarıda bazı özel görevler üstlenmesi, başta ekonomik konular olmak üzere, birçok konuda ona avantaj sağlamıştı (M.Yavuz,2001:43). Demirel hükümetinde, Başbakanlık Müsteşarlığı ve darbe hükümetinde, ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olarak görev yapması, onun siyasi hayatta önünü açan gelişmelerdi. Darbe hükümetinin ekonomi politikasının tek belirleyicisi olması, Türkiye ekonomisinin “neo-liberal” dönüşümünde önemli katkı sağlamıştı (Özen, 2011:123). MGK; anayasayı askıya almış, parlamentoyu rafa kaldırmış, siyasi parti ve liderlerine, tüm meslek kuruluşlarıyla sendika faaliyetlerine yasak getirmiş, ancak dış politika ve 24 Ocak’ta yürürlüğe konulan istikrar programına dokunmamıştı (Ahmad, 1999:216). Uzgel’e göre (2004:49), içerde büyük sermayeden destek alan Özal’ın, dışarıdaki en büyük desteği ABD’ydi. Özal, Dünya Bankasında çalışmış, IMF ile birlikte 24 Ocak Kararları’nın alınmasında doğrudan görev yapmış ve ABD’li yetkililerle önemli görüşmelerde bulunmuş hatta *Wall Street Journal*, Ağustos 1983’te, Özal’ın ekonomideki başarılarından ve onun seçimleri kazanmasının Türkiye’de demokrasinin yerleşmesi açısından taşıdığı öneme vurgu yapmıştı.

Boratav'a göre (2005:85), Özal'ın iktisat politikası, Batılı uzmanlar tarafından "alternatifsiz" olarak görülürken, kendisi de "Ankara'daki adamımız" şeklinde algılanmaktaydı. Zira ılımlı bir İslam kuşağıyla komünizmle mücadeleyi öne alan ABD, hem İslamcı hem de liberal politikaları savunan Özal'ı desteklemişti.

Özal'ın ekonomideki temel işlevi, Batı kapitalizminin geçirmiş olduğu dönüşümün, Türkiye'deki izdüşümünü oluşturmaktı. Kahraman'a göre (2008:225) Özal, "yeni sağ" veya "neo-liberal" anlayışı Türk ekonomisiyle bütünleştirmeye çalışmış, Hale'ye göre (2003:171), Keynesçi ekonomilere dayalı, savaş sonrası toplum modelleri yerine, Reagen ve Thatcher hükümetlerine benzer bir liberal ekonomik programı getirmişti. ANAP'ın misyonu, diğer partiler gibi, siyasete odaklanmaktan ziyade, ekonomiyi merkeze almaktı. Parti içinde çok fazla teknokrat bulunması onu diğer siyasilerden ayırırken (Heper,2011:206), aynı zamanda ekonomik alanda elini güçlendirmekteydi. Özal, hükümete gelir gelmez bütünüyle ekonomi üzerine odaklanmış, ekonominin yapısı ile dışa açılma konularında yeni uygulamalar başlatmıştı (Uluç, 2014:124). Özal'la birlikte, Aral'ın belirttiği gibi (2016:183,184), resmi ideoloji tarafından kutsanan ve muğlak içeriğe sahip, "çağdaş uygarlığı yakalama ülküsü" yerini somut ve anlaşılabilir hedef olan, "iktisaden kalkınmış dünyayı yakalama" hedefine bırakmıştı. Yıllardır uygulanan dışa kapalı, ithal ikameci politika, Türkiye'yi döviz darboğazına sokmuş, petrol gibi ithalatı zorunlu ürünlerin bile ithalatını karşılayamaz noktaya getirmişti.

Özal düşüncesine göre, öncelikle ekonomik alanın düzenlenmesi ve refahın sağlanması üzerine inşa edilecek demokratik reformlar daha kalıcı olacaktı. Özal, iktisadi alanda izlenecek liberal politikaların, siyasi alandaki liberal uygulamaları da beraberinde getireceğini, ekonomik özgürlükler olmadan, siyasi özgürlüklerin de olamayacağını savunmaktaydı (Ataman, 2014b:594). Özal'a göre, Türkiye'deki her on yılda bir gelen darbenin önemli etkeni ekonominin bozulmasıydı. Öncelikle ekonominin düze çıkmasıyla, darbe ihtimalinin de azalacağını belirtmekteydi (Barlas, 2001:150). Erdoğan'ın belirttiği gibi (2016:31) Özal, ticaretin yumuşatıcı ve medenileştirici etkisine inandığı için, Batılı ülkelerden yardımdan çok ticaret yapmayı savunmuştur. Özal düşüncesi, Batı'yı güvenlik ve ekonomik yardım olarak gören klasik dış politika anlayışına zıttı. Bu düşünceyle hareket eden Özal'ın odaklandığı temel alan da

ekonomiydi. Özal düşüncesinde devlet, ekonomide tanzim edici, fert ve kurumların iktisadi ilişkilerini düzenleyici, iktisadi istikrarın sağlanmasında değişmeyen kaydeler koyucu engellerini kaldırarak, verimliliği artırıcı politikalar geliştirmeyi hedeflemeliydi (Özal Hükümeti Programı,1983). Devlet; düzenleyici, teşvik edici gerektiğinde alt yapıyı hazırlayıcı bir rol üstlenmeli, ekonomiden elini tamamen çekip, ekonomiyi kendi doğal kanunlarıyla baş başa bırakmalıydı. Türkiye'nin zenginleşmesi ve döviz darboğazını aşması için, kaliteli ucuz mallar üretip dış pazarlara satması gerekmektedir (Güner, 2003:175,176). Özal'a göre (2010:322), devletin sürekli olarak yardım ve iyilik dağıtarak bir nevi "kutsal devlet" halini aldığı bir ortamda, hür teşebbüsün gelişmesi mümkün olmadığından ithal ikâmesi, fiyat kontrolü, sübvansiyonlar ve planlamaya dayalı içe dönük devletçi uygulamalar kaçınılmaz olacak, vatandaşların ekonomik özgürlüğünün olmadığı yerde siyasi özgürlük de olmayacaktı. Uluç'a göre (2014:123), Özal'ın liberal düşüncesi, devletin sosyal harcamalarına karşıydı. 1970'lerin sonunda baş gösteren işsizlik, ekonomik durgunluk, enflasyon ve petrol fiyatlarındaki yükseliş, refah devleti anlayışının sonunu getirirken, ekonomideki devlet müdahalesini minimize eden "yeni sağ" siyaset, sol'dan farklı olarak, sosyal adalete ekonomik eşitlik yönünden değil, herkes için asgari hayat standardı açısından bakmaktaydı.

Özal, "sosyal devlet" veya "refah devleti" anlayışını, ekonominin büyümesi açısından sakıncalı gördüğünden, devletin küçültülmesinden yanaydı. Özal'ın, "abi bu sosyal planlamacılarla fazla konuşma, adama boş yere para harcatırlar. Bütçeden üretime gidecek parayı, hiç bir şey üretmeyecek sosyal alanlara kaydırmaya çalışırlar" (Cemal, 2004:171) şeklindeki ifadesi, onun liberal düşüncesini yansıtmaktaydı. Aslında Özal'ın tamamen "sosyal devlet" anlayışını reddettiği söylenemez. Sosyal adalet, güvenlik ve yardımların düzenlenmesi, sosyal hizmet ve faaliyetlerin tanzimi, teşviki ve gerektiğinde doğrudan yapılmasının devletin asli görevi olduğunu düşünen Özal'ın (Köse, 2010:78), sosyal devlet anlayış ve uygulamalarıyla ilgili yapmış olduğu konuşmalara atıf yapan Kösecik (2015:28), Özal'ın bu konudaki anlayışının, devletten yardım almaktan ziyade, çalışmayı teşvik edici uygulamalara dayandığını belirtmektedir. Sosyal yardımların "insanları çalışmaktan uzaklaştırıcı", "tembelliğe teşvik edici" olmamasını, zira muhtaçların çalışıp yararlı hale gelmesi için, önlerindeki engellerin kaldırılması şeklinde düşündüğü söylenebilir. Özal'ın sosyal adalet anlayışı, varlıklı kişilerden alınan vergilerin, muhtaçlara kanalize edilmesi şeklindeydi. Özal bu

durumu, “biz zengine değil, sadece dar gelirliye sübvansiyon yapıyoruz. Elektiriği az kullanana düşük fiyattan, çok kullanana yüksek fiyattan satarak sosyal adaleti gerçekleştiriyoruz” şeklindeki yaklaşımı önemliydi. Özal’ın sosyal politikalarının temelini, “orta direğe” dayandırması ve bunu temelde dini düşünceye bağlayarak “bizim sosyal adaletimiz İslam’dan geliyor” şeklinde ifadesi (Duman, 2010:274,275), İslam’ın bir nevi adalet anlayışını yansıtmaktaydı. Sonuçta Özal düşüncesinde aslanan, devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliği sonucu devletin zenginliğiydi (Özal Hükümeti Programı, 1983). Güner’in belirttiğine göre (2003:175), Özal düşüncesinde, Türkiye ile aynı şartlarda yola çıkan Kore iyi bir örnek olup, askeri müdahaleden sonra, ihracata yönelik özel teşebbüse ağırlık vererek dünyanın sayılı ülkeleri arasına girmişti. Aynı karakter ve yapıya sahip ancak iki farklı ülke ve rejime bölünen Doğu ve Batı Almanya’da, çok farklı durum söz konusuydu. Dolayısıyla Türkiye’nin Kore ve Batı Almanya gibi, dışa açık liberal bir politika uygulayarak ancak bu krizden kurtulması mümkün olabilirdi.

Batı desteğinin yanında, Özal’ın ekonomide elini güçlendiren diğer önemli unsur, “Anadolu sermayesi” adı verilen yeni burjuva kesimiydi. Temelde muhafazakâr çevreden gelen bu kesim, devletçi kapitalistlerin modernleşme projelerinin taşıyıcısı ve hayat tarzının temsilcisi olmasına, devletçe kayrılmalara ve kendilerinin dışlanmasından hoşnut değildi. Duman’a göre (2010:266), ekonomik hususlarda, Özal’ın muhafazkârlık anlayışının etkisi de görülmekteydi. Özal, kimi çevreler tarafından “yeşil sermaye”, “İslami sermaye” şeklinde yaftalanan Anadolu sermayesini harekete geçirerek, hatta Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi ülkelerin, Türkiye’de bankacılık ve finans işlerine izin vererek, bir nevi ekonomide serameynin renginin önemli olmadığını göstermiştir. Yavuz’a göre (2010:12-14), Müstakil Sanayiciler ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) tarafından temsil edilen Anadolu Sermayesi, özellikle büyümekte olan tekstil ve inşaat sektöründe faaliyet göstermiş, sahip oldukları İslami kimliği bir hedef olarak görmekten ziyade, piyasa güçlerinin işlerini kolaylaştıran ve kendi faaliyetlerini şekillendiren bir araç olarak görmüştür. Söz konusu bu kesim, keskin bir değişim ve dönüşümden ziyade, yeni kavramsal alanlar oluşturarak, bugünü Osmanlı İmparatorluk rüyası üzerine yeniden inşa etmeye çalışmaktaydı. Şehirleşmiş ekonomik elitin temsilcisi olarak, ekonomik fırsat alanlarının gelişmesinin yanında, daha ılımlı siyasi unsurların doğmasına ve sivil toplumla özel eğitimin gelişmesine katkıda bulunmuştu.

Ekonomide bu düşüncelere sahip olan Özal'ın, hükümetteki en temel icraatı, 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar paketine işlerlik kazandırmaktı. Söz konusu bu programla 1970'li yıllarda uygulanan, dışa kapalı 'ithal ikameci' anlayıştan, ticaretin önündeki engellerin kaldırılarak, ihracata dayalı yeni bir anlayışa geçilmiş, bu durum aynı zamanda uluslararası alanda geçerli olan 'neo-liberal' küreselleşme sürecine eklenme çabası olarak da ortaya çıkarken (Akgün, 2014:549), özel sektörü ekonominin itici gücü haline getirerek, uluslararası piyasalarda rekabet edebilecek seviyeye gelinecekti (Heper, 2011:208). IMF telkinli ekonomik reform programı; ödemeler dengesinin iyileştirilmesini, enflasyonla mücadele ve ihracata yönelik serbest piyasa ekonomik koşullarının sağlanmasını getirecek (Zürcher, 1998:425), böylece 1970'li yıllarda uygulanan ithal ikameci mantığının yol açtığı döviz darboğazı aşılacaktı.

İhracata dayalı büyüme projesi olarak da nitelendirilen, istikrar programının kısa dönem temel önceliği, IMF destekli kredilerle ödemeler dengesi problemini çözmenin yanında, uzun dönemli hedefler olan yabancı sermayeyi getirmek, ihracatı artırmak, dış ekonomik ilişkileri küresel sisteme uygun hale getirerek, iç piyasayı yeniden şekillendirerek küresel güçlerle rekabet edebilmeyi gerçekleştirmektir (Gözen,2009: 540). Cemal'e göre (2004:326,327), söz konusu uygulamada, gerçekçi kurla ihracat seferberliği başlatılacak ve 1960'lı ve 1970'li yılların "döviz darboğazından" kurtulmuş olunacaktı. Çavdar'ın belirttiği gibi (1992:227,228), yüksek oranlı devalüasyon, döviz kurlarının Merkez Bankası kontrolünde serbest bırakılması, kredi faizlerinin piyasa koşullarında belirlenmesi, Türk Parasını Koruma Kanunu'nda değişiklik ve serbest kambiyo rejimine geçilmesi gibi uygulanan politikalar, söz konusu hedefe ulaşmaya yönelik uygulamalardır. Bu politikalar, devletçi statükoyu artık ortadan kaldıran önemli bir dönüşümü getirmişti.

Ekonomi alanında alt yapı hizmetlerinin geliştirilmesi, KİT'lerin özelleştirilmesi, yetki devri, belediyelere fon aktarımı gibi uygulamalar, diğer liberal temeldeki uygulamalardır (Çaha, 2014:571). Özal'ın, serbest piyasa ekonomisini geliştirme hedefinin, önemli araçlarından olan özelleştirme ve ihracatı geliştirme politikasıyla, bir yanda kârlı ve rekabete dayanıklı olmadığı gerekçesiyle, KİT'ler elden çıkarılmaya başlarken, diğer yandan da daha kaliteli mal üreten ihraç eden şirketleri teşvik amacıyla "İhracatı Geliştirme Fonu" kurularak ihracatın artırılması hedeflenmişti (Kocabaş, 2016:

187,188). İhracatın önündeki tüm yasal engeller kaldırıldığı gibi, önemli teşviklerle de desteklenmekteydi. Söz konusu teşviklerle, Ataman'ın da belirttiği gibi (2014b:595), yabancı aktörlerin ülkedeki ekonomik faaliyetlerinde önemli bir artış olmuştu. 1980'de 35 milyon dolarlık doğrudan yabancı yatırım ülkeye girerken, bu rakam 1990'da 789 milyon dolara ulaşmıştı. İstikrar programıyla, korumacı-ithal ikameci dönem olan 1963-1979 arasındaki özel imalat sanayinin kâr oranları ortalaması yüzde 26,5'dan, 1980-1988 döneminde yüzde 34,3'e yükselmişti (Boratav, 2005:41). Özal hükümetinin ilk döneminde izlenen dışa açık ekonomik program sonucunda, ekonomide ortalama yüzde 7 civarlarında büyüme elde edilmişti. 1980'de 3 milyar dolar olan ülke ihracatı, 1987 sonunda 10 milyar doları aşmış, ithalat ise 14 milyar dolar seviyelerine gelmişti (Mango, 2006:96). Söz konusu ihracat rakamlarının ortalama yüzde seksenini sanayi ürünleri oluştururken, 1988 yılında ilk defa ülke cari işlemleri fazlalık vermiştir (Arsava, 2011:133). Ekonomideki gelişmelerin, ekonomik zihniyet ve uygulamadaki dönüşümün bir sonucu olduğu altyapının (yollar, barajlar, elektrik, telefon hatları gibi) geliştirilmesi ve ülkenin modern bir devlet haline gelmesinde uluslararası ekonomiyle bütünleşmenin önemli bir katkısı olduğu aşikardır.

Ancak, Özal hükümetlerinin birinci dönemini kapsayan 1983-1987 döneminde ekonominin iyi gittiği ve yüksek bir ekonomik büyüme oranının yakalanmış olmasına rağmen, bundan sonraki dönemde, ekonomide durgunluğun baş gösterdiği, enflasyon oranlarında artışın ivme kazandığı bilinmektedir (Özen, 2011:136-140). Yüzde 106'lardan, yüzde 30'lar seviyesine çekilen enflasyon, 1986'dan sonra yüzde 70'ler seviyesine çıkmış, dış ticaret açıklarında dramatik artışlar görülmeye başlanmıştı (Yayla, 2016:363). Piyasa ekonomisinin merkeze alındığı, popülist uygulamaların fazla görülmediği birinci döneme ait ekonomik verilerin, ne kadar olumlu bir tabloyu ortaya koyduğu önemlidir. 1980'li yıllar, kapitalist serbest piyasa modelinin hâkim olduğu yıllar olarak, kârlılığı sürekli artan sermaye hareketlerinin ve sermayenin etkinliğinin önemli derecede arttığı yıllardı.

Özal döneminde önemli derecede dönüşüm geçiren ekonomi yönetiminin yanında, Özal'ın ekonomi temelli dış politika anlayışı, ekonominin dünyaya açılmasına yol açmıştı. Bu konuda atılan adımlardan birincisi, çıkarılan bir kararnameyle Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı kurularak, dış ekonomik ve mali konuların bu kurumla

yürütülmesi yasalaştırılmıştı. Aynı şekilde Türk işadamlarının dış dünya ile ilişkilerini düzenlemek ve Türk ekonomisinin uluslararası ekonomiye entegrasyonuna katkıda bulunmak amacıyla Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) kuruldu (Uzgel, 2002:83). Özal, dış gezilerine çıkarken, yanına birçok işadamlarıyla birlikte gitmiş, iç kamuoyunda “gezi merakı” veya “devlete masraf” olarak eleştirilen bu durum, aslında yalnızca içe dönük çalışmaktan ziyade, dışarıda da kendisini gösteren, ihale kazanan, dünyayla rekabet eden ve dünyanın her yanında olan bir işadamı profilini geliştirmenin bir çabasıydı (M.Yavuz, 2001:50). Güner’in de belirttiği gibi (2003:27), uluslararası nitelikteki kongre ve konferanslar, Türkiye’nin başlatmış olduğu, değişim hareketini anlatmada çok önemliydi. Özal, her yıl düzenli olarak Davos’taki “Dünya Ekonomik Forumu” toplantılarına katılmakta, toplantılara katılan diğer dünyanın önde gelen devlet adamları ve ekonomistlerle, ekonomik meseleleri ve Türkiye’nin bu konudaki attığı önemli adımları anlatma fırsatı bulmaktaydı. Özal felsefesinde, ilişkilerin temeli ekonomik odaklıydı.

Özal, siyasi sorunların, taraflar arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi sonucunda, oluşabilecek karşılıklı bağımlılık temelinde daha kolay çözülebileceğini düşünmekteydi (Ertosun, 2014:299). Gürbey’in belirttiği gibi (2016:232), Özal’ın bu konudaki temel yaklaşımı, ekonomik gücün, siyasi gücü getireceği savına dayanmasıydı. Ekonomik güç ve ekonomi temelli ilişkilerin, daha uzun süreli ve kalıcı bir ilişkiyi getireceği aşıkardı. Ekonomi temelli ilişkiler, AB örneğinde görüldüğü gibi, siyasi ilişkilerin geliştirilmesini ve çatışmasızlığı getirdiği bilinmekteydi. Özal’ı, diğer siyasilerden ayıran husus, kendisinin ekonomi dünyasından gelmesinin de etkisiyle, dış politikaya ekonomi cephesinden bakmasıydı. Ekonomik konulara vakıf olması yönüyle dikkat çeken Özal, Amerikan yaklaşımının da etkisiyle, içeride ve dışarıda ekonomik araçları, siyasal ve sosyal araçların önüne taşımıştı (Laçiner, 2014:610). Özal döneminde, Türkiye’nin gerek AT ile olan ilişkileri, gerekse Orta Doğu ve İslam dünyası ile olan ilişkileri incelendiğinde, ağırlıklı olarak ekonomik ilişkilerin ve ticari anlaşmaların ön plana çıktığı görülmekteydi (Gözen, 2000:118). Özal, Türkiye’nin Batı ile ilişkisi ve işbirliğinin, sadece ortak savunma stratejisine dayandırılmasına karşı çıkarak, ekonomik bağların da geliştirilmesini sürekli olarak dile getirmekteydi (Dağı, 2016:210). Erdoğan’ın belirttiği gibi (1995:122,123), ABD yardımlarının azalmasını sorun etmeyen Özal, yardımdan ziyade Türkiye ile ticari ilişkilerin geliştirilmesini,

Amerikan pazarlarına uygun koşullarda Türk mallarının girmesini talep etmekteydi. Özal, ticaretin yumuşaticı ve insani ilişkileri medenileştirici etkisine inandığı için, gelişmiş Batılı ülkelerden yardım ve bağış değil, ticaret yapmayı önemsemekteydi.

Özal düşüncesinde, dış ekonomik ilişkilerde sadece Batı değil diğer tüm bölge ülkeleri önemliydi. Özal'a göre, dış ekonomik ilişkilerde "dikiş tutturmak" kendi iktidarını sağlama alacaktı. Özal, en az on yıllık bir sürede, barışın gerekli olduğunu, bu konuda çevreyle kavga edilmemesi gerektiği yönünde Dışişleri Bakanlığı'na talimat vermiş, özellikle ABD ile iyi geğinilmesi gerektiğini vurgulamıştı. Özal, "ABD'nin eli kolu uzundur, Türkiye'yi her taraftan sıkıştırabilir" görüşünü dile getirerek, ekonomiyi güçlendirmek için buna acil ihtiyacın olduğunu belirtmişti (Cemal, 2004:316,317). Özal, çözülemeyen meselelerde kavga etmektense, bir an bunların dondurulup, anlaşılabilir meseleler üzerinde yoğunlaşmasını yeğlemekteydi. Zira içinden çıkılmayan siyasi sorunların, ancak ticari ilişkilerin geliştirilmesiyle aşılabileceğini düşünmekteydi (Vurgun, 2015:64). Özal'ın bu yaklaşımı Gürbey'in de belirttiği gibi (2016:232), Türkiye'nin ekonomik dönüşümü geręekleřtirmesini zedeleyecek ve bu amaçtan saptıracak her durumu bertaraf etme endişesiydi. Özal'ın çok yönlü ve ekonomi temelli dış politika anlayışı neticesinde, Türkiye'nin ihracat geliri içindeki Ortadoğu'nun payının da giderek arttığı görülmekteydi. Türkiye'nin bölgeye yönelik 1979'daki toplam ihracatı 2.26 milyar dolardan 1985 sonu 7,95 milyar dolara çıkarken, söz konusu ihracat rakamlarında Ortadoğu'nun payı yüzde 17'lerden yüzde 40'lar seviyesine çıkmıştır (Ertosun, 2014:307,308). Özal'ın pragmatist tutumu, tek yönlü Batı mecrasındaki ilişkileri, ekonomik anlamda Doğu'ya kaydırmayı başarmıştı.

Sonuçta Özal'la birlikte piyasa ekonomisine dayalı, liberal ekonomi modeli gelişmeye başlamış, özelleştirme, yabancı sermaye, sermayenin tabana yayılması, yeni yatırım imkânlarının artmasıyla devletten bağımsız ve devlet karşısında giderek güç kazanan orta sınıf gelişmişti. Devletçi statükocu Türk Sanayici İşadamları Derneği (TÜSİAD)'ın yanında, bu dönemden itibaren MÜSİAD başta olmak üzere, yeni gelişen orta sınıfın sesi olan, çok sayıda iş adamları ve dernekleri, doğal olarak kendi kültürel değerlerini, tüketim kalıplarını ve simgelerini kamusal alanda daha görünür bir şekilde ortaya koymaya başlamıştı (Çaha, 2014:570,571). Yayla'ya göre (2016:360) Özal, ekonomide devletçi mantığı hem yapısal hem de zihni manada önemli derecede

geriletmişti. Özal’la birlikte güçlenen Anadolu burjuvazisi, devletin ekonomiye olan müdahalesine karşıydı. MÜSİAD, bu kesimin ortak kaygılarını dile getirirken, devletin büyük sanayicilerin lehine yapmış olduğu müdahalelerden vazgeçmesi durumunda, toplumun daha fazla refaha kavuşacağını dile getirmekteydi (Yavuz, 2008: 126). Kısaca Özal, içe kapalı ekonominin kilidini açarak, ihracata dayalı programa öncülük etmiş, Türk halkının girişimci yetilerinin serpilip gelişmesine öncülük etmişti (Fuller, 2008:86). Her ne kadar onun döneminde, demokratik ilkelerin hayata geçirilmediği yönünde eleştiriler yapılsa da, Özal piyasa ekonomisinin salt maddi değer ortaya koyan işlevinin yanında, demokrasiyi de geliştiren işlevi bağlamında “önce ekonomi sonra demokrasi” anlayışıyla hareket ederek (Uluç, 2014: 124,125), ekonomiyi yeni anlayışla tanzim etmişti. Batı demokrasileri, güçlü burjuva demokrasileri olup, ekonomi üzerinde yükseldiği düşünülürse, ekonomik refahın, siyasi serbestlikleri getireceği aşikârdı.

4.2.1.2. Özal’ın Yönetim Anlayışı: Devletçi Bürokratik Kurumlarla Çatışma

Özal’ın kendisi bürokrasinin içinden gelse de, geleneksel bürokrasinin baskıcı ve rasyonalist yaklaşımını benimsemediğinden halka yakın durması Özal’ı, devlet yerine, halkın temsilcisi haline getirmişti (Erdoğan, 2016:30). Bürokrasiye hiç önem vermeyen Özal, bürokrasinin doğasının değişime kapalı ve statükocu olduğunu bildiğinden, değişen toplum ihtiyaçlarına cevap verebilecek mevzuatların geliştirilmesini önemsemekteydi (Dağı, 2016:206). Özal’a göre, bürokrasi içte ve dışta riske girmek istemediğinden, risk alarak değişimi getirecek kimseler, ancak seçilmişlerdi (Gürbey, 2016:233). Statükoyu temsil eden bürokrasinin kutsal devlet anlayışı, değişimin önündeki önemli engel olmakla birlikte, seçilmiş siyasetçileri de ikinci plana bırakıyordu. Özal, Türk siyasetinin Osmanlı’dan gelen klasik “hikmet-i hükümet” anlayışından tamamen uzaktı ve kendi döneminde MGK toplantıları hiçbir zaman kritik bir toplantı niteliğine bürünmemişti. Tehdit değerlendirilmelerinde “suni, abartılmış, sanal düşman” tezlerine sıcak bakmayarak, devletle halkın ayrı konumlandırılmasına müsaade etmedi (M.Yavuz, 2001:49). Özal, “millet devlet için değil, devlet millet için vardır” sloganını temel alarak, devlet-toplum ilişkisinde, devleti merkeze koyan klasik anlayıştan farklı olarak, merkeze insanı almıştı (Cemal, 2004:320). Özal düşüncesinde devlet, topluma hizmet eden “araçsal bir mekanizma” olarak görülmekteydi(Erdoğan, 1995:120). Özal’a göre(2010:322), devletin kutsallaştırılması, radikal laik politikaların

sonucuydu. Böyle bir ortamda devlet, iyilik dağıtma görevi devam eden, “Tanrı devleti” haline gelmekte ve bireyler de devleti, her şeyi tedarik eden bir kutsal varlık olarak gördüklerinden, onun sorumluluğunu düşünmemekteydi. Böylece vatandaşlar siyasi haklarla ilgilenen değil, daima devletten bir şeyler bekleyen kitleler haline gelmekte, bu durum, Türk siyasetinde devletçilik anlayışının da başka bir boyutunu oluşturmaktaydı.

Özal, bürokrasinin etkisinin minimize edildiği, liberal devleti temsil eden Amerikan ve İngiliz devlet sistemini örnek almaktaydı. Devletin kutsallığı fikrine karşı çıkan Özal, devletin sınırlandırılması ve yerel yönetimlere yetki devredilmesinden yana olmuş yol, su, sağlık ve eğitim gibi konularının, merkezi hükümetten alınıp, yerel yönetimlere verilmesini savunmuştu (Uluç, 2014:118). ANAP’ın parti programlarında, liberal anlayışıyla uygun olarak, “bireycilik” her zaman merkezi önemdeydi. “Değişim bizzat ferdin kendisinden başlar” diyerek, devleti geriye bireyi öne alan bir yaklaşımı benimsemişti (Duman, 2010:257). Yavuz’un belirttiği gibi (2001:50) Özal düşüncesinde, her şeyin devletten beklenmesi yerine sivil teşekküller eliyle gerçekleşmesi önemliydi. Bu konuda “devlete baba demeyiniz, zira kafası kızan baba bir gün eline sopayı alabilir” diyen Özal, Osmanlı’dan gelen “kutsal devlet” ve “hikmet-i hükümet” anlayışının, bireysel hak ve hürriyetleri ortadan kaldıracak uyarısında bulunuyordu. Özal, devleti yücelten bürokratik anlayışı eleştirmiş, özellikle dışişleri ve maliye bürokrasisine yönelik eleştirileri dikkat çekiciydi. Özal, devletin bürokrasi tarafından değil, seçilmişler tarafından yönetileceğini, Mekteb-i Mülkiye’den gelen kesimin, hiç değişmeden ülkeyi yönetme sevdasında olduklarını belirtmekteydi (Çekirge, Hürriyet, 09.09.1992). Barlas’ın belirttiğine göre (2001:120) Özal, bürokrasinin kendisini siyasilerden üstün gören tavrını eleştirerek, kanunlara “yetki bakanlığındır” ibaresini bilerek bürokrasinin yazdırdığını, halbuki gerçekte yetkinin bakanda olduğunu, bakan isterse bunu aşağıdakilere verebileceğini vurgulamaktaydı. Özal, bu düşüncenin 1960 darbesinin kötü sonuçlarından birisi olarak, “politikacıların çıkarıcı ve kötü olduğu, ülkeyi hâkimlerin, profesör ve ulemanın düzeltereği” yönündeki yanlış anlayışa bağlamaktaydı.

Özal’ın gerek birinci, gerekse ikinci hükümeti dönemi Hükümet Programları, bürokratik zihniyetin vatandaşa yukardan bakan anlayışı ile ters düşen bir yaklaşımı esas almaktaydı. Özal, söz konusu hükümet programlarıyla ilgili konuşmalarında

(1983:62-84;1987:40-72), bürokratik işlemlerde, artık vatandaşın beyanının esas alındığını, aksi ispat edilmediği sürece herkesin beyanında haklı olduğunu, vatandaşın hizmet bekleyen devletin, önce vatandaşa itimat etmesi gerektiğini vurgulamaktaydı. Özal, devlet işlerini yürüten memurun ve çalışanın, hatalarını arayan teftişçi zihniyetin, umulanın aksine verimliliği artırmaktan çok, yetki ve sorumluluğu azalttığı ve ekonomik kayıplara neden olduğunu belirtmekteydi. Özal'ın bürokrasi konusundaki düşüncelerine karşı çıkan Mümtaz Sosyal, yönetim kuralları ve usullerinin uygulanmasından bürokrasinin sorumlu olduğunu, seçilmişlerin emirlerine mutlaka uyulacak diye bir kural olmadığını belirtmekteydi. Sosyal'a göre, bürokrasinin bir sürekliliği, ülke ve devlet çıkarları bakımından zaman içinde edindiği bir bilinç çizgisi vardı ve bu çizgi yıkıldığında, ülkeyi rasgele yönlendirme çabalarının karşısında yönetimin düzeltici etkisi de ortadan kalkmaktaydı (Soysal, Hürriyet,12.09.1992). Aslında Sosyal'ın belirttiği husus, Özal'ın 1960 darbesinin getirdiği ve yakındığı durumla örtüşmekteydi. Gözen'in belirttiği gibi (2016:253), Özal'ın değişimci ideallerine katılmayan, savunduğu üç temel alandaki özgürlüğü engelleyen, özelleştirme çabalarına "sattırman" diyen, katı devletçi, statükocu, bürokratik-siyasetçi ve çıkar gruplarından oluşan kesimler söz konusuydu. Söz konusu bu yapıyı kırmak ve dönüştürmek kolay bir iş olmamakla birlikte, etkisiz hale getirilebileceği gerçeği Özal'la birlikte görülmüştü.

Özal, iktidarının ilk döneminde bakanlıkların sayısını azaltırken, etkin olacağına inandığı bazı yeni kurumlar oluşturarak, bürokratik formalite ve engelleri aşmaya çalışmaktaydı (Yayla, 2016:366). Özal, pragmatist bir kişiliğe sahip olduğundan, bürokratik engelleri kendisine has bir üslupla devre dışı bırakmaktaydı. Özal, yapmak istediği birçok reformlarda, kamu bürokrasisinin değişime olan direncini veya yasaların değişime izin vermeyen kısıtlayıcı düzenlemelerini, Batı'da okumuş ve yöneticilik yapmış, Türk uzmanlarını ülkeye davet ederek aşmaya çalışmaktaydı. Özal, amaçları doğrultusunda, her hangi bir yasayı değiştiremediği veya değiştirmeye zaman bulamadığında, ilgili yasayı göz ardı edebiliyordu. Zira "anayasayı bir defa delmekle bir şey olmayacağı" yönündeki sözün ona ait olduğu iddia edilmekteydi (Mango, 2006:96). Akçay'ın belirttiği gibi (2015:176), Özal'ın zaman zaman bireysel ve re'sen hareket ederek, kurumsal işleyiş süreçlerini dışlaması, onun pragmatist ve sonuç odaklı kişilik

yapısından kaynaklanmakta ve bürokrasinin ağır işleyen tutucu tavrını aşma amaçlı olduğu aşikârdı.

Özal, KHK'lerle statükocu anlayışın kaynağı olarak gördüğü Dışişleri Bakanlığının yetkilerini sınırlandırmaya çalışmaktaydı. “Artık Türkiye, eski dış politikasını güdemez. Hiçbir şeye karışmadan kabuğuna çekilme düşüncesi, çağın düşüncesi değildir” diyerek geleneksel diplomasiyi, “ülkeyi dünyadan soyutlamak” olarak görmekteydi (Akçay, 2015:177; Gökmen, 1992:16). Mesela, Aralık 1983 ve Haziran 1984'te çıkarılan kararnamelerde, bakanlığın hükümetçe belirlenen esaslara göre dış politikayı uygulayacağını, mali, iktisadi ve teknik konulardaki yetkisinin, sadece gözetimden veya katılmaktan ibaret olduğunu belirtilmekteydi. KHK'yle kurulan “Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı” ve söz konusu müsteşarlığın yetkilerinin bakanlık düzeyinde olması, hükümetin, bürokrasi karşısında kendisine bağlı başka bir yapıyı kurmak istediğini göstermekteydi (Özcan, 1998:528). Bu durum, Özal'ın engelleri aşma konusundaki pratik-pragmatik kişilik yapısına uygundu.

Özal'ın kalıplaşmış bürokrasiyle olan mücadelesinin somut uzantısını, askerlerle yaşadığı olayda görmek mümkündür. Özal, askeri konuların, sadece askerler arasında konuşulduğu bir dönemde, askeri harcamaları tartışmaya açarak, “biz bu kadar büyük ordu gücünü, uzun süre taşıyamayız. Taşısak bile, ekonomide dünya genelinin çok gerisinde kalırız” diyerek ordunun küçültülmesine vurgu yapmaktaydı (Pakdemirli, 2013:180,181). Özal'ın başbakanlığı döneminde, ordudaki yüksek rütbeli subaylar, aralarında kurdukları statüko gereği, Kenan Evren sonrası Cumhurbaşkanı ve Genel Kurmay Başkanı'nın kim olacağını önceden belirlemişti. Zira 1987'de görev süresi dolmadan emekli olan Orgeneral Necdet Üruğ, kendisini Cumhurbaşkanlığına, yerine de Necdet Öztoran'u getirmeyi planlamaktaydı. Özal, bu durum karşısında, askeri teamülleri dikkate almadan Genel Kurmay Başkanlığına Necip Torumtay'ı getirerek, statükoyu bozmakla birlikte, kendisine de Cumhurbaşkanlığı yolunu açmıştı (Ataman, 2014a:268,269). Birand ve Yalçın'ın belirttiği gibi (2001:308,309), o güne kadar hiçbir siyasi, ordu içindeki görev ve atamalara fazla karışmamış, Özal'ın önemli tasarruflarından birisi de, ordu içindeki rütbe ve görev atamalarına yönelik atmış olduğu adımdı. Özal bu konuda, Evren'in de desteğini alarak, her iki ismin de kararnameyle emekliye sevk edilmesini sağlamıştı. Böylece ilk defa askerlerin, seçilmiş sivil

inisiyatifin vermiş olduğu karar gereği, atama, terfi ve görevlerine son verilme işlemi, demokratik ülkelerdeki gibi işlemekteydi. Özal'ın bizzat kendi inisiyatifiyle Genel Kurmay Başkanlığı görevine getirilen Torumtay'ın görevden ayrılmasında, yine Özal faktörü önemliydi. Körfez Krizi sürecinde, Özal'ın aktif tutumu ve ABD'yle doğrudan görüşmelerle yaptığı işbirliği, bir yanda içerde eleştirileri beraberinde getirirken diğer yandan da, Türkiye'nin de Irak'a gireceği yönündeki beklenti ve değerlendirmelere yol açmıştı. Bu gelişmeler neticesinde istifasını veren Torumtay (1994:116-129), Körfez Krizi sürecinde, ihtiyatlı davranılması ve maceradan uzak durulması gerektiğini belirtmiş, istifa nedenini ise hedefi belli olmayan ve Bağdat'a kadar gidip düşmanı tam olarak yenilgiye uğratmadan bitirilemeyecek böyle bir operasyonun, uzun vadede büyük sorunlara yol açacağı, zira diğer bölgelerden yapılacak asker sevkiyatının, söz konusu bölgelerde güvenlik zafiyeti oluşturacağı, Türkiye'nin kendi iradesi dışında başka ülkelerin siyasi çıkarları doğrultusunda hareket etmesinin, Türkiye'yi bataklığa sürükleyeceği ve Kürt sorununu yaygınlaştırarak uluslararası nitelik kazanacağı savına dayandırmaktaydı. Torumtay'ın değerlendirmesi, haklı gerekçelere dayansa da, neticede askeri bürokrasinin en tepesindeki birinin, sivil irade karşısında istifa etmesi, Türk siyasetinde alışıldık bir durum değildi.

Özal'ın Cumhurbaşkanlığı, askeri vesayete vurulan diğer önemli bir darbeydi. Özal'ın Cumhurbaşkanlığı, Celal Bayar'ın istisnai durumu dışında, Türk siyasi tarihinde sürekli askerlerin oturduğu makamın, sivil bir kişi tarafından doldurulması olarak algılanmış, Türkiye'nin demokratikleşmesi ve yarı askeri görünümünün izole edilmesi bakımından önemli görülmüştü (M.Yavuz, 2001:48). Güner'in belirttiği gibi (2003:48) Özal, statükonun önemli kalesi olan Cumhurbaşkanlığı ve Çankaya Köşkü'nü, sadece siyasilerin mülki ve askeri amirlerin davet edildiği yer olmaktan çıkarmış; sanatçılar, basın mensupları, sporcular ve işadamlarının sık sık gelerek fikir alışverişinde bulunulduğu bir mekâna dönüştürmüştü. Böylece toplumun her kesimine açılan devletin yüce makamı, onun gerçek sahipleriyle buluşma fırsatı elde etmişti. Kısaca, Dağı'nın belirttiği gibi (2016:207), Özal'ın Cumhurbaşkanlığı, ülkenin sivilleşme çabalarının bir devamı niteliğinde olup, kendisinden sonra bu makama askerinin yolunun kapalı olması, bu konudaki önemli bir statükonun dönüştüğünü göstermekteydi. Özal'ın Cumhurbaşkanlığı gerçek anlamda, Cumhuriyet'in içinden gelen birisinin Cumhuriyet'le buluşması bağlamında, önemli bir meşruiyet zeminini oluşturmuştu.

Son olarak, Özal'ın devletçi bürokratik yapıya olan karşıtlığı, yerel yönetimlere ve belediye hizmetleriyle ilgili farklı bir anlayışı beraberinde getirmiştir. 1982 Anayasası, her ne kadar merkezin yerel yönetimler üzerindeki idari vesayetini artırıp güçlendirmesi yönünde düzenleme yapsa da, ANAP'la birlikte, “iş bitirici belediyecilik” düsturuna dayanan, yerel yönetimlere ve özellikle belediyelere, önceki dönemlerde olmayan yetki ve kaynak aktarımının söz konusuydu (Kavuncu, 2013:233). Bu dönemde kabul edilen yasalarla, büyükşehir belediyelerinin kurulması ve iki kademeli yönetim modelinin uygulanması, imar hakkının belediyelere devredilmesi, belediyelere iç ve dış kaynaklardan borçlanabilme izni (Koçak, Ekşi, 2010:302) gibi yeni düzenlemeler, hizmetin gerekliliği ve zamanında yerine getirilmesi açısından önemliydi. Söz konusu bu anlayış ve uygulama daha sonraki dönemlerde genişleyerek uygulanmıştı. Yerelin güçlendirilmesi, merkezden çözüm bekleyen çoğu sorunların, hem daha kısa sürede çözülmesini hem de katılımcı demokrasinin güçlendirilmesi bağlamında önemliydi.

Görüldüğü gibi farklı uygulamalarıyla Özal'la birlikte, statükocu devlet ve bürokratik anlayışa büyük darbe vurduğu bir gerçektir. Uluç'a göre (2014:130) Özal, resmi ideoloji başta olmak üzere, tüm gelenekçi ön yargıları yıkmış, değişmesi mümkün görülmeyenleri değiştirmişti. Kemalist çevrelerce rejimi değiştirmekle suçlanan Özal, ortaya koyduğu uygulamalarla, jakoben bürokratik devlet anlayışını, demokratik değerlere doğru önemli ölçüde revize etme yoluna gitmişti. Dağı'ya göre (2016:205) Özal, değişimin yukarıdan aşağıya “bürokratik-ideolojik” merkezin değil, toplumsal dinamiklere dayalı olabileceği anlayışını yaygınlaştırmaya çalışarak toplumu, devlet tarafından şekillendiren değil, toplumun devleti şekillendirdiği bir anlayışı yerleştirmişti. Gelenek ve geçmişten kopmayan değişim anlayışı, değişimin toplumsal meşruiyetini ve sürekliliğini belirleyen temel unsurdu. Heper'in belirttiği gibi (2011: 207), Özal'ın bir tatil kentinde “Başbakan” sıfatıyla, üzerindeki tişört ve şortla halkın içinde dolaşması ve askeri birliği teftiş etmesi, kalıplaşmış bürokratik zihniyete, simgesel de olsa, bir tepkiydi. Kısaca Özal anlayışı, devlet ile vatandaş arasındaki mesafeyi azaltmış, Türk siyasetinin devlete bakışını temsil eden “hikmet-i hükümet” efsanesini ve “devletin vatandaşa önceliği” saplantısını aşındırmış, Türk vatandaşına siyasal toplumun asıl ve öncelikli biriminin kendisi olduğu düşüncesini aşlamıştı (Erdoğan,1995:121,130). Özal'ın getirdiği özgürlükçü serbest piyasa ekonomisiyle birlikte, statükonun kurumsal boyutunu oluşturan ordu, dışişleri, DPT gibi kuruluşlar,

ağırlık ve etkinliklerini kaybetmiş, söz konusu politikalar bürokrasinin, kumanda ekonomisi doğrultusunda sahip olduğu birikimi bir anda silip atmış (Çaha, 2014:571), “Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi”, “Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı” gibi, yeni oluşturulan bürokratik kurumlar, ekonomik ve sosyal alandaki değişimin uygulayıcısı olmuştur. Özal’ın getirdiği her alanda özgürlük anlayışıyla, sivil toplum ve demokratikleşmenin siyasal, sosyal ve ekonomik temeli atılmış, tekçi ve bütüncül anlayışlar yerini farklılaşan, çoğulcu, katılımcı, özgürlükçü bir demokratik anlayışa bırakmıştır.

4.2.1.3. Özal’ın Özgürlük, Din ve Toplum Anlayışı

Özal düşüncesindeki üç temel özgürlük olan, düşünce ve ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü ile serbest teşebbüs özgürlüğü, onun siyasi düşüncesinin temelini oluşturmaktaydı (Uluç, 2014:130). Özal’ın, sürekli özgürlüklere vurgu yapması, özgürlükler temelinde, siyasi istikrarın geleceği yönündeki beklentiye dayanmaktaydı. Özal’la birlikte, özgürlükler önünde engel olan, Türk Ceza Kanunu (TCK)’nın 141 ve 142’nci maddeleri, sınıf mücadelesinin teşvik edilmesini yasaklayan 145 ve 146’ncı maddeleriyle, dinin siyasi amaçlı kullanımını yasaklayan 163. madde ceza yasasından çıkarılmıştı (Heper, 2011:207). Kocabaş’ın ifade ettiği gibi (2016:187), “komünistleri cezalandıran” 141 ve 142’nci maddelerle, “şeriatçıları cezalandıran” 163’ncü maddenin kaldırılmasıyla, Kemalistlerin “komünizm veya şeriat gelir” söylemini boşa çıkarmış, liberal devlet ve toplum konusunda önemli ve cesaret verici bir adım atılmıştı. Ataman’a göre (2014b:591), din ve vicdan özgürlüğü olmadan, düşünce özgürlüğünün de olamayacağını savunan Özal, devletin dini tahakküm altında tutmasını eleştirmekteydi. Teşebbüs özgürlüğünü diğer özgürlüklerin tamamlayıcısı olarak gören Özal, söz konusu özgürlüğün ülkenin yeniden yapılandırılmasında önemli görmekteydi. Dağı’ya göre (2016:213), Avrupa Parlamentosu (AP) nin sürekli “insan hakları” ihlalleri konusundaki eleştirileri ve Batılı bazı örgütlerin bunu uluslararası platforma taşıyan misyonu, Türkiye’yi zor durumda bırakmıştı. Özal’ın ceza yasasındaki söz konusu değişikliklere imza atması, aynı zamanda insan hak ve özgürlüğü temelinde değerlendirilmekteydi.

Özal düşüncesinde laiklik, manevi değerlerin korunmasında, dini inanç, vicdan ve ibadet hürriyetlerinin uygulamasında kısıtlayıcı bir ilke olarak görülmemekteydi (Özal

Hükümet Programı, 1983). Dini özgürlükler konusunda liberal bir tavır takınan Özal, demokratik özgürlükler çerçevesinde kıyafet serbestisini savunmuş, bunu laik devlet olmanın bir gereği olarak görmüştü (Uluç, 2014:134). Özal, Anglo-Sakson anlayışı izleyerek laikliği, bireyin ve halkın değil, devletin bir özelliği olarak görmüş (Ataman, 2014b:591), devletin laik, bireylerin herhangi bir dine mensup olabileceğini savunmuştu. Özal, İslam'ın değişim ve gelişmeye engel teşkil etmediğini ortaya koymak amacıyla çalışmalar yaparak, Türkiye'deki laik-dinci kutuplaşmasını sona erdirmeyi amaçlamıştı. Özal'ın bu çabası, Batı'ya dönük laikçiler için, dini "daha kabul edilebilir" kılarken, aynı zamanda Müslümanların "gerici" olması gerekmediğini, modern ve çağdaş değerlerle barışık olabileceğini göstermekteydi (Gökmen, 1994: 300,301). Kısaca Özal'ın dine bakışı, katı bir İslamcı düşüncesi değil, liberal ilkelerle barışık, değişime ve gelişmeye açık bir din düşüncesine dayanmaktaydı. Köse'nin de belirttiği gibi (2010:74), Özal'ın dini cemaat ve grupları demokrasinin bir gereği olarak görüp sivil toplum örgütleriyle bir tutması, ülkede İslami kesimin güçlenip örgütlenmesine yeni boyutlar katmıştı.

Özal'ı farklı kılan diğer bir husus, toplumsal farklı kimliklere hoş görüyle bakmasıydı. Etnik ve dinsel kökenleri dikkate almayan Kemalist kimlik yaklaşımı, aidiyet sorunu yaşadığından, etnik grupların varlığını kabul eden Osmanlı modelini benimsemişti. Özal'ın toplumsal farklılıklara bakışını şekillendiren unsurlar; demokrasi, özgürlük ve diyalog ilkeleriydi (Ataman, 2014a:277). Özal'a göre (2010: 299), güçlü ve iyi tanımlanmış bir ulusal kimliğin yokluğu, Batılı reformların siyasal modernleşmeyi ve ekonomik gelişmeyi sağlamadığı gibi, geleneksel unsurları ve kitleleri modernleşme sürecine daha fazla yabancılaştırarak, toplumda telafisi mümkün olmayan derin kutuplaşmalara yol açmıştı. Bu düşüncelerle hareket eden Özal, Güneydoğu'daki Kürt meselesinin, güvenlikçi yaklaşımla değil, aksine özgürlük, serbest düşünce, diyalogla çözülebileceğini vurgulamaktaydı. Özal, terörle mücadele ile Güneydoğu sorununun farklı şeyler olduğunu, terörle sonuna kadar ve onları tamamen etkisiz bırakıncaya kadar mücadele edilmesi gerektiğini belirtmekteydi (Barlas, 2001: 149,151). Başta Kürt sorunu olmak üzere, her türlü meselenin serbestçe tüm yönleriyle ve açıklıkla tartışılmasından yana olan Özal, baskıcı yöntemlerin sorunları daha da içinden çıkılmaz hale getirdiğini, demokrasinin geniş anlamda uygulanmasının gerekliliğini vurgulamıştı. Kürtçe yasağının kaldırılmasına öncülük eden Özal, bu konuda atılacak

her türlü adımın, “Kürt kartının” başkalarının eline geçmesini önleyeceğini belirtmekteydi (Gençkaya, 2016:93-107). Özal, sorunun askeri ve sert önlemlerle değil, liberal düşüncesinin bir gereği olarak, sorunun ancak özgürlükleri genişleterek anlayış, diyalog uzlaşma temelli yaklaşımın daha kalıcı olacağını düşünmekteydi. Ataman’ın belirttiği gibi (2014b:596) Özal, toplumsal etnik ve dini farklılıkları kabul edilmesiyle, devlet isminin sadece tek bir etnisiteyi değil, ülkede yaşayan tüm farklılıkları kapsayan bir nitelikte olmasını dile getirerek, bu konudaki önemli bir Kemalist tabuyu yıkıyordu. Özal’ın söz konusu bu düşünceleri, küreselleşme ve postmodernleşmenin de getirdiği bir yaklaşımla, farklılıkları ayrılık değil, zenginlik olarak görmesine dayanmaktaydı. Demokratik gelişmiş ülkelerde, ekonomik ve toplumsal gelişmenin, farklı görüşlerin çarpışmasıyla mümkün olduğunu belirten Özal, tabusuz ve yasaksız fikir ortamının, ülke değişimi ve demokratik dönüşümünde önemli olduğuna inanmaktaydı (Gençkaya, 2016:97). Özal’ın; BM İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesini imzalaması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)’nin yargı yetkisinin kabul etmesi ve Avrupa İnsan Hakları Konseyi (AİHK)’ne bireysel başvuru hakkını tanıması gibi önemli düzenlemelere imza atması, Batı’dan gelen baskı ve eleştirileri hafifletmeye yönelik olmakla birlikte, Batı standartlarında bir liberalleşme yönündeki taahhütün gösterilmesine yönelikti (Dağı, 2001:132,133; 2016:221). Yavuz’a göre (2008:109, 110), AİHK’ne bireysel başvuru hakkı, özellikle Kürt kökenli ve diğer vatandaşların devletin baskıcı tutumuna karşı kullandığı alternatif bir kanal olmuştur. Bu konuda Türkiye’nin çoğu kez tazminata mahkûm olduğu bilinmektedir.

Sonuçta Özal’la birlikte gelen özgürlük, toplum ve din anlayışı, statükocu anlayışta önemli bir kırılmayı getirmekteydi. Özal’a göre mevcut sorunlar, Osmanlı’nın yüzyıllarca uyguladığı “hoşgörü” ve “çoğulcu” anlayışla aşılabilirdi. İçerde barışın ve uzlaşmanın sağlanması için, sistemin “günah keçisi” olarak gördüğü Kürtler, İslamcılar ve sosyalistlere ifade özgürlüğü getirilmesi önemliydi (Aral,2016:185). Özal’la birlikte, toplumsal mühendislik sorumluluğu, gözle görülür derecede, devlet seçkinlerin elinden çıkmıştı. Toplumun yansıtan farklı kimlikler, kamusal alanda yer almaya başlamıştı. Liberaller, kendilerine devletten bağımsız ekonomik alan oluşturmaya çalışırken, Müslüman aydınlar da, aynı çabayı din için göstermiş, sol düşünce ütopyik ve ideolojik bir söylemlerde bulunmuş, kısaca siyasal hayat içindeki tüm kesimler, kendilerini serbestçe ifade etmeye başlamıştı (Heper, 2011:225,226). Kısaca Çaha’nın da belirttiği

gibi (2014:570) Özal, iki kez iktidara gelmenin imkânlarından yararlanarak, liberal iktisadi açılımları ülke için alternatifsiz bir model haline getirirken, liberal düşüncenin kilit kavramlarından özgürlükler, siyasal katılım, örgütlenme, sivil toplum ve insan hakları gibi değerler, yükselen değerler olmuştur. Özal’la birlikte, ceberrut devletin tartışılmasından, farklı kimliklerin kendisini ifade etmesine ve tüm muhafazakâr İslamcı kesimin kamusal alanda görünür hale gelmesine kadar birçok konuda tabuların yıkılmaya başladığı aşikârdır.

4.2.2. Özal’ın Dış Politika Anlayışı

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan uluslararası sistemin iki kutuplu niteliği, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla sona ermiş, dile getirilen “Yeni Dünya Düzeni”, Amerikan düşünce kuruluşu Rand Corporation’un önemli ismi, Francis Fukuyama’nın yazmış olduğu makaleyle teorik zemin bulmuştu. Fukuyama, komünist ve faşist sistemlerin çöktüğünü, artık özgürlükçü serbest pazar düzeni ve liberalizmin ideal yaşam biçimi olarak kendisini kanıtladığını belirtmekteydi. Bundan sonra din ve milliyetçiliğin potansiyel bir tehlike olarak algılandığını belirten Fukuyama, yeni dönemde merkezi büyük güçlerle, çevresel Üçüncü Dünya ülkeleri arasındaki ilişkilerin pek iyi olmayacağını, “tarihin çamuruna batmış” söz konusu Üçüncü Dünyanın, pek çok sorun ve sürtüşmelerin yaşandığı bölge olacağını belirtmekteydi(Fukuyama,1999:67-80). Fukuyama’yla bu anlamda örtüşen Samuel Huntington, son derece etkili ses getiren “Medeniyetler Çatışması” adlı makalesinde, Batı’yı rasyonel, kapitalist, bireyci ve eşitlikçi bir düzen olarak tanımlarken, bunun karşısındaki sistem ve kültürlerle, özellikle İslam’ın dini emirleri, ataerkil yapısı ve kabile ahlakından esinlenen kültürlerle, çatışma içinde olacağını belirtmekteydi. 11 Eylül sonrası ABD ve çoğu Batı ülkesi, yeni dünya düzeni içinde, “militan İslam”ın büyük tehdit oluşturduğunu, komünist tehdidin yok olmasıyla bu boşluğun doldurulduğunu belirtiyordu (Lindholm, 2004:9). Dolayısıyla yeni dönemde, bir yanda kapitalist ekonomi ve liberal demokrasinin evrensellik kazanmasının, diğer yanda komünist tehdidin yerini İslam dini temelinde dinci örgütlenme veya eylemlerinin hedef alındığı görülmekteydi.

Soğuk Savaş sonrası dönem, Türkiye açısından hem fırsatları, hem de risk ve belirsizlikleri beraberinde getirmişti. Sovyetler’in dağılmasıyla güvenlik anlayışı değişmiş, Sovyet bakiyesi akraba ve dost ülkelerin ortaya çıkması, yeni fırsatları ve

güvenlik kaygılarının azalması ümidini doğursa da, gerçekte sorunlar azalmamıştı (Çelebi, 2011:39). Sovyet Birliği'nin dağılmasıyla bu coğrafyada başlayan çatışma ve istikrarsızlık, aynı şekilde Yugoslavya'nın iç çatışma sonucu dağılması ve sınır tanımayan terör eylemleri, güvenlik sorunlarının temelini oluşturmaktaydı (Erol, Ozan, 2011:31). Aydın'ın belirttiği gibi (1998:61), bölgesel çatışmaları engelleyecek mekanizmaların yokluğu, Sovyetlerden ayrılan yeni devletlerdeki iç istikrarsızlık ve aralarında devam eden gerilimler, Türkiye'nin de yer aldığı coğrafyada ciddi askeri çatışma ve iç savaş risklerini doğurmuştu. Zira Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de, Batı güvenliğinin köşe taşı olmaktan çıktığı ve stratejik öneminin Batı nezdinde azaldığı yönünde tartışmalar yapılmaktaydı. Türkiye'nin AB üyesi olmaması, içerde Kürt sorunu ve kötü insan hakları karnesi gibi konular, bundan sonra daha belirsiz ve sıkıntılı sürecin yaşayacağını göstermekteydi (Hale, 2003:202,203). Çelebi'ye göre (2011:38-41), Türkiye'ye yapılan ABD yardımlarındaki azalma ve yardımların Kıbrıs konusuyla ilişkilendirilmesi, Ermeni tezlerinin ABD'de sürekli dile getirilmesi gibi konular, yeni dönemde ABD ile ilişkilerin inişli çıkışlı olacağını göstermekteydi. Türkiye yeni dönemde, artık Batı desteğinin, komünist tehdidin kalkmasıyla birlikte, otomatik olarak gelmeyeceğini görmüş, uluslararası alanda yalnızlık ve güvenlik sendromu yaşamaya başlamıştı.

Türkiye'nin, yeni dönemde önemli fırsatlar da yakaladığı aşikârdır. Soğuk Savaş dönemi, Türkiye'nin Batı bağlantısını ve dış politikada hareket özgürlüğünü sınırlandırıcı ve yeniliklere kapalı bir çerçeve niteliğine dönüşmesine neden olmuş, bunun sonucu olarak Türkiye'nin bölgesel nitelikteki ulusal çıkarları, Batı Bloğu'nun global çıkarları içinde önemsiz hale gelmiştir (Sander, 1994:23). Tür'ün belirttiği gibi (2006:144), Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemdeki değişimin getirmiş olduğu yeni durumda Türkiye, Ortadoğu, Orta Asya ve Balkanlar Türkiye'ye yeni fırsatlar sunan bölgeler olarak algılamıştı. Türkiye bir yanda Orta Asya Cumhuriyetleri ve Avrupa arasında köprü rolünü üstlenmeye hazırlanırken, diğer yandan da, Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) gibi, bölgesel oluşumlarla, bölgedeki istikrarın bir "ajani" olduğunu, söz konusu cumhuriyetler için hem devlet modeli, hem de serbest pazar ekonomisi bağlamında, geçerli ve kabul edilecek bir "model" olmayı misyon edinmişti (Sander,1998:607-609). Türkiye, İran'ın Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya'daki rejim ihracı uygulamasına karşı, "frenleyici rol" üstlenerek, radikal dinci örgütlerin güç

kazanmasını engelleyecek, Amerikan politikalarına destek olacaktı (Aral, 2016:188). İran'ın radikal din anlayışına karşı, demokratik ılımlı bir din anlayışını, diğer bölge ülkelerine model olarak üstlenecekti. Uslu'ya göre (2006:12), Körfez Krizi ve savaşı, Türkiye'nin stratejik önemini çarpıcı bir şekilde yeniden ortaya koymuş, söz konusu bu savaşta Batı'dan yana tavır koyan Türkiye, yeni dönemde ABD'nin "stratejik ortaklarından birisi" olarak anılmaya başlanmıştı. Kısaca Canbolat'ın belirttiği gibi (2000:52,70,71), uluslararası sistemdeki değişimle birlikte dünya sistemi, tek bir güce yani ABD'ye ve onun öncülüğündeki koalisyonu teslim olurken, Türkiye gibi ülkeleri de, "bölgesel güç" fonksiyonu içinde ayrıcalıklı bir yere getirmişti. Türkiye'nin merkezi rolü, ABD'nin ve diğer Batılı devletlerin bölgeye yönelik politikaları bağlamında "kilit olma" rolünü oynamaya devam edecekti. Zira söz konusu rolün başarılı bir şekilde oynandığı ve Türkiye'nin ABD ve Batı bağlantısının devam etmeye başladığı dönemin, Özal dönemi olduğu bilinmektedir.

4.2.2.1. Edilgen ve Duygusal Dış Politikadan Etken Politikaya

Uluslararası alanda önemli risk ve fırsatların söz konusu olduğu bir dönemde iktidara gelen Özal'ın dış politikadaki tutumu, "tek taraflı mahkum dış politika" yerine çok taraflı atak bir dış politikaya dayanmaktaydı (M.Yavuz, 2001:81). Gözen'in belirttiği gibi (2016:253), Özal Türkiye'nin dış politika vizyonunda, hem Batı hem de Doğu ve bölgesel alanda işbirliğini geliştiren büyük devlet olma ideali yatmaktaydı. Uluslararası sistem ve konjonktür, Türkiye'yi böyle bir politik misyona yönlendirmişti. Özal düşüncesindeki çok yönlü ve Amerikan politikalarıyla uyumlu dış politika, ülkeyi hem yalnızlıktan kurtaracak, hem de bölgenin başat bir gücü haline getirecekti.

Özal'ın fırsatları değerlendirme yönündeki pragmatist tutumu, İran-İrak savaşında, "aktif tarafsızlık" politikasıyla, her iki ülkeyle de, yoğun ekonomik ve ticari ilişkiye girmesinde görülmekteydi (Gürbey, 2016:235). Özal'ın temel dış politika felsefesi, Batıcı ve Amerikancı olduğu yönündeki eleştirilere rağmen, geleneksel statükocu dış politikaya meydan okuyan, aktif ve çok yönlü ve risk almaktan kaçınmayan bir nitelikteydi (Ertosun, 2014:291). Barlas'a göre (2001:121), Özal felsefesinde iki tür dış politika çizgisi bulunmaktaydı, birincisi risk alan ve sürekli aktif davranarak şartlar elverdiğinde Hatay'ı alan, Boğazlar rejimini Türkiye lehine değiştiren Atatürk'ün çizgisi, ikincisi ise, statükoyu devam ettiren İnönü çizgisiydi. Özal, Atatürkçülükten

bahseden ve onu göklere çıkaranların, aslında İnönü çizgisinde olduğunu belirtmekteydi. Özal, dış politikada “pasif, risk almaktan uzak ve korkak” olarak nitelendirilen anlayışın, İnönü anlayışı olduğunu belirtip eleştirirken, Atatürk’ün anlayışını önemli görmekteydi (Yavuz, 2001:86). Nitekim Atatürk döneminde Misak-ı Milli sınırları adım adım gerçekleştirilmişti. Ancak bu anlayışa karşı çıkan Oran’a göre (1998:50), Cumhuriyetin başından beri dışışlerinin, “statükoculuk” ilkesi gereğince, “güvenilir” veya en azından “dikkatli” olarak tanımlanan politikaları, Özal dönemiyle “pasif” veya “durağan” olduğu gerekçesiyle eleştiriye maruz kalmış, söz konusu dönemde “maceracı” olarak nitelendirilen dış politika uygulamaları, Özal’la birlikte “aktif veya dinamik” olarak nitelendirilmeye başlanmıştı. Özal’ın söz konusu dış politika üslubu, Körfez Krizi’nde daha net olarak ortaya çıkacaktı.

Dış politikada Özal’a göre, Kemalist bürokrasinin, “çevremiz düşmanlarla çevrili” anlayışı yanlıştı ve Türkiye’nin aleyhine sonuçlar vermekteydi. Sorunları ortadan kaldırmak için, tüm komşu ülkeler, İslam ülkeleriyle ve Türk Cumhuriyetleriyle ilişkileri geliştirmeye özen gösterilmesi gerektiğini vurgulamaktaydı (Laçiner, 2014:622). Özal’ın ABD yönelimli aktif dış politikasının altında yatan temel nedenlerden birincisi, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle, NATO’nun güney kanadındaki Türkiye’nin, stratejik öneminin azaldığı ve sonuçta Batı yardımlarından mahrum kalacağına getirdiği endişeydi. İkincisi, AT’ye yapılan tam üyelik başvurusunun olumsuz sonuçlanmasıyla kısa sürede topluluğa katılım şansının azaldığı yönündeydi. AT bu dönemde, Doğu Avrupa ülkelerinin katılım intibakına kilitlenmişti (Aydın, 1998: 63). Özal, AT’dan daha çok Türkiye’ye ihtiyacı olan ABD’yle stratejik ilişkileri geliştirerek yeniden önemli bir müttefik olduğunu ve ittifak ilişkisinin devamını sağlama çabasına girmişti (Laçiner, 2014:605). Oran’a göre (2004:26-30), Özal dönemi dış politikasını etkileyen temel dinamiklerden birincisi, uluslararası ortamdı. Bu dönemde tüm dünyayı etkileyen küreselleşme ve tüm ülkeleri saran küresel kapitalist sistem, ABD’nin etkisiyle güçlenmekte ve onun ortaya koyduğu “Yeşil Kuşak” stratejisi, 12 Eylül politikalarıyla örtüşmekteydi. İkincisi, 12 Eylül darbe sisteminin getirdiği baskıcı, insan hak ve hukukuna aykırı uygulamalar, başlangıçta fazla tepki çekmese de, ilerleyen süreçte Avrupa’dan büyük eleştiri alırken, “demokrasi-diktatörlük demeden”, “realpolitik” gereği fazla ses çıkarmayan ABD’den başka Türkiye’nin dostu kalmamıştı. Son olarak, Özal ögesi ve onun ekonomi konusundaki tavrı ve her sorunun

temelinde ekonomiyi görme yaklaşımı, Türkiye'nin dış politikada elini zayıflatmıştı. Özal'ın, 1987'de AT'ye tam üyelik başvurusunun olumsuz sonuçlanması, Türkiye'nin yüzünü Doğu'ya çevirmesi yönünde bir alternatifi getirse de, Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan Körfez Savaşı, ona Batı nezdinde yeni bir kapı açmıştı (Gülalp, 2003:76). Özal'a göre, Körfez Savaşı'yla ilgili gerçekler, Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin dönüştüğü bir dönemde, Ortadoğu'da köklü değişimlerin söz konusu olabileceği önemli bir dönüm noktasıydı. Siyasi sınırların yeniden çizileceği bir dönemde, ülke açısından olabilecek olumsuz durumlar karşısında, “ön almak” gerekmektedir. Özal, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sonuçlarının, Osmanlı ve Türkiye'ye yaptığı olumsuz etkilere dikkat çekmekteydi (Gözen, 2016:255). Özal, Ağustos 1990'da patlak veren Körfez Krizini bu doğrultuda fırsata çevirmeye çalışmıştı. Körfez Krizi sürecinde Özal, Batı'nın yanında yer almış, böylece hem ABD, hem de AT nezdinde bazı kolaylıklar ve ödümler koparmaya çalışarak, Türkiye'nin uluslararası alanda önemli bir ülke olduğu izlenimini uyandırmıştı (Uzgel, 1998:322). Canbolat'ın da belirttiği gibi (2000:75), bir ülkenin coğrafi konumu onun dış politikası üzerinde son derece etkide bulunduğu bir gerçektir. Körfez Krizi, Türkiye'nin bu kilit rolünü bir kez daha ortaya koyarken, Türkiye'nin aktif katkısı olmadan, ABD ve koalisyon güçlerinin kısa sürede başarı elde etmesi zor görünmekteydi. Özal'ın pragmatist kişiliği ve ülkenin stratejik önemi, krizin fırsata çevrilmesi yönünde elverişli bir ortam sağlamıştı.

Kriz sürecinde Özal'ın, dış politikayı, dışişleri ordu ve meclise rağmen, kendi inisiyatifi altında yürütmesi, Cumhurbaşkanı'nın yetki ve sorumluluğu tartışmasına yol açmıştı (Aydın, 1998:63). Özal, Türkiye'nin Körfez Savaşındaki konumunu, ABD Başkanı Bush ile yapmış olduğu ve kamuoyuna, “telefon diplomasisi” olarak yansıyan görüşmelerle belirlemeye çalışmıştı. Özal, hassas konularda Dışişleri Bakanı ve bürokratları devre dışı bırakarak, yabancı ülkelerle görüşmeler yapmasını, Cumhurbaşkanı ve MGK'nın başı olarak ülkenin güvenliğinden sorumlu olmasıyla gerekçelendirmekteydi (Heper, 2011:162). Uzgel'in belirttiğine göre (2002:82,83) Özal, Menderes'ten farklı olarak, dışişleri ile yakın çalışma yöntemi yerine, kendisine yakın danışman veya diplomatlarla kişisel ilişkileri ön plana almaktaydı. Mesela Yunanistan'a karşı uygulanan vizenin tek taraflı olarak kaldırılması ve “Barış Suyu Projesi”, Özal'ın dışişlerini devre dışı bırakarak yaptığı girişimlerdi. Aynı şekilde “Kürt sorunu” gibi önemli meselede, bazı gazetecileri “kurye” olarak kullandığı ortaya çıkmıştı. Tüm bu

gelişmeler, Türk siyasetinde rastlanmayan çok farklı uygulamalardı. Körfez Krizi sürecinde de aynı yöntemi izlemeye devam etmişti. Körfez Krizindeki aktif politikayı, ABD ve koalisyon güçlerine yardım şeklinde kullanan Özal, Kuveyt'in Irak tarafından işgalinden sonra, ağırlığını Batı ve ABD tarafına koymuştu. Oran'nın belirttiğine göre (1998:45) Özal, MGK'ndan Irak'ın Kuveyt'i koşulsuz boşaltmasını isteyen kararı çıkartmış, BM Güvenlik Konseyi kararı doğrultusunda, Irak'a yönelik ekonomik ambargo kararı aldırılmış, hem Irak'a, hem de Türkiye'ye milyarlarca dolar ekonomik kayıplara mâl olacak "Kerkük-Yumurtalık" petrol boru hattının kapatılmasını sağlamıştı.

Özal'a göre, bölgede anahtar ülke pozisyonundaki Türkiye'nin, tarafsız kalması veya Irak'ın yanında yer alması mümkün değildi. Sürekli silahlanan ve bölgede tehdit unsuru haline gelen Irak, sekiz yıl süren İran savaşıyla, ne kadar tehlikeli olabileceğini göstermiş ayrıca su meselesi yüzünden de Türkiye'ye hasmâne bir tutum takınmıştı (Güner, 2003:84,85). Özal, tarafsızlık şeklinde izlenebilecek bir politikanın, gerçekte Irak'a destek vermek anlamına geleceğini, bunun birçok olumsuz sonuçları olabileceğini düşünmekteydi. Özal'a göre Birinci Dünya Savaşı'nda, Almanya'nın yanında yer almak, imparatorluğun yok olmasına neden olmuş, İkinci Dünya Savaşı'ndaki tarafsızlık politikası da, fazla bir yarar getirmemişti (Gözen, 2016:257-259). Hale'ye göre (2003:236,237), Körfez Savaşı Özal'a, Türkiye'nin stratejik öneminin hâlâ devam ettiğini göstermek bakımından önemli bir fırsattı. Türkiye, Sovyet tehdidi ortadan kalksa bile, ABD'nin Türkiye'yle ittifak halinde olmasının kendi lehine olduğunu kanıtlamaya çalışmaktaydı. Kısaca Laçiner'in belirttiği gibi (2014:618), aktif dış politikayla, Batı desteğinin geleceğini düşünen Özal, istediği adımları tam olarak atamasa da, Türk dış politikasında da önemli dönüşüme neden olmuş, dönüşümün Türkiye'ye neler getirip getirmediği ilerleyen dönemde daha iyi anlaşılacaktı.

Özal'ın Körfez Savaşı politikası, dış politika bürokrasisi ve içerden ciddi bir dirençle karşılaşmıştı. Bu konuda gerek askeri kanatta, gerekse sivil bürokrasi de, maceracı bir politika takip etmekle eleştirilmekteydi (Birand, Yalçın, 2001:438). Özal hakkında, Körfez Savaşı'nda, "Musul-Kerkük" bölgesinin Türkiye'ye katılmasını istediği yönünde iddialar ortaya atılmış, hatta ona atfen "bir koyup üç almak" şeklinde formüle edilmiş, "pastadan pay alma" politikası "kumar" olarak değerlendirilmişti

(Torumtay, 1996, 49). Aral'ın belirttiğine göre (2016:192), Özal'ın Körfez Savaşı'nda Batı'ya verdiği "ölçüsüz destek", iç kamuoyu, medya ve askerlerden gerekli desteği görmemişti. Hatta kendi partisi içinde bile ciddi eleştiriler yapılmakta, dönemin Genel Kurmay Başkanı, Savunma Bakanı ve Dışleri Bakanı'nın istifası, bu durumu göstermekteydi. Ancak, "bir koyup üç alma" konusunda, Gözen'e göre (2016:260), Özal'da böyle bir yaklaşım potansiyeli olmakla birlikte, gerçeklerin farkında birisi olarak böyle bir teşebbüsün, başta bölge ülkeleri olmak üzere, diğer Batılı ülkelerin tepkilerine ve uluslararası statükoya ters düşeceğini bilmekteydi. Dolayısıyla onun temel düşüncesinin, söz konusu süreçten zararsız ve Batı'yla ittifak ilişkilerini güçlendirilmiş olarak çıkmak önemliydi.

Körfez Krizi ve savaşı sonunda Irak'ın fiilen ikiye bölünmesi ve Kuzey Irak'taki Kürt otonom bölgesinin, Batı/ABD'nin güvencesine alınması ve söz konusu bölgede oluşan güç boşluğunun, PKK terör örgütü tarafından doldurularak Türkiye'ye yapmış olduğu saldırılarda bölgeyi üs olarak kullanması, Türkiye'nin endişelerini ve güvenlik bunalımını artırmıştı. Her ne kadar Özal; Batı ve ABD nezdinde, Türkiye'nin azalan önemini tekrar vurgulamak ve askeri ve ekonomik kolaylıklarla, Türk mallarının rahatlıkla ABD pazarına girmesini sağlamak, başta Kıbrıs ve AB üyeliği olmak üzere, diğer konularda ABD'nin desteğini sağlamak amacıyla, Körfez Savaşı'nda aktif destekte bulunsa da, başta mülteci krizi olmak üzere, Irak'ın kuzeyinde bağımsız bir Kürt devleti oluşumuna yol açacak gelişmeler ve Irak'a uygulanan ekonomik ambargo nedeniyle uğradığı zararlar, sağlanan bu desteği tartışmalı hale getirmişti (Aydın, 1998: 67). Türkiye, BM'nin Irak'a yaptırım kararıyla, uygulamaya koyduğu Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kapatılması ve Irak'la ticaretin durdurulmasıyla uğramış olduğu ekonomik zararın karşılanması yönünde ABD'ye başvurursa da, istediği sonucu alamamıştı (Çelebi, 2011:42). Zararın maddi boyutu bir yana, Türkiye artık güneyden gelebilecek güvenlik risklerine göğüs germek ve Irak topraklarından gelecek terör tehdidine karşı durmak zorunda kalmıştır.

Özal'ın aktif dış politika anlayışı Kıbrıs konusunda, çözümsüzlüğün devamı yerine, karşılıklı tavizler verilmesiyle sorunun çözülmesine yönelikti (Laçiner, 2014: 623). Özal, Kıbrıs konusunda, ülkenin karar mekanizmalarının belirli bir politika üretmediğini düşünmekteydi. Statükoyu devam ettirmenin, Türkiye'yi uluslararası

alandaki sürekli zor duruma soktuğunu, adada karşılıklı müzakereyle alınacak kararların cesaretle uygulanması gerektiğini düşünmekteydi. Kamuoyunda eleştiriye maruz kalan ünlü “Dörtlülük Konferansı” fikri ona aitti (Güner, 2003:60,61). Özal’ın Kıbrıs meselesine yönelik bakışı, adada iki ayrı devletten ziyade, gevşek federasyonun daha uygun olacağı yönünde olup, gerek Türkiye gerekse Yunanistan, adada asker ve üs buldurmak zorunda kalmayacaktı. Özal, Kıbrıs meselesinin, Körfez Savaşı sonrası değişen dünyada hemen çözülmesi gerektiğini zira pragmatik olan Amerikan dış politikasının, süper güç olarak hemen çözüm istediğini, dolayısıyla ABD’nin desteği alınarak çözüme hemen ulaşılabileceğini belirtmekteydi. Özal’a göre bu sorun ilerde Avrupa’nın üzerinde kalırsa, onların hemen Yunan tarafında yer alacağı çok yüksek bir ihtimaldi (Barlas, 2001:134). Türkiye’nin, AB’ne üyelik müzakerelerinin çıkmaza girmesinde, Kıbrıs meselesinin önemli bir etken olduğu düşünülürse, Özal’ın ileri görüşlülüğü ve haklılığı ortadaydı.

Özal’ın aktif çok yönlü politikasının neticesi olan, Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ), Batı’ya alternatif bir oluşum olmasa da, Türkiye’nin bölgede etkinliğini artıracak girişimdi. Türkiye’nin son elli yıllık siyasi hayatında, ilk defa kendisinin ortaya attığı ve önderliğini yaptığı bir düşüncenin ürünü olarak ortaya çıkmış, bölgesel refahın yanında, bölgede kalıcı barış ve güvenliğin de tesisi edilmesi konusunda önemli bir girişimdi (Elekdağ, 1994:203). Sander’e göre (1998:610), KEİ’nin amacı, Karadeniz havzasındaki ülkelerin, ekonomik ve kültürel potansiyellerini bir araya getirerek, aralarındaki siyasal işbirliğini güçlendirecek, üyelerinin daha sağlam ve istikrarlı bir şekilde Avrupa’nın yapısına daha kolay entegre olmayı sağlayacaktı. Söz konusu oluşum aynı zamanda Türkiye’nin tek yönlü Batıcı politikasının, kendi bölgesel çıkarları bağlamında çeşitlendirilmesini de sağlayacaktı (Canbolat, 2000:73). Sonuçta Uslu’nun da belirttiği gibi (2006:346) bu proje, Türkiye’nin bölgesindeki etkinliğini artırdığını göstermiş, gerek Türkiye’nin gerekse bölgesel barışın sağlanmasında önemli bir girişim olarak ABD’den de gerekli desteğin alınmasına yol açarak Türk yöneticilerinin doğru bir noktada oldukları konusunda düşünmelerini sağlamıştır. KEİ ile Karadeniz havzasının, barış ve istikrar üreten bir konuma getirilmesi planlanmıştır.

Sonuçta, Özal dönemiyle Türk Dış Politikasındaki radikal değişiklikler genel olarak şöyle özetlenebilir. Birincisi dış politikada karar verme sürecinde birinci derecede etkili olan Dışişleri Bakanlığı ve TSK gibi bürokrasinin kurumsal etkisi

zayıflarken, Özal'ın bireysel etkinliği ön plana çıkmıştır. Diplomasi sürecinde, geleneksel kanalların yanında, gazeteci, danışman gibi farklı kesimlerin de görüşleri, bu süreçte etkili olmaya başlamıştır. Dış politika sürecinde, iş çevrelerinin etkisi ve doğrudan temsil edilmesi, hatta politikanın oluşturulmasında, diplomasiden daha etkin bir duruma gelmeye başlamıştır (Uzgel, 2002:81). İkincisi Özal'la birlikte dış politika, “stratejik-güvenlik” eksenli çehresini, dış politikaya “ekonomi gözlüğü” ile bakan bir anlayışa bırakmıştır. Özal, Batı ve ABD'yle ilişkilerde, sadece stratejik ilişkilerin değil, ekonomik ilişkilerin de belirleyici olmasını savunmuş (Laçiner, 2014:610), ekonomi temelli karşılıklı bağımlı ilişkilerin, siyasi krizlerin aşılmasında önemli olduğunu düşünmekteydi. Üçüncüsü, Özal'ın sadece Batı yönlü değil, çok taraflı dış politika düşüncesi, Sovyetlerin dağılmasıyla ortaya çıkan, Kafkasya ve Orta Asya'daki tarihi fırsatı değerlendirerek, bölgedeki etkinliğini ve belirleyiciliğini artırmaya yönelikti (Gürbey, 2016:235). Ancak kendisinden sonra gelen siyasilerini aynı iradeyi gösterememesi, Türkiye'nin bölge ülkeleri üzerindeki etkinliğini sınırlamıştır. Kısaca Özal dönemi dış politikası, başta Körfez Krizi sürecinde yaşanan olaylar olmak üzere, önemli konularda kararın, atanmış askerlerden ziyade, halkın oyuyla seçilmiş meşru sivil otorite tarafından verilmesi bağlamında önemliydi. Bu durum, demokratikleşmenin yeterli koşulu olmasa da, ilk ve önemli koşulunun sağlanması bakımından önemliydi (Uzgel, 1998:322). Laçiner'in belirttiği gibi (2015:179), Özal dönemi dış politikası, “İslamcı-Türkçü-Osmanlıcı-ekonomi odaklı ve Batılı” aktif dış politikaya dayanmış, bu konuda birçok tabuyu yıkmıştır. Türk dış politikası, Özal'la birlikte, gerek bölgesel aktörler gerekse bileşenleri itibarıyla zengin ve çok yönlü bir nitelik kazanarak bu konudaki temel statükoyu yıkmıştır.

4.2.2.2. Özal'ın Batı Algısı

Özal'ın Batı anlayışı ve Batı'ya bakışı, kendisinden önceki siyasiler gibi, tek yönlü ve duygusal nitelikten öte akılcı ve çıkar odaklıydı. Batılı bir diplomatın, “Özal pragmatik bir insandır. Akıllı Batı'da gönlü Doğu'dadır. Akıllı Batı'dadır zira sermaye ve teknoloji oradadır. Gönlü Doğu'dadır çünkü İslami kimliğini ve kültürünü orada görür” şeklindeki değerlendirmesi, onun Batı algısına ışık tutmaktadır (Cemal, 2004:199). Ataman'a göre (2003:128), toptan Batılılaşmaya karşı olan Özal, Batı teknolojisiyle, Türk-İslam kültürünün sentezini ve İslam ve Osmanlı kültürünün yeniden canlanmasını

savunmuştur. Özal'a göre Türkiye, İslami değerlerle kültürel Türk milliyetçiliğinin esaslarını takip ederek, uluslararası alanda etkin rol oynayabilecek, Batı'nın teknolojisi ve Doğu'nun kültürel değerlerinin harmanlanmasıyla, kendi değerleriyle güçlü kalabilecekti. Akpınar ve Uysal'a göre (2015:96) muhafazakâr modernleşmenin en tipik örneğini teşkil eden Özal düşüncesi, bir yanda “milli bilinç” ve manevi değerleri tarihin sürekliliği içinde yaşatmayı diğer yandan da ekonomik ve teknolojik modernleşmeyi esas almaktaydı. Özal düşüncesi, kendi kültürel kimliğinden kopmadan, uygarlığın getirdiği gelişmelerden istifade etmeye dayanmaktaydı. Özal, medeniyetin sadece Batı'ya ait olduğu anlayışına karşı çıkmakta, tüm toplumların ortak katkıda bulunduğu bir süreç olduğunu vurgulayarak, Türkiye'nin bu konuda daha fazla avantajlı olduğunu belirtmekteydi. Özal'ın medeniyet anlayışının dış politikaya yansımaları, çok yönlü politikaya kuramsal ve işlevsel bir zemin hazırlamıştı (Laçiner, 2014:608,609). Özal'ın Batı algısı, Ziya Gökalp'in, kültür ve uygarlık ayrımına dayanmakta, uygarlığın tüm insanlığın ortak katkıda bulunduğu ve Osmanlı geçmişinin bu konuda önemli işlev gördüğü zira sadece yerele ait olan Türk gelenek ve kültürünün muhafaza edilerek, ileri uygarlık seviyesine ulaşılabileceğini savunmuştu. Kısaca Özal siyasetinin Batılılaşma düşüncesi, toplumu kendi medeniyetinden koparmaya yönelik toplumu dönüştürme anlayışından uzaktı.

Özal düşüncesinde, AB'ye tam üyelik, nihai tek bir hedef olmamakla birlikte gerekli görülüyordu. Darbe yönetimi Bülent Ulusu hükümeti Başbakan yardımcılığı döneminde, DPT içinde bir AET birimi kurmuş ve böylece ilişkilere kurumsal nitelik kazandırmış, 24 Ocak Kararlarını titizlikle uygulayarak, toplulukla Türkiye arasındaki sorun olabilecek unsurları ortadan kaldırmıştı. Özal'ın pragmatist kişiliği, “Ankara Anlaşması”ndan bağımsız olarak, Gümrük Birliği (GB) sürecini hızlandırmak ve ekonomik faydalar elde etmek amaçlı, AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmasına yol açmıştı. Roma Anlaşması'nın, “Her Avrupalı devlet Topluluklara katılmayı isteyebilir” hükmü gereği yapılan başvuru, temelde ekonomik nedenler ve kalkınma düzeyindeki farklılıklar gerekçe gösterilerek kabul görmemişti (Karluk, 2015:145-148). Özal, AB'yi siyasi bir hedeften ziyade, ülkenin endüstrileşmesi, kalkınması ve refah seviyesinin artması bağlamında bir araç olarak görmekteydi. AB'ye tam üyelik, Türk mal ve hizmetlerinin, AB ile rekabet etme zorunluluğunu getirecek, böylece kalitenin artması sağlanacaktı (Ataman, 2003:130). Özal'a göre (2010:3139), laik yapısıyla gurur duyan

Hıristiyan topluluk ülkelerinin, Türkiye gibi Müslüman bir ülkeyi kabul ederek, çoğulcu politik alanı genişletip genişletmeyeceğini önemliydi. Zira topluluğun, Türkiye'yi kabul etmemesi durumunda, çoğulcu yapı sınırlanacağından özgürlük alanı da daralacak, bu durum diğer sınırlandırmalara neden olacaktır. Kısaca halkının büyük çoğunluğu Müslüman olan bir ülkenin kabul edilmemesinin, AT'nin evrensel değerleriyle çelişeceğini vurgulamaktaydı.

Özal düşüncesinde, Avrupa ile kıyaslandığında Amerika daha ağır basmaktaydı. Bozkurt'a göre (2016:145) Özal'ın, Türkiye'deki eğitiminden hemen sonra, ABD'de bulunması ve Amerika'daki modern şehirlerin alt yapısını ve enerji nakil hatları ve üstün teknolojik vasıtaları görmesi, onun siyasal görüş ve politikaları üzerinde önemli derecede etkide bulunmuştu. Cemal'e göre (2004:125) Özal, Amerikan toplumunun dinamikliğine, yaratıcılığına, yeniliklere açık olmasına hayranlık duymakta, hatta Japonya'yı bile Amerika'nın gerisinde görüp, teknolojik gelişmelerin asıl kaynağının Amerika'dan diğer dünya ülkelerine yayıldığını düşünmekte, Batı Avrupa ülkelerini, statik hatta tıkanmış olarak görmekteydi. Özal, Avrupa'da uzun yıllar sınıf ayrımı yaşandığı ve ABD'de böyle bir durum söz konusu olmadığından, Amerika'da her alanda fırsat eşitliği olup, en zengin sanayicinin bile, devletin tepe noktasına gelme şansının olduğunu düşünmekteydi (Birand, Yalçın, 2001:339). Özal, kendi kişiliğindeki değişim ve dinamizmin, statik Avrupa'dan ziyade, ABD varolduğu düşüncesiyle, ABD ile ortaklığın, ülkeye daha pratik faydalar getireceğini düşünmekteydi.

Özal, ABD'nin tek süper güç olarak bulunduğu uluslararası sistemde, Türkiye'nin "birinci ligde" olması için, ABD'yle daha yakın işbirliğini zorunlu görmekteydi. Özal, Türkiye'nin ABD'yle sadece güvenlik ve stratejik temelli değil, ekonomi başta olmak üzere, her alanda "stratejik işbirliğini" gerçekleştirmek durumunda olduğunu vurgulasa da (Güner, 2003:142,143). ilişkinin niteliği, stratejik öncelikli olmaya devam etmişti. Aslında bu durumun temel nedenlerinden biri, AT ülkelerinin sürekli demokrasi, insan hakları konusunda Türkiye'yi sıkıştırmasına karşın, ABD'nin bu konuda daha tavizkar tutum takınmasıydı. Ancak Özal'ın Batı algısındaki ABD'nin çekim gücünün daha yüksek seviyede olması, Aral'ın da belirttiği gibi (2016:201) dış politika açısından egemen parametrelerin dışına çıkılmadığını göstermekteydi. Özal da tıpkı Menderes gibi, ABD ile olan ittifak ilişkisini, "çıkar özdeşliği" fikrine dayandırmış, Amerika'nın

kanatları altında bölgesel güç olmaya odaklanmıştı. Ancak Özal'ı, öncekilerden ayıran husus, dış politika yönelimini sadece Batı değil, Ortadoğu, Balkanlar ve Türk Cumhuriyetlerini kapsayan ve bölgesel barış ve istikrarı da ihmal etmeyen, temeli stratejiden ziyade, ekonomik ilişkiye dayanan bir nitelik taşımasıydı.

Özal AT'nin, Türk dış politikasının tek seçeneği olmadığını belirterek, tam üyelik başvurusunun topluluk tarafından olumsuz cevaplanması karşısında, farklı alternatiflerin değerlendirileceğini belirtmekteydi (Ertosun, 2014:306). Özal'a göre Türkiye, sadece Batı yönlü bir ülke olmamalıydı. Orta Asya, Balkanlar ve Ortadoğu bölgesi, Türkiye'nin yeni dönemde tesir edebileceği ve dış politikasına açılımlar getireceği bölgelerdi. "21. Asır, Türkiye'nin asrı olmalıdır" sözü onun bu yeni vizyonunu göstermekteydi (Gürbey, 2016:231). Laçiner'in belirttiği gibi (2014:620) Özal, Ortadoğu dengelerinde yerini alamayan bir Türkiye'nin, buradan gelecek tehditlere açık olacağını belirtmekte, Kürt sorunu ve PKK'nın geldiği noktanın en önemli nedenini, Türkiye'nin bölgede olmayışına bağlamaktaydı. Zira biran önce, Suriye, Irak ve İran gibi ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesinden yana olan Özal, ülkenin ulusal çıkarları açısından, tek yönlü Batıcı politikaları reddetmekteydi.

Özal düşüncesine göre Türkiye, AB ile ilişkilerine verdiği önem kadar, İslam dünyasına da önem vermeliydi. Gökmen'e göre (1994:235,301) Özal, İslam dünyası ile Batı arasındaki kaçınılmaz çatışma olacağı yönündeki anlayışı benimsememiş, Müslüman ülkelerin siyaseten ve iktisaden, dünya sistemiyle bütünleşmesi gerektiğini savunmuştur. Özal Türkiye'nin İslam dünyası ile de, ilişkiler kurması gerektiğini belirterek, "laik-demokratik siyasal sistem" modelini ortaya koyacağını savunmuştu (Ataman, 2003:131). Özal, Birinci ve İkinci Dünya savaşları sonunda, bölge yeniden düzenlenirken, varolan dini, etnik ve kültürel birliğin bozulmasının hata olduğunu belirtmiş, 1947'deki Filistin toprakları üzerinde bir Yahudi devleti kurulurken, Arap devletinin kurulmamasını adaletsizlik olarak görmüş, zira Filistin'lilerin kendi kaderini tayin hakkını desteklemiştir. Özal'ın bu tavrı, Kasım 1988'de ilan edilen Filistin Devleti'nin, aynı gün içinde tanınmasını beraberinde getirmiştir (Ertosun, 2014: 195,198). Özal, İslam ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi gereğini belirtirken, İsrail'in de bölgedeki güvenliği ve varolma hakkını tanıdıklarını da belirterek, hem İslam dünyası ile ilişkileri geliştirmek, hem de bölgesel barış ve işbirliğinin gelişmesi adına,

Arap Ortadoğusu ve İsrail'i de kapsayan bölgeye, boru hattıyla su dağıtma projesi olan (Aral,2016:187), “Barış Suyu” projesi olarak nitelendirilen projeyi hayat geçirmek istemişti. Ertosun’a göre (2015:204) Özal, çatışma kaynağı olabilecek suyun, işbirliği ve barışı sağlayıcı bir amaçlı kullanımıyla, ilişkilerde ekonomik temelin getirdiği “karşılıklı bağımlılık” tesis edilerek, çatışmaların ortadan kalkmasını amaçlamaktaydı. Sonuçta Özal’ın bu projesi hayata geçmese de, bunun bölgesel işbirliği ve edilgenin dış politikanın değişmesi ve zenginleştirilip çeşitlendirilmesi bağlamında önemliydi. Kısaca Özal, kendisi Batı değerlerini benimsemiş olsa da, Batı’yla olan ilişkileri tek taraflı ve ideolojik-duygusal çizgiden, ekonomi temelinde pragmatist bir çizgiye çekmeye çalışmış, Batı dışında bölgesel işbirliği politikalarına yönelerek, Türk dış politikasının çehresini değiştirmiştir.

4.2.3. Özal Politikalarına Yönelik Eleştiri ve Değerlendirme

Özal politikalarına yoğun olarak yöneltelen eleştirilerin birincisi, dile getirdiği liberal özgürlükçü değerlerin, sadece ekonomi alanına odaklandığı, onun demokrasi anlayışının çoğulcu ve özgürlükçü olmayıp seçimlerle sınırlı, çoğunlukçu, dar ve sınırlı bir demokrasi anlayışına sahip olduğu (Özen, 2011:160,161), zira 12 Eylül askeri rejimiyle kurduğu sıkı işbirliği sonucu, ekonomik liberalizasyondan öteye gidemediği, özgürleşmenin ve demokratikleşmenin aksak kaldığı (Sak, 2016:42) yönündedir. Bu konuda Yayla (2016:367), darbecilerin getirdiği siyasi yasağın kaldırılmasında, Özal’ın, parlamento kanalını değil de, referanduma gitmesini hata olarak görüp, bireyin en temel hakkı olan, siyasal faaliyetlere katılma hakkının, referandumla çoğunluğun insafına bırakılmasını, üstelik referandum sürecinde “hayır” kampanyası yürütmesini eleştirmekteydi. İkincisi, Özal’ın ekonomi anlayışı ve politikası bağlamında, Özal hükümetlerinin, kapitalist sistem odaklı politikalarının, emek piyasası, sendikal örgütlenme, toplu sözleşme ve sosyal güvenlik sistemini kısıtladığı zira kapitalist sistemi ve sanayileşme sürecini yaşamayan bir Türkiye’nin, söz konusu sistemi Türkiye şartlarına uyarlamadan, doğrudan uygulanmasının yanlış olduğu (Boratav, 2005:46), bu durumun rüşvet ve yolsuzluklara zemin hazırladığı yönündeydi. Üçüncüsü, Özal’ın Körfez Savaşı’nda, Batı’ya destek bağlamında, Irak’a uygulanan ekonomik ambargonun, Türkiye’yi milyarlarca dolar zarara uğrattığı, bunun karşılığında alındığı iddia edilen 4 milyar dolar civarındaki hibe ve kredilerin söz konusu zararı

karşılamaktan çok uzak olduğu (Mango, 2006:102), petrol boru hattının kapatılmasının, Türk ekonomisine yıllık 1,2 milyar dolara mâl olduğu (Fuller, 2008:87) yönündeydi. Oran'a göre (1998: 263,270), Saddam'dan kaçan Kürt göçmenlere yönelik Özal'ın, Batılı ülkelere nezdinde öncülük ettiği "Huzur Operasyonları" neticesinde, Irak'ın kuzeyinde oluşturulan "Güvenli Bölge", ileride oluşabilecek bir "Kürt Devleti embriyosunun" doğmasına neden olmuş ve Türkiye'yi kendi Kürt milliyetçilerini de etkileyerek güvenlik bunalımına yol açmıştı. Kalaycıoğlu ise (1998:639,640), 1990'lardaki Türk dış politikasını, Misak-ı Milli dışında rol oynamaya çalışan ve bölgenin hassas dengelerini bozmaktan başka bir işe yaramayan "irredantist" bir politika olarak değerlendirmekteydi. Son olarak, Özal'ın bürokrasiyle mücadele etme pahasına hukuku çiğnemekten geri durmadığı hatta çoğu kez hukuku "ayak bağı" olarak gördüğü, zira Cemal'e göre (2004:128,129,288,293) Özal iktidarının ilk altı yılında, çıkardığı 37 yasanın yüksek mahkeme tarafından iptalinin bu durumu gösterdiği, "anayasa bir defacık ihlal edilirse ne olur" sözünün, onun hukuka bakışını gösterdiği yönünde eleştiriler yapılmıştı.

Söz konusu eleştirilere dönük genel bir değerlendirme yapacak olursak, Özal'ın değişim programının, sadece ekonomiyle sınırlı kaldığı, siyasal alanda fazla etkili olmadığı yönündeki eleştirilerin kısmen doğru ama eksik olduğu söylenebilir. Erdoğan'ın da belirttiği gibi (2016:32,34), Özal'ın liberal politika anlayışı, onun yönetime geldiği ilk dönemde, sadece iktisadi alanla sınırlı kalmış, siyasal liberalizmi içermemiştir. Özal'ın liberal iktisadi programı karşısındaki, "bürokrat-aydın" muhalefeti, onu en kolay yol olarak görülen, devlet aygıtını kullanmaya götürmüştür. Gürbey'in belirttiği (2016:228), Özal'ın kullandığı "değişim" ve "transformasyon" (dönüşüm) kavramları, ülkenin öncelikle gerçekleştirmek zorunda olduğu ekonomik dönüşümün, siyasal, sosyal ve kültürel alandaki değişimi getireceği savına dayanmaktaydı. Ancak Özal'ın dayanabileceği, sivil ve güçlü örgüt yapısı olmadığı gibi, darbe sonrası askeri vesayetin güçlü olduğu bir ortamda, siyasi liberal düşüncelerini tamamen hayata geçirmesi mümkün olmamıştır. Ancak Özal'ın 1989'dan sonra Cumhurbaşkanı olmasıyla başlattığı ikinci değişim programıyla, özellikle Türk siyasetindeki anti liberal durumları düzeltmeye yönelik uygulamaları ve liberal bir devlet yapılanması için, Türk siyasetinde ciddi değişimi savunan kesimleri, özgür platformlarda buluşturmaya gayret ettiği bilinmektedir.

Özal'ın AİHM'nin yargı yetkisini tanımış olması bile, devletçi ve güvenlikçi politikalarından zarar görenlerin, hak ve özgürlük kaybının telafisi için farklı bir kanal olmuştur. Sak'ın belirttiği gibi (2016:73), Özal'ın başbakanlığı döneminde TCK'nın 141, 142, 163 gibi antidemokratik yasaları kaldırması, fikir ve ifade özgürlüğünü yerleştirmeye çabalayarak, pek çok “netameli” konuları tartışabilir hale getirmesi önemlidir. Ancak seçim sistemi ve barajı konusunda hiçbir değişiklik yapmayan Özal, 1987'deki seçimlerde almış olduğu yüzde 36,3 oy oranıyla, 1983'teki seçimlere göre önemli bir düşüş yaşamış, Demirel'in merkez sağ'ın gerçek temsilcisinin kendisinin olduğu yönündeki söylemi ve tüm muhalefetini Özal ve ANAP karşıtlığı üzerine kurması, ANAP'ın meşruiyet ve kan kaybına uğramasına neden olmuştur (Erdoğan, 2003:223). Kısaca Tuncel'in belirttiği gibi (2013a:267), Özal döneminde toplumun depolitize olmuş yapısında herhangi bir değişiklik söz konusu olmadığı gibi, darbenin getirdiği anti demokratik yasaların değiştirilmesi yerine pragmatist bir tavır takınılması, bu dönemde liberal siyasetin tam olarak yerleştirilmediği yönündeki eleştirileri haklı çıkarmaktadır.

Özal'ın dönüşüm programı, üretim kültürü ve üretimin yetersiz olduğu bir ortamda, tüketim olgusunu kamçılayarak yolsuzluklara zemin hazırladığı (Bozkurt, 2016: 156,157) yönündeki eleştirilerin, aslında piyasa ekonomisiyle alakasından ziyade zihniyet dünyasıyla ilgili olduğu söylenebilir. Özal döneminde yolsuzlukların arttığı, bunun da serbest piyasa ekonomisinden kaynaklandığı yönündeki eleştiriler yersiz gören, Erdoğan'ın belirttiği gibi (2016:36), liberal ekonomilerde değil, tam tersine devletçi ekonomilerde, bürokrat-siyasetçi ve yanaşmacı burjuva üçgeninde, daha kolay istismar söz konusu olmakta, ulusal kaynakların siyasi ve bürokratik gerekçelerle israf veya talan edilebilmesine yol açılabilmektedir. Özal'ın ekonomi temelli ve “anti-bürokratik” merkezli politikaları, geleneksel bürokrasinin rant dağıtma işlevini büyük ölçüde kırmış, bürokrasiyle mücadelesi, başta askerler olmak üzere, diğer üst düzey bürokrasinin, seçilmişlerin emrinde olmasına yönelik bir demokratik düşüncüyü yansıttığı aşikârdır.

Özal'ın, “Türkiye'nin tansformasyonu” olarak ifade ettiği dönüşüm politikanın dış politik ayağındaki eski kalıpları yıkan, çok yönlü ve ekonomi temelli dış politikası önemlidir. Özal, dış politikanın temel bileşenleri olan; dışa dönük, çok yönlü ve

ekonomi merkezli, siyasi ve ekonomik ilişkilerle bölgesel yatırım ve projelere ağırlık veren ve gerektiğinde risk alan anlayışı (Duman, 2010:328), dış politikanın tek yönlü ve içe kapalı statükosunu ortadan kaldırmıştır. Ancak Bozkurt'un da belirttiği gibi (2016: 147), Özal'ın "iş bitiricilik" olarak formüle edilen pragmatist tavrı, birçok kararın alınma sürecini hızlandırırsa da, "kafasını ve gözünü kırarak" sonuca ulaşma arzusu, Körfez Savaşı örneğinde görüldüğü gibi, ülkenin aleyhine dönebilecek ve yıllar sürecektir olumsuz gelişmelere kapı aralamıştır. Özal'ın, Irak'a uygulanan ekonomik ambargoda aceleci davranarak, içerdeki tartışmaları fazla dikkate almamasının yanında, "güvenli bölge" uygulamasının, her ne kadar savaştan kaçan Kürt göçmenleri Türkiye'ye sokmadan, Irak topraklarında barındırmak istemesinin bir neticesi olsa da, aceleyle getirilerek yapılan girişimlerdi. İzleyen süreçte terör örgütünün bölgeyi üs haline getirip, Türkiye'ye yönelik silahlı eylemlerde bulunması, eleştirilerin haklılığını göstermekteydi. Bu süreçte "bir koyup üç alma" mantığını eleştiren Gözen (2016:260), bu sözün Özal'a ait olmadığını belirtmekle birlikte, söz konusu 'bir'in de kaybedilebileceği riskinin olduğu bir ortamda, Özal'ın temel düşüncesinin ülkeyi zarara uğratmamak olduğunu belirtmektedir.

Sonuçta Özal'ın, hatasıyla doğrusuyla Türk siyasetinde değişim ve dönüşümün öncüsü olduğu bir gerçektir. Heper'in belirttiği gibi (2011:160) Özal, hem başbakanlığı, hem de Cumhurbaşkanlığı döneminde, Türkiye'yi "dünyada en çok gelişen ilk on ülke arasına yükseltmek", içe kapalı statükocu anlayışın dışına çıkararak, "zamana uyan ve çağdaş uygarlığa ulaşan" bir ülke yapma gibi bir misyonla "doğru" yani "gerçekçi" politikaları uygulamaya çalışan değişimci bir siyasetçiydi. Onun tek parti dönemi statükosunu değiştiren en önemli uygulamalardan birincisi, içe kapalı, ithal-ikâmecî ekonomiyi, 24 Ocak Kararları temelinde, dışa açık, özel teşebbüs temelinde rekabete dayalı bir modeli getirmesiydi. Yayla'nın belirttiği gibi (2016:370), Özal'ın bu konudaki başarısı, onun bir ideolog olmadığı gibi, yeni bir iktisadi model geliştirmiş olmasına da bağlı olmayıp, sadece "tescilli bir iktisadi" modeli başarıyla Türkiye'de uygulamasıydı ve birçok siyasi ve sosyal meselelerde dar kalıplar dışına çıkıp farklı ufuklar açabilme kabiliyetiydi. İkincisi değişim anlayışının önemli bir temsilcisi olan Özal, Erdoğan'ın belirttiği gibi (2016:29,38), Atatürk ilkelerini, bir dogma veya değişmez evrensel ilke olarak görmemiş, bunlara zamana göre değişebilen politik tercihler olarak bakmış, bu ilkelere saplanıp kalmayı statükonun korunması olarak

görerek, bu konudaki tabuları yıkmıştı. Özal, devletle vatandaş arasındaki mesafeyi oldukça azaltmış, “hikmet-i hükümet” ve “devletin vatandaşa önceliği” efsanelerini yıkmaya çalışmış, “korkuya dayalı yönetim” anlayışını yıkmaya çalışarak, toplumsal uzlaşma kavramını tartışmaya açarak, uzlaşma kültürünün gelişmesine öncülük etmiştir (Bozkurt, 2016:151). Dağı'nın belirttiği gibi (2016:205,206) temelde devrimci ve değişimci olan Özal, “tepeden inmece değil”, değişmesi gerekenin, söz konusu “tepe” olduğunu, devleti yeniden tanımlayarak onu liberal temele dayandıran, “devlet millet için vardır” anlayışını yaygınlaştırmaya çalışmıştı. Söz konusu anlayış onu bürokrasiyle çatışmaya götürse de risk almaktan ve insiyatif kullanmaktan geri durmamıştır.

Üçüncüsü Özal, Kemalist ideolojinin temel ilkelerini, statükocu çerçevede yorumlayarak, söz konusu anlayışı tartışılabilir hale getirmiştir. Mesela Cumhuriyetçilik ilkesini demokrasiyle bağdaştıracak şekilde yeniden yorumlamış, Kemalist liderliğin etkisini zayıflatarak, devletçilik ve popülüzmi ortadan kaldırmış, laikliğin katı Fransız Jakobin tarzını reddederek tüm inançlara eşit mesafede duran Anglo-Sakson anlayışını benimsemiştir. Özal'ın siyasal ve ekonomik alandaki özgürlükçü ve liberal politikaları, halkın toplumsal ve ekonomik yaşamını düzenleyen devletçilik ve halkçılık anlayışına ters düşmüştür. Kemalist tabuların yıkılması bağlamında, “kültürel Türklük” anlayışının getirdiği başta Kürtler olmak üzere, ülkede yaşayan tüm etnik grupların varlığını kabul eden Özal, Kemalist anlayışın temelini oluşturan “Altı Ok” un da etkisini azaltarak, bu ilkelerin iç ve dış politikada referans olma vasfının da tartışılmasına yol açmıştır (Ataman, 2014b:589,590). Vurgun'a göre (2015:68), Özal'ın kendi döneminde, televizyonculukta devlet tekeli kırması ve ilk özel üniversitenin kurulmasına öncülük ederek, özgür düşüncenin önünü açması, devletçi ve merkeziyetçiliği yıkmaya girişimlerinin örnekleriydi.

Son olarak Özal, sivil ve askeri bürokrasiyle tek başına mücadele ederek, gerçekte bürokrasinin seçilmişlerin emrinde olduğu düşüncesini hayata geçiren ilk siyasi liderdir. Ordu içindeki atama ve terfi başta olmak üzere, dönemin Genel Kurmay Başkanı'nı istifa götüren Özal faktörü, gerçekte muhtıralarla ayar verilen veya istifa ettirilen hükümetler bağlamında değerlendirildiğinde, çok önemlidir. Özal'ın ilk sivil Cumhurbaşkanı olması, bürokrasiye önemli bir darbe vurmuş, Sak'ın belirttiği gibi (2016:65), 27 Mayıs sonrasında yapılan tüm müdahalelerden, bu makamın masun

kalması, asker kökenli Cumhurbaşkanı anlayışının getirdiği, “ordu-devlet” sistematüğını getirmiştir. Özal, statükonun kalesi olan bu makamı, önceden olduğı gibi, halktan uzak sadece aydın, bürokratların ve askerlerin görüştüğü mekân değil, sanatçı, sporcu, gazeteci, iş adamı gibi toplumun tüm kesimlerini biraraya getiren mekâna dönüştürerek, söz konusu makamın, “Cumhurla” kaynaşmasını sağlamıştı. Kısaca Akpınar ve Uysal’ın belirttiğı gibi (2015:106), onun her alandaki özgürlükçü anlayışı, inanç ve ideolojileri tehdit olmaktan çıkarmış, kamuoyu yoklamalarında hep TSK’nın önde çıktığı güven anketlerini tersine çevirerek, toplum kesimlerinin güven duyduğu siyasi hareketin taşıyıcısı olmuştur.

Sonuçta Özal’la birlikte devlet, ekonomiden ve ticaretten çekilmiş yerini özel teşebbüse bırakmaya başlarken, devlete dönük “devlet baba” imajı sorgulanır hale gelmiş, devlet artık yatırım yapmak isteyen özel teşebbüse gerekli ortam ve kolaylığı sağlayan bir mekanizma olarak algılanmaya başlanmıştır (Dursun, 2007:47). Özal’la birlikte Türkiye, kapalı bir toplumdun açık bir topluma, kapalı bir ekonomiden açık ekonomiye geçmeye başlamış, sadece kendi gündemiyle ilgilenen içine kapalı değil, artık dünya meseleleriyle ilgilenen ve sadece gününü değil, geleceğı düşünen bir ülke haline gelmişti (Birand, Yalçın, 2001:338). Çaha’ya göre (2007:30,136) Özal, Türk ekonomisini dünyayla bütünleştirmiş, iktisadi anlayışı bürokratik zihniyetten kurtararak ekonomik girişimi ön plana almış, bireysel hak ve hukukun, devletin de üstüne çıkabileceğı anlayışını yerleştirmeye çalışmıştı. Özal’la birlikte, Kürt sorunu başta olmak üzere, Kemalist statükonun tabu saydığı birçok politik uygulamalar artık tartışılmaya başlanmıştır. Cengiz Çandar’ın, Özal’ın ölümünden sonra kaleme aldığı, “Ey yüce put kırıcı, ey özgür bireyler ülkesinin mimarı, ey çok sesli Türkiye korosunun orkstra şefi, ey rengarek Türkiye’nin mimarı...”(Özsoy,1994), şeklindeki değerlendirmesi, onun politikalarının kısa özetiydi. Özal’ın “liberal-muhafazakar” politikasının özeti sayılan “din ve vicdan hürriyeti, düşünce ve ifade hürriyeti, serbest teşebbüs hürriyeti” gibi kavramlar, Türk siyasetinde yeni bir sayfanın açılmasına öncülük ederek, değişim ve dönüşümün etkileyeni olurken, Türk siyasetinde değişimin köşe taşını oluşturmuş, kendisinden sonra Erbakan ve özellikle Erdoğan dönemi değişimine kaynaklık etmiştir.

4.3. Türk Siyasi Değişiminde İslamcı Düşüncenin Etkisi: Erbakan Politikaları

Türkiye'nin yakın siyasi tarihine damga vuran Erbakan'ı, diğer siyasilerden farklı kılan husus, alışılmış siyasi düşünce kalıpları ve söyleminin dışına çıkarak, İslamcı düşünceyi siyasetin merkezine getirmesiydi. İslamcılık; İslami inancı, düşünce, ahlak, siyaset, idare ve hukuk bakımından hayata hâkim kılmak, Müslümanlar arasındaki birlik ve dayanışmayı tesis ederek, Batı karşısındaki geri kalmışlıktan kurtulmaya yönelik çözüm arayışı olarak tanımlanabilir (İslam Ansiklopedisi, 2001:60). Türköne'ye göre (2012a:41,77) İslamcılık; varolan düzene, alternatif toplum ve siyaset üretme peşinde olup, modern dünyanın sorunlarına, “vahyi” esas alan çözümler getirmekte, “bozulanı düzeltmek” ve “yenilemek” amacını taşımaktadır. Gencer'e göre (2012:216-220), modernitenin geleneksel dinlere meydan okuyan evrenselliği, İbrahimi dinlerde “modernleşmeyle uyuma zorlayan krizi” tetiklemiş, Hıristiyanlık'ta Luther ve Calvin'in, yeni bir teoloji geliştirmesine yol açmış, İslam'da “içsel modernizm” arayışına yol açarak, Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh gibi isimler, bu arayışın temsilcisi olmuştu. Kısaca Arpacı'nın belirttiği gibi (2017:33,34), İslamı referans alan siyaset düşüncesi, köklerini XIX yüzyıldan alan, birleştirici ve harekete geçirici bir harç olarak kullanılmış, Cumhuriyet'le birlikte Batılılaşma hareketi, hilafetin kaldırılması ve İsrail'in kurulmasına karşı milliyetçi tepkiyle birlikte ortaya çıksa da, 1970'li yıllardan itibaren ondan ayrılarak, İslam'a dayalı devlet projesi bağlamında Batı karşıtlığını merkeze alan bir düşünceyi getirmişti.

İslamcılık hareketi, 1960'lardan sonra değişen sosyo-ekonomik dinamiklerle birlikte, toplumsal dönüşümün yol açtığı dezavantajlı kesimlerin taleplerini içine alan bir niteliğe bürünmüş (Nebati, 2014:145), Kalaycıoğlu'na göre (2009b:470-480), toplumsal hareketliliğin ivme kazandığı, 1960'lı ve 70'li yıllarda, ithal ikamesine dayanan endüstrileşme çabalarının sonucu, işçi sayısında artış, köyden kente göçle birlikte, “kır-kent” ayrımının oluşması ve gelir dağılımındaki uçurumla ortaya çıkan yeni dinamikleri içermeye başlamıştı. Yavuz'un belirttiği gibi (2008:280-285), modernitenin ortaya koyduğu eşitsizliklere bağlı olarak, bölgesel ve toplumsal farklılaşmalar sonucu kendisini dezavantajlı gören kesimlerin kümelenmesine neden olmuş, ekonomik yönden yükselen unsurlar, “Kemalist blokun” kontrolündeki ekonomi çizgisinin dışında tutulmanın sıkıntılarını yaşarken, hür teşebbüs imkânını kazanmak

istemekte, bu konuda Adalet Partisi (AP)'nin, Kemalist merkezin egemenliğini gevşetme konusunda yetersiz kaldığını düşünmekteydiler. Aslında Erbakan'ın siyasetteki misyonu buna dayanmaktaydı.

Erbakan'ın siyaset ve devlet tecrübesi, 1960 yılların sonunda başlamış, Türk siyasetine damga vurduğu yıllar temelde, koalisyon hükümetinin bir kanadını oluşturduğu 1970'li yılların ilk, 1990'lı yılların ikinci yarısıydı. Arpacı (2017:371-405) Erbakan siyasetini dört dönem altında sınıflandırmaktadır. Birinci dönem, “siyasi oluşum dönemi” olarak nitelendirilmekte, Erbakan'ın siyasette görünürlük kazandığı yıllardan, Milli Nizam Partisi (MNP)'nin kapatıldığı dönemi ifade etmekte, zira siyasal alanda kendi üslubu ve çizgisi bu dönemde belirginleşmiştir. İkinci dönem, “siyasi biçimlenme” dönemi olarak, Milli Selamet Partisi (MSP) döneminden, 12 Eylül darbesine kadarki süreci kapsamakta, bu dönemde “Milli Görüş” düşüncesi, ilk defa Türk siyasetine yerleştirilmiş, İslamcı referans çizgisi, maddi kalkınmanın lokomotifini olan ağır sanayi hamlesi ve CHP ile kurulan koalisyon hükümetinde gerçekleştirilen Kıbrıs müdahalesinin getirdiği “şahsiyetli dış politika” anlayışı benimsenmiştir. Üçüncüsü, “siyaseti etkileme” dönemi olarak, siyaset yasağının kalktığı 1987 yılından, 28 Şubat 1997 darbesine kadar olan süreci kapsamakta, bu dönemde “Milli Görüş” söylemi sistematik hale getirilerek, yeni kurulacak sistemin adı “Adil Düzen” olarak belirlenmiş, yerel siyaset ve hizmetin esas alındığı, diğer siyasal çizgilerin getirdiği yolsuzluk, yoksulluk ve başarısızlıklara, “Yeni Bir Dünya”, “Yeni Bir Türkiye” söylemiyle çözümün kendilerinde olduğunun vurgulandığı dönemdi. Sonuncu olarak “siyasetten etkilenme” dönemi, Erbakan'ın siyasi yasaklarla geçen ve 2008 sonrası affı ile yeniden siyasete dönen ancak 2011'deki vefatı nedeniyle son bulan dönemdi.

Erbakan, siyasette görünür olduğu ilk yıllarda Demirel'in AP'sini, büyük sermayeye özellikle yabancı sermayeye bağımlı olmakla ve büyük işadamlarının sözcülüğünü yapmakla eleştirdiği için, 1969'da Odalar Birliği Başkanı seçilmişti. Erbakan'ın dile getirdiği itirazlar, Demirel'i rahatsız ettiğinden, 1969 seçimlerinde, AP'den aday olmasına izin verilmemişti (Nebati, 2014:146). Konya'dan bağımsız milletvekili olarak meclise giren Erbakan, Ocak 1970'te, MNP'yi kurmuştu (Zürcher, 1998:374). MNP'nin kuruluşunda, cemaat ve özellikle tarikatların, önemli desteği olduğu özellikle İskender Paşa Şeyhi, Zahid Kotku'nun yönlendirmesinin söz konusu

olduğu belirtilmiştir (Çakır, 2004:545,546). Yavuz'a göre(2008:180-185) tarikatlar, Türkiye'deki kültürel ve dinsel geleneklerin deposu olarak işlev görmüş, Osmanlı dönemi ile günümüz arasında köprü kurmuş, İslam'ın Türk-Müslüman kavranışında önemli işlev görmüştür. Çakır'a göre (2004:544-546) MNP'nin toplumsal tabanı; taşra kökenli, dindar aileden gelen, laik eğitim kurumlarında yetişmiş, genellikle serbest meslek sahibi, taşrada ticaret sanayi ile ilgilenen dindar girişimciler ve taşra ile büyük kentlerdeki dar gelirli Sünni Müslümanlardan oluşmaktaydı. MNP, "Milli Görüş" düşüncesinin önemli bileşenini oluşturan Osmanlı geçmişini ve bu geçmişte ortaya konan kahramanlık örneklerinden dem vurmaktaydı. Arpacı'ya göre (2017:38,39), Milli Görüş düşüncesinde, MNP'nin kurulduğu yıllardan 2001 yılına kadar, İslami söylem ve referanslar temel alınmıştır. MNP'nin parti programı, Erbakan'ın siyasette dile getirdiği hususlara dayanmış, Sarıbay ve Nebati'nin belirttiği gibi (1985:101;2014:150-154) parti programında, modernleşmenin doğurduğu sonuçlara yönelik tepkilerin yanında, ortaya konulan taahhütlerin "milli ahlak" ile ilişkilendirilmesi göze çarpmaktaydı. Partinin ideolojik çizgisi, net olarak ifade edilemese de, tabanın iktisadi ve sosyal talepleri merkeze alınmış, "maddi ve manevi kalkınma", "milletin fitratında bulunan yüksek ahlak ve faziletin kuvveden fiile çıkarılması", "devletin vatandaşa karşı adil, himayetkâr, yol gösterici ve şevkatli davranması", "laikliğin din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak tanımlanması" gibi söylemlere dayanmaktaydı.

Ancak 12 Mart müdahalesi sonrası, Mayıs 1971'de Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılan MNP'nin yerine, Ekim 1972'de kurulan MSP, Erbakan'ın sağlık sorunundan dolayı İsviçre'de olması nedeniyle, 1973 seçimlerine Süleyman Arif Emre'nin başkanlığında girmiş ve önemli başarıya imza atarak, yüzde 11.8 oyla 48 sandalye almayı başarmıştı. Seçim sonuçlarının parçalı aritmetiği, hiçbir partinin tek başına iktidarını getirmemiş (Özbudun, Hale, 2010:31,32), MSP, 1970'li yılların koalisyon hükümetlerinde, "anahtar parti" pozisyonuna gelmişti (Ergin, 2006:68). 1970'li yılların parçalanmış siyaseti, koalisyon hükümetlerinde ve hükümet kurmada küçük partileri kritik bir pozisyona getirmişti. Partinin önemli isimlerinden Süleyman Arif Emre (2002:72,73), bütün menfi şartlara rağmen, müspet olan tek aktörün MSP olduğunu, ara rejim uygulamalarının yaralarının sarılması ve anormal şartların ortadan kaldırılmasında, ümit ışığının doğduğunu belirtmekteydi.

MSP'nin ideolojik çizgisi de tıpkı MNP gibi, İslami temeli esas almaktadır. Arpacı'ya göre (2017:40) MSP ile birlikte, milliyetçilik düşüncesiyle sınırlar belirgin hale gelmiş, vurgulanan “millilik” vurgusu, özünde İslami terminoloji bağlamında, milletle özdeş hale gelmiştir. Sarıbay'a göre (1985:217-220), MSP'nin öne çıkan çizgisi; temelde Batı karşıtı, geleneksel uygarlığın yeniden canlanmasını amaçlayan, yerlici bir ideolojinin uzantısını temsil etmiş, geleneksel toplum kimliğini, modern parti politikasıyla canlandıran, modernleşme sürecine İslamcı bir tepkinin ürünü olarak, “merkez-çevre” çatışmasının bir temsilcisi niteliğindedir. Siyasi çizgi, anti-Kemalist görünüme sahip olmakla birlikte, toplumun değişmesiyle değişen bir meşruluk anlayışına sahiptir. Yorgancılar'ın belirttiği gibi (2012:369), MSP'yle birlikte, İslami temel alan siyaset söylemi devam etmekle birlikte, aynı zamanda kalkınmayı da şiyar edinmiş, ekonomik ve sosyal hayattan dışlanan kesimlerin, siyasetteki temsilciliği üstlenilmiş, siyaseti etik olanla birleştirerek, ahlak ve maneviyat ön plana alınmış sonuçta Batı karşıtı bir çizgide, İslami kesimlerin kimlik partisi olmuş, İslamcı ana çizgi kendisini devam ettirmiştir.

Türkiye'de 1973 seçimlerinin hemen ardından, MSP'nin genel başkanlığına geçen Erbakan, Ocak 1974'te CHP ile kurduğu koalisyon hükümetinde kendisi Başbakan Yardımcısı olmuş, koalisyon hükümetinde Altı bakanlığı almış, zira partisi ikinci “Milli Cephe” koalisyonunda da görev almıştı (Yavuz, 2008:283,285). Kocabaş (2016:198), amblemi “anahtar” olan MSP'nin, 1970'li yılların koalisyon hükümetlerinde, “anahtar parti” pozisyonunu koruduğunu, bunun farkında olan Erbakan'ın, “anahtar bizim elimizde, bizsiz hiç kimse hükümet kuramaz” şeklinde açıklamalarda bulunduğunu belirtmektedir. Erbakan, alışılmış politik anlayış ve uygulamalara karşı duruşuyla kendisinden söz ettirmiştir. Mesela ABD'nin yasak getirdiği haşhaş ekiminin geri getirilmesi ve Kıbrıs çıkarmasıyla, dış politikadaki statükoyu tersine çevirmiştir. Ancak, Gürsoy'un belirttiği gibi (2011:83), koalisyon hükümetinin ömrü, CHP'nin “Af Kanunu” kapsamına, hüküm giyen solcuları da dâhil etme çabasının, Anayasa Mahkemesi eliyle gerçekleştirilmesiyle sonlanmaya başlamış, Kıbrıs hareketini kendine mâl etme konusu da bunu tetiklemişti. Duman'a göre (1999:90) Ecevit, Kıbrıs hareketinde daha çekimser kalıp, hareketin sadece belli bir bölgenin işgalle ve baskı yapılmasıyla hareketin sınırlı kalmasını savunurken, Erbakan “taksimi gerçekleştiren düzeye kadar” hareketin devamından yana olmuştu. Sonuçta koalisyon hükümeti sona

erdikten sonra, Milli Görüş Hareketi, 1974-1978 yılları arasında toplamda dört kez iktidar ortağı olsa da, ordu ve yargı bürokrasisinin engellemeleriyle siyaset dışına itilmeye çalışılmış ancak bu hareket 1990'lı yıllarda RP ile yoluna devam ederek, yerel ve genel seçimlerde elde ettiği başarılarla popülaritesini zirveye taşımıştır (Özdemir, 2015:166). 1970'li yıllardan günümüze kadarki süreçte, bu hareketin siyaset üzerinde etkinliği, toplumun inanç ve düşünce paralelinde kendi ilkelerini ortaya koymasından kaynaklanmaktaydı.

Türkiye'de 12 Eylül askeri darbesinden sonra, Erbakan siyasi yasaklı olduğu için Refah Partisi (RP), Temmuz 1983 tarihinde Ali Türkmen ve arkadaşları tarafından kurulmuştu. Siyasi yasakları kaldıran 1987'deki halk oylamasıyla Erbakan, RP'nin yönetimini devralmış, Erbakan liderliğindeki RP, 1987'deki genel ve 1989'daki yerel seçimlerde yüzde 10 barajına takılınca, 1991'deki seçimlere Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP)'yle tamamen pragmatik bir seçim ittifakı kurarak meclise girmeye hak kazanmıştı (Yavuz, 2008:294). Seçimlerde yüzde 16,2 oyla 62 sandalye alan RP'den, seçim ittifakı yapan partilerden 22 vekil sonradan ayrılmıştı (Çakır, 2004:548,549). Bu tarihten sonra yıldızı parlayan RP, Yavuz'un belirttiği gibi (2008:287), 1994 yerel seçimlerinde, başta Ankara ve İstanbul olmak üzere, birçok belediyeleri kazanarak, seleflerinden daha çok hizmet götürmüş, rüşvet ve kayırmacılığı tam olarak kaldıramasalar da, önemli derecede azaltmışlar, halkın ihtiyaç ve beklentilerine önemli ölçüde karşılık vermişlerdi. Merkez partilerin, başta ekonomi yönetimi olmak üzere, birçok yolsuzluklara ve siyasi tıkanıklıklara çare bulamamaları, RP'nin, Türk siyasetinde değişimin yeni aktörü olmasına yol açmıştır.

Türkiye'de siyasal İslam, öteki sosyal koşulların yanı sıra, bir kimlik olgusu olarak ortaya çıkmış, Milli Görüş Hareketi, İslami kimliği toplumsal alandan, siyasal alana taşıyarak yani onu siyasallaştırarak, önemli işlev görmüştü. Bulaç'a göre (2009:78) kentlere taşınan nüfusun önemli bir kesimini oluşturan kent varoşlarına dayanan sosyal güçler, politik İslam'ın temsilciliğini üstlenen RP'yi desteklemeye başlamış, RP'de bu kesimlerin siyasal taleplerini dillendirirken aynı zamanda onlara "İslam faktörünü" üst kimlik olarak sunmuş, bu bağlamda Türkiye'de demokrasinin sınırlarının genişletilmesi ve demokratik çoğulculuğun sağlanmasında önemli katkıda bulunarak, kamusal-özel alan ayrımında yeni pozisyonlar kazanılmasında işlevsel olmuştu (Kahraman, 2007:63).

Devlet imkânlarını kullanan, sağ ve sol kesimin bulaştıkları yolsuzluklara karşın, İslami kesimin daha dürüst yönetimi ve devlet imkânlarını halkın ve yoksul kesime açan uygulamaları, onlara karşı güven ve beğeniyi de beraberinde getirmişti (Çaha, 2004b: 481,483). Yavuz'a göre (2008:287,290), Özal'dan sonra güçlenen küçük burjuvazi tarafından desteklenen RP, önceki dönemlerdeki küreselleşme karşıtı, küçük esnaf ve çiftçinin partisi olmaktan çıkmış, küreselleşmeye ayak uyduran, küresel piyasalara entegre olmayı kabul eden ve ekonomide devlete çok az rol öngören bir parti kimliğine bürünmüştü. Zira, her ne kadar darbe ve muhtıralarla Milli Görüş Hareketi, ortadan kaldırılsa da, söz konusu bu misyonu, başka isimler altında sürdürmeye devam etmiştir.

RP ile selefi MSP'nin programındaki temel fark, MSP'nin devlet öncülüğündeki, "ağır sanayi" vurgusunun yerini, RP'de özel girişime yönelik söylemler almıştı. MSP'nin temsil ettiği seçmen kitlesi, muhafazakâr tarikat üyeleri ve taşralı küçük işletmecilerden oluşurken, RP orta girişimcilerin ve dünya pazarlarına açılan sermayenin temsilciliğini yapmaktaydı (Gülalp, 1999:26-29). Yavuz'a göre (2008:286-288), RP öncülüğündeki İslami hareket, küreselleşme karşıtı, küçük esnaf ve çiftçinin partisi olmaktan çıkıp, küresel piyasaya tam entegrasyonu talep eden, ekonomide devlete en az rol biçen bir harekete dönüşmüştü. Örgütlenme bakımından da farklılık olduğunu belirten Sarıbay (2001:63-65), RP'nin sadece MSP gibi, camii cemaati etrafında değil, daha geniş kitleyi hedefleyen bir örgütlenmeyi hedeflediğini belirtmekteydi. Nebati'nin belirttiği gibi (2014:170), RP ile birlikte toplumsal birimler, aşağıdan yukarıya örgütlenmeye başlamış, her birey iş bölümü içinde konumlandırılarak, etkin ve katılımcı kılınmış, mesela apartmandan cadde ve mahalleye uzanan bir örgüt yapısı kurulmuştu. Burada "bire bir ilişki" yöntemi esas alınmıştı. RP belediyeçilik alayışı, birebir ilişki kurulan ihtiyaç sahibi kişilerin, bulunduğu mahale hizmet ve yardım şeklinde kendisini göstermişti. RP, küreselleşmenin getirdiği koşullarla serpilip gelişme fırsatı yakalamış, kentli yoksulların, statükoya karşı harekete geçen "popülist" eylemlerinin bir adresi haline gelmişti (Gülalp,2003:44). Bulaç'a göre (2009:198,199) RP, farklı toplumsal kategorilerden oluşan "öteki Türkiye'nin temsilciliğini üstlenmiş, söz konusu kesimler; otoriter dayatmacı ve otoriter laiklik politikalarından rahatsız olanlar, Türk ve Kürt milliyetçiliğinin tetiklediği şiddet ve çatışma ortamından rahatsızlık duyan Kürt ve Türkler, büyük kentlerin varoşları ve gece kondu semtlerinde yaşayan yoksul kesimlerin yanında, devlet burjuvazisinin

faydalandığı nimetlerden yoksun olan, Anadolu kökenli yeni tüccar ve küçük sanayiciler olarak, muhafazakâr değerlerini koruyarak, ülkenin siyasi, ekonomi, kültür, sağlık gibi konularda etkili olmak isteyen kesimlerdi. Kısaca Nebati'nin belirttiği gibi (2014:158,159,165) RP, geleneksel propaganda yöntemini benimseyerek, kitlesel bir parti olmaya adım atmış, muhafazakâr dini eğilimleri temsil etmenin yanında, toplumun tüm dezavantajlı kesimini kucaklamaya başlamıştı. RP'nin temel niteliği, kitleselleşme bağlamında sadece Müslüman kesimi değil, mevcut düzenden muzdarip olan tüm kesimleri kucaklaması ve küreselleşmenin getirdiği imkânlardan faydalanarak, söylemlerini yeni dönemin gerekliliğine göre değiştirmesiydi.

Türk siyasetinde RP'yle 1994'deki yerel seçimlerde, birçok büyükşehir ve illerde elde edilen başarı, partinin “büyük kent merkezli” bir harekete dönüştüğünü göstermekteydi (Çakır, 2004:553). RP belediyciliği, “vatandaş memnuniyeti” üzerine kurulmuş, belediyelerin sosyal fonksiyonu artırılarak, sosyal hayatta etkin kılınmış, sağ-sol ayrımını bir kenara bırakan “hizmet odaklı” anlayış, kent ölçeğinde dezavantajlı kesimi temel alarak, sosyal belediycilik anlayışını sistemli bir şekilde hayata geçirmişti (Nebati, 2014:172). Akdoğan (Star, 28.05.2013), siyasal İslamcılığın demokratik versiyonu olarak nitelendirdiği RP'nin başarısını, diğer partilerin, derinleşen sorunlara çözüm üretememesi, umut vaadi, ılımlı İslamcılığın yayılması, rüşvet ve yolsuzluğa karşı dürüst yönetim, mahalli idare seçimlerinin önem kazanması ve yerel yönetimlerdeki başarılar ve söz konusu kesime kimlik sunmasına bağlamaktaydı. Erbakan Hareketi, Tuncel ve Gündoğmuş'un belirttiği gibi (2012:146), geniş bir toplumsal tabana dayanan, “Milli Görüş” hareketi olarak, 1970'lerden 1990'lara Türk siyasi hayatında “çevre”nin çıkar ve değerlerini “merkez”e taşıma çabası olarak ortaya çıkmış zira “merkez”in kendisine karşı, olumsuz bir tavır içine girmesine neden olmuştur. Bayramoğlu'na göre (2001:26) RP, toplumsal hareketliliği çevreleyerek, önceki dönemlerin merkezkaç siyasi güçlerini, merkeze talip güçler haline getirerek alternatif bir siyasal yapının taşıyıcılığını üstlenmişti. Böylece Erbakan, statükocu güçlerin reddettiği tüm toplumsal grup ve taleplerin asli temsilciliğini yapmış, söz konusu kesimin radikalizm isteğini dile getiren, küreselleşme politikalarını dışlayarak yerelleşme bayrağını taşıyan kesimlere siyasi kimliklerini vermişti. Sonuçta Erbakan'ın, küreselleşme sürecinin tetiklediği siyasal ve ekonomik değişimlere açık olduğunu göstermesi, siyasette önemli bir aktör olmasının önünü açmıştı.

Erbakan'ı iktidara taşıyan 1995 seçimlerinde RP, birinci parti olmuştu. Seçim beyannameinde (1995:17,18); dezavantajlı kesime “umut olma” pozisyonu temelinde, RP'nin iktidarıyla Türkiye'nin yeniden doğacağı, bunun “Adil Düzen”le sağlanacağı vurgulanmış, takitçi düzenden “Milli Görüş”e, koyu faizci düzenden Adil Düzen'e geçileceği belirtilmiş, israf ve soygunun kaldırılıp, “inançlı kadroların” iş başına geleceği belirtilmişti. Bulaç'a göre (2009:262,263) RP'nin birinci parti olmasının altında yatan birinci neden, siyaset yaptığı ülkenin, ana gövdesini oluşturan geniş kitlelere ulaşması, diğeri ise ülkenin temel sorunlarına çare üretecek inandırıcı reçeteler sunmasıydı. RP, sadece başörtüsü sorununu savunan bir parti değil, tüm merkez partilerin birbirine benzeştiği ve ülkenin temel sorunlarına çare üretemediği bir ortamda, bir çıkış yolu göstermekteydi. Ancak, RP'nin seçimde birinci parti olmasına rağmen (yüzde 21,4), tek başına iktidar olacak kadar sandalye sahibi olamaması, koalisyonu zorunlu kılmıştı. Cumhurbaşkanı Demirel'in önce Erbakan'a sonra da Çiller'e hükümeti kurma görevi, başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Yılmaz ve Çiller, daha işin başında RP ile hükümet kurmayacaklarını açıklamışlardı (Kocabaş, 2016:206). Bu durum, İslamcı siyasetle aralarına mesafe koydukları izlenimi verirken, ordu ve diğer vesayet unsurların tepkilerinden endişe etmekteydiler.

Demirel'in hükümet kurma görevini Mesut Yılmaz'a vermesi, Yılmaz'ın da kendi başbakanlığında bir hükümet kurma formülünü Erbakan'a götürmesi ve Erbakan'ın formüle sıcak bakmasıyla, ordu ve diğer vesayetçi çevreler endişeye kapılıp, gelişmelere müdahale ederek önünü kesmişti. Ordunun yönlendirmesi sonucu kurulan ANAP-DYP koalisyon hükümeti (Anayol Hükümeti) uzun ömürlü olmamış, Yılmaz ve Çiller'in birbirlerine karşı, soruşturma önermeleri vermesi ve yaşanan çekişmeler, hükümetin sonunu getirmişti. Seçim öncesinde, RP ile yapılacak ortaklığı, “vatana ihanet” olarak nitelendiren Çiller, sonuçta RP koalisyonuna razı olarak, Erbakan'ın başbakanlığındaki Refah-Yol Hükümetinde Başbakan yardımcılığını üstlenmiştir (Tutar, 2007:336-352). Haziran 1996 yılında yapılan koalisyon protokolü, Arpacı'nın belirttiği üzere (2017:306), eşit süreli ve dönüşümlü başbakanlık şeklinde belirlenmiş, ilk yılın sonunda koalisyonun devamına karar verilirse, RP'nin başbakanlığında hükümetin bir yıl devamına, ancak ikinci yılın sonunda seçime karar verilirse, başbakanlığın DYP'ye verileceği kararlaştırılmıştı.

Refahiyol Hükümetinde Erbakan, Kemalist güç odaklarıyla sorun yaşamama amacıyla, merkeze kayma ve laik kurumlarla uzlaşma pahasına da olsa, “Adil Düzen” gibi, radikal söylem olarak algılanan ifadelerden uzak durmuş, hatta Atatürkçülüğün gerçek takipçisi, laikliğin gerçek savunucusunun kendileri olduğunu belirtmişti (Gülalp, 2003:78-80). Zira gerek koalisyon ortağının baskısı, gerekse yoğun asker gözetimi ihtiyatlı davranmayı gerektirmekteydi (Fuller, 2008:90). Karpata göre (2009:193), Erbakan’ın tüm hassasiyetlerine rağmen, modernist kesim, partinin demokratik meşru yolları kullanarak iktidara gelip, sonra da dini bir rejim kurabileceği yönünde endişelenmekteydi. Oysa Erbakan’ın da belirttiği gibi (2014:205-207), endişe edilen “Adil Düzen” vurgusu, rejimin ilgası ve yerine yenisinin kurulmasından ziyade, materyalizm değil mâneviyatçılığın, çatışma ve savaş değil uzlaşma ve diyalogun, çifte standart değil adaletin, üstünlüğün değil eşitliğin, sömürünün değil iş birliğinin esas alındığı bir düzeni ifade etmekteydi. Erbakan siyasi hayatında, Cumhuriyet rejimi dışında herhangi bir rejim özlemini dile getirmemiş, mevcut sistem içinde demokratik meşruiyet temelinde siyaset yapmıştır.

Sonuçta 28 Şubat “Post Modern Darbesi” olarak nitelendirilen müdahaleyle, Erbakan’ın siyasi hayatına son verilmişti. RP’nin kapatılmasından sonra, getirilen siyasi yasaklar nedeniyle, RP’nin yerine kurulan, Fazilet Partisi (FP)’nde aktif görev alamayan Erbakan, Mayıs 2003’de kurulan Saadet Partisi (SP)’nin kongresinde genel başkanlığa seçilmiş olsa da, Yargıtay’ın talebiyle genel başkanlıktan ve parti üyeliğinden ayrılmış ancak siyasi affı nedeniyle 2010 yılında parti genel başkanlığına yeniden seçilmiş olsa da, ömrü yeterli olmamıştır (Baharçipek, vd. 2012:3,4). Görüldüğü gibi Erbakan’ın kısa süren hükümet dönemi, “irtica tehdidi” gibi ne olduğu tam olarak açıklanamayan muğlak ifadelerle ilgili endişe ve kaygılarla sona erdirilmiş, siyasal sistemdeki askerin vesayeti daha da güçlenerek, Özal’la başlayan değişimde önemli kırılma getirmiştir.

4.3.1. Erbakan’ın Siyasi Düşüncesi

RP’nin toplumsal tabanı; geleneksel dindar kesim, büyük kentlerin çevresindeki toplanan ve milli gelirden yeterli pay alamayan yoksul kesim ve taşradan gelen kentli bazı çevrelerden oluşmakta (Özdemir, 2015:170), zira uluslararası alana dâhil olmak ve daha fazla özgürlük ve sivil inisiyatif isteyen Anadolu’da palazlanmaya başlayan küçük burjuvaziye dayanmaktadı. Yavuz’a göre (2004:600), Erbakan söz konusu sosyolojik

olgunun bir nevi temsilcisi olarak ortaya çıkmış, “muhafazakâr-milliyetçi” söylemi, İslami kavramlarla kurgulamıştı. Onun muhafazakâr-milliyetçi yönü, devlete ve devlet aşkına vurgusuyla ortaya çıkarken, İslamcı yönü siyasi kimliğini oluşturmaktaydı. Türköne'nin belirttiği gibi (2012a:77-78), Türkiye’de İslamcılık, devlete dayanan ve demokratik tezlerle uyuşan nitelikteydi. Türkiye dışındaki İslamcı anlayış, yabancı işgaline dayalı, antiemperyalist nitelikteyken, bundan farklı olan Türkiye’de, varolan devletin yabancı boyunduruğunu engellemek için güçlü kılınmasını gerekli görmekteydi. Erbakan düşüncesinde devlet, güçlü kılınması gereken bir oluşum olmakla birlikte düzenleyici, adaleti tesis edici, haksız geliri ortadan kaldıracı, üretimi teşvik edici ve yönlendirici nitelikte, “Adil Düzen” söylemiyle dile getirilmekteydi. Arpacı'nın da belirttiği gibi (2015:8,9) bu anlayışta devlet, “saadet nizamının” sağlanmasında bir araç olarak işlev görmekte zira Türkiye özelinde bütün insanlığa huzur ve barışı getiren kurtuluş önderi niteliğindedi.

Milli Görüş düşüncesinde devlete biçilen temel rol, ekonomiye müdahale edip onu yönlendirmek değil, adalet ve saadet nizamını getirecek maddi kalkınmanın altyapısını oluşturmak, teşvik etmek ve yönlendirmek şeklinde ifade edilmekteydi. Ersin ve Yıldırım'a göre (2015:144,168), Erbakan'ın siyasi düşüncesi olan İslamcılık anlayışının içerdeki yansıması “Adil Düzene”, dışarıda İslam dünyasına öncülük edecek bir Türkiye idealine vurgu yapmaktaydı. Bu anlayış, Osmanlı'nın yaklaşık altı yüz yıllık süreçte tüm unsurları geleneksel, dinsel ve adalet değerleri temelindeki anlayışı ile paralel olduğu söylenebilir. Çetinkaya'ya göre (2015:67), Erbakan düşüncesinde siyaset, iyiliğin tesisi ve kötülüğün ortadan kaldırılması amacıyla, “oy almak değil Allah rızasına ulaşmak ve yeni nesiller yetiştirmek” için yapılması gereken bir faaliyetti. Adil Düzen söylemi de, adalet nizamı olan “Asr-ı Saadet” dönemine vurgu yapmaktaydı. Kısaca Erbakan için siyasetin temel amacı, diğerleri gibi rant ve değer paylaşımı değil, saadet nizamının tesisiydi.

RP'yi iktidara taşıyan 1995 seçimleri öncesi hazırlanan seçim beyannamesi (RP Seçim Beyannamesi, 1995) Erbakan'ın eleştirdiği temel meseleleri içeren ve kendi tabanını konsolide eden nitelikteydi. Burada; ülkede çözülemeyen temel sorunların “taklitçi zihniyet” ve bunun temsilcisi olan partilerden kaynaklandığı belirtilmekte, çözümün RP'de olduğu vurgulanmaktaydı. Kuvveti üstün tutan taklitçi partilerin

tersine, RP'nin hakkı üstün tuttuğu, Batı'ya “uydu değil, bağımsızlıktan yana olunduğu”, “koyu faizci düzeni” değil, “Adil Düzen”in savunulduğu, baskıcı “gardiyan devlet” değil insan hak ve özgürlüklerine saygı duyan “garson devlet”ten yana oldukları vurgulanmaktaydı. Bulaç'a göre (2009:254), yerel yönetimlerin ve sivil inisiyatiflerin güçlendirilmesi ve bazı önemli hizmetlerin yerel yönetimlere devredilme konusunda, dünyadaki genel eğilime karşı durmak, özü itibarıyla bir halk hareketi olan RP'nin vasfına uygun değildi. Bu konuda diğer tüm partilerden daha fazla hassasiyet gösteren RP'lilerin en önemli başarısı, halk ile doğrudan temas, işbirliği ve karşılıklı diyalogu geliştirilerek, “yerinden yönetime” geçilecek düzenlemelerin alt zeminini oluşturmaktı. Bu durum RP'nin önünü açacak daha fazla demokrasi anlamına gelmekteydi. Kısaca Erbakan'ın; taklitçi Batılılaşma, yatırıma dönük olmayan faizci düzen, merkeziyetçi ceberrut devlete olan itirazı ve yerel yönetimlere yetki ve hizmet götürme misyonu, onu vesayetçi ve statükocu çevrelerin hedefi haline getirmekteydi.

Erbakan'ın laiklik anlayışı, düşünce ve inanç hürriyetinin merkeze alan bir anlayışa dayanmakta ve inançların serbestçe yaşanmasını ifade etmekteydi. Sarıbay (2015:265), Milli Görüş'ün laik anlayışını, Batı'daki manası ve tatbikatı olan, “kimsenin düşüncesinden dolayı kınanmayacağı ve dışlanamayacağı” anlayışına dayandığını belirtmektedir. Arpacı'ya göre (2015:20) Erbakan düşüncesindeki laiklik; din ve vicdan hürriyeti, kendi inanç ve düşüncesini başkasına zorla kabul ettirmeme anlamına gelmektedir. Bu konuda Erbakan, Batı'da laikliğin devletle kilisenin birbirinden ayrılması anlamına geldiğini, devlet başkanlarının İncil'e el basarak göreve başladığını, tüm kamu kurumlarındaki merasimlerin dualarla birlikte yapıldığını, buna karşın Türkiye'deki Batı taklitçilerinin bu meseleye gelince taklitçiliği bıraktığını belirtmekteydi. Erbakan'a yakın isimlerden Süleyman Arif Emre ise (2002:85), laik devletin, milletin dinini yok sayan veya onu kısıtlayan bir devlet anlamına gelmediğini, bu yaklaşımın millet-devlet kaynaşmasını baltalayan ve milleti devletine yabancılaştıran bir durum olduğunu belirtmekteydi. Türk siyasi statükosunun temel unsurlarından birisi olan laik politikalar, dinin gelişmeye ve modernleşmeye engel teşkil ettiği düşüncesine dayandığından, dinsel ve geleneksel olan, sürekli baskılanmaktaydı.

Erbakan'ın demokrasi düşüncesi, temelde fikir ve inanç hürriyetleri bağlamında şekillenmişti. Erbakan'a göre (1975:30), herkes fikir ve görüşünü hiçbir baskı altında

kalmadan millete arz edebilmeli, millet de bundan dilediğine iltifat ve teveccüh etmeliydi. Zira fikre, fikirle mukabele edilmeli, farklı fikirlere karşı, müsamaha ile hareket edilmeliydi. Erbakan, gerçek demokrasinin halkın hür iradesiyle kendisini yönettiği ve düşüncesini özgürce tartışabildiği zira Türkiye’deki demokratik uygulamaların, gerçek demokrasi değil, “demokratür”⁸ rejimi olduğunu belirtmekteydi (Arpacı, 2015:20). Erbakan demokrasiyi, halkın yönetimde söz sahibi olması şeklinde olumlu yorumlarken, “demokratür” kavramıyla, yönetimde gerçek anlamda söz sahibi olmadığı halde, halkın yönetime alet edilerek bir demokrasi aldatmacasına vurgu yapmaktaydı (Esiroğlu, 2015:28). Erbakan’ın özgürlük anlayışının, daha çok inanç özgürlüğü bağlamında şekillendiği belirtilse de (Ergin, 2006:44), Arpacı’nın belirttiği gibi (2017:280) Erbakan, Türkiye’de düşünce özgürlüğü olmadığını 141, 142 ve 163. maddelerin derhal kaldırılması gerektiğini vurguladığılamıştı.

Türkiye’nin en büyük sorunu olan Kürt sorunu konusunda Erbakan’ın, Kürt Raporu hazırlattığı bilinmektedir. Çalmuk’un belirttiğine göre (2000:67-70) söz konusu raporda; Kürt sözcüğünün rahatça telaffuz edilebilmesi, resmi devlet ideolojisinin bu meseleye asimilasyoncu ve baskıcı davrandığı vurgulanmış, Kürt kimliğinin tanınması ve kültürün geliştirilmesi önündeki tüm engellerin kaldırılması gerektiğini, ana dilde eğitim ve öğretim ve kitle iletişim araçlarından faydalanılması gerektiği zira PKK terör örgütünün kınanması gerektiği gibi, devlet terörünün de kınanması ve her türlü ırkçı anlayışa karşı çıkılması belirtilmekteydi. Refahiyol Hükümeti döneminde, terörün sonlandırılmasında, resmi yollar dışında diyalog kurulmasını düşünen Erbakan, bu konuda Van milletvekili ile İslamcı bir yazarı görevlendirmiş, bu kişilerin PKK kampında esir tutulan askerleri geri almak üzere bölgeye gitmesi, kamuoyu ve Genel Kurmay’ın tepkisine yol açmıştı. Erbakan’ın TRT GAP’ta hergün ikişer saatlik Kürtçe yayınına izin verileceğini açıklaması, rahatsızlığı daha da alevlendirmişti (Arpacı, 2017:326,327). Görüldüğü gibi Erbakan’ın başta “Kürt Sorunu” olmak üzere devlet, demokrasi ve özgürlük bağlamındaki düşüncelerinin, statükocu anlayıştan ayrıldığını göstermekte, zira bunları kendine has bir üslupla ve hep meşru zeminde ve demokratik yolla dile getirmesi, ona farklı bir siyasetçi imajı vermekteydi.

⁸ Demokratür sözcüğü, demokrasiyle diktatörlüğün harmanlandığı zira, demokrasi görünümlü diktatörlük olduğu belirtilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet İnsel, “Demokratür”, *Cumhuriyet*, 22.03.2016.

4.3.1.1. Erbakan'ın Farklı Siyasal Söylemi: “Milli Görüş” ve “Adil Düzen”

Kemalist ideolojinin tepeden inme modernleştirici politikaları, Anadolu'daki geleneksel sosyal hayatın sarsılmasına neden olmuş, İslam'ın modern ihtiyaçlara uygun şekilde yeniden siyasi alanda türetilmesinin öncülüğünü, “Milli Görüş” olarak ifade edilen hareket üstlenmişti (Yavuz, 2004:591). Milli Görüş düşüncesinin temel itirazı, ülkenin siyasi rejimi ve sisteminden ziyade, onun anlayış ve uygulamalarına yönelikti. Sarıbay'ın belirttiği gibi (2004:582) Milli Görüş, laiklik ilkesinin kendisinden ziyade, onun Türkiye'deki algılanış biçimine karşı olmuş, laikliğin, “inanmayan kesimin inanlara tahakkümü” olarak görülmüştü. Kemalist düşünce ve anlayış, devlet ile toplum arasında barikatlar kurduğundan, Milli Görüş için aslolan, Cumhuriyet projesiyle vatandaş dönüştürmeye çalışan bir devlet değil, vatandaşın inanç ve geleneklerine saygı duyan ve hizmeti esas alan bir devlet yönetiminin esas alınmasıydı.

Milli Görüş hareketinin fikri temelleri, 1960'lı yıllarda atılmıştı. Türk siyasetinde liberal görüşün DP'nin mirasçısı olarak görülen AP'nin, sol görüşün ise, CHP'nce temsil edildiği, zira “Milli Görüş”ün de bir parti tarafından temsil edilmesi yönünde görüşler ortaya atılmıştı (Ergin, 2006:55). Çok partili sisteme geçildikten sonra, din siyasi alanda daha fazla görünür olmaya başlamış, siyasi partiler bunun temsilciliğini yapmış, dini siyasi kimlik talepleri de bu durumu tetiklemiştir (Yalanız, 2015:42,43). Temelde merkez sağ partileri tarafından temsil edilen İslami düşünce, temsil krizi yaşadığından, 1960'lı yılların sonucunda, sosyolojik bir olgunun siyasala evrilmesi ve bunun öncülüğünün de Erbakan tarafından üstlenilmesiyle ortaya çıkmıştı. 1969 genel seçimlerinde bağımsız aday olan Erbakan, kendilerini “milli”, diğer siyasi partileri “gayri milli” olarak tanımlamıştı. Çakır'a göre (2004:544,545), buradaki “millilik” vurgusu, milliyetçi veya ulusala yapılan vurgudan ziyade, tamamen dinsele yönelikti. Milli Görüş partilerinin en önemli niteliği, din eksenli duruş ve politika yönünde cereyan etmekteydi (Yalanız, 2016:41). Sarıbay'a göre (2004:581), Milli Görüş hareketinin, “milliyetçi görüş” olarak adlandırılmamasında, ulus bağına önem veren “milliyetçi” kavramından ziyade, büyük Türkiye'nin şanlı geçmişi ve geleceğinin yeniden oluşturulmasında, dinin oynadığı rol etkiliydi. Arpacı'ya göre (2015:20), “millilik” kavramı, İslam'ın manevi temelini, Selçuklu ve Osmanlı mirasının tarihsel deneyimini, yerel ekonomik kaynakların maddi temelini oluşturan çok boyutlu bir

içeriğe sahipti. Dolayısıyla “milli” kavramı, geleneksellik ve dinsel bağlamında geçmişte duyulan özlemin bir ifadesi olarak ortaya çıkmış, sadece dinsel manada İslam’ın değil, aynı zamanda dünya uygarlık tarihine önemli katkıda bulunan, Osmanlı geçmişi ve geleneklerine yapılan vurguda görülmektedir.

Erbakan düşüncesinde siyaset, komünizmi temsil eden “solcu” görüş, liberalizmi temsil eden “sağcı” görüş, kendi medeniyetimiz ve yerli düşünce sistemimiz olan Milli Görüş şeklinde tasnife dayanıyordu (Çetinkaya, 2015:65). Erbakan’a göre (2014:89) Milli Görüş, her hangi bir düşünce ve hareketin reaksiyonu değil, temelini kendi değer ve inançlarımızdan alan, doğrudan doğruya bir ilim ve fikir aksiyonuydu. Milli Görüş düşüncesinin temel felsefesi, materyalist ve maddiyatçı Batı’dan farklı olarak, maneviyatçı, hakkı üstün tutan ve haklıyı savunan bir hareketti. Söz konusu hareket, milletin taklitçilikten ve Batı’ya teslimiyetçilikten vazgeçerek aslına dönmesi, hakka ve doğruya yönelmesi hareketiydi (Müftüoğlu, 2010:207,211). Arpacı’nın belirttiği gibi (2017:151), Milli Görüş düşüncesi, demokratik sistem içinde kalmış olmasıyla, diğer İslamcı siyasi örgütlenmelerden ayrılmakta, zira bu düşünce kurtuluş veya bağımsızlık düşüncesine dayanmamakta, içinde bulunduğu koşullara göre, dinamik bir düşünce örgüsü oluşturmuş, en nihayetinde Türkiye’yi anahtar ülke olarak görüp, onun liderliğini temel almaktaydı. Erbakan, diğer siyasi oluşumları “taklitçi zihniyet” nitelendirmesini şu şekilde ifade etmekteydi:

Türkiye Ekonomisi çıkmazdadır. Türkiye taklitçi zihniyetle yönetiliyor. Bu adamlar kadrolar kuruyorlar, iktidara getiriyorlar, yıpranıncaya kadar bunu kullanıyorlar. Sonra yıpranan kadroları ambara kaldırıyorlar. Ellerindeki yedek kadroyu iktidar yapıyorlar. Ambara kaldırdıkları kadroyu da yeniden cilalayıp gerek görürlerse yeniden iktidara getirmek için hazır bekletiyorlar. Böylece tahterevalli gibi, biri iniyor diğeri çıkıyor. Bu nedenle Demirel yedi defa gidip sekiz defa geri gelebiliyor (Kocabaş, 2016:199,200), şeklinde ifade etmekteydi.

Milli Görüş Hareketi, bir normalleşme hareketi olarak, suyun asli mecrasına dönüşüydü. Kendi sorunların, kendi değer ölçüleri ve anlayışına görme çözme işi olup, taklitçi işbirliğin terkedilerek kendi öz değerlere dönülmesiydi (Ersoy, 2015:58,59). Erbakan’a göre (1975:25,26), Milli Görüş düşüncesinin ana gayesi, “milletimizin maddi ve manevi sahada kalkınarak, saadet ve selamete erişmesi”ydi. Maddi kalkınmanın amacı; Türkiye’yi gelişmiş müreffeh ülkeler seviyesine çıkarmak, herkesin insanca

yaşayabileceği bir hayat seviyesini sağlamak, meşru kazanç ve faaliyetleri teşvik ederek, mülkiyet hakkına hürmetkâr olmaktı. Manevi kalkınma; milletin milli şuur ve gayeler etrafında toplanması, insan hak ve hürriyetlerinin teminat altına alınması, demokratik düzenin içte ve dışta tahakkuk ettirilmesi, devlet-millet birliğinin sağlanması, ahlak ve fazilete dayalı toplumsal düzenin tesisiydi. Erbakan'a göre (2014: 172-175), milletlerin varlıklarının devamı için; dini, tarihi, iktisadi ve kültürel unsurların müşterek millet şuurunu meydana getirmesiyle mümkündü. Burada milli şuurun; milleti yaşatan güçlerin kaynağı olduğu, eksikliği halinde maddi ve manevi varlığın yıpranacağından milletin zayıf düşeceği, dış güçlerin temel hedefinin de bu bağlamda milli şuurunu yok ederek kendisine yabancı kılmaktı. Erbakan; solcu, sağcı, liberal görüşlerin eksik görüşler olduğunu, başarıya ulaşmak için milli şuurun yeniden canlandırılması gerektiğini, bunun için de ahlak ve maneviyatın temel belirleyici olduğu belirtilmekteydi.

Milli Görüş düşüncesinin temel hedefi; iç barışın sağlanması, devlet-millet kaynaşması, yeniden büyük Türkiye'nin inşası, maddi ve manevi kalkınmaydı (Sarıbay, 2004:581; 2015:263). Yavuz'a göre (2004:591) bu hareket, iki ana kavram üzerine inşa edilmişti, birincisi "ağır sanayileşme" bağlamında adil toplumun kurulması için ekonomik bağımsızlığın gerekliliği, diğeri de "manevi kalkınma" bağlamında İslami çizgi ve kimliğin korunmasıydı. Gülalp'e göre (2003:13), bu hareketin temel iddiası, gerçek bağımsız bir kalkınmanın ancak kendi yönetimindeki bir ağır sanayi hamlesiyle gerçekleşeceğine yönelikti. Milli Görüş düşüncesi, milli ve manevi değerlerden kopmadan maddi gelişmenin de mümkün olabileceğini iddia eden, zira Kemalist Batılılaşma anlayışında önemli derecede kırılma getirecek bir hareketti. Milli Görüş Hareketi, Erbakan'ın belirttiği gibi (2016:141,142), beş muazzam hizmeti yerine getirerek, ülkedeki büyük değişimin odağı olmuştu. Birincisi, milleti millet yapan, bu toprakların yurt edilmesine yol açan, milletin kendi düşünce ve görüşüydü. İkincisi Malazgirt zaferini kazanan, İstanbul'u fetheden, İstiklal Savaşını kazanıp Cumhuriyet'i kuran görüştü. Milli Görüş ile İbn Haldun'un asabiyesi arasında benzerlik vardı. Üçüncüsü, milleti kendi tarihiyle barıştıran, ülkenin bölünmesini ve yarı sömürge haline gelmesini engellemekteydi. Dördüncüsü, maddi ve manevi değerlerden ayrılmadan, Siyonizm'in sinsi planlarını akamete uğratan bir hareketti. Son olarak bu hareket, milletin zorla döndürüldüğü yönden kendi özüne dönme hareketiydi. Kısaca Yavuz'un

belirttiği gibi (2004:595,597) Milli Görüş Hareketi, Türk siyasetinde çevre’de yer alan ve merkez’e doğru gitmek isteyen Anadolu burjuvazisi, küçük bürokrat ve teknokrat grupların, İslam adaleti etrafında toplanan işçi kesimin, Kemalist projenin tekleştirme politikalarına karşı çıkan Kürt grupların desteklediği bir harekete dönüşmüştü. Özal’la birlikte başlayan neo-liberal ekonomik politikalar sonucunda, yeni imkân alanları elde eden Anadolu burjuvazisi, devletin sınırlayıcı ve kontrolcü gücünden kurtulmayı arzulamaktaydı. Bu kesim, aynı zamanda RP’nin de tabanını oluşturduğundan, Milli Görüş Hareketi RP döneminde, devletçi ve korumacı politikalarından vazgeçerek, 1994’teki kongresinde piyasa ekonomisi modelini benimsenmiş ve “Adil Düzen” olarak nitelendirilmiştir.

Aslında RP’nin “Adil Düzen” söylemi, başta Süleyman Karagülle olmak üzere birçok Refahlı akademisyen tarafından, 1985 yılında teorik bildiri olarak açıklanmıştı. Söz konusu bildiri de, mevcut sorunlara yönelik işbirliğine dayalı bir toplum modeliyle, devlet müdahalesini en aza indirgeyen ve bireysel sorumluluğu ön plana çıkaran, çoğulcu, demokratik ve serbest piyasaya dayalı bir düzene vurgu yapılmaktaydı (Yavuz, 2008:298). Adil Düzen’in ekonomik yapılanmayla ilgili kapsamlı değerlendirme olmasına rağmen, bu söylemin siyasi, idari, dini-ahlaki yapılanmasına yönelik önerisi, tam olarak sunulmamıştı (Arpacı, 2017:176). Emiroğlu’na göre (2015:374), Milli Görüş anlayışının hedefi olan maddi ve manevi kalkınma için, Adil Düzen’in kurulması gerekmektedir. Erbakan’a göre (1991:71,72) Adil Düzen, geçmiş dönemlerdeki peygamberlerin uyguladıkları sistemi referans almaktaydı. Tarihte iki zihniyetin mücadele ettiğini belirten Erbakan, bunların “Hakkı üstün tutan” ve “kuvveti üstün tutan” zihniyetler olduğunu, “Adil Düzen”in, Hakkı üstün tutan bir düzen olduğunu belirtmekteydi. Osmanlı’yı yaklaşık altı yüz yıl ayakta tutan temel unsurun, yani sebep asabiyesinin, “adalet” üzerine inşa edildiği dile getirilen bir husustu.

Adil Düzen’in, İslami adalet üzerine inşa edilmiş bir düzeni ifade etmekle birlikte, “şeriat düzeni” veya komünist sistem etkisindeki Arap sosyalizmini ifade ettiği yönünde değerlendirmeler yapılmıştı. Söz konusu kavramın, tam olarak neyi ifade ettiği tartışma konusu olsa da, ekonomik hayata yönelik “faizsiz alternatif bir ekonomik sistem” vurgusunun ağırlıkta olduğu söylenebilir. Aslında bu kavramın, Markist ve kapitalist sistemlerin zayıf yanlarından yola çıkılarak, serbest teşebbüs ve mülkiyet hakkına

dayanan, faiz gibi adaletsiz kazancın ortadan kaldırıldığı, Milli Görüş anlayışının bir ekonomik sistemi olduğu söylenebilir (Emre, 2002:97). Söz konusu bu düzende, herkese refah getiren ve fırsat eşitliği tanıyan, faizin olmadığı, haksız vergilerin kalktığı, paranın değerinin korunduğu, kredilerin ancak faydalı iş yapanlara verileceği bir düzenden bahsedilmekteydi (Çakır, 2004:558-560). Üreticinin ve tüketicinin, her türlü şartlarda en büyük düşmanı olan faizci düzen, üretime doğrudan katkı yerine paradan para kazanmayı getiren ve ekonomik kalkınmayı engelleyen, sömürü düzeninin yeniden sağlanmasını getiren bir araçtı (Tuncel,Yılmaz, 2017:8). Erbakan’a göre (2014:90,91) Adil Düzen, günümüz küresel kuruluşları olan Dünya Bankası, IMF, AB, NATO gibi kuruluşlar ve bunların arkasındaki emperyalist güçlerin, yeryüzünde kendi hâkimiyetini kurmak, bütün insanlığı sömürüp köle yaparak kendine tâbi kılma hareketine bir tepki olarak, hak çerçevesinde batılın egemenliğine son verip, hakka dayanan “yeni bir dünya” düşüncesi idi. Materyalist felsefeye dayanan, haktan ziyade gücü temel alan mevcut uluslararası sistemin, bir nevi maneviyat ve hak temelinde, yeniden kurma düşüncesine dayanmaktaydı.

Adil Düzen konusunda Erbakan (2016:120), gecenin gündüzü takip ettiği gibi, “hakkı üstün tutan aydınlık ve saadet döneminden sonra, “kuvveti üstün tutan karanlık zulüm” yaşandığını, yeniden saadet düzenine geçilmesi için, “adil ekonomik düzeninin” kurulmasının gerektiğini belirtmekteydi. Adil düzen, hiçbir alanda sömürüye izin vermeyen, herkese hakkını veren, herkese karşı fırsat eşitliğini sağlayan ve eşit davranan, tüm faydalı ve yapıcı faaliyetleri destekleyen, ekonomik gelişmenin önündeki gereksiz ve haksız engelleri kaldıran bir ekonomik düzendi. Erbakan, kapitalizm ve sosyalizmi eleştirerek her ikisinin de faize, tekelleşmeye ve bireysel mülkiyet hakkının olmadığı bir düzene dayalı olduğunu, Adil Ekonomik Düzen’in maddi ve manevi kalkınmanın birlikte yürütüldüğü bir düzen olduğunu belirtmekteydi (Erbakan, 1991: 17,18). Bu düzende devlet; denetimci, teşvik edici ve hizmet eden bir yapıya sahip olup serbest piyasanın kusursuz işlemesi için ve tekelleşmeyi önleyici tedbirleri almaktaydı. Bu düzende, özel şahısların kurabileceği bankalar, devlet destekli olup, faiz sistemiyle değil, vakıf kültürü ve mudilerine kâr temini zemininde görev yapacak, herkes üretime yapacağı katkı nispetinde kredi alabilecek, devlet vergiyi, sadece üretim üzerinden alacaktır (Erbakan, 2010:58,59,68). Dolayısıyla bu düzende, paradan para kazanma anlayışının ortadan kalktığı, tüm imkân ve gayretlerin üretime ve yatırıma

yönlendirildiği ve ekonominin reel anlamda büyüdüğü bir düzenden söz edilmekle, Milli Görüşün maddi kalkınma hedefinin temelini oluşturduğu söylenebilir. Erbakan düşüncesinde maddi kalkınmanın temeli ağır sanayiye dayanmaktaydı. Ülkeyi güçlü kılmak için, bunun gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Artık teknolojisiz savaşların yürütülemeyeceğini belirten Erbakan, başarılı olmak için Batı'dan daha gelişmiş bir sanayiye ve teknolojik ürünlere sahip olunması gerektiğini vurgulamaktaydı (Karamollaoğlu, 2015:199). Sanayileşme, yeraltı ve yerüstü servetlerimizi değerlendirecek, nüfusumuzu besleyecek bir nevi “varlık-yokluk” meselesiydi. Sanayileşme aynı zamanda güçlü bir iktisadi üstünlük getirmekteydi. Sanayileşmeyle ulaşılabilecek kalkınmanın maddi boyutuna yönelik, sömürgeci faizin kaldırılması, israfın önlenmesi, vergi sistemi ve kredi dağıtım politikasının adaletli olması gerekmektedir (Sarıbay, 2015:265,266). Erbakan, ülkede motor sanayinin kurulmasına öncülük etmiş, Konya'daki traktör fabrikasının yanında, kamyon motorları üretimi için, Aksaray'da fabrika kurulmasını sağlamıştı (Çelikdoğan, 2015:210-212). Erbakan'ın, “Gümüş Motor” projesi olarak bilinen pancar sektöründe kullanılan motorların üretimine öncülük etmesi, önemli döviz tasarrufu sağlamıştı. Erbakan'ın devlet öncülüğünde sanayileşme düşüncesi, 1980'li yıllarda, neoliberal dalganın, tüm uluslararası sistemi ve Türkiye'yi etkilemeye başlamasıyla değişmeye başlamıştı.

Görüldüğü gibi Adil Düzen söyleminin, laik Kemalistlerin endişe ettiği gibi, İslami bir yönetim modeli değil, bir nevi adaleti esas alan ekonomik düzen olduğu söylenebilir. Ersin ve Yıldırım'a göre (2015:144), Adil Düzen söylemi, bir nevi İslam ekonomisi yaklaşımıyla alakalı, kendine has özellikleri olan, sosyalizmi ve kapitalizmi eleştirmekle birlikte, onların iyi yönlerini alan bir anlayış olarak, 1980 öncesinde dile getirilen, “ağır sanayi” vurgusunun yerini almıştı. RP'le birlikte daha çok sosyal adalet, iç barış, din özgürlüğü, faizsiz ekonomi ve yolsuzluk gibi konular dile getirilmekteydi (Gülalp, 2003:63,64). Ergin'e göre (2006:88), Türk milletinin kalkınarak, kendisine yeniden güven duyması için, devletçi ekonomi veya serbest piyasa ekonomisi, Erbakan'ın birinci meselesi değildi. Söz konusu bu düzende devlet, temel altyapı bölüşüm desteğinin sağlanmasında ve özel girişimin oluşturulmasında “ana motor” görevi görecek (Özdemir,2015:171). Refahiyol Koalisyon Hükümeti Programında (1996), devletin temel işlevi ve ekonomik hayattaki rolünün; istikrar ortamını temin etmek, toplumsal refahın artırılmasına yönelik denetleyici ve gözetleyici fonksiyonları

yerine getirmek, özel teşebbüsün gelişmesi için gerekli altyapıyı hazırlamak olduğu belirtilmekteydi. Kısaca Arpacı'nın belirttiği gibi (2017:147), devletin ekonomide ticari veya üretici faaliyeti yerine, asli fonksiyonu olan adalet, güvenlik ve altyapı hizmetlerini sağlamak bağlamında, “garson devlet” nitelemesi, 1980’lerin sonundan itibaren artık pek kullanılmayan “ağır sanayi hamlesi” ve maddi kalkınma söylemi” nin yerini alarak, 24 Ocak Kararları bağlamında liberalleşme yönünde evrildiğini göstermekteydi.

Erbakan’ın 54. Koalisyon Hükümeti döneminde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar, hemen Adil Düzen’e geçilmesine müsaade etmemekteydi. Faiz oranlarının, enflasyonun ve cari açığın yüksek olması, söz konusu bu araçların öncelikle düzeltilmesini gerektiriyordu (Ersin, 2015:300). Refahiyol hükümetinin ilk ve etkili acil önlemi, ülkeyi kasıp kavuran acil ekonomik tedbirlerdi. Özelleştirmeleri disipline edip gelirleri tek kalemde toplamak, kimlere gittiği tam olarak belli olmayan, teşvik ve fonlarını daha etkili yönetmek için “havuz sistemi” geliştirilmişti. Erbakan’a göre (2007:130-190), gerçekleştirilen ekonomik icraatlar; rant ekonomisinden reel ekonomiye geçilmesi, çalışanı enflasyona korumak için “Eşel Mobil Sistemi”nin getirilmesi, devletin yüksek faizle borç almasının önü kesilerek “Havuz Sistemi”nin oluşturulması, denk bütçenin sağlanması, KİT’lerin kâra geçirilmesi, memura yüzde 130 oranında, asgari ücretliye yüzde 102 düzeyinde, işçi memur ve Bağ-Kur emeklilerine yüksek oranda zam yapılması gibi hususlar öncelikli hedeflerdi. Erbakan’dan aktaran Arpacı (2017:308,309), kısa hükümet döneminde, kaynak sistemi oluşturularak, 13,19 milyar dolar gelir elde edildiğini, ödenecek faizlerde 10 milyar dolarlık azalma sağlandığını, bütçe açığının sıfıra indirildiğini, yabancı sermaye girişinde önemli artış sağlandığını belirtmekteydi. Kısaca Bulaç’ın belirttiği gibi (2009:323,324), Erbakan’ın kısa süren iktidarı döneminde, denk bütçe yapılmış, enflasyon denetim altına ve borçlar kontrol altına alınırken, kamu harcamalarındaki israf azaltılmış ve en nihayetinde kaynaklar yatırıma kaydırılmıştı.

Sonuçta, Erbakan’ı diğer siyasilerden farklı kılan onun Milli Görüş ve Adil Düzen söylemi, Cumhuriyet rejimi dışında yeni bir rejim ihdası anlamına gelmeyip, maddi ve manevi kalkınmanın, ülkenin kendi dinamikleri ve toplumsal uzlaşmaya dayalı olarak, Batılaşma veya “taklitçilikten” ziyade, farklı yol ve yöntemlere dayalı,

kendi değerleriyle barışık bir şekilde gerçekleştirilmesi idealine dayanmaktaydı. Erbakan'ın temel sloganı, “her ile bir fabrika her ilçeye bir İmam Hatip Okulu” söylemi, maddi ve manevi kalkınma düşüncesine ışık tutmaktaydı (Kazan, 2015:188). Tuncel ve Yılmaz'ın belirttiği gibi (2017:10), Milli Görüş Hareketi, merkez sağ/sol siyasetin, üretim artışı ve ekonomiyi güçlendirmek yerine takip ettiği popülist politikaların tersine, gelirin toplumun geneline, adil bir paylaşım üzerinden aktarıldığı bir düzen olarak, toplumsal desteğin güçlenmesinde, ekonomi etkili bir araç olarak görülmüş, siyasal alanın genişlemesi ve olumsuz devlet algısının düzelmesini sağlamıştır. Ersoy'a göre (2015: 60) Milli Görüş; inançta, düşünce söylem ve eylemde birlikteliği ifade eden, Türklere Malazgirt Muharebesini kazandırıp cihan devleti olan Osmanlı'yı kurduran, farklı ırk ve toplulukları birleştirerek “farklılıkta birlik” getiren bir anlayış olarak İbn Haldun'un asabiyesi ile paralellik göstermekteydi. Kısaca Erbakan'ın belirttiği gibi (2014:205), İslam'ın “Asr-ı Saadet” dönemi ve Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde “saadet düzeni” kurulmuştu. Günümüzde ise, bozulmuş olan bu düzenin yeniden tesisi için, materyalizm değil mâneviyatçılık esas alınmalıydı. Materyalizm felsefesinde, ilerleme için sürekli bir düşmanla çatışma yaşanması gerektiği, bütün totaliter ve diktatör zihniyetlerin bu anlayıştan beslendiği, tüm bunların etkisini ortadan kaldırmak, barış, sevgi, kardeşliğin tesisi için mâneviyatçılık gerekliydi.

4.3.1.2. Erbakan'ın İslam Ülkeleriyle İşbirliği Temelindeki Dış Politika Anlayışı

Erbakan'ın dış politika yönelimi, resmi ideolojiden ve diğer siyasi partilerden farklılık göstermekte zira “şahsiyetli dış politika”nın uygulanması, taklitçi görüşün ve birtakım yerlere bağımlılığın bırakılması, milli ve manevi değerlerin merkeze alınmasına dayanmaktaydı. Erbakan, bugünün şanlı geçmişimizden kopukluğunun giderilmesini tam bağımsızlığa bağlamakta, bu konuda özellikle ekonomik bağımsızlıkla birlikte, yöneticilerin bu yöndeki zihniyet ve bilincin yerleşmesine vurgu yapmaktaydı (Erbakan, 1991:84,205-206). Erbakan, Cumhuriyet'in Batı bağlantılı dış politikasını eleştirmekte, bunun yerine İslam'ın belirleyici faktör olduğu Osmanlı mirasına vurgu yapmaktaydı. İslam birliği misyonunun Türkiye verilmesiyle, İslam ülkelerinin siyonizmin sömürsünden kurtulabilceğini savunmaktaydı (Arpacı, 2017:166). İçerde laiklik ve Kemalist anlayış ve uygulamalarla hayat bulan resmi ideolojiyi eleştiren Erbakan, dışarda Batı'nın emperyâl karakterine ağır eleştiriler getirmiş, AB'nin

“Hıristiyan kulübü” olduğunu belirterek dış politikada daha bağımsız bir Türkiye’den yana olmuştu (Fuller, 2008:89,101). Milli Görüş düşüncesinin önemli unsurlarından biri de tam bağımsız ve bağlantısız bir Türkiye hedefinin gerçekleştirilmesiydi.

Batılılaşma ve modernleşmeyi farklı gören Erbakan’a göre, Batılılaşma kişinin veya toplumun kendi kültürel ve tarihi değerlerine yabancılaşması ve “ötekinin” zayıf bir gölgesi olarak kalma süreciydi. Buna karşın moderniteyi, hayatta kalmak için gerekli olan bilimsel, teknolojik, endüstriyel ve demokratik unsurlar olarak görmekteydi (Yavuz, 2008:301,302). Erbakan’ın Batı düşüncesi, onun ahlaki ve sosyal düşüncelerini değil, teknolojisini almaya ve bunu yaparken de taklitçilikten kaçınmaya dayanmaktaydı. Sarıbay’ın belirttiği gibi (2015:261) Erbakan, Batı’dan alınacak konuların, İslami yasalar ve gerçek gereksinimler göz önüne alınarak belirlenmesini ve sadece teknik alanla sınırlı kalmasını savunmaktaydı. Erbakan, Batı yönlü dış politika anlayışına karşı çıkararak, Türkiye’nin AB üyelik sürecini eleştirmiş, ülkenin “körüne körüne girmek” istediği birliğin, aslında iktisadi meselelerin ötesinde, siyasi ve ideolojik bir birlik olduğunu belirtmekteydi. Türkiye’nin AB üyeliğini, Hıristiyan âlemine, Türkiye’nin bir vilayet olarak bağlamak anlamına geldiğini belirtmekteydi (Erbakan, 2014:118). Erbakan’a göre (1991b:252), Batı taklitçisi partiler Ortak Pazar’a girmekle, bağımsızlığımızı ortadan kaldırmak istemekte, Türkiye’yi “uydu bir ülke” olarak, memur katsayısından, tarım ürünlerinin taban fiyatına kadar, IMF heyetini yetkili kılıp, anayasanın temel ilkesi olan “hâkimiyetin millete ait olduğu” gerçeğini devre dışı bırakmaktaydılar.

Erbakan’ın dış politik düşüncesi, yıllar önce MSP parti programına yansımış; zira programda milletlerarası münasebetlerin hak, adalet ve ahitlere bağlılık ve karşılıklı eşit muamele esasına dayandığı, dış politikanın milletin maksat ve iradesine uygun, “milli”, “müstakil”, “şahsiyetli” bir politika olması gerektiği şeklinde belirtilmişti. Türkiye’nin Batılı dış politikasının, ülkeyi Batı’ya bağımlı ve esir hale getirildiği, AET ile ilişkilerin, anayasanın “milli egemenlik” ilkesiyle çeliştiği ve “milli sanayinin” ortadan kaldıracak nitelikte olduğu belirtilmekteydi (Erol, 2015:314,315). Ergin ve Dursun’un belirttiği gibi (2006:72; 2000:166,167) Erbakan, tüm siyasi hayatı boyunca, iktidar ortağı olduğu 1970’li yıllardan beri, maddi ve manevi kalkınma hamlesi, İslam Konferansına tam üyelik, şahsiyetli dış politika ve Müslüman ülkelerle işbirliğinin geliştirilmesi gibi

konulara büyük önem vermiş, CHP-MSP koalisyonu döneminde, Türkiye’de ABD’nin iznine tabi haşhaş ekiminin, serbest hale gelmesinde, “milli dava” olarak görülen Kıbrıs müdahalesinde, Erbakan faktörünün etkili olmuştu. “Şahsiyetli ve milli bir dış politika”, onun temel düşüncesini oluşturduğundan, tek yönlü Batıcı dış politika ve Batılı kurumlara gözü kara bir şekilde girme düşüncesine sürekli karşı gelmiştir. Türk siyasi tarihinde Lozan’la kurulan dış politikadaki statükonun ilk kez, Atatürk döneminde Hatay’ın, Türkiye’ye katılmasıyla bozulduğu bilinmektedir. Zira statükoyu değiştiren ikinci gelişme, Türkiye’nin Kıbrıs’a askeri müdahalede bulunmasıydı. Türkiye, 1974 yılında Ecevit ve Erbakan koalisyon hükümeti döneminde, kararlı bir irade göstererek, uluslararası anlaşmadan doğan hakkını kullanmış ve Kıbrıs’a müdahalede bulunmuştur. Ergin (2006:82), Kıbrıs müdahalesinin genelde Ecevit’le birlikte anılsa da, perde arakasındaki belirleyici unsurun Erbakan olduğunu belirterek, Başbakan Ecevit’in, İngiltere’yle görüşme yapmak amacıyla Londra’ya gitmesiyle, başbakanlığa vekalet eden Erbakan’ın, Genel Kurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarını toplantıya çağırarak, Kıbrıs’a yapılacak müdahale konusunda, komutanlarla görüş birliğine vardığını belirtmekteydi. Kıbrıs’a çıkarma kararı da, Ecevit’in Londra’dayken, başbakanlığa vekalet eden Erbakan tarafından, komutanlarla yapılan durum tespiti neticesinde alındığı belirtilmektedir (Erol,2015:319). Kazan’a göre (2015:189,190), Kıbrıs’a çıkarma iradesini asıl gösteren taraf, CHP-MSP koalisyonunda, MSP tarafı olmuş, üstelik Ecevit’in gerek çıkarma konusundaki çekingenliği, gerekse ateşkes konusundaki aceleci tavrına rağmen, önemli bir başarı elde edilmişti. Kısaca Öymen’in belirttiği gibi (2011:403), Kıbrıs Barış Harekatında, MSP’nin milli ve manevi duyguları ön plana alarak harekate önemli destekte bulunması, moral/motivasyonun sağlanması açısından önemli olup dış politikaya “milli dava” açısından bakan Erbakan düşüncesiyle uyumluydu.

Erbakan’ın anti-Batıcı söylemi, onu İslam ülkeleriyle sıkı bir ilişki kurmaya yöneltmişti (Özdemir, 2015:172). Erbakan’ın; “İslam Birliği”, “İslam BM’si”, “İslam NATO’su” gibi söylemleri (Erol, 2015:314) onun Batı dışında İslam ülkeleriyle kurmayı düşündüğü birliktelikle alakalıydı. Batılı siyasal değerlere göre düzenlenmiş bir dış politikayla, İslami düşünce biçimine dayalı Erbakan düşüncesindeki politika arasında bir doku uyumsuzluğu söz konusuydu (Arpacı, 2015:7). Refahiyol hükümeti dönemi, Türk dış politikasının klasik Batı yönlü eğilimini, radikal bir şekilde

Ortadoğu'ya kaydırıldığı bir dönemdi. Özellikle Libya ve İran gibi, ABD'nin tehlikeli gördüğü ve izole etmeye çalıştığı ülkelere yapılan üst düzey ziyaret, Washington'u kaygılandırmıştı (Fuller, 2008:90). Soğuk Savaş sonrası dönem, Türk dış politikası açısından belirli bir serbestliği getirmiş, Türkiye bu dönemde NATO, AB, ECO ve KEİ çerçevesinde, Avrupa'dan Orta Asya'ya yayılan alanlarda bölgesel politikalar geliştirmeye başlamıştı. Uluslararası ekonomi-politikte, ağırlığı her geçen gün artan Doğu Asya ve zengin kaynaklara sahip Afrika, Türkiye'nin açılım teşebbüsünde ihmal edilmişti. Bu duruma vurgu yapan Davutoğlu'na göre (2010a:282), D-8 girişimi, bu zaafın aşılmasında işlevsel olmuş, birlik içinde yer alan Endonezya ve Malezya'nın Doğu Asya'ya, Mısır ve Nijerya'nın da Afrika'ya yapılacak bir açılım için kritik önemdeki konumları, Türkiye'nin yakın kıta havzası politikası açısından önemli avantajları getirmişti.

Dünyadaki tüm olup bitenleri, “ABD’yi de ellerinde oynatan “Siyonist Masonların” bir komplosu olarak gören Erbakan’a göre, Milli Görüş’ün iktidarıyla Türkiye, “uydu ülke” pozisyonundan çıkıp, İslam dünyasının lideri olacaktı. Erbakan’ın, “taklitçi” olarak nitelediği diğer partiler, Amerika ve onlara “akıl rotaları sağlayan” dış güçlere hizmet etmekteydi. Erbakan’a göre tüm İslam âlemi, her alanda işbirliği istemekte bu konuda Türkiye’nin öncülüğünü arzulamaktaydı (Çakır, 2004:566). Erbakan’ın, “sömürülmek istemiyorsak, sömürü sistemine karşı alternatif bir sistem kurmak mecburiyetindesiniz” (Karamollaoğlu, 2015:200) şeklinde düşüncesi, alternatif bir İslam birliğine yönelikti. Erbakan (2014:123), Türkiye’nin çıkarının, Avrupa kapılarında beklemek değil, Müslüman ülkelerle ortak birlik ve ortak pazar oluşturmak olduğunu, bin yıllık tarihimizde olduğu gibi, el birliği içinde hem onların kalkınmasına yardımcı olacağımızı, hem de kendimizin güçleneceğini belirtmiş, Türkiye’nin öncülüğünde İslam âleminin kalkınma hamlesinin gerçekleşebileceğini savunmuştu. Erbakan’a göre, kendi içinde birlik olan bir Batı karşısında; dağınık, işbirliğinden uzak ve farklı yönlerde savrulan bir İslam coğrafyası, her zaman emperyalistlerin çıkarlarına uygun olarak yönlendirilebilecek nitelikteydi.

Erbakan’ın öncülük ettiği D-8 birliğinin, başbakan olduktan sonra kendisinden önceki siyasi liderlerin aksine, ilk yurtdışı gezisini Müslüman Asya ülkeleri olan İran, Pakistan, Libya, Endonezya ve Malezya gibi ülkelere yapmasıyla tohumları atılmıştı.

Erbakan, “Asya Kaplanları” olarak nitelendirilen Malezya ve Endonezya kalkınmasını, Batı’yla bugüne kadar gerçekleştirilemeyen kalkınmanın yolu olarak görmekteydi (Bulaç, 2009:276,278). Bu süreçte Erbakan’ın Mısır ve Libya gezileri olaylı geçmiş, Mısır’da, Erbakan’ın “Müslüman Kardeşler”e destek verdiği gerekçesiyle Türk bayrağı göndere çekilmezken, Libya lideri Kaddafi’nin, Kürtlere eziyet edildiği yönündeki söylemi ve PKK’yı terör örgütü olarak kabul etmeye yanaşmaması nedeniyle görüşmeler yarıda kesilmişti (Milliyet, 06.10.1996). Erbakan öncülüğünde, İslam ülkeleriyle gerçekleştirilen yakın diyalog neticesinde ortaya atılan D-8 oluşumu, “İstanbul Deklarasyonu” ile kurulmuş ve toplantıda Türkiye’yi Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Başbakan Necmettin Erbakan temsil etmişti. Söz konusu deklarasyon, bir nevi Erbakan’ın “Adil Düzen” vurgusuyla dile getirdiği söylemlerin hâkim olduğu bir bildiriydi. Bildiride çatışma yerine barış, sürtüşme yerine diyalog, sömürü yerine işbirliği, çifte standart yerine adalet, ayrımcılık yerine eşitlik, baskı yerine demokrasi gibi amaçlar vurgulanmakta (Canbolat, 2000:87,88), zira Erbakan’ın Adil Düzen söyleminin, bir nevi dış politikadaki vurgularını dile getirmekteydi.

D-8 Birliği, Batı’nın G-8 oluşumuna paralel olarak, İslam ülkelerin ekonomik menfaati ve gücünü temsil edecekti (Fuller, 2008:91). Müftüoğlu’na göre (2010:72) oluşumun amacı, büyük ekonomik potansiyele, kaynaklara, nüfus ve coğrafi alana sahip ülkeler arasında, ticari ilişkilerle somut ortak projelerin geliştirilmesiyle, ekonomik işbirliğinin sağlanması ve söz konusu ülkelerin dünya ekonomisindeki durumlarının güçlendirilmesiydi. Erbakan’a göre (2015:399,403) birlik içindeki 8 ülke, dünyadaki kanıtlanmış petrol rezervlerinin yüzde 15,4’üne, doğalgaz rezervlerinin yüzde 22,5’ine sahip olup, önemli bir işgücü potansiyeli taşımakta ve 60 üyeli İslam Konferansı Örgütü dış ticaretinin yüzde 58’ini oluşturmaktadır. Birlik için önem taşıyan zirai uçaklar için üretim projesi, önemli bir proje olarak kabul edilmiş ve bundan sonraki üye ülkelerin kalkınmasına yardım edecek diğer projelere de ışık tutacaktı. Söz konusu rakamlar, iyi yönetilebilirse, birliğin güçlü bir potansiyele sahip olabileceğini göstermekteydi. Kısaca Ergin’e göre (2006:173) birlik, gelişmekte olan ülkelerin, büyük sermaye sahiplerinin emrinde ve yüksek faizli finansa muhtaç olan mevcut durumlarını, kendi kaynaklarını yönetmesi ve aralarındaki dayanışma ve işbirliği bağlamında dönüştürecek nitelikteydi. Birlik, Müslüman ülkelerin, Batı’ya bağlı ve bağımlı olmadan, kendi siyasi ve ekonomi politikalarını serbestçe oluşturması ve bunu devam ettirebilmesini getirmekteydi.

Dünyadaki 190 ülkeden ileri derecede gelişmiş ülkeler, kendi aralarında G-8'i kurmuş, geriye kalan gelişmekte olan 170 ülke, böyle bir teşkilata sahip olmamıştı. Birlik, gelişmekte olan tüm ülkeleri kucaklayacak dinamik bir yapıya sahip olup, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan “Yalta Konferansı”yla şekillenen yanlış düzene alternatif bir düzeni getirmekteydi (Erbakan, 2014:208,209). Erbakan (2016:42), kurulacak birlik etrafında, 60 adet Müslüman ülkeyle D-60'lar olduğunu, bunun etrafında da 100 tane ezilen ülkelerle birlikte D-160'ların oluşacağını belirtmiş, böylece Bir milyar nüfuslu emperyalist G-8'lerin karşısında, Beş milyar nüfuslu bu yapıyla, “Yalta Düzeni”ne alternatif yeni bir dünya ile kurulacağını belirtmekteydi. Bulaç'ın belirttiğine göre (2009:279) Erbakan, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik bakımdan üçüncü dünya ülkeleriyle ilişki kurulduğu yönündeki eleştirilerin farkında olup, karşılıklı bağımlılığın hızla arttığı bir konjonktürde, hiçbir ülkenin bölgesel entegrasyonlara kapalı kalamayacağını, bugüne kadar Türkiye aleyhine işleyen dış politikanın, artık karşılıklı çıkar temelinde kurulmasının gerektiğini belirtmekteydi. Dolayısıyla D-8 birliğinin, kimi yorumcular tarafından Batı'ya alternatif olmadığı yönünde fikirler ortaya atılsa da, Batı birliği karşısında, alternatif olarak İslam Birliği'ni, “Adil Düzen” temelinde getirecek bir potansiyele sahipti.

Ancak büyük umutlarla kurulan D-8 birliğinin ömrü, Erbakan'ın siyasi hayatı ile sınırlı kalmıştı. Davutoğlu'na göre (2010a:282), ECO ve KEİ gibi Türkiye'yi Soğuk Savaş psikolojisinden çıkarıp ona yeni ufuklar kazandıran D-8 projesi de, rasyonel bir zeminde değerlendirilmemesi ve kısa dönemli bunalımların etkisiyle motivasyon kaybı gibi nedenlerle, gelişme ve güçlenme imkanı bulamamış siyasi irade yoksunluğuna kurban edilmişti. Canbolat'a göre (2000:90,91) birlik, bölgesel işbirliğini getiren sınırlı bir ittifak olmadığından, her ne kadar küçümsenemeyecek derecede ciddi bir öneri getirse de, mevcut uluslararası ilişkiler ağı ve ulusal yapılar itibarıyla bakıldığında, başarıyla uygulanma şansı çok azdır. Söz konusu birlik içinde bulunan ülkelerin birçoğu, ABD ve Avrupa'yla farklı yoğunlukta ilişkileri ve küreselleşmenin getirdiği karşılıklı bağımlılık temeli de göz önünde bulundurulduğunda, birliğin uzun süre başarılı bir şekilde uygulanması zordu. İşbirliğinin devamını getirecek, sağlam yapısal ekonomik temeldeki yoksunluk ve birliğin devamını sağlayacak bir nevi yapıştırıcı karakterin eksikliği birliği, can çekişir hale getirmişti (Fuller, 2008:91). Söz konusu yapıştırıcı karakter rolünü oynayan Erbakan'ın siyasetten el çektilmesi, oluşumun

gelişip her alanda kurulabilecek bir “birlik” olma potansiyeline vurulmuş önemli bir darbeydi. Çelikdoğan’ın belirttiği gibi (2015:213), Erbakan iktidarının, bir yıldan daha az sürmesinin temel nedeni, D-8 hareketiydi. Batı’ya rağmen ve Batı birliğine karşın kurulan bu birlik, Batı’nın hiç kabul edemeyeceği bir girişimdi. Hale’nin de belirttiği gibi (2003:240), Erbakan Hükümeti döneminde, ABD Ankara Büyükelçisi, tamamen NATO karşıtı olan ve İslam taraftarı olan bir kişi tarafından yönetilen Türkiye ile anlaşmanın artık mümkün olmadığını belirtmekteydi. Erbakan sonrası hükümetlerin bu konuda pasif tutum takınması, Batı’yla olan ilişkilerini zedelememe amacına yönelik olduğu söylenebilir. Türkiye’nin “sırtını Doğu’ya yönünü Batı’ya” döndüren klasik dış politika anlayışı, Erbakan’la birlikte önemli kırılma yaşasa da, içerde statükocu çevrelerle, dışarda emperyalist ülkeler, Erbakan’ın gitmesi konusunda hem fikirdi.

4.3.2. Statükonun Güncellenmesi: 28 Şubat Post Modern Darbesi

Türk siyasetinde “siyasal İslam” olarak nitelendirilen, İslam’ın siyasal alandaki görünürlüğü, sürekli olarak siyasal rejime tehdit olarak algılanmaktaydı. Erbakan’ın MNP’si, “Milli Görüş” ve “Batı taklitçiliği” söylemleri, Kemalist çevrelerde rahatsızlık uyandırmış, 12 Mart Muhtırası bahanesiyle kapatılmıştı (Kocabaş, 2016:196). 1970’lerin başında Kemalistlerce algılanan irticai tehdit, Erbakan’ın yıllar sonra RP ile iktidara gelmesiyle yeniden alevlenmişti. Refahyol Hükümeti döneminde, “Milli Güvenlik Siyaset Belgesi” olarak tanımlanan belgede, irticai faaliyetler⁹ önemli bir tehdit olarak gösterilmiş, dolayısıyla laiklik karşıtı söylemiyle siyaseti etkileyen RP’nin yükselişi, siyasal sisteme ciddi bir tehdit olarak algılanmıştı (Erol,Ozan, 2011:34). Müftüoğlu’na göre (2010:15) irtica meselesi, aslında 1950 seçimlerinden sonra kurulan sağ parti hükümetleri dönemlerinde sürekli gündeme gelmiş, 1961 Anayasası ile tesis edilen MGK’nın, siyasete müdahalesinin bir parçası olmuştu. Çok kolay bir şekilde rejim sorununa dönüşen irtica kavramı, askerinin siyasete yön vermesinde önemli derecede işlevsel olmuştu. Milli Güvenlik Siyaset Belgesi’nin yanında, TSK tarafından

⁹ İrtica kelime olarak “gericilik” veya “geriye dönüş” anlamında kullanılan, felsefi olarak geçmişe ait düşünce sistemlerini taşıyanların, siyasi olarak eski rejimi ihya etmek isteyenlerin, sosyolojik olarak modern çağın değer ve kurumlarını içselleştiremeyenlerin düşünce ve tutumlarını ifade etmektedir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Bekir Berat Özipek, “İrtica Nedir”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, (Ed). T. Bora, M.Gültekgil, İletişim Yayınları,2004 ; Ayrıca Bkz. Ali Bulaç, *Göçün ve Kentin Siyaseti: MNP’den MSP’ye Milli Görüş Partileri*, Çıra Yay. İstanbul, ss.330-367.

hazırlanan ve onun savunma ihtiyaçlarının belirlendiği ve aynı zamanda ülkeye yönelik tehditlerin ele alınarak, ulusal güvenlik tanımının yapıldığı “Milli Askeri Stratejik Konsept”te, 1992’de yapılan güncellemeyle, en büyük tehdit “bölücülük” olarak tespit edilmiş, “irtica” buna eklenmişti (Uzgel, 2002:87). Böylece “bölücülük” veya “irtica” olarak nitelendirilen İslamcı siyasal hareketler, söz konusu düzenlemelerle önemli tehdit unsuru olarak görülmekteydi. RP’nin yükselişe geçtiği doksanlı yıllarda, merkez sağın temsilcisi olan ANAP ve DYP gibi partiler, kendi program ve politikalarını anlatmaktan ziyade, RP’yi “vahim bir tehlike” olarak nitelendirip, Türkiye’yi “Ortaçağ karanlığına götüreceğini” belirterek (Bulaç, 2009:134) henüz iktidara gelmemiş bir siyasal partiyi, baştan meşruiyetten uzak gösterme çabalarına girişerek, 28 Şubat aktörlerinin işini kolaylaştırmışlardı. 28 Şubat sürecinde rol oynayan seçkinlere göre irtica, PKK teröründen daha tehlikeli bir tehditti. Dinin siyasal ve sosyal hayatta egemen olması, modern Cumhuriyetin bir nevi sonu demektir. Dolayısıyla verili dinle ilişkili olan tüm kurum ve pratikler, “ulusça geri kalmamıza neden olduklarından” yani irticai nitelik taşıdıklarından, ortadan kaldırılması elzem olarak görülmüştü (Özipek, 2004a:237). RP’nin iktidara gelmesiyle, MGK’nun itici gücünü oluşturan ordu, bu durumu rejime yönelik birinci tehdit olarak gördüğünden, siyasal İslam’ı başta eğitim olmak üzere, iş dünyası, finans ve diğer alanlardan uzaklaştırmaya karar vermiş, buna destek verdiği düşünülen birçok işletme veya sermaye “yeşil sermaye” olarak yaftalanmıştı (Mango, 2006:109). Böylece değişimin önemli etkileyeni olan yükselen Anadolu Sermayesinin önu kesilerek, devletçi ve merkezci anlayışın, devam edeceği düşünülmekteydi.

Bu düşünceden hareket eden 28 Şubat aktörleri, medya aracılığı ile irticanın “hortlatıldığı” yönündeki düzenli algı operasyonlarıyla, Erbakan ve partisinin önde gelenlerinin bazı söz ve uygulamalarını, “irtica” olarak, gösterme gayretine girmişti. Erbakan, tarikat ve cemaat liderlerini, başbakanlık konutuna, sarık ve cüppeleriyle resmi yemeğe davet edecek kadar, iktidarından emin davranmaktaydı. Sincan’da düzenlenen “Kudüs Gecesi” olayları, Erbakan’ın İran ve Libya’ya yapmış olduğu ve büyük eleştiriler alan ziyaretleri üstüne tuz biber olmuştu (Çiftçi, 2010:303,304). Sincan Belediyesindeki olaylar üzerine yürütülen tanklar, demokrasiye verilen “balans ayarı” söylemleri, askeri müdahale ihtimalini artırmıştı (Gözen, 2001:97,98). Söz konusu süreçte, bir yanda bazı askeri personel, Erbakan’a açıktan hakaret etmesine rağmen, Genel Kurmay Başkanı sahip çıkmış, bir yandan da yayınlanan genelgeyle, “İslami

Sermaya”ye ait yerlerden, ürün alınmaması konusunda talimatlar verilmekteydi (Bulaç, 2009:375,376). Tepe’nin de belirttiği gibi (2010:149), Sincan’da düzenlenen, Kudüs Gecesiyle ortaya konulan Filistin’lilerle dayanışma düşüncesi, Türkiye’nin laik politikalarına karşı açıkça “meydan okuma” şeklinde algılanmış, böylece MGK toplantılarının da bir numaralı tehdit sorunu haline dönüşmüştü. Ekim 1997’de toplanan MGK’nca kabul edilen, Milli Güvenlik Siyaset Belgesi’nde, “irticai faaliyetler”, birinci öncelikli tehdit olarak kabul edilmişti. Bütün bakanlıklar nezdinde bağlayıcılığı olan, söz konusu bu belge hilafında her hangi bir kanun veya kararname düzenlenememekteydi (Çiftçi, 2010:299). Bu süreçte, irticanın PKK terör örgütünden daha tehlikeli olduğu algısı oluşturulmaya çalışılmış, zira tankların yürütüldüğü ve “demokraside balans ayarının yapıldığı”, TÜSİAD, YÖK ve bazı sendikaların devreye sokularak, milletin provoke edildiği bir durum söz konusuydu (Müftüoğlu, 2010:31). Bulaç’ın belirttiği gibi (2009:26), Altı milyonun üzerinde oy alan, üstelik koalisyonun sadece bir ortağı olan RP’nin gelişini, bürokrasinin desteğindeki sermaye çevreleri ve onun medya uzantıları, demokrasinin değil, sanki dünyanın sonu gelmişçesine, toplumsal çatışma ve kutuplaşmalara yol açan eylem planlarını uygulamaya koymuştu.

MGK’nın askeri kanadı, 28 Şubat 1997’de hazırlamış olduğu bildiriye hükümetin onayına sunmuştu. MGK’nın aylık olağan toplantısı, olağanüstü bir hâl almış, söz konusu kurumun basit tavsiyesi, şiddetli önerilere dönüşerek, İslamcı bir partinin kurduğu hükümete, İslamcı eylemlerin durdurulmasını içeren bir dizi isteklere dönüşmüştü (Gülalp, 2003:82). Türköne’ye göre (2012b:149,150), yaklaşık dokuz saate yakın süren MGK toplantısı, askerlerin çoğu gazete kupürlerinden oluşan dosyalarını, bir sunumdan ziyade, “tehdit” amaçlı kullandığı bir durum söz konusuydu. Temelde “rejim aleyhtarlığı faaliyetleri” olarak nitelendirilen tedbirler paketi, İslamcı kadroların yayılmasını durdurmak ve devrim yasalarını uygulamak için gerekli önlemlerin alınmasını içermekteydi (Çiftçi, 2010:299,305). Özellikle temel eğitimin beş yıldan sekiz yıla çıkması, devletin, kuran kursları ve din eğitimi üzerindeki kontrolün sıkılaştırması gibi hususlar öne çıkan konulardı (Tepe, 2010:149). 28 Şubat MGK toplantısı sonrası yayınlanan “Gizli” damgalı belgede, Batı Çalışma Grubu (BÇG) bünyesinde oluşturulan rapor sistemiyle, her türlü gelişmenin sürekli olarak takip edilip, ilgili makamların harekete geçilmesinin sağlanması, sorumluluk bölgesi gözetmeksizin tüm kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanların fişlenmesi isteniyordu (Bulaç, 2009:

377). BÇG, Cumhuriyeti tehdit eden faaliyetleri izleyip gerekli önlemleri rapor edecek, silahlı çatışma durumunda hangi grupların orduyu, hangisinin İslamcılarını destekleyeceği belirleyecekti (Heper, 2011:291). BÇG'nin temel amacı, muhtemel bir darbenin "İslamcı" gerekçesini devletin rejim, güvenlik ve beka sorununa endeksleyerek, anti demokratik de olsa, bir meşruiyet zemini hazırlamaktı. Söz konusu bu ortamda, ordunun diğer kurumları ve örgütlü yapıları içine alacak şekilde uyguladığı hükümet baskısı hat safhaya gelmişti.

Söz konusu baskının en önemli tarafı, tüfekler ve tanklar yerine, yargı mensupları, işadamları ve medya tarafından desteklenip yürütülmesiydi. Heper'e göre (2011:294), Erbakan ve yakın çevresi, askerlerle sivil hükümet arasındaki gerginliği önemsizmiş gibi göstermeye çalışıp hareketsiz kalması üzerine, Genelkurmay kamuoyunu harekete geçirmek maksadıyla, önce yargı ve akademik çevrelere sonra da basın ve iş dünyasının önde gelen kesimlerine brifingler vermeye başlamıştı (Bulaç, 2009:375). Ordu brifinglerle, siyasal İslam'ın devletin varlığına tehdit olduğuna yönelik bilgilendirmek ve toplumun laik kesimlerinin desteğini alabilmek için, Kemalist hayat tarzına karşı önemli bir tehdit olarak sunmuştu (Yavuz, 2008:330,331). Bu süreçte Bulaç'ın belirttiği (2009,400), "mahşerin beş atlısı" veya "sivil devlet kurumları" olarak nitelendirdiği Türk-İş, DİSK, TİSK, TOBB, TESK gibi sendikalar, ordunun taşeron kuruluşları olarak görev alırken, şeriata karşı kadın yürüyüşlerinin yapılması, "sürekli aydınlık için bir dakika karanlık" eylemleri, yüksek yargı organları, YÖK gibi kurumların, verdikleri beyanat ve takındıkları tavırlar (Müftüoğlu,2010:16), ordunun sivil destek unsurlarını oluşturmuştu.

Erbakan, gerginliğin hat safhaya çıkmasından dolayı, başbakanlık görevini koalisyon protokolü gereği, Tansu Çiller'e devretmek üzere, Cumhurbaşkanı Demirel'e istifasını vermişti. Ancak Demirel, Başbakanı atama yetkisinin tamamen kendisinde olduğunu ve siyasi ortamın bunu gerektirdiğini belirterek, hükümet kurma görevini Çiller'e vermemiş, böylece askeri cenahtan gelebilecek tepkileri azaltmayı düşünmüştü (Müftüoğlu, 2010:22,148,149). Demirel'in bu görevi, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a vermesiyle, RP-DYP koalisyon hükümeti sona ermişti. Özipek'in belirttiği gibi (2014), üst düzey askeri bürokrasinin, "irtica ile mücadele" gerekçesiyle hazırladığı ve MGK'nın sivil üyelerine kabul ettirdiği kararlar, Refah-Yol hükümetinin sonunu

hazırlamış, bu durum, ordunun iktidara açıkça el koymadığı, ancak el koyma tehdidi ile siyasete müdahale ettiği ve darbe ortamında yapılacak uygulamaların siviller eliyle yapılmasını beraberinde getirdiğinden, kamuoyunda “postmodern darbe” olarak adlandırılmıştı. Anayasa Mahkemesi Ocak 1998’de, İslam’a dayalı devlet kurma girişimi gerekçesiyle RP’yi kapatmış, Erbakan ve partinin önde gelen bazı üyelerine beş yıl süreyle siyaset yasağı gelmişti (Heper, 2011:294,295).

Sonuçta 28 Şubat postmodern darbesi, halkın dini özgürlüklerine, dolaylı yoldan yapılan bir darbeydi. Söz konusu müdahale ve sonrasında partinin kapatılması, sadece Erbakan değil, ona oy veren kesimlerin de cezalandırılması anlamına gelmekteydi (Ergin, 2006:192). Nebati’ye göre (2014:188, 189), 28 Şubat’la statükocu anlayış kendisini bir nevi güncellemiş, merkezin farklı kimliklere yönelik otoriter tavrı güçlenmiş, jakoben, elitist, vesayetçi damar, kendisini halktan üstün görmüş, siyasetin içi boşaltılmış ve toplum siyasetten uzaklaştırılmıştır. İrtica ile mücadele kapsamında dayatılan toplam 18 maddelik tedbirler paketinin, sadece “temel eğitimin sekiz yıla çıkarılması” dışında, hiçbir maddenin uygulanılmaması, hesapların gerçekte farklı olduğunu göstermekteydi. Üstelik müdahaleyi gerektirecek, ekonomide ne kötü bir gidiş ne de siyasal alanda rejim krizini getirecek somut bir gelişme vardı (Türköne, 2012b:151). Erbakan’ın anti-Batıcı söylem ve eylemleri ve D-8 politikaları, Batı özellikle ABD nezdinde pek hoş karşılanmamıştı. Bulaç’a göre (2009:287), Erbakan’ı 28 Şubat Darbesi’yle iktidardan eden birinci husus, D-8 projesi diğer ise ekonomiyi kamunun ve halkın yararına olmak üzere düzenleyerek, denk bütçe ve havuz sistemini gerçekleştirmesiydi. Zira paradan para kazanan “rantiyeci zümre” bundan büyük rahatsızlık duymuştu. Güngör’ün belirttiği gibi (2005:46,47), Erbakan’ın ılımlı olmayan uzlaşmaz tavrı, fanatik Batı ve İsrail düşmanlığı, milli ve bağımsızlık vurgusundaki ısrarı gibi hususlar, onun ABD ve Batı nezdinde gözden düşmesine neden olmuştu. Dolayısıyla gerek dış dinamikler, gerekse iç vesayetçi unsurlar, Erbakan hükümetinin gitmesi konusunda aynı noktada buluşmaktaydı. Dönemin “kartel medyasının” önemli kesimini elinde tutan işadamlarıyla teşvik, hibe ve özelleştirmelerden önemli rant elde eden “tekelci sermaye” nin işbirliği söz konusuydu. Darbeye neden olarak gösterilen sebeplerse, “kartelci medya” nın bu süreçte attığı manşetlerden ibaretti. Sonuçta, 28 Şubat darbesi de, önceki müdahalelerde olduğu gibi, çözüm üretemeyen parçalanmış bir siyasi tabloyu getirmişti.

4.3.3. Erbakan Politikalarına Yönelik Eleştiri ve Değerlendirme

Türk siyasetinde, Erbakan politikalarına yönelik statükocu çevrelerin getirdiği eleştiri temelde, ülkenin laik rejimini ortadan kaldıracak yönündeki düşünce ve inanca dayanmaktaydı. Gerek 12 Mart'ta gerekse 12 Eylül'de ve son olarak da, 28 Şubat sürecinde, antidemokratik yöntemlerle, Milli Görüş Hareketi'ne son verilmişti. Bunun yanında Refahyol hükümeti döneminde, Erbakan'ın yerleşik vesayet güçleriyle barışık olma adına, "Susurluk Olayı"nın üzerine fazla gitmediği, bu olayı protesto eden "aydınlık için bir dakika karanlık" eylemlerine muhalif tavır takınıp, "fasafiso" veya "gulu gulu dansı" olarak nitelendirmesi eleştirilmekteydi(Gülalp, 2003:106; Aktay, 2011:113). İkincisi Erbakan'ın laikliği zayıflatıcı girişimler olarak görülen, "başörtüsü", "İmam Hatip Okulları" ve "Taksim'e camii inşaatı" gibi söylemleri, gereksiz yere kullanarak, gerilimi artırdığı (Yavuz, 2004:327,593), zira "iktidara geleceğimiz kesindir, bu geçiş tatlı mı olacak tatsız mı, canlı mı olacak cansız mı, kanlı mı olacak kansız mı, yumuşak mı olacak sert mi" sözlerinin, kamuoyunda tepki aldığı belirtilmekteydi (Ergin,2006:168,169). Üçüncüsü, Erbakan'ın özgürlük anlayışının liberal nitelikte tüm kesimlere yönelik olmadığı yönündeydi. Esiroğlu'na göre (2015: 29), Erbakan'ın özgürlük anlayışı temelde düşünce, inanç ve eğitim hakkının önündeki engellerin kaldırılmasıyla sınırlı kalmış, bunun dışındaki farklı özgürlük taleplerine, "medeniyet kodlarımıza aykırı" veya "manevi yönden tahribat" gibi nedenlerle sıcak bakılmamıştı. Bulaç'a göre (2009:203,204) RP, Kürtlerin kimlik talepleri ve bu konudaki mücadelelerine yönelik, ciddi ve tutarlı politikalar geliştirmekten ziyade, "İslam kadeşliği" söylemi dışında somut bir politika geliştirememiş, kısaca bu konuda Kemalist statükonun sınırlarını pek aşmamıştı.

Söz konusu eleştiriler bağlamında genel bir değerlendirme yapacak olursak, her şeyden önce eleştiriler haklı gerekçeye dayansa bile, demokratik yolla iktidara gelen bir hükümetin, antidemokratik yolla iktidardan alınmasının hiçbir gerekçesi veya meşruiyet temeli olmadığı aşikârdır. Erbakan'ın yakın dava arkadaşlarından Abdullah Gül'ün, 28 Şubat dönemine ilişkin değerlendirmesinde, yaşananların kendileri için ders niteliğinde olduğunu, Türkiye gerçeklerini tam olarak okumadıklarından çatışma ve gerilimin arttığını, başbakanlıkta dini otoritelere verilen yemeğin ve Erbakan'ın Libya ziyaretinin doğru olmadığını belirtmesi (Bayramoğlu, 2001:342-344), özeleştiri bağlamında

değerlendirilebilir. Ancak Erbakan'ın, bazı cemaat ve tarikat liderlerini iftar yemeğine daveti, vesayet unsurlarının güçlü olduğu bir dönemde, önemli bir risk faktörü oluştursa da, Cumhuriyetin kuruluşundan beri ötekileştirilen muhafazakâr kesimlerle, sistemin barıştırılması açısından ve cemaatlerin de sivil toplum örgütü olarak görülmesi, siyasetin normalleşmesi açısından önemliydi. Milli Görüş Hareketi'nin temel misyonu, merkez'den dışlanan toplumun dezavantajlı kesiminin temsilciliğini üstlenmek olduğu düşünülürse, söz konusu davranışın yadırganacak bir tarafı olmadığı söylenebilir. Ancak siyasal iktidarın koalisyona dayanması, vesayetçi tüm unsurların siyaseti ve kamuoyunu yönlendirdiği bir dönemde, yapılan bu girişimin sonuçta hükümetin aleyhine işlediği aşikârdır.

Erbakan'ın eleştirel söz veya açıklamalarının, önemli kısmının, 28 Şubat'la işbirliği yapan medyanın çarpıtması olduğu aşikârdır. Arpacı'ya göre (2017:397), Erbakan'ın bazı söylemleri, çarpıtılarak sunulmuş, Susurluk olayı için “fasa fiso”, “siyaset değil cihat yapıyoruz”, “İmam Hatipler arka bahçemizdir” gibi söylemlerin bazıları Erbakan'a ait olmayıp, bazıları da RP aleyhinde kamuoyu oluşturmak için manüplü edilmişti. İslamcı yazar Dilipak (Akit,14.05.2016), basında “topyekün savaş” manşetlerinin atıldığı bir dönemde, ordu ve işbirlikçilerinin, rejimi koruma pahasına gerekirse “binlerce can kaybının yaşanacağı” yönündeki değerlendirmelerine karşı, Erbakan'ın eleştirilere maruz kalan söz konusu konuşmayı yaptığını, “kanlı mı olacak kansız mı” ifadesinin, aslında belirtildiğinin aksine, “kansız ve savaşızsız” geleceğini ima ettiğini belirtmekteydi. Türköne'ye göre (1994:72,73), RP'lilerin ürettiği mesaj ve söylemler üzerinden giderek, “şeriat esasına dayalı bir din devleti” kurmak istediği yönünde sonuç çıkarmak gerçeği yansıtmamakta, parti içindeki lider kadrolarının büyük çoğunluğunun, din eğitimi alan kişilerden ziyade, mühendis ve teknokratlardan oluşması bu ihtimali oldukça zayıflatmaktadır. Kısaca Akdoğan'ın da belirttiği gibi (2010:86,87) RP, verili düzeni eleştirip İslamcı motifler taşıyan bir ideoloji ile hareket etse de, yasalara ve demokratik sistemin ruhuna aykırı davranmamış, devrimci ve radikal düşünce ve hareketlerden uzak durmuş, geleneksel kültür ve tarihselliği demokrasi içinde yaşamaya çalışmıştır. Bunun yanında Erbakan'ın gerek devlete bakış açısı, gerekse özgürlükler konusunda inanç özgürlüğü başta olmak üzere, Kürtler ve diğer etnik gruplara dönük anlayışının, resmi devlet ideolojisiyle örtüşmediği bilinmektedir.

Erbakan'ın düşünce ve anlayışıyla, Türk siyasetine yapmış olduğu en önemli değişimin birincisi, tek parti döneminden beri dışlanan kesimlere sahip çıkıp, onların düşünce ve isteklerini, demokratik yollarla siyasal sürece dahil etmesi, kısaca “Milli Görüş” hareketiyle, 1970’lerden 1990’lara Türk siyasi hayatında, “çevre”nin çıkar ve değerlerini “merkez”e taşıma misyonunu üstlenmesidir. Bulaç’ın belirttiği gibi (2009: 137,138), Türkiye’de itilen, horlanan kendisine konuşma hatta temsil hakkı dahi tanınmak istenmeyen geniş bir kesimin temsilciliğini üstlenen RP, herkesin kendi kimliği ile toplumsal sisteme dâhil olmasının yolunu açmış, zira bu hakkın verilmediği Mısır, Cezayir başta olmak üzere, çoğu İslam ülkelerindeki kesimler, adeta yer altına çekilmeye zorlanarak terörize olmuşlardır. Tuncel ve Yılmaz’ın belirttiği gibi (2017: 2,3), Türkiye’de işleyen piyasa ekonomisinin yerleşmemesi, ekonomik olanın siyasala evrilip, siyaset üzerinden meşruiyet sağlama çabasına yol açtığından, bu durumun devlet-toplum geriliminin önemli bir nedeni olduğu düşünüldüğünde, şiddete başvurmadan, olumsuzluklara karşı tutarlı politikalarla sistem eleştirisi getiren Milli Görüş Hareketi’nin, devlet-toplum gerilimini düşürücü ve siyasal alanın genişlemesine katkı yapıcı olduğu aşikârdır. Kısaca İslam faktörünü bir kimlik olarak sunan Erbakan, Kahraman’ın belirttiği gibi (2007:63), 1990’lı yıllarda Türkiye’de demokrasinin sınırlarının genişletilmesi ve demokratik çoğulculuğun sağlanmasında önemli katkıda bulunmuş, Tanzimat’tan beri yaşanan ekonomik dönüşümle, ekonomik üstünlüğünü yitiren kesimleri, “Anadolu Sermayesi” adı altında ekonomik sisteme dahil ederken, katı laik uygulamalar neticesinde İslami kimliği ile siyasal ve sosyal alanda yok sayılan kitlelerin, sisteme eklenmesini sağlayarak, söz konusu gerilimin azalmasına katkıda bulunmuştur.

İkincisi Erbakan, Kemalist statükocu kesimin sürekli dile getirdiği, “demokratik yollarla iktidara gelerek laik sistemi değiştirip, şeriat düzenini getirerek iktidarı bırakmayacağı” yönündeki söylem ve endişelerin yanında, İslam’la demokrasinin bir arada olamayacağı yönündeki algıyı boşa çıkarmıştır. Diğer İslamcı hareketlerle kıyaslandığında, dinin köktenci bir anlayışla yorumlayan hareketlerden ayrılan Erbakan çizgisinin, İslami kimlik ve Osmanlı geçmişinin resmi olarak kabul edilmesini istemekle birlikte hilafet, saltanat ve imparatorluğun yeniden tesisi yönünde bir niyetin olmadığı gibi, halkın bu yöndeki özlemini siyasal alana aktarmayı başarmıştır (Karpaz, 2009:193). Erbakan, kurmuş olduğu siyasal partilerin, her defasında kapatılmış olmasına rağmen,

hiçbir zaman demokratik meşru zeminden ayrılmadan, siyasetten ümidini kesmeden, mevcut sorunları, siyasal zeminde çözmeye çalışmış zira liderliğini üstlendiği kitleleri, demokratik sistem içinde tutarak onları radikal ve anarşik eğilimlerden uzak tutarak, siyasal ve sosyal barışın sağlanmasında ve demokrasinin bu anlamda yerleşmesinde önemli katkıları olmuştur (Baharçiçek, vd, 2012:2,10,11). Aslında bu durum, İslamcı düşüncenin de demokratik meşru zeminde siyaset yapabileceğini göstermekteydi. Son olarak Erbakan'ın, Batı emperyalizmine karşı, milli çıkarlar temelindeki dış politika kurgusu, dış politikanın tek yönlü ve Batıcı statükosunda önemli bir kırılmaydı. Emre'nin belirttiği (2002:46,121,130), CHP-MSP Kolasyon hükümeti döneminde, “şahsiyetli dış politika” temelinde, Nihat Erim hükümetine ABD'nin baskıyla uygulattığı haşhaş ekimi yasağının kaldırılmasından, Kıbrıs çıkarmasının yapılmasına kadar, şahsiyetli ve milli çıkar temeli gözetilmişti. İslam ülkelerini içine alan Erbakan'ın D-8 Projesi, Türkiye'nin elini güçlendiren, bölgesel işbirliğini artıran ve yıllardır bölgeyi savaş ve terör kısıncasına sokan gelişmelerin önünü kesebilecek bir proje olarak, Cumhuriyet kurulduğundan beri, “sırtını Doğu'ya, yüzünü Batı'ya dönen” Cumhuriyetin dış politik statükosu, tersine döndürmüştür.

Kısaca Erbakan'ın İslamcı siyaseti, demokratik meşru yollarla siyasal alana taşınması, “Milli Görüş” ve “Adil Düzen” söylemleriyle, modernleşmenin taklitçi Batılılaşmayla değil, kendi tarih ve kültürel değerlerimizle söz konusu olabileceğini ortaya atması, kutsal devlet anlayışını kırarak, devlete yönelik, “vatandaşa hizmet eden garson devlet” anlayışı, demokrasi ve özgürlüklere yönelik düşüncesi, Kürt Sorununda, bölge sorununun çözülmediği için, terörün kendisine zemin bulduğunu, milliyetçi, ırkçı ve asimilasyoncu politikaların bunu beslediğini belirtmesi önemlidir. Erbakan'la birlikte, Ersoy'un belirttiği gibi (2015:58), kendi toplum ve tarihi ile kavgalı olmayan bir anlayışın, toplumsal dinamikleri daha kolay harekete geçirebileceği gerçeğinden hareketle, değişim politikalarının daha kalıcı olacağı görülmüştür. Bulaç'ın belirttiği gibi (2009:263,264) Erbakan, Adil Düzen söylemiyle bozulan gelir dağılımının ve ülke ekonomisinin düzeleceği yönündeki somut projeleriyle umut ışığı olmuş, din gelenek ve tarih temelinde, yeni bir toplum inşasıyla patlama noktasına gelen kimlik krizine çözüm yolu göstermiş, küreselleşme ve bölgesel entegrasyonların hız kazandığı bir dönemde, “şahsiyetli dış politika” söylemiyle, tek yönlü dış politikadan ülkenin bölgedeki elini güçlendirecek bölgesel işbirliği politikalarına önyak olmuştur.

4.4. Türkiye’de Değişimin Restorasyonu: Erdoğan Dönemi Politikaları

Türkiye’de gerek 1960 ve 70’lerde, gerekse 1990’lardaki koalisyon hükümetleri dönemleri, siyasetin tamamen tıkanıdığı ve sorunlara çözüm üretmediği dönemler olmuştur. Ekonomik sorunların ve krizlerin yaşandığı bu dönemlerde, ordunun darbe veya muhtıralarla, siyasetin belirleyici bir aktörü olduğu bir gerçektir. Hakyemez’in belirttiği gibi (2012:17), tek parti iktidarları dönemi, siyasi açıdan önemli hamlelerin yapıldığı, önemli değişim politikalarının uygulandığı dönemlerdir. Mesela Erdoğan dönemi, Türk siyasetinde Özal dönemiyle başlayan özgürlüklerin, önemli ölçüde hayata geçirildiği bir dönemdir. Müslüman kimliklerin yer aldığı ve kendisini “muhafazakâr demokrat” olarak tanımlayan Erdoğan hareketi, 28 Şubat süreciyle pekişen vesayet anlayışını akamete uğratmıştır (Kurtoğlu, 2004:215). Önceki dönemlerde, Kemalist devlet kimliğini sürekli canlı tutan MGK, Genel Kurmay, merkezîyetçi bürokratik yapılar, koydukları ilkelerden sapmaları düzelterip, Kemalist düşüncüyü sürekli restore etseler de (Çalış, 2001:32,33), AK Parti/AKP dönemiyle birlikte bu yöndeki kırılmış, Cumhuriyetin kuruluşundan beri Türk siyasi ve ekonomisinde belirleyicilik kazanan bu kesim, artık etkinliğini yitirmeye başlamıştır.

Türk siyasetinde 28 Şubat darbesinin belki de en dolaysız sonucu, İslami kesim ve onların siyasi temsilcilerinin, kendilerini insan hakları, demokrasi, hukuk devleti söylemleriyle yeniden tanımlamaları ve bunun ancak AB ile bütünleşme süreciyle hayata geçebileceği yönündeki düşüncelerin yaygınlaşmasıydı. Ekonomik açıdan liberal değerlerle barışık muhafazakâr Anadolu burjuvazisi, dinsel hürriyetlerin ancak AB hukuku içinde gerçekleşebileceğini düşünmekteydiler (Yavuz, 2008:336). Ekonomideki liberalleşme ve Özal dönemindeki büyümeyle güçlenen dinamik Anadolu girişimcilerin talepleri, siyasi alanın genişletilmesini getirecek kontrol edilemeyen kitle iletişim alanları gibi oluşturduğu söylemsel alanlarda bilinçlenmenin gelişmesine katkıda bulunmuş (Yavuz, 2001:36,37), böylece demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi Avrupa değerleriyle, ekonomide serbest piyasa uygulamaları, yenileşmenin önemli unsurlarını teşkil etmeye başlamıştı. Söz konusu gelişmelerin siyasal alandaki adresi, artık AK Parti ve kurucusu Erdoğan olmuştu.

AK Parti’nin kuruluş temeli, aslında geçmişte yaşanan tecrübelerle dayanmaktaydı. RP’ye oy veren İslami kesim, gerek Erbakan’ın önceden kurmuş olduğu partilerin,

gerekse RP'nin ve onun devamı olan FP'nin kapatılmış olmasının getirmiş olduğu baskılar neticesinde, daha düşük profildeki bir siyasal İslam anlayışı ve daha liberal bir siyasi çizgiye yönelerek, sistemle birlikte yaşamının kaçınılmaz olduğunu görmüşlerdi. Her seferinde sistem tarafından itilen söylem yerine, sistemle barışık bir söylem geliştirme ihtiyacı belirtmişti (Baharçipek vd, 2012:9). RP dönemi sonrası ortaya çıkan zemin kaybetme hali, dinin zarar görmesi duygusu bir deneyim olarak İslami kesimde, “farklılaşarak var olma” yönünde önemli bir dinamizm katmış (Bayramoğlu, 2006:37), kendileri değişim ve dönüşüm geçirdiği gibi, Türk siyasetini de dönüştüren önemli aktörler olarak ortaya çıkmıştı.

AK Parti, kuruluşuna müteakip 15 ay sonra iktidara gelişı bakımından benzeri fazla bulunmayan bir siyasi parti niteliğindediydi (Timur, 2015:18). 2002'deki seçime giren sekiz partiden, sadece ikisi yüzde 10 barajını aşarak meclise girebilmişti. Seçimde kullanılan oyların yüzde 34,2'siyle 550 sandalyenin 363'ünü AK Parti'nin almış olması, kendisinden önce takip edilen, otoriter politikaların, halk tarafından reddedildiğini göstermekteydi. AK Parti'ye oy verenler; ekonomik yönden liberal, sosyolojik yönden de muhafazakâr olan Müslüman kesimi, ANAP ve DYP'nin temsil ettiği merkez-sağ ve MHP'nin temsil ettiği milliyetçi kesimlerdi (Yavuz, 2008: 346-349). 1999 seçimleriyle karşılaştırıldığında, FP'ye oy verenlerin yüzde 69'nun, MHP'ye oy verenlerin yüzde 38'nin, ANAP'a oy verenlerin yüzde 28'inin, DYP'ye oy verenlerin yüzde 21'nin, DSP'ye oy verenlerin yüzde 14'ünün, 2002'deki seçimde AK Parti'ye oy verdiği belirtilmekteydi (Dağı, 2010:127). Çulhaoğlu (2010:225), AK Parti'nin mirasçısı ve öncüllerinin; DP, 1970'li yıllardaki Ecevitli CHP, Özal liderliğindeki ANAP olduğunu, zira 1970'li yıllarda “halkçı Ecevit'in” CHP'yi geleneksel devletçi kimliğinden sıyrarak halk kitleleriyle buluşturarak tarihsel yanlıştan döndüğünü belirtmekteydi. Koray'ın belirttiği gibi (2015:31), 1980'lerden sonra büyüyen sosyo-ekonomik sorunlarla birlikte artan istikrarsızlık ve İslam burjuvazisinin yükselişı, vakıf, dernek, tarikat ve cemaatler aracılığı ile toplumla kurulan bağların, AK Parti iktidarında önemli payı vardır. AK Parti'ye oy verenlerin, İslamcı siyaset ve söylemden ziyade, tüm kesimlerin demokratik temsilini öne alan, hizmet ve çözüm odaklı bir siyasete oy verdiğini söylenebilir.

AK Parti'nin, 2002'deki seçimlerde tek başına iktidara gelmesinde, önceki koalisyon hükümetleri döneminde yaşanan siyasal ve ekonomik problemlerin, özellikle 1999-2002 yılları arasında iktidarda bulunan üçlü koalisyon hükümeti dönemlerinde yaşanan ekonomik ve siyasi krizin etkisi aşikârdı (Koç, 2011:4). Oğuzlu'ya göre (2014: 315), yeni kurulan partinin, denenmemiş olmasından kaynaklanan bir “çekim merkezi olması” söz konusuydu. Akdoğan'a göre (2010:63) AK Parti, koalisyon iktidarlarıyla yıpranan siyaset kurumu, yolsuzluklar ve kötü yönetim sonucu ortaya çıkan ekonomik kriz, 28 Şubat süreci sonrasında hayatın her alanına yapılan müdahalenin getirdiği gerilimler ve buna çare bulamayan siyaset kurumunun etkisini ve güvenilirliğini yitirmesinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Kısaca AK Parti, siyasal, ekonomik ve sosyal alandaki problemlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan tepkiselliğin ve beklentilerin yönlendirdiği bir siyasal yapı olarak ortaya çıkmıştı.

Siyasi ve ekonomik anlamda “çevre”yi temsil ettiği izlenimini veren AK Parti, ekonomide liberal politikaları benimsemiş, liberalleşmeyi “yeniden dağıtımçı” bir sosyal politikayla birleştirmiş, 28 Şubat aktörlerinin tasfiye etmeye çalıştığı ve büyük sermayenin dışındaki Anadolu sermayesinin önünü açarak onların desteğini almayı başarmıştır. AK Parti, Cumhuriyetin seçkin zümrelerinin kendisine ait olarak gördüğü, ülkenin maddi değer, kurum, statü ve makamlarından mahrum olan, toplumun geri kalan dezavantajlı çoğunluğun temsilcisi olarak ortaya çıkmıştır (Özipek, 2014:675). Bayramoğlu'na göre (2006:221) AK Parti, geleneksel İslami kesimlere yakın durmakla birlikte taşralı, varoşlu, orta ve alt sınıf kesimler açısından önemli ölçüde “şemsiye parti” rolü üstlenmiş, siyasi tavır ve dindar hayat bakımından da yönlendirici eğilim ve yeniden oluşturucu bir işlev görmüştür. Akdoğan'a göre (2010:64), 2002 seçimlerindeki başarı, İslamcılığın başarısından ziyade, çıkarları birbirinden farklı çok geniş bir sosyolojik tabanın verdiği desteğin önemi büyüktü. AK Parti'nin sadece İslamcı kesimin değil, merkez siyasetinden mağdur olan tüm kesimlerin temsilcisi olarak ortaya çıkması, onun meşruiyet temelini daha geniş olmasını sağlamıştır. Kısaca Doğanay'ın da belirttiği gibi (2007:73), Cumhuriyetin temel ilkeleriyle barışık olduğunu aynı zamanda serbest piyasa ekonomisi ve dünya ile rekabetçi bir iktisadi anlayışı benimseyen AK Parti çizgisi, Türkiye'de muhafazakârlık ve liberalliği birbirine ekleyen Özal geleneğinin devamı niteliğindedir. Erdoğan da yapmış olduğu birçok konu ve açıklamada, Menderes ve Özal çizgisini örnek aldığı görülmektedir.

Erdoğan döneminin temel niteliği, 2002 yılından günümüze kadarki süreçte, arka arkaya yapılan tüm genel seçimleri birinci parti olarak tamamlaması ve tek başına iktidarını sürdürmesidir. Türk siyasi tarihindeki alışıldık olarak bilinen, hükümetlerin iktidardayken yıpranması ve bu durumun seçmen gözünde ortaya çıkabilecek yeni alternatifleri denemesi durumu, AK Parti'yle geçerliliğini yitirmişti (Oğuzlu, 2014: 342,343). AK Parti'nin, 2007'deki seçimlerde yüzde 46, 2011 seçimlerinde yüzde 50 olmasıyla meclisteki güçlü temsili, halkın teveccühünü kazandığını gösterirken, hükümetin ekonomik, mali ve sosyal politikalar konusunda ve özellikle demokratikleşme konularında, önemli reformları hayata geçirmesinde fırsat sağlamıştı (Hakyemez, 2012:18). AK Parti'nin temel başarısı; ekonomi alanında, vesayetle mücadelede, Türkiye'ye dışarda büyük sorunlar açan Kıbrıs meselesi ve içerde terör sorununu beraberinde getiren, Kürt meselesine getirmiş olduğu çözüm odaklı değişimci çizgisine dayanmaktaydı. Erdoğan'ı iktidara taşıyan ve iktidarda da uzun süre kalıcı olmasını sağlayan ana taşıyıcı ögenin, 2001 ekonomik kriziyle dibe vuran ekonomiyi yönetebilir hale getirmiydi. Erdoğan'ın Kürt meselesine getirmiş olduğu farklı bakış, şiddetin sona ermesi ve müzakerenin temele alınması, her ne kadar sonuçta somut başarı getirmese de, bu konudaki tabuların yıkılmasında etkili olmuştu (Uslu, 2015:8,9). Kısaca Ulugay'ın belirttiği gibi (2008:16,17), 2002 yılından beri tüm seçimlerde tek başına iktidar olan AK Partililer, ülkedeki güç dengelerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşundan beri, ülkenin geleceğini belirleme hakkını kendisinde bulan ve "bu ülke bizden sorulur" anlayışıyla yetişmiş, "laik iktidar bloku" artık bu durumun geçerli olmadığını görmüş, statükoyu dönüştüren politikalar, sandıkta destek olarak kendisini göstermiş ve sonraki değişim politikaları konusunda da, öz güveni ve cesareti artırmıştı.

Erdoğan hükümetlerinin üç dönemdir tek başına siyasal iktidarı kullanması, "merkez-çevre" nitelendirmesine de farklılık getirmişti. Tuncel ve Gündoğmuş'a göre (2012:139), siyasal yapının çözümlemesinde kullanılan söz konusu ayrışma, 1950'de DP'nin, 1983'te ANAP'ın, 1996'da RP'nin iktidarıyla önemli değişimler getirse de, asıl dönüşüm, 2002'den sonra AK Parti iktidarıyla söz konusuydu. Çevre unsurlarının piyasa koşullarında güçlenmesi, uluslararası sistemin önemli desteği, 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve 2010 Anayasa değişikliğinin getirdiği hususlar, "çevre"nin, "merkez"e kalıcı yerleştiğini göstermekteydi. Kasım 2015 seçimleriyle tek

başına iktidarı garanti eden AK Parti’li hükümet sözcüsü, AK Parti’nin, hem siyasetin hem de toplumsal merkezin yegâne ve tek temsilcisi olduklarını belirtmekteydi (Milliyet, 02.11.2015). Tepe’ye göre (2010:147), AK Parti’nin uzun süreli iktidarı, merkez’le çevre’nin çatışmasından ziyade, iç içe geçerek her birinin bu süreçte çözümlenerek değişmesini getirmiştir. Küresel etkenler ve sosyo-ekonomik değişiklikler, devletin her alandaki etkinliğinin sınırlandırmış, ekonomik ve siyasi ittifaklar yeniden düzenlenmiş, bu süreçte geleneksel kitleler, kendilerini daha etkili bir siyasi güce dönüştürürken, laik kurum ve politikaları kontrol eden alanların değişmesi, merkez denilen alana olan giriş noktalarını kolaylaştırmış veya çoğaltmıştır. Yılmaz’a göre (2005:605), AK Parti’yle birlikte Anadolu sermayesi, siyasal İslam geleneği tersine, serbest piyasa mantığını içselleştirmiş, İslam-iktisat arasındaki ilişkilerin, verimlilik üzerine temellendirilmesiyle ekonomik alt yapıda, eğitim kurumları ve medya gibi alanlarda kurduğu etkinlik ve devletin bürokratik yapısına yerleştirdiği kendi üyeleriyle de, üst yapıda “hegemon” bir aktör olarak, çevre’den merkez’e yerleşmeye başlamıştır. AK Parti’nin, toplumun merkezini temsil etme iddiası, muhafazakâr demokrat çizgisiyle uyumlu olsa da, son zamanlardaki milliyetçi-muhafazakâr söylemdeki artış, siyasal merkezi temsil edip etmeyeceği yönündeki kuşkuları artırmaktaydı.

Erdoğan hükümetlerinde, en zor ve sıkıntılı dönemin, “ustalık dönemi” olarak nitelendirilen ve 2011 seçimleri sonrası üçüncü hükümet dönemiyle başladığı söylenebilir. Bu dönemle birlikte hükümetin otoriter politikalar takip etmeye başladığı, bireysel ve basın özgürlüklerine aykırı davrandığı, AB üyelik sürecinde açılmayan fasılların da etkili olduğu üyelik dinamizminin yitirildiği yönündeki eleştirilere, bir de cemaat-hükümet çatışması eklenmişti. Kocabaş’ın belirttiği gibi (2016:412), “17-25 Aralık Operasyonu” olarak bilinen gelişme, Gülen Cemaati ile AK Parti arasındaki bozulan ilişkiler sonucu, cemaatin emniyet ve yargıya sızdırdığı kişileri kullanarak, bir kısım AK Partili üst düzey bakan ve yöneticilerin rüşvet ve yolsuzluk olaylarına karıştığı gerekçesiyle, hükümetin istifa ettirilmesi amacıyla yönelik bir operasyondur. Erdoğan, bunun “yolsuzluk ve rüşvet operasyonu” değil, kendisi ve partisinin tasfiyesine yönelik bir girişim olduğunu, Türkiye’nin bölgesinde söz sahibi ve güçlü bir ülke olmasını hazmedemeyen güçlerin, cemaatçi unsurları kullanarak, gerçekleştirmeye çalıştığı bir operasyon olduğunu belirtmişti. Erdoğan hükümetleri dönemi, Ağustos 2014’te yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, Erdoğan’ın Cumhurbaşkanı

seçilmesiyle son bulmuştu. Seçimde yüzde 51,79 oranında oy alan Erdoğan, “çatı aday” olarak adlandırılan CHP ve MHP adayı Ekmeleddin İhsanoğlu ve HDP adayı Selahaddin Demirtaş’ın aldığı oy oranlarının toplamından daha fazla oy almıştı (YSK, 2014). Arapça ve İslam bilgisi nedeniyle geleneksel muhafazakâr kesimin desteğinin alınacağı düşüncesiyle aday gösterilen İhsanoğlu, almış olduğu yüzde 38,4 oy oranıyla beklenen başarıyı kazanamamıştı. Zira siyaset dışı bir isim üzerinde mutabık kalınarak seçilen Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer imgesinin, seçmenler nezdinde olumlu karşılık bulduğu söylenemez.

Erdoğan’ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle, Ahmet Davutoğlu’nun AK Parti Genel Başkanı ve Başbakan olmasıyla iki seçim dönemi geçirmiş, birincisi 7 Haziran 2015’te yapılan seçimlerde, almış olduğu yüzde 40,87 oy oranıyla (YSK, 2015), ilk defa 2002’den beri girdiği üç genel seçimlerden, tek başına iktidar olarak çıkma başarısını kaybetmişti. Yapılan koalisyon görüşmelerinde, MHP koalisyona olumlu yanıt vermezken, CHP ile yapılan görüşmelerin uzaması, hükümetin kurulması ile ilgili anayasal süreyi aştığından, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından meclis feshedilip yeniden seçimlere gidilmişti. 1 Kasım 2015’te yapılan genel seçimlerde, Davutoğlu liderliğindeki AK Parti, yüzde 49.5 oyla toplam 317 sandalye kazanarak (YSK, 2015), yeniden tek başına hükümeti kurma görevini elde etmişti.

AK Parti’nin, bu kadar kısa süre içinde oyunu yeniden bu kadar artırabilmesi dikkat çekiciydi. Bu konuda Serkan Demirtaş (Radikal, 03.11.2015), iki seçim süreci arasındaki farka işaret ederek, 7 Haziran seçimlerinin olağan bir ortamda, dört senelik Meclis’in görev süresinin sona ermesi üzerine tamamen doğal koşullarda, 1 Kasım erken seçimlerinin ise, “olağanüstü” hatta “olağandışı” siyasi koşullar çerçevesinde yapıldığını belirtmekteydi. 7 Haziran seçimlerinde; Çözüm Süreci ve bununla ilgili olduğu bilinen, “Dolmabahçe mutabakatının”, Erdoğan’ın karşı çıkışına rağmen, AK Parti’nin aleyhine işlediği görülmüştü. Hükümetin HDP üzerinden PKK’ya taviz verdiğini iddia eden MHP’nin, oylarını yüzde 16,5’a kadar çıkarabildiği, HDP’nin ise aldığı yüzde 13,1 oyla, ilk kez seçim barajını parti olarak aşmayı başardığı görülmüştü (YSK, 2015). Söz konusu tabloda, AK Parti’nin oy kaybettiği zira bu durumun, çözüm sürecinden kaynaklandığı ve milliyetçi oyların MHP’ye gittiği düşüncesinden hareketle, Kasım seçimlerinde kaybedilen oyların yeniden kazanılması için, Çözüm Süreci’nin

feda edildiği yönünde algı oluşmuştu. Bu konuda HDP'nin Hendek siyaseti ve terör örgütünün Suruç'taki bombalı eylemi ve silahlı eylem faaliyetlerini devam ettirmesinin de etkili olduğu aşikârdır. Sonuçta Çözüm Süreci'nin fiili olarak sona ermesinden sonra, artan terör ve şiddet eylemleri, kamuoyunda genel bir korku havasının doğmasına neden olmuştu. Suruç'ta başlayan Ankara'da tavan yapan PKK ve DEAŞ terörizmi; PKK'nın terörist eylemlerinde verilen onlarca şehidin tüm Anadolu'da yarattığı derin acı ve üzüntü, toplum psikolojini olumsuz etkilemişti. Aslında PKK'nın "Çözüm Sürecine" yönelik darbesi, 2014 Temmuz'unda ateşkese son verip, silahlı mücadeleye yeniden başlamasıyla gerçekleşmişti (Kocabaş, 2016:414). Türkiye'nin Suriye politikasının getirdiği açmaz ve ülkedeki terör eylemlerine Batı'nın sessiz kalması, olağanüstü koşullarda, olabilecek bir koalisyon hükümetinin getirebileceği sıkıntılar, Türk halkının sağduyusu ile hareket etmesine yol açmıştı.

Türk siyasetinde yaşanan olağanüstü gelişmeler, bir yanda AK Parti içinde yaşananlarla birlikte, ülke siyasetini de etkileyecek derecede karmaşık bir hal almaya başlamıştı. Mayıs 2016'da gerçekleştirilen AK Parti 2. Olağanüstü Kongresine tek aday olarak katılan, Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanı Binali Yıldırım, AK Parti Genel Başkanı seçilmişti. Halkın oyuyla seçilmiş Başbakan Davutoğlu'nun, hükümet veya siyasi kriz yaşanmadan ve olağanüstü kongrede aday olmadan görevini bırakmış olması, Türk siyasetinde, Atatürk dönemi hariç, ilk defa yaşanan bir durumdu. Davutoğlu'nun görevi bırakmasında, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın etkili olduğu, zira Davutoğlu'nun, kongrede "zaferle çıkmış bir seçim sonrası bu kongrede karşınıza çıkmak benim arzum değildi" şeklindeki ifadesi ve "olağanüstü kongre kararı alıp görevi devretme kararımın nedeni, AK Parti hareketinin zarar görmesi endişemdir" şeklinde yorumu (www.ntv.com.tr, 23.05.2016), söz konusu düşünceleri doğrular nitelikteydi. Siyasi ve güvenlik açısından oldukça sıkıntılı geçen 2015 yılında, Rus savaş uçağının Türk hava sahası ihlali gerekçesiyle düşürülmesi ve iki ülke ilişkilerinin gerginliğin hat safhaya ulaşmasıyla zor döneme girilirken, 15 Temmuz 2016'da gerçekleştirilen darbe girişimi, sadece hükümeti değil, ülkeyi de büyük bir kaosun eşiğine getirmişti. Cumhurbaşkanlığı Kurumsal İletişim Başkanlığı (CKİB), 15 Temmuz kalkışmasının, söz konusu tarihte, takriben saat 22:00'da başlayıp ertesi gün 20:00'larda sona eren ve 22 saat süren bir girişim olduğunu, TSK içinde yapılanan, Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) olarak da adlandırılan bir kısım Gülen Cemaati üyeleri

tarafından gerçekleştirildiğini belirtmekteydi (CKİB, 2016:4-7). Darbe çok kısa sürede, gerek siyasal iktidarın kararlı duruşu, gerekse halkın sokaklara dökülerek darbeye karşı durmasının yanında, muhalefet partileri, sivil toplum kuruluşları ve medyanın, darbe karşıtı tavrı nedeniyle kısa sürde bastırılmıştı. Darbe kalkışması sonrasında hükümet, “Olağanüstü Hal” ilan edip, KHK’lerle darbeye karışanların ve FETÖ üyelerinin, kamu kurumları ve özel sektör uzantılarının tutuklanıp yargılanmasını sağlarken, diğer yanda ülkedeki terör olayları ve patlayan bombaların kaynağı olarak görülen Suriye’nin kuzeyine, TSK operasyon başlatmak durumunda kalmıştı. Sonuçta AK Parti’nin, 2002’de başlayan statükoyu değiştiren başarılı hükümetler döneminin, artık geride kaldığı, otoriterleşmenin bariz bir şekilde görülmeye başladığı yönünde eleştiri ve değerlendirmeler yapılmaya başlamıştı. Bu süreçte başta ABD olmak üzere, AB ile ilişkileri kırılma noktasına gelmiş, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (AKPM), Türkiye’nin, 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında; olağanüstü hal uygulamaları, basın ve ifade özgürlüğü ve yargı bağımsızlığı konusunda verdiği sözleri yerine getirmediğini belirterek, Türkiye’nin yeniden siyasi denetime alınmasına karar vermiş, böylece Türkiye, siyasi denetimden çıkarılıp, tekrar denetime tabi tutulan ilk ülke olmuştu (Milliyet,26.04.2017). Çalışmanın bu bölümünde, Türk siyasetinde önemli değişim ve dönüşümü getiren, zira önemli vesayet unsurlarını ortadan kaldıran, başta ekonomik sorunlar olmak üzere, Kürt sorunu, başörtüsü sorunu gibi, Türk siyasetine yıllardır kan kaybettiren ve konuşulması dahi tabu sayılan sorunlarda, değişim iradesini ortaya koyan ve önemli bir bölümünü de değiştiren, Erdoğan dönemi değişim politikaları incelenecek, aynı zamanda Erdoğan politikalarına yönelik eleştiri değerlendirme yapılarak değişim politikalarının amacına ulaşip ulaşılmadığı irdelenecektir.

4.4.1. Erdoğan Değişiminin Düşünce Boyutu

AK Parti kurucuları, Milli Görüş çizgisinden koştuklarını belirterek, kendilerine yeni bir meşruiyet zemini sağlamış, kendi içinde önemli derecede dönüşüm geçirmişti. AK Parti, siyasi kimliğini “muhafazakâr demokrat” olarak tanımlayarak, İslamcı veya etnik kökene dayalı partilerden ayrı, merkezde yoğunlaşan ve genel seçmen tercihlerine hitap ederek, seçmen tabanını yaygınlaştırmayı amaçlayan bir “kitle partisi” hüviyetine bürünmeyi uygun görmüştü (Doğanay, 2007:68). Dağı’ya göre (2010:129) Erdoğan, dini yönelimli politikayı reddederek, Kemalist-laikçi eleştirilere karşı çıkmak istemekte,

bunun yerine “ortalama” Türk vatandaşının muhafazakâr partisi olduğunu belirtmekteydi. Bayramoğlu’na göre (2006:24-26), siyaseti değiştirmek amacıyla yola çıkan Erdoğan’ın, toplum nezdindeki kabul edilebilir iki temel özelliğinden birincisi, “dindarlık” olup, her ne kadar İslamcı siyaseti temel almasa da, onun kişisel olarak dindar bir siyasetçi olması, toplumun önemli kesimine “dindaş yakınlığı” imajı vermişti. İkincisi “sosyolojik yakınlık” bağlamında onu halkın içinden gelen, bir nevi “mahallenin çocuğu” olarak algılanmasına yol açan dürüstlük, şevkat, aile düzeni, hak ve adalet, boyun eğmeme ve sahicilik özellikleriydi. Kısaca Yavuz’un da belirttiği gibi (2010:7), Erdoğan’ın değişim hareketinin temeli, onun kişisel özellikleri ve farklı siyasi çizgi tercihinin yanında, AB üyeliği ve Özal’dan beri devam edegelen neo-liberal ekonomik dönüşüme ayak uyduran bir Anadolu burjuvazisinin iyice kök salmış olmasına dayanmaktaydı.

4.4.1.1. Erdoğan Hareketinin Kendi İçindeki Değişimi

Türk siyasetinde değişimin öznesi olan Erdoğan hareketi, değişimi öncelikle kendi içinde başlatmış, “Milli Görüş gömleğini çıkardıklarını” belirterek bunu “değişim” ve “gelişme” olarak nitelendirmiştir. Erdoğan’ın değişim/gelişim çizgisi, İslamcı siyasetten veya Milli Görüş çizgisinden kopup, “muhafazakâr demokrat” olarak nitelendirdikleri, Batı’yı ve onun liberal değerlerini reddetmedikleri, aynı zamanda geleneksel ve dinsele de sahip çıktıkları bir yöne doğru evrilmişti. Çınar’a göre (2005:92), FP’nin siyasetleştirilmiş hali, salt sindirilmişlikle alakalı olmayıp, geleneksel tarzla siyaset yapma ve değişmeme ısrarının bir sonucu olarak okunabilir. Zira siyasetteki boşluğu dolduracak tarz, kitlelere umut veren, toplum ve siyaset arasındaki bağları yeniden kuran insan hakları, özgürlükler ve çoğulculuk perspektifinde, projeler üreten bir yapıya ihtiyaç vardı. Erdoğan ve arkadaşlarının, kendilerini, “yenilikçi” olarak nitelendirilen bir misyonla, önce İslamcı siyaset çizgisini değiştirmesi sonra da, muhafazakâr demokrat olarak isimlendirdikleri daha kapsayıcı bir çizgiyle yoluna devam edeceklerini belirtmeleri, değişimin altyapsını teşkil etmişti.

4.4.1.1.1. Milli Görüşte “Gelenekçi- Yenilikçi” Ayrışması

Refah Partisi, 28 Şubat sürecinden sonra, Ocak 1998’de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmış, Erbakan başta olmak üzere, partinin önde gelen bazı yöneticilerine siyasi yasak getirilmişti. Erbakan ve arkadaşları, Aralık 1997’de

kurdukları Fazilet Partisi (FP)'ne, RP'nin kapatılmasıyla geçmişti. FP'nin lideri Recai Kutan, demokratikleşme ve sivilleşme konularını söyleminin merkezine oturtmuştu (Çakır, 2004:571,572). FP, önceki söylemin aksine, "Adil Düzen" hatta "İslamcılık" söylemini ikinci plana alarak, küresel düzeyde yaygın hale gelen, "insan hakları" ve "liberal demokrasi" yönünde açıklamalar yapmaktaydı (Gülalp: 2003:13). Çaha'ya göre (2007:148) FP'nin, Batı'yla bütünleşmeye sıcak bakan, liberal ekonomiyi benimseyen, demokratik hukuk devletini savunan bir anlayış ve söylem geliştirmesinin, stratejik bir nedene mi dayandığı veya dünyayı saran küresel değerlerden gerçekten etkilenip etkilenmediği konusu tartışmalıydı. Dağı'ya göre (2001:135) FP, AB'yi "Hıristiyan birlik" olarak niteleyen ve Türkiye'nin bu birliğe katılımını şiddetle eleştiren RP'nin mirasçısıydı. FP'nin bu şekilde bir söylem ve politika değişikliğinin altında, kendilerine siyasi alanda bir "varlık alanı" oluşturma düşüncesi vardı. Ulagay'ın belirttiği gibi (2008:36), Milli Görüş hareketi, her ne kadar İslamcı söylemlerini ikinci plana atmış olsa da, söz konusu hareketi muhafaza eden "gelenekçiler" ve ondan tamamen ayrılmayı düşünen "yenilikçiler" şeklinde kırılmalar yaşamaya başlamış bu durum, 1997'deki "postmodern" darbenin getirdiği sonuçtu. Her ne kadar insan hakları ve evrensel değerlerden dem vursa da, Erbakan'ın desteklediği, FP içindeki ve sonradan Saadet Partisi (SP)'yi kuran kadrolar "gelenekçi" çizgiyi, Erdoğan liderliğinde kurulacak olan AK Parti, "yenilikçi" çizgiyi temsil etmekteydi.

Yenilikçilerle gelenekçiler arasındaki en temel ayrım, gelenekçilerin RP'yi ideolojik bir kadro partisi kimliğinde tutmak istemesine karşın, yenilikçilerin, omurgalı bir kitle partisine dönüştürmek istemesine dayanmaktaydı (Çakır, 2004:549). Sarıbay'a göre (2012:48,49), Erdoğan ve arkadaşları, kendilerini "Milli Görüş" gibi, tek bir ideolojik çerçeveye sıkıştırmak istememiş, toplumsal tahayyülde demokrasiyi eşitliğe, adalete ve haklara muadil kılan, kapsayıcı bir ideolojik imajı yerleştirmeye çalışmış ve çok daha fazla kesimlere hitap etmeyi hedeflemişti. Yavuz'a göre (2008:327) yenilikçi kesimin amacı, RP'yi Avrupa'daki "Hıristiyan Demokrat" partilerin çizgisine yakın bir "Müslüman Demokrat" partiye dönüştürmekti. Dağı'ya göre (2010:121-124) AK Parti stratejisinin parametreleri; söyleminde bir kalkan olarak insan hakları ve demokrasiyi benimsemek, demokratik meşruiyet mekanizması olarak kamuoyu desteğini harekete geçirmek ve kendisini meşru siyasal aktör olarak tanıyan, "liberal-demokrat" kesimlerle koalisyon oluşturmaktı. Kısaca Yavuz'un da belirttiği gibi (2010:9) AK Parti, bir kimlik

politikası geliştiren bir parti değil, en iyi hizmeti sunma söylemiyle ortaya çıkmış, ülkenin neo-liberal siyasal ve ekonomik dünya ile bütünleşmesini amaçlayan bir hedefe odaklanan bir örgüttü. Evrensel değerler olarak telakki edilen liberal Batılı değerlerle barışık bir siyaset, içerde ve dışardaki meşruiyet zeminini sağlamlaştırmaktaydı. Bu durum, aynı zamanda 28 Şubat'ın getirdiği bir sonuçu. Yenilikçilerin lideri durumundaki Erdoğan, Milli Görüş geleneğinden gelen bir isim olarak, önceki dönemlerde MNP, MSP Gençlik Kolları Başkanlığı, RP Beyoğlu İlçe Başkanlığı, İstanbul İl Başkanlığı ve 1994 yılında, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığını yürütmüştü (Toros, 2011:183). Erdoğan, belediye başkanlığı döneminde farklı uygulamalarıyla dikkat çeken bir isimdi. Bu konuda Heper (2011:326), kadınların dini eğilimli siyasi partilerde görev almasını Erbakan'dan ziyade, Erdoğan'ın savunduğunu, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı döneminde, içkiyi sadece belediyenin işlettiği işletmelerde yasaklayıp diğer yerlerde serbest bıraktığını, hatta İstanbul'daki tüm kiliselerin bakım ve onarımına ödenek ayırdığını belirtmektedir.

Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediyesi Başkanlığındaki tecrübeleri, onun pragmatik, hizmet odaklı bir siyasetçi olmasında etkili olmuş, siyaseti ideoloji temelli değil, sorunların çözümü odaklı bir faaliyet olarak görmüştü (Dağı, 2010:125). Kocabaş'a göre (2016:254-256), Erdoğan'ın "Milli Görüş" misyonu dışına çıkarak, Batılı demokratik değerleri savunmasını, Morton Abromowitz, Graham Fuller, Roger Shart gibi, diplomatik temsilcilik yapmış, ünlü siyaset ve düşünce kuruluşlarının önde gelen isimleri de desteklemekteydi. Erdoğan, siyasi kariyerinin ilk dönemlerinde, Milli Görüş çizgisine uyumlu olarak, İslami referanslara sık sık başvururken, Batı medeniyet ve kurumlarıyla kavgalı olmuş, Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olmuştur. Ancak ayrışmanın ortaya çıkıp yeni parti kurma sürecinde, kendisinin değiştiğini beyan ederek İslamcı değil, iyi bir dindar olduğunu belirtmiş, İslam temelli bir devletten yana olmadığını ve Türkiye'nin AB üyeliğini, "vazgeçilmez hedef" olarak ifade etmişti (Toros, 2011:183). Erdoğan'ın karizmatik liderlik özelliği, "uzun adam" olarak adlandırılan fizik ve kondisyonu, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı sırasındaki "başarılı performansı", "halkın adamı" olma konusunda avantajlar sağlamıştı (Kocabaş, 2016:364). Erdoğan ve arkadaşları, RP deneyimiyle önemli dersler çıkarmıştı. Seçim kazanmanın Türk siyasetinde iktidar olmaya yetmediğini, mevcut rejimle kavgalı olarak, iktidarını ve meşruiyetini uzun süre devam ettiremeyeceğini, özellikle ekonomi

yönetiminde başarılı olamayan iktidarların, uzun süre kalamayacağını görmüşlerdi (Ulagay, 2008:37). Yenilikçiler, yeni dönemin getirdiği dinamikleri doğru okuyarak, körü körüne bir paradigmaya bağlı kalmanın, siyasi hareketi durağanlaştırdığını, özsel olan değerleri feda etmeden, yeni dinamiklere uyum geliştirmenin ihanet değil, siyasetin doğasına uygun olduğunu savunmaktaydı (Nebati, 2014:198). Güngör'e göre (2005: 9,10,45), AK Parti kurucularından Gül'ün, "dini ağırlıklı siyaset yapmanın, dindarlara ve ülkeye faydası olmadığı" ve Erdoğan'ın "Milli Görüş gömleğini çıkardığı" yönündeki açıklamaları, RP'den geriye kalan acı tecrübeyi ortaya koymuş, "uluslararası konjonktüre" veya "yeni dünya düzeni" ne uygun davranmanın daha faydalı olacağını düşünmüşlerdi. Bunun yanında Uslu'nun belirttiği gibi (2006:51), ABD'nin 11 Eylül 2001'de uğradığı terör saldırıları sonucunda ortaya çıkan derin travma nedeniyle, İslamcı kesimlere veya siyasi oluşumlara tolerans göstermesi mümkün değildi. İslamcı yönetimler radikal tutumlarını bir kenara bırakarak ılımlı yaklaşımlar benimsemek durumundaydı. Erdoğan ve arkadaşlarının, politikalarında dinin rolünün olmayacağı yönündeki düşüncelerini, bu çerçevede değerlendirmek önemlidir.

Sonuçta Milli Görüş içindeki kırılma, parti kongresinde somut gerçekliğe dönüşmüştü. FP'nin, Mayıs 2000 yılındaki kongresinde, ilk defa iki genel başkan adayının çıkması, Milli Görüş hareketindeki kırılmayı gösterirken, seçim sonucu yenilikçilerin adayı Abdullah Gül'ün, az bir farkla parti genel başkanlığını kaybetmesi, gelenekçiler tarafında endişeyle karşılanmıştı. Parti tüzüğü değişikliğinde, 50 kişilik Genel İdare Kurulu'na sadece gelenekçilerin getirilmesi, söz konusu ayrışmayı hızlandırmıştı (Çakır, 2004:574). Tüm bu gelişmeler üzerine, FP'nin Haziran 2001'de kapatılması, parti içindeki ayrışmayı siyasi hayata taşımış, yenilikçi kanadın kurduğu AK Parti, Kasım 2002 seçimleriyle tek başına iktidara gelse de, hareketin lideri durumundaki Erdoğan, Siirt'teki mitingde okuduğu bir şiir¹⁰ nedeniyle siyaseten yasaklı olduğu için seçilmemişti. CHP'nin anayasa değişikliğini kabul ederek, bir milletvekilin

¹⁰ "Minareler süngü, kubbeler miğfer, camiler kışlamız mü'minler asker" mısralarıyla devam eden ve Ziya Gökalp tarafından yazıldığı iddia edilen söz konusu şiir, 1998 yılında TCK'nın 312/2 maddesine göre "halkı din ve ırk farkı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik etmek" suçuyla tehlikeli görülmüş ve Erdoğan hapse mahkûm edilmişti. Ancak Söz konusu şiirin Gökalp'e değil, 1981'de vefat eden Cevat Örneğin'e ait olduğu belirtilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Taner Timur, *AKP'nin Önlenebilir Karşı Devrimi*, Yordam Kitap,2015 ; "Erdoğan'ı yakan mısralar Örneğin", *Hürriyet*, 23.10.2002.

istifasıyla, Siirt'te yapılan ara seçim sonunda, Erdoğan'a milletvekilliği ve parti başkanlığının yolunu açılmıştı (Öymen, 2011:434). Kısaca değişim ve dönüşüm politikalarının öznesi olan AK Parti, işin başında kendi siyasi kimlik ve çizgisini değiştirerek işe koyulmuştu. Dağı'nın belirttiği gibi (2010:125) İslamcı siyaset, kendisini Batı'ya, Batılı değerlere ve Türkiye'nin Batılılaşma çabalarına karşı duruş olarak kendisini konumlandırırsa da, artık Batı'yla bütünleşerek İslami kimliği koruma önemli bir seçenek haline gelmiş, zira AK Parti ve Erdoğan'ın bu hamlesi, hem kendi kimliğinin korunması ve yaşatılması açısından, hemde vesayet unsurlarıyla ancak bu şekilde mücadele edilebileceği düşüncesinden kaynaklanmaktaydı.

4.4.1.1.2. Yeni Siyasi Çizgi: Muhafazakâr Demokratlık

AK Parti lideri Erdoğan'ın ortaya attığı “muhafazakâr demokratlık” çizgisi, siyasi literatürde bildik bir tanımlama değildi. Söz konusu çizginin, İslamcı siyasetten ziyade Özal çizgisi olduğu yönünde yorumlar yapılmaktaydı. Erdoğan'ın, henüz FP saflarındayken, İngiltere'de “küreselleşme globalizm ve farklı kesimleri kucaklama” yönünde konuşmalar yaptığını belirten Çakır (2004:573), onun aslında “ikinci Erbakan değil, Özal olma” yolunda çaba gösterdiğini belirtmekteydi. Muhafazakâr demokrat çizgisi; demokratik, laik, hukuk devleti ve laikliği demokrasinin teminatı ve toplumsal barışın temeli olarak gören bir anlayışa dayanmaktaydı (Akdoğan, 2004a:625). AK Parti'nin düşünce ideoloğu olarak görülen Akdoğan (2004c:228), “muhafazakâr demokrat” olarak belirttikleri çizginin, literatürde bir karşılığının olmadığı yönündeki eleştirilere, “literatür denilen şeyin kapağı mühürlü bir kitap olmadığını”, sürekli gelişen bir olgu ve kendilerinin de buna katkıda bulunacak şeyleri olduğunu belirtmekteydi. Aktay'a göre (2011:163,164), AK Parti'nin ortaya attığı ve siyasi literatürde yeri olmayan bu niteleme, Erdoğan'ın temsil gücü ve karizmatik liderliğiyle birleşerek, daha da anlaşılır ve geçerli hale gelmişti. Erdoğan kişiliği, parti tabanından her düzeydeki örgüt yapısına kadar, güçlü bir tutkal oluşturmakta, partinin tüm sosyolojik tabanına rağmen, hâlâ partiyi ayakta tutan en güçlü etkeni oluşturmaktaydı.

Erdoğan'ın muhafazakar demokratlık anlayışı, aslında muhafazakâr düşüncenin geçirdiği evrimle uyumluydu. Erdoğan'a göre (1998:64), 20. yüzyılın son çeyreğindeki “yeni muhafazakârlık” veya “liberal muhafazakârlık” anlayışı, değişime olumlu yaklaşan ve daha çok liberal görünüme bürünen bir muhafazakârlıktı. Bu düşüncede,

temelde piyasa ekonomisine karşı çıkılmamakla birlikte, onun ahlak üzerindeki olumsuz etkilerinin önlenmesini istenmekteydi. Bireysel özgürlüğe değer vermesi, piyasa ekonomisine ve sınırlı devlete olumlu bakması onu liberal düşünceye yaklaştıran temel unsurlardı. Akdoğan'a göre (2010:60) muhafazakâr düşünce, diğerlerinden farklı olarak, katı ideolojik bir nitelik göstermekten ziyade daha muğlak ve eklektik bir yapıya sahip olmasından dolayı, geniş bir yelpazede ve homojen olmayan bir olgu biçiminde görülebilmektedir. 1980 sonrası gelişim gösteren yeni muhafazakârlık anlayışı da söz konusu ılımlılığı ve eklektik özellikleri bünyesinde taşımaktaydı.

AK Parti'nin yeni çizgisi, içinden geldiği Milli Görüş çizgisinden farklı olarak, İslamcı siyasetin de artık merkeze alınamayacağını göstermekteydi. AK Parti lideri Erdoğan (2004:8), Türk siyasi hayatına hâkim iki farklı siyasi oluşum olduğunu, birincisinin tamamen ideoloji temelinde siyaset yaptığını ve parti olmaktan ziyade, “siyasi cemaat” gibi davrandığını, diğer türün ise tamamen siyasi fikirden yoksun, kendisini rant dağıtan “siyasi şirket” görünümünde olduğunu, kendi hareketlerinin bunları reddettiğini belirtmekteydi. Böylece kendi hareketinin kalıplaşmış ve bir nevi statükoya dönüşmüş siyaset yapma amaç ve düşüncesini değiştirmeyi hedeflediğini ortaya koymaktaydı. AK Parti Hükümeti Programında, anayasada tanımlanan laiklik ilkesinin, din ve vicdan hürriyetine etkinlik kazandıracak dinin, din duygularının veya dince kutsal sayılacak değer ve sembollerin, kişisel çıkar veya nüfuz sağlamak amacıyla istismar edilmesi veya kötüye kullanılmasını önleyecek bir din eğitiminden bahsedilmekteydi (Erdoğan Hükümeti Programı, 2003). AK Parti'nin önde gelen ismi Gül'ün, “dini ağırlıklı siyaset yapmanın, dindar insanlara ve ülkeye faydası olmadığını gördük, siyasi parti bir tebliğ aracı değil hizmet aracıdır” sözleri (Ergin, 2006:213) bu konudaki değişimin gerekliliğinin ifadesiydi. Akdoğan'a göre (Star, 28.05,2013), din ve geleneğin yeri önemli olmakla birlikte, dinin İslamcı siyaseti getirecek bir bağlamda önceliği olduğu söylenemez. AK Parti, RP ile temsil olunan İslamcı siyasi çizgiden, AB ve özelleştirmeler gibi, temel politikalarda özellikle siyaset tarzı, yöntem ve üslubu açısından ayrılmaktaydı. Hale'ye göre (2010:97) Erdoğan'ın İslamcılık ile arasına mesafe koyması, RP ve FP örneklerinde olduğu gibi, AK Parti'nin de, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasının engel olacak bir tanımlamaydı. Tepe'nin belirttiği gibi (2010:160,161), söz konusu çizgi, siyasal faaliyetleri ideolojik temellerden ziyade, güncel demokratik platformlarla gerçekleştirmeyi amaçlayan, geçmiş ve geleneğin

birikimi üzerine, ülke sorunlarına orijinal ve kalıcı çözümler getirmeye çalışan bir anlayışı ifade etmekteydi. Bu anlayışın getirmiş olduğu, daha geniş tabana hitap edebilme kabiliyeti, parti kurucularında farklı kesim ve meslekten üyelerin bulunması, bir yanda kendisine olan desteğin artmasına yol açarak seçimlerin zaferle kazanılmasını getirirken, diğer yandan da Türk siyasetindeki değişiminin önünü açmıştır.

Muhafazâkar demokrat düşüncesiyle ilgili farklı yorumlar yapılmaktaydı, Mango'ya göre (2006:20) AK Parti, laik Cumhuriyete bağlı olduğunu, İslamcı bir parti olarak değerlendirilmemesi gerektiğini, Batı'daki Hıristiyan Demokrat Partileri gibi, ortanın sağında yer almak istediğini belirtmekteydi. Akdoğan'a göre (2010:69) söz konusu çizgi, Batı'nın liberal demokrat veya muhafazakâr demokrat anlayışından farklı bir durumu ifade etmemekte, bu anlayışlar arasında önemli bir ayrışmanın olduğunu söylemek mümkün değildir. Batı'daki muhafazakâr siyaset tarzı, sadece Hıristiyan demokratlar tarafından değil, sağ yelpazedeki değişik partiler tarafından da temsil edilmekteydi. Hale'ye göre (2010:107,109,115), AK Parti'nin muhafazakâr demokrat çizgisi ve Batı'daki Hıristiyan Demokrat çizgileri, liberal değerleri ve bireysel hakları, daha fazla savunsa da, Hıristiyan Demokrat partileri gerektiğinde Hıristiyan değerleri kullanarak çağrı yapabilirken ve statüko yanlısı eğilim gösterebilirken, AK Parti'nin söyleminde İslam'a eşit rol vermesinin mümkün değildi. Dağı da (2010:128,129) AK Parti çizgisini, Hıristiyan demokratlardan esinlenerek, "Müslüman demokrat" şeklinde nitelendirmeye çalışmanın yanlış olduğunu, söz konusu kimliğin, sistem içindeki meşruiyet ve güvenlik sorununu çözmediğini ancak muhafazakâr demokrat kimliğin, partiyi tarihsel ve sosyal bağlama oturttuğunu böylece DP çizgisini temsil etme imkânı sunduğunu vurgulamaktaydı. Erdoğan'ın 2002'de Uluslararası Stratejik Çalışmalar Merkezi'nde yaptığı açıklamalar, partinin siyasi duruşuna ışık tutmaktaydı:

Benim fikirlerim devamlı bir evrim içindedir. Doğal olarak ben de, benden önce gelenlerden derinden etkilendim. Partimiz Türk ulusal varlığının devamının bir ürünüdür. Bazı Batılı gazetelerde ve yayınlarda partim "İslamcı bir parti" ya da "Müslüman demokrat" olarak tanımlanmaktadır. Bu nitelendirmeler doğru değildir. Müslüman veya demokrat olmadığımızdan değil, bu ikisinin farklı bağlamlarda düşünülmesi gerektiğine inanmamızdandır. Türkiye modern değerler sisteminin aktif bir lideri olmak ve böylece dünyaya yeni bir ilham kaynağı olabilecek yeni bir "rönesans" perspektifi sağlamak suretiyle, Müslüman kimliği ile modern değerler arasında bir senteze dayanan kendi siyasal "Magna Carta"sını, daha da ileriye götürmek istemektedir (Tepe, 2010:158).

Erdoğan'ın söz konusu bu açıklaması, hassas bir denge sağlamak bakımından kaygısını ortaya koyarken, muhafazkârlığın ideolojik veya siyasal kaygılara dayanmaktan ziyade, Türkiye'nin kutuplaşmış ideolojik alanında yeni ve güvenli bir alan hazırlama amacıyla yapılan bir “stratejik konum alma” çabasının ürünü olarak değerlendirilebilir (Tepe, 2010:158). Erdoğan, AK Parti'nin “kendi düşünce geleneğinden hareketle, yerli ve köklü değerler sistemini, evrensel standarttaki muhafazakâr siyaset çizgisiyle yeniden üretmek” amacıyla olduğunu, iktidarda “muhafazakâr demokrat” bir partinin, ana muhalefette ise, “sosyal demokrat” bir partinin olmasının önemli olduğunu belirtmekteydi (Hürriyet, 18.03.2003). Muhafazakâr demokratlık, Erdoğan hükümeti programında, siyasetin bir uzlaşma sanatı olarak görüldüğü, toplumsal alandaki farklılığın kabul edilerek, siyasetin taraflarını bu zeminde uzlaşmaya davet ettiklerini, toplumsal ve kültürel çeşitliliğin ve demokratik çoğulculuğun üreteceği tolerans ve hoşgörü zemininde, siyasete renklilik katılacağını, siyasi otoritenin sınırlandırılmasının, muhafazakâr temelli anlayışın, önemli bir temeli olduğu vurgulanmaktaydı (Erdoğan Hükümeti Programı, 2003). Akdoğan'a göre (2004b:16), muhafazakâr demokrat çizginin parametrelerini; toplumsal farklılıkların serbestçe dile getirildiği ve uzlaşma kültürüne dayanan bir siyaset anlayışı, katılımcı demokrasinin söz konusu farklılıkları da içeren bir nitelikte hayata geçirildiği, sınırlandırılmış ve tanımlanmış bir siyasal iktidar anlayışını temel alan dayatmacı, baskıcı, otoriter ve totaliter anlayışla keyfiliğe ve hukuksuzluğa olanak tanımayan, halk egemenliğine dayalı siyasal meşruiyeti ve anayasal-evrensel normlara dayalı hukuki meşruiyeti temel alan bir düşünce yapısı olduğunu belirtmektedir.

Muhafazakâr demokratlık, her ne kadar İslamcı siyaseti merkeze oturtmasa da, onu tamamen dışladığı anlamına da gelmemekteydi. Doğanay'a göre (2007:68,69), AK Parti'nin kimliksel bazda “Milli Görüş” çizgisinden ayrılması demek aslında, İslami referanslardan tamamen koptuğunu göstermemektedir. Söz konusu çizgi aslında, İslamcı düşüncenin liberal demokrasiyle uzlaşma içine girdiği yönündeki iddiaları güçlendirmektedir. Efeğil'in belirttiği gibi (2012a:21), İslami ve muhafazakâr anlayışa sahip olan AK Parti yöneticileri, kendi kimlik ve değerlerini serbestçe ortaya koyabilmek için, daha fazla demokratikleşmenin, hukuk devleti anlayışını geliştirmenin, Türk siyasi hayatına hâkim olan askeri ve bürokratik vesayet kalkması adına gerekli görmekteydi. Sonuçta AK Parti, kendisini “Milli Görüş” çizgisi dışında tutarken, bu

tutumunu bir hizip olmaktan ziyade, “muhafazakar demokrat” çizgisini ön plana çıkararak, merkez sağ seçmenini kapsayacak şekilde, kendisini yeniden tabansal temele oturtmayı başarmıştır (Yavuz, 2008:337). Bu düşüncenin, Özal’la başlayan yeni dönemin, bir nevi doğrusal uzantısını temsil ettiği, zira Özal’ın dört siyasi eğilimi bir araya getirme yönündeki siyasi düşüncesi, AK Parti tarafından da kabul gören bir durumdu (Çulhaoğlu, 2010:231,232). Ekşi’ye göre (2014:152,153), AK Parti’nin ortaya koyduğu yeni çizgi, içinden çıktığı Milli Görüş anlayışı dışında, kendisini Özal’ın ANAP’ı ve Menderes’in DP’siyle özdeşleştiren bir çizgi olmuş RP deneyimden çıkardığı ders ve sağlam meşruiyet zemini elde etmek istemesine dayanmaktaydı. Küreselleşme ve Batı’nın yeni sağ düşüncesiyle uyumlu, sosyal alanda gelenek, aile, otorite ve din gibi unsurlara vurgu yaparken, ekonomik alanda serbest piyasa ve ekonomik özgürlükleri temel almaktaydı (Tok, Koçal, 2013:106). Kısaca AK Parti, muhafazakâr demokrat kimliğiyle; siyasi İslam’ın dar kalıplarını kırmadan, merkeze oynayacak bir kitle partisi olamayacağını kavramış, bu sayede meşruiyet tabanını genişleterek, liberal demokrat aydınlardan ve iş dünyasından önemli destek görmüş, dış dünyanın ve uluslararası piyasaların güvenini kazanmış, toplum taleplerine uymanın önemini kavramıştı (Ulagay,2008:19,20). AK Parti bu çizgiyle, bir yandan İslamcılıkla arasına mesafe koymakta diğer yandan dibe vuran merkez sağ siyasetin kredi kaybından kendisini korumak istemekte (Mert, 2007:137) Yavuz’un belirttiği gibi (2010:17,18) bu çizgi, farklı kimlik ve çıkarlara sahip kimselerin, statükoyu değiştirmek için bir araya geldiği bir alan olup İslami kesimlerle olan irtibatı devam ettirirken, aynı zamanda hem içerdeki sekülerist şüphelerle baş etmeyi, hem de Batılı ülkelerle olan irtibatı devam ettirmede işlevsel olan bir kimlikti.

4.4.1.2. Erdoğan’ın Türkiye’yi Değiştiren Politikaları

AK Parti’nin değişim anlayışının temeli, Türk siyasetinin temel belirleyicisi Kemalist-statükocu anlayışı, değiştirip dönüştürme odaklıydı. Dağı’ya göre (2010:130, 131), 2002 yılı Seçim Beyannamesi ve Parti Programında; temel hak ve özgürlükler, demokrasi ve sivil toplum, adalet ve hukukun üstünlüğü temelinde devletin yeniden yapılandırılması, farklı etnik, siyasi ve dini kimliklerin tehdit değil zenginlik kaynağı olarak görülmesi, sivil toplum ve örgütsel yapıların devlet ve bürokrasi karşısında güçlendirilmesi gibi temel liberal ilkelerden bahsedilmekteydi. AK Parti’nin kurumsal

kimliği bağlamında, demokrasi ve demokratik değerlere olan samimiyeti, iktidarının ilk dönemlerinde sık sık sorgulansa da, sonraki dönemlerde yapılan reformlar ve atılan adımlar dikkate alındığında, Türk siyasi tarihinin en reformist iktidarı olduğu görülmektedir (Oğuzlu, 2014:345). Cumhuriyetin kuruluşundan beri, devletin her alandaki belirleyiciliğinin getirdiği siyaseti içermeyen siyasi faaliyetlerin değişmesi elzem olmakla birlikte hemen gerçekleşmesi mümkün değildi.

AK Parti'nin değişim konusundaki düşüncesi, İngiltere ve ABD'nin, Burkeci anlayışla ortaya koyduğu “kökünü koruyan” ılımlı bir değişimi öne almasıydı. Akdoğan'a göre (2010:62), AK Parti değişimi, muhafazakâr demokrat anlayışının gereği olarak, devrimci ve radikal değişimden ziyade, doğal bir süreç içindeki aşamalı bir değişimi esas almakta, tepeden inme ve dayatmacı yöntemleri reddetmekte, sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal hayatı sekteye uğratan, geleneksel ve tarihsel birikimi ortadan kaldıracak bir değişime karşı olmasına dayanmaktaydı. Özbudun ve Hale'nin belirttiği gibi (2010:63), AK Parti'yi, Batı tipi muhafazakâr veya liberal partilerden ayırmak güç olup, sosyal adalet, adil gelir dağılımı, çok kültürlülüğe bağlılığı, sosyal demokrat partilere benzemektedir. Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı (KDGM) (2013:22,23), AK Parti'yle birlikte, askeri, bürokratik ve yargısal vesayetle, hemen her alana getirilen kısıtlamalara yönelik kararlı çabalar sürdürüldüğünü, devlet-toplum ilişkisindeki tüm vesayet unsurları etkisiz hale gelmeye başlayıp Kürtler, Aleviler, Romanlar ve Gayrimüslimlere yönelik düzenlemeler hayata geçirilerek, devletin yerine sivil toplum alanını ve bireyi öne alan anlayışın öne alındığını belirtmektedir.

Dış politikanın mimarı olarak görülen Davutoğlu, bölgesel ortak değerlerin ve ideallerin yaygın hale gelmesinin, ancak aktif bir dış politikayla mümkün olabileceğini, “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” söyleminin bu doğrultuda yeniden yorumlanmasını dile getirmiş, edilgen bir barış değil, “etkin bir barış ve düzen kurucu” bir anlayışı benimsemişti (Efegil, 2012c:199). Dolayısıyla Erdoğan dönemi, Dağı'nın belirttiği gibi (2010:126), bürokratik ve ideolojik merkezin direncini kırmak için, küresel aktörlerle işbirliği yapıldığı, hatta ülkenin başta AB olmak üzere, küresel yapılarla bütünleşmenin hızlandığı bir dönem olmuş, “sivilleşme ve demokratikleşme” çabaları, planlı ve programlı bir politika olarak uygulanarak devlet ve vesayet unsurlarının etkisi önemli derecede ortadan kaldırılmıştır.

4.4.1.2.1. Değişimin Siyasi Boyutu

Cumhuriyetin devlet pratiğinin en temel özelliği, devletin toplum için var olan bir mekanizma olmak yerine, topluma belli bir rasyonalist projeyi kabul ettirmekle görevli, üstün ve kutsal bir kurum olarak görülmesiydi. Söz konusu anlayış çerçevesinde devlet veya onun bürokratik uzantıların temel misyonu, geleneksel ve dinsel değerlere rağmen, toplumu dönüştürmek üzerine endekslenmişti (Erdoğan, 1995:69). AK Parti hükümet programında; sınırlandırılmayan, keyfilige ve hukuksuzluğa olanak sağlayan, bireysel ve kolektif hak ve özgürlükleri hiçe sayan, totaliter ve otoriter anlayışların karşısında bulunduğu, her türlü dayatmacı, buyurgan, tek tipçi ve toplum mühendisliğine dayanan yaklaşımların reddedildiği belirtilmekteydi. Asli fonksiyonlarına çekilmiş küçük ama etkili bir devletin, vatandaşını tanımlayan, biçimlendiren ona tercihler dayatan değil, vatandaşın tanımladığı, denetlediği ve şekillendirdiği bir devletten söz edilmekteydi (Hürriyet, 18.03.2003). Akdoğan (2010:61,62) bu konuda, devletin ideolojik bir alana kendisini hapsedmesinin doğru olmadığını, asli fonksiyonlarına geri dönen, küçük ama etkin bir devletin gerekliliğine vurgu yapmaktaydı. AK Parti lideri Erdoğan ise (2013:9), Şeyh Edebali'nin ifadesi olan "insanı yaşat ki devlet yaşasın" anlayışını kendisine düstur edindiğini, insanı dışlayan ve onu öteleyen ve ona karşı kendisini koruma altına alan bir devletin hizmet üretemeyeceğini, hak ve özgürlükleri güvence altına alamayacağını belirtmekteydi. Bireysel anlayış ve düşünceyi temel alan bu yaklaşım, devlet-toplum/birey ilişkilerini de kökünden sarsacak nitelikteydi.

Özgürlük-güvenlik dengesinde, özgürlüğe dönük düzenlemeler, aslında önceki dönemlerde başlamış, anayasada yapılan 1995 değişikliği ile özgürlükler üzerindeki yasaklar azaltılırken, 2001 değişikliği ile kişi özgürlükleri ve toplu özgürlük güvenceleri pekiştirilmişti. AK Parti, henüz iktidara gelmeden, özgürlüklerle ilgili düşüncesini, "Herkes özgür olmadıkça kimse özgür değildir" anlayışının, partinin temel anlayışı ve politikanın merkezine alınacağını belirtmiş, insan hak ve özgürlükleri, bunun temelini oluşturmaktaydı (AK Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, 2002). AK Parti'yle birlikte, devletçi ve güvenlikçi anlayıştaki gerilemenin getirdiği özgürlükler, ekonomide devletçi mantığın terkiyle birlikte, asayiş mantığına dayalı bürokratik-otoriter devlet anlayışının, sorunları daha fazla karmaşık hale getirdiği görülmüştü (Soruları ve Cevaplarıyla Demokratik Açılım Süreci, 2010:54). AK Parti'nin tüm seçim

beyannameleri ve parti lideri Erdoğan'ın sayısız demeçleri, demokrasi, insan hakları, çoğulculuk, hoşgörü, farklılıklara ve evrensel değerlere saygıyı merkeze almış, demokrat bir görünüm içermekteydi (Özbudun, Hale, 2010:57). Akdoğan'a göre (2004b:18,19), AK Parti'lilerce dile getirilen “derin demokrasi” söylemi, öncelikle uzlaşma kültürüne dayalı bir siyaseti temel almakta, toplumsal ve kültürel çeşitliliklerin, demokratik çoğulculuk, hoşgörü ve tolerans ortamında bir arada yaşayabileceğine dayanmaktaydı. Demokratik siyaset, farklılıklara temsil olanağı sağlayan, toplumsal taleplerin yansıtıldığı, kimliklerin barış ve uzlaşma içinde bulunabileceği bir katılım ve uzlaşma zemini olarak görülmekteydi. AK Parti lideri Erdoğan (2004:15), herkesin doğuştan sahip olduğu insan haklarının hiçbir dinsel, ırksal, dilsel, siyasi veya sınıfsal ayrım gözetmeksizin, herkes için geçerli bir hukuki zeminde güvence altına alınması gerektiğini belirtmekteydi. Özgürlüklerin tam olarak tesisi için, toplumsal alanda sivil ve sosyal oluşumların önemini vurgulamaktaydı.

AK Parti, Kürt meselesi gibi etnik temeldeki meseleye, başörtüsü gibi inanç temelli meseleye, Alevilik gibi mezhebi yönden problemler yaşanmasına neden olan meseleleri, bir sorun olarak değil, “farklılık ve zenginlik” olarak görmüş, sorunların çözümünde büyük kararlılık göstermişti (Koç, 2011:15). Akdoğan'a göre (2010:65) AK Parti, kuşatıcı bir kimlik ve şemsiye partisi olarak, farklı etnik dini ve siyasi düşünceleri, belli değerler ve belli siyaset tarzı üzerinde buluşma noktası olarak konumlandırmaktaydı. Davutoğlu'na göre (2010b:20) AK Parti, gerek Kürt, gerekse diğer etnik ve gayri Müslim vatandaşların sorunlarını çözmek için başlattığı, çözüm ve diyalog süreci, hem iç meselenin demokratik yöntemle çözülmesi bağlamında dış politikada manevra alanı, hem de vatandaşların ülkeye olan aidiyet duygularını pekiştirerek, onların iç siyasi sistem içinde tutulmasını sağlayacaktı.

Kısaca AK Parti'nin kimlik siyaseti, Türk demokrasisini “normalleştirme” üzerine kurulmuştu. Toplumsal alandaki farklılıkların siyasi alanda kendilerini dile getirmeleri ancak siyasi alanın uzlaşma temelinde kurulmasıyla mümkündür. Toplumsal ve kültürel çeşitlilikler, demokratik çoğulculuğun üreteceği tolerans ve hoşgörü zemininde siyasete bir renklilik katacak, katılımcı demokrasi de bu farklılıklara temsil imkânı sağlayarak ve siyasi sürece katarak gelişecektir (AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu,5). Toplumsal alandaki farklılıkların kendilerini ifade etmesi, uzlaşma temelli ve mevcut sorunların,

siyasallaştırılmadan insan hakları ve özgürlükler temelinde değerlendirilmesi, önemli bir meşruiyet zemini sağlayacak, ancak “dinsel-bölgesel-etnik” milliyetçilikler, bu anlamda kabul görmeyecektir. AK Parti’nin özgürlük temelindeki anlayışının birinci ayağını din ve vicdan özgürlüğü oluşturmakta, zira laiklik ilkesi ve başörtüsü meselesi, üniversiteye girişte meslek lisesi ve İmam Hatip Okullarına yönelik uygulanan kısıtlamalar temel sorun alanları olarak görülmekteydi. AK Parti demokratikleşme programında (2002:14,15) dinin insanlığın en önemli kurumlarından biri olduğu, laikliğin ise demokrasinin vazgeçilmez şartı aynı zamanda din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak görüldüğü belirtilmekteydi. Laikliğin, din düşmanlığı şeklinde yorumlanmasına ve örselenmesine karşı olduğu vurgulanmakta, her türlü din ve inanç mensuplarının ibadetlerini rahatça icra etmelerini, dini kanaatlerini açıklayıp bu doğrultuda yaşamalarını ancak inançsız insanların da hayatlarını bu doğrultuda tanzim etmelerini sağlayan, özgürlük ve toplumsal barış ilkesi olduğu belirtilmekteydi.

AK Parti, sekülerizm veya laisizmi demokrasinin ön şartı olarak kabul etmekte, her türlü inanç ve kanaat karşısında, devletin “tarafsızlığı” konusuna vurgu yapmakta, sekülerizmin bireyden ziyade devleti sınırladığı konusunda ısrar etmekteydi (Fuller, 2008:103). Erdoğan, din konusundaki sorunun çözümünü, sivil ve örgütlü toplumu güçlendirmek ve onlara daha fazla söz hakkı tanımakta görmüş, bu konuda “kurumsal mutabakatın” olmaması nedeniyle meselenin sivil toplum alanında çözülmesi gerektiğini sürekli vurgulamıştı. Meselenin çözümüne yönelik atılan meclisteki düzenlemelerin, Cumhurbaşkanı Sezer tarafından veto edilmesi karşısında, meclisteki çoğunluğu ile aynı yasayı yeniden meclisten geçirme yoluna gitme imkânı varken, bu yola gidilmemişti (Tepe, 2010:166, 170,171). Erdoğan’ın “kurumsal mutabakat” tan kastının, sorunun uzlaşma içinde, rejim sorununa ve dolayısıyla kendi siyasetinin sonuna dönüştürmeden, çözümüne yönelik olduğu söylenebilir. Vesayet unsurlarının hâkim olduğu bu dönemde, bu yöndeki statükoyu değiştirmenin kısa zamanda mümkün olmadığı aşikârdır.

AK Parti’nin, özgürlüklere bakışının ikincisini, “özgürlük-güvenlik” dengesinin demokratik temele oturtulması oluşturmaktaydı. Zira “özgürlük-güvenlik” dengesinde hep güvenliği öne alan düzenlemeler merkeze alınmaktaydı. Bu konuda bilindiği gibi, Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM), anayasada 1973 yılında yapılan değişiklikle

vücut bulmuş, yargılama usulündeki farklılıklar ve üyelerinden birisinin askeri hâkim olması, söz konusu mahkemelere yönelik eleştirilerin temelini oluşturmaktaydı. 1999’da yapılan anayasa değişikliği ile DGM’deki asker üye varlığına son verilmiş, AK Parti’yle birlikte 2004 yılında yapılan değişikliklerle, söz konusu mahkemeler tümünden kaldırılmıştı. DGM’lerin yerine ikâme edilen ağır ceza mahkemelerine 2012’de son verilerek yargıda normalleşme doğrultusunda önemli ilerleme kaydedilmişti (KDGM, 2013:46,47). Özgürlükler konusunda, Doğu ve Güneydoğu’da uzun süre devam edegelen “Olağanüstü Hal” uygulamasına son verilmesi önemli olup söz konusu uygulama, 1980’lerden beri terör olayları nedeniyle Doğu ve Güneydoğu bölgesinde azalarak da olsa devam etmiş, idarenin sahip olduğu güçlü yetkiler ve yargısal denetim yasakları, insan hakları açısından önemli endişeleri ve demokrasinin önündeki engelleri doğurmuştu (Hakyemez, 2012:21,22). Bunun yanında TCK ve Terörle Mücadele Kanunu (TMK) gibi kanunlarda yapılan değişikliklerle, “sıradan vatandaş”, “terörist”, “teröre destek veren” ibarelerindeki ayrımının net olarak ortaya konulmasıyla tutuklama, arama, gözaltı gibi durumlar ve bunlarla ilgili süreler, AB standartlarına yükseltilmişti (Soruları ve Cevaplarıyla Demokratik Açılım Süreci, 2010:40). Özgürlüğün olmadığı yerde, güvenliğin de söz konusu olamayacağı anlayışıyla yapılan söz konusu düzenlemeler, AB uyum yasaları çerçevesinde gerçekleştirilmekteydi.

Özgürlükler konusunda en dikkat çekici adımın, “Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi” olarak ifade edilen ve kamuoyunda “Çözüm Süreci” olarak da bilinen Kürt kökenli vatandaşların sorunlarının çözümüne yönelik iradenin ortaya konulmasıydı. Aslında Türk siyaseti, 1992’de Demirel’in “Kürt realitesini” tanımaya şahit olsa da, söz konusu realitenin “sorun” olduğunu, ilk defa 2005’te Erdoğan dile getirmişti. Bu sorun, kimilerine göre ekonomi temelli, kimilerine göre dış güçlerin oyunu olarak lanse edilmiş, ancak meselenin “kimlik-etnik aidiyet” boyutundaki “kök sorunu” hep gözardı edilmişti (Zengin, 2010:329,330). Hale’ye göre (2010:13) AK Parti, devletin üniter yapısının korunmasını, Türkçe’nin resmi ve eğitim dili olarak kalmasını dile getirirken, bölge sorunlarının sadece az gelişmişlikten kaynaklanmadığını, “demokratik devlet içinde kültürel farklılıkların tanınması” gereğini savunmaktaydı. Zengin’in belirttiği gibi (2010:339-341), sorunun çözümünde Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün, “tarihi fırsat” olarak belirttiği fırsatların birincisi Öcalan’ın Türkiye’ye teslimi süreci ve bölge ülkeleriyle “sıfır sorun” politikasının yürürlüğe girmesiyle alakalıydı. İkincisi söz

konusu sorunun çözümü için, her türlü riski göze alan bir siyasi iradenin mevcut olmasıydı. Erdoğan'ın, "gerekirse siyasi hayatına mâl olabileceği" yönündeki ifadesi bu konuda önemliydi. Son olarak sorunun, "sivil çözümüne dönük bir devlet projesi" olduğu ortadaydı. Zira askerler ilk defa sorunun çözümünü sivil unsurlara bırakma eğilimi göstermişler bu konuda hükümetin de eli güçlenmişti. AK Parti lideri Erdoğan, çözüm süreciyle ilgili, ülkenin tarih, kültür ve medeniyette ortak bir millet olduğunu, birlik, bütünlük ve bin yıllık kardeşlik inanç, etnik köken ve renklerimizle birlikte var olduğumuzu, geçmişten gelen kardeşlik ruhu ve aynı cephede savaşarak şehit ve gazi olunarak Cumhuriyetin birlikte kurulduğunu vurgulamaktaydı (Soruları ve Cevaplarıyla Demokratik Açılım Süreci, 2010:15-20). Söz konusu sürecin idaresini yürüten dönemin İçişleri Bakanı Beşir Atalay, hedeflerin gerçekleşmesi halinde, ülkenin tüm kesimlerinin bundan faydalanıp refah ve huzurun birlikte yaşanacağını, bundan dolayı sürece, "Milli Birlik ve Kardeşlik Süreci" adının verildiğini belirtmekteydi (Habertürk,16.01.2010). AK Parti lideri Erdoğan'a göre (2013:10) söz konusu sürecin temeli, çok boyutlu ve karmaşık hale gelen terör sorunu karşısında, sadece güvenlikçi çözümü değil, çok boyutlu çözüm politikasının geliştirilmesini gerektirmekteydi. Baharççek ve Tuncel'in belirttiği gibi (2014:1), demokratik ülkelerin terörle mücadelesi, çok boyutlu ve kapsamlı mücadele çerçevesinde yürütülmekte, bu süreçte teröristle mücadelenin yanında, teröre neden olan unsurlar da, mücadelede esas alınmaktadır. Önceki dönemlerde uygulanan, güvenlik temelli ve askeri operasyonlara dayalı yaklaşımların, sorunu çözmekten ziyade, daha da çok boyutlu ve karmaşık hale getirdiği aşikârdı.

Özgürlükler konusunda farklı dil ve lehçeleri, devlete karşı tehdit değil, zenginlik olarak kabul eden anlayışın gereği, söz konusu dil ve lehçelerin her düzeyde öğretilmesi, yayın ve propaganda yapılmasına imkân verilmesi gibi politikalar, bu kapsamda değerlendirilebilir. Resmi devlet televizyonu TRT'nin bir kanalı, tam zamanlı Kürtçe yayın yapmaya başlamıştı. Farklı dil ve lehçelerin öğrenilebilmesi için özel kursların açılmasına imkân verilmiş hatta bu konuda bazı üniversitelerde kürsü açılması, lisans ve lisansüstü düzeyde çalışmalar yapılmasına izin verilmiştir (KDGM, 2013: 47,102-105). Oğuzlu'ya göre (2014:350), farklıların hayata geçmesinde 2013 yılı başlarında ilan edilen, Kürt sorununa yönelik, demokratik çözüm odaklı anlayışın hayata geçmesi önemliydi. AK Parti lideri Erdoğan, söz konusu sürecin veya açılımın, ülkeyi bölünmeye götüreceği yönündeki eleştirilere cevaben, "tek millet, tek devlet, tek

vatan ve tek bayrak” prensibinden asla taviz verilmeyeceğini sürekli vurgulamaktaydı. AK Parti’liler, resmi dil ve ana dil kavramlarının birbiriyle karıştırılmaması gerektiğini, resmi dil konusunda her hangi değişikliğin söz konusu olmadığını, bu süreçte terör örgütünü değil, siyasi partileri, sivil toplum örgütlerini, bilim adamlarını, medya mensuplarını ve kanaat önderlerini muhatap aldıklarını belirtmekteydi (Soruları ve Cevaplarıyla Demokratik Açılım Süreci, 2010:20,25,72). Bu sürece olumlu katkıda bulunabilecek, “Akil İnsanlar”, Üç ayda tam Yedi bölgeyi dolaşarak, ortalama Altmış bin kişiyle görüşmüş, sivil toplum örgütleriyle İkiyüz toplantı yapmış, üniversitelerden cezaevlerine, şehit ailelerinden terör mağdurlarına pek çok kişiyle görüşmüş ve heyet çalışmalarını rapor halinde hükümete sunmuştu (Hürriyet, 04.04.2013). Kamuoyunda “Akil İnsanlar” olarak nitelendirilen ve ülkenin tanınmış siyaset, sanat ve iş dünyası ile akademik çevreden oluşan kesimler, söz konusu sürece katkıda bulunabilmek için gerekli çabayı göstermişlerdi.

AK Parti’nin özgürlük açılımını ifade eden, Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi, sadece Kürt meselesi bağlamında değil, Alevi ve diğer azınlık grupların sorunlarını da ortadan kaldırmaya yönelik, geniş vizyonlu bir çalışmaydı. Beriş’e göre (2012:130,131), ülkede geniş bir nüfusa sahip olan Alevilerin dinsel özgürlüklerini, dinin resmi yorumundan dolayı tam olarak yaşayamadıklarından, söz konusu kesim ötekileştirilmekteydi. Bu konuda AK Parti, kendi içindeki Alevi kökenli vekiller aracılığı ile önemli çalıştaylar başlatmıştı. AK Parti’nin başlatmış olduğu demokratikleşme süreci, AB tarafından da desteklenmekteydi. AB ilerleme raporunda (Türkiye İlerleme Raporu, 2014:5,6), demokratikleşmeyle ilgili yapılan düzenlemelerin, terörizmin bertaraf edilmesi, sosyal bütünleşmenin sağlanabilmesi ve silah bırakanların topluma kazandırılması bağlamında önemli bir zemin oluşturduğu vurgulanıyordu. AK Parti böylece, temel sorunların demokrasi içinde, insan hak ve özgürlükler temelinde çözülebileceğini ortaya koymuştu.

Sonuçta sürecin kısa sürede netice vermesi beklenemezdi. AK Parti lideri Erdoğan, “çözüm sürecinin bıçakla keser gibi halledilmesinin hemen mümkün olmadığını, neticede bir süreç olduğunu, asırlardır ihmal edilen bir zihniyet değişiminin mücadelesini verdiklerini” belirterek (Nebati, 2014:221) bu konudaki samimiyeti ve hassasiyeti dile getiriyordu. Yayman’a göre (2012:89,90), Kürt siyasetinin devlet aklını

doğru okuyamaması gibi, devletin içindeki bazı kesimlerin de, Kürt siyasetindeki değişimi tam anlayamadığı ortadadır. Son yıllarda yaşanan değişim ve dönüşümler, Kürt kesimlerin büyük ölçüde özgüven sağlamasını, korku duvarlarını aşmasını ve büyük ölçüde “ağadan, şeyhten ve devletten” kopmasını hızlandırmıştı. Kürt ulusalcılığı giderek toplumsal taban kazanmaya başlarken, PKK da “sürekli devrim ve eylemlilik” düşüncesiyle, siyasal ve sosyal alandaki diğer aktörlere rolünü kaptırmamak ve Kürtlerin kendi kontrolü dışına çıkmasını önlemek adına, eylemlerini sürdürmeye devam etmişti. Siyasal iktidar, sorunun çözümü noktasında, önemli bir irade göstermiş olsa da, yerleşik siyasal eğilimler ve alışkanlıklar göz önüne alındığında, sürecin başarıya dönüştüğü söylenemez. Sonuçta söz konusu özgürlük açılımının ikinci plana atılmasında, son dönemde yaşanan iç ve dış siyasal gelişmelerle birlikte AB ile ilişkilerde yaşanan tıkanmanın da önemli etkide bulunduğu bir gerçektir.

AK Parti'nin Türk siyasetinde getirdiği devrimsel nitelikteki değişim hareketinin, diğer bir yönü, vesayetın tüm unsurlarıyla birlikte ortadan kaldırılması ve seçilmiş hükümete tâbi olmasıydı. Türk siyaseti üzerindeki vesayetın 1961 Anayasasından beri devam edegelen bir sorun olduğu bilinmektedir. Vesayetın temel unsurlarından birincisi, askerın MGK'yı bir platform olarak kullanarak siyaseti yönlendirmesi ve sık sık siyasete dönük mesaj ve tepkiler vermesiyle kendisini ortaya koyarken, diğerı yargı alanında kendisini göstermekteydi. Anayasa Mahkemesi başta olmak üzere, diğer yüksek mahkemelerin, ideolojik davranarak anayasal sınırların dışına çıktığı, hükümetlerin demokratikleşme, hukuk devleti gibi değişik konulardaki tasarruflarını iptal ettiği ve böylece hükümetlerin manevra alanını daralttığı bilinmektedir (Hakyemez, 2012:18). Sorunun çözümünde AK Parti, Uslu'ya göre (2015:9), üç aşamalı bir yol izlemiştir. Birincisi, “*korunma*” aşaması olup, partinin iktidara henüz geldikten sonraki aşamayı ifade etmekteydi. Mevcut sistemin zorlanmadan karşı tarafça kabul görülmeye çalışıldığı bu aşama, Genel Kurmayın Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesi vermiş olduğu “*e-muhtara*” yla sona ermiştir. İkincisi, “*geriletme*” aşaması olup, “*e-muhtıray*”a verilen sert cevapla başladığı ve Eylül 2010'daki Anayasa Referandumuyla sona erdiği, zira sonuncu aşama olan “*sökme*” aşamasının, anayasa referandumuyla başlayıp, Ağustos 2014'te Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle, vesayetçi statüko sona ermiştir. Söz konusu bu aşamaların, belirli bir sürece yayılarak

gerçekleştirilmesinde, içerde seçim dönemlerinde yükselen bir destek grafiğinin, dışarda da AB etkeninin önemi aşikârdır.

Vesayetle mücadelenin birinci aşamasında yaşanan gelişmeler, Erdoğan ve AK Parti'lilerin bir nevi savunmada olduğu dönemdi. Erdoğan hükümetinin ilk dönemi, muhafazakâr tabanın isteği yönünde politika geliştirmek istemesine rağmen, ordu ve siyasi rejim konusunda hassas olan çevrelerin tepkisini çekmemek amacıyla, her iki kesim arasında denge kurulmasına önem verdiği bir dönemdi (Toros, 2011:185). Heper'in de belirttiği gibi (2011:327) Erdoğan, başörtüsü başta olmak üzere, İslamcı kesimin mağdur olduğu sorunları bir kenara bırakarak, AB'den katılım müzakerelerini almak için, Türk mevzuatını AB müktesebatına uygun hale getirmeye çalışmıştı. Özipek'e göre (2014:680,681), AK Parti iktidarının ilk yıllarında, değişim ve dönüşümü merkeze alan başarılı politikaları karşısında, statükonun temsilciliğini üstlenen, dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve CHP, yapılan reformları veto etme, bürokrasi ve yargı yoluyla engellemeye çalışma gibi, bir dizi engelleyici yollar takip etmiş, bu dönemde, "Sarıkoz", "Ayışığı", "Yakamoz", "Eldiven" gibi isimlerle adlandırılan gizli darbe tertiplerinin yapıldığı ve buna meşruiyet zemini hazırlamak için; Danıştay baskını, Hrant Dink ve Malatya misyonerlerinin katledilmesi, Cumhuriyet Gazetesine bomba atılması gibi bir dizi istikrarı bozucu hadiselerin gerçekleştirildiği görülmüştü. Tasarlanan müdahalenin, toplum nezdinde kabul gördüğünü göstermek için "Cumhuriyet Mitingleri" organize edilmişti.

Bu dönemde, İmam Hatip okulları ve tüm meslek liseliler için, üniversite giriş sınavlarında uygulanan kısıtlamanın kaldırılması yönünde, AK Parti Mayıs 2004'te kanun tasarısı hazırlayıp, çoğunluğunu kullanarak meclisten geçirse de, Cumhurbaşkanı Sezer'in tasarımı meclise geri göndermesiyle, geri adım atmış ve tasarımı rafa kaldırmıştı. AK Parti, TCK'da, AB'nin öngördüğü değişikliklere yönelik CHP ile de mutabık kaldığı insan haklarının geliştirilmesi bağlamında bir çalışma yapmış, bu tasarıya, "din özgürlüğünün engellenmesi suç sayılması", "din görevlilerinin gerektiğinde siyasetle uğraşabilmesi ve kadınların başörtüsüyle resmi kurumlarda faaliyet göstermesine izin verilmesi" gibi konuları dâhil etmek istemişti. Ancak tasarının içeriğini sonradan öğrenen CHP, buna şiddetle karşı çıkmıştı (Hale, 2010:110,111). Bu gelişmeler, Kemalistler nezdinde, AK Parti'nin İslamcı siyaseti

terkettiği yönündeki söylemine karşı şüphe uyandırmıştı. Bunun yanında AK Parti hükümetinin ilk döneminde statüko yanlısı güçler, başlangıçta fazla müdahalede bulunmamıştı. Zira kısa süre önce yaşanmış olan ekonomik, siyasi ve sosyal krizlerin daha da fazla derinleşebileceği konusunda yaşanan kaygılar söz konusuydu. AK Partililerin, “Milli Görüş” düşüncesini bıraktıklarını ve Cumhuriyetin temel nitelikleri ve kazanımlarını ihlal edecek bir anlayışta olmadıklarını belirtmeleri (Gözen, 2006:85), AK Parti’lilere hareket alanı sağlamıştı. Erol ve Ozan’a göre (2011: 35), Erdoğan ve arkadaşlarının, İslamcı geçmişinden uzaklaştığını kanıtlamak ve rejim içindeki meşruiyetini pekiştirmek için, dış politikanın süreklilik unsuru olan “Baticılık” kozuna sarılması, söz konusu statükocu kesimlerin, AB üyelik sürecine ve demokratikleşme çabalarına ihtiyatlı ve şüphyle bakmalarına yol açmaktaydı.

Vesayetle mücadelede AK Parti’nin yalnız olmadığı, işini kolaylaştıracak önemli destek unsurlarının söz konusu olduğu söylenebilir. Oğuzlu’ya göre (2014:349), askerinin depolitizasyon sürecine girmesinde etkili olan, 2002-2006 yılları arasında Genel Kurmay Başkanı olan ve askerinin siyasetten uzak durması konusunda sivil görüşleri benimseyen Hilmi Özkök’ün düşüncesi ve uygulaması önemliydi. Heper’e göre (2011: 321) Özkök, Atatürkçülüğü kapalı bir düşünce sistemi değil, değişime açık bir dünya görüşü olarak algıladığından ve çağdaşlaşmayı şekil ve dış görünüş açısından değil, değişik seçenekler arasından en iyisini seçmek odaklı düşündüğünden, siyasete olan askeri müdahalenin akılcılığını sorgulamış, demokratik bir çözümden yana olmuştu. Yıllardır vesayetin temelini oluşturan TSK’nın en tepedeki yöneticisinin bu düşüncesi, AK Parti ve Erdoğan açısından önemli bir avantajdı. AK Parti’nin destek unsurlarıyla ilgili olarak, Uslu (2015:11,12), iki temel unsurun öne çıktığını, bunlardan birincisinin, “demokrasi cephesi” olarak ifade edilen, merkez sağ partilerin geleneksel tabanı, dindar/milliyetçi muhafazakârların yanında, Kemalist rejim uygulamalarından muzdarip Kürt grupların yanında, Kemalistler kadar “çağdaş” ve “seküler” hayat tarzına sahip liberal aydınların oluşturduğunu belirtilmektedir. Söz konusu bu kesim, parti kapatma davasıyla birlikte “e-muhtıraya” karşı Erdoğan’ı desteklemiş, anayasa referandumunda “yetmez ama evet” diyerek AK Parti’nin yanında olmuştu. Başlangıçta fazla görünür olmayıp sürecin sonlarına doğru ön plana çıkan ve Erdoğan’a bir nevi lojistik destek sağlayan, “Gülen Cemaati” ve onun yaygın organları da bu gruba dâhil edilmekteydi.

Vesayetle mücadelede önemli dış desteği, AB üyeliği ve Batılı ülkeler oluşturmaktaydı (Uslu, 2015:11,12). Yavuz'a göre (2010:25) Avrupa konusunda şüpheli olan muhafazakâr ve Müslüman kesim, 28 Şubat sürecinden sonra Avrupa sempatzanı haline gelmiş, içerdeki Kemalist askeri vesayetin ve din karşıtı otoritenin sona erdirilmesinde, Avrupa değerlerini ve özellikle “Kopenhag Kriterleri”ni kurtarıcı olarak görmüştü. AK Parti döneminde ekonomik gelişme ve demokratikleşme alanındaki kat edilen olumlu adımlar ve beklentiler, AK Parti’ye olan Batı desteğinin canlı ve diri tutulmasında önemliydi. Dağı’nın da belirttiği gibi (2010:131), AK Parti’nin, “evrensel” olana vurgu yapması, kullandığı insan hakları dili, hem içerdeki hem de dışardaki “liberal-laikler” ve reformcularla işbirliğinin yolunu açmaktaydı. Erdoğan’ın AB yolunu alternatifsiz tek seçenek olarak gördüğünü ifade etmesi, dış desteğin devamında önemliydi. AB ilerleme raporunda (Türkiye İlerleme Raporu, 2003), hükümetin siyaset ve hukuk sisteminde geniş ve kapsamlı değişiklikler getiren reform sürecinin hızlandırılmasında kararlı olduğu belirtilmiş, özellikle vesayetin ete kemiğe bürünmüş halinin göstergesi olan MGK’nın, icracı yetkilerinin kaldırılmasıyla, AB ülkelerindeki uygulamalara önemli ölçüde yaklaşılabileceğini vurgulanmıştı. Böylece vesayete karşı açılan savaş, içerde ve dışarda önemli meruiyet zemini bulmuştu.

AK Parti iktidarının, statükonun değişimi ve askeri vesayetin kırılması yönünde ilk ciddi sınavını 2007’deki Cumhurbaşkanlığı seçiminde verdiği söylenebilir. Cumhurbaşkanlığı makamını, rejimin ve laikliğin en önemli kalesi olarak gören ordu, bu makama gelecek kişi konusunda açıkça taraf tutmuş (Toros, 2011:187), bu konudaki görüşünü Genel Kurmay’ın sitesinden yayınlarak, “*e-muhtıra*” olarak nitelendiren bildiriye imza atmıştı. Kemalist rejimin sürekliliğini sağlayan kurumlara, rejim tarafından “öteki” olarak konumlandırılan kesimlerin, demokratik kanalları kullanarak, “Başbakanlık” makamına kadar gelebilmesi, hatta Cumhurbaşkanlığı makamını “ele geçirmesi”, siyasetteki gerilimin temel nedeniydi (Çiftçi, 2010:306,307). Laik Kemalist blok, Cumhurbaşkanlığı makamını, laik rejimin en önemli kalesi olarak görmekteydi. Cumhurbaşkanlığı seçiminde, Yargıtay eski Başkanı Sabih

Kanadoğlu'nun, ortaya attığı “367 formülü”¹¹, Özipek'e göre (2014:684-686), hiçbir saygın hukukçu tarafından ciddiye alınmazken, CHP bu formüle sahip çıkmış, yeterli sayı bulunmazsa anayasa mahkemesine gideceğini açıklamıştı. Ancak hükümet kanadı, mahkemenin hukuki değil, siyasi yönde karar vereceğinden endişelenmekteydi. Mahkemenin geçmiş dönemlerde aldığı çoğu stratejik kararlarda, resmi ideoloji ve statükodan yana tavır koyduğu yönünde yaygın bir kanaat vardı. 27 Nisan e-muhtırası, hükümet kanadının bu endişesini doğrular nitelikteydi. Anayasa Mahkemesi, CHP ve Kanadoğlu yönünde karar vererek, “uzlaşmayı” gerekçe göstermesi, onun yetki ve görevinin dışına çıktığını göstermekteydi. Koç'a göre (2011:8), Kanadoğlu'nun ortaya attığı mantık, Türk siyasal hayatının gerçekleri dikkate alındığında, Cumhurbaşkanını seçimini neredeyse imkânsız hale getirebilecek yeni bir kargaşanın icadı gibiydi. Bu durum karşısında AK Parti, siyasi bir hamleyle seçimleri öne almış, 2007 yılında yapılan genel seçimlerde yüzde 47 oy almış, Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesini öngören referandum, olumlu sonuçlanmıştı. Bu durum siyasal ve ekonomik alanda hükümet politikalarına halkın verdiği önemli desteği göstermekteydi. AB ilerleme raporunda (Türkiye İlerleme Raporu, 2007), Anayasa Mahkemesinin 367 formülünü kabul etmesi, mahkemenin tarafsız hareket etmediği yönündeki endişe ve tepkileri artırdığını ve Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecindeki krizin, yapılan hür ve adil seçimlerle çözüldüğü belirtilmekteydi. Kısaca AK Parti'nin iç ve dış destek cephesinin verdiği desteklerle, bu sorun da halledilmişti.

AK Parti, Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesi ordunun vermiş olduğu 27 Nisan muhtırasının karşısında dik durarak sert bir cevap vermiş, bunun ardında duracağını gösteren bir irade sergileyerek, 28 Şubat sonrasında oluşan tüm vesayet anlayışının tersine dönmesini sağlarken, partinin popülaritesini artırmıştı (Aktay, 2011:210,211). Kocabaş'a göre (2016:408,409), Adalet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Cemil Çiçek'in,

¹¹ 1982 Anayasası, darbenin hemen öncesindeki Cumhurbaşkanlığı seçiminin 124. turda dahi seçilememesini dikkate alarak, toplantı ve karar yeter sayılarını düzenlemiştir. Zira Gül'ün Cumhurbaşkanı seçilmesi engellenmek amacıyla Yargıtay eski Başkanı Sabih Kanadoğlu'nun ortaya attığı “Cumhurbaşkanının seçilmesi için, sadece karar yeter sayısının 367 olmasının değil, toplantı yeter sayısının da 367 olması gerektiği” yönündeki formülü, krizin fitilini ateşlemiştir. Bkz: Taner Timur, *AKP'nin Önlenebilir Karşı Devrimi*, 2. Baskı, Yordam Kitap, s.36; B. Berat Özipek, “Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) Dönemi iç ve Dış Politika: (2002-...)”, *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika*, (Ed). A.Çaylak ve diğ. 5. Baskı, Savaş Yay, s.683,684.

TSK muhtırasında, “laikliği koruma adına müdahale etme” yönündeki ifadesine karşılık, “Cumhuriyet ve laikliği korumanın hiç kimsenin inhisarında olmadığı” yönündeki sert açıklaması önemli olmakla birlikte, bundan sonra TSK yöneticilerinin Atatürk, laiklik, Cumhuriyet gibi kavramları kullanarak, rejimin tehlikede olduğu yönünde beyanatları, kamuoyunda fazla duyulmaz olmuştı. Ulugay’a göre (2008: 11, 32), 2007 seçimleriyle tarih bir kez daha tekerrür etmiş, “dinci, gerici, İslamcı” suçlamalarla aşağılanan parti, bu kez büyük bir zafer kazanmıştı. Cumhuriyet mitinglerini tertip ederek Kemalist kesime umut aşıl原因anlar, seçim sonuçlarının hezimetini başkalarına atarak ve AK Parti’ye oy verenleri aşağılayıp küçümseyerek, durumu kurtarmaya çalışmıştı. Artık vesayete etkili bir darbe vurmaya sıra gelmişti.

Vesayet odaklarının son hamlesi, halkın neredeyse yarısının oyunu almış üstelik tek başına iktidardaki AK Parti’nin kapatılması yönündeydi. Kapatma davasının en temel gerekçesi, başörtüsü yasağını ortadan kaldıracak anayasa değişikliği girişimiydi (Koç, 2011:8). AK Parti’yi sandıkta yenemeyen statükocular, RP ve FP gibi, AK Parti’yi de kapatmaya karar vermişti. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının açtığı kapatma davasında, Anayasa Mahkemesi başkanı hariç, mahkemenin diğer tüm üyeleri, partinin “laikliğe aykırı faaliyetlerin odağı” olduğu konusunda hem fikirdi. Ağustos 2008’de alınan kararda altı üye, partinin kapatılması yönünde, dört üye ise hazine yardımından mahrum bırakılması yönünde oy kullanmış sonuçta parti kapatılmasa da, “laikliğe aykırı faaliyetlerin odağı haline geldiği” belirtilmişti (Çiftçi, 2010:306). Beriş’in belirttiği gibi (2012:133), parti kapatma davasının en önemli sonucu, AK Parti’nin yeni bir anayasa çalışmasının önemli bir aşamaya gelmesini akamete uğratmasıydı. Yeni ve sivil bir anayasa, ancak öncekinin getirdiği vesayet unsurlarının ortadan kaldırılmasıyla mümkün olacaktı.

Türk siyasetinde yaşanan “e-muhtıra” olayından sonra, başlayan “Ergenekon” soruşturmaları, vesayete ikinci darbeyi vurmuştu. Ergenekon Operasyonu, Haziran 2007’de Ümraniye’de bir gecekinduda ele geçirilen patlayıcı maddelerle başlamış, medya kanallarından yapılan psikolojik savaşla birlikte, birçok sivil-asker kişiler gözaltına alınmıştı. Söz konusu kimseler, “silahlı terör örgütüne üye olmak”, “cebir ve şiddet kullanarak Türkiye Cumhuriyeti’ni ortadan kaldırmaya veya görev yapmasını engellemeye teşebbüs” gibi suçlamalarla tutuklanmıştı (Çiftçi, 2010:307). Balcı’nın

belirttiği gibi (2013:261,262), Türk siyasetinde askerin uzun süreden beri devam eden ayrıcalıklı rolü, Ergenekon soruşturmalarıyla tutuklanan üst düzey general ve bürokratlarla değişmeye başlamış, söz konusu süreç, askeri ayrı bir “politik merkez” olmaktan çıkararak, sivil siyasetin kontrolüne girmesine yol açmıştı. Böylece ordu, sivil iktidar karşısında, ayrı bir “blok görüntüsü” veren pozisyonunu kaybetmişti. AK Parti’liler, gözaltı ve tutuklamalara yönelik eleştiriler karşısında, hâkim ve savcıların bağımsız yargı mensupları olduğunu, hükümetin talimatıyla veya baskısıyla hareket etmesinin söz konusu olmadığını belirtmekteydiler.

Türk siyasetinde askeri vesayetinin yanında, vermiş olduğu kararlarla, sistemin ve rejimin koruyuculuğu rolü öne çıkan “yargı vesayeti”nin de geriletilmesi çok önemliydi. Bu konuda, Nisan 2004’de yapılan kapsamlı değişikliklerle DGM’lerin kaldırılmasının yanında, insan hakları temelinde ölüm cezalarıyla yapılan tüm atıfların, hukuk sisteminden kaldırılması ve uluslararası anlaşmalara, hukuk sisteminde yer verilmesi önemliydi (Dağı, 2010:134). 2010 yılındaki anayasa değişikliği referandumuyla, Yüksek Askeri Şura (YAŞ) kararlarına, yargı yolu açılmış, Anayasa Mahkemesi (AYM)’nin üye sayısı azaltılırken, üye seçiminde, eskiden olduğu gibi Cumhurbaşkanı’nın sadece yüksek yargının göstereceği adaylar arasından değil, aralarında TBMM, yüksek yargı organları, barolar, Yüksek Öğretim Kurulu’nun kendi üyesi olmayan Yüksek Öğretim Kurumlarında hukuk, iktisat ve siyasal bilimlerde görev yapan öğretim üyeleri, yüksek kademe yöneticileri, serbest avukatlar, birinci sınıf hâkim ve savcılarla, Anayasa Mahkemesi Raportörlerini üye seçiminde etkin kılan düzenleme hükme bağlanmıştı. Mahkemenin görev ve yetkilerine, “bireysel başvuruları karara bağlar” hükmünün eklenmesi, hak ve özgürlük arayışında önemli bir düzenlemeydi (TC 1982 Anayasası, 2012:93-96). Hakyemez’e göre (2012:26,31), AYM’ye bireysel başvuru hakkı, hak arama yönünden önemli bir düzenlemeyken, Türkiye’nin AİHM önünde mahkûm olmasını önleyici bir tedbir olarak düşünülmekteydi. 12 Eylül 1980 askeri darbesini yapanların yargılanabileceği yönündeki düzenleme, sembolik de olsa, vesayetinin kalkması, demokrasinin gelmesi bağlamında önemliydi.

Anayasa referandumunun, yargı vesayetine darbe vuran diğer yönü, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK) ile ilgili düzenlemeydi. Yapılan değişiklikle, HSYK’nın yapısı, üye sayısı ve üyelerin seçilme usulleri değiştirilmiş, tüm yargıç ve

savcılara ilk defa kurul üyelerinin seçiminde oy kullanarak, söz sahibi olma hakkı verilmiştir (Beriş, 2012:133,134). Söz konusu değişiklikte, üst yargı organlarının birbirini seçmesi uygulamasına son verilerek, aday seçiminde; yüksek yargı organları, Türkiye Adalet Akademisi, öğretim üyeleri ve sahada görev yapan avukatlarla birinci sınıf adli ve idari hâkim ve savcılar arasından Cumhurbaşkanınca seçilecek olması (T.C 1982 Anayasası, 2012:105,106), demokratik çoğulculuk ve meşruiyet tabanının genişletilmesi bağlamında önemliydi. Sonuçta HSYK'nın ve AYM'nin oluşumuna yönelik getirilen düzenlemelerin, yargı alanındaki vesayetın etkisini kırdığı ve söz konusu kurul ve yüksek mahkemenin daha çoğulcu bir yapıya kavuştuğu aşikârdı (KDGM, 2013:37). Anayasa referandumı, AK Parti'nin meşruiyetinin onanmasından ziyade siyasal sistemin daha demokratik olması yönündeki taleplere dönük önemli bir gelişmeydi. Şüphesiz böyle bir sürecin kabul görmesinde motor gücün AK Parti olduğu aşikârdır (Sarıbay, 2012:54). Koç'un belirttiğine göre (2011:9), CHP anayasa değişikliği oylamalarına bile katılmazken, aynı tavrı gösteren MHP'nin, 12 Eylül başta olmak üzere, darbelerle hesaplaşmayı öngören düzenlemesine bile katılmamış olması, bu süreçte büyük sıkıntı ve işkence gören parti adına bir çelişkiydi. Zira her iki partinin bu tavrı, onların vesayetın yanında olduklarını göstermekteydi.

Vesayetın kırılmasında önemli düzenlemeler yapılmış ancak kamuoyunda "17-25 Aralık Operasyonu" olarak bilinen "cemaat-hükümet" çatışması sonrasında, Başbakan Yardımcısı Yalçın Akdoğan'ın, Ergenekon soruşturmasıyla yargılananlara yönelik, "Gülen Cemaati tarafından kumpas kurulduğu" yönündeki açıklaması sonrası, yargılamaların yeniden yapılarak, tutuklananların hemen hepsinin, "hakları ve itibarları iade edilmek üzere" eski görevlerine tazminat hakkıyla birlikte iade edilmeye başlaması (Kocabaş, 2016:406,407) tartışmaları beraberinde getirmişti. Akdoğan, "Ellerinde nur mu var topuz mu" başlıklı yazısında, Türk halkının "kendi ülkesinin milli ordusuna, milli istihbaratına, milli bankasına, milletin gönlünde yer edinen sivil iktidarına kumpas kuranların, bu ülkenin hayrına bir iş yapmış olmayacağını çok iyi bilir. Amaca ulaşmak için her yolu mübah görenlerin nasıl hastalıklı anlayışlar ürettiğini çok iyi bilir" (Milliyet, 25.12.2013) şeklinde görüş bildirmesi, tutuklamaların cemaat eliyle yapıldığına yönelik bir algı oluşturmuştur. Zira hükümetin yargıyı siyasallaştırdığı ve cemaat üyesi yargıçlar eliyle, haksız ve hukuksuz soruşturmalara zemin hazırladığı

yönünde eleştiriler yapılmış, söz konusu tutukluların, “kumpas” açıklaması akabinde serbest bırakılması, bu yönlerdeki algıyı doğrular nitelikteydi.

Sonuçta Türk siyasetinde yıllardır etkide bulunan ve siyaseti kendi düşüncesi doğrultusunda yönlendiren vesayete, en önemli darbenin AK Parti iktidarıyla vurulduğu aşikârdır. AK Parti lideri Erdoğan’ın belirttiği gibi (2013:11), MGK’nın yapısının değiştirilmesi, askeri yargının yetki alanının daraltılması, askerin gerekli gördüğü durumlarda toplumsal olaylara müdahale yetkisi veren EMASYA Protokolü’nün kaldırılması, bazı kamu kurum ve kuruluşlardaki askeri üye uygulamalarının son bulması yönündeki uygulamalar, vesayetin temelini sarsmıştı. Dağı ve Hakyemez’in belirttiği gibi (2010:133; 2012:23,24), askeri Mahkemelerin sivil üzerindeki yetkilerinin sınırlandırılması, askeri mal ve harcamaların sivil denetime tâbi olması, MGK Genel Sekreterinin sivil olması ve hükümet politikasının belirlenmesinde ona yardımcı olan bir organ haline getirilmesi gibi konular vesayeti iyice zayıflatmıştı. Kısaca Nebati’nin belirttiği gibi (2014:213), vesyaetin kırılmasıyla yüksek yargı organlarının işleyişi açık ve demokratik ilkelere uygun hale getirilmiş, demokratik açılımlar, çözüm süreci, AB üyelik sürecinin getirdiği yasal düzenlemeler, insan hakları, sivilleşme, çoğulculuşma konusunda, “merkezci-egemenci-darbeci” zihniyetin ortadan kaldırılmasında AK Parti’ye toplumsal destek artarak büyümüştür.

AK Parti’yle birlikte, Türk siyasetini çözümlenmede kullanılan, “merkez-çevre” ayrışması anlamını yitirmiştir. AK Parti toplumsal değerlerle merkezi buluşturmuş, merkez’in kabullerini çevre’ye götürüp dönüştürmek gibi amacı olmadığı gibi, çevre’nin değer ve beklentilerini merkez’e taşıyarak, merkezin diline uygun bir tarzda dönüştürmüş, kısaca devletin “değiştirilemez ilkeleri” ile “milletin vazgeçilmez” değerlerinin uyumunu sağlamıştır (Akdoğan, 2004c:245; 2010:76,77). Ancak, AK Parti’nin siyasi tabuları yıkan, tüm vesayet unsurlarını etkisiz hale getiren temel politikalarının, demokratik siyasetin kanallarını açıp açmayacağı garantisini vermemektedir. Tuncel ve Gündoğmuş’un belirttiği gibi (2012:148), demokrasinin gelişmesi bakımından dinamik bir aktör olan çevre’nin merkeze yerleşmesi, onun ve temsilcisi olan AK Parti’nin, merkezin gücünü ve toplum üzerindeki belirleyici konumunu, sadece kendisi kullanıp, diğer unsurlara alan açmama yönündeki eğilimi, demokrasinin derinleşmesine engel olacağı aşikardır.

4.4.1.2.2. Değişimin Ekonomi Boyutu: Ekonomide Liberal Politikalarla Sosyal Yardımların Uyumu

AK Parti'nin, birbiriyle zıt gibi gözükten liberal ekonomi ve sosyal yardım politikasını uyumlaştırması, hem parti kurucularının dini anlayış ve düşüncesine, hem de küreselleşmenin getirdiği olumsuz etkiyle ilgi olduğu söylenebilir. Küreselleşmenin yıkıcı etkilerinden korunma, toplumları sadece serbest pazarın insafına bırakmaktan ziyade, düzenleyici sosyal adalet ilkeleri çerçevesinde, demokratik bir yönetime gerek duyulduğu düşüncesiyle, “demokratik yönetim”, “küresel üçüncü yol” gibi kavramlar ortaya atılarak neo-liberalizmin sosyal demokratik bir temelde yeniden yorumlanmasına neden olmuştu (Keyman, 2007:68,69). Kahraman'a göre (2007:56,57), 1980'lerde dünyada yükselişe geçen neo-liberal politikaların, “bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler” söyleminin, “bırakınız ölsünler” anlayışına dönüşmemesi için, dinsel örgütlenme ve cemaat dayanışmasından güç alan sosyal adalet ve barışı sağlama yönteminin önemi aşikârdır. Erdoğan dönemi ekonomi politikası, aslında Özal'dan beri devam edegelen ekonomideki liberal politikalarının bir devamı olduğu IMF, Dünya Bankası gibi kurumlarla ilişkilerin devam ettiği ancak Erbakan döneminde öne çıkan, İslam ülkeleri öncelikli ticari ortaklıklar türünden politikaların terkedildiği bir dönemdi (Toros, 2011:188). AK Parti Seçim Beyannamesi'nde (2002:22,43), hegemonik devlet, kısıtlı demokrasi ve vesayet unsurları, şiddetle eleştirilirken, farklılık ve çoğulculuğu temsil etme, temel hak ve özgürlükler, hukukun üstünlüğü gibi kavramlarla siyasal liberalizme gönderme yapılırken, milletin teşebbüs gücünü temel alan devletin ekonomideki rolünün, “serbest rekabet koşulunu sağlamak ve teşebbüs gücünün önündeki engelleri kaldırmak” şeklinde ekonomik liberalizmden dem vurulmuş, yolsuzluk, yoksulluk ve adaletsizlik konu edilerek, “insana hizmet eden”, ekonominin nihai amacının insanın yaşam kalitesinin yükseltmek olduğunu belirtilerek de, sosyal politikalara gönderme yapılmıştır.

AK Parti iktidara geldikten sonra ekonomik krizden çıkılması için bir önceki hükümet döneminde, Dünya Bankası'ndan getirilen Kemal Derviş'in, ekonomik iyileşme programından faydalanmış (Öniş, 2010:270), ekonomi disiplininin şaşmadan, popülist politikalarından uzak durarak, ekonomiyi yönetilebilir hale getirmişti. AK Parti, ekonominin liberal ilkeleri gereği bir yandan Petkim, Tüpraş, Ereğli Demirçelik gibi büyük şirketlerin özelleştirilmesi ve devletin ekonomiden uzaklaştırılmasına hız

verirken, diğ er yandan da eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi sosyal politika alanlarına ağırlık vermeye başlamıştı (Koray, 2015:36). Erdoğan hükümeti; hem halka, hem de her sektördeki üreticiye güven vermek, ekonominin sarsıntı geçirmesinin önüne geçmek için, döviz kurlarındaki ani iniş ve çıkışları speküle edebilecek müdahalelerden uzak durarak, popülist politikalarından uzak durmuştu. 1993-2002 yılları arasındaki yıllık ortalama yüzde 70’lerde olan enflasyon oranı, AK Parti iktidarlarında tek haneli rakamları görmüş, aynı şekilde büyüme rakamları, küresel krizin yaşandığı 2008 ve 2009 yılı rakamları dikkate alınmazsa, ortalama yüzde 6-9 bandında seyretmiştir (Koç, 2011:6,7). Kısaca Öniş’in belirttiği gibi (2010:268,278), bankacılık sistemindeki düzenleme ve reformlar neticesinde, finans sisteminin geçmişten daha iyi yönetildiği, ekonominin iç ve dış şoklara karşı, daha esnek ve güçlü hale geldiği görülmekteydi. Ancak ABD’deki düşük faizler nedeniyle, kısa vadeli önemli sermaye girişi sağlansa da, büyüyen ödemeler dengesi ve uluslararası alanda artacak faizlerin, durumu tersine döndürebileceği riski mevcuttu. Ekonomideki olumlu hava ve istikrar algısının yaygınlaşması, yabancı sermaye ve yatırımların da gelişini hızlandırarak, “yatırım yapılabilir” ülke imajının yerleşmesine katkıda bulunmuş, aynı zamanda Türkiye kriz dönemlerinde IMF ve Dünya Bankası kaynaklı borçların büyük bir bölümünü ödeyerek, ‘borç verilebilir ülke’ imajını korumuşt u.

AK Parti’nin ekonomi politikasını, kendisinden önceki siyasal iktidarlardan ayıran temel husus, liberal ekonomi politikaların temel üretim yasalarına riayet ederken, dağıtımın adalet ilkeleri içinde, toplumun dezavantajlı kesimlerini dikkate alacak şekilde gerçekleştirmesiydi. 2002 seçim beyannamesinde (2002:75), toplumun refahını artırmada ve kaliteli yaşam seviyesinin yükseltilmesinde, ekonomi ve sosyal politikaların, birlikte ve dengeli yürütüleceği belirtilmiş, 2007 seçim beyannamesinde (2007:71-129), “sosyal yapının güçlendirilmesi” başlığı altında eğitim, sağlık, çalışma hayatı, sosyal güvenlik, sosyal yardım ve dayanışma, kadın çocuk yaşlılar ve özür lülere yönelik politikaların yanında, “huzur, asayiş ve din hizmetleri” gibi yeni başlıkların konu edildiği görülmüş tü. 2011 seçim beyannamesinde ise (2011:128-208), “güçlü toplum” başlığı altında aynı temel konulara yer verilmekle birlikte, “Engellilerimiz İçin 2023 Hedeflerimiz” başlığı altında, “2023 hedefimiz; engellilerin sosyal ve ekonomik hayatlarını daha kolay sürdürabilmesi amacıyla barınma, ulaşım, iletişim ve çalışma şartlarına dair, asgari standartların sağlandığı, engellilerin sosyal dışlanmı şlık

duygusundan kurtulduğu ve onların sokağa çıkması, toplum hayatının her alanına katılmasının amaçlandığı” belirtilerek, toplumun her alanına yönelik sosyal politikaların geliştirileceği hiçbir kesimin dışlanmadan sosyal hizmet ve politikalardan faydalanacağı yönünde bir niyet beyanında bulunulmuştu. Sarıbay’a göre (2012:56) AK Parti, kendi geleneksel ve dinsel değerlerinin telkin ettiği yükümlülükleri ve mekanizmaları harekete geçirerek bir yanda yükselen sermaye birikiminin sosyolojik olarak gayrimeşru gözükmelerini engellerken, diğer yandan da söz konusu birikimden faydalanamayanların gelir dağılımı eşitsizliklerini gidermeye çalışmıştır. Söz konusu politikanın, İslamcı anlayışa uygun olduğunu belirten Akdoğan (Star,28.05.2013), Müslüman bireylerin, siyaset yaparken hayatın her alanında; adalet, hakkaniyet, meşveret, meşruiyet gibi, ilke ve değerleri benimsemek durumunda olduğunu ve bunu gözetmesi gerektiğini belirtmekteydi. Erdoğan Hükümeti Programında (2003), hükümetin sosyal devlet anlayışında hizmet aracı olarak görülen devletin, sadece bir sınıf ve kesimin değil, tüm vatandaşların refah ve mutluluğunu sağlayan bir mekanizma olduğu yoksullar, bakıma muhtaçlar, çocuklar ve işsizler için özel programlar geliştirileceği belirtilerek, b bu kesimlere terkedilmiş veya kimsesizlik duygusu yaşatılmayacağı vurgulanmıştı.

AK Parti’nin sosyal politikaları, aslında sosyal belediyecilik anlayışı olarak RP döneminden kalma, sosyal yardım dağıtarak yoksul ve dezavantajlı kesimin desteğini kazanma amacıyla güdülenmiş, özellikle ekonomik kriz döneminde, işsizlik ve yoksullukla mücadelede, önemli bir tampon görevi görmüştür (Erder, İncioğlu, 2008:22). Erdoğan, Batı Avrupa’daki “yeni sol” veya “üçüncü yol” anlayışıyla paralel olarak, belki de onların muhafazakâr versiyonunu andıran bir yöntemle, piyasa mekanizmasını bozmadan, üretimden ziyade bölüşüme müdahale ederek, alt ve orta sınıflara mali destek sağlamıştı (Özipek, 2014:675). Koç’un belirttiği gibi (2011:7), hükümetin eğitimde parasız kitap uygulaması, parasız yatılılardaki önemli artış, dar gelirli ailelere farklı kalemlerde ve birbirinin alternatifi olmayan yardımlar, sağlık alanındaki yapısal dönüşüm, TOKİ konutları çerçevesinde herkesin gelirine göre ev alabilmesi, ulaşım ve iletişim alanındaki diğer önemli yatırımlar söz konusuydu.

AK Parti’nin, sosyal güvenlik sisteminin iyileştirilmesine yönelik yapmış olduğu ve bazı yasalarda değişiklik öngören yeni düzenlemelerde, 2006’da çıkarılan “Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu” ve “Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu”

ile sosyal güvencesi olmayan vatandaşların da başvurmaları halinde, bu kapsama dâhil edileceği, 18 yaşından küçüklerin anne ve babalarının sigortalı olup olmadığına bakılmaksızın, Genel Sağlık Sigortalı sayılacağı belirtilmekteydi. 2011 yılında İşsizlik Sigortası'nın bazı hükümleri düzeltilerek, dar tutulan işsizlik sigortası kapsamı genişletilmiş ve 12 Eylül 2010 Anayasa Referandumu ile memur ve diğer kamu görevlilerin de “toplu sözleşme” hakkına sahip olduğu belirtilmiştir (Bakan, Özdemir, 2012:37-40). Aslında bu düzenlemelerin içeriği, niteliği ve AB üyesi ülkelerle olan durumu eleştirilebilir olmakla birlikte, Türk siyasetinde 1961 Anayasası ile giren “sosyal devlet” ilkesinin gerekleri konusunda, önceki hükümet dönemlerine kıyasla, gözle görülür bir şekilde iyileşme kaydedildiği aşikârdı.

AK Parti seçim beyannamesinde (2011); nüfusun tümünün sosyal güvenlik kapsamına alınacağı, 2023 yılına kadar, yoksulluk sınırı altında kalanların minimize edileceği ve sosyal destek niteliğindeki transferlerin, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'ya oranın iki puan artırılarak yüzde üçe çıkarılacağı, sosyal destek ve hizmet alanında sağlık, istihdam ve eğitim hizmetleriyle birlikte “Aile Sosyal Destek Programı” (ASDEP) çerçevesinde hane odaklı bir sisteme geçileceği, kayıtlı çalışan kesimlerin, yoksul duruma düşmesi halinde, sosyal yardımlarla destekleneceği, engellilere daha fazla istihdam imkanı sağlanacağı, aylık çok cüzi rakamlarla, en az yüz bin konutun, TOKİ eliyle yaptırılıp yoksul hanelere teslim edileceği yönünde önemli destekler dile getirilmekteydi. Bu konuda; şartlı nakit transferleri, eğitim yardımı ve proje desteği, yaşlı özürlü ve muhtaç yurttaşlara yönelik bakım parası gibi uygulamaların, partinin liberal nitelikli ekonomi politikasıyla çeliştiği belirtilse de (Bakan, Özdemir, 2012:43). Buğra'ya göre (2010:219-221), ülkenin sosyal güvenlik sisteminde, kısa sürede giderilemeyecek yapısal sorunlar ve bu sorunların toplumun büyük kesimini dışlayıcı etkisi, sosyal yardım politikaların uygulanmasını zorunlu kılmıştı. 2001'deki ekonomik kriz, ülke ekonomisine zarar verdiği gibi, toplumun önemli kesiminin hayatını idame ettiremez durumuna getirmişti. Kavuncu'ya göre (2013:240,241) AK Parti işsizlik, yoksullukla mücadele, ekonomik kalkınma gibi, önceden merkezin sorumluluğundaki sosyal politikaların çoğunu, “kentsel ekonomik kalkınma” bağlamında, belediyelere aktararak, aslında neo-liberal politikalarından da fazla sapmamıştı. Erder ve İncioğlu da (2008:21) AK Parti'nin, RP döneminden gelen “girişimci belediye” anlayışını tamamlar nitelikteki bir sosyal belediyeciliği ortaya atarak, sosyal yardım meselesini

kurumsallaştırmış, sünnet törenlerinden, muhtaçlara eğitime yardımcı malzeme olmak üzere, çoğu sosyal yardımların, belediyeler eliyle gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Söz konusu uygulamanın, Avrupa'nın yerel yönetimleri güçlendirme¹² politikasıyla da örtüştüğü söylenebilir.

Sonuçta yardımlaşma, sosyal sorumluluğun gelişmesinde önemli olup devlet ihtiyaç sahiplerine yaptığı yardımı, mümkün olduğunca toplumsal aktörler eliyle yaparak, aktörlerin sosyal sorumluluğu artırırken, radikal eğilimlerin de azalmasına yol açacaktır (Baharçiçek, Tuncel, 2014:10). Kimi çevrelerce “devlet imkânlarını kullanmak” veya “sadaka ekonomisi” olarak eleştirilse de dezavantajlı kesimleri sistemin nimetlerinden yararlandırarak sistemin meşruiyetini genişletmiş, aynı zamanda sosyal ve ekonomik mekanizmaları da devreye sokarak, kapitalizmin eşitsiz ve adaletsiz yüzünü estetize ederek dezavantajlı kesimleri, radikalizmden uzak tutmuştur (Sarıbay, 2012:48,56,62-64). Bayramoğlu'na göre (2006:22) bu politika, kendisini dışlanmış hissedenlerin, sisteme eklemlenmesini getirmekle birlikte, çevre'nin merkez içine akmasının kültürel imkânları açarak, kimlik ile sistem arasında yeni temas noktalarının oluşmasını sağlamıştır. AK Parti sosyal politikaları; CHP'nin 1960'lı yıllarda, “ortanın solu” söyleminde dile getirdiği, “sosyal adalet”, “sosyal güvenlik” ve “refah devleti” argümanlarıyla örtüşmekle birlikte, bunların çoğunu hayata geçirmiştir. Öniş'in belirttiği gibi (2010:262), AK Parti, CHP ile karşılaştırıldığında, Avrupa tarzı sosyal demokrasiye daha yakın durmakta, piyasanın yararlarına olan inancı, kalkınma sonrası düzenleyici devlet politikaları ve sosyal adalet meselesine olan ilgisi, AB üyelik sürecine bağlılığıyla, “üçüncü yolcu” bir politika takip etmekteydi. Kısaca Baharçiçek ve Tuncel'in belirttiği gibi (2014:5), sosyal veya ekonomik alanda ortaya çıkan sorunların, siyasal yansımaları radikalleşmeyi artıracığından, ekonominin sadece dağıtım yönünü düzenleyen bu politikalar, yoksul ve dezavantajlı kesimleri korumakla birlikte, onların sistem dışına itilerek radikalleşmesini önlemekte, neoliberal anlayışında meşruiyetini genişletmektedir. Kısaca AK Parti sosyal politikası, hem liberal sistemin hem de kendi parti politikalarının meşruiyetini genişletmiş, yoksul ve muhtaçları da sistem içinde tutmuştur.

¹² Avrupa Yerel Yönetimler Özerlik Şart'ı için bkz, http://www.tbb.gov.tr/mevzuat/kanunlar/Avrupa_Yerel_Yonetimler_ozerklik_Sarti.pdf

4.4.1.2.3. Değişimin Dış Boyutu: Çok Boyutlu Aktif Dış Politika

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra değişen uluslararası ortamda, küreselleşmenin getirdiği kitle iletişim ve haberleşmenin yaygınlaşması ve Anadolu burjuvazinin gelişmesiyle, demokratikleşme temelindeki politika yapım süreci, Özal'dan Erbakan'a, siyasa yapım düzeyinde güçlenmişti. Bu gelişme, geleneksel Osmanlı-İslamcı dünya görüşünü ve Türk Anadolu kültürünü, siyasi yapının periferisinden merkezine taşıdı (Yavuz, 2001:36). Türk dış politikası da uluslararası sistemin değişimi ve bölgesel ve küresel gelişmelerin getirdiği değişime uygun olarak, tek yönlü Batı çizgisinden, bölgesel gelişmelere daha duyarlı, aktif ve çok yönlü bir çizgi yönünde evrilmeye başlamıştır. Özipek'e göre (2014:678,679), Özal'ın değişim, dönüşüm ve açılım politikalarını anlayıp destekleyecek ve öneriler sunacak bir kadronun eksik olması, Özal'ın en büyük dezavantajı iken, Erdoğan'ın değişimci politikasının daha etkin ve kalıcı olmasını sağlayan ciddi anlamda bilgi birikimine sahip donanımlı akademisyen ve bürokratların varlığı önemliydi.

Dış politikanın mimarlarından olan Ahmet Davutoğlu, dış politikanın yeni bir jeopolitik bir çerçeveye oturtulması gerektiğini, ülkenin tarihi ve coğrafi derinliğinin buna müsait olduğunu, “yakın sınır komşularıyla sürekli bunalımlar yaşayan bir ülkenin, bu sınırları aşan bölgesel ve küresel politikalar üretebilmesinin imkânsız” olduğunu belirtmekteydi (Davutoğlu, 2010a:144). Davutoğlu, İslam coğrafyasına yönelik politikalarını formüle etmede, zengin Osmanlı geçmişinden faydalanmayan Türkiye'nin, Batılı kaynakları temel aldığı, ancak günümüzde gerek Araplar gerekse Türkler'in, ön yargılarından ve uydurulmuş milliyetçi mitlerinden ve yakın işbirliğini önleyen çarpık tarih anlayışından kurtulmaya çalıştığını belirtmekteydi (Fuller, 2008:66,67). Davutoğlu'na göre (2010a:61,73;92,93), Türk dış politikasının klasik, “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” anlayışı, ülkeyi pasifize eden ve defansif bir tavra sürükleyen bir anlayış olarak, Osmanlı geçmişinden kalan tüm “mesuliyet ve iddailerin mutlak terki” ile sonuçlanmıştır. Lozan statükosunun korunması, dış politikanın temel direklerinden birisi olduğu için, dış gelişmelere aktif tepki vermek yerine, pasif kalarak yönlendirilen bir ülke imajı söz konusu olmuştur. Aktif ve geçmişe yönelik sorumlu politika, irrudentist bir politika anlamına gelmediği gibi, Türkiye'yi bölgesinde etkin kılacak önemli bir aktör pozisyonu getirecektir.

Davutoğlu, Türkiye'nin jeopolitik konumunu, "merkez ülke" olarak tanımlamakta, kadim medeniyetin mirasçısı olan Türkiye'nin, Osmanlı coğrafyasındaki gelişmelere müdahil olmasını, "tarihsel ve coğrafi zorunluluk" olarak görmekteydi. Dış politika meselelerinin barışçıl yöntem, bölgesel bütünleşme, insan hakları ve ekonomik bağımlılık temelinde çözülmesi yönündeki anlayış, AK Parti dış politikasının liberal yanını göstermekteydi (Efegil, 2012a:14,15). Davutoğlu'na göre, ülkenin uluslararası politikadaki ağırlığı; coğrafya, tarih, nüfus ve kültür gibi sabit verilerle ekonomik, teknolojik ve askeri kapasite gibi potansiyel verilerin stratejik zihniyet, planlama ve güçlü siyasi iradeyle birleşmesi elzemdi (Zengin, 2010:78,79). Kürkçüoğlu ve Koraş (2011:179) Davutoğlu paralelinde, Türkiye'nin coğrafi konumunun, hem iç ve hem de dış politikasını etkileyen önemli unsurlardan biri olduğunu, coğrafi konumun, ülkenin stratejik değerini ortaya koyarken coğrafi, kültürel ve tarihi açılardan da, hem Asya'ya hem de Avrupa'ya dâhil olduğunu belirtmekteydi. Türkiye, hem Doğu ve Batı kültürleri arasında geçiş bölgesi olması, hem de Doğu ve Batı'nın değerlerini taşımasıyla, bölgesinde coğrafi ve kültürel manada köprü pozisyonunda bir ülkeydi.

Erdoğan dönemi dış politikasının birinci niteliği, klasik dış politikanın, sadece devletlerarası diplomatik ilişkilere indirgenen fasit dairesinden çıkarılması bağlamında, önemli bir zihniyet dönüşümünü getirmişti. Ekşi'ye göre (2014:142), AK Parti'yle birlikte dış politikada en temel değişim, halkın taleplerinin belirleyiciliği idi. Dışişleri Bakanlığına bağlı Enformasyon Genel Müdürlüğü, Yurtdışı Tanıtım ve Kültürel İlişkiler Genel Müdürlüğü, Bilişim Teknolojileri Dairesi Başkanlığı, Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı gibi kurumların yanında, Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Başkanlığı (TİKA) gibi kurumlar yeniden yapılandırılmış böylece dış ilişkiler, "yumuşak güç" çerçevesinde temellendirilmişti. Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve güvenlik alanında yaşadığı sorunların, uzlaşı eksenli bir dış politika ile dünyaya açılarak çözülebileceği düşünölmekteydi.

Dış politika anlayışının ikinci niteliği çok yönlü "proaktif dış politika", "komşularla sıfır sorun politikası", "bölgesel güç ve model ülke" gibi yaklaşımları temel alan bir perspektif değişimine dayanmaktaydı. Söz konusu yaklaşımlar, Davutoğlu'nun dış politikada ortaya attığı "Stratejik Derinlik" kavramıyla da güçlendirilmişti. Stratejik Derinlik, Türkiye'nin gerek coğrafi konumundan, gerekse

kültürel ve tarihi zenginlik ve birikimlerinden kaynaklanan avantajların, dış politikada kullanılması ve böylece tek boyutlu ve yönlü dış politikadan çok boyutlu ve yönlü bir politikaya geçişin, tarihsel miras ve coğrafi konum bağlamındaki zorunluluğu ifade etmekteydi (Oğuzlu, 2014:354-357). Burada Türkiye'nin stratejik konumu ve Osmanlı'dan gelen tarihi miras temel alınmaktadır (Ekşi, 2014:142). “Komşularla Sıfır Sorun” yaklaşımı, ilişkilerin geliştirilmesinde İslam, Türk kimliği ve kültürünün vurgulanmasına dayanmış (Bölükbaşı, Özçürümez, 2011:159), ülkenin bölgesel güç olmasına da yol açacak bir politika olarak görülmüştü. Bu konuda Balcı (2013:258), Davutoğlu'nun belirttiği, “komşularla sıfır problemlili” siyasetin, “etrafımız düşmanlarla çevrili” psikolojisinden, tüm komşularıyla ilişkilerini geliştirebilen ülke olma yönünde değişimi getireceği, ülkenin etrafında istikrar kuşağı oluşturarak, bölgesel ve küresel ölçekte gerçekleşen, enerji, ticaret ve insan hareketliliğinin merkezine oturacağını belirtmektedir. Özal döneminde güçlü bir şekilde dile getirilmeye başlayan “bölgesel güç” kavramı, bölge siyasetini etkileyen veya belirleyen, başka bölgesel ve küresel aktörler tarafından dikkatle izlenen ve bağımsız hareket edebilme yeteneğine sahip olan aktörleri ifade etmekteydi. Ekşi'ye göre (2014:146), bölgesel güç olma söylemi aslında yeni olmayıp, Sovyetlerin dağılmasından sonra, 1990'larda dile getirilen Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya'da oluşan güç boşluğunun, Türkiye tarafından doldurulmasını ifade eden, “Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası” söylemiyle somutlaştırılan bir söylemdi. Daha çok Özal döneminde dile getirilen bu söylem, AK Parti'yle yeniden dillendirilmeye başlanmıştı.

Türkiye, AK Parti'yle birlikte ilk defa kendi kimlik ve kültürünü dış politikada birleştirici bir unsur olarak kullanmaya başlamış, “komşularla sıfır sorun” ve “bölgesel güç” söylemleri, neticede “yumuşak güç” olarak ifade edilen tarihsel ve kültürel bağlar, demokratik gelenek ve kurumlarla gelişen piyasa ekonomisini temel almaktaydı. Bölge ülkeleriyle geliştirilecek ticaret hacmi ve karşılıklı bağımlılığın artırılması, merkezi bir öneme sahipti (Balcı, 2013:259). Erdoğan ve arkadaşları, bir yandan dış politikayı çok boyutlu bir düzleme taşıırken, diğer yandan da Müslüman Doğu ile Hıristiyan Batı uygarlıkları arasındaki uzlaşma ve işbirliğinin geliştirilmesi bağlamında “medeniyetler ittifakı” olarak nitelendirilen, barış projesine sahip çıkmıştı (Dağı, 2006:10). Söz konusu ittifak, Başbakan Erdoğan ile İspanya Başbakanı Zapatero öncülüğünde ve BM himayesinde başlatılan bir girişimdi (Ekşi, 2014:172). İnat ve Duran'a göre (2006:26),

AK Partinin sık sık vurguladığı “medeniyetler ittifakı” aslında fikri düzlemde, Huntington’un “medeniyetler çatışmasına” tepkiydi. Ekşi’ye göre (2014:173), 11 Eylül saldırılarını ABD Başkanı Bush’un “İslami terör” olarak tanımlaması ve “Haçlı Seferleri”nden bahsetmesi, söz konusu medeniyetler çatışması fikrinin gerçekliğe dönüştüğü algısına yol açmıştı. Bu misyon, Müslüman kesime yönelik olumsuz Batı bakışını ve “İslami terör” söylemini de boşa çıkaracak, önemli bir oluşum olarak görülmüştü. AK Parti lideri Erdoğan (2004:8,9), Türkiye’nin dış politikada önemli bir misyon üstlendiğini belirterek, Doğu ile Batı, İslam ve Hıristiyanlık, Avrupa ve Asya arasında köprü olmaya çalıştığını, Türkiye’nin laik ve demokratik yapısının, uygarlıklar arasındaki işbirliğini artıran önemli bir konu olduğunu zira medeniyetler arası çatışmanın ancak bu şekilde, yani karşılıklı işbirliği, diyalog ve uzlaşıyla ortadan kaldırılabileceğini vurgulamaktaydı.

Söz konusu girişim, değişik forum adı altında farklı devlet adamı, din adamı, Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ve iş adamlarıyla toplantılar düzenleyerek kurumsallaşma çabasına girse de, İspanya tarafının, girişimi sonradan sorgulaması ve hafife almasıyla sekteye uğramış (Ekşi, 2014:174), Filistin’de Hamas sempaticanı bir partinin, seçimlerde elde ettiği başarının, Batı tarafından gözardı edilmesi, Batı’nın bu konuda samimi olmadığı yönündeki Erdoğan düşüncesini pekiştirmişti (Zengin, 2010:104,105). Hıristiyan-İslam çatışmasının arabuluculuğu rolünü üstlenen bu girişim, Türkiye’de Fetullah Gülen tarafından “dinlerarası diyalog” söylemiyle desteklense de, kamuoyunda ABD’nin Ortadoğu politikasının bir uzantısı olarak algılanmış ve cemaat-hükümet kapışmasıyla işlevini yitirmişti. AK Parti hükümetlerinin, dış politikada hedeflediği çok boyutlu proaktif ve komşularla “sıfır sorunu” temel alan dış politikası, kısa zamanda sonuç vermeye başlamıştı. Türkiye’nin Temmuz 2003’te, BM Güvenlik Konseyi Geçici üyelik başvurusu, başarılı bir şekilde yürüttüğü lobicilik faaliyetiyle, 2009 yılında iki yıllığına seçilme başarısıyla sonuçlanmış, BM’de yüksek düzeyli temsil hakkı kazanılmıştı. Bunun yanında 1969’daki kuruluşundan beri üyesi olduğu İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)’nün Genel Sekreterliğine, 2005 yılında Ekmeleddin İhsanoğlu’nu getirilmesi ve İhsanoğlu’nun ikinci dönemde de, görevine devam etmesi önemliydi (Ekşi, 2014: 160, 161; Bölükbaşı, Özçürümez, 2011:168). Bu gelişmeler, AK Parti hükümetlerinin başarısı olarak, Türk dış politikasında ilk defa söz konusu olan

önemli gelişmeler olup, hem Batı hem de Ortadoğu nezdinde, saygınlığını ve her iki kesimde yüksek düzeyde temsil edilmesini sağlamıştı.

AK Parti'nin yeni dış politika anlayışı, bölgesel komşu ülkeleriyle olan ikili ilişkilerin gelişmesine de fırsat vermişti. Rusya ile ilişkiler, enerji alanında işbirliği temelinde ve Balkanlar, Kafkaslar, Karadeniz havzasını kapsayacak şekilde yürütülmeye başlanmış, her iki ülke, Irak'ın toprak bütünlüğü ve siyasi birliğinin sağlanması, Suriye ve İran'la uluslararası camianın ilişkilerinin normalleştirilmesi konularında benzer politikalara sahip olsa da, Kıbrıs ve PKK'nın terör listesine alınması konusunda gerekli uzlaşma sağlanamamıştı. Her iki ülke ilişkileri “çok boyutlu ortaklık” olarak tanımlanmış daha çok ticari ve ekonomik ilişkiler temel alınmıştı (Çelikpala, 2011:69-78). Bunun yanında 2008 yılından itibaren Ermenistan'la yumuşama süreci yaşanmış, Cumhurbaşkanı Gül ve Sarkisyan'ın Erivan'da biraraya gelerek futbol maçı izlemesi ve Van'daki Ermeni “Akdamar Kilisesi”nin yeniden ibadete açılması gibi gelişmeler, ilişkilerde olumlu bir ortamın doğmasına yol açsa da (Ekşi, 2014:169), ilişkilerin, mevcut sorunları tarihsel algılamalara ve ilişkilerin geliştirilmesi için her iki ülkenin de, öne sürdüğü isteklerin yerine getirilmesine dayandığından, ilişkilerin normale dönmesinin kısa sürede gerçekleşmesi mümkün değildi.

Bunun yanında Türkiye, Ortadoğu'daki çatışmaların çözümü için, “Suriye-İsrail”, “İsrail-Filistin” diyaloguna katkıda bulunmuş (Bölükbaşı, Özçürümez,2011:159,161), aynı şekilde hem Irak merkezi hükümetiyle hem de özellikle Kuzey Irak'taki fiili durumu kabullenerek, Barzani yönetimiyle ilişkileri geliştirmiş, PKK ile mücadelede Kürt yönetiminin desteğini sağlamaya çalışmıştı (Kürkçüoğlu, Koraş, 2011:210). Barzani yönetimiyle kurulan ilişki, hem Irak petrollerinin Türkiye üzerinden transferi, hem de PKK problemini çözme ve Irak merkezi hükümetini dengeleme amacına yönelikti (Balcı, 2013:296,297). Böylece dış politikada, askeri ve sivil bürokrasinin etkinliği azalarak, yerini sivil iradeye bırakmaya başlamıştı. Zira “çok boyutlu proaktif dış politika” ve “sıfır sorunlu dış politika” anlayışı, Kemalist düşüncenin ülkeyi kendi Osmanlı coğrafyasına yabancılaştıran anlayışın terki, Osmanlı mirasının yeniden sahiplenilmesi ve canlandırılması anlamına gelmekteydi. Türkiye artık bölge ile ilişkilerinde, ABD'nin doğrularıyla değil, kendi doğruları ve çıkarlarını özdeşleştirdiği

oranda, coğrafi ve kültürel avantajlarını da kullanma konusunda kararlıydı. Ekşi'nin belirttiği gibi (2014:164,165) AK Parti, dış politikadaki yeni misyonuyla, özellikle Afrika ülkeleri başta olmak üzere Türkiye'nin yurtdışındaki temsilciliklerinde ve Türkiye'deki yabancı temsilciliklerin sayısında önemli oranda artış görülmüştür. Söz konusu ülkelerin birçoğuyla yapılan anlaşma gereği, vatandaşların karşılıklı olarak vize muafiyetinden faydalanmasının önü açılmış, bireyler ve toplumlar arası temasların önü açılarak, dış politikanın daha geniş bir düzlemde oturtulması hedeflenmiştir. Vizelerin kaldırılması, siyasi sınırları anlamsız kılarken, Türkiye'nin bölgeyle sosyal ve ekonomik olarak bütünleşmesinin de önünü açmıştı (Zengin, 2010: 91). Türkiye, dış politikada demokratik açılım yaparken, PKK terör örgütünün saldırılarıyla içerde özgürlüklerin sınırlandırılması yönündeki talepleri geri çevirerek, “özgürlük-güvenlik” dengesini de korumaya çalışmaktaydı. Davutoğlu, katıldığı bir programda, özgürlük-güvenlik dengesini iyi kurmuş bir Türkiye'nin, kendi sorunlarını çözdüğü gibi, dünyaya da “model” olacağını belirterek şu açıklamada bulunmuştu:

İç siyasi meşruiyeti, dengeli bir özgürlük ve felsefi bir güvenlik anlayışı ile irtibatlandırabileceğimiz oranda, Türkiye diğer ülkelere model olacaktır. Türkiye bu anlamda hem coğrafi, hem de tarih açısından bölgesinin merkez ülkesidir. Bunun özgüveni içinde davranıp kendi projemizi, kendi paradigmamız içinde harekete geçirebilirsek, dışardan bir ihale olmaksızın, kendi bölgemizde ciddi dönüşümlerin önünü açabiliriz (Zengin,2010:85).

Türk dış politikasında Soğuk Savaş sonrası dönem, Türk-Amerikan ilişkilerinin test edilmesi açısından önemli bir göstergedydi. Türk-Amerikan ilişkileri, Soğuk Savaş döneminde önemli sorunlar yaşadığı gibi, sonrasında da ilişkilerdeki gerilimler ve kırılmalar hat safhaya çıkmıştı. Körfez Savaşı sonrası, Irak'ın kuzeyinde bağımsız bir Kürt yapılanmasına gidilmesi Türkiye'yi ciddi derecede rahatsız etmişti. ABD'nin 2003'te Irak'a müdahale düşüncesi, Ecevit Hükümeti tarafından destek görmediğinden, AK Parti'nin iktidara gelmesi, ABD'li yetkilileri umutlandırmıştı (Kürkçüoğlu, Koraş, 2011:189). ABD Savunma Bakanı, 2002'deki seçim sonrasında Türkiye'yi ziyaret etmiş, Irak'a olası bir müdahalede, Türkiye üzerinden kuzeyden cephe açabileceği umudu ve fikriyle geri dönmüştü. Türk yetkililerinin, muhtemel uğranılacak zararlar konusunda, ABD'li yetkilerle yaptığı görüşmeyi Başkan Bush'un, “at pazarlığı” olarak nitelendirmesi, bu konuda yapılacak dayatmaların habercisi gibiydi. Zengin'in belirttiği gibi (2010:139), AK Parti lideri Erdoğan, “bir yalan üzerine başlayan” ve meşruiyetine

inanmadığını belirttiği Irak müdahalesine, bölgenin şekillenmesinde etkili olacak pazarlık masasında Türkiye'nin de söz sahibi olması adına, tezkereye “evet” denilmesinden yana olsa da, mecliste oylanan tezkerenin 264'e 251 oyla reddedilmesi, Amerikan tarafını hayal kırıklığına uğratmıştı. Bu konuda, mecliste grup kararının alınmamış olması ve TSK'nın suskun kalması, tezkerenin reddinde önemli etkendi. ABD, Irak işgalini gerçekleştirmiş ancak tezkerenin reddedilmesini unutmamıştı. Amerikan askerleri, Temmuz 2003'te Süleymaniye'de “Çuval Olayı”¹³ olarak bilinen eylemi gerçekleştirmişti (Çelebi, 2011:50; Öymen,2011:436). İnat ve Duran'ın belirttiği gibi (2006:58-60) söz konusu olay, ilişkilerdeki gerilimi hat safhaya çıkarmış, dönemin Genel Kurmay Başkanı Özkök bu durumu, ilişkilerde yaşanan “tarihin en büyük krizi” olarak nitelendirmişti. Tezkere Krizi ve yaşanan çuval hadisesi, iki NATO müttefiki arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiş, PKK terör örgütünün ABD kontrolündeki Irak topraklarından yeniden saldırılara geçmesiyle, ilişkiler kırılma noktasına gelmişti. ABD tarafının, karşılıklı ve eşit bir ilişkiden ziyade güce, tek taraflılığa ve bağımlılığa dayalı bir ilişkiyi sürdürme niyetini devam ettirdiği (Keyman, 2007:66,73) bir durumda, ilişkilerin Soğuk Savaş sonrası tanımlandığı gibi “stratejik ortaklık” niteliğinde olmadığını göstermekteydi.

Türkiye, Mart Tezkeresi'yle ABD'nin bölge politikalarına sıcak bakmadığını gösterirken, Türkiye dış politikadaki yönünü daha çok AB'ye çevirmeye başlamıştı (Aygül, 2013:51,52). AB ile olan ilişkiler, Türk dış politikasında “çok boyutluluk” unsurunu beraberinde getirmiş, AK Parti yönetimi, klasik ABD endeksli dış politikasını, AB ile dengeleme fırsatı yakalamıştı (İnat, 2007:108). Söz konusu politikanın küresel uluslararası sistem ve bunun farklı bölgesel yansımaları açısından da önemli olduğu söylenebilir. Artık sadece Amerikan merkezli dış politika değil, iç ve dış politikada demokratikleşme perspektifi getirecek, AB ile ilişkilerin önem kazandığı ortadadır. AK Parti tam üyelik konusunda, kendisinden önceki tüm hükümetleri geride bırakacak derecede çaba sarfetmiş, reform niteliğindeki anayasal/yasal düzenlemelerle bu konudaki samimiyetini ortaya koymuştu. Aslında 1963'te başlayan AB serüveninde,

¹³ Söz konusu olay, tezkere krizi sonrası, Irak'ın kuzeyinde Süleymaniye Kentindeki Türk askeri timinin, kimliklerini açıklamalarına rağmen, ABD askerleri tarafından başına çuval geçirmesiyle tartışmaları beraberinde getirmiş, bir NATO müttefikinin bu davranışı, Türk kamuoyunda büyük tepki çekmişti.

1999'daki Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye aday ülke statüsü verilmiş, 2002'deki Kopenhag Zirvesinde, katılım müzakerelerinin başlatılacağı, Aralık 2004 Brüksel Zirvesiyle Ekim 2005 tarihinden itibaren Türkiye'nin katılım müzakerelerinin toplam 35 fasılda başlatılacağı belirtilmişti (Beriş,2012:124,125). Ancak bu aşamaya kolay gelinmemişti. 1990'lı yılların ortalarında, Türk kamuoyunda Gümrük Birliği (GB) üyeliğini getiren GB Ortaklık Konseyi kararından sonra, 1997 Lüksemburg Zirvesiyle, içlerinde Kıbrıs Rum Yönetimi (Kıbrıs Cumhuriyeti olarak) dâhil, orta ve Doğu Avrupa ülkelerine üyelik müzakereleri verilirken Türkiye'nin dışarda bırakılması, Türk tarafında hayal kırıklığı yaratmış ve ilişkiler geçici olarak askıya alınmıştı (Arsava, 2011:138-140). Doğu Avrupa ülkelerine üyelikte öncelik verilmesi, Sovyetler'in yıkılmasıyla oluşan elverişli ortamda, Avrupa'daki bölünmüşlüğü sona erdirilmesi yönünde atılan adım olarak yorumlanmaktaydı. Arsava'ya göre (2011:141,142), Kıbrıs'taki siyasi sorun çözüme ulaştırılmadan, AB tarafının Kıbrıs'a tam üyelik için müzakere vermesi, uzlaşma arayışını zora sokacağı ve Rum kesiminin elini güçlendireceği aşikârdı ve Türkiye'nin üyeliğini ilerde çıkmaza sokacağı ortadaydı.

AK Parti iktidarıyla birlikte, dış politika hedeflerine ulaşmanın, içerde demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti ilkelerinin tesisi ile mümkün olabileceği, Türk yöneticileri tarafından kabul edilmeye başlanmıştı (Dağı, 2006:7). Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci ve Kopenhag Kriterleri ¹⁴ Türkiye'de artık askeri darbelerin yaşanmayacağı ve vesayetin kurumsal boyutunu oluşturan MGK'nın siyasetteki etkisinin azalacağını simgelemektedir (Timur, 2015:29). AB uyum süreci çerçevesinde, 2004 ve 2010'daki kapsamlı anayasa değişiklikleriyle, 1982 Anayasası'nın yaklaşık üçte biri değiştirilmiş demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü konusunda önemli düzenlemeler yapılmıştır (KDGM, 2013:38,39). Bayramoğlu'na göre (2006:29,30), Batı'ya yönelik mutlak endişe ve güvensizlik kırılmaya, "çatışma ruh hali"nden, iş birliği ruh hali" geçerli olmaya, Batı'dan gelen girdi ve talepler, "refleksif bir müdahale" ve baskı olarak görülmemeye başlamıştı. Yavuz'un belirttiği gibi (2008:

¹⁴ Söz konusu kriterler, 1993'teki Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da yapılan zirveyle kabul edilmiş, AB'ye üye olacak ülkeler için, yerine getirilmesi gereken asgari koşullar belirlenmiştir. Siyasi kriterler; demokratik sistem, hukuk devleti, özgür seçimler ve insan hak ve hukuku ile azınlık haklarını içerirken, ekonomik kriterler; rekabete dayalı piyasa ekonomisi vurgusu ile topluluk müktesebatının üstlenilmesi gibi konular öne çıkmıştı. Bkz. İrfan K. Ülger, *Avrupa Birliği El Kitabı*, Seçkin Y.2003, Ankara.

345) AK Parti, AB'den esen demokratikleşme rüzgârını arkasına alarak, bir yanda ülkede demokratik uygulamaların umudu olurken, diğer yandan egemen kesimlerin Müslüman yönelimli sosyo-politik hareketlere karşı yürüttüğü kampanya ve eleştirileri boşa çıkarmıştı. Söz konusu kesim, AB üyelik sürecinin getirdiği demokratikleşmeyle insan hak ve özgürlüklerine yönelik yapılan düzenlemelere fazla itiraz edememişti.

Ancak Erdoğan döneminde reform niteliğindeki adımların atılması, Türkiye'ye AB üyeliğini getirmemişti. AK Parti, AB üyeliği önündeki başta Kıbrıs olmak üzere, birçok meselede samimi girişimlerde bulunmuştu. Kıbrıs'ta kalıcı bir çözümün sağlanması amacıyla, dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın ortaya attığı ve "Annan Planı"nın, Denktaş ve Türkiye'deki milliyetçi kesimlere rağmen desteklemişti (İnat, Duran, 2006: 61). Denktaş plana, eşit egemenlik ile koruyucu tedbirlere yer verilmemesi ve iki kesimliliğin sulandırılması gerekçesiyle karşı çıkarken, kendilerini Kıbrıs'ın tek temsilcisi olarak gören Rum kesimi, kesinleşmiş AB üyeliğinin vermiş olduğu rahatlıkla, planı gerçekçi görmemişti (Bağcı ve Uslu, 2006:260-267). Plan her iki kesimde referanduma sunulmuş, Türk tarafı yüzde 65 kabul oyu verirken, Rum tarafı yüzde 75 oranla planı reddetse de, Rum kesiminin AB üyeliğine engel teşkil etmemişti. Çözüm konusundaki başarısızlığa rağmen, Balcı'nın belirttiği gibi (2013:268,269), gerek AB içinde, gerekse Batı kamuoyunda dile getirilen, "Türkiye'nin sorunun çözümünde engel olduğu" yönündeki inanç ve algının kırılmasına neden olmuş, ülkedeki milliyetçi ve Kemalist bloğun eli zayıflamıştı.

AB ile ilişkilerde, Türkiye'yi aday ülke statüsü kazandıran müzakerelerin başlanabilmesi için, "Kopenhag Kriterlerinin" tamamlanmasını belirten AB tarafı, söz konusu kriterlerin önemli ölçüde aşılmasından sonra, yeni şartlar ileri sürmeye başlamıştı. AB tarafı, Türkiye'nin Kıbrıs'la ticari ve diğer ilişkileri normalleştirmesini, limanların açılmasını isterken, aynı zamanda Güneydoğu'da yaşanan eşitsizliklerin, Türkiye'nin üyeliğini engelleyebileceğini îma etmekteydi (Çiftçi, 2010:313). Bu hususlar, üyelik kriterleri arasında bulunmasa da Kıbrıs Rum kesiminin 2004'teki genişlemede AB üyeliğine kabulü, Türkiye'nin üyeliği önüne konulan bir nevi bariyer niteliğindedeydi. Bu konuda, üyelik müzakerelerinin, yeni katılan ülkeleri de kapsayacak şekilde düzenlenmesini getiren '*ek protokolün*' imzalanması meselesi, sorunları kriz boyutuna taşımıştı. Söz konusu protokolün onayı, aynı zamanda Kıbrıs Cumhuriyeti'nin

dolaylı olarak tanıma anlamına geldiğinden, hükümet belgeyi imzalamış, ancak bunun Kıbrıs Rum kesimini tanımak anlamına gelmediğini belirten bir kayıt düşmüştü. Bu durum, ilişkilerde gerginliği ve hukuk garabetini beraberinde getirirken, bazı müzakere başlıklarının askıya alınmasına yol açmıştı (Arsava, 2011:143-145). Kısaca Arsava'nın belirttiği gibi (2011:147), AB üyelik kriterlerinden olmayan Kıbrıs meselesinin, BM çatısı altında, AB çatısına kaydırılması, Türkiye'nin de onayladığı Ekim 2005 tarihli "Müzakere Çerçeve Belgesi"yle kabul edilmiş ancak sorunun Rum yönetimi lehine, bir tarafın tam üye yapılıp diğer tarafın onunla müzakereye zorlanarak tanınması yönündeki bir çözüm yöntemi benimsenmişti.

Türkiye'nin AB'ye üyeliğini çıkmaza sokan diğer bazı gelişmeler de söz konusuydu. AB tarafının, Türkiye'nin tam üyeliğini, kendi halkoyuna götüreceği yönündeki beyanları, sözde Ermeni soykırımının bazı üye ülkelerin parlamentolarında kabul edilmesinin yanında, Almanya, Fransa gibi ülkelerin, Türkiye ile olan ilişkilerini "imtiyazlı ortaklık"tan öteye taşımak istemedikleri yönündeki beyanları ve AB'nde son zamanlarda tırmanışa geçen İslam ve göçmen konusundaki karşıt görüşlerin etkisi, söz konusuydu (Oğuzlu, 2014:362,363). Keyman'a göre (2007:81), 1999 Helsinki Zirvesiyle başlayan ve üyelik müzakereleriyle devam eden Türkiye-AB ilişkileri, Türkiye açısından hem olumlu hem de olumsuz içeriğe sahipti. AB tarafı, müzakerelerin başlatılmasıyla, Türkiye'nin "Avrupa ve dünya siyaseti için önemli bir kilit ülke" olduğunu kabul etmekle birlikte, Türkiye'yi diğer aday ülkelerden farklı bir konumda değerlendirmekte, Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirmenin, tam üyelikte "gerekli ama yeterli koşulu" sağlamadığını belirtmekteydiler. Kili'nin belirttiği gibi (2008:278), Türk tarafı üyelik için tüm şartları yerine getirmiş olsa bile, tam üyeliğin "otomatik olarak gerçekleşmeyeceği", "müzakerelerin ucu açık ve sonucu garanti edilemez" olduğu yönündeki açıklamalar, üyelik sürecini olumsuz etkilemekteydi.

Özellikle Soğuk Savaş sonrası, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle başlayan genişleme politikası ve üye sayısının sürekli artması, Türkiye'nin üyeliği konusunda, başından beri ifade edilen "uzun ince bir yol" olduğunu göstermekteydi. Farklı bir kültür coğrafyasına ait ve kalabalık nüfuslu bir Türkiye, AB yetkililerini kaygılandırmaktaydı (Aygül, 2013:59). Balcı'nın belirttiği gibi (2013:271,272) sürecin tıkanmasında, AB'nin en önemli iki üyesi olan Fransa ve Almanya'da iktidara gelen sağ

partilerin, AB'nin coğrafi, tarihi ve kültürel bağlarına yaptıkları vurgu bağlamında Türkiye'yi dışlaması, Kıbrıs konusu ve AK Parti'nin eski heyecanını kaybetmesiydi. AK Parti'nin önemli çabalarına rağmen, yaşanan olumsuz gelişmeler bunda etkili olmuştu. Bölükbaşı ve Özçürümez'e göre (2011:161), 2007 sonrası Türkiye'nin AB'ye uyumunda yaşanan gerilemenin altında, AB tarafının dış ilişkiler alanında Türkiye'ye biçtiği rolün, ortak ve sahiplenilen bir ülke olmaktan ziyade, kendisine stratejik anlamda entegre edilen bir aktör olarak değerlendirmesi yatmaktaydı. Sonuçta, AB tarafının söz konusu olumsuz tavrı, Türk kamuoyunun AB üyeliğine verdiği desteğin düşmesine neden olmuş, Eurobarometre'nin Aralık 2014'deki araştırması, desteğin yüzde 28'ler seviyesine düştüğünü göstermekteydi (Karluk, 2015:136). Keyder'e göre (2005:235), AB'nin medeniyet projesi mi yoksa "Hıristiyan Klübü" mü olduğuna karar vermesi gerekmektedir. Bu konuda Türkiye'nin üyeliği belirleyici olacaktır. Ancak hükümetin, demokratik reformlar ve şeffaf yönetim anlayışında yaşanabilecek en ufak bir geriye gidişin, AB nezdinde Türkiye'nin tam üyeliğinin askıya alınması konusunda istekli olan çevrelerin elini güçlendireceği aşikârdır.

AK Parti'nin çok boyutlu proaktif dış politika anlayışı, Arap Baharı ile başlayan süreçte, Mısır ve Tunus'taki yeni rejimleri tanımasıyla yeni bir safhaya gelmişti. Davutoğlu'na göre (2012:3) istikrarın, sadece güce dayalı olarak sağlanamayacağı, sadece "siyasal meşruiyete dayanan ve özgürlüklere saygı gösteren" hükümetlerle barış ve istikrar sağlanabilirdi. Bu ilkeden hareket etmeye başlayan Türkiye, Arap Baharı sürecinde, yakın komşu ülkeleriyle olan ilişkisinin temelini buna dayandırmaya başlamıştı (Balcı, 2013:286). Ancak Türkiye'nin gerek Suriye politikası, gerekse Mısır'daki Mursi iktidarına desteği ve Mursi'nin darbeyle indirilmesi konusundaki yaklaşımı, Batı'dan destek görmemişti. Aygül'e göre (2013:67,68), İsrail'le yaşanan "one minutes" vakası, "Mavi Marmara" olayı ve Filistinlilere destek gösterileri, dıştaki ülke imajından ziyade, içerdeki politik kazancın, öne alındığı yönünde izlenimi uyandırmış ve dışarda radikal savrulmalara yol açmıştı. AK Parti'nin Suriye Politikası, hem içerde hem de dışarda tartışmaları beraberinde getirmiştir. Ekşi'ye göre (2014: 169) Arap Baharı sonrasında, Türkiye'nin İsrail ve Suriye ile ilişkilerinin çatışma noktasına gelmesi, "komşularla sıfır sorun" anlayışından uzaklaşıldığını ve Türkiye'nin Soğuk Savaştaki gibi, yeniden cephe ülkesi konumuna geldiğini göstermekteydi. Rus uçağının düşürülmesi hadisesi başta olmak üzere, terör örgütlerinin Türkiye üzerindeki

faaliyetlerini artırma girişimleri, Türkiye'ye milyarlarca dolar zarara yol açan göçmen sorunu, ABD'nin terör örgütleriyle işbirliğine girerek, bölge politikasını şekillendirme girişimleri gibi konular, sorunların başında gelmekteydi. Türkiye hem Suriye, hem de göçmen sorunun çözümünde Suriye'nin kuzeyinde oluşturulacak güvenli ve uçuşa yasak bölgenin işlevsel olacağını, zira Esad rejiminin iktidarda kaldığı sürece, muhalif unsurları bombalayacağını savunmaktaydı. Ankara'ya göre sorunun çözümü, Esad rejiminin olmadığı, muhalif unsurlarında yönetimde etkili olduğu, bir sistemin kurulması yönündeydi (Bila, Hürriyet,25.09.2014). Ancak Türkiye söz konusu hesaplarında, Esad rejimini destekleyen Rusya ve İran faktörünün yanında, uçuşa yasak bölge uygulamasının, Körfez Savaşı sonrası Irak'ta uygulanmasıyla, Irak'ın kuzeyinde bir devlet yapılanmasına yol açtığı gerçeğini gözardı etmekteydi. Dolayısıyla Türkiye, bölgesel politikasını geliştirirken, hem bölgesel güç unsurlarını dikkate almamasının, hem de Batı'nın bölgeye yönelik gerçek politik niyetini, tam olarak analiz etmemesinin getirdiği zararlara katlanmak durumunda kalmıştı.

Sonuçta, Türkiye'nin uzun süredir devam ettirdiği, tek taraflı Batı bağlantılı dış politik anlayışta, Erdoğan ile birlikte radikal bir değişim gerçekleşmiş dış politikanın Batıcı, statükocu ve tepkisel niteliği, değişerek, artık ülke merkezli düşünölmeye başlanmıştır (Bal, 2010:37). Yenigün'e göre (2010:72,73), Türkiye, klasik pasif dış politikası değiştirmiş, komşularla sıfır sorun politikası temel alınmış, küresel aktörlerle uyumlu politikalar geliştirilmiş ve tek parti iktidarının getirdiği avantajla, proaktif bir politikayla, bölgesinin "merkez" ülkesi konumuna gelmiştir. Aygöl'e göre (2013:45) AK Parti, iç politikada olduğu gibi, dış politikayı da tek başına belirleyici konumuna gelmiş, dış politikanın yeni niteliği, "dinamik bir ortamda statik bir pozisyonun sürdürölemeyeceği yönündeki Davutoğlu düşüncesine dayanmıştır (Zengin, 2010:80). Davutoğlu (2012:5) Türkiye'nin, bölgenin coğrafi ve kültürel merkezi olduğundan, bölgesel ve küresel düzeyde aktif rol oynayarak, "merkez" ülke olduğunu belirtmiştir. Kısaca Keyman'ın belirttiği gibi (2007:76) tek boyutlu, stratejik nitelikteki ilişki biçimi, Türkiye'ye yarardan çok zarar getirmiştir. Türkiye, hızla değişen dünyada, dış politikasını sadece jeopolitik konumuna ve güvenliğine endekslemek yerine, demokratikleşme, ekonomik kalkınma, güvenlik ilişkisini birlikte düşünmek durumunda olup, Avrupa perspektifini yitirmeden, bölge ülkeleriyle işbirliği ve karşılıklı bağımlılık temelinde geliştirmesi önemlidir.

4.4.2. Erdoğan Politikalarına Yönelik Eleştiri ve Değerlendirme

Erdoğan politikalarına yönelik eleştirilerin birincisi Türk siyasetindeki “merkez sağ” siyasetin, “çoğunlukçu” ve “milli iradeci” anlayışının, AK Parti döneminde kutuplaşmayı artıracak şekilde yeniden türetildiği yönündedir. Doğanay’a göre (2007: 80) Erdoğan, kendisine yönelik eleştirileri hazmetmeyen ve meşruiyetini sadece sandıksal bir çoğunluğa indirgeyen bir anlayışa sahip olup, bu durum Erdoğan’lı AK Parti’nin, “katılımcı demokrasi” anlayışının, sadece “seçme-seçilme hakkı” ve “kadınların siyasete katılması” gibi mekanizmaların güçlendirilmesine indirgemıştır. Kaboğlu’na göre (2011:16), AK Parti iktidarıyla, toplumsal bölünme ve parçalanma öyle derinleşmiştir ki, yüzde 47’lerdeki oy oranı, “haklılık ve meşruiyetin” tek ölçütü haline gelmiştir. Eleştirilerin ikincisi, AK Parti hükümetlerinin güçlü bir tek parti iktidarında, yürütmenin parlamentoyu gölgede bırakacak derecede güçlendiği ve yargının da siyasi baskı altına alınarak, siyasete bağlı hale getirildiği yönünde eleştiriler yapılmıştır (Yıldızcan, Yaka, 2010:249). Timur’a göre (2015:39-44), Ergenekon soruşturmalarında, terör olayları ve faili meçhul cinayetlerin, söz konusu bu suç örgütü tarafından yapıldığı gerekçesiyle, hukuki planda somut deliller olmadan, yargının alet edilerek ve hukukun siyasallaştırılmasıyla birçok kişinin kamuya teşhir edilmesi ve cezalandırılması, hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmamaktadır. Özdağ da (2011:127) bu yönde değerlendirmede bulunarak, AK Parti’nin mecliste sağladığı üstünlükle, Kıta Avrupası parlamenter sisteminin getirdiği, yumuşak kuvvetler ayrılığı ortamında, yasama ve yürütmedeki üstünlüğünü sınırsız hâkimiyet anlayışını gerçekleştirmek için, yargı denetiminden kurtulma ve bu amaçla yargı üzerinde kontrol sağlama yönünde çalıştığını belirtmekteydi.

Erdoğan politikalarına yönelik eleştirilerin üçüncüsü, Erdoğan’ın demokratik siyaseti yasal ve kurumsal hale getirmekten ziyade, statükocu anlayışın bazı uzantıları sayılabilecek uygulamaları, kendi iktidarına yaradığı için değiştirmede yönündedir. Sarıbay’a göre (2012:25) AK Parti, 3 Kasım’da yapılan seçimlerde, kendi dahli olmadığı bir Seçim Kanunu’na tâbi olarak tek başına iktidar olmuş ve iktidarını günümüze kadar devam ettirerek, artık her şeye dahli olabilecek bir konuma gelmiştir. AK Parti yöneticileri, söz konusu mevcut konumunu arzularken, mevcut rejimi daha demokratik hale getireceği iddiasında bulunmuştu. Seçim sisteminin anti demokratik

yüksek baraj engeli ve Siyasi Partiler Kanunu'nda yapılması gereken demokratik düzenlemelerle ilgili, uzun süreli iktidarı döneminde bir girişimde bulunmamıştır. Çınar'a göre (2009:508,509) AK Partililer, iktidara gelmeden önce, Cumhurbaşkanının yetkili fakat sorumsuz olduğunu, zira 1982 Anayasasının demokratik olmadığını, YÖK'ün üniversiteler üzerindeki vesayetçi konumunu şiddetle eleştirirken, kendi iktidarı döneminde, bu kurumları dogmatik bir şekilde savunmaları, aslında ülkedeki siyasetin kurumsallaşmış bir kurallar çerçevesinin ve zihniyet yapısının oluşmadığını, kaba bir güç mücadelesinden ibaret olduğunu göstermektedir.

Eleştirilerin dördüncüsü Erdoğan'ın, özellikle "ustalık dönemi" olarak nitelendirdiği üçüncü hükümeti döneminde, demokratik kurum ve düzenlemeleri yerleşik hale getirmesi yönünde önemli beklenti oluşmasına karşın, otoriterleşme eğilimi gösterdiği, "özgürlük-güvenlik" dengesinin, özgürlük aleyhine gelişme gösterdiği yönündedir. Özdağ'a göre (2011:116,117) AK Parti, başta valiler ve kaymakamlar olmak üzere, İçişleri Bakanlığı bürokratlarını, tek parti dönemini aratmayacak şekilde, kendi parti politikalarına alet ederek, onların partiyle özdeşleşmelerini sağlamış, kendisini eleştiren basına baskı kurmaya başlarken, kendi yandaş medyasıyla büyük bir "parti medyası" oluşturmuştu. AK Parti', "Kürt Sorunu" ve "Çözüm Süreci"nde, önemli bir irade gösterse de, sorunun gerçek anlamda temeline inilmediği ve çözüm noktasında samimi olunmadığı yönünde eleştiriler yapılmıştır. Sayın'a göre (2013:18,19) AK Parti, Kürt sorununu kendi istediği şekilde ele alarak, etnik milliyetçilik sorunu olarak değil, "milli birlik ve kardeşlik projesi" adı altında, İslami bir temelde çözüme gayretine girmiştir. Kürt hareketinin asıl isteği olan bireysel hak ve özgürlüklerden ziyade, "ulusal düzeyde" yani Kürt kimliğinin ulusal bir kimlik olarak tanınması isteğini görmezlikten gelmiştir. Son olarak AK Parti dönemi dış politikasının, Batı yönlü çizgiden, İslami çizgiye yani Ortadoğu yönünde kaydığı, özellikle Suriye politikasının ülkeyi çok zor durumda bıraktığı yönündedir. İsrail'in, 2009'daki Gazze işgali ile başlayan ve Erdoğan'ın "one minute" çıkışı ve İsrail ablukasındaki Gazze'ye, İnsani Yardım Vakfı organizasyonu ile giden geminin, İsrail askerleri tarafından durdurulup, dokuz Türk vatandaşının can kaybına yol açtığı "Mavi Marmara" olayının yanında, ABD'nin, İran'a BM nezdinde getirdiği ambargo önerisine Türkiye'nin karşı çıkması (Balcı, 2013: 292, 299), AK Parti'nin Mısır'da seçimle gelen ve Batı'nın sıcak bakmadığı, "Müslüman Kardeşler Örgütü"yle bağlantılı olduğu

belirtilen, Mursi iktidarıyla ve Filistin’de yine bu örgütle bağlantılı olduğu belirtilen, Hamas’la yakın ilişki ve işbirliğine girmesi bu bağlamda değerlendirilmekteydi.

Erdoğan politikalarına yönelik eleştiriler bağlamında, AK Parti hükümetlerini, 2002 yılında başlayan birinci ve ikinci dönemleriyle, 2011’den sonrası üçüncü hükümet dönemi ve sonrası şeklinde, iki temelde analiz edilebiliriz. Politik dil ve uygulamalardaki keskin farklılığın, “ustalık dönemi” olarak nitelendirilen 2011 sonrasıyla gözle görülebilir bir duruma geldiği söylenebilir. Ekşi’ye göre (2014:154), AK Parti’nin değişim iradesi, 2011 yılı itibarıyla düşüşe geçmeye başlamış, AB desteği ve reformlarıyla vesayet unsurları zayıflatıldıktan sonra, dışarda yumuşak güçten sert güce, içerde de otoriter uygulamalara başlanmıştır. Zira Akyol (Hürriyet,19.09.2015), “Freedom House”un değerlendirmesinden aktararak, AKP’nin iktidara geldiği 2002’den 2005’e kadar, Türkiye’nin skorlarında ciddi bir yükselme olduğunu, bunun 2011’e kadar aynı düzeyde kaldığını, ancak bu tarihten sonra skorlarda ciddi bir düşüş yaşandığını, özgürlük ve hukuk devleti normlarında önemli puanlar kaybedildiğini belirtmektedir. Özellikle hükümet-cemaat çatışması ve AK Parti destek cephesinin, Erdoğan’a ve partiye yönelik eleştirel bir tavır içine girmesi ve 15 Temmuz darbe kalkışmasının, gelinen durumuna ışık tutacak nitelikte olduğu söylenebilir.

AK Parti politikalarının geldiği durumla ilgili 2011 sonrasında özellikle Gezi Hadisesi’nde yaşanan olaylar, önemli bir turnusol görevi görmüştür. Gezi Hadisesi, AK Parti’nin Taksim Meydanı için uygulamaya koymak istediği yayalaştırma projesi ve Atatürk Kültür Merkezi’nin restorasyonu ile birlikte, Gezi Parkı yerine Osmanlı dönemi yapıtlarından Topçu Kışlası’nın yeniden inşa etme isteğine dayanmaktadı (Kongar, 2013:14). Kongar’a göre (2013:9,20), “birkaç ağacın yerinden sökülmesini önlemek” için, masum bir direniş olarak başlayan eylem, kısa sürede ölü ve yaralanmalara varacak duruma gelmiş, zira polis şiddeti ve AK Parti’lilerin “sert-buyurgan” ve “otoriter” tavırlarına yönelik tepkiye dönüşmüştü. Sayın’a göre (2013:30,31) AK Parti, meselenin temelinde yatan otoriterleşme ve demokratikleşme sorununu görmezden gelerek, “norm-dışı” bir hareket olarak değerlendirmiş, diyalog ve uzlaşma tavrından kaçınarak, eylemleri kendisine karşı yürütülen bir “komplot” olarak görmüş, “bölücü iç ve dış mihraklar” ile “faiz lobisini” hedef göstermiştir. Akyol’a göre (Hürriyet, 19.06. 2013) söz konusu bölücü iç/dış mihraklar ve faiz lobisi söylemi, olaylara sosyolojik

açından değil, “komplocu” tarzdan yaklaşıldığını göstermektedir. Eyleme katılanların yaklaşık yarısının, daha önce hiçbir eyleme katılmadığı düşünülürse, hükümetin özeleştirisi yapmadığı ortadadır. Erdoğan’ın “yüzde Elli’yi evinde zor tutuyorum”, “halk sokağa çıkınca göstericiler kaçacak delik ararlar” (Hürriyet, 04.06.2013) türünden açıklamaları, meseleye demokratik ve uzlaşmacı bir yaklaşımdan ziyade, “milli iradeci-çoğunlukçu” yaklaşıma sarıldığını göstermektedir.

AK Parti’nin bu tutumu, aslında uzun süredir iktidarda olsa da, siyasal iktidarının temelini oluşturacak güçlü örgütsel yapıdan yoksun olmasına bağlı olarak, iktidarını koruma güdüsüyle hareket etmesine ve orantısız güç ve şiddet kullanılmasına yol açmıştı (Tuncel, 2014b:13). Gezi Hadisesinin kamuoyunda “gençlik devrimi” gibi sunulması ve “bundan sonra hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı” vurgusu, AK Parti’nin içerde ve dışarda maruz kaldığı eleştiriler ve özellikle dalga dalga yayılan “Arap Baharı” bağlamında düşünüldüğünde, savunmacı ve güvenlikçi refleksleri beraberinde getirmişti. Yayla’a göre (2013:174) bu hadisede, “sivil” nitelikli bir şiddet söz konusu olmuş, zira kamu binalarına yapılan saldırılar ve verilen tahribatlar, AK parti binalarının ateşe verilmesi, çok sayıda polisin yaralanması ve başlatılan alan işgalleri gibi şiddet olayları, dünyanın her ülkesinde şiddete şiddetle karşılık verilmesine yol açabilmektedir. Sonuçta hükümetin meseleyi, güvenlikçi perspektiften değerlendirmesi ve sert müdahale yanlı tavrı, meselenin demokrasi dışı yöntemlere evrilmesine yol açarken, başlangıçta masum bir eylem olarak başlayan ancak tüm kamu binaları ve sosyal tesisleri yakıp yıkmaya dönmüş eylemcilerin tavrı, sürecin barışçıl bir şekilde ve kısa zamanda sona erdirilmesini engellemiştir.

AK Parti lideri Erdoğan’ın “otoriterleştiği”, eleştirilere tahammül edemediği, özgürlükçü perspektiften güvenlikçi perspektife kaydığı yönündeki eleştirilerin, aslında haklı gerekçelere dayandığı söylenebilir. Erdoğan’ göre (2013b:58,59), AK Parti lideri Erdoğan ve onun içinden geldiği muhafazakâr gelenekten gelen kesim, yıllardır resmi ideolojinin laikçi anlayışının önemli baskılarına maruz kalmış, ancak siyasal haklarını şiddete başvurarak değil, demokratik siyasi kanalları kullanarak almışlardı. Bu durum, toplumsal barış ve ülke demokrasisi açısından önemli olmakla birlikte, bu kesim artık baskıdan kurtulma biryana, siyasal sistemi kontrol edecek pozisyona gelmiştir. Çoğulculukla bağdaşmayacak tavırlar ve onları destekleyen yazar kesimi, artık kendileri

gibi olmayanlara duyarlı olmak bir yana, kendi hegemonik konumlarına boyun eğmelerini istemeye başlamıştır. Tepe'ye göre (2010:144) AK Parti'nin, "devletçi-otoriter" politikaları ortadan kaldıran ve demokrasinin gerektirdiği acil reformları getiren uygulamaları, meclisteki çoğunluğu ile hayata geçirse de parti içindeki demokratik olmayan hiyerarşik parti düzeni ve demokratik çoğulcu değerlerin kamuoyunda tartışılmasına öncülük etmeyen, sessiz politikalar yürütmüştür. Kaboğlu'nun belirttiği gibi (2011:95), eleştirel medyanın bazı yazarlarının, geceyarısı operasyonu, evinin polislerce basılıp gözaltına alınması, anayasal güvencenin hiçe sayıldığını göstermekteydi. Bu konuda mecliste büyük tartışmalara neden olan ve muhalefetin büyük tepki gösterdiği "İç Güvenlik Paketi" güvenlikçi perspektifin merkeze alındığını göstermekteydi. Düzenleme, kolluk gücüne ve valilere, özgürlükleri sınırlayan önemli yetkiler verirken, HDP'liler "faşizm paketi meclisten çıktı" diye dillendirmiş, MHP'liler ise, AK Parti'nin, özgürlüklere ve hukuk devletine el uzattığını, vatandaşı korkutmak ve sindirmek amacını güttüğünü belirtmişti (Milliyet, 28.03.2015). Kısaca Sayın'ın da belirttiği gibi (2013:25), vesayeti sindirmenin yolu, sadece orduyu demokratik sınırlara geriletmekten ibaret olmayıp, sivil siyaseti dayatma yapmadan, sindirmeden, ötekileştirmeden farklılıklara duyarlı olarak yönetebilmesidir. Devlet merkezli siyaset, toplum merkezli siyasete dönüştürülemedi.

Bu konuda "çözüm süreci"nin geldiği durum önemlidir. Türk siyasetinde, "demokratik açılım" veya çözüm süreci olarak bilinen süreç, iyi niyetli olarak başlamış, demokratik uzlaşma temelinde yürütüldüğü yönünde algı oluşmuştu. Akyol'a göre (Hürriyet, 19.09.2015) hükümet, süreci iyi niyetli yürütmeye çalışmış, terör örgütlerine yönelik operasyonlara girişmemişti. Erdoğan, bu süreçte karşı tarafın, kendilerine çekidüzen verme yerine, hazırlık safhasına geçtiğini ve silah stoklamaya başladığını belirtmekteydi. Timur'a göre (2015:139) bu sürecin, başta meclis olmak üzere, muhalefete ve kamuoyuna gerekli bilgi verilmeden yürütülmesi, hükümet dışındaki taraflarının kim olduğunun muğlaklığı kabul edilemezdi. Erdoğan'a göre (2013b:61), AK Parti bu sorunu, "İslam kardeşliği" temelinde çözmek istemekteydi. Kürtlerin "hak-hukuk" talebinde bulunması, AK Parti'liler için din kardeşliğini baltalayan milliyetçi tutumlardı. Cumhuriyetin milliyetçi statükosuyla başları hoş olmayan muhafazakârların, Kürtlerin hak taleplerini bölücülükle suçlayarak söz konusu statükoyla özdeşleşmişti.

Tüm belirsizlik ve olumsuzluklara rağmen Başbakan Yardımcısı Akdoğan, çözüm sürecinin devam ettiğini, “kimsenin süreçten çıkma lüksünün olmadığını” belirtse de yaşanan Kobani olayları, Kürt cephesinde Türkiye’nin samimiyetini ortaya koyduğu bir mesele olarak görülmüştü. Kobani kantonunun DEAŞ unsurlarınca saldırıya uğraması karşısında, Kürt tarafı Türkiye’nin yardım edeceğini ummuştu (Keyman, Radikal, 15.10.2014). Türkiye’nin bu konuda pasif kaldığı yönünde eleştirenlere karşı çıkan Yasin Aktay (Yenişafak, 11.10.2014), Türkiye’nin sadece bir günde 185 bin insanı topraklarına kabul edip, yerini yurdunu terkedene açıp, onlara her türlü yardımda bulunarak, bölge halkıyla yardımlaşma içinde olduğunu belirtmişti. Aktay, bu süreçte HDP’nin Kobani’ye dikkat çekme bahanesiyle, şehirleri terörize edip her tarafı yakıp yıkmasının kabul edilemez olduğunu, DEAŞ’ın Türkiye tarafından temizlenip, “anahtar teslimi” olarak, PYD özerk bölgesine verilmesinin, gerçekçi olmadığını belirtmekteydi.

Ancak AK Parti hükümetinde, Suriye bataklığına girmeme ve kuzeyinde Kürt Kantonu istememe düşüncesi hâkimdi. Türkiye bu konuda, her ne kadar kapılarını bölgeden gelenlere açıp insani yardım yanında, Irak’tan gelen peşmergelere, DEAŞ’la mücadele bağlamında topraklarından geçişine izin verse de, Kürt tarafını ikna edememişti. HDP’nin bu süreçte, Kobani olaylarına destek bahanesiyle, yerleşim yerlerini yakıp yıkacak derecede, terörize etmesinin, hükümetin tavrında etkili olduğu söylenebilir. Türkiye, PKK’nın Suriye uzantısı olduğunu belirttiği PYD unsurlarına destek anlamına gelecek bir operasyonu tercih etmemişti. Ancak Türkiye’nin DEAŞ’la mücadele kapsamında, 15 Temmuz sonrası Suriye topraklarına operasyonlar yapmak durumunda kaldığı düşünülürse, yine aynı gerekçeyle bölgeye yapabileceği kısa süreli bir operasyonun; hem iç ve dış çevrelerce dile getirilen, Türkiye’nin “DEAŞ’a destek verdiği” yönündeki yanlış algıyı ortadan kaldıracak, hem de çözüm sürecini yeniden tetikleyerek, samimiyetini tüm taraflara gösterecek ayrıca PYD’yi kontrol altında tutarak, ABD’nin emperyalist politikalarında kullanılmasını sınırlandırabilecekti. Sonuçta çözüm süreciyle birlikte ikinci plana düşeceği endişesi taşıyan PKK’nın, terör eylemlerini durdurup, silahları teslim etme konusundaki isteksizliği, HDP’nin sorumlu siyaset anlayışından uzak, terör dilini siyasetin dili hale getirerek, “Hendek siyasetini” savunmasının da, çözüm sürecinin çıkmaza girmesine yol açtığı söylenebilir.

Demokratik ülkelerin vazgeçilmezlerinden olan, erklerin paylaşılması ve ayrılığı konusunda, AK Parti'nin güçlü yürütmeye sahip olduğu, zira yargı erki üzerinde baskı kurarak, kendisine bağlı bir yargı oluşturmak istediği yönünde algı oluşmaya başlamıştır. Özdağ'a göre (2011:129,130,134,135), AK Parti'nin başta yargı reform paketleri olmak üzere, hâkim ve savcılarının atama ve nakilleriyle ilgili yönetmelikte değişiklik öngören tasarıları, HSYK'nın devre dışı bırakılıp, yargının bakanlık veya bürokrasiye bağlanmasına dönük çabalar olarak görülmektedir. Özellikle Eylül 2010'daki Anayasa referandumunun kabul edilmesiyle, değişen HSYK'nın üye sayısı ve seçiminde, basına sızan "Adalet Bakanlığı" listesinin büyük oranda kazanmış olduğunun belirtilmesi, bu yöndeki algıyı güçlendirmiştir. Akyol'un belirttiğine göre (Hürriyet, 28.01.2015) hükümet, 2014 yılında Ceza Kanunu'nda yaptığı değişiklikle, "soruşturma veya kovuşturma aşamasında, hukuki süreci etkilemek, emir vermek veya baskı yapmanın suç olduğu" yönündeki düzenlemede, "soruşturma" ibaresini kaldırılmış, söz konusu soruşturma aşamasında, hâkim ve savcılara yapılacak baskıların veya emirlerin önünü açmıştır.

Nisan 2017'deki Anayasa değişikliği referandumuyla HSYK'nın adı, Hâkimler ve Savcılar Kurulu (HSK) olarak değiştirilmiş ve üye sayısı 13'e indirilmiştir. Resmi Gazete'ye göre (2017), önceki düzenlemede de varolan, HSK Başkanının Adalet Bakanı, bakanlık müsteşarının da doğal üye olarak kabul edilmesi bir yana, yeni düzenlemeyle dört üyenin, aynı zamanda AK Parti Başkanı olan Cumhurbaşkanı tarafından, yedi üyenin de meclis tarafından seçilecek olması, AK Parti'nin meclisteki sayısal üstünlüğü bağlamında düşünüldüğünde, kurul üyelerinin seçiminde siyasetin daha etkin olabileceği ihtimalini artırmıştır. AK Parti'nin önemli isimlerinden Yalçın Akdoğan'ın, Ergenekon ve Balyoz tutuklamalarıyla ilgili, "kumpas kurulduğu" yönündeki iddiası ve söz konusu tutukluların bu süreçte salıverilmesi, yargı üzerindeki siyaset etkisinin olduğu yönündeki algıyı güçlendirmiştir. Bu konuda, yıllardır yüksek yargının, ideolojik ve taraflı tutumundan şikâyet eden muhafazakar kesimin içinden gelen AK Parti'nin, dile getirdiği demokrasi, hukuk devleti ve özgürlüklerin teminatının güvencesini oluşturan, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığını gölgede bırakabilecek uygulamalardan kaçınması elzemdir.

Son olarak, AK Parti dış politikada, “eksen değiştirdiği” yönündeki eleştirilerin gerçekleri yansıtmadığı söylenebilir. AK Parti’nin çok boyutlu aktif dış politikası, hem uluslararası sistemin, hem de bölgesel gelişmelerin gerçekçi bir sonucudur. Davutoğlu’na göre (2010b:15), Türkiye’ye sürekli olarak, “bölgede etken olmayın, müdahil olmayın, karışmayın, size söyleneni yapın” yönündeki söylemin, ancak Türkiye’nin tarihi birikimiyle bölgeye müdahil olduğu zaman kırılacak ve ülkeye yeni bir pozisyon kazandıracaktır. Ekşi’ye göre (2014:148,149) AK Parti döneminde, Türkiye’nin yönünü Batı’dan Doğu’ya çevirmesi gibi bir durum söz konusu olmayıp, dış ilişkilerde Ortadoğu’ya ağırlık verildiğinden söz edilebilir. Türkiye’nin bölge ülkelerine “model” olması, ABD ve Batı tarafından da desteklenmektedir. Bu konuda Kocabaş’ın belirttiği gibi (2016:291,292), Türkiye’yi ekonomik bakımdan güçlendirecek ve bölgesinde etkin söz sahibi yapacak; petrol, doğalgaz ve enerji nakil hatlarının, Türkiye üzerinden geçecek olmasından rahatsızlık duyan ABD, Suriye’de devam eden iç/dış savaş ortamından faydalanarak, Doğu Akdeniz’de bir “Kürt Koridoru” kurarak, aynı zamanda alternatif bir “enerji koridoru” amak istemektedir. ABD’nin, gerektiğinde terör örgütleriyle işbirliği yaptığı ve onlara silah yardımıyla bulunduğu göz önünde bulundurulursa, Türkiye’nin kendi bölgesinde geliştirmeye çalıştığı aktif dış politikanın ne denli gerekli ve gerçekçi olduğu ortadadır.

Ancak dış politikanın Suriye boyutunun, yaşanan süreçler neticesinde, Türkiye’yi sıkıntılı bir sürece getirdiği bir gerçektir. Arap Baharı’nın Suriye’yi de içine alacak Şekilde yayılması, Türkiye ile Esat rejimini karşı karşıya getirmiş, Davutoğlu’nun Ağustos 2011’deki Őam ziyaretinde sorunun reformlarla çözülmesi yönündeki telkini başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Esat rejiminin, kendi halkına karşı sert tedbirleri ve yaşanan mülteci akını, Türkiye’nin yanında, Suudi Arabistan ve Katar gibi ülkelerin, Suriye’deki muhalif unsurları desteklemesine yol açmış, bu durum Suriye rejimine destek veren İnan ve Rusya’yı rahatsız etmiştir (Balcı, 2013:308). Bu konuda Türk Dışışleri Bakanlığı (2016), Esad rejiminin; halkın demokrasi, hürriyet, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi evrensel değerlere sahip olma özlemi karşısında gerekli adımları atmadığını, bu yöndeki talepleri silah zoruyla bastırmaya çalışarak, ülkeyi gün geçtikçe daha da derinleşen bir bunalıma sürüklediğini belirtmiş, fiilen meşruiyetini kaybetmiş bulunan ve sivil halka karşı kimyasal silah kullanma dâhil, iktidarda kalmak için her yola başvurmakta beis görmeyen bu rejimin gitmesini savunmuştu.

Suriye konusunda CHP, AK Parti'yi egemen güçlerin bölgedeki bekçisi ve tıpkı Irak'ta olduğu gibi Suriye'de de, demokrasi ve özgürlük kisvesi altında, oynanan oyunların aracısı olduğu gerekçesiyle eleştirmiş, Suudi Arabistan ve Katar gibi ülkelerin de sonuçta demokratik meşruiyeti olmayan yönetimlere sahip olmadığını belirtmişti (Devran, Özcan, 2016:44). Suriye ile ilişkilerin, ekonomik bağımlılık ve kültürel boyutunun getirdiği yumuşak güç temelli niteliği, demokratik reformların yapılması bağlamında, gerginleşen ve karşılıklı uçak düşürme eylemleriyle sert güce dönüşmüştü. Türkiye, PKK'nın Suriye kolu olan Suriye Demokratik Birlik Partisi (PYD)'nin, Kobani'den Afrin'e kadar oluşturmaya çalıştığı koridor nedeniyle ve Irak'ın kuzeyindeki özerk yapıyla birlikte düşünüldüğünde, aynı bölünmenin kendi topraklarında da gerçekleşeceği endişesini taşımaya başlamış (Devran, Özcan, 2016:36), PYD'nin Fırat'ın batısına geçmesini "kırmızı çizgi" olarak görmüştür. "Fırat Kalkanı" operasyonu, TSK'nın destek verdiği muhalifler, Fırat'ın batısında Cerablus'u 48 saatten kısa bir süre içinde ve Dabık kentiyle birlikte DEAŞ'tan geri almıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2017). Kısaca Balcı'nın belirttiği gibi (2013:309), Suriye politikasının en önemli sonucu, Rusya ve İran gibi bölge ülkeleriyle ilişkiler gerilirken, kuzeydeki PYD otonom bir güç kazanmış ve Türkiye'yi de güvenlik endişelerine ve ekonomik kayba sevk etmiş, mezhep siyaseti belirleyici bir unsur olmuştur. AK Parti'nin önde isimlerinden Numan Kurtulmuş'un, "baştan beri Suriye politikasının büyük yanlışlıklarla dolu olduğunu", Türkiye'nin başına gelen birçok şeyin bu yanlışlardan kaynaklandığını, ancak bunun zalim Esad yönetimin "yanında yer almak" anlamına gelmediğini belirtmesi (Akyol,Hürriyet,06.01.2017), Suriye politikasındaki hataların bir nevi kabul edilmesiydi.

Görüldüğü gibi, AB ile ilişkilerin çıkmaza girmesi, demokratikleşme çabalarının kesintiye uğraması, otoriterleşme eğilimi ve kutuplaştırıcı politikaların yanında, dış politikada yapılan hatalar neticesinde, AK Parti'nin değişim politikalarının tartışmasız temel aktörü olduğu yönündeki algı değişmeye başlamıştı. Mahçupyan'a göre (www.ensonhaber.com,18.11.2014), AK Parti, temel üç alanda başarısız olmuştur. Birincisi Gezi olayları gibi sosyal tabandan gelen tepkilere sağır kalması, ikincisi tabandan gelen yeni burjuvazinin hoyratlığına yenilerek, azami kârdan başka hedef gütmeyen yükselen binalar, madencilik örnekleri, kapkaç mantığı ile hayata geçirilen enerji santrallerini mümkün kılan belediyeçilik kaçakları ve son olarak Batı ile ilişkilerin boşlanmasıydı.

Kaboğlu ise (2011:29), Erdoğan'ın belirttiği, “AB üyeliği gerçekleşmezse, Kopenhag Kriterleri'nin adını Ankara Kriterleri koyup yola devam ederiz” yönündeki söylemini, gelinen süreçte Ankara Kriterleri'nin Kopenhag Kriterleri'nden ne kadar uzak olduğuna vurgu yapmakta, zira Ankara Kriterleri'nde gazeteci, yazar veya öğretim üyelerinin, düşünceleri ve yazdıkları raporlar nedeniyle haklarında soruşturma açılmasında beis görülmediğini belirtmekteydi.

AK Parti'nin değişim iradesini kaybetmesi ve güvenlikçi otoriter politikalara yönelmesinin nedenlerinden birisi, ideolojik çizgisinin belirsizliği idi. AK Parti, ideolojik bir partiden ziyade kitle partisi niteliğindeydi ve başarılı politikaları, onun destek cephesini artırmaktaydı. Aslında sorunun temelinde; AK Parti destek cephesinin desteğini geri çekmesi, muhalefet eksikliği ve uzun süre iktidarda olmanın getirdiği durgunluk ve siyasal kültürün getirdiği davranış kalıplarının yattığı söylenebilir. “17-25 Aralık Operasyonu” sonrası yaşanan olaylar ve 15 Temmuz darbe kalkışmasının da bu süreçte etkide bulunduğu bir gerçektir. AK Parti destek cephesinin, Erdoğan'ın üçüncü hükümeti döneminden itibaren dağılmaya başladığı söylenebilir. Öniş'e göre (2010: 280), AK Parti'nin siyasal yelpazesi, sol ve sağ siyasal partilerin başarısızlıklarından faydalanan geniş bir koalisyonu dayanmaktadır. Farklı çıkar gruplarından oluşan geniş koalisyonu, uzun süre bir arada tutmak hayli zordur. Tepe'ye göre (2010:174-177), AK Parti'nin muhafazakâr demokrat kimliği, muhafazakâr politikaların, parti siyasetini belirlemekten çok, başkalarının parti ideolojisini tanımlamada kullandığı, her yönü kapsayan geniş bir harita görünümünde olup, bu durum ülke siyasetinde “merkezkaç” unsurları bir araya getiren geniş bir koalisyonu gerektirmiştir. Söz konusu ideolojik boşluk ve kendi kendisini doğrulayan meşruiyet iddiası, lider merkezli parti görünümüyle atılan adımların, sorunları çözme kapasitesini daralttığı gibi, değişimi sadece AB İlerleme Raporlarına endeksleyen görünümü, onu edilgen bir duruma getirmiştir. Bu bağlamda 2011 seçimleri sonrası dönem, siyasetin ustalıkla yürütüldüğü bir dönem olmaktan ziyade, AK Parti yöneticileriyle partiyi destekleyen aydınlar ve Gülen Cemaati'nin ayrışmasına sahne olmuştu (Uslu, 2015:13,14,16). Bu dönemde, Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Başkanının, medyaya servis edilen bir ses kaydıyla, PKK yöneticileriyle yapmış olduğu görüşmelerin ifşa edilmesi ve hükümet kanalından bu konuda tatmin edici bir açıklama yapılmaması (www.ntvmsnbc.com.18.10.2016), cemaatle hükümet arasında köprülerin atıldığını göstermekteydi. Siyasal iktidarın

paylaşımı sorunu, MİT Müsteşarının PKK ile görüştüğü gerekçesiyle ifadeye çağrılmasıyla başlamış, dersanelerin kapatılması, Gezi Hadisesi ve nihayet 17-25 Aralık Operasyonu ile gün yüzüne çıkmıştı. Uslu'nun belirttiği gibi (2015:14,16), bu süreçte partiye destek veren aydınların önemli bir kısmı, vesayetle mücadelenin başarıya ulaşmasından sonra, liberal demokrasinin vakit kaybedilmeden inşasını ve Kürt meselesinin çözüme kavuşturulmasını beklese de, AK Parti'nin başta AB üyeliği ve diğer meseleleri ağırdan almaya ve otoriter eğilimler göstermeye başlamasıyla desteğini geri çekmişti. Liberal aydınlar, sadece hükümete destek konusunda değil, Yayla'nın belirttiği (2015:41,42), Kürt Sorunu, demokrasi davaları, dindar toplum kesimleri ve siyasetçilerin pozisyonu, Gezi hadisesi ve Mısır'daki darbe ve katliamlar konusunda, kendi içinde de ayrılmaya başlamıştı.

İçerde cemaat ve liberal cephenin desteğini kaybeden Erdoğan iktidarı, dışardaki en büyük destekçisi ve vesayet unsurların ortadan kaldırılmasında etkili olan AB'nin eleştirilerine maruz kalmıştı. AB önceki raporlarda, Türkiye hakkında olumlu ifadeler kullanırken, 2011'den itibaren eleştiri dozunu artırarak, basın mensuplarının tutuklanmasını ve özgürlüğünün kötüye gittiğini eleştirmekteydi (Öymen, 2011:441). Oğuzlu'ya göre (2014:353), AK Parti artık, demokratikleşme konusunda ciddi derecede patinaj yaparak, AB hedef ve perspektifinden uzaklaşmış, zira ülke imajı, dışarıda ciddi yönde eleştirilere maruz kalmıştı. Eleştirilerin önemli kısmı düşünce, basın ve ifade hürriyetlerinin kısıtlandığı yönündeydi. Türkiye İlerleme Raporunda (2014:9,14); 17-25 Aralık operasyonunda hükümet tarafından, adları yolsuzluğa karışmış olan bakanların, dokunulmazlığının kaldırılması ve yargılanmaları konusunda gerekli iradenin gösterilmediği, soruşturmada görevli çok sayıda yargı ve emniyet mensubunun görevden alındığı, düşünce ve ifade özgürlüğünün ciddi derecede kısıtlandığı, zira HSYK Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, pek çok hâkim ve savcının görevden alınması veya görev değişikliğinin, yargının tarafsızlığı, bağımsızlığı ve güçler ayrımı ilkesi konusunda ciddi endişelere neden olduğu belirtilmekteydi..

Kemalist statükocu anlayış ve uygulamalarının değişimi konusunda, Erdoğan'a verilen iç ve dış destek unsurlarının desteğini kesmiş olmasının yanında, özellikle emniyet, yargı, ordu ve bürokratik kadrolara zamanla sızarak kendi istediklerini hükümete dayatacak seviyeye gelen Gülen Cemaati'nin, Paralel Devlet Yapılanması

(PDY) olarak ifade edilmesi mânidardır. Demir'e göre (2016:11,12), PDY olarak bilinen, cemaate bağlı televizyon, gazete, dergi ve diğer yayın organları, tıpkı Ergenekon ve Balyoz operasyonlarındaki gibi, 17-25 Aralık Operasyonları ve sonrasında, "hırsızlık ve yolsuzluk" üzerinden yayımlar yapmış, "MİT tırları" hadisesiyle hükümetin DEAŞ'a yardım yaptığını ileri sürmüş ve yasa dışı yaptığı dinlemelerle, şantajlarda bulunarak hükümete diz çöktürmek istemişti. Cumhurbaşkanlığı Kurumsal İletişim Dairesi Başkanlığı (CKİB) da, aynı yönde değerlendirmede bulunarak, (2016:8-10,22), emniyet ve yargı içine sızan cemaatin, MİT müsteşarı ve yardımcılarını, "terör örgütü üyesi" olmakla suçlayıp, özel yetkili mahkeme eliyle ifadeye çağırmasını, PKK'nın silahsızlanması için yapılan görüşme ve Kürt sorununun çözümünü sabote etmeye yönelik bir girişim olduğunu belirtmekteydi. Sonuçta TSK'ya sızan cemaat uzantıları, Ağustos 2016'daki YAŞ'da, ordudan ilişkisinin kesileceği yönündeki haber ve beklentiler neticesinde, elindeki son kale olarak gördükleri asker unsurunu devreye sokarak, 15 Temmuz kalkışmasını gerçekleştirmişti. 17-25 Aralık operasyonundan 15 Temmuz darbe kalkışmasına kadarki süreçte, hükümetin PDY ile mücadelesi ve onu bürokratik kadrolardan ve etkin olduğu diğer iletişim, ticaret ve medya alanlarından temizleme girişimleri, hukuk devleti temeline dayanmaktan ziyade eleştirilere maruz kalan güvenlik temelli düzenlemelere itmiştir.

Değişimci iradenin durağanlaşması ve güvenlikçi otoriter politikalara dönülmesinin ikinci nedeni, üst üste gelen tek başına iktidar olmanın vermiş olduğu zafer yorgunluğunun yanında, güçlü bir muhalefet eksikliğinden kaynaklandığı da söylenebilir. AK Parti'nin, gücünü kullanma konusunda, bürokratik vesayetçi odakların etkisini kırarak gücünü devam ettirmesi, geçmişte söz konusu odaklara endeksli siyaset yürüten CHP ve onun temsil ettiği kesimlerin içe kapanmasına yol açmıştır (Keyman, Radikal, 22.04.2012). Vesayetçi kesimler, Atatürk döneminde yaşadığını düşündükleri "altın çağ"dan esinlenerek, idealize ettikleri toplum modelinin benimsenmesi gerektiğine inandıkları için, bunun dışında her hangi bir yol düşünmediklerinden, AK Parti'ye karşı ciddi bir alternatif oluşturmakta başarısız kalmış (Ulagay, 2008:13), zira söz konusu muhalefet eksikliği, iç ve dış gelişmelere göre politika üretmekten ziyade, sürekli aynı şeyleri tekrarlamaktan öteye gidememiş, bu durum AK Partili yöneticilerin elini güçlendirmişti. Bunun yanında, 2002'den beri siyasal iktidarı tek başına kullanan AK Parti'nin, zafer yorgunluğunun, değişim iradesindeki durağanlığa yol açtığı

söylenbilir. AK Parti'nin uzun süredir iktidarda olmasının getirdiği ve bizzat AK Partililer tarafından da dile getirilen “metal yorgunluğu” ve “kuruluş ayarlarına geri dönme” söylemleri, değişim iradesinin durağanlaşmasına yapılan vurguya yöneliktir. Altıyüz yıl önce yaşamış olan, İbn Haldun'un, siyasal ve sosyal olayları açıklamada kullandığı “asabiye” vurgusu ve birlik beraberlik ruhu ve değişimci iradenin kaybedilmesinin, devlet, toplum ve siyasal iktidarların sonunu getireceğine işaret etmektedir.

Son olarak AK Parti'deki, demokratik yönlü değişim iradesinin kaybedilmesinde siyasal kültürün etkisi açıktır. AK Parti'nin, siyasal kültürün merkez sağ siyasetinin takınmış olduğu çoğunlukçu ve tekçi anlayışını, yeniden türettiği yönünde değerlendirmeler söz konusudur. Sayın'a göre (2013:16,18,21) AK Parti, Kemalist vesayetçi iktidar ağını gerilettikten sonra, demokratik reformları kalıcı hale getirmekten ziyade, kendi iktidar alanını genişletmeyi, muktedirliğin bir aracı olarak görmüş, milli irade kurgusunun yegâne temsilciliğine ve muhafazakâr toplum mühendisliğine soyunarak, “ortak iyiyi” belirleme yetkisini sadece kendisinde görerek, modernleştirici seçkin tavrı, muhafazakâr/İslamcı alanda yeniden üretmiştir. Çınar'a göre (2009:517) AK Parti'nin reformcu uygulamaları, Erdoğan ve arkadaşlarının siyasal kültür ve zihnindeki demokratik yönlü dönüşüm iradesinden ziyade, varoluş içgüdüsünün ve iktidarının devamını, kimseyle paylaşmadan tek elde tutmak istemesinin getirdiği, “mecburen demokratiğin” bir göstergesiydi. Erdoğan'ın demokraik yönlü değişim iradesinin, sadece Kemalist anlayış ve uygulamaların değişimi olarak gördüğü, bunu AB uyum yasaları çerçevesinde dış dinamiklerin etkisiyle hayata geçirdiği, ancak AB ile ilişkilerin çıkmaza girmesiyle, merkez sağın klasik çoğunlukçu anlayışına sarılarak, otoriter söz ve eylemelere yöneldiği konusunda bir izlenim oluşmuştur. Kısaca lider odaklı, dış dinamik temelli değişim hareketi, siyasal kültürün getirdiği çoğunlukçu anlayışa teslim olmuştur.

Sonuçta son dönemlerde yaşanan anti demokratik gelişmeler ve değişim iradesinin kaybedildiği yönündeki eleştirilere rağmen, Türk siyasetinde en önemli değişim politikalarına imza atan Erdoğan'lı AK Parti gerçeği yadsınamaz. AK Parti'yle birlikte, statükoyu değiştiren uygulamalardan birincisi muhafazakâr demokrat çizgisinin getirdiği geniş meşruiyet tabanıyla, siyasal İslamcı düşünceyi, liberal ve muhafazakâr

demokrasi yönünde dönüştürerek, “milli güvenlik” devletinden “neoliberal devlete” dönüşümü gerçekleştirmiş, siyaseti bir nevi sivilleştirmiştir (Ekşi, 2014:153,154). Tok ve Koçal’ın belirttiği gibi (2013:129,135) AK Parti’yle birlikte Cumhuriyetin laik karakterinin muhafazakâr kesimi olumsuzlayan yanı, muhafazakâr demokrat düşüncenin meşruiyet anlayışını değiştirip geliştirmesiyle değişmiş, söz konusu rejimin muhafazakârlarca da savunulmasına yol açmış, AK Parti muhafazakâr kesimlerin, çıkar ve düşüncelerini merkez’e taşıyarak, siyasete dâhil ederken, laik demokratik rejimi onların gözünde meşrulaştırmıştır. Kısaca AK Parti’yle birlikte, muhafazakar/yerel değerler ve çıkarlarla, küresel modern değerler sentezlenerek, siyasal katılım yaygınlaşmış, siyaset, geleneksel bürokratik seçkinlerin tekelden geniş toplum kesimlerine doğru kaydırılarak yaygın bir demokratik meşruiyet elde etmiştir. Tepe’nin de belirttiği gibi (2010:174,175), AK Parti’nin başlattığı “sessiz devrim”, Türk siyasetinin niteliğini, demokrasi yönünde değiştirme konusunda önemli kırılmalar getirmiş, özellikle kamusal alanın özgürleştirilmesi, devlet merkezli yapıların etkisinin kırılması, Kopenhag Kriterleri çerçevesindeki reform paketlerinin getirdiği devletin birçok alanlarındaki katı tutumunun yumuşamasına yol açmıştır. AK Parti kültürel olarak muhafazakâr olsa da, siyasette kendisini mevcut otorite ve statüko karşıtı olarak konumlandırarak değişimin öncüsü olmuştur.

AK Parti’nin Türk siyasetine getirdiği değişimin ikincisi, AK Parti’yle birlikte vesayetinin tüm unsurları kırılarak, seçilmiş siyasetin emrine girmesiyle siyaset normalleşmiştir. Böylece, parti kapatmaları zorlaştırılmış, yıllardır sorun olan inancı gereği yaşama konusu, sorun olmaktan çıkmış, başta “Kürt Sorunu” olmak üzere, birçok konuda tabu sayılan hususlar tartışılarak çözüm önerileri getirilmiştir. Kısaca Nebati’nin belirttiği gibi (2014:212,213), değişim politikaları, AB üyelik süreci ve Kopenhag siyasi ve ekonomik kriterlerinin yerine getirilmesiyle, devletçi politikaların tersine demokratikleşme paketleri çerçevesinde yürütülmüş, demokratik açılımlar, çözüm süreci, sivilleşme, demokratikleşme ve çoğulculuşma konusunda atılan adımlar neticesinde, milli bayramlar militarist görünümünden uzaklaşarak sivilleşmeye başlamış, merkezci egemen devlet iktidarı kırılmıştır. Son olarak “çok yönlü” ve “sıfır sorunlu dış politikayla” statükonun tek yönlü Batıcı dış politik anlayışı kırılmıştır. Çok yönlü dış politika, ilişkilerin stratejik temele dayandığı ABD ve Batı’ya karşı Türkiye’nin elini güçlendirirken, “çevremiz düşmanlarla çevrili olduğu” yönündeki dış politika algısını

ve Sevr Sendromu'nu ortadan kaldırmıştır. Çok yönlü aktif dış politika, Türkiye'nin özgüvenini artırırken, bölge ülkeleri başta olmak üzere birçok ülkeyle, diplomatik misyonlar kurması ve karşılıklı vizelerin kaldırılması söz konusu politika değişikliğinin neticesidir. Davutoğlu'nun belirttiği (2010a), kadim medeniyetin mirasçısı olan Türkiye'nin, Osmanlı coğrafyasındaki gelişmelere müdahil olmayı, “tarihsel ve coğrafi zorunluluk” olarak gören anlayışı, bölge ilişkilerinde Türkiye'nin elini güçlendirirken, ilişkilerin daha sağlam ve kalıcı temele oturtulmasına yol açmıştır. Anca dış politikanın niteliği, son günlerde yaşanan Batı'dan, Rusya ve İran tarafına savruluşlar şeklinde değil, hiçbir tarafla köprülerin atılmadığı, ekonomik temelde ve karşılıklı bağımlılık zemininde yürütülmesi elzemdir.

Sonuçta Türk siyaseti, Akdoğan'ın belirttiği gibi (2010:90-92), AK Parti'nin, muhafazakâr demokrat anlayışıyla, geleneği dışlamayan bir modernliğin, yerelliği kabul eden bir evrenselliğin, köktenci olmayan bir değişimin öncüsü olunabileceğine tanıklık etmiştir. Ancak muhafazakâr temelli değişim iradesinin, sürekliliği esastır. Özipek'in belirttiği gibi (2014:688), AK Parti'nin önünde statükoya uymak veya onu değiştirmek şeklinde iki politik tercihi vardır. Tarihsel tecrübelerin gösterdiği gibi, merkez'den dışlanan ve çoğunluğu oluşturan dezavantajlı kesimlerin, ekonomik ve siyasi koşulları değiştirme amacıyla yönetime getirdikleri siyasal iktidarların, zamanla statükoya teslim olmalarının, onların siyasi hayatlarını sona erdirdiği zira İbn Haldun'un söylemiyle “asabiyesini” kaybederek, statükoyu kendi eliyle yeniden ürettiği bilinmektedir. Erdoğan ve arkadaşlarının dile getirdiği, “fabrika ayarlarına dönmek”, “yeniden kapsayıcı olmak”, “değerlerimizi kaybetmemek” yönündeki söylemleri (Akyol, Hürriyet, 05.05.2017) aslında bu tehlikeye işaret etmektedir. Aktay'ın belirttiği gibi (2011:228) AK Parti, en nihayetinde halka birçok alanda öncülük yapma iddiasında bulunan bir değişim hareketi olarak, bir yanda seçmenin taleplerini doğru algılayıp yansıtması, diğer yandan da seçmenini de değiştirmek üzere planlanmış bir programa sahip olması gerekmekte zira demokratik değişim konusunda vereceği olumlu tepkiyle kalıcı olacağı aksi takdirde saf bir popülist hareket olarak kalma tehlikesi söz konusudur. Değişimin ve demokratik yönlü dönüşümün, gerek devleti yönetenler gerekse toplumsal kesimler bağlamında zihniyet yönünden içselleştirilemediği takdirde, sadece lider odaklı ve dış dinamik temelli değişimler, hangi sebeple olursa olsun, kesintiye uğramaya veya ortadan kalkmaya her zaman müsait olmuştur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK SİYASETİNDE DEĞİŞİM: ZİHNİYET VE KURUMSAL AÇIDAN DEĞERLENDİRME

Değişim olgusu eski tarihlerden günümüze, devlet ve toplumları ilgilendiren en önemli konu olmuş, mevcut durumu ve dengeleri değiştirme potansiyeli taşıdığından, kimilerince desteklenirken, kimileri de karşı çıkmıştır. İbn Haldun, değişimin kaçınılmazlığını, evrenselliğini, tarihin kesintisizliğini ve sürekliliğini insan topluluklarının dinamik ve değişken karakterinin altını çizmiştir (Hassan, 1998: 155,156). Değişim-düzen/statüko çatışması, kimi zaman Avrupa’da feodal sistemle burjuva-kral çatışmasına veya uzlaşmasına dayanan İngiliz/Fransız Devrimi’yle belli bir evreye girerken, Osmanlı’da “nizamın korunması” adına değişimci reformlara, Cumhuriyet Türkiye’sinde ise, Osmanlı nizamından kopuşun getirdiği yeni düzenin/statükonun korunmasına yol açmış, zira statükodaki değişim, çevre’nin merkeze talip olup onu ele geçirme ve kendi değerler sistemini egemen kılma mücadelesine dönüşmüştür. Bu bölümde Batı’da aydınlanmayla başlayan zihni değişimin, ekonomide kapitalistleşme ve teknolojiye sanayileşmeyle birlikte moderniteyi ve demokratik yönlü dönüşüme yol açtığı, zira Batılı toplumların siyasal kültür ve sosyo-politik yapısının uygun ortamı sağlarken, söz konusu unsurlardan yoksun olan ve Batı’nın geçirmiş olduğu süreçleri geçirmeyen Osmanlı-Türk toplumunun, Batı tarzlı bir değişim ve demokratik dönüşümü mümkün olmadığından, siyaset ve değişim politikalarının temeli de, devlet ve din odaklı yürütüldüğünden, değişimin kendisinin de toplumsala değil, devlete veya siyasala endeksli olduğu gerçeği izah edilmeye çalışılacaktır.

5. Değişim Kavramı ve Niteliği

Sosyolojinin önemli bir kavramı olan “değişim” sözcüğü bir nesne, organizma, durum veya olgunun mevcut durumundan farklı bir duruma geçişini ifade etmektedir. Mevcut durumun yani durağanlığın sürdürülmesinin zor olduğu durumlarda, değişim kaçınılmazdır (Doğan, 2000:272-274). Zihin dünyasında idealleştirilen ileri bir aşamayı getirecek düzeyde toptan ve köklü değişim süreci “dönüşüm” olarak nitelendirilmekte, toplumsal düzenin her alandaki değişimin daha kapsamlı olmasını ifade etmektedir

(Dursun, 2007:20). Ögün'e göre (2004:25), sivil ve politik küre arasındaki ilişkilerin, tarihsel seyrinde ve niteliğinde önemli kırılmalar getiren değişimler, dönüşüm olarak nitelendirilmekte, temelde yapısal değişimlere dayanmaktadır. Kısaca Kahraman'ın belirttiği gibi (2001:37) değişim kavramı, kendiliğinden olan veya talep edilen bir durum olmaktan ziyade, zorlamayla veya "yönlendirilmiş" değişim olarak ifade edilen bir duruma işaret etmektedir. Zihin dünyasının alışlagelmiş bariyerlerini aşmak zor olduğu gibi, önemli kırılmalara da neden olabilecek durumlara yol açabilmektedir.

Siyaset biliminde "değişim" kavramı; temelde "gelişme", "modernleşme" ve "dönüşme" gibi kavramların işaret ettiği, "durum farklılaşması" na gönderme yapmakta, ilişkilerde, kültürde, zihniyette, kurum ve yapılarda başkalaşma olarak anlaşılmaktadır (Sarıbay, 1998a:165-170). Değişimin temelinde, üretim ilişkilerinden kültüre, zihniyet yapısından iktidar örgütlenmesine kadar, her alandaki farklılaşma yatmaktadır. Yücekök'e göre (1987:15), toplumsal değerler bireyci ve başarıya dönükse, toplum farklılaşmış ve sanayileşmiş bir yapıya sahip olup, dinsel yaklaşım ve kadercî kültürün egemen olduğu toplumlar, büyük bir ihtimalle, feodal üretim biçiminden kurtulamamışlardır. Mahçupyan'a göre (2008:103,104), değişimin bir "gelişme" olması, ancak onu anlamlandıran zihniyetin durumuyla ilgili olup, değişimi "zihniyet değişimi" olarak tanımlamamız ancak tahayyülümüzü bugünle sınırlamamızla mümkündür. Yani zihniyet üzerinden baktığımızda, geçmişten bugüne uzanan değişim anlaşılmakta, ancak yarına ilişkin tahminimiz bir olasılıktan öteye geçememektedir. Kısaca değişimin temeli, zihni yapıdan başlayıp, siyasal ve sosyal ilişkilerden kurumsal yapılara kadar uzanan bir farklılaşmayı ifade etmektedir.

Zihinsel değişimin öncüllerinden Comte, değişimin temel dinamiğini entelektüel bir nitelikte, "gelişme" ve "ilerleme" yönünde görmüştür. Söz konusu ilerleme ve gelişme evrelerini, "teolojik-metafizik-pozitivist" olarak belirtmiştir (Toku, 2002:66). 19. yüzyıl değişim anlayışının temelini oluşturan, "ilerlemeci" yaklaşım, insan doğası ve toplumsal yaşamın bir gereği olarak algılanmış, bu yaklaşımda başta doğa olmak üzere, herşey evrim içinde gelişerek değişmiş ve değişim çizgisi daima iyiye doğru gitmektedir. Auguste Comte felsefesi etrafında biçimlenmiş 19. yüzyıl pozitivistleri, yeni bir toplum kurmaya çalışırken, onun ileriye doğru değişmesi gerektiğini vurgulamış, hatta değişimi ayakta kalmanın bir gereği olarak algılamışlardır (Kahraman,

2001:37). Çiğdem'in belirttiği gibi (2003:42,45), aydınlanma düşüncesinin ayırdedici özelliklerinden olan “ilerleme” düşüncesi, tekil insan türünün tüm düşünsel ve toplumsal edinimlerinin, bilime bağlı “ilerleme” olarak, bilginin birikimselliği ve tabiattan maddi zenginlikler üretecek olan teknoloji gibi araçların gelişmesiyle mümkün ve kaçınılmaz bir süreci de ifade etmiştir. Kısaca pozitivist düşüncenin ilerleme fikri, toplumların doğal olarak varması gereken bir süreç olarak görülmüştür. Ancak değişim konusunda, eleştirilerin altında yatan temel neden, değişimin getirebileceği istikrarsızlık veya sarsıntılara yöneliktir. Berkes'e göre (2009:174,175), gelenekselliğin ve dinselliğin yaygın olduğu toplumlarda değişime olan direnç, temelde doğru gözükse de, yanıltıcı da olabilir. Değişimin, ansızın, sarsıcı temelli ve özellikle kaynağı dışardan sanılan değişimlere karşı direnç daha fazla olabilmektedir. Bauman ise (2003:53), değişimin getirdiği toplumsal düzeni çökerten önemli sonucun, “efendisiz insanların, aylakların apansız belirişi ve sürekli genişlemesi” olarak ifade etmekte ve toplumsal sorumlulukları ve itaat edecek somut cemaatleri olmayan bu grubun, toplumsal düzenin tüm dayanaklarını alt üst edebileceğini belirtmektedir. Öğün'e göre (2004:69), değişim yol açtığı siyasal ve sosyal hayatta “çürüme” olarak ifade edilen şey, genelde düzenin bozulmasını ifade etse de, aslında “çürüme” düzenin diyalektik bir sonucudur. Yani değişimin kendisi, buna karşı çıkan statükocuların tepkisi ve yönlendirmesiyle, istenilen amaca doğru değil, farklı sonuçlara da yol açabilecektir.

Değişimin kendisi yapısal bir nitelik taşıyorsa yani kültür, ekonomi, sosyal organizasyonlar ve siyaset arasındaki ilişkileri farklılaştırıyorsa, toplumsal krizlere açıktır. Değişimin, toplumsal krize yol açmaması için, söz konusu sürecin toplumsal tabandan kopuk bir nitelik göstermemesi gerekmektedir (Bilgin, 2007:102,103). Çınar'a göre (2009:497), aydınlanma ve kapitalist sanayileşmeyle beraber gelen toplumsal değişim ve bireyselleşme karşısında, sosyolojinin sorun olarak gördüğü düzenin; ahlak, kültür, değer ve inançlar temelindeki bütünleşmeyle aşılabileceği iddia edilmektedir. Karpat'ın da belirttiği gibi (2014b:28, 29,32), değişimin kendisi, ister “ilerleme” olarak adlandırılınsın, isterse kriz ve kaosa yol açan bir durum olarak değerlendirilsin, toplumsal değerler, siyasal kültür ve sosyo-ekonomik ve politik yapıyla önemli derecede bağlantılı olup, aksi takdirde önemli derecede meşruiyet krizlerine yol açabilmektedir. Aslında Comte, düzen ve gelişme kavramlarını, birbiriyle etkileşen ve birbirini tamamlayan kavramlar olarak görmüş, ilerlemenin ancak toplumu oluşturan

üyelerin ortak görüşüyle söz konusu olabileceğini ve önemli olanın bu iki kavram arasındaki sentezin gerçekleştirilmesi olduğunu belirtmiştir (Kahraman, 2008:80,81). Kısaca Mahçupyan'ın belirttiği gibi (2008:203,204), siyasal, toplumsal alandaki düzeni gerçek anlamda ayakta tutan, onu kuşatan anlam dünyasının meşruiyetidir. Düzenin devamı açısından en önemli husus, düzeni anlamlı kılan zihniyetin genel değişime adapte olma yeteneğidir. Değişimin toplumsal tabandan kopuk, mevcut durumu veya statükoyu tamamen ortadan kaldıran, sarsıcı nitelikte olması, Fansız ihtilalinde beşinci kez cumhuriyet denemelerinde olduğu gibi, meşruiyet krizlerine yol açabilecektir.

5.1. Değişimin Batı'daki Yönü ve Niteliği

Moderniteyle özdeş görülen Batı kültürünün temelini oluşturan kurumlar, kendi toplum sınıf ve tabakalarının, kendine özgü üretim koşulları içinde, belli bir mücadele ve süreçler sonunda kurumsallaşarak “mücadele-oluşum” tarihinin, dinamik ögelerine bağlı olarak dönüşüm geçirmiştir (Emiroğlu, 2015:72). Teknolojik değişim ve gelişmeler, üretim yöntemi ve düzeniniyle birlikte, dolaşım ve ticaret yapısını değiştirerek, insan tutum ve davranışına yansımıştır. Kapitalizmin gelişmesi ve ticari kesimin toplumsal etkinliğinin artmasıyla, siyasal ve sosyal düzenin oluşturulmasında, dinsel ve soyut ilkelerin yerine akıl ve bilgi, merkezi önem taşımaya başlamıştır (Şaylan, 2003:34,35). Yücekök'ün de belirttiği gibi (1987:47), ekonomik ve sosyal gelişmeden anlaşılan, tarımsal tabana dayalı, üretim ilişkileri feodal yapıda sürdürülen, kadercî kültür ve tekelci toprak ağaları iktidarına dayanan feodal yapıdan, yetkinin ihtisasa ve başarıya dayandığı, kan, klan ve hısımlık bağlarından atomize olmuş ulusal bağlılığa dayanan, sanayileşmenin doğurduğu sınıf çatışmalı, modern sanayi topluma geçişi ifade etmektedir.

Batı'da Rönesans, insanın kendisini keşfini temel alan bir kentli ideolojisi ve geleneksel yapıyı sorun olarak gören bir burjuvazi kültür devrimi olarak karşımıza çıkar (Şenşekerci, 2005:13). Parsons'a göre (2005:30,31) Rönesans ve reformlarla birlikte, skolastik felsefede önemli değişimler olmuş, Protestan Kuzey Avrupa'da, gerçek modern bilim ve Roma Hukuku, kayda değer bir şekilde ihya edilmiştir. Rönesans ve Protestan kültürün katkıları, Batı toplumlarının mirasını teşkil eden kültür dünyasının yapısını ortaya çıkarmıştır. Tilly'e göre (2005:29), Avrupa'da 15. yüzyılın sonu, ekonomiler ve yönetim biçimleri açısından önemli bir dönüm noktası olmuş, coğrafi

keşifler ve Amerika kıtasının kesin bir şekilde Avrupa'nın yörüngesine girmesinin yanında, İspanyol ve Portekizlilerin Atlantik adalarını keşfetmesini Afrika'dan getirilen ve ağır işlerde kullanılan köle ticareti izlemiştir. Sonuçta Şenşekerci'nin de belirttiği gibi (2005:14), Rönesans'ın etkileri, aslında coğrafi keşiflerin getirdiği ekonomik refahla birlikte anlaşılabilir. Coğrafi keşiflerle zenginleşen kentler, kapitalist bir toplum hüviyetine bürünmüş, özgüven ve cesaretin getirdiği bir üstünlük bilinci kazanmışlardır. Ticaret kapitalizmine hâkimiyet alanı açan “merkantalizm”¹⁵ sayesinde, Avrupa kent merkezli ekonomiden ulus merkezli ekonomiye geçmiştir. Bu durum, ulusçuluğu ve ulus-devlet yapılanmasını tetikleyen önemli bir gelişmedir.

16. yüzyılda ortaya çıkan reform hareketleri sonrasında, Kuzey Avrupa'da krallar, kiliseyi hâkimiyetleri altına almış, Jean Calvin ve Martin Luther öncülüğündeki “Protestanlık”, kilisenin Tanrı ile insan arasından çekilip dinin bireyselleşmesi sonucunu doğurmuştur (Emiroğlu, 2006:116). Kilise, Avrupa'daki otoritesini kaybetmiş Papalık sadece dinsel bir örgütlenme olarak kalmış, krallar da kilisenin hegemonyasından kurtulmuşlardır. Hıristiyanlığın dünyevi alandan çekilip dinin bireyselleşmesi ve toplumsal ve kültürel çeşitliliğin tanınmasıyla laik Avrupa'nın doğuşmuştur (Şenşekerci,2005:15). 15. yüzyıl Avrupa'sında rönesans ve reform hareketleriyle başlayıp aydınlanmayla devam eden değişim süreci, aklın egemenliğinde sadece ekonomik ve bilimsel alanda değil siyasal, sosyal, sanat ve estetik alanda da at başı giden bir süreç olarak devam etmiştir (Şaylan, 2003:148). İngiliz-Fransız devrimleriyle, Avrupa'da sanayileşme, kentleşme ve proleterleşme olgusu oluşmuş (Tilly, 2005:35), Erkan'ın belirttiği gibi (1990:87), özgürlüğün ve siyasal katılımın sağlandığı, ekonomik ve politik sistemlerin oluşması ancak belli bir gelişme ve sanayileşme süreci sonunda, ekonominin maddi alt yapısı, beşeri sermayesi ve kurumsal altyapısı belli boyutlara ulaşmasıyla mümkün olmuştur. Batı'da bu süreç, kendi doğal mecrasında ve kesintisiz bir biçimde, “mücadele-oluşum” süreçlerden geçerek günümüz liberal-çoğulcu ekonomik ve siyasal yapıyı doğurmuştur.

¹⁵ Merkantilizm, 16. yüzyılda Batı Avrupa da ortaya çıkmış ekonomik bir terim olup, devletin zenginliğini sahip olunan maden kaynaklarına bağlayan, iktisadi alanda da ulusal ekonominin oluşmasına yol açan, kısaca ulus-devletin kurulduğu ve ticaret kapitalizminin gelişmeye başladığı dönemde içe karşı müdahalecilik ve sanayileşme, dışa karşı korumacılık şeklinde uygulanana bir anlayışı ifade etmiştir. <http://akademikperspektif.com/2017/04/06/merkantilizm/>

5.1.1. Batı Değişimin Zihni Yönü

Batı’da aydınlanma dönemi, 18. yüzyılda gerçekleşen, geleneksel olarak İngiliz devrimiyle başlayıp Fransız devrimiyle sonlanan ve sonuçları açısından tüm Avrupa ve Amerika’da etkili olan felsefi, siyasal ve toplumsal süreci ifade etmektedir (Çiğdem, 2003:13). Bu dönem, kilisenin dogmatizmine karşı akılcılığın ön plana çıktığı, gerçeğe ulaşmada aklın tek ve yegâne vasıta olduğu ve Ortaçağ karanlığına başkaldırı niteliği taşımıştır (Çelik, 2002:7). Kant aydınlanmayı, insanın kendi özünden sorumlu olmadığı “ergin olmayışından” çıkış olarak görmüş, aydınlanmanın temel ilkesini “kendi aklını kullanma cesareti” olarak tanımlamıştır (Kant, 2004:32-34). Aklın kullanılması, Foucault’un belirttiği gibi (2005:178,179), toplumsal rolün yerine getirilirken, “bir makinenin dişlisi gibi”, akıldan özel amaçlı yararlanılmasını ifade etmekte, her şeye körü körüne “aptalca” itaat edilmemesini gerektirmektedir. Sonuçta aydınlanmayla, ön yargı ve hurafeler ve dinin etkisinden, akılı öne alan bir anlayışın hâkim olmaya başladığı süreç yaşanmış, Çiğdem’in belirttiği gibi (2003:16), aydınlanma hem ekonomik ve toplumsal sonuçları itibarıyla, hem de “akılsal devrim” olarak nitelendirilen oluşumun temelini atarak, modern toplumun entelektüel yanını ortaya koymuş, temelini akıldan almayan inanç ve yönlendirici unsurlar dışlanmıştır.

Aydınlanma, kıta Avrupası ve İngiltere’de farklı karakterde kendisini göstermiştir. İngiliz aydınlanması, daha çok İskoç aydınlanması olarak nitelendirilmektedir. David Hume, Adam Smith, Adam Ferguson, Thomas Hobbes, John Locke gibi birçok ünlü düşünürün katkısıyla şekillenmiştir. Locke “doğuştan verili idealar” fikrini reddederek idrak, duyum ve tecrübi unsurlara önem vermiş, insan zihnini doğuştan “boş levha” (tabular rasa) olarak düşündüğünden, bilgilerin temelini, deneyimlere dayandırmış, deneyimleri de dışsal dünyaya ilişkin verilerin içsel duyumlarla idrakine bağlamıştır. Locke düşüncesinde hukuk kavramı temelde, “hayat-hürriyet-mülkiyet” hakkına dayanmaktadır (Çiğdem, 2003:60,63,64; Duman, 2006:133). Kısaca Atabay’ın belirttiği gibi (2004:22,23), Locke felsefesi, ikiciliğe (dualizm) dayalı duyumculuk olup, çalışmalarında aklın sınırlarını göstermeye çalışarak aklın önemini vurgularken, aklın yanında duyum ve idrakin önemi vurgulamıştır. David Hume ise, çalışmalarında, aklın işleyişini ve önemini sorgulamış, yalnızca insan aklını değil, ahlaki doğruların varlığını, doğal yasaları sorgulamakla kalmadan, ampirizmin kendisini de sorgulamıştır (Cevizci,

2002:45-46). Hume de tıpkı Locke gibi, bilginin duyu ve deneyimlere bağı olduğunu düşünmekte ancak duyu ve deneyimlerin rasyonel temellendirilmesinin mümkün olmadığını, bilgilerimizin genelde rasyonel öncüller yerine, bazı psikolojik ve zihni süreçlerden etkilendiğini, rasyonel olarak temellendirilmiş bilgi kavramının mümkün olmadığını belirtmiştir (Çiğdem, 2003:68). Hume empirizmi, bütün zihin ve düşüncelerin, duyu izleniminden türediği dolayısıyla insanların deneyimini aşan konularda *a priori* akıl yürütmenin mümkün olmadığına dayanmaktadır (Cevizci, 2002:46,47). Adam Smith ise, siyasal iktisadın kurulmasında önemli katkısı olmuş, “kendi halinde işleyen tabii bir mekanizmaya sahip olan pazar” kavramını dile getirmiştir. Smith düşüncesinde “fayda” ve “duygudaşlık” önemli yer edinmiş, insanların tahayyül ederek kendilerini diğerleri yerine koyup onların duygularını hissederek bir ahlaki yargıya ulaşılacağını belirtmiş (Duman,2006:144), ahlak kurallarıyla belirlenen doğru ve yanlışın, akılla temellendirilmesine karşı çıkmıştır.

İngiliz/İskoç aydınlanması ne kadar, deneyim ve duyumculuğu merkeze alıyorsa, Kıta Avrupası aydınlanması da o kadar akıllı merkeze almaktaydı. Kıta Avrupası aydınlanması, “yaşanan bir deneyim” olmaktan ziyade, modernitenin kaynağını teşkil eden, idealar bütünü olarak gördüğü “akıl ve eleştiriyi” temel almış, aynı zamanda Fransız Devrimi sonrası başlayan totaliter hareketlere alan açmıştır (Çiğdem, 2003:17-19). Kıta Avrupası aydınlanmasına ilham veren Descartes, aydınlanma düşünürleri üzerinde, rasyonalite düşüncesiyle aklın gücüne duydukları güvende etkili olmuştur. Rasyonalist akımın en önemli temsilcisi olan Descartes’e göre akıl, “insanları üstün kılan ve onu diğerlerinden ayırt eden Tanrı vergisi bir yeti”dir. İnsanlar akılla, kesin ve tartışılmaz doğruları, dolaylı olarak bilmekte, henüz bilmediği diğer doğruları akıl yürütmeyle türetebilmektedir (Duman, 2006:127,148). Çiğdem’e göre (2003:35-41) Fransız aydınlanmasının temeli, birinci olarak bütüncül bir din eleştirisi bağlamında dinin kurumsal işleyişinin toplumsal mutsuzluğun temel nedenlerinden birisi olarak görülmesine, ikincisi aydınlanmanın politik karakterinin bir gereği olarak “ancien regime”in siyasal yapısına olan tepki ve onun yeniden düzenlenmesi gereğine dayanmaktadı. Denis Diderot ve Jean d’Alembert gibi düşünürler, aydınlanmanın “filozof militanı” olarak, kurulu din düşüncesi ve Tanrı fikrine ve gelişen skolastik metafiziğin doğru bilgiye ulaşmada engeller koyduğunu belirtmişlerdir. Fransız Aydınlanması düşünürlerine göre aklın kullanılmaması, aklın kendisindeki eksiklikten

ziyade “tabula rasa”nın içeriğinin ön yargı, hurafe, din gibi aklın kullanımını engelleyen unsurların doldurmasından kaynaklanmaktadır (Duman, 2006:134). Kıta Avrupası aydınlanmasında dine veya dinsel olana karşı hep şüphecilik merkezi önemdedir.

Kıta Avrupası aydınlanmasının temel karakterini, “Fransız Üçlüsü” diye bilinen Montesquieu-Voltaire-J.Jacques Rousseau belirlemiştir. Aydınlananın önemli düşünürü Montesquieu, Platon’dan başlayan siyasal felsefeyi sosyal ve hukuksal olarak tekrar incelemiş, bireylerin haklarını en çok garanti eden sistemin İngiltere monarşisi olduğunu iddia ederek, her toplumu kendine uygun bir yönetim biçimi olduğunu belirtmiştir (Atabay, 2004:23-28). Montesquieu, “güçler ayrımını” öne sürerken, evrensel bir söylem ve öğütlemekten ziyade, içinde yaşadığı Fransa’daki mevcut sosyal ve politik yapıyı bir temele oturtmaya çalışmıştır (Öğün, 2004:47). Rousseau ise, hükümetin genel iradeye uygun olmasını savunmuş milliyetçiliği, kralın kulu olmak yerine vatandaşlık temeline oturtarak, modern milliyetçiliğin babası sayılmıştır (Yılmaz, 2003:196). Rousseau, siyasal ve sosyal eşitsizliğe vurgu yaparak toplumun her alanında mutlak bir eşitliği savunmuştur. Halkın egemenliği, doğal hukuk ve özgürlük kavramlarını, “Toplum Sözleşmesi” kuramıyla özetleyip halk üzerinde büyük etkide bulunmuştur (Tanilli, 1999:39-45). Kısaca Batı’nın politik-düşünce literatürde, “sosyal sözleşme”, “egemenlik”, “bireysel hak ve özgürlükler” gibi konularda, toplumsal dinamikler etkili olurken, aydınlanmanın öncülleri tarafından dile getirilen değerler günümüzde artık sadece Batı’ya has değerler olmaktan çıkmış, evrensel bir nitelik kazanarak, devletlerin demokratikleşmesinde önemli ölçüt olmaya başlamıştır.

Sonuçta aydınlanmayla birlikte dogmatik bilgi yerini rasyonel bilgiye bırakmıştır. Weber sosyolojisinde “rasyonalizasyon” anlayışı, modern dünyanın sistematik bir şekilde dönüşümünde, kapitalist dünyanın ortaya çıkışında önemli bir etkidir. Rasyonalizasyon, bilimsel aklın gündelik hayata uygulanması ve sistematik bilginin pratiğe dökülmesiyle alakalı olup bu sürecinin dinsel boyutu, değer ve tavırların sekülerleşmesini ve ruhban sınıfının aşınması getirirken, hukuki boyutu keyfi nitelikli kararların aşınmasını ve evrensel yasaların hâkimiyetini, siyasi boyutu ise, geleneksel meşrulaştırma ve karizmatik liderlik gibi anlayışları ortadan kaldırmıştır (Turner, 2014: 37). Kısaca Aybars’ın belirttiği gibi (1990: 8,9,11), Batı’da yeni bir dünya görüşüyle bilim, sanat, edebiyat, felsefe gibi özgür düşünce savunulmuş, Kilisenin “despotizmine”

ve onun baskısına karşı, felsefi düşünce özgürlüğünden siyasi özgürlüğe kadar uzanan bireyin varlığını ve hakkını savunan bir niteliğe bürünmüş, akıl ve bilgi doğruya ulaşmada merkezi konuma gelmiştir.

5.1.2. Batı Değişiminin Ekonomik ve Siyasal Yönü

Kapitalizm olgusu, ekonomi temelli 16-18. yüzyıllar arasında Batı Avrupa'da kendisini gösteren, yeni bir sosyo-ekonomik düzeni ifade etmektedir. Kapitalizm aynı zamanda insan emeğine dayalı meta üretimini yaygınlaştırıp iş bölümünü de geliştirmiş, ekonomik alanda üretim yapısının ve işbölümünün gelişimine bağlı olarak, toplumsal yapının de sürekli değişimiyle dinamik bir süreci getirmiştir (Şaylan, 2003:34). Tilly'e göre (2005:46,47), kapitalizm üç temel çatışmayla gelişme fırsatı bulmuştur. Birincisi sermaye ile emek arasındaki, ikincisi kapitalistlerle toprak, işgücü ve diğer üretim araçları üzerinde hakları bulunanlar arasında, son olarak aynı pazarda birbiriyle rakip güçler arasındaki çatışmalara dayanmıştır. Kapitalizmin tetiklediği sanayileşme olgusu, toplumun ekonomik, siyasi, sosyo-kültürel alandaki köklü değişimlere yol açmıştır. İngiltere'de 18. yüzyıldaki sanayileşmenin bir ürünü olarak ortaya çıkan endüstrileşme olgusu, İngiliz devletinin erken merkezileşmesi ve burjuvazinin ticari sistemi kurup ekonomik özgürlüğünü, yasal güvenceye kavuşturması temeline dayanmış (Çiğdem, 2003:26), aynı zamanda İngiliz parlamenter demokrasisinin de temelini oluşturmuştur. Kısaca kapitalizmin rekabete dayalı piyasa ekonomisi matığı, söz konusu aynı mantığın siyasete yansması olarak günümüz çoğulcu, katılımcı demokrasi anlayışını beraberinde getirmiştir.

Batı'da, toprağı işleyen köylü ve buradan rant elde eden feodal bey temeline dayalı üretim biçimi, feodal dönemin sonunda değişmeye başlamış, ekonomik alanda giderek güçlenen tüccar sınıfı burjuva, siyasal iktidarda da etkin olmayı hedeflemiş, bu durum soylularla burjuva arasında iktidar çatışmasına sebep olmuştu. Ruhban sınıfı, ticari yaşamı, insanın öte dünyası için bir tehlike olarak gördüğünden, burjuvaya karşı mücadele yürütmüştü (Erdem, 2006:44). Ticaretin gelişmesi ve parasal ekonomiye geçişle birlikte, toplumsal talep artışı hem üretimi, hem de toprak sahibi köylülerin gelirlerini artırmış, feodal aristokrasinin sınırlı ihtiyacını karşılayan lonca sistemi değişmiş, daha fazla talebe cevap veren çoklu üretim sistemine geçilmiştir. Burjuva, elde etmiş olduğu ekonomik değeri, feodal beylere ve kiliseye karşı korumak için kralın

desteğine ihtiyaç duymuş, aynı şekilde kral da kendisine para ve paralı asker sağlayacak tüccar sınıfını desteklemişti. Ticaretin gelişerek zamanla sınırları aşması, burjuvanın artık krala değil merkantalizme sarılmasıyla özel mülkiyet, girişim, kar, serbest ticaret gibi kavramlar, yayılmaya başlamış, özel mülkiyetin sınırları kalkmış, burjuvanın çıkarlarını artık merkezi krallık değil onun yerine geçecek gücün koruması gerekmiş, bireylerin üstünde olmayan ve bireysel hak ve özgürlüklere alabildiğince destek veren bir yasa koyucuya ihtiyaç duyulmuştur (Oran, 1980:30,38). Söz konusu yasa koyucunun, ilerleyen süreçte modern ulus-devletler olacağı açıktır.

İngiltere’de, tarım ve sanayinin gelişmesine engel olan feodal düzenle, kapitalizmin gelişmesini engelleyen mutlak monarşilerin keyfi tutumu, devrimin itici unsurlarını oluşturmuştur. Parlamento, kral tarafından birkaç kez feshedilse de sonunda kral karşısında zaferini ilan ederek, kralın hem yetkilerini sınırlandırmış, hem de önemli görevlerde parlamentonun yetkili kılınması neticesinde, kapitalizmin önündeki tüm engeller kaldırılmıştır. 1689’daki “Haklar Bildirisi”, halkın hak ve özgürlüğünün korunması açısından ulusal bilincin doğmasında ve kapitalizmin gelişmesinde önemli rol oynamıştır (Kona, 2005:57-60). Moore’a göre (2012:29-35,62), İngiltere’deki özgürlüğün, örgütlü siyasal örgütlenmenin, muhalefete gösterilen hoşgörü bakımından, ABD’den bile daha liberal bir toplum olmasında, aristokratların önemli bir payı olduğu bir gerçektir. Ticaretin İngiltere’de, 16 ve 17. yüzyıllarda diğer Batılı ülkelere göre daha önce hayata geçmesi, aynı şekilde merkezi krallığın diğer ülkelere göre daha zayıf durumunda, somut sorunlar karşısında kırsal kesimlerde yaşayan grupların kendi öz çıkarlarını koruması önemlidir. Tanilli’nin belirttiği gibi (1999:185), İngiliz Sanayi Devrimiyle, burjuvazi ve toprak aristokrasisi, sosyal ve siyasal uzlaşmayla ortak olmuş, mutlak monarşinin yerine 17. yüzyılda demokratik olmasa da, temsili bir hükümet koyarak, kilisenin tüm baskı araçlarını elinden alarak, kapitalizme engel olan tüm yolları temizlemiştir. Sonuçta İngiltere’de, parlamenter demokrasi ile kapitalizm arasında kurulan aristokratik düzen ayakta kalmış, artık aristokrasinin temeli soy ve toprağa değil, maddiyat ve paraya dayanmış, parlamentoda temsil edilen gerek, “Whig” (liberaller) gerekse “Tory” (muhafazakâr)’lerden oluşan gruplar, toprak sahibi kapitalistlerin ve onların dostluk kurduğu çıkar çevrelerinin temsilini üstlenirken, devlet de artık şaşmaz bir biçimde bu kesimlerin çıkarlarının kollandığı bir aygıt duruma gelmiştir (Moore, 2012:48). Yılmaz’ın belirttiği gibi (2003:199), demokratik gelişme,

liberalizmle veya serbest piyasa temelinde söz konusu olmuş, gelişen burjuvazi, bir tarafta statü farklarının kaldırılmasını talep ederken, diğer taraftan yerel-feodal sınırlar ötesinde, daha geniş bir alanın bütünleşmesini talep etmiş ve ulus kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu değişim İngiltere’de, aristokrasi ile barışık bir şekilde gerçekleşirken, Fransa’da aristokrasinin direnci nedeniyle kırımlarla gerçekleşmiştir.

Fransa’daki belli başlı yapısal değişkenler ve tarihi eğilimler, 18. yüzyıla kadar İngiltere’den farklı olduğu için gelişmeler de farklı olmuştur. Moore’a göre (2012:71, 72,89,112,145), İngilizlerden farklı olarak Fransız soyluları, kraldan bağımsız olamamış bu durum sonradan değişse de, aristokrasinin yıkılması önlenememiştir. Fransız monarşisi, kendisini bağımsız bir ekonomik temele dayandıramayan aristokrasiyi “evcilleştirmiş” ve denetim altına almıştı. Fransa’da, İngiltere’deki gibi, ticari tarıma yönelen toprak sahibi bir üst sınıf yerine, köylü sınıfını ezmeye çalışan ve onlar üzerinden varlığını devam ettiren bir soyluluk vardı. Zira köylüler, kentlerin kendisine sunduğu imkânları görerek, soylularla bağını koparmaya başlamış, devrimin sürükleyici gücü olmasa da, köylülük önemli bir işlev görmüştür. Sonuçta Saybaşılı’nın da belirttiği gibi (1995:166,167), İngiltere’de demokrasinin barışçıl ve uzlaşmaya dayalı olarak yerleşmesini sağlarken, yaklaşık yüz yıl zaman farkıyla İngiltere’yi izleyen Fransa’da bir kanlı bir devrimin gerçekleşmesiyle söz konusu olabilmisti.

Kapitalist veya burjuva devrimi olarak nitelendirilen Fransız Devrim sonuçları evrensel nitelik göstermiştir. Devrim sonrası Ağustos 1789’da yayınlanan “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi” nin temeli, insanın özgür ve haklar bakımından eşit olduğu, devrimin burjuva karakterini ortaya koyan mülkiyetin kutsallığı ve dokunulmazlığı, devrimin manifestosu niteliğini taşıyan özgürlük, eşitlik ve kardeşlik konusuna vurgu yapmaktaydı. Rousseau’nun siyasal düşüncelerini yansıtan anayasa, halkın özgürlüğü, eşitliği ve egemenlik ilkelerine vurgu yapmış, böylece Fransa’da Cumhuriyet rejimine geçilmişti (Tanilli,1999:71-101). Devrimin getirdiği rüzgarla, Avrupa’da bağımsızlık hareketleri güç kazanmış, yeni bağımsız devletler, Avrupa’nın siyasi haritasında yer alarak sınırların değişmesine yol açmıştır (Öymen,2011:67). Toku’ya göre (2002:36), devrimle hayat bulan radikal değişim/dönüşüm sonucu cumhuriyet, diğer yönetim biçimleri arasından, tek rasyonel bir yönetim biçimi haline gelmiş, artık iktidarın kaynağı teokrasi değil ulus oluşturmuştur. Avrupalı devletler, Tilly’nin de belirttiği gibi

(2005:56,57), ulus adına yurttaşlardan daha fazla talepte bulunarak, kendisine bağlı homojenleşmiş ulusal bağlılıkları hareket geçirmeye başlamıştır. Yükselen milliyetçilik, bir yanda devlet öncülüğündeki milliyetçilik olarak, devlet dışındaki tüm bağlılıkları sınırlandırıp, ulusal çıkar uğruna saldırgan bir niteliğe bürünürken, diğer yanda devlet kurmaya çalışan milliyetçilikler olarak, devlet üzerinde kolektif denetimi bulunmayan toplulukların, ayrı bir statü hatta bir devlet olma talebiyle ortaya çıkmalarına neden olarak imparatorlukların yıkılmasına neden olmuştur. Temeli çatışmaya dayalı Kapitalist gelişim sürecinin, dinsel ve ahlaksal meşruiyetini oluşturan, Weber'in "protestan ahlakı", iktisadi hayatın düzenlenmesinde, disiplin ve metodoloji kavramlarının özgül bir dönüşümünü ifade etmiştir (Turner, 2014:41). Weber'in belirttiği gibi (2008:15,43-46), "kapitalizmin ruhu"nun temeli, öngörülen bir yaşam tekniğinden ziyade, ahlaki ödeve yapılan vurguda yatmaktadır. Dolayısıyla Weber'in "Protestan Etik" temeli, ticari hayatla, ahlaki ve disiplin ilkelerinin uyumlaştırılması temelindeki meşrulaştırmaya dayandığı söylenebilir.

Sonuçta demokrasinin yerleşik hale gelmesi, demokratik sürecin yaşanması ve şartların oluşmasıyla ilgilidir. Günümüz dünyasında geniş ölçüde geçerli olan Avrupa kaynaklı devletler sisteminin, Avrupa'daki değişim olgusunun bir sonucudur (Tilly, 2005:27,49,50). Batı demokrasisinin, ulusal devletin ve Sanayi Devrimi'nin sonrasında kurulması, milli birlik veya uzlaşının, ekonomik taban ve kültürel birikim üzerine inşa edildiğini göstermektedir (Aybars, 1990:35). Söz konusu gelişmeler uzun süreçli, istikrarsızlık ve çatışmalarla birlikte gelen bir değişimin sonucu olup, devrim Fransa'sında bile, yaşanan iç karışıklıklar ve çatışmalar neticesinde, devrimin ilk sekseninci yılında iki imparatorluk, üç parlamenter monarşi ve üç Cumhuriyet denemelerine sahne olmuştur (Öymen, 2011:105). Moore'a göre (2012:21,22), Batı'nın demokrasi tarihi, burjuva temelinde ve temsil edilen sosyal kesimlerin hak ve özgürlük elde etme tarihidir. Endüstri öncesi dünyadan modern dünyaya geçişte en önemli unsurun "burjuva devrimi" olarak belirtilen bir sürecin yaşanması neticesinde İngiliz, Fransız ve Amerikan toplumlarının endüstriye dayanan çağdaş toplum olma yolunda önemli işlev görerek, kapitalizmle Batı demokrasilerinin birarada yaşamasını getirmiştir. Bu sürecin, uzun zamanlı mücadele ve uzlaşma anlayışıyla hak temelli bir siyasal sistemin oluşumuna kaynaklık ettiği aşikârdır.

5.2. Değişimin Değişimi: İbn Haldun Perspektifinde Coğrafi Göçebelikten Zihni Göçebelğe

Geleneksel toplum ve devletlerin kendi iradeleriyle, kendilerini yenileyip yenilemeyeceği sorunu, sosyal bilimciler tarafından araştırılan bir konudur. Etkileri küresel boyutta hissedilen değişim ve dönüşüm meselesinin, son yüzyılda bilimsel faaliyetlere zemin teşkil etmesi, İbn Haldun'un çözümlemelerine dikkat çekmiştir (Kayapınar, 2010:122). Tarih boyunca Müslüman devletlerin, kuruluşundan birkaç yüzyıl sonra dağılıp yok olmasının “mukadder” olduğunu belirten İbn Haldun, bu durumu “Mukaddime” de, devletlerin kendi güçleriyle yenilenme kabiliyetlerinden yoksun olduğuna bağlamaktadır (Karpas, 2014b:7). İbn Haldun (2016:15-17), her devletin, halkın sayısal durumuyla uyumlu toprak sahibi olduğunu, yönetici ve halkın topraklara yerleşmesiyle, fetihçi ruhun ve kimselerin kalmamasıyla söz konusu sonucun gerçekleşeceğini belirtmektedir. Devlet kuruluşunu ve onun güçlü ve büyük olmasını “asabiyete” bağlayan İbn Haldun, asabiyyetin yok olmasının devletin de sonunu getireceğini belirtmiştir.

İbn Haldun'un “Mukaddime” adlı eserinde, birçok siyasal, sosyal ve ekonomik olaylara ışık tutarken, onun değişim konusundaki görüşleri önemlidir. İbn Haldun, “değişim” kavramı çerçevesinde, bir felsefi yaklaşım sergileyerek sosyo-politik sistemleri anlamaya yönelik her çabanın özünde, dönemlerin değişmesiyle toplumların tabiatının da değiştiğini, değişimin insanların tabiatlarına, şehirlerin sosyal yapılarına ve devletlerin siyasi yapılarına sirayet edeceğini belirtmişti. Değişim sürecine müdahalenin mümkün olamayacağını belirten İbn Haldun, değişimin bireysel ve kolektif iradeyi aşan bir düzenlilik arz ettiğini belirtmiştir (Kayapınar, 2010:123). İbn Haldun, “durumlar değişir, durumlarla birlikte gelenek ve görenekler de değişir, değişenler kendi cinsleri ya da benzerleri ya da tümüyle başka olanlara veya karşıtlarına dönüşür” derken, değişim ve gelişmenin sürekli tekrarlandığını, her şeyin birbirine bağlı olarak değiştiğini, değişimde ekonomik nedenlerle sosyal olaylar arasındaki bağlantıyı bilinçli olarak ortaya koymuştur (Göze, 2011:107). İbn Haldun'u günümüzde halen önemli kılan husus, değişim ve dönüşüm olgusunu, sadece kendi yaşadığı döneme veya topluma özgü değil, her topluma ait evrensel bir olgu olduğunu belirtmesidir.

İbn Haldun, toplumların değişip dönüşmesini izah ederken; “asabiye”, “bedevi” ve “hazari” gibi, üç temel kavram kullanmıştır. İbn Haldun’da asabiye kavramı, onun siyaset teorisinin can damarını oluşturmaktadır. Siyaset ve sosyal bilimciler bu kavramı, “topluluk duygusu”, “dayanışma duygusu”, “komünal ruh”, “grup dayanışması”, “sosyal dayanışma”, olarak nitelendirmiştir. Hassan’a göre (1998:202-207,209) asabiye, Mukaddime’de siyasal-sosyal alandaki değişim sürecini meydana getiren ve bütünleştiren bir harç olarak kullanılmıştır. Lindholm’a göre (2004:77) asabiye, grup bilincinin yanında, kişinin kendisini savunabilmesini, koruyabilmesini ve taleplerini kabul ettirebilmesini sağlayan bir kavramdır. Kısaca Uygun’un belirttiği gibi (2008: 34), asabiye insanları bir araya getiren ve aralarında sıkı bağlılık oluşturan durumlara önem atfederek, bu güçlü dayanışma sayesinde insanların birbirlerini korumaya, savunmaya, sosyal-siyasal ve ekonomik konularda ortak tavır almaya ve ortak eylemlerde bulunmaya yönelten güçlü bir bağdır. Devletlerin ve siyasi iktidarların kuruluşunda asabiyetin çok önemli olduğunu, devlet karakterinin de, asabiyete bağlı olarak kuvvetli ve uzun ömürlü olacağını belirten İbn Haldun (2016:19), yöneticilerin iktidarını etkili bir şekilde devam ettirmede, asabiyetin canlı tutulması gerektiğini, asabiyetin azalması durumunda, asabiyeti daha yüksek toplulukların iktidarı ele geçireceğini belirtmiştir (Dursun, 2012:61). İbn Haldun’a göre, asabiyet sayesinde ülkeler fethedilmekte, zaferler kazanılmakta, bu durum sadece bir askeri olay olarak kalmayarak, aksiyonlar yoluyla yeni mülkler kurulabilmekte (Hassan, 1998:233), aynı zamanda söz konusu grup ve kesimin ortak hareketinin zihinsel meşruluğunu oluşturmaktadır.

İbn Haldun’da asabiye kavramıyla ilgili olarak kullanılan, “bedevilik” ve “hazarilik”, iki ayrı sosyal ve ekonomik hayat tarzıdır. İbn Haldun, bu terimleri sırasıyla “göçebe” ve “yerleşik” toplumlar için kullanmış, asabiyeti bedevi toplum biçimlerine has görerek değişim açısından, devlet kurulmasının temeli olarak görmüştür (Uygun, 2008:12,73). Lindholm’a göre (2004:74) İbn Haldun, coğrafi ve ekoloji konularındaki deneyimine dayanarak, birbirini tamamlayan, iç içe geçmiş olan ve farklı kültürlerle yol açan iki temel ve zıt hayat kazanma biçimlerini, çöl, dağ ve ovalarda kurulan bedevi medeniyetlerle, kasaba ve şehirlerde kurulan yerleşik medeniyetler olarak takdim etmektedir. Asabiyetin bedevette, yani göçebe toplumlarda ortaya çıktığını belirten İbn Haldun, bedevi toplumlarda merkezi otorite söz konusu olmadığı için, dışardan

gelebilecek her türlü saldırı ve şiddete, yine kendi cesaret ve kuvvetinin yanında, aynı soydan gelen yakınlarının desteğinin önemli olduğunu vurgulamıştır (Kayapınar, 2010: 127). Hassan'a göre (1998:229-237) bedevi toplumlar, hayır ve iyiliğe daha yakın, dünya lezzetlerine doğal hayatları gereği fazla istekli olmayan, ayıplanmayı gerektiren bir hayat tarzı yaşamayan, daha yiğit ve yürekli karaktere sahip toplumlardır. Asabiyette vurgulanan "birlik duygusu" ve birlikte hareket etmenin ön koşulu, bu potansiyelin sürekli var olmasını ve kendisini sürekli olarak eylem biçiminde göstermesini gerektirmektedir.

İbn Haldun, insan ve toplum eylemlerini, modern sosyolojinin evrensel çizgisel "ilerleme" yaklaşımının tersine, döngüsel tarih şeklinde yorumlayarak, her toplumun ilerlemesini sonu belli olmayan evrensel bir süreç değil, belli bir noktadan sonra yozlaşıp sonunun geleceğine bağlamaktadır. Devletlerin veya medeniyetlerin belli aşamalardan geçerek (zafer devri, istibdat devri, refah ve sükun devri, barış devri, israf ve yıkım devri) döngüsel bir (Toku, 2002:80) "var oluş-yok oluş" süreci yaşadığını belirtmektedir. İbn Haldun'a göre, hazari toplumlar, kentsel yerleşik hayata geçmiş ve kent hayatının refah ve bolluğuna alıştığından, bedavetteki değişim dinamikliğini yitirmiş yani asabiyeti kaybolmuş toplumlardır. Devletin kurulması ve bu uğurda katlanılan zorluklar ve çabalar unutulurken devlet imkânları ve onun getirdiği rahatlık amaç olmaya başlar ve bunu kendisinden sonra gelen kuşaklara aktarırlar. Artan lüks ve şatafatla, devlet gelirleri giderleri karşılayamayamaz duruma gelir. Bu durum karşısında vergi gelirlerinin artırılması, halkta isyanı ve huzursuzluğu getirirken, devletin maaş ödediği memur ve asker sayısının azaltılması, ülke güvenliği ve gücünü zayıflatarak, farklı topluluk ve düşman grupların saldırı cesaretini artırır (İbn Haldun, 2016: 31-35). Görüldüğü gibi Asabiyeti sadece kan bağına bağlamayan İbn Haldun, Kayapınar'ın belirttiği gibi (2010:130,131), eğer kan bağı asabiyetin asli kaynağı olsaydı, yerleşik hayatın asabiyeti zayıflatmaması gerekirdi. Zira lüks ve konfor, toplumsal ilişkinin biyolojik yönünü değil, sosyo-psikolojik yönünü yani "kaynaşmayı" etkilemektedir. Kısaca İbn Haldun, asabiyet olgusunu, her ne kadar kan bağına söz konusu olduğu topluluklarda daha yüksek olduğunu belirtse de, sadece genetik değil, aynı zamanda fonksiyonel olduğunu belirtmekte, asabiyeti sadece kabile örgütlenmesinin bir karakteri olarak tasavvur etseydi, kabile üstü devlet yapısı hakkında çözümlemeye bulunmazdı.

Asabiye, İbn Haldun'da tarihin “özü” olarak görülmekte, kültür ve medeniyet (umran) bir nevi dışa yansıyan maddesidir. İbn Haldun'a göre, öz olmadan maddenin olması mümkün değildir. İbn Haldun, asabiyedeki yani “öz”deki değişimin, suretteki yani “umran”daki değişimi döngüsel olarak etkilediğini belirtmiştir (Nişancı, 2005:239-241). “Nesep asabiyesi” yani kan bağına dayalı asabiye özgürlük, eşitlik, kardeşlik, işbirliği, dayanışma, değişim ve yaratıcılığın temelini oluştursa da (Hassan, 1998:213), “sebeb asabiyesi” yani kan bağı ve hısımlık bağlarının dışındaki ikincil bağları ifade eden “ülkü birliği”, “ortak idealleri” ortaya koyan asabiye'nin günümüz dünyasında daha önemli olduğu bir gerçektir. Nişancı'nın belirttiği gibi (2005:245), sebeb asabiyesi, insanlara ortak gayeler yükleyen, grup bilincini aşıl原因, Osmanlıyı “gaza ruhu”, Kurtuluş mücadelesini “Kuvaa-i Milliye” ruhu, kapitalizmi “Protestan Etik” olarak yücelten temel unsurdur. Dolayısıyla günümüz, devlet, toplum ve siyasal iktidarların, kendilerini yenileyerek devam ettirebilmelerinin, sebeb asabiyesini güçlü ve dinamik tutmalarına bağlı olacağı söylenebilir.

İbn Haldun'un temel çerçevesini çizdiği asabiye kavramı, günümüzdeki çağdaş siyasi gelişmelerin anlaşılması ve açıklanması bağlamında geniş bir perspektif sunmaktadır. Bu kavram, devlet altı grup ve topluluklar için kullanılabileceği gibi, devletlerarası hatta medeniyetler gibi devlet üstü yapıların analizinde kullanılabilir (Kayapınar, 2010:160). İbn Haldun'a göre (1991:103) devlet, toplumun barış içinde bir arada yaşaması ve dayanışma içinde olmasının “temelini”, çatısını da “adalet” oluşturmaktadır. Egemen güç, bu çatıyı yani adaleti tesis etmekle yükümlüdür. Kabakçı ve Adadağ'ın belirttiği gibi (2009:6-8) İbn Haldun'un ortaya koyduğu kuruluş, ilerleme, doruk noktası, çöküş veya yok olma şeklinde ortaya attığı, birbirini takip eden aşamaların, devletin veya siyasal iktidarların akıbetiyle aynı olduğu yönündeki düşünce, Osmanlı devlet adamlarında hâsıl olmuş, Osmanlı devlet adamları Haldun'un belirttiği “kaçınılmaz sona” çare aramışlardır. Gencer'e göre (2012:156), imparatorluğu “itici güç” olan nesep asabiyesi ile kuran Osmanlılar, imparatorluk sınırlarını genişleten heterojen kitleyi, sebeb asabiyesi ile bir arada tutmanın yolunu, “din” ve “medeniyet” olarak kurmuş, tüm tebaası için barışın temelini “adalet”, adaletin sebebi olan “refahı” temel ideal olarak almıştı. “Osmanlılık-İslamcılık” gibi düşüncelerin, sebeb asabiyesini güçlendirerek, parçalanmayı önlemeye yönelik girişimler olarak değerlendirilebilir. Aktay'a göre (2011:61,62), İbn Haldun'un

“bedevilik-hazerilik” ile Mardin’in “merkez-çevre” çözümlemesi arasında bir bağ kurularak, toplumsal değişim modelinin yeniden tasarlanabileceği, zira “merkez-çevre” modelinde çevrenin, merkeze yerleşmesini, “bedevi-hazeri” ilişkisindeki asabiyeinin doğuşu ve kayboluşu sürecine benzeterek, bu durumun sürekli kendisini yeniden üreten tekrarlayan dinamikler içerdiği bilinmektedir.

Sonuçta siyasal düzeni yeniden üretme işlevi, son derece dinamik ve değişken bir süreç içinde gerçekleştiğinden, siyasal iktidarın veya devletin temel işlevi, değişen koşullara uyum sağlayarak, “toplumsal devingenliğe karşı yeniden yapılanma” olarak da nitelendirilebilir (Şaylan, 2003:70). Karpat’a göre (2014b:8), devlet ve toplumların, kendi dilini, kültürünü ve kimliğini muhafaza etmesi, ancak kendi iradesiyle ve içerden yenilenmesiyle mümkündür. Yani kendi özünü muhafaza ederek yenilenmek, değişimin kalıcı olmasını getirmektedir. Osmanlı son dönemi ve erken Cumhuriyet’in Batılılaşma politikaları, ülkeyi tam manada ne Batılı, ne de Doğulu bir konuma getirmiş zira Nişancı’nın da belirttiği gibi (2005:250), Cumhuriyet, kurulduğundan beri “halk iktidarı” şeklinde formüle edilse de, “mülk iktidarı” şeklinde zuhur ederek, aşırı aşkın gücü ifade eden devlet, demokratik usullerden ziyade patrimonyalizme¹⁶ dayanmıştır. Devlet merkezci politikalar, tek parti döneminde olduğu gibi, statükonun muhafazasına dönüşebilirken, statükoyu değiştirme söylemiyle harekete geçen çevre unsurları da, statükoyu farklı bir şekilde türetmişlerdir.

5.3. Değişimin Türkiye’deki Yönü ve Niteliği: Osmanlı’da “Nizam-Terakki”, Cumhuriyet’te “Değişim-Statüko” Açmazı

Geleneksel kültür ve bu kültüre bilgi taşıyıcıların asıl işlevi, “düzen” fikrinin sürdürülmesine yöneliktir. Düzen fikri, modern literatide başkalaşmaya uğrayarak, daha dolaylı ve tarih ötesi karşılığı ile algılanmakta, artık topluluğun ruhuna göre ayarlamış ve genel uyumu dile getiren bir düzen söz konusudur (Öğün, 2004:45). Yavuz’a göre (2001:12), toplumsal değişime olan ihtiyacın ortaya çıkması, mevcut statüko üzerinde

¹⁶ Daha çok, Montesquieu, Hegel ve Weber gibi filozof ve sosyologların katkılarıyla şekillenen, kimi zaman “doğudespotizmi” kimi zaman da “patrimonyalizm” olarak ifade edilen bu kavramlar, analitik bir araç olarak kullanılmış, Batı dışı toplumların, demokratik bir sistem ortaya koyamamasında, sultan merkezli bir devlet yapısının olması ve devlet ile toplum arasında aracı sivil toplum kurumlarının olmamasına dayanan, daha çok Oryantalist bakışı yansıtan bir kavramdır. Detaylı bilgi için bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yayıncılık İstanbul 2000.

yaygın bir hoşnutsuzluğun gün yüzüne çıkmasından kaynaklanmakta, bu duruma son vererek yeni bir statükoyu tesis etme ihtiyacı belirmektedir. Mahçupyan'a göre (2015:13,14), Batı dünyasında yaşanan değişim, sıradan insanların hayatlarındaki değişimin uzantısı olarak görüldüğünden, bunun merkezi otoriteye yansması "doğal" karşılanırken, Osmanlı-Türk siyasetindeki modernleşme hareketi, "uyumlu bütünlüğün çözülmesi" olarak algılanmıştır. Mevcut düzene karşı hoşnutsuzluğun toplumsal tabanı söz konusu olduğunda, "düzen-değişim" çatışması veya "değişim-statüko" diyalektiği yeni bir düzeni getirmekte, yeni düzen topluma cevap verebildiği ölçüde mevcut durumu ifade etmektedir.

Osmanlı-Türk siyasi tarihi, "yenileşme" çabalarının bir tarihidir. 19. yüzyılın ilk yarısında başlayan değişimin özünü, devletin yeniden yapılandırılması ve siyasal meşruluk anlayışının değiştirilmesiyle, "devlet-toplum" ilişkilerinin daha demokratik ilkelere bağlanması çabalarına dayanmış zira Tanzimat ve Islahat Fermanları (Erdoğan, 2017:27), meşrutiyet süreçleri, söz konusu bu çabaların sonuçlarıdır. Osmanlı klasik felsefesi, durağanlığın doğal sayıldığı, her şeyin yerli yerine oturduğu "nizam-ı alem" anlayışına dayanmaktadır (Mahçupyan, 2008:206). Nizam-ı alem, aynı zamanda tüm evrenin ve Osmanlı düzeninin, belirli tek bir ideal durumun ifadesidir (Mahçupyan, 2015:29). Berkes'e göre (2009:176,177), değişmez ve değiştirilemez nitelikte görülen nizam (nizam-ı alem), "ebed-müddet" olarak, yaratıcının ortaya koyduğu düzenle eş değer görülmektedir. Yaratıcının yeryüzündeki düzenini koruyup kollayan aynı zamanda onun halifesi olan padişah, alemin nizamını ve toplumun düzenini devam ettirmekle yükümlüdür. Dolayısıyla Osmanlı'da, hayatın kanunu değişim değil, nizamdır. Osmanlı'da ideal olan değişim, evrim veya ilerleme değil, "dengedir" ve dengenin tecellisi adalettir, bunlara aykırı olan her şey anarşidir ve ihtilâldir. Kısaca Göktolga'nın belirttiği gibi (2013:4,5), Osmanlı'daki "düzenin gerekliliği", İslam anlayışından da beslenerek, yaratıcının kainatı düzen içinde yaratmasının, toplum ve devlet işlerinin de düzen içinde olmasına dayanmış, düzenin değişmeden sürdürülmesi, aynı zamanda dinin bir gereği olarak algılanmıştır.

Osmanlı nizamının temeli, bir tarım imparatorluğu olması nedeniyle, üretim ilişkileri başta olmak üzere, toplum-siyasi-iktidar ilişkileri, iktidarın yetki ve sorumluluklarına dayandığı söylenebilir (Karpas, 2014b:33). İnalçık'a göre (2013:45),

içtimai barış ve düzen uğruna, devletin her insanı, kendisine uygun içtimai bir mevkide tutması önemliydi. Osmanlı toplumu, “yöneten-yönetilen” temelinde ikiye ayrılmış yönetici kesimi, padişahın yanında onun beraatı ile atanan, dini ve idari yetki tanınan, saray ve mülki memurlar, ulemayı da içine alan askeri sınıf oluştururken, yönetilenler temelde vergi ödeyen ama idareye katılmayan Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Eyaletlerde vergi veren ve asker yetiştiren tımarlı sipahi uygulaması da düzenin önemli bir unsuruydu. Gerek divan-ı hümayun, gerekse sadrazamlık ve diğer kurumlar, padişahın temsil ettiği saray karşısında, özerk veya kendilerine ait bir yetkiyi değil, padişahın verdiği yetkiyi onun adına kullanmaktaydılar (Dursun,1999:55; 2007:21,22). Kısaca Mahçupyan ve İnalçık’ın belirttiği gibi (2015:24,33; 2013:43,44), nizamın temelini oluşturan yönetim anlayışı, devletle toplumu kesin çizgilerle birbirinden ayırmış, halkın devlete nüfuz olanakları titizlikle engellenmiş, ikisi arasında katı bir hiyerarşi oluşturmuştu. İktidarın paylaşılması, güçsüzlüğün işareti olarak algılandığından, gücün tek merkezde toplanması esas alınmıştır. İdari görevlere, sadece sarayda eğitim görmüş “kul”ların getirilmesi, iktidarın padişahın şahsında toplanmasına ve böylece iktidarda söz sahibi olacak her türlü güç odağının oluşmamasına yol açmıştı.

Osmanlı’da din ve devlet işleri birbiriyle iç içe girmiş grift bir yapıyı göstermektedir. Osmanlı’nın, ne din devleti, ne de laik bir devlet olduğu söylenebilir. Berkes’e göre (2009:170,171) Osmanlı, her ne kadar halife padişahlığı ise de, bir Kilise ya da din hükümdarlığı değildi. Osmanlı’da teokratik yönetimin aksine din maslahatı değil, devlet maslahatı başta gelmekteydi. Akyol’a göre (2014:83), Osmanlı’da “örfi hukuk” ya da “kanunnameler”, şeri hukukun düzenlemediği siyasal, sosyal ve hukuksal geniş bir alanı düzenlediği için, hukuk sistemi şeri olmaktan ziyade, dünyevi-siyasi nitelikteydi. Bulaç’a göre (2009:85) Osmanlı’da, “din-ü devlet” ile mülk-ü millet” aynı anlama gelmekte, devlet meşruiyetini, dine hizmetten almakta, ancak dinin var olması için de, devlet olmazsa olmaz bir değer olarak görülmekteydi. Kısaca Mahçupyan’ın belirttiği gibi (2015:26,36,42), Osmanlı, yönetim ve yaptırımlarını, dini referans vererek meşrulaştırmakta, böylece devlet dinin sahibi gibi gözüüp onu araçsallaştırırken, dine verilen her taviz, onun halk karşısındaki yönetsel gücünü artırmaktaydı. Adil yönetim anlayışı, Müslümanlar nezdinde devleti dinselleştirirken, devleti de göreceli olarak dinden bağımsızlaştırmanın yolunu açmıştı. Yani devleti kayıran bir din anlayışı ile dinden güç alan bir devlet anlayışının birlikteliği söz konusuydu.

Osmanlı'da değişim meselesi, başlangıç itibariyle “öz”den ziyade, “biçimsel” nitelikte görülmüştü. Askeri yenilgiler arttığı için, değişim buradan başlasa da, bunlar yeterli olmayınca değişimin ikinci aşaması olan “özsel” değişim, yani değişimin diğer tüm toplumsal alanı da kapsayacak şekilde, düşünüş ve hissediş biçimlerini de etkileyen bir paradigmaya dönüşmüştü. Ancak değişim, hiçbir zaman mevcut nizamı kökünden kaldırmak veya değiştirmek şeklinde değil, ıslah edip aslına döndürmek amaçlıydı (Kabakçı, Adadağ, 2009:2). Mahçupyan'ın da belirttiği gibi (2015:29), değişim ancak, nizamın pekiştirilmesiyle tasvip edilmekte, aksi halde değişim ve dengenin bozulması, müdahaleyi ve şiddetle bastırılmayı gerektirmekteydi. Öğün'e göre (2004:266,267), değişmeye karşı duran anlayış ve politikalar, “içimizdeki dar-ül harp'in, şer güçlerinin marifeti olarak algılanmıştı. Batı, hem bir model hem de düşmanı temsil etmiş, değişim düşmanla özdeşleştirilirken, maddi ve teknik anlamda Batı'ya açılmanın, düşünce dünyası ve değerler sistemini etkilemesi bakımından bir Batı krizini ifade etmişti (Kabakçı, Adadağ, 2009:10). Kısaca Karpat'ın da belirttiği gibi (2014b:23), Osmanlı-Türk siyasi değişim aşamaları, “ilerleme” veya “modernleşme”ye doğru giden düz bir yol olmaktan ziyade çeşitli iç ve dış güçlere bağlı olan, diyalektik bir süreçtir. Osmanlı'da “düzen” fikri, her şeyin “bir var olma ve bir yapıma biçimi olduğunu” ve bunlar içindeki denge, bağlantı ve etkileşimlerin kendi içinde anlamlı bir bütün oluşturduğu fikrine dayanmaktaydı. Düzenin varlığı, bir yandan değişimin istenmeyen taraflarını absorbe ederken, diğer yandan da değişimin alacağı biçimi doğrudan etkileyerek veya ondan etkilenerek, kendisi de farkında olmadan değişecektir.

19. yüzyılda başlayan ve modernleşme olarak ifade edilen değişim politikalarının temeli, tabandan gelen bir ivme olmaktan çok, toplumsal mühendislik projesi olarak, iktidar ve bürokrasi eliyle tepeden yürütölen zorunlu bir dönüşümü ifade etmekteydi (Dursun, 2007:18,60). Tanzimat dönemi aydınları ve paşaları, çözümü tamamen Batı'da ve Batılı tarzdaki yeniden yapılanmayla devletin yeniden ihyasını hedeflerken, “Yeni Osmanlılar”, Batılılaşma çabalarını körü körüne taklitçilik, yozlaşma ve yabancılaşma olarak gördüklerinden, İslami değerlerden taviz vermeden, meşveret sisteminin tam olarak uygulanmasıyla sorunların üstesinden gelineceğini savunmuşlardı (Çelik, 2002:11,16). Kahraman'ın belirttiği gibi (2001:39), onların düşüncesinde, Batı benzeri dönüşümün gerçekleşmesi için, dünyanın yine dünyaya ait bilgilerle açıklanmasıyla mı, yoksa önceden belirginleşmiş olan mutlak düşüncenin doğrularıyla mı hareket edileceği

sürekli endişe kaynağı olmuştu. Mesela Namık Kemal, tüm özgürlükçü ve ilerici yaklaşımına rağmen, tüm çabalarını herşeyin mevcut sistemde var olduğunu kanıtlamaya çalışan bir düşünce adamıydı Ahmet Mithat Efendi de, aynı doğrultuda, geleneği muhafaza etmenin, toplumsal dönüşümün getireceği felakete karşı bir koruma hattı olduğunu belirtmekteydi. Kısaca Öymen'in belirttiği gibi (2011:270,289), padişahın yetkilerinin kısıtlandığı, seçim yoluyla oluşturulmuş bir meclis ve meclise karşı sorumlu bir hükümet sistemi bağlamında meşruti bir monarşi özlemi, Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal öncülüğünde yürütülmüştü. Osmanlı'da 1876'da meşruti monarşiye geçilmesi ve Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesi, siyasal sistemin sağlam temele oturtulması olarak görülmüş ve yabancıların, Osmanlı'ya baskı yapmaması düşüncesine dayanmıştı.

Osmanlı'daki, tamamen geçmişi koruma veya ona rücu etme anlayışındaki kırılmanın, Jön Türkler'le başladığı söylenebilir. Jön Türkler (İttihat ve Terakki), Doğu'yu fazla telaffuz etmeyen bir Batılılaşmayı amaç edinmeye başlayan kesimler olarak, “Genç Türkler” ismi bile, onları diğerlerinden farklı kılmaktaydı (Kahraman, 2001:39,42). 1876'daki anayasal yönetim, padişahlık makamına ve onun yetkilerine kısıtlama getirmediğinden, yine padişahın kendisi tarafından ortadan kaldırılmıştı. Söz konusu otoriter sisteme karşı gizli örgütlenen “Jön Türkler”lerin çekirdeğini oluşturan “İttihad-ı Osmanî Cemiyeti, Tıbbiye'de kurulmuştu. Modernleşme ve yenilenme çabalarının ilk başladığı askeri okullardaki yabancı uzman ve hocaların okuttuğu fen bilimleri ve materyalizm konuları, onları etkilemişti (Çelik, 2002:20,21). Jön Türkler, Batılılaşmayı savunan, “aydın-asker-bürokrat” kadrolardan oluşmaktaydı. Özbudun'un belirttiği gibi (2011a:16,17) Jön Türkler, kendi içinde Ahmet Rıza önderliğinde “merkeziyetçilerle”, Prens Sabahaddin liderliğinde “adem-i merkeziyetçiler”, şeklinde ayrılmış olsalar da, Abdülhamit'in istibdat yönetimine son verilmesi ve Kanuni-Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulması konusunda hem fikirdi.

Jön Türkler'in birçoğu, aslında inançlı Osmanlıcı olmalarına karşın (Karpaz, 2005:46), almış olduğu materyalist tıp eğitimiyle, “materyalist-darvinist” bir tarih anlayışı ile hareket ederek, siyaseti kimyasal ve biyolojik açıdan değerlendirmiş, bu bakış açısıyla “içtimai tabipliğe” soyunarak, “hasta adamı” yani imparatorluğu tedavi etmeye çalışmışlardır. Hasta adamı, eski sağlığına yani imparatorluğu eski gücüne

yeniden kavuşturmanın yönetimini, reformlar ve anayasanın yeniden yürürlüğe girmesiydi. Jön Türkler, bir yanda Osmanlı düşüncesinden gelen “birlik ve düzen” fikrini, diğer yandan da pozitivist düşüncenin getirdiği “ilerleme” fikrini çelişkili bir şekilde benimsediklerinden, daha sonra kuracakları siyasi örgütün adını da “İttihat ve Terakki” yani “birlik ve düzen içinde ilerleme” olarak belirlemişlerdir. Yani ilerlemenin kendisi, düzen içinde ve düzenin tesisine yönelikti (Kabakçı, Adadağ,2009:18). 1876 Anayasasını özgürlükler temelinde yeniden ihdas etmek, onların temel hedefiydi. Sonuçta anayasada yapılan önemli değişikliklerle İkinci Meşrutiyet dönemi, örgütlenmiş siyasal partilerin birbiriyle yarıştığı, Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapıldığı demokratik bir dönemi getirmişti.

Görüldüğü gibi modernist, milliyetçi ve aydın kesimin baş temsilcisi haline gelen İttihatçılar (Karpaz, 2014b:63), devlet nizamının bozulmasını örfün terkine bağlayan anlayışla, pozitivismden etkilendikleri ilerleme fikrini birbirinden ayırmaya başlayarak, Yeni Osmanlılardaki “ıslah” projesi, Jön Türkler’de “terakki” yönünde galebe çalarak, Cumhuriyeti kuran Kemalistlerle önemli derecede düşünsel köprü kurmuşlardır (Kabakçı, Adadağ, 2009:19,20). Ahmet Rıza ve arkadaşlarının sahip olduğu, evrimci ve organik toplum düşüncesi, toplumun mutlaka dönüştürülmesini, bunun da gevşek değil, sık örülmüş bilinçli bir süreci ifade etmesine dayanmaktaydı (Kahraman, 2001:42). 1908 sonrasında liberaller, mevcut düzenin anayasal monarşinin güçlendirilmesiyle statükonun sürdürülmesinden yana tavır koyarken, İttihatçılar, toplumun tüm dokusunun dönüştürülmesinin, çöküş halindeki yapıyı kurtarmak için zorunlu görmekteydi. Modern dünyada hayatta kalmak için toplumsal bir devrim şarttı (Ahmad, 1999:54). Ancak onları Cumhuriyet’in Kemalist kadrolarından ayıran temel husus, Osmanlı nizamından tamamen kopuş düşüncesini taşımamalarıydı.

Sonuçta Osmanlı’daki değişim anlayışı, “iyinin bozulması” endişesini taşıyan, daima bir olumsuzluk kaygısı taşıyan nitelikteydi. “Asr-ı Saadet”, peygamber döneminin kusursuz yönetimini ifade etmekle beraber, iyinin içinde saklı olduğu her şeyi kapsayan geniş bir niteliğe bürünmüştü. “İlerleme” kavramı, temelde geçmişe dönüş şeklinde algılanmaktaydı (Kahraman, 2001:37). Osmanlı’nın Tanzimat ve meşrutiyet aydınları, Özbudun’un belirttiği gibi (2011a:16), yenilikçi aydınlar olarak görülse de, Osmanlı klasik nizamının ihyasından yana olmuştur. Onları farklı kılan en

önemli husus, Osmanlı'nın klasik monarşik meşruluğana karşı, alternatif ve modern meşruluk kaynağı olarak, temsili ve meşruti rejimi savunmalarıydı. Belge'ye göre (2009:40), Tanzimat aydınlarının dile getirdiği düşünce sistemleri iyi oldukları için değil, dönemin koşulları gereği savunulmuş, hatta İttihatçıların “Türkçü” düşünceleri dahi, Osmanlı sıfatından ayrı bir şeyi ifade etmemişti. Kocabaş'ın belirttiği gibi (2016: 63-67), “taçlı demokrasi” olarak nitelendirilen meşrutiyet uygulamaları, tabandan gelen bir talep sonucu olmadığından, Osmanlı toplumu kültür ve coğrafyasına ters düşmekteydi. Dinler, mezhepler ve etnikler mozaği olan Osmanlı'da, Batılı anlamda “millet” kavramı gelişmemiş, bu bilince varan yabancı unsurlar ise, Osmanlı'dan kopup kendi milli devletlerini kurma girişiminde bulunmaya başlamıştı. Kısaca, Akyol'un belirttiği gibi (2014:150,151), Tanzimatçıların temel gayesi, tarihçi ve hukukçu Cevdet Paşa'nın dile getirdiği, “devlet-i muntazamayı” yani düzenli işleyen devlet nizamının yeniden tesisinin, Batı'dan esinlenen kanunlarla sağlanmaya çalışılması, demokrasi ve meşrutiyet uygulamalarını araçsallaştırmaktan öteye gidememiş kısaca meşrutiyet idaresi İngiltere ve Fransa'nın kaba bir taklitçiliğine dayanmıştır.

Ancak, Osmanlı'da değişim hareketinin temel amacı, eski kadim nizamın yeniden kurulması amacına yönelik olsa da (Öğün,2004:11), uygulanan reformlar, devleti ve toplumu değişim sürecine soktuğu, devlet ve toplum arasındaki ilişki biçimini değiştirdiği bir gerçektir (Mahcupyan,2015:44). Berkes'e göre (2009:180), devlet ve toplumun geleneksel yapısını korumak veya değişimi eskiye döndürmek amacıyla yapılan girişimler, değiştirici, bozucu veya ilerici sonuçlara yol açabilmektedir. Zira III Selim'den, II. Abdülhamit'e kadar birçok padişah ve değişimci paşalar, Osmanlı nizamını koruma kaygısıyla giriştikleri işlerle, aslında değişime dönük eylemlerde bulunmuştur. Bu süreçte, “Tanrı düzeni” yerini “tabiat düzenine”, “gelenek” yerini “terakkiye”, “denge” yerini “devrim” kavramına bırakmıştır. Keyder'in de belirttiği gibi (1995:152), Tanzimat'la birlikte Osmanlı tebaası, yurttaşlık haklarını kazanırken, İkinci Meşrutiyet'le siyasal haklar kısa süreli de olsa elde edilmişti. Ancak İttihat ve Terakki'nin baskıya dönen politikaları ve Birinci Dünya Savaşı nedeniyle söz konusu reform hareketlerindeki kesintiye uğramalar ve geriye dönüşler, siyasal sistemi dönüştüremediği gibi, toplumsal dinamiklere ve formel niteliklere sahip olmayan nizamın, aynı niteliklerden yoksun bir değişim hareketleriyle gerçekleştirilmesi mümkün olmamıştır. Kalaycıoğlu ve Sarıbay'ın belirttiği gibi (2009:19-21), değişim ve

dönüşüm iradesindeki kopukluk, modernleşmenin süreklilik kazanan monoton bir durum olmasını engellerken, içerik veya üslup olarak, yeniliğin terkinini içeren, eskiye dönüşün çabaları takip etmiştir. Yenilik hareketinin sürekli değil, kesintili olması, Cumhuriyet'in kuruluşu ve tek parti döneminde gerekse çok partili siyasal sistemde, nitelik değiştirerek de olsa varlığını devam ettirmiştir.

Özünde Tanzimat ve meşrutiyet döneminin getirdiği düşüncelerle mayalanan Cumhuriyet rejimi, temelde geçmişle tüm bağları koparan ve radikal yöntemlerle yeni bir “düzen” tesis etmeye amaçlayan, Kemalist kadrolarca kurulmuştu. Söz konusu kadrolar, siyasal ve toplumsal dönüşümü, hem sert bir şekilde, hem de belli bir sürece yayılan değişim olarak kurgulamaktaydı (Kabakçı, Adadağ,2009:3). Erdoğan'a göre (2016:27) Cumhuriyet dönemi devrimleri, Tanzimat'la başlayan yenileşmenin devamı olsa da, türdeş bir ulus oluşturma ve kültürel çeşitliliği yok sayma anlamında kopuşu ve dönüşümü getirmiştir. Dönüşümün gerçekleşmesinde, gerek 1908-1914, gerekse 1920-1923 dönemleri meclisinde, kırsal alandan gelenlerin yerini, egemen devletçi bürokrasi çevrelerine yakın kimseler girmiş olması (Karpat, 2005:8), elverişli bir ortam sağlamıştı. Cumhuriyet'le gerçekleşen temel dönüşümün birinci ayağını, saltanatın tasfiyesi ve Cumhuriyet rejiminin kurulması, ikincisini otoriter tek parti düzeninden rekabete dayalı çok partili sisteme geçilmesi oluşturmuştu (Dursun, 2007:24). Kalaycıoğlu'nun da belirttiği gibi (2009a:392), Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte politik rejimin meşruiyet temelini, “ulusal egemenlik” anlayışı ve ulus egemenliğini temsil eden meclisin alması, egemenliğin, halka geçmesi bağlamında önemli bir dönüşümdü.

Cumhuriyet dönüşümünün fikri altyapısının oluşturan Kemalist düşünce, Osmanlı'da başlayan modernleşme ve dönüşüm hareketinin yeni bir halkası olarak radikalizmi tercih ettiğinden bir kopuşu getirmiş, medeniyet iktibası yoluyla yeni bir ulus-devlet inşa ederek eski sistemin derhal değişmesi ve geri kalmışlığın eski sistemden kaynaklandığı anlayışına dayanmıştı (Dursun,2007:25). Kahraman'a göre (2001:36,36), değişim anlayışı, en temel anlamda Batılılaşma süreciyle başladığı aşikârdır. Osmanlı'daki despotik mantık, yerini paylaşılmış iktidar anlayışına bırakmış, yerleşik bütün temellerini İslami epistemolojide bulan Saray kavramı, artık yerini Meclis kavramına bırakmıştır. Karpat'a göre (2005:49) böyle radikal bir değişimin

altında; yeni rejimin, “dini popüler” kılan, halka has bir otantik Türk kimliğinin ortaya çıkabileceği korkusu, görkemli geçmişe duyulan özlem ve yayılmacılıktan kurtulma isteği yatmaktaydı. Kısaca Sayın ve Çınar’ın belirttiği gibi (2007:453), Cumhuriyetle birlikte devlet, artık Osmanlı’da olduğu gibi, “kurtarılacak bir araç değil, modern devletin ideolojik aygıtına dönüşmüş bir amaçtı.” Siyaset ise, modern devletin bekası ve korunmasına, devlet aracılığıyla bütünleşmiş bir kültüre indirgenmiş modern bir toplumu ve ekonomiyi yine devlet eliyle dizayn etmeyle sınırlandırılmıştır.

Cumhuriyet rejimi, Tanzimat’la birlikte başlayan “yenileşme” hareketinin son evresini teşkil etse de, kendi içindeki tartışmaları bitirememişti (Kahraman, 2012:3). Birinci Meclis’in heterojen yapısında, toplumun her kesim siyasi görüşünden renkler taşımakta zira sarıklı hocalardan, bolşevizme sempati duyanlara kadar, liberaller, fesli inkılapçılar ve aşiret Kürt liderlerinden oluşmaktaydı (Akyol,2014:256). Dursun’a göre (1999:13), Saltanat rejiminden Cumhuriyet’e geçiş bile, başlı başına bir dönüşümü ifade etse de, bunun toplumsal karşılığının olmaması yani toplumda henüz, “Cumhuriyetçilik” fikri söz konusu olmamış, bu düşünce Atatürk’ün en yakın arkadaşları tarafından bile şaşkınlıkla karşılanmıştı. Birinci Meclis’te radikal reformculuğu savunan ve siyasal rejimi tamamen dönüştürmek isteyen, “Birinci Grup” karşısında, sosyal bakımdan muhafazakâr, siyasal bakımdan liberal görüşlere sahip, fazla türdeş olmayan “İkinci Grup”, meşruti monarşi ve saltanatın korunmasından yanaydı (Özbudun, 2011a:20). Ancak Birinci Meclisin, çoğulculuğa ve en azından sosyolojik anlamdaki temsil yapısına sahip olan niteliği, İkinci Meclis dönemiyle temellendirilmeye çalışılan, tek parti rejimin konsolide edilmesi amacıyla, devlet elitleri ve onların hakimiyeti altında tekçi ve bütüncül bir yapıya dönüştürülürken, Milli Mücadele’nin önemli unsuru olan din adamları da, büyük ölçüde marjinalleştirilmişti (Özbudun, 2011b:80). Kahraman’ın da belirttiği gibi (2012:16,17), saltanatın ve hilafetin ilgası, Cumhuriyet’in ilanı süreci, burjuva demokratik devriminin kurucu bir elit eliyle, Jakoben tarzda gerçekleştirildiğini göstermiş, sonuçta “eskiler-yeniler”, “muhafazakarlar-ilerlemeciler” tarzında ayrışmalar söz konusu olmuş, bu durum, “merkez-çevre” paradigmasına temel teşkil etmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1930’lara kadarki dönem, CHP iktidarında, TCF ve SCF gibi, muhalefet partilerinin de söz konusu olduğu, ancak her iki partinin de rejime

tehdit oluşturabileceği endişesiyle kapatıldığı otoriter bir dönemdi. Ancak muhalif yapıların özünde Kemalist nizamı değiştirebilecek bir program ve irade göstermediği söylenebilir. Kahraman'a göre (2012:25,52-65,70,79), Birinci Meclis'in İkinci Grubu ile TCF-SCF arasında düşünce sistemi ve amaç bakımından, bir benzerlik ve devamlılık olduğunu söylemek zordur. TCF-SCF özünde Birinci Grup'a mensup Kuvayı Milliyeci komutanların oluşturduğu bir muhalif harekettir. TCF programında, rejimin Cumhuriyet ilkesinin vazgeçilmez bir ilke olarak onaylanması, hilafet ve saltanat kurumlarına yönelik bir görüş bildirmemesine karşın, "hürriyetperverlik" yani liberal ilkelerden dem vurması, onu metodoloji ve zihniyet bakımından İttihat Terakki ve CHF çizgisinden keskin bir kopuştan ziyade, liberal değerlere vurgu bağlamında bir yenilik yani yöntem farklılığı getirmekteydi. Aynı şekilde, Atatürk tarafından ve diktatörlük görüntüsünden kurulmak amaçlı kurdurulan SCF, Cumhuriyet rejimi ve laiklik ilkesi bakımından, CHP ile aynı çizgide olmakla birlikte, başta vergiler olmak üzere, devletin ekonomiye karışmaması bağlamında liberal ekonomi konularında hassasiyet göstermekteydi. Kısaca her iki siyasal partinin Cumhuriyet'in temel değerleriyle bir sorunu yoktu.

Tek parti dönemindeki siyasal yapı, yaşam tarzı, düşünme şekli ve toplumsal yapıyı kökünden değiştirme odaklı yapılan devrimlerin, toplumsal tabanda sindirilmesi ve devrimlerin kazanımlarını ve heyecanını yeni nesillere aktarmak amacıyla, 1934'ten sonra yeni kurulan İnkılap Tarihi Enstitüsü bünyesinde, Yusuf Hikmet Bayur, Recep Peker, İsmet İnönü gibi dönemin önemli isimleri siyasal, sosyal ve ekonomik alanda önemli değişiklikler getiren devrimlerin korunmasının önemini anlatan dersler vermeye başlamıştı (Kabakçı, Adadağ, 2009:35). Sonuçta "sürekli ilerleme" fikriyle temellenen devrimcilik ilkesi, gerçekleştirilen devrimlerin korunması anlayışına dönüşerek Şevket Süreyya Aydemir'in de belirttiği gibi (1990:123,137,139) "inkılap nizamı" na dönüşmüştü. Aydemir, söz konusu nizamın gayesinin, devrimlerin sıhhati, korunması, asli prensiplerden ayrılmadan yerleştirilmesi amacına yönelik olduğunu belirtmekteydi. Linz'in belirttiği (2008:211), bağımsızlık sonrası kurulan tek parti rejimlerinin, belli bir dönemden sonra, değişim iradesini kaybetmesiyle mobilizasyoncu niteliklerinin de yok olabileceği yönündeki tesbiti, tek parti dönemini siyaset biçimine ışık tutmaktadır. Özbudun da (2011b:81), aynı yönde değerlendirmede bulunarak, Milli Mücadele'nin oldukça geniş koalisyonu ve etkili kitle mobilizasyonunun, bürokratik ağırlıklı tek parti yönetimine dönüştüğünü ve durağan bir nitelik kazandığını belirtmiştir. Karpat'a göre

(2014b:66), önceki yıllarda gösterilen dinamizm ve yaratıcılık, artık yerini mevcut siyasal ve sosyal sistemi koruma ve sağlamlaştırma çabasına bırakmıştı. Zira toplumu yeni bir dönüşüm sürecine götürecek yapısal dürtüler ortaya çıkmadığı sürece, değişim beklenemezdi. Yavuz'a göre (2001:113), Türkiye'yi Cumhuriyet idaresine tedricen götüren kadrolar ve eğilimler aynen devam etseydi, yani Atatürk'ten sonra donuklaşmaya itilmeseydi, Türkiye Batı'nın gelişme çizgisi paralelinde bir sürece girebilirdi. Kısaca Göle'nin belirttiği gibi (1993:130), Türk modernleşmesinin temel niteliği, devlet dışında bireye, sivil topluma ve piyasaya özerk bir alan tanımayan bir nitelikte cereyan etmiş, yerel ve özgün kültürel eserleri ve kimliği taşımaktan ziyade, söz konusu bu unsurları dışlamıştır. Dolayısıyla Cumhuriyetin tek parti dönemi, Batılı anlamda modern bir Cumhuriyet kurmayı başarsa da, Cumhuriyeti demokratik temele oturtamamıştı.

İkinci Dünya Savaşı sonrası çok partili demokratik düzene geçiş, tek partili statükoyu değiştirecek önemli bir dönüşümdü. Cumhuriyet'in tek partili otoriter sistemi temelinde kurulan "tek şef-tek parti" anlayışı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya sisteminin değişmesi, tek partili rejimlerin kaynağını oluşturan otoriter sistemlerin yenilgisi ve Sovyetler Birliği'nden Türkiye'ye yönelen tehditler karşısında, Batılı ülke ve kurumlarla olan yakınlaşma, Türkiye'de siyasal sistemin dönüştürülmesi konusunda mecburiyeti getirmiştir (Dursun, 2007:28). Tek parti yönetiminin, baskıcı uygulamaları ve "Toprak Reformu" gibi bazı tasarıları, bu durumu tetiklemişti. Kahraman'a göre (2012:159), DP'ye iktidar yolunu açan, iç ve dış koşulların belirlediği bir süreçte, iç koşulları sınıfsal yapı tayin ederken, savaş sonrası uluslararası konjonktürün önemli bir belirleyiciliği söz konusudur. Kuşkusuz uzun süre tek parti egemenliğinde götürülen siyasal iktidarın, kansız ve sorunsuz şekilde el değiştirmesi ve bu konuda İnönü'nün tavrı çok önemliydi (Aybars, 1990:48). Özbudun'a göre (1990:68;2011a:34), geçiş sürecinde, her hangi bir problemin yaşanmamış olması, dünyadaki demokrasiye geçiş hareketleri içinde kendisine özgü ve benzersiz bir niteliğe sahiptir. Özbudun, bu durumu, Duvarger'in belirttiği "tek parti sisteminin bir doktrin veya ideolojisinin olmaması" yaklaşımına bağlamakla birlikte, "demokratlaşmanın" devrimlerin ulaşacağı zirve noktası olarak düşünüldüğü, DP' lilerin CHP ile aynı ideolojik ve siyasal kökten gelmelerine dayandırmaktadır.

DP'nin, program ve zihniyet olarak CHP'den keskin bir farklılığı temsil etmemesi zira Celal Bayar'ın parti kurarken, başta laiklik olmak üzere, Köy Enstitüleri ve Halkevleri konusunda olumsuz tutum içinde bulunmayacaklarını ve dış politikada çizgisinde bir değişiklik yapmayacakları garantisini vermesi (Toker, 1970:112), ayrıca DP programında, ülke rejiminin Cumhuriyet olmasının temel ilke olduğu, ancak demokrasinin en geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleştirileceği, sosyo-politik yapıda tüm iş ve meslek gruplarının, içtimai işbölümü ve birbirleriyle ahenk ve uyum içinde çalışacakları belirtilmesinin yanında, devletçiliğin halkın çıkarları doğrultusunda işletilen bir iktisadi mekanizma olarak tanımlanarak, iktisadi alanda uzun süredir devam eden boşluğun doldurulması bağlamında devletin iktisadi faaliyetlerde bulunabileceğinin belirtilmesi, aslında İttihat ve Terakki'den 1950'ye kadarki dönemin temel zihniyetini ve ekonomideki devlet-özel sektör etkileşimini ortaya koymaktadır (Kahraman, 2012:203-208,262). Tek partili siyasal kültürün getirdiği, muhalefete karşı hoşgörüsüzlük, farklılıklara karşı kuşkuyla bakış, "milli irade" söylemini tüm siyasi tartışmaların temelini koyma gibi yaklaşımlar söz konusuydu (Dursun, 2007:32). Kahraman'ın da belirttiği gibi (2012:267), DP iktidarı, "çevre" hareketi olarak, liberal bazı genler taşıyan ve piyasanın görece serbestliğinden daha öte geçemeyen bir hareket olmuş, kurumsallaşmamış ve anayasal güvence altına alınmamış bir kuru özgürlük söylemiyle popülizmle özdeşleşmiştir.

Demokratik yönlü değişim, gerek yönetici elitin tek parti dönemi zihni statükosundan kurtulamaması gerekse askeri darbeye kesintiye uğramıştı. 27 Mayıs 1960 darbesiyle ortaya konan askeri vesayete dayalı siyaset, değişimden ziyade Kemalist düşünce çerçevesindeki temellenen anlayışın yani statükonun bir nevi korunmasına dayanmıştır. Sak'a göre (2016:66), Mayıs 1950 seçimleri, Türk siyasetinde ne kadar demokratik bir değişim anlayışının yerleştiğini gösterse de, 27 Mayıs darbesi de, iktidar devrinin artık darbelerle veya askeri müdahalelerle sağlanmasının dönüm noktasını oluşturmuştur. Bundan sonra ülke siyasi hayatı sürekli askeri darbeler ve demokratik süreçler arasında gidip gelerek, "siyasi çevrim" kanununun varlığını ortaya koymuştur. Toplumsal değişim taleplerini, siyaset alanına aktaracak mekanizmaların yokluğu neticesinde, toplumsal hareketler giderek şiddete yönelmiş, siyaset bir nevi kaosa bürünmüştür (Bilgin, 2007:124). Değişim-kriz ilişkisi de bu aşamada ortaya çıkmakta, seçkin elitler bu defa 1980'de yine askeri müdahalede

bulunarak demokratik kurumları iyice işlemez hale getirmişlerdir. Sarıbay'a göre (2001:64), söz konusu darbeyle siyasal sistem restore edilerek, değişim yönlü taleplerin önü kesilmiş ve asker güdümündeki demokratik sistem, statükonun yeni temelini oluşturmuştur. Darbe yönetimi, amaçlarını, "demokrasinin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak" şeklinde ifade ederken, demokratik sistemin vazgeçilmez unsuru olan siyasal partileri yasaklayarak bu amacı gerçekleştirmeyi düşünmekteydi.

Türkiye, 1980'lerde dış konjonktür etkilerinin ve Özal'ın reformcu yapısının getirdiği bir değişim sürecine girmiş, ekonomik anlamda dışa açık liberal değerler önemli bir zihniyet dönüşümünü getirirken, değişim odaklı tüm politikalar, Erbakan dönemi örneğinde olduğu gibi, vesayet unsurları tarafından engellenirken, ya da AK Parti örneğinde olduğu gibi, değişim iradesinin kaybedilmesiyle, bir nevi İbn Haldun'un belirttiği asabiyetin mülke dönüşmesi sonucu, statükonun farklı bir şekilde de olsa, yeniden türetildiği izlenimini doğurmuştur. Ancak Kemalist düşünceye dayanan Cumhuriyet ideolojisinin statükoya dönüşen anlayış ve uygulamalarda, Özal'la başlayan ve Erbakan ve Erdoğan dönemiyle devam eden süreçte, kesintili de olsa, önemli derecede değişim ve kırılma yaşandığı aşikârdır. Söz konusu liderlerin, değişimci ve liberal politikaları, muhafazakâr değerlerle uyumlaştırdığı oranda değişimin meşruiyet tabanı kazandığı bir gerçektir. Karpat'a göre (2007:292), değişimle ilgili yaşanan krizlerin temeli, değişimin şiddet kullanılarak eski düzenin tamamen yıkılması mı, yoksa eski düzenin yerini, sessizce yenisinin alacağı, aşamalı bir yumuşak değişim sürecinin elverişli bir demokratik dönüşümü getirip getirmeyeceği düşüncesine dayanmaktadır. Zira ikincisinin, gerek Batı'daki muhafazakâr değişimde, gerekse onu ilke edinen Özal-Erbakan-Erdoğan çizgisinde başarılı bir şekilde sağlanabileceği görülmüştür. Erdoğan'ın da belirttiği gibi (2016:33), Türkiye'de değişim programları, bürokratik seçkinlere dayanarak değil, tam tersine ılımlı muhafazakâr halk tabanına dayanılarak yürütülebileceği aşikârdır. Demokratikleşme ve iktisadi liberalleşmenin ancak ılımlı sağ iktidarlar tarafından gerçekleştirilmesinin nedeni budur. İlerici aydınların düşüncelerinin tersine, ülkeyi ileri götürecek politikaları desteklemeye, inançların ve geleneklerin rencide edilmemesi şartıyla, muhafazakâr halk kitleleri ve onun politik uzantıları her zaman yatkın olmuştur.

Genel olarak belirtecek olursak, Türk siyasetinde değişim olgusu, sadece bugünün değil, ortalama son yüzyıllık siyasi tarihimizin de belirleyici motifi olmuştur. Kahraman'a göre (2001:34,45), Batı eksenli bir değişim ihtiyacı, tamamen modernitenin kendisinden ve ertelenemez niteliğinden kaynaklanmaktadır. Modernitenin kurucu unsuru, sürekli bir dönüşüm anlayışını gerektirmekte bu durum Türkiye gibi moderleşmesini tamamlayamamış ülkelerde, değişim ve buna karşı çıkanların çatışmasına dönüşmüştür. Zihniyet yapısının değişmediği bir ortamda, değişimi sadece “yasal-kurumsal” düzenlemelere dayandırmak sonuç getirmemiştir. Norman Barry (2004a:45), ekonomist Schumpeter'in demokrasiyi, “halkın oylarını almak için, yapılan rekabete dayalı bir uğraşıyla, bireylerin karar verme gücünü elde ettiği politik kararlara varmak için yapılan müessesel bir düzenleme” tanımını örnek vererek, demokrasinin prosedür olarak görüldüğü toplumlarda, serbest piyasadaki mal ve hizmetlerle, verilen oylarla pazar arasında paralellik olduğunu, zira bu anlayışın demokrasiyle uyumadığını belirtmektedir. Ergil ve Sak'ın belirttiği gibi (2011:262; 2016:68), Türk siyasetinde, yüceltilen bir geçmişle yinelenmesi gereken “altın çağ” anlayışı geçerliliğini korumuş, askeri darbeler, tutarlı bir gerekçeye dayansın veya dayanmasın, her defasında Cumhuriyetçi geleneklere ve Atatürk ilkelerine dönüş amacıyla kendisini meşrulaştırmaya çalışmıştır. Kısaca Foucault'un belirttiği gibi (2005:75,76), özgürlük ve iktidarın diyalektik ilişkisi ve iktidarın özgürlüğü her durumda belirlemek eğiliminde olması, Türk siyaseti bağlamında değerlendirildiğinde, iktidarın her kim eliyle kullanırsa kullansın, özgürlüğü getirecek değişim iradesinin sergilenemediği ortadadır.

Sonuçta Türk siyaseti, Osmanlı'dan devam edegelen bir nizam/statüko-değişim diyalektiği ve değişim iradesinde kırılmalar ve sonuçta demokratik bir dönüşüme evrilemediği bir durumu yaşamaktadır. Kahraman'a göre (2001:34), modern bilincimizi ve tarihimizi başlatan olguların başında, büyük kopuşlara yol açan değişiklikler, aslında Türk modern siyasal ve toplumsal sistemini oluşturan ana motifin “değişim” yani “yenilik” olduğunu göstermekle birlikte, bunun tamamlandığı söylenemez. Osmanlı'dan tevarüs eden, “geriye dönüşle gelişen ilerleme” anlayışı, geçmişin bugün de devam eden kopmazlığına gönderme yapmaktadır (Kahraman, 2001:38). Fındley'e göre (2005: 51), Türk siyasi tarihi, “süreklilik”, “yenilik” ve “sentez” ilişkisinin söz konusu olduğu paradigmayı göstermektedir. Kahraman ise (2008:97), Osmanlı-Türk siyasetinde

“kopuş-süreklilik” ikileminin her zaman var olduğunu, Osmanlı reformcularının nizamı koruma amaçlı, “kopuş içinde süreklilik” anlayışının, Cumhuriyet’le birlikte, saltanatın ve hilafetin değişimiyle, “süreklilik içinde kopuşu” getirdiğini belirtmiştir. Ancak sistemin otoriter niteliğinde bir kopuşu ve kalıcı bir demokratik dönüşümü getirecek irade sergilenememiştir. Türk siyasetinde, gerek statükoyu temsil edenler, gerekse değişimci olduğunu iddia edenler, siyasal kültürün getirdiği “değişimi” sadece devlet iktidarını ele geçirmek olarak algıladığından, “değişim-statüko” çatışması devam eden bir süreç olmuştur. Mahcupyan’a göre (2015:44), Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki reform ve değişim çabaları, değişimi hayatın getirdiği “zorunluluk” olarak algıladığından, bizzatıhi değişimci bir zihniyet oluşturamamıştır. Değişimin kendisi ve ivmesi, “süreklilik” değil, “tek seferlik sıçrama” olarak görülmüştür. Kısaca Emiroğlu’nun belirttiği gibi (2015:73,100,101,389), değişimin öznesi halk veya toplumsal sınıflar olmadığı müddetçe, devlet eliyle merkezden yapılan değişim faaliyetlerinin, devletin gerçek anlamda kendisini dönüştüreceği beklenemez. Değişim olgusu, kendi başına bir amaç veya siyasetin temel dinamiği olmadığı gibi, değişim, sadece içinde bulunulan mevcut duruma yönelik memnuniyetsizlikle sınırlı kalmıştır. Temel üretim alanı değişmediği ve sosyal sınıf olgusunun gelişmediği bir ortamda devletin devamlılığı, Cumhuriyet döneminde padişahlık yerine, soyut kültürün devreye konulmasıyla bulunmuş, devlet-toplum ilişkisi de, devlet merkezci anlayış konumunu yitirmeden demokrasi ülküsünün yaşatmak olmuştur. Türk siyasetinin “statüko-değişim” açmazının temelinde, siyasal kültürün, ekonomik yapının ve siyasal sistemden kaynaklandığı söylenebilir.

5.3.1. Siyasal Kültür

Kültür, bir toplumun tarih içinde üretmiş olduğu tüm zenginlikleri kapsayan, tarihsel mirasa ait toplumsal kimliği oluşturan veya söz konusu toplumun kimliği ile anılan, tüm sembol, değer ve geleneklerin bütünüdür (Bilgin, 2007:195). Siyasal kültür ise, temelde kültürün siyasal alanla olan ilişkisini göstermekte, toplum üyelerinin politikaya ilişkin tutum, inanç, duygu ve değer yargılarını göstermektedir(Turan, 2009:517). Siyasal kültür kavramıyla, “siyasal değerler”, “ulusal karakter”, “siyasal psikoloji”, “ulusal ruh”, gibi kavramlar eşanlamlı kullanılmaktadır. Siyasal yapıların değişimi daha kısa zamanda veya dönemlerde mümkünken, siyasal kültür değişimi,

daha uzun süreç almaktadır (Özbudun, 1990:60,63). Siyasal kültürün, siyasal ve toplumsal değişimin veya durağanlığın önemli belirleyicisi olduğu söylenebilir. Almond ve Verba'nın, üç temelde sınıflandırdığı siyasal kültür öğeleri, siyasal katılım ve değişimle alakalıdır. Birincisi “katılımcı” siyasal kültürde, vatandaşın siyasete ilgi duyduğu aktif olarak katılabildiğini ifade etmektedir. İkincisi “tebaa” siyasal kültüründe vatandaşların pasifliği, yöneticileri etkilemedeki zayıflığı vurgulanmaktadır. Son olarak, “cemaat” siyasi kültüründe, vatandaşlık duygusundan ziyade, kendilerini daha yerel ve bölgesel bağların güçlü olduğu ve siyasete katılım yönünde bir aktivitenin söz konusu olmadığını ifade etmektedir. Katılımcı siyasal kültür, demokratik ideal olarak görülmekte ve “yurttaşlık kültürü” olarak ifade etmiştir (Heywood, 2011:264,265). Günümüzdeki, liberal, çoğulcu katılımcı demokrasi anlayışının temelinde, söz konusu yurttaşlık kültürünün yattığı söylenebilir. Siyasal kültürle şekillenen birey ve gruplar, karşılaştıkları farklı durumlarda, kendilerine özgün anlayış veya davranış kalıbı geliştirmekten ziyade, kültürün kendisine sunduğu davranış kalıplarına uymaktadır. Bireyin gelişmesine, toplumsal grupların bağımsızlaşmasına açık olan kültürler, aynı zamanda değişime ve farklılaşmaya açık olan kültürlerdir. Farklılaşmaya kapalı toptancı kültürlerde bireyin, ekonominin, dinin devlet denetimi ve sosyal baskıdan kurtulması mümkün değildir (Sunar, 2010:24,25). Sayın'a göre (2013: 3), egemen siyasal kültür, ya tutuculuğu ve tektipçiliği ya da değişimi ve yenilikçiliği getiren bir davranış kalıbını getirmektedir. Dolayısıyla bireyin üyesi olduğu toplumun siyasal kültürü, onun siyasal düşünce ve uygulamasını yönlendiren temel etkenlerden birisidir.

Türk siyasal kültürünün potrimonyal bir eksende oluşması, “siyaset karşıtlığı”nı beraberinde getirmiş, yani toplumsal “ortak iyi” nin verili olması, vesayetçi anlayışın, toplumun farklı kesimleri tarafından da benimsenmesini ve verili siyasetin yeniden türetilmesine yol açmıştır (Sayın, Çınar, 2007:449,454). Siyaset karşıtlığı; farklılıklara tahammülsüzlüğü, toplumsal uyum yönündeki baskıyı, siyaset anlayışından ve kültürel normlardan sapmalara karşı hoşgörüsüzlüğü besleyerek siyasetin alanını daraltmıştır. Bu anlayışla beslenen siyasal pratikler de, siyasetin önemli unsuru olarak görülen farklılığın, değişimin, eleştirinin tehdit olarak algılanmasını ve statükonun yeniden türetilmesini rutinleştirmekte (Sayın, 2013:10,11), zor dönemlerde devletin, topluma istediği çekidüzeni verebilmek adına, hak ve özgürlükleri ve hukuksal güvenceleri

kısıtlama ve askıya almayı meşrulaştırmaktadır (Karadağ, Akbaş, 2009:175). Kısaca Heper ve Sayın'ın belirttiği gibi (2012:239 ;2013:40), Türk siyasetinde, ödün vererek uzlaşmaya dayalı bir siyasal kültür oluşmadığı için çatışmalar sürekli çözümsüz kalmakta zira siyaset, kurucu bir eyleme dönüşemediği için kapsamlı bir demokratik dönüşüm gerçekleştirmekten ziyade, uzlaşa ve diyalogtan uzak, “sıfır toplamlı” bir oyuna dönüşmektedir. Siyasal kültürün söz konusu niteliğinde, Osmanlı mirasının, yönetici ve yönlendirici elitin ve inanç ve düşünce yapısının etkili olduğu söylenebilir.

5.3.1.1. Osmanlı Mirası

Türkiye Cumhuriyeti, Batılılaşma, modernleşme, uluslaşma amacıyla her ne kadar kendisini Osmanlı geçmişinden ayrı bir varlık olarak görse de, başta devlet yönetimi ve bürokratik anlayış olmak üzere, birçok konuda Osmanlı zihniyetini temsil etmektedir. Özellikle merkezîyetçi-bürokratik bir imparatorluğun bakiyesi olarak Osmanlı'nın siyasi ve idari özelliklerini ve geleneklerini, bazen açık, bazen de üstü örtülü olarak yansıtmaktadır (Dursun, 2012:331). Emiroğlu'na göre (2015:15), Osmanlı ve Türkiye'yi, herhangi bir ideal uğruna gerçeklikten koparıp bunları birbirinden farklılaştırmak, hatta iki farklı toplum ve siyaset biçimi olarak görmek, yanlış tarih üretimi ve algısının bir devamıdır. Osmanlı son dönemindeki meşrutiyet projelerinin hayata geçirilme çabaları, Cumhuriyet düzenin kurulmasında ve padişahlık rejiminin modern ulus-devlete dönüşmesinde önemli dönüm noktası teşkil etmiştir.

Türk siyasal kültüründe hâkim olan temel unsur, merkezîyetçi-patrimonyal düşünceden türeyen siyasal anlayıştır. Osmanlı'da devlet, “kerim” olarak kabul görmüş, yönetici elitin keyfiliğinden korkulmuş, onun aklının değil merhametine ve kerimliğine sığıldığı bir “devlet-toplum kültürü” oluşmuştur (Keyder, 2005:199). Anglo-Amerikan liberallerinin, devlete olan güvensizliğinin aksine, devlet gücünü idealize etmeyi ve onun iyilik kaynağı olduğu yönündeki nitelendirme söz konusudur (Fındley, 2005:57). Erdoğan'a göre (1998:294,295), Türk siyaset geleneğinin temelinde yatan “hikmet-i hükümet” felsefesine göre, devletin veya “devletlû”lerin, yaptıklarından yani hikmetlerinden sual ulunmaz. Sarıbay'ın belirttiği gibi (2012:35), Türk siyasal kültüründeki eşitlik anlayışı, kaynakların devlet/hükümet kurumlarınca dağıtımının esas alındığı bir ortamda, demokrasinin sadece kanun önünde eşit olmaktan ibaret bir pasif eşitlik anlayışı topluma empoze edilmiş, mevcut sisteme veya nizama muhalif olanların

politika momentinin, başka bir nizamı talep etmekten öteye taşıyamadığı, söz konusu bu sarmal içinde politikadan anlaşılanın sadece yer değiştirmekten ibaret sayıldığı bir anlayış hâkim olmuştur. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e tevarüs eden hususlardan ikincisi, Batılılaşma veya modernleşme çabalarıdır. Kemalist misyon, her ne kadar radikal bir reformist yapıya sahip olsa da, reform dürtüsü kendiliğinden değil, 19. yüzyıl Osmanlı reform hareket ve birikiminin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Fuller, 2008:62). Osmanlı elitinin, Batı uygarlık ve fikirlerini, “kudretin bir boyutu” ve toplumun şekillenmesinin bir yönü olarak görmesi, Cumhuriyetin kurucusu Atatürk'ün düşünceleriyle de örtüşmektedir. Atatürk, Batı'nın insanlık tarihine katkısının, topluma hâkim olduğuna inandığı müspet bilimlerde görmüş ve bunu “milletimizin hedef ve mefkuresinin, bütün cihanda tam manasıyla medeni bir heyet-i içtimaiye olmaktır” şeklinde ifade etmiştir (Mardin, 2005:17). Tunçay'ın belirttiği gibi (2002:96), Osmanlı'daki uzlaşmacı ve temkinli tutuma karşılık, Cumhuriyette radikal veya “gözü kara” bir tutumun daha baskın olduğu, Cumhuriyetin yönetici seçkinlerinin, gelenek ve kültürle uzlaşmayı denemediği bu bağlamda Osmanlı'dan ayrıldığı temel farkın, Alkan'a göre (2002:380,381), Osmanlı'daki tüm modernleşme çabalarının ortak noktasını, korumak istedikleri siyasal sistem olan “padişahlık” oluşturmaktayken, yeni kurulan devletin siyasal rejimi, “Cumhuriyet” olan yeni bir ulus-devleti veri almasıydı.

Üçüncüsü, modern Türkiye tarihi Osmanlı'dan gelen “ikilikler” tarihi olarak, “gerici-ilerici”, “dinci-laik”, “devletçi/seçkinci-gelenekçi” şeklindeki kutuplaşmalar, cılız bir demokrasinin hayat bulmasına yol açmıştır (Emiroğlu, 2015:11). Osmanlı'da güçlü bir “merkez” ve kurumlarıyla, onun karşısında türdeşlikten uzak “çevre” oluşumu, modernleşme ve bürokratik rasyonelleşme olgusuyla giderilememiş, zira Cumhuriyet'e intikal eden önemli bir sosyolojik ayrışma olmuştur (Kalaycıoğlu, 2009b:560). Heper'e göre (2012:166), Türkiye'de demokrasinin karşılaştığı temel sorunlardan birisi, devlet seçkinlerinin değişime karşı tedirgin olması ve çevreye karşı hoşgörülü olmamasının yanında, çevre'nin buna karşı meydan okuyucu tavrının, devlet seçkinlerinin söz konusu ön yargılarını perçinlemesidir. Dördüncüsü, ordu-siyaset ilişkisi bağlamında, Osmanlı'da Yeniçeri Ocağı'nın, daima devlet merkezinde olması nedeniyle, yönetime müdahale etme gücünü sürekli elinde bulundurmuş, 1826'da kaldırılmasına dek müdahalelerine meşruiyet kazandırabilmek için, ulemanın desteği ve ittifakını gözetmiştir (Dağcı, 2006:13). 1834'te modern bir askeri okul olarak kurulan

“Harbiye” ve 1861’de “Erkan-ı Harbiye” de yetişen Enver Paşa, Ahmed Muhtar Paşa, Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir, Rauf Orbay gibi isimler, Osmanlı Türk siyasetini etkilemiş, hatta 1960 askeri ihtilalini yapanlar da, aynı okullarda yetişmiş kimselerdi (Karpaz, 2006:63,64). II. Mahmut’a kadar Yeniçerilerin, saraya ve padişaha kendi iradelerini dayatmak için giriştikleri isyanlar, Abdülaziz’in tahttan indirilerek öldürülmesi, İkinci Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki’nin gerçekleştirdiği “Bab-ı Ali Baskını” gibi olaylar düşünüldüğünde, Cumhuriyet dönemine intikal eden bir darbecilik kültüründen bahsedilebilir (Akgün, 2014:545). Tanör’ün de belirttiği gibi (2011:191), ordunun, “vatanı korumak-kollamak, siyasal taraflar arasında hakem rolü oynamak” şeklinde özetlenebilecek gerekçelerle, askeri müdahaleleri meşrulaştırdığı bu anlayışın Türk siyasal hayatına da sirayet ettiği aşikârdır.

Beşincisi Cumhuriyet Türkiye’sinde, siyasal iktidarı paylaşmak istemeyen anlayışın, her türlü muhalefeti vatan hainliği veya devlet düşmanlığı ile bastırmasının, düşünce temelini Osmanlı’daki İttihatçılara dayandığı söylenebilir (Tuncel, Bakan, 2013:5360). Osmanlı’da, 1876’da hayata geçirilen anayasal parlamenter sistem, aradan iki yıl geçmeden kaldırılmış, yerine 1908’deki Jön Türk Devrimi’yle yeniden yürürlüğe konulan “Kanun-i Esasi” ve hayata geçirilen parlamenter sistem, İttihatçıların bu sefer kendisine yönelik muhalif sesleri, devlete ihanet olarak görüp, farklı fırka ve fikirleri ortadan kaldırmıştır. Muhalif harekete yönelik bastırma girişimi, Cumhuriyet döneminde de devam etmiş, tüm muhalif sesler, TCF örneğinde “vahşi” bir şekilde, SCF örneğinde daha nazik bir şekilde ortadan kaldırılmıştır. 1950’de iktidara gelen ve “devr-i sabık yaratılmayacağını” belirten DP’liler, CHP’nin muhalif düşüncelerini “milleti bölmeye” çalıştığı ithamlarıyla hareket etmiştir (Mardin, 2005:178,179; Karpaz, 2014a:100). Sonuçta muhalefete, farklı söylem ve siyasi düşüncelere, eleştirilere yönelik tahammülsüzlüğün, günümüzdeki parti kapatmalardan siyaset yasaklarına ve eleştiride bulunduğu için hapse atılan aydın ve gazetecilere kadar uzanan kesimi içermesi, bir nevi Türk siyasetinin temel bir niteliğine dönüşmüştür.

Son olarak, Cumhuriyet döneminin milli iktisatçı hatta devletçi ekonomi politikalarının, Osmanlı İttihat ve Terakki döneminde temellenmiş olduğu söylenebilir. Osmanlı tarihinde ilk defa, “milli iktisat” fikri söz konusu bu dönemde doğmuş, birbirinden ayrı iktisadi şubelerden oluşmuş eski ekonomik sistem yerine, bütün ülkeyi

içine alan milli bir iktisadi sistem fikri yerleşmiş, kapitülasyonlardan arınmış milli bir iktisadi düzen fikri gelişmiştir (Karpaz, 2014a:101,102). Bu durum, yeni Cumhuriyet'in ekonomik bağımsızlık hareketinin de tohumlarını atmış (Çavdar, 1992:163), savaş sonrasında, İttihatçılar içinde esnaf örgütlenmesi, kooperatifçilik hatta devletçiliği savunan görüşler ortaya atılmış, “tesanütçülük” (dayanışmacılık) görüşlerinden güç alan bu akımlar ve özellikle devletçilik, Ziya Gökalp fikirlerinden de etkilenmiştir (Akşin, 2004:90). Kısaca Karpaz'ın belirttiği gibi (2006:69,338), Cumhuriyetin siyasal, sosyal ve ekonomik yapısı, liderliği ve değişim aşamaları ancak Osmanlı'nın sosyo-politik tarihi ayrıntılı olarak incelenerek anlaşılabilirdiği ortadadır. Özellikle 19. yüzyıl Osmanlı tarihi ile Cumhuriyet tarihi arasında çok sıkı, yapısal, kültürel, siyasal ve sosyal devamlılık vardır. İttihat ve Terakki'yle Kemalistler bu kavşakta buluşmuşlardır.

5.3.1.2. Yönetici/Yönlendirici Unsurlar

Demokratik geleneğin zayıf olduğu toplumlarda siyasal elitler, toplumdaki hâkimiyet alanlarını genişleterek ve toplumu siyaset dışına iterek onu yok sayma eğilimine girmekte, meşruiyetini başta devlet olmak üzere, toplum dışında görmektedir (Bilgin, 2007:105). Bürokratik seçkinler, ülkenin ekonomik gelişmişliği ölçüsünde, karşılıklarına sermaye sahiplerinden oluşan seçkinler bulunmadığından, çağdaşlaşmak ve ekonomik gelişmeyi sağlamak adına kendi düşünce ve projelerini daha rahat bir şekilde uygulama fırsatı bulmaktadır. Bu duruma vurgu Oran'a göre (1995:387), az gelişmiş ülkelerde, sanayileşmiş bir yapı söz konusu olmadığından, aydınlar ve diğere elit kesim, sanayi toplumunun değil, Batılı eğitim kurumlarının temsilcisi olarak ortaya çıktığından, toplumu Batılılaştırma misyonu üstlenmişlerdir. Çalışmada belirtilen, “yönetici ve yönlendirici unsurlar” kavramı; günümüzde kısaca “aydınlar” olarak ifade edilen, Pareto'nun “elit-seçkin” olarak nitelendirdiği, Osmanlı'nın “ulema”sını, Weber'in karizmatik liderlerini (Aydın, 2005:45), aynı zamanda bunların bürokratik uzantılarını oluşturan, Kahraman'ın da belirttiği gibi (2008:187,188) “ordu-bürokrasi-aydınlar”dan oluşan ve “Tarihsel Blok” olarak nitelendirilen ve toplumu yukardan aşağıya düzenleme amacı güden kesimleri ifade etmede kullanılmış, söz konusu bu kavramların, nitelendirilmesi veya analizinden ziyade fonksiyonları üzerinde durulmuştur.

Batı toplumlarında aydınlanma döneminden sonra ortaya çıkan entelektüel kesimini oluşturanlar, bilgisiyle eyleyen ve etkileyen kimseler olarak, gerektiğinde mevcut sistemi eleştirebilen ve ona yön veren kimselerdi (Sayan, 2005:12,13). Bu kesim, 16. yüzyıla kadar kendi içinde heterojen bir nitelik taşıırken, modern dönemle birlikte, dünyevi anlamda tek türden seküler temele dayanmaya başlamış, sadece aydınlanmacı değil, düşüncesiyle çevresini de aydınlatıp yeniden kurma rolünü alan bir kisveye bürünmüş, entelektüelin en önemli niteliği, “eleştiri” bağlamında ortaya çıkmıştır (Aydın, 2005:51-53). Said’e göre (2002:10-35,76-81), entelektüel gerektiğinde statükoyu rahatsız eden bir amatör olup muhalif kimlikleri, kışkırtıcı ve rahatsız edici tavırlarıyla ön plana çıkmaktadır. Onların en temel niteliği, kamusal bir işlevi yüklenen ortodoksi veya doğmaya karşı olmalarıdır. Shills’e göre (2005:182), entelektüellerle, kurumlarda somutlaşan değer yönelimleri arasında gerginlik olması, entelektüel yönelimin doğasından kaynaklanmaktadır. Onlar devralınan egemen değerlerin, reddedilmesini temsil etmektedir. Foucault’un (2000:12,32-52) “spesifik” ve “evrensel” entelektüel sınıflandırmasındaki evrensel entelektüel kavramı, aynı anlamda yani aykırı ve muhalif bir misyonu nitelendirmektedir. Foucault’a göre bu kesim, daha çok iktidarın, hem nesnesi hem de aracı olduğu durumlarda, mücadeleyi önemli görmüş, insanları aydınlatmak için geri çekilmekten ziyade, onların yanında olup desteklemiştir. Entelektüel, insan düşüncesini dikkate almayan, indirgeyici kategorileri kıran kimsedir (Said, 2002:11). Onlar siyasal ideolojilerin taşıyıcıları ve üreticileri olmuştur (Çiğdem, 2009:112). Kısaca Sayan’ın belirttiği gibi (2005:20,21), entelektüelin temel görevi, hakikati her ne pahasına olursa olsun ifade etmek, zorbalığa başkaldırmak, güç odaklarıyla mücadele etmektir. Bu kesimlerin temel işlevi, statükoyla uyumlu ve uyumsuz olsun, doğruları gerçekleri ortaya koyarak, topluma ışık tutmaya dayanmıştır.

Osmanlı-Türk siyasetinde, yönetici ve yönlendiricilerin temel işlevi, Batı’daki gibi toplumu aydınlatmak ve hakikati ortaya koymaktan ziyade, bir nevi devletin tamamlayıcı unsurunu oluşturmuştur. Osmanlı’da “ulema” kesimi, siyaset ögesiyle birlikte hareket eden ve dolayısıyla devletin yanında yer alan bir konumdaydı (Aydın, 2005:55). Tanzimat’la birlikte, toplum ve devletin, içine düştüğü durumdan kurtarılması, devletin bekası için kendisini ortaya koymaktan çekinmeyen bir aydın/bürokrat tipi ortaya çıkmıştır (Şan, 2005:277). Karpat’a göre (2005:23), Osmanlı aydın ve bürokrat kesimi, kendilerine “yenilikçi”, “İslamcı”, “milliyetçi” olarak ifade

etse de, modernleşmeye yerel öğeleri ve tarihsel deneyimleri katma veya katmama konusunda tartışma süreci yaşamışlardır. Osmanlı aydın ve bürokratlarının temel işlevi, eskiyi ihya etmek adına, toplumu dönüştürme misyonundan uzak kalmalarıydı. Ancak bu düşünce, İttihatçılar'la birlikte değişmeye başlamıştı.

Cumhuriyet elitleri, gelenek ve yerel değerlerin bırakılması konusunda hemfikirdi. Bauman'ın da belirttiği gibi (2003:63), yönlendirici iktidarın ayırt edici özelliği, yönettiklerinin yaşam biçimlerini, yeni bir yaşam biçimine döndürmeye kararlı olmasıdır. Kendilerini daha fazla bilen ve üstün gören bu kesim, yönetilenleri kendileri gibi, üstün düzeye çıkmaktan aciz varlıklar olarak gördüğünden, baskıyla kendi imge ve yaşam tarzlarına göre onları yönlendirmeye çalışmış, modernleşmenin taşıyıcısı olarak, değişimin hem muhatabı hem de öncüsü olmuş, ancak en büyük çelişkisi, içinde yaşadığı toplumun istek ve hislerine tercüman olsa da, üstlenmiş olduğu, toplumu modernleştirme misyonundan geri duramamışlardır (Duran, 2007:182-185). Aydın'a göre (2005:68,69), Batı'daki entelektüel kesimin seküler nitelik taşıdığından, Türk elitleri din ile alıp veremediği olmasa da, orijinine uygun davranmayı tercih etmişlerdir. Türk entelektüel-bürokratik seçkinleri, Atatürkçü düşünceyi, bir düşünce yöntemi olmaktan çıkarıp, ona özsel anlamlar yükleyerek kapalı bir ideolojiye dönüştürmeye çalışmışlardır. Heper'e göre (2012:140,141), 1945-60 döneminde üst düzeyde bürokratik görevde bulunanların büyük çoğunluğunun, Atatürk reformlarının muhafazasının, Türkiye'de demokratik yaşam biçiminin yerleşmesinden daha önemli olduğunu belirtmeleri önemlidir. Türk siyasal kültürünü etkileyen bu kesimlerin söz konusu düşünceleri, Türkiye'de demokrasinin cılız kalmasına yol açmıştır. Sonuçta Bilgin'in de belirttiği gibi (2007:141,142), Türk modernleşmesinin en temel çelişkisi, modernleşmeyi temsil eden zümrenin toplumsal tabandan ivme kazanmamasından dolayı, demokratikleşme Batı'da olduğu gibi, siyasal modernleşmenin en önemli aşamasını oluştururken, Türkiye'deki elitler, ulus-devlet inşasından sonra, bu aşamaya geçememiştir.

Türk siyasetinde yönetici ve yönlendirici elitler arasındaki ittifak, 1950'lerden sonra bozulmaya başlarken, özellikle 1960 sonrasında, okur-yazarlık ve kitle iletişiminin artmasıyla, aydın/bürokrat kesim piyasayı tanımaya başlamış ve aralarından grup hüviyetinden ayrılarak rejim ve ideolojinin değişimini talep edenler söz konusu

olmuştur (Çiğdem, 2009:120,121). Bir yanda, aydınların özellikle akademik kesimi, 27 Mayıs darbe hukukunun oluşturulması ve antidemokratik bir meşruluğun sağlanmasında önemli işlevler üstlenirken (Akyol, 2014:283-285) diğer yanda ülkenin geri kalmışlığını anlama ve bundan kurtulma arayışları çerçevesinde, sosyalizmin sosyal adalet, eşitsizlik ve gelir dağılımı üzerinde yoğunlaşmıştı. 1960'ların bürokratik entelijansiyası, fazla katılımcı demokrasi veya "çıkarcı toplumu"ndan ziyade, "siyaset ve etik değerlere saygılı toplum" fikrini savunmuş, onların özgürlük savunuculuğu, hukukun üstünlüğünden ziyade, Almanya veya Fransa'ya olan özlemlerinden kaynaklanan, çoğunluğun mutlakiyetini ortadan kaldırmaya yöneliktir. Anayasa profesörlerinin önerileri doğrultusunda hazırlanan 1961 anayasasına hâkim olan anlayış, genel oya ve siyasal partilerin siyasal hayatta öncü rolü oynamasına karşı güvensizliği beslemekteydi (Heper, 2012:150,151). Doğan Avcıoğlu ve arkadaşlarından oluşan solcu aydınlar ve "Yön Hareketi", 1960 askeri müdahalesini doğal karşılayarak onu meşrulaştırmaya çalışmıştı (Sayarı, 1995: 409-411). Bulaç'ın belirttiği gibi (2009:156), bu kesim, ileri aydın ve askerlerin el ele vererek, ülke sorunlarını kalıcı çözüm getireceğine inanmaktaydılar. Onların dile getirdiği "demokratik devrim" söylemi, Orta Doğu'nun bir tür "Baasçı" düşüncesinden farklı olduğunu söylemek imkânsızdır.

Bu dönemde, mesleksel bazda farklılaşan seçkinler, Ögün'ün de belirttiği gibi (2004:18,19), merkez solun ilerlemeci, sosyal mühendislik doğrultularının temeli, mesleksel bazda "öğretmenlik" ve "tabiplik" üzerinden temellenirken, merkez sağ, İTÜ'lü mühendisler tarafından temsil edilmiştir. Söz konusu mühendislerin en temel niteliği taşralı ve dinsel temeller üzerinden sosyalleşmiş olmalarıdır. 1960 sonrası Türk politik hayatının başat aktörleri olan Demirel ve Erbakan taşralı, Özal ise şehirli figürü temsil etmiştir. Liderler bir yandan Cumhuriyetin modernist politikalarını yumuşatarak desteklerken diğer yandan da taşra hayatının muhafazakâr düşüncelerini ve dinsel değerlerin gereklerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Turan'ın belirttiği gibi (2009: 547,548), 1970'li yıllara gelindiğinde, seçkinler arası farklılaşmanın artmasıyla, seçkincilik eğilimi zayıflamıştır. 1960 ihtilalini gerçekleştiren "asker-bürokrat-aydın" ittifakı bozulmaya başlamış, bürokratlar farklı ideolojik kamplara ayrılırken, askeri kesim, politik istikrarsızlığın nedenini aydın kesime ve üniversitelere dayandırmıştır. Zira 1971 muhtırasıyla orduya, siyaset ve hukuk sisteminde daha etkin olma rolü verilirken, üniversite özerkliğinin kaldırılması dikkat çekicidir.

1980 sonrası dönem, liderlerin değişim konusunda önemli aktör olarak ortaya çıktığı önceden devletle özdeşleşen aydın kesimin, kendi içinde farklılaşmaya ve devlet karşısında özerk hale gelmeye başladığı dönemdi. Entelektüellerin değişen işleviyle birlikte, Foucault'un da belirttiği gibi (2000:32,47,81), artık “evrensel” entelektüelden “spesifik” entelektüele geçiş söz konusu olup bu kesim, toplum adına hakikati seslendiren yönlendirici “bilinç”, “vicdan” olma işlevini yitirmiş, toplumu yönlendirme misyonundan ziyade, bilim adamlığı temelinde, doğa bilimleri, edebiyat, sanat dünyası alanındaki düşünceleriyle kendilerini göstermişlerdir (Shills, 2005:189, 190). Bauman'a göre (2003:10-15), entelektüeller artık yasa koyucu rolünü, yani nesnel bilginin meşrulaştırıcı veya hükme bağlayıcı konumunu “yorumcu” rolüne bırakmıştır. Aydınlanmanın mutlakçı anlayışla belirlediği, evrensel doğru ve değerlerden söz edilemeyeceğinden, toplumları “aydınlatma” rolünden ziyade, “açıklama”, “seçme” misyonunu üstlenen entelektüellerin yeni rolü, “anlama” üzerine yoğunlaşmıştır.

1980'lerden sonra devletin ekonomideki rolünün azalmasıyla yükselişe geçen demokrasi söylemleri, aydınların da devlet karşısında göreceli de olsa özgürleşmesine yol açmıştır (Duran, 2007:171,172). Darbe yönetimin otoriter ve baskıcı uygulamaları ve insan hakları ihlalleri, aydınları hukukun üstünlüğü, hesap verilebilirlik, seçimsel yarışma ve siyasal özgürlük konularını teşvik etmeye götürmüştü (Sayarı, 1995:413), Özal'ın her alandaki özgürlük söylemi de bu atmosfere olumlu katkıda bulunmuştu. 1990'lardan sonra, gelişen kimlik, fark ve tanıma politikaları, Kahraman'ın belirttiği gibi (2008:227), bir yanda Kemalist tezlerin meşruiyet krizi tartışmalarını, diğer yandan “aydın-bürokrat” ittifakının bozulmasının getirdiği farklı yönlerde savruluşları getirmiştir. Artık siyasette lider belirleyiciliği öne çıkmıştır. Parti bağları ve ideolojiler etkisini sürdürse de, liderlik ondan daha etkin bir pozisyona gelmiştir (Yıldız, 2002:81,85). Çelik'e göre (2002:167,168), gerek Özal'ın, gerekse Demirel'in kendi partilerinden ayrılıp Cumhurbaşkanı olmasıyla partileri büyük çalkantılar geçirmiştir. Bayramoğlu'na göre (2006:20), toplumsal tabandaki değişim akımlarının dinsel, kültürel, zihinsel ve toplumsal değerler bakımından, kendi bünyelerine uydurdukları durumda, değişimin daha gerçekçi ve meşru bir zeminde gerçekleşeceği, değişimin “rehberlik mekanizması” bağlamında toplumsal kanaat önderlerinin öncülüğünde gerçekleştirilmesi kalıcılığı artıracaktır.

Sonuçta Osmanlı-Türk siyasi kültüründe, devletten bağımsız ve bağlantısız bir nitelikte bir entelektüel veya yönlendirici bir faaliyete rastlamak zordur. Şan'a göre (2005:279,292), Batı'daki aydın kesim, entelektüel hak ve özgürlükleri koruyup geliştirme ve kimliğini devlet aygıtı dışında oluştururken, Türk aydını, devlet odaklı ve toplum bünyesini değiştirme misyonuyla, kısaca "toplumu adam etmek" saikiyle hareket etmiştir. Çok partili sistemle birlikte, bu kesimin bütüncül niteliği bozulmaya başlasa da, siyasette değişimi getirememişlerdir. Bu kesim bir yanda, Altmışlı yıllardaki sol fikirlerden etkilenerek, kurulacak düzenin askeri darbeyle meşru olabileceğini savunurken, diğer yandan da darbelerinin, siyasal ve hukuksal meşruiyetini sağlama adına, anayasaları toplumdan uzak, statükonun anlayışı çerçevesinde oluşturma gayretine girmişti. Kısaca Çiğdem ve Keyder'in belirttiği gibi (2004:171; 2009:124), bu kesim vatandaşlık haklarından ziyade, devletin gereksinimlerine öncelik vermiş, medeni hakların genişlemesi bağlamında anayasal değişikliği getirecek bir çaba içinde bulunmamıştır. Küreselleşmeyle birlikte, artık görüşlerine müracaat edilen, "söylediklerine kulak kabartılan" kimseler olma niteliğini kaybetmiştir.

5.3.1.3. İnanç ve İdeoloji

İslam coğrafyasının günümüzdeki temel sorunu, demokratik niteliklere sahip rejimlerin yok denecek kadar az olması, olanların da sadece kurumsal düzeyde var olmalarıdır. Türkiye, Pakistan, Mısır, Endonezya, Malezya gibi ülkelerde değişik zamanlarda tesis edilen demokratik kurumlar, onları gerçek anlamda demokratik ülke statüsüne çıkarmamıştır (Dursun, 1999:121). Orta Doğu'daki askeri cumhuriyetler kadar Körfez ülkelerindeki dini monarşiler ve krallık rejimleri, demokrasiden ve demokratik rejimin kendilerini etkilemesinden endişe duymuşlar, kullandıkları en temel argüman, "demokratik rejim ve kurumların gerçekte bir şirk rejimi" olduğu yönündedir (Bulaç, 2009:33). "Freedom House"un 2001 yılı raporundan aktaran Özbudun (2011b: 58,59), Müslüman çoğunluklu ülkelerin sadece yüzde 23'ünün demokratik seçilmiş yönetimlere sahip olduğunu, başta Türkiye olmak üzere Müslüman çoğunluklu birçok ülkede, "seçimsel demokrasi" varken, 16 Arap ülkelerinin hiçbirisinde, bunun bile söz konusu olmadığını belirtmektedir. Sonuçta medeniyetlerin değişim ve gelişim çizgisinde dinin ve farklı düşünce biçimlerinin ne şekilde bir etkide bulunduğu meselesiyle özelde İslam'ın değişim ve terakkiye engel olup olmadığı meselesi önem

arz etmektedir. Gencer'in de belirttiği gibi(2012: 239), Batı'nın üstünlüğü ve "hakikatin çoğulluğu" modern dünyada, artık din olarak İslam'ın anlaşılmasından ziyade, dünya görüşü ve hayat tarzı olarak İslam'ın, çağdaş değerlerle uyumluluk ispatına dönüşmüştür.

Osmanlı son döneminde, bir yanda "medeniyet" sorunu olarak İslam'ın "yenilmiş" bir medeniyet olduğu, Batı medeniyetinin, ileri bir aşamayı temsil ettiğinden benimsenmesi gerektiğini düşünenlerle, diğer yanda din, gelenek ve modernleşmenin bilimsel ve teknik yönüne karşı gelmeden, sorunu Batı'nın ve Siyonizm'in bir oyunu olarak görenler söz konusudur (Mert, 2007:125). Memleketin bekası için terakkinin önemli olduğunu belirten Namık Kemal, Avrupa idealini bir medeniyet olarak görürken, kültürü ondan ayrı tutarak, İslam geleneği, ahlak ve adabının garptan üstün olduğunu, terakkinin İslam'dan ve kendi kültür değerlerinden ayrılmadan, mümkün olabileceğini savunmuştur (Emiroğlu, 2015:117-119). Gökalp'e göre kültür yerlidir, millidir, buna karşılık uygarlık evrenseldir. Kültürün soyut değerlerden oluşmasına karşılık, uygarlık daha somut bir içeriğe sahip olup, en somut göstergesi olan teknoloji, milliyetler ötesi bir değer olduğu için, alınıp kullanılmasında bir sakınca yoktur (Kahraman, 2001:43). Kahraman'ın belirttiği gibi (2007:114,115), Türk siyasetinde toplumsal dönüşümün aslında, "geleneksel-dinsel"in içinden geçilerek sağlanacağı aşikârdır. Avrupa bilincinde hiçbir toplumsal ve siyasal düşünce tamamen din düşüncesinden arındırılarak ele alınmamıştır.

Dinin değişime ve terakkiye engel olup olmadığı düşüncesi, İslam'ın siyasal bir düzen getirip getirmediği ve ümmeti bir siyasal topluluk olarak görüp görmediği konusuyla alakalı olduğu söylenebilir. Erdoğan'a göre (1996:14), ümmetin zorunlu bir siyasi topluluk olmadığını gösteren "Medine Vesikası", ümmeti dinen zorunlu evrensel bir kategori olarak değil, Yahudileri de kapsayacak şekilde, belli bir tarihsel zamanda siyaseti düzenleyen bir belgedir. Vahada yaşayan Musevi'leri ve diğer inançları da kapsayan söz konusu sözleşme, şiddetin yasaklanması ve adaletin gerçekleştirilmesi bağlamında önemlidir (Lindholm, 2004:104). Yayla'ya göre (2004:94) İslam, bir din olarak inananların siyasal ve sosyal hayattaki davranışlarını önemli ölçüde etkilemekle birlikte, beşeri hayatta herhangi bir siyasal sistem getirdiği söylenemez. Siyasal bir sistem getirmesi için, birinci olarak siyasal kurum ve bunun yetkilerini tarif etmesi,

ikincisi söz konusu kurumlara görevlendirmenin şekli ve karar biçimlerini belirlemesi gerekirdi. Müslümanların zihnindeki “ümme” kavramı, siyasi birlikten ziyade, ortak inancı paylaşan insanlar topluluğunu ifade etmiştir. Bu konuda, yaratıcının vekili ve adalet timsali olarak görülen halifeliğin, dünyevi yöneticilik yetkisinin fazla olmadığı, teoride bu görevin eşit konumdaki din kardeşine verilip, yeterli görülmezse geri alınabildiği belirtilmektedir. İlk halife Hz. Ebu Bekir, “bana sizin üzerinizde bir yetki verildi ancak ben en iyiniz değilim. Görevimi iyi yaparsam yardımcı olun, kötü yaparsam beni düzeltin. Allah’a ve onun elçisine itaat ettiğim müddetçe bana itaat edin, ben onlara itaatsizlik edersem sizin de bana itaat borcunuz kalmaz” (Lindholm, 2004:108) şeklindeki açıklaması önemlidir. Sarıbay’a göre (1998c:28), İslam’da Kindi, Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd gibi düşünürlerle şekillenen “Batınlık” düşüncesi, dünyanın din temelli yorumlamaktan insan temelli yorumlamaya geçişi simgelemekte, dolayısıyla çoğulluğun veya farklılığın temelini oluşturabilecek bir düşünce sistemine yol açmıştır. Tunus’lu yazar ve siyaset adamı El Gannuşi, İslam ve demokrasinin çoğu yönden bağdaşabilir olduğunu, serbest seçimlerin, özgür basın, dini ve diğer seküler partilerin ve kadın eşitliğinin söz konusu olduğu bir “İslami siyasal düzenin” mümkün olabileceğini, İslam’ın beşeri hayatla ilgili spesifik bir programdan ziyade, sadece genel prensipler içerdiğini belirterek (Yayla, 2004:81,82), İslami düşünce ve anlayışın, demokrasiyle zıt kutup oluşturmadığını, demokratik çoğu unsurları bünyesinde taşıdığından, demokrasinin gelişmesine katkıda bulunabileceğini savunmuştur.

Buna karşın, İslam ve demokrasinin iki zıt kutup olduğunu ileri süren Kramer’e göre (1993:37), Doğu Avrupa ülkelerini içine alan demokrasi dalgasının, İslam ülkelerini de içine aldığı düşününler yanlış içinde olup, İslami yönetim biçimi, “insani eser” olan hukuk ve düşünceye değil, ilahi hukuk ve şeriata dayanmaktadır. İslam’da eşitsizliğin birinci yönü Müslüman olanla olmayan arasında, ikinci yönü de kadın-erkek eşitsizliği, şahitlik, miras ve eş seçiminde görülmektedir. Weber’e göre (2008:11), bilimin geçerli sayılan gelişme düzeyi, sadece Batı’ya özgü bir durum olarak deneysel bilgiler, din ve yaşam sorunları üzerinde düşünmek, en yüksek düzeydeki felsefi bilgelik, Hıristiyanlıkta tam bir gelişim düzeyi göstermesine karşın, İslam ve Hint toplumları, teolojik düşüncenin etkisinden kurtulamamıştır. Vergin’ e göre (1998: 57-62) demokrasi olgusu, ideoloji ve inançların ötesinde, uygarlık sürecinin gelişim çizgisinin bir ürünüdür. Zira “tevhid” ilkesi üzerine temellenen İslamiyet, siyasal ve

sosyal alanın her tarafını kuşattığından, tekçi bir kültür kodunu geliştirmekte, İslam'da tüm alanlardaki egemenliğin beşere değil yaratıcıya ait olduğu anlayışıyla, Batı tarzı bir demokrasi kültürünün oluşması mümkün görülmemektedir. Kısaca İslam ile Batı tipi demokrasinin birbiriyle yabancılaşmasını, eşyanın tabiatına uygun gören Bulaç (2001: 16,17), demokrasi düşüncesinin, tarihsel ve felsefi arka planında, “uyuşmazlığa” dayandığı oysa İslam inancında, siyasi anlamda olmasa da mutlak güç, hâkimiyet ve hükmün yaratıcıya ait olduğu, demokrasinin Batı'ya özgü arka planında hümanist bir özün etkisiyle “ne Tanrı ne Kral” anlayışının hâkim olduğunu belirtmektedir.

Batı'ya özgü olan demokrasi, onlara özgü ekonomik gelişmişlik temelinde ve Hıristiyan-Protestanlığı ikliminde daha kolay gelişip temellenmiştir. Ancak, dini anlayışın demokratikleşme üzerindeki rolü tartışma götürmekle birlikte bu durum İslam'a özgü olmayıp Batı dışındaki Etiyopya gibi ülkelerde ve Güney Amerika'nın bazı ülkelerinde demokrasi dışı yönetimlerin söz konusu olduğu aşikârdır (Dursun, 1999:127,128). Bulaç'a göre (2001:70,71), din ve demokrasi arasındaki gerilim, sadece İslam dünyasına özgü değil, Yahudi ve Hıristiyan dünyasında da var olup, gerekçeleri farklı da olsa, Tevrat'ın öğretilerinden hareket eden İsrail'in “Siyonizm”ine karşı, bazı Yahudi gruplar karşı çıkarken, Katolikliğin ulus-devletlere koymuş olduğu rezervler de önemli gerilimleri beraberinde getirmektedir. Özbudun'un belirttiği gibi (2011b:58), bazı oryantalist yazarların, dinlerin demokratikleşme önünde engel olduğu yönündeki düşüncesine karşı, geleneksel Konfüçyüsçülüğün hâkim olduğu Güney Kore ve Tayvan gibi ülkelerde, Şintoizm'in hâkim olduğu Japonya'da işleyen bir demokrasi söz konusudur. Berkes'e göre (2009:174,175) Batılılar, Hıristiyanlık dini dışındaki toplumlarda yenileşmeye karşı olanları, dinin bir tepkisi olarak görme ve Batı dışı toplumları dinlerine göre tanımlama eğiliminde olduklarından, Batı uygarlığına karşıt her eylemi, dine bağlamaktadırlar.

Sonuçta İslam ve demokrasi arasında yapılan kıyaslamaların bir anlam ifade etmediği söylenebilir. Bulaç'a göre (2001:29-31,41), İslam ile beşeri sistemin ürünü olan demokrasinin birbiriyle mukayesesi, aralarındaki “illet benzerliğinin” bulunmamasından dolayı mümkün değildir. İslam'da yaratıcının kelamı kesin ve bağlayıcı olmakla birlikte, farklı mezhep ve fırkalarda olduğu gibi, farklı yorumlamalar ortaya çıkmış, buna göre farklı anlama ve düşünme biçimleri gelişmiştir. Peygamberin

sözlerinin bir “dogma” değil “nass” olarak görülmesi yani yorumlanabilir olması da farklı düşünce ve mezheplerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu konuda birçok İslam âlimlerinin üzerinde ittifak ettiği husus, siyasetin yöntem ve tekniği bulma ve geliştirme konusunda, dinin evrensel ve bağlayıcı bir hüküm belirtmediği yönündedir. Dursun’un da belirttiği gibi (1999:131), dini metinler değişmez nitelikte olmasına karşın, söz konusu metinlere yönelik anlayış, kavrayış ve yorumlar, içinde yaşanılan çağın ve toplumsal şartların getirdiği durumlara göre değişebilmektedir. Kısaca Nebati’nin belirttiği gibi (2014:27), asıl olan mesele, İslam’ın demokrasiyle uyumundan ziyade, İslam’ın vazettiği ahlak, eşitlik, çoğulculuk, hoşgörü, adalet ve istişare geleneği, sahip olunan tarih ve kültür deneyimiyle demokrasiye yapacağı katkının ortaya konulmasıdır. İslam’a ait bu hususların demokrasi düşüncesinden ayrı konular olduğu söylenemez.

Modern dönemle birlikte, siyasetin meşruiyet kaynağı olan dinin yerini, ideoloji veya düşünce sistemlerinin aldığı bir gerçektir. Parsons’a göre (2005:42), ideoloji, dinin temel kültürel içeriğinden ayırt edilmeli, dinin içeriği insani duruma ilişkin “anlam temellendirmesinin” merkezi iken, ideoloji insan topluluklarının anlam boyutunun değeriyle dolayısıyla sosyal sistemin durumuyla bağlantılıdır. İdeoloji kavramını ilk kez ortaya atan Destutt Tracy, “yalnızca duyumlarımız ve fikirlerimiz aracılığıyla var oluyoruz, fikirlerimiz dışında var olan bir şey yoktur” diyerek düşünce sisteminin önemine vurgu yapmıştır (Bauman, 2003:120). Modern siyasi düşünceler, Tracy’nin, bilinçli düşünce ve fikir kaynaklarını ortaya koyan “fikir bilimi” temelinde, farklı düşünce sistemleri olarak gelişmiştir (Heywood, 2011:70,71). Mahçupyan’ın belirttiği gibi (2008:217,218), sürekli değişen dünyada ideolojinin görevi, bu değişimleri normalleştirerek kabul edilebilir kılmak ve yeni durumun ortaya koyduğu meseleleri çözmekte ufuk açıcı açılımlar geliştirmektir. Ancak, koşulların değişmesine karşın, mevcut ideolojik çerçevenin değişmediği veya değişime adapte olamadığı durumlarda krizlerin ortaya çıktığı aşikârdır.

İdeolojiden türeyen, “sağ” ve “sol” kavramları, iki yüzyıldan fazla bir süredir düşünce ve siyasal eylemlerin, düşünce ve hareket çelişkisini tanımlamada kullanılan karşıt terimler olarak kullanılmıştır (Bobbio, 1999:47). Batı’daki farklı düşünce sistemine ve toplumsal tabana dayalı bu kavramlar, 17 ve 18. yüzyıllarda siyaseten

kullanılmaya başlanmış, sanayi toplumunun ortaya koyduğu, siyasal ve sosyal yapıyı dönüştüren liberalizme ve Fransız İhtilaline tepki olarak ortaya çıkan “muhafazakâr” anlayış, temelde “sağ” düşünceye kaynaklık ederken, 19. yüzyılda ona tepki olarak ortaya çıkan, sosyalist ve Marksist akımlar, “sol” düşünceyi ifade etmiştir. Batı’daki muhafazakâr sağ düşünce, liberal ve sol düşüncenin aksine, değişim ve gelecekle ilgili bir öngörüden ziyade, gelişmelere reaksiyoner bir tavır geliştirmiştir (Çaha, 2007:96,97). Kahraman’a göre (1995:12,13), Batı’da tutucu ve dinsel yatkınlığı olan muhafazakâr düşünce, zamanla daha özgürlükçü bir sağ’a uzanmaya başlarken, liberalizmin de bazı unsurlarını içerecek şekilde evrilmiştir. Sağ ve sol düşünce çerçevesinde ortaya atılan “merkez” kavramı ise, Edward Shils’in semboller, değerler ve inançların, toplumun merkezini oluşturduğu, bu değerlerin istikrara ve otoriteye yönelik rızaya önemli katkıda bulunduğu, siyasal ve toplumsal yapıyı meşrulaştırdığı yönündeki düşünceye dayanmaktadır (Çınar, 2009:497,499). “Merkez sağ/sol” kavramları, merkezin temel değerlerinden tamamen kopuk ve onu ortadan kaldırmaya yönelik bir düşünce pratiği olmadığı aşikârdır. Bobbi’ya göre (1999:58,59), her iki kavram da kendi varlığını, diğerinin karşıtlığına dayandırmakta, bunlardan hangisi güçlü olursa olsun, ikisi de eş zamanlı olarak var olmaya, “biri politik sahneye çıkıp diğeri indiği zaman bile”, varlıklarını birbirine borçlu olmaya devam emektedir. Demirel’in belirttiği gibi (2009:414), temelde “sol” imajı, özgürlüğü reddetmemekle birlikte eşitliği öne alan, insanların kendisini ve çevresini, akıl ve bilinçli eylem yoluyla değiştirebileceği inancına dayanırken, “sağ” düşünce, eşitlik yerine hiyerarşiyi savunan, insan potansiyeli konusunda fazla iyimser olmayan, kurulu düzenin değişmesini, ancak arzu edilebilir seviyede kabul eden kimsedir.

Batı’daki siyasal düşünce ve yapılanmalar; ekonominin belirleyiciliği, sınıf farklılığına dayanan siyasal, sosyal, ideolojik ve mekânsal ayrışmalara dayanmış, burjuva sınıfı ekonomik olarak kapitalizm, siyasal olarak da liberal düşünceye dayanırken, bunun antitezi olarak kabul edilen işçi sınıfı da, sosyalist düşünceyle özdeşleşmiştir (Tuncel, 2013a:249,250). Ancak, Osmanlı-Türk siyasal hayatı ve onun düşünsel çehresi, Batı’dan çok farklı bir şekilde oluşmuştur. Osmanlı-Türk toplumunun sosyolojik yapısında, siyasal ve sosyal ayrışma, sınıf temeline dayanmadığından, ayrışmanın odak noktasını “devlet” oluşturmuş, “merkez-çevre”, “mekeziyetçilik-ademi merkeziyetçilik”, “dini duyarlılık veya kayıtsızlık” temeline dayanmış (Çaha, 2007:

122), sınıfsallığın oluşmamasından dolayı, başta sivil toplum olmak üzere, siyasete dair her şeyin tepeden inme bir yaklaşımla gerçekleşmesine yol açmıştır. İktidar ilişkilerini kristalize eden devlet, bütünleştirme teknikleriyle birey ve grubun çıkar ve düşüncelerini değil, “bilinç veya öz bilgi yoluyla kendi dayattığı kimliğe bağlayarak” onları kontrol ettiği (Foucault, 2005:64) bir ortamda, farklı kesimleri temsil eden düşüncenin oluşması beklenemez. Kahraman’ın belirttiği gibi (1995:52), “kamu çıkarı” denildiği zaman bir kesime yönelik değil, toplumun adeta “sınıflar-üstü veya ruhani” yanına vurgu yapıldığı bir ortamda, farklı kesimleri ifade eden bir düşüncenin doğması mümkün değildir.

Tanzimat’tan sonra ortaya atılan “Osmanlılık” düşüncesi, kul statüsünden “eşit yurttaşlar” statüsüne geçen tebaanın, din, dil, soy ve sınıf farklılığı gözetmeden Osmanlı kimliğine sahip olmasını ifade etmiş (Belge, 2009:40) bu şekilde dışardan müdahalenin önü kesilerek, devletin bekası sağlanmaya çalışılmıştır. Karpat’a göre (2005:34,35), “din-ü devlet” anlayışını, dini ideoloji haline getirmeden başarılı bir şekilde yürüten Osmanlı, II Abdülhamit’le Balkanlar’da başlayan toprak kaybının, Arap coğrafyasına yayılmasını engellemek amacıyla, “İslamcılık” düşüncesini padişahın üstünlüğünü güçlendirmek amacıyla halifeliği kullanmıştı (Zürcher, 2005:265). İttihatçıların “Türkçülük” düşüncesi ise, “Osmanlılık”ın işlevini yitirmesi üzerine egemen ideoloji olmaya başlamıştır. Gökalp’in fikri katkısıyla gelişen milliyetçilik, daha çok kültür milliyetçiliğini öne alırken, Yusuf Akçura’nın “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı eseri, “Osmanlılık” ve “İslamcılık” yerine “Türkçülüğü” ön plana alarak etnisiteye dayalı yani kavmi Türkçülüğü öne almıştır (Karpat, 1995:28-37). Gerek “Türk Yurdu” gerekse Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp’in “Genç Kalemler” dergileri, dışarda “ırkçı-yayılmacı” bir dili kullanırken (Belge, 2009:42), içerde de Kemalist düşüncenin “halkçılık” ilkesiyle sınıfsız, çatışmasız, dayanışmacı, bütüncül bir toplum modeline kaynaklık etmiştir. Sonuçta söz konusu düşüncelerin hiç birisi, toplum kesiminin tercihlerini yansıtan düşünceler olmayıp, Zürcher’in de belirttiği gibi (2005:286), ortaya atılan düşünceler bir amaç değil, Osmanlı’yı kurtarmak için bir araçtı ve bu hedefi gerçekleştirmek için, hangisi işlerine geliyorsa kullanabilmekteydi.

Milli Mücadele yıllarında İttihatçılar tarafından kurulan, “Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin” CHP’nin çekirdeğini oluşturduğu, zira devletçilik, otoriterlik,

dayatmacılık, devlet eliyle toplumsal mühendislik gibi uygulamalara dayanan düşüncenin tarihsel süreçte, İttihat ve Terakki-Birinci Grup-CHP/DSP temsil etmiş, buna karşın Prens Sebahattin-AHRAR-Hürriyet ve İtilaf Fırkası-İkinci Grup-TCF- SCF-DP-AP-ANAP-DYP çizgisinin, daha liberal (Dursun, 1999:58,59) politikalar takip ettiği, zira 2002 yılında iktidara gelen AK Parti'nin de, aynı çizgide olduğu söylenebilir. Söz konusu farklı düşünce ve siyaset anlayışının, kendi içinde “sağ” ve “sol” olarak nitelendirilmesi, çok partili sisteme geçişle söz konusu olmuştur. Tek parti döneminin, devletçi-merkeziyetçi yapısının belirgin olmasına karşılık, “sol” düşünceye yönelik her türlü anlayış ve uygulama reddedilerek sistematik bir tavır konulmuş, çok partili dönemde bu tutum değişmemiştir. Nitekim ABD'nin Türkiye'ye yaptığı ekonomik ve askeri yardımın altında, sosyalist rejim ve onun yayılma tehlikesine engel oluşturması mantığı yatmaktadır (Kahraman, 2012:218). Kemalist milliyetçilerin karşısında, İslami duyarlılığı olan kesim, Batılılaşma reformlarının eleştirisi ve medeniyet farklarının vurgulanması konusunda net tavır aldığından (Keyder, 2005:93,94). Mert'in belirttiği gibi (2007:121,122) Türkiye'de “sağ” siyaset, tek parti döneminde açıkça telaffuz edilmese de, tek parti döneminde yerleştirilmeye çalışılan Cumhuriyet devrimleri ve onun seküler ve Batıcı kültür politikalarına olan bir tepkinin sonucu olarak, DP çevresinde oluşmuştur. Söz konusu tepkinin sadece dini hayatın ve sembollerin toplumsal alanda geriletilmesine karşı değil, aynı zamanda geniş halk tabanının, “dışlanmışlık” duygularına sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Ancak DP'nin, topluma yönelik ilişki biçimi, popülizm ve patronaja dayanmış, bu durum geleneksel toplumun ilişki biçimini yeniden türetmiştir (Çınar, 2009:545). DP'nin kuruluşunda, basın toplantısında Celal Bayar, partinin “sağda” mı “solda” mı olduğunu soran gazetecilere, parti programının siyasi, iktisadi ve içtimai meselelerde, hangisinde daha sağda, hangisinde daha solda olduğunu tespit etmenin zor olduğunu belirtirken, Menderes “bazı hallerde iki parmak sağda, bazı hallerde iki parmak solda” yanıtını vermişti (Demirel, 2009:417). Sonuçta Belge'nin de belirttiği gibi (2009:54), DP'nin düşünülmüş ve sindirilmiş bir demokratik kültürü olmadığı için, CHP'nin “ataerkil diktatörlüğü” karşısında, “plebisiter diktatörlük” yolunu yani “milli iradeci” söylemi getirmiştir. Mert'e göre (2007:124), DP'lilerce itiraz edilen husus, CHP'nin otoriter politikaları değil, onun topluma “yabancılaşmış” olmasıydı. DP'lilere göre demokrasinin anlamı, iktidarın millete yani gerçek temsilcisine geçmesiyle alakalı olup,

sağ siyaset düşüncesindeki demokrasi, “türdeş bir toplum” ve onun hakiki temsilcisi olan milletin iktidara geçmesi anlamıyla sınırlı kalmıştır. Kısaca Sayın ve Çınar’ın belirttiği gibi (2007:454), “vesayetçilik” bakımından CHP tek parti dönemini aratmayan DP dönemi, patrimonyal devletin “söven” değil, “seven” yönünü ortaya koysa da, toplumun devletten özerkleşmesi konusunda önemli bir adım atmadığı gibi, söz konusu devletçi kültürü pekiştirmiş, kalıcı bir değişime katkıda bulunmamıştır.

Türk siyasetinde Altmışlı yıllar, aynı zamanda sol fikirlerin, örgütlenerek yayıldığı yıllar olarak, 1961 Anayasasının getirdiği özgürlükçü liberal ortamın da etkisiyle, farklı düşüncenin siyasal hayatta temsiline imkân vermiştir. 1961’de kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP) bu yıllara damgasını vurmuştu (Kongar, 2012:165). TİP’in, Aybar’la birlikte hız kazanan “sosyalistleşme” anlayışı, yerellik üzerine kurgulanan, bağımsızlık vurgusu olan, “Türkiye’ye özgü bir sosyalizm” ilkesine dayanmaktaydı (Bilgiç, 2014:180). Aybar, Türkiye’de asıl demokratik dönüşümün, işçi sınıfının demokratik öncülüğünde ve eğitici ve uyarıcı etkileriyle, TİP’in iktidarıyla mümkün olabileceğini belirtmekteydi (Sarıbay, 2001:57-59). Sol düşüncenin ordu içinde karşılık bulması, “sol Kemalizm” olarak adlandırılan söylemi getirirken, Belge’nin de belirttiği gibi (2009: 56), temeli Batılılaşma düşüncesine dayanan Atatürkçü düşünce, paradoksal biçimde “anti-emperyalizm” ve Batı karşıtlığı ile karşı karşıya kalmıştı. Doğan Avcıoğlu ve arkadaşlarının kurduğu “Yön Dergisi”, Kemalist düşüncenin bugüne kadar tutucu zihniyetle savunulduğunu zira Kemalizm’in solculuğu dışlamadığını, (Demirel, 2009: 421), Kemalist düşüncenin temelde kurtuluş mücadelesiyle verdiği anti-emperyalist mücadeleyle buna kapı araladığını savunsa da, 12 Mart’la birlikte başta TİP olmak üzere, sol düşüncedeki örgüt ve yayın organları kapatılarak kadroları sindirilmiştir.

Çok partili sisteme geçişle birlikte, Belge’nin de belirttiği gibi (2009:54), CHP’nin “faşizan tavırları, bir miktar budanmış, Kahraman’ın belirttiği (1995:10,11), “imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle” anlayışından beslenen sol veya sosyal demokratlar, özellikle “ortanın solu” kavramı ve Ecevit’in evrensel bir terim olan sosyal demokrasiyi değil, “demokratik sol” sıfatını tercih etmesi, Marksist veya sosyalist gelenekten gelmediklerini vurgulamak için kullanılmıştır. Ecevit’e göre (1966:16-19) bu kavram, insan merkezli, geniş halk topluluklarının yararını zümre çıkarlarının üstünde tutan, her türlü imtiyaz, ayrıcalık ve eşitsizliğin kaldırıldığı, sosyal adalet ve

sosyal güvenliğin temel alındığı özgürlükçü, sosyal demokrasiden yana bir düşünceydi. Ancak Sayın ve Çınar'a göre (2007:461), Ecevit liderliğindeki CHP'nin, tek parti dönemi uygulamalarından söylemsel bir kopuşu ifade etse de siyasette yapısal bir dönüşümden ziyade, dönemin mevcut koşullarına pragmatik uyumu göstermiş, "toplumdaki tüm çelişen çıkarları temsil etme iddiası" tek parti döneminin tekçi, bütüncül, sınıf ve çıkar çatışmasını, dolayısıyla siyaseti reddeden anlayışı ile örtüşmektedir. Ecevit'in "ortanın solu" düşüncesinde, iktisadi hayatın ve her türlü iktisadi faaliyetin devlet tarafından toplum yararına düzenlenmesi ve sosyal adalet ilkelerine göre yürütülmesinden bahsedilmesi, halkçılıkla ilgili her türlü sınıf ayrıcalıklarının kaldırılıp tüm sınıfların kaynaşmasının dile getirilmesi (Ecevit, 1966:17-19) gibi düşünceler, onu CHP'nin klasik zihniyetinden farklı kılmadığı, Batı'daki anlamda bir sol anlayışına kaynaklık etmemiştir.

1980'lerden sonraki dönem, "sağ-sol" düşüncesini tamamen anlamsız kılmış, Özal'ın liberal, anti-devletçi ve anti bürokratik imajı, Özal başarısının ve değişimin temel unsuru olurken, "dört eğilimi birleştiren" misyonu, Türk siyasetinde ideolojinin ne kadar iç içe geçtiğini ve yapay olduğunu göstermektedir (Erdoğan, 2003:221; Belge, 2009:57). Liberalleşme eğilimin artmasıyla, temelde sağ siyaset iktidara gelse de, parçalanmış parti sistemi damgasını vurmuştur. Askeri darbelerin de etkilediği bu durum, merkez partilerin güçlerini azaltırken, "İslamcı-laik", "Alevi-Sünni", "milliyetçilik" ve diğer kimlik talepleri bölünme çizgilerinin artmasına neden olmuştur (Erdoğan,S. 2004:165). Sovyetlerin çöküşü, tarihsel olarak sınırlandırılmış bir sol'un bitişi olsa da, Bobbio'nun belirttiği gibi (1999:61,62), gerçekte her iki politik hareketler, göğüslemek zorunda oldukları sorunların karmaşıklığı ve yeniliği karşısında, seçmenleri için temelde aynı programları hazırlayıp uygulamayı düşünmeye başlamışlardır. 1990'lı yıllardan itibaren, "Milli Görüş" partileri ve Kürt milliyetçiliğini temsil eden partilerin yükselişe geçmesiyle, siyasi kutuplaşma, "sağ-sol" ekseninden "laiklik", "dini muhafazakârlık", "Kürt milliyetçiliği" ekseninde gelişmeye başlamıştır. Özbudun'a göre (2011a:77,78), söz konusu kutuplaşmanın temelinde, ideolojiden ziyade, kimlikle ilgili psikolojik sorunlar yatmaktadır. Laik temelli rejimi savunan ve kendilerini Cumhuriyetin kurucusu ve asli sahibi olarak gören CHP ve onun bürokratik uzantıları, çevresel unsurları, "şeriat devleti" kurmak istedikleri veya "gizli bir gündeme" sahip oldukları gerekçesiyle itham etmişlerdir. 28 Şubat süreci sonunda, RP'nin iktidardan ve

siyasetten tasfiyesi gerçekleştirilmiş, Özal'ın başlattığı liberalleşme ve sivilleşmemenin etkileri daraltılmıştır (Duran, 2007:196,197). Bu dönemde, muhafazakar temelli, gelenekseli ve dinsel dışlamayan, aynı zamanda liberal değerlerle barışık olan değişim politikaları, Özal-Erbakan-Erdoğan dönemlerinde mümkün olmuş, zira muhafazakârlar, özellikle AK Parti iktidarıyla sistemi dönüştüren aktörler olarak ortaya çıkmıştır (Bakan, Arpacı, 2012:131).

Sonuçta Türk siyasetinde “sağ” ve “sol” düşüncüyü temsil eden siyasal yapılar, hem Batı'dan farklı konumlanmış, hem değişime yol açmamıştır. Türkiye'deki emekçi kesim, sol'dan ziyade sağ yelpazede yer alırken, devlete dayananlar, statükoyu savunanlar, askeri ve sivil bürokrasi, sol'da konumlanmıştır (Çaha, 2007:122,123). Türkiye'de milliyetçilik, Avrupa'daki seküler ırkçı bir nitelikten ziyade, muhafazakâr değerleri de içeren “milli” bir renk taşıdığından, kimi zamana MHP tarafından temsil edilen koyu milliyetçilik, kimi zaman da MSP tarafından temsil edilen dini muhafazakârlıkla özdeş görülmüştür (Mert, 2007:127). Kahraman'ın belirttiği gibi (1995:18,19), Türkiye'de sağ siyaset, sol'dan farklı olarak, değişimin ve ekonomik dönüşümün öncülüğünü yapmış, sol yelpazedeki devletçi CHP, burjuva oluşturma gayretiyle özel mülkiyete ağırlık verirken, liberal DP-AP çizgisi, devlet yatırımcılığı ve alt yapı girişimciliğine önem vermiştir. Ögün'e göre (2004:130,131), “sol” düşünce, Cumhuriyetin kurucu ideolojik doğmaları etrafında birleşen “uyumlu yurttaşlar cemaati” anlayışıyla, özgür bireylerden oluşan toplumu göz ardı ederken, “sağ” düşünce, “maneviyat” ve “mukaddesat” söylemiyle oluşturmaya çalıştıkları “müminler cemaatini” gerçek anlamda yurttaş statüsüne çıkaramamış, “milli irade” söylemini fetişleştirmiştir. DP'yi ve onu takip eden sağ düşüncüyü iktidara taşıyan, sınıfsal farklılaşma olmadığından, kendi farklılıklarını popülist politika ve söylemlerde görmüşlerdir (Sunar, 2010:55). Düşünce ve beklenti olarak, aralarında çok az farklılık gösteren bu anlayışta (Karpaz, 2005:50), Demirel ve Sayın'ın belirttiği gibi (2009:442,443;2013:6-14), her iki düşüncenin siyasal ayrışma eksenleri, sınıf temelli yani çatışan sınıflar arası derin sosyo-ekonomik eşitsizliklere dayanmadığından, tamamen suni olarak oluşturulan ve sınıfsız, organik ve pürüzsüz bir topluma dayanmakta, kendine özgü farklı ve değişimi merkeze alan politikalar yerine, kültürel kodların kendine sağladığı kalıplara sarılmış, devletçi merkezîyetçi siyaset dışına çıkamamıştır.

5.3.2. Ekonomik Yapı

Sanayi ve endüstri devriminde gecikmiş olan Almanya ve Avusturya gibi ülkeler, ekonomik dönüşümü sağlayarak İngiltere, Fransa gibi ülkelerle arasındaki farkı kapatmak için, farklı ekonomi politikaları arayışına girerek, devlet korumacılığı adı altında ve devlet öncülüğünde sanayileşmeyi amaçlamışlardır. Alman ekonomisti Frederich List, serbest piyasada rekabetin olabilmesi için, tarafların eşit şartlarda olması gerektiğini, burada temel etkileyenin teknoloji olduğunu, Almanya'nın ancak teknolojik yönden diğer ülkeler seviyelerine geldiği zaman, serbest rekabetin uygulanabileceğini savunmuştu (Şaylan, 2003:64,65). Bu yaklaşım, aslında ulusal kalkınmacılığı savunan bir anlayış olarak, bağımsızlığını yeni kazanmış veya gelişmekte olan ülkeler üzerinde etkide bulunmuştur. Ulusal kalkınma modeli Jön Türkler'de, 1908-1913 yılları arasındaki klasik liberal ekonomik politikalara son verilmesine, 1914'ten sonra, "milli iktisat" programı ve "ulusal burjuvazi" oluşturma amacına dönüşmüştü (Findley, 2005:270). Güner'in belirttiği gibi (1978:12,13), Osmanlı son döneminde, sanayileşme adına, özellikle ordunun giyim-kuşam, silah ve diğer askeri malzeme ihtiyaçlarını karşılamak için bazı fabrika ve işletmeler kurulsa da, tutarlı bir ekonomi politikasına dayanmadığı ve kapitülasyonların etkisi ve sürekli savaşlar yüzünden gelişme imkânı bulamamıştı.

Cumhuriyette, ulusal kalkınmanın devlet öncülüğünde sağlanması düşüncesi, hem ekonomik temelde güçlü bir sınıfın yokluğuna dayalı imkânsızlıklar, hem de devletin toplumu dönüştürme projesinin bir gereği olduğu söylenebilir. 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde, iktisat vekili Mahmut Esat Bozkurt, hükümetin resmi görüşünü, "ülkenin karma sistemi takip etmesi gerektiği, kısmen devlet, kısmen de teşebbüsü şahsi tarafından deruhte edileceği"ni belirtmiş, bu formül temelde, Cumhuriyetin kuruluşundan 1970'lerin sonuna kadar ülkenin ekonomik sistemini belirlemiştir (Güner, 1978:13,33,34). Ekonomik bağımsızlığın, siyasal bağımsızlığı getireceğine inanan Cumhuriyet'in kurucu elitleri, umutlarını özel sektörün geliştirilmesine bağlasa da (Karpas, 2014b:71), 1929 dünya ekonomik buhranı, söz konusu düşüncenin kalıcı olmadığını göstermiş, ekonomik kriz, piyasa mekanizmasının kendiliğinden işleyen çarklarıyla giderilememiştir. Bunalımın mal ve hizmetlere yönelik talep yetersizliğinden kaynaklandığını belirten Keynesyen yaklaşım, siyasal iktidarın vergi ve kamu

harcaması politikasıyla talebin uyarılabileceğini belirterek, devlete ekonomide aktif bir rol vermiştir (Erdoğan, S. 2004: 11,12). Zira Güner'in belirttiği gibi (1978:14,199, 202, 203), 1933'ten başlayarak, iktisadi işletmelerin devlet tarafından kurulup işletilmesi anlamına gelen "devletçilik" anlayışı hâkim olmuş, zira sermaye ve bilgi kıtlığı ve dış yardım yokluğu nedeniyle devlet önderliğinde Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) kurulmuştur.

Cumhuriyet elitinin devlet güdümünde bir ekonomi politikasını sürdürmesinin diğer nedeni, sınıfsal yapının yokluğunda, tekçi bir toplum yapısı oluşturma hedefiyle alakalıdır. Keyder'e göre (2004:174), ulusal kalkınmacılıkta esas olarak, "ulusal toplum" oluşturulmaya çalışılmakta, iktisadi politika da bu amaç için uygulanacak bir araç olarak kullanılmaktadır. Özbudun'a göre (2011b:103,104), tek parti döneminin "halkçılık" anlayışının dayanışmacı ve korporatist nitelikte olduğu aşikârdır. Bu anlayışta sınıf çatışması bir yana, söz konusu sınıf olgusunu kabul etmeyen, tüm iş kollarının, birlikte ve uyum içinde temsil edildiği bir düşünce hâkim olmuş, farklı ekonomik menfaatlerin uyumlaştırılması, devletin ekonomik hayata müdahalesini yani "devletçilik" ilkesini gerektirmiştir.

Keynesçi çözümler paralelinde, Avrupa'da 1950-1980 arası dönemde sosyal demokrat partiler hâkim olmuş, hatta önemli sanayiler millileştirilmiş, adil ve eşitlikçi bir bölüşüm düzeni tesis için devlet alt yapı inşasını üstlenmiştir. Olumsuz çağrışımları ortadan kaldırmak için, "kapitalizm" sözcüğü yerine, "karma ekonomi" ifadesi kullanılmıştır. Karma ekonominin birinci ayağını, pazar ekonomisi yani kâr motifi, girişimci özgürlüğü, özel mülkiyetin belirleyiciliği esas alınırken, ikinci ayağını kumanda ekonomisi olarak, refah devleti alanını oluşturmak amacıyla, kaynak kullanımını pazar mekanizmasının gereklerine göre değil, politik eğilim ve tercihler öne çıkırmıştır (Şaylan, 2003:100). Çok partili sistemde 1950-1960 döneminde, tarımda teknolojik ürünlerin kullanılmaya başlanmasıyla tarımsal emeğin nispi düşüşünü, tarımsal gelir artışı takip etse de (Karpas, 2014b:75), ekonomideki devletçi felsefede bir değişiklik yaşanmamıştır. Muhalefet döneminde devletçi uygulamaları eleştiren ve serbest girişim ve piyasayı savunan DP, liberal anlayışa yatkın gözükse de, devletin en büyük yatırımcı olması geleneğini sürdürmüş (Turan, 2009:550), Güner'in de belirttiği (1978:55,56) Yem Sanayii, Şeker Fabrikaları, Çimento sanayii gibi sermayesinin

yarısından azı devlete ait olan İktisadi Devlet Teşekkülleri (İDT) sayısında önemli derecede artış görülmüştür. Kısaca Sunar'ın belirttiği gibi (2010:57) DP politikası, özel teşebbüsün geliştirilmesi ve özendirilmesine yönelik olsa da, geniş kapsamlı devletçiliği içeren, popülist bir ekonomik yaklaşımla KİT, devlet sübvansiyonu ve himayecilik gibi uygulamalar, 1953'ten sonra temel politika olmuştur. DP devletçiliği, tek parti döneminden farklı nitelik göstererek, özel teşebbüse girdi sağlayacak ara malların üretimine yoğunlaşarak “komutacı devlet” anlayışından “vasıta devlet” anlayışıyla, patronaj sistem pekiştirmiştir.

1960'dan sonraki ortalama yirmi yıllık süreç, Türk ekonomisinde “Planlı Kalkınma Dönemi” olarak bilinmektedir. Bu dönemde, Beşer yıllık kalkınma planları hazırlanmış ve Türk ekonomisi genel olarak “karma ekonomi” şeklinde tanımlanmıştır. Planlı ekonominin önemli hedefi olan sanayileşmenin, ihraç malları sanayii ile ithal malları ikame sanayinin geliştirilmesiyle gerçekleşeceği hedeflenmiş böylece Türk ekonomisi dağarcığına “ithal ikamesi” kavramı girmiştir (Çavdar, 1992:222,223). İthal ikâmecî model, Üçüncü Dünya ülkelerinin modernleşmesinde yaygın olarak kullanılan devlet merkezli bir kalkınma modeli olup, milliyetçi ideoloji çerçevesinde, refah devletinin temel ilkelerini, hızlı sanayileşme hedefiyle birleştirmeyi amaçlamış (Gülalp, 2003: 44,45), iç talebe dönük üretim anlayışına dayalı bir strateji olarak, yurtdışından ithal edilen malların üretiminin, yurtiçinde üretilmesi düşüncesine dayanmaktadır (Erdoğan, S. 2004:21). Bu modelde devlet önemli bir aktör olduğundan, girişimciler piyasaya odaklanmaktan ziyade, siyaset ve bürokrasiyle yakın ilişki kurarak, oluşan rantın paylaşılmasına ortak olmak istemektedir (Gülalp, 2003:45). Kısaca Seyfettin Erdoğan'ın da belirttiği gibi (2004:22), bu modelde ulusal üreticiler, gümrük vergileri, teşvik ve kredilerle desteklenmekte ancak bu destek unsurlarının süreklilik kazanması ve amacından uzaklaşması nedeniyle, ekonomik yapının bağımlı ve zayıf olmasına yol açabilmektedir. Devletle burjuva arasındaki ilişki, 1960-1980 arası dönemde, tekil olaylarda bazı sapmaları getirirse de, temelde patronaj olma niteliğini korumuştur.

Bu dönemde, ekonomi ve insan kaynaklarının, rasyonel ve planlı kullanımıyla sorunlara çözüm getireceği düşüncesi ayrıca hükümetin iktisadi ve sosyal hedeflerinin tayininde, kısa ve uzun vadeli kalkınma plan ve programlarının hazırlanmasında hükümete yardımcı olmak amacıyla kurulan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (Güner,

1978:92,93; Karpat,2014b:78), merkezi plan ve devletçi komuta ekonomisinin yürütülmesinde, kurumsal temeli oluşturan ideolojik-bürokratik bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. DPT, burjuvazi ile diğer çıkar grupları arasındaki dengeyi kurmaya çalışarak, ithal-ikameci sanayi modelini hayata geçirirken, teşvik ve sanayi uygulamalarına yönelik rantın, nasıl bir denge içinde dağıtılacağına hesabını yaparak (Kahraman, 2007:72,98), patronaj ilişkisinin devamında etkili olmuştur. Keyder'e göre (2004:169), DPT'nin kurulmasıyla, devlet denetimindeki iktisadi politikalar bir nevi yasal hale gelerek, devletin burjuva üzerindeki etkinliği tescil edilmiştir. Bürokratik karar süreci, akılcı ve hukuki çerçeve dışında keyfi uygulamalara açık olduğundan, ithal-ikâmeçi sanayileşme anlayışı, işadamlarının bürokrasiye karşı çıkmasının maliyetini yükselttiğinden, bürokratik devlet karşısında ricacı konumunu devam ettirmişlerdi.

1960-1980 döneminde, ülkenin kısa süreli istikrarsız ve zayıf koalisyon hükümetleri tarafından yönetilmesi, ekonomik istikrar ve mali dengeleri bozmuştur (Erdoğan, S. 2004:163). 1973'teki dünya petrol krizinin getirdiği ekonomik buhranın Türkiye'ye etkisi, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanmış, petrol için ödenen döviz miktarı, beş kattan daha fazla artmış, dış ticaret açığı hızla yükselirken ülke ithalatının yarısından fazlasını karşılayan işçi dövizleri, önemli ölçüde düşerek döviz darboğazına yol açmıştır. Ortadoğu'ya enerji yönünden bağımlılığın getirdiği, maliyetlerin, ithal ikamesine dayalı, ihracat piyasasını ihmal eden, piyasaları dış aleme kapatan, devletçi-otarşik ekonomik politikalarla artık karşılayamaz hale gelmiştir (Fuller, 2008:84). Güner'in belirttiği gibi (1978:126-143,161), planlı dönemin ekonomik ve sosyal göstergeleri, ülkenin temel meselelerini çözecek bir nitelik ve nicelikten uzak olup, fert başına milli gelirden, dünya sıralamasında ilk elli ülke arasına girememiştir. CHP'yle organik bağları bulunan birçok bürokratin etkinliğindeki plan tatbikatları, milli meselelere yabancı, tek boyutlu düşüncenin, teknokrat zihninde biçimlendiği kısır düzen ve modellerin tekrarından ibaretti.

1980 sonrası dönem, ulusal kalkınmacılığın etkisini kaybettiği ve ulus-devletlerin güç ve etkinliğinin aşındığı yıllardı. Sınır tanımayan sermaye ve liberalize olan ekonomiler, devletin "babalığını" ve devlet eliti retoriğinin de inandırıcılığını ortadan kaldırmıştır (Keyder, 2004:163). Batı'nın kendisini merkeze koyarak, tüm dünyaya empoze etmeye çalıştığı liberal ekonomik model, tarihin gelebileceği son nokta olarak

sunulurken, serbest piyasa ekonomisi ve liberal demokrasiler, evrensel değerler halini almıştır (Tunalı, 2011:357). Türkiye’de, 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe giren ekonomik istikrar tedbirleri, ekonomik alanda önemli bir dönüşümü getirmişti. Politika değişikliğiyle ihracata dönük, ekonomik liberalizasyon ve ekonomide köklü dönüşüm ve iyileştirmeler gerçekleşmiş (Dursun, 2007:44), Tunalı’ya göre (2011:356), 1980 askeri darbesi de, söz konusu politikanın hayat geçirilmesi önündeki engelleri, devlet baskısını kullanarak ortadan kaldırmıştır. Özal’ın iktisadi programı, devleti küçültmeye yönelik liberal politika olarak belirginleşmiş, programın uygulanmaya başlamasıyla, ihracatın ithalatı karşılama oranı hızla yükselirken yabancı yatırımı ve turizm gelirleri artmış, ülkedeki politik istikrar, 1970’lerdeki iktisadi krizlerin tekrarını önlemiştir. Bu gelişmeler IMF, Dünya Bankası tarafından da desteklenerek, diğer gelişmekte olan ülkelere örnek gösterilmiştir (Öniş, 2004:113,114). 1980 sonrası sağ siyasetler nezdinde kabul gören neo-iktisadi politikalar, daha sonra sosyal demokratlar tarafından da kabul görmüş (Ekzen,2009:149), artık ekonomide IMF, OECD ve Dünya Bankasıyla koordineli bir politika dönemi başlamış, uygulamaya konulan neo-liberal politikalar, ekonominin genel yapısını kamu sektörü ağırlıklı yapıdan, özel sektör ağırlıklı bir yapıya doğru dönüştürmeye başlamıştır.

Kamu mülkiyetinde ve yönetiminde olan sermayenin büyük bir kısmı el değiştirilerek özel sermayeye devredilmiştir. Böylece devletin elinde önceden olduğu gibi, iktisadi gelişmeleri yönlendirecek araçlar fazla kalmamış, kur politikası temelde uluslararası finans piyasalarının yönlendirmesine girerken, maliye politikası da, borç veren servislerin garanti edilmesine yönelik, “faiz dışı fazla”¹⁷ politikasına endekslenmiştir (Ekzen, 2009:132,134). Türk ekonomisi, 1994 krizi ile bankacılık sektörüne getirilen, devletin yüzde yüz mevduat garantisi, az sermaye ile çok para kazanılan bir vurgun düzenine dönüşmüş, yeni bankaların kurulması veya mevcutların el değiştirmesi yönünde, yükselen bir seyir söz konusu olmuştur (Türköne, 2012b:148). İki binli yıllara girerken ülke, doksanlı yıllardaki iki büyük ekonomik krizin getirdiği

¹⁷ Bu kavram, toplam gelirlerle, faiz harcamaları dışındaki diğer harcamalar arasındaki farkı ifade etmektedir. Bütçe toplamda açık verse dahi, bütçe açığı faiz harcamalarından daha düşükse, faiz dışı fazla veriliyor demektir. Zira, faiz dışı fazla verildiğinde, vadesi gelen borçların, yeniden borçlanarak ödenebileceğini ifade etmektedir. Bkz. Erkan Kumcu, “Yüzde 6.5’lik faiz dışı fazla ne demek”, *Hürriyet*,12.01.2003.

istikrarsızlığa sürüklenmiş, makro dengeler ve gelir dağılımı bozulmuş, enflasyonu düşürmek ve sürdürülemez boyutlara ulaşan kamu borçlarını kontrol altına almak için, IMF ile yeni bir program uygulamak zorunda kalmıştır (Yeldan, 2004:161). Ecevit'in istikrarsız koalisyon hükümeti, çareyi IMF'den kredi borcunda ve Dünya Bankası'ndan getirilen Kemal Derviş'in, ekonomi yönetimini devralmasında bulmuştur. AK Parti hükümetinin tek başına iktidarı, iktisadi ve siyasi inisiyatifi büyük ölçüde kontrol altına almasına elverişli ortam hazırlarken, IMF ile bir önceki dönemde yapılan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programından" taviz verilmeyeceği deklare edilmiş, liberal ekonomi politikaları takip edilerek, popülist politikalardan uzak durulmuş (Üzümcü vd, 2014:733), krizdeki ekonomi düzlüğe çıkarılarak kontrol edilebilir seviyeye getirilmiştir. Ancak bu dönemde "ihracat-ithalat" dengesi bozularak cari açığı artırmış, elde edilen özelleştirme gelirleri, 1985-2002 yılları arasında elde edilen özelleştirme gelirlerinin, "sekiz katı" üzerinde olmasına rağmen, gelirin üretim potansiyelini artırıcı politikalarla değerlendirmedeği (Yeldan, 2004:164) tam tersine, borçların kapatılması ve faiz dışı fazla hedefinin gerçekleştirilmesi amacıyla bütçeye gelir kaydedildiği belirtilmektedir (Tunalı, 2011:360,361). Ekzen'e göre (2009:154,155), Türk ekonomisi, İki binli yıllardan itibaren, yapısal bir değişim-dönüşüm geçirmekten ziyade, faiz gelirinin yüksekliği nedeniyle, kısa süreli sermaye hareketlerinin getirdiği bir "sahte cenneti" yaşamıştır. Ekonominin bel kemiğini oluşturan imalat sanayinin üretememe ve dış pazar bulup satamama sorunu, ihracat düşüşlerini ve dış ticaret açıklarını getirmiştir.

Sonuçta Türk ekonomi tarihinin önemli bir bölümünü kapsayan devletçi ve korumacı ekonomi politikalarının en önemli sonuçlarından birincisi, devletten ayrı ve özerk bir burjuvanın varlık gösterememesidir. Zira yenilik yapma ve risk altına girmek istemeyen devletçi piyasalarda, çok çalışmak ve rekabetçilik gözden düşerken, kamusal olarak düzenlenmeyen veya mali kaynakları kamudan karşılanmayan tüm faaliyetler değersizleşmektedir (Keane, 2004:19). Bilgin'in belirttiği gibi (2007:147), devletçi politikalarla teşvik edilen, korunan ve desteklenen Türk kapitalizmi giderek devletle birlikte var olma ilişkisi içine girmiştir. Böylece kamudan sağlanan destek ve rantla büyüyen bu kesim dışa kapalı, rekabet etkisinden uzak bir kapitalist tipinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Keyder'e göre (2004:165), varlığını devlete borçlu olan Türk burjuvası için, iktidar olmak diye bir seçenek söz konusu olmadığından, devletten ayrı özerk bir statüsü ve dayanacakları medeni haklar çerçevesi ve hukukun üstünlüğüne

dayanan bir alan yoktur. Türkiye’de tek parti döneminde ve sonrasında cılız ticaret ve sanayi burjuvazisi, devlet korumasından yakınmak bir yana, kendi varlığını ve gelişmesini söz konusu korumacılığa bağlamış ve devlete bağımlılığını uzun yıllar sürdürmüştür (Özbudun, 2011a:30). Kısaca Bulaç’ın belirttiği gibi (2009:45), iktisatta devletçi uygulamalara haklılık kazandırma çabaları olarak görülen başlangıçtaki “bebek saniyilerin” korunup kollanması olgusu, Türkiye’de 1929 kriziyle başlamış, ancak yerli burjuva, hiçbir zaman büyüüp olgunlaşmamış, kendi ayakları üzerinde duramamış, devletten yardım ve teşvik almadan, yürüme gücünü elde edememiştir. Erkan’a göre (1990:85), çoğulcu demokrasi ile rekabete dayalı piyasa ekonomisi, aynı mantık ve yaklaşımın iki farklı alanlara yansımalarından ibarettir. Bağımsız ekonomik birimlerin siyasal sürece yaygın katılımı, ancak rekabete dayalı ekonomilerde gerçekleşmektedir. Sunar’a göre (2010:20-22), ekonomik kalkınmışlık düzeyi yüksek ülkelerin büyük çoğunluğunun demokratik ülkeler olduğu aşikâr olup bu ülkelerde “okuma-yazma” ve kitle iletişimin yüksek olması, ekonominin sağladığı kaynak ve imkânların geniş olması, uzlaşma olanaklarını artırmaktadır. Batı’daki liberal demokratik düzenin, piyasa ekonomisinin sağladığı dayanaklar üzerine inşa edildiği, yönetim araçlarına sahip bürokrasinin gücünü, ancak üretim araçlarına sahip sermayenin dengelediği bilinmektedir.

Batı’da, ekonomik iktidar, siyasal iktidara ulaştıran temel araç olduğu halde, Türkiye’de siyasal iktidar, ekonomik iktidara yani büyük servet kazanma veya ona hükmetme ayrıcalığını getirmiştir (Özbudun, 1990:65). Türkiye’de tekeli kapitalizm, devletçi elitlerin desteği ile geliştiği için, onların takip ettiği Batılılaşma ve modernleşme politikalarını, halkın yerli kültürünü tasfiye edici tutumlarını benimsemiş, askeri darbeler, tekeli kapitalistlerin ittifakıyla gerçekleşmiştir (Bilgin, 2007:119). Kısaca Boratav’ın belirttiği gibi (2005:93,123), meşruiyetini devletten alan burjuva, değişim, dönüşüm ve demokrasinin gelişimine dayanan, emek ve sermaye arasında, “toplumsal sözleşme” yapmayı değil, aksine güvenlik temelli askeri çözüme destek verdiğinden, gerçek anlamda burjuva demokrasisine katkıda bulunmamıştır. Devletten ayrı, ekonomi temelli özerk bir alanın söz konusu olmaması, hangi siyasi görüşte olursa olsun, siyasetin de, ekonominin de tamamen devlet merkezli yürütülmesine neden olmuştur.

5.3.3. Siyasal Sistem

Bir ülkenin siyasal rejimi, siyasi gücü kimin nasıl ele geçireceği, bu gücü elinde bulunduranların, diğerlerine olan davranış biçimini belirleyen bir yönetim felsefesidir (Erol, Beyhan, 2012:335). Siyasal sistemler, söz konusu rejim etkeninin şekillendirdiği bir yönetim modelidir. Siyasal sistem, siyasal faaliyette bulunacakları ve kurumları düzenlemekte birlikte, modernleşme ve politik katılmanın gerçekleşmesiyle ilgili önemli düzenleme ve kurumları da belirlemektedir (Kalaycıoğlu, Sarıbay, 2009:10). Anayasaların belirleyiciliğindeki yasama, yürütme ve yargı organlarının işleyişi ve buna etki eden parti ve seçim sistemi gibi etkenlerin bileşiminin ortaya çıkardığı siyasal sistemler; oligarşik, otoriter, totaliter veya demokratik nitelikte olabilmektedir. Ancak, siyasal sistemlerin tek başına bir ülkenin siyasi yapısını açıklamada yeterli olduğunu söylemek zordur. Benzer siyasal kurumlar ve meşruiyet anlayışına rağmen, kurumların işleyişi, yöneten-yönetilen ilişkilerinin biçimi çok farklı olabilmektedir. Aynı kurumlara ve meşruiyet anlayışına sahip iki ülkeden birinde demokratik, diğerinde otoriter bir rejim olabilmektedir (Alkan, 2010:9,10). Demokrasinin yaşama şansı, hükümet sisteminin türünden ziyade, anayasa kuralları, siyasi parti ve seçim sistemleri ve her ülkenin içinde bulunduğu iktisadi siyasi ve tarihi, sosyolojik ve kültürel faktörlere göre değişkenlik gösterebilmektedir (Yazıcı, 2002:3,4). Demokratik sistemler dışındaki totaliter ve otoriter sistemler, örgütlü sivil toplum yapılarını, “kristalize olmuş devlet yapıları içinde baskılayarak yok etme çabasına girmekte, her türden muhalefet, sürekli olarak “fesat oluşturucu” olarak görülürken, devletin tüm yurttaşlar üzerindeki denetim ve gözetimi kalıcılık kazanmaktadır (Keane, 2004:11). Farklı toplumlarda farklı şekillerde nitelik gösterebilen siyasal sistemlerin, toplumsal talebi karşılama veya değişen taleplere göre kendisini yenileyebilmesi, söz konusu sistemin niteliğiyle doğrudan alakalıdır.

Osmanlı siyasal yapısı, Batı feodalitesinden farklı olarak, siyasal iktidarın Padişah nezdinde tek merkezde toplandığı, sivil toplum unsurlarının son derece zayıf ve etkisiz kaldığı, “bürokratik imparatorluk” görünümündeydi. Batı’da sınıf kavramı, siyasal bir içeriğe sahipken, Osmanlı-Türk siyasetinde daha çok meslek grubu olarak sosyolojik nitelik taşımıştır (Saybaşıllı, 1995:162). Padişahın ve ona bağlı merkezi bürokrasinin güç ve iktidarını, ne bir aristokratik sınıf, ne de söz konusu olmayan burjuva, yerel

yönetimler ve cemaat örgütleri sınırlandırabilmiştir. Padişahın yanında yönetime katılan bazı organlar ve görevliler, yetkiyi padişahla paylaşmaktan ziyade, onun verdiği yetkiyi kullanmıştır (Özbudun, 1990:63,64;1995:3). Mardin'e göre (2009:44,55), Osmanlı, Batı'nın geçirmiş olduğu, sosyal yapısını yeniden yoğuran, "ayanlık-pazar-sanayi" inkılabı gibi tarihsel gelişmelerden uzak kalmış, sadece âyanlık unsuru söz konusu olsa da, bu da güdük kalmıştır. Berkes'in de belirttiği gibi (2009:178), Osmanlı sistemini Batı geleneğinden ayıran temel husus, devlet-toplum ilişkisinin niteliğidir. Osmanlı'da devlet, toplumdan gelmediği gibi, toplumun ekonomik veya sosyal çıkarlarını temsil eden kesimlere dayanmadığı, politik egemenliğin toplumsal köklerinin bulunmadığı zira devlet iktidarını sınırlandıran örgütlü ve sivil yapılar hayat bulmamıştır.

Osmanlı'da siyasal iktidarın paylaşımını getirecek ilk anayasal gelişmenin, 1808'deki "Sened-i İttifak"la başladığı, İngiltere'nin Magna Carta'sına benzediği dolayısıyla demokrasi tarihinde önemli bir adım olduğu belirtilse de (Göktolga, 2013: 11), gerçek anlamda bazı haklar temelinde yazılı belgelerin, Tanzimat ve Meşrutiyet uygulamalarıyla söz konusu olduğu söylenebilir. 1839'daki Tanzimat Fermanıyla, ilk defa iktidarın kullanılması ve sınırlandırılmasına yönelik düzenlemeler getirilmiş, ancak düzenleme anayasa değil, "anayasal belge" ve padişahın tek taraflı ve kendi yetkilerini sınırlayan bir "ferman" niteliğinde olduğu belirtilmiş (Gözler, 2011:12), Kalaycıoğlu ve Sarıbay'ın belirttiği gibi (2009:14,17), kul statüsünden, ortak vatandaşlığa geçişte önemli aşama olarak, yasaların belirlediği yetki ve haklara sahip memur ve bürokrat sınıfı doğarak, kamu bürokrasisinin doğuşuna yol açmıştır. 1876 Kanun-i Esasi, Batılı anlamda ilk yazılı bir anayasa niteliğinde olup, "Meclis-i Umumi" adı altında, üyeleri padişah tarafından atanan "Heyet-i Ayan" ile üyeleri halk tarafından iki dereceli seçimle belirlenen "Heyet-i Mebusan"ı siyasal sisteme dahil etmiştir (Özbudun, 1995:4). Kanun-i Esasi, tek yanlı iradenin ürünü bir "ferman" olsa da, padişahın egemenlik hakkını, monarşik egemenlik geleneği ve dinsel kaynaklardan ziyade, insan iradesine dayalı hukuki meşruluk temelini getirmiştir (Tanör, 2011:136). Meclisin her iki kanadında da gayrimüslimlerin yer bulması, Tanzimat'ın getirdiği "Osmanlı vatandaşı" anlayışının pekiştirmiştir (Akyol, 2014:224). Özgürlüklerin güvencesi olarak bağımsız mahkemelerin gösterilmesi, hâkim teminatı ve kanuni hâkim güvenceleri, bu konudaki zihniyet dönüşümünü göstermekteydi (Kalaycıoğlu, Sarıbay, 2009:31; Gözler, 2011:18). Anayasada, dernek ve siyasi parti kurma hürriyetini kısıtlanması ve sadece

erkek vatandaşlara oy hakkı verilmesi bağlamında genel oy ilkesinden sapma anlamında antidemokratik bir nitelikte olsa da, Küçük ve Karadağ'a göre (2013:147,148), temel hak ve hürriyetlerin, ilk defa anayasal olarak teminat altına alınması bağlamında önemlidir. Sonuçta 1876 Anayasası, devletin ilk yazılı anayasası olarak, rejimin "monarşik-teokratik" niteliği ve padişahın egemenliği konusunda sınırlama getirmemesinin yanında, meclis yetkileri oldukça dar tutulmuş, zira kanun teklifi ve her iki meclisçe kabul edilen tasarıların yürürlüğe girmesi, padişahın izin ve onayına bağlanmış, vekiller heyeti denen Bakanlar Kurulu'nun atanması ve görevden alınması yetkisi padişaha verilmiş, meclisin feshi, padişahın insiyatifine bırakılmış, sonuçta Akyol'un da belirttiği gibi (2014:229), "sadrazam'ın padişaha karşı konumu, klasik parlamenter monarşideki "başbakan"dan daha zayıf hale gelmiştir. Sonuçta Meclis-i Mebusan, dönemin olağanüstü koşulları gerekçe gösterilerek padişah tarafından kapatılmıştır.

Anayasal gelişmeyle ilgili 31 Mart Vakası sonrasında meşrutiyet idaresi yeniden hayata geçirilmişti (Özbudun, 1995:4,5). 1876 Kanun-i Esasi'de yapılan değişikliklerle, devletin geleneksel dinle bağı ve hükümdarlık durumuyla ilgili bir değişiklik yapılmazken, "yasama-yürütme-yargı" organlarının yetkileriyle hak ve özgürlüklerin kullanılmasında engel olarak görülen padişahın otoritesinde önemli sınırlandırmalar getirilmişti (Karatepe, 2009:116). Kanun yapma konusundaki meclisi sınırlayan tüm hükümler değiştirildiği gibi, padişahın meclisi fesih ve veto yetkisi kısıtlanmış, bakanlar kurulunun padişaha değil, meclise karşı sorumluluğu getirilmiş, temel hak ve hürriyetlerin kapsamı daha da genişletilerek, padişahın sürgün yetkisi kaldırılmıştı (Küçük, Karadağ, 2013:152,153). Gözler'e göre (2011:21), 1909 değişikliği ile Osmanlı siyasi rejimi, meşrutî (sınırlı-anayasal) monarşiye dönüşmüş, yasama yetkisi halkın temsilcilerinden oluşan yasama organına, yasanın güvenine dayanan hükümet ise, yürütme yetkisini kullanabilir duruma gelmiştir. Böylece parlamenter sisteme geçişin temeli atılarak muhalif unsurlara hayat hakkı tanınmıştır. Ancak, İttihatçıların, Bab-ı ali baskınıyla iktidarı ele geçirip baskı politikasını yürütmesi, kazanımları tersine döndürmüştür. Sonuçta Osmanlı anayasal gelişmeleri Hanioglu'nun belirttiği gibi (2009:363,364), Osmanlı aydınlarının önemli bir bölümü, anayasal gelişmeleri, "devleti kurtarmak" amaçlı birleştirici bir unsur olarak bakmış, zira halkın veya toplumsal kesimin temsili veya iktidarın paylaşılması değil, etnik temele dayalı temsille birliğin

sağlanması amaçlanmıştı. Kısaca hareketin halka mâl olmaması, demokratik deneyimin olmayışı, kültürel birikim ve ekonomik taban yokluğu gibi hususlar söz konusuydu (Aybars, 1990:17,32; Özbudun, 1995:4). Dolayısıyla Osmanlı anayasal gelişmeleri, Batı'daki gibi, iktidarın paylaşılmasını getiren bir “sosyal sözleşme” niteliğinden uzak kaldığından, gerek padişah, gerekse onun yerini alan İttihatçılar eliyle ortadan kaldırılabilmıştır.

Osmanlı bakiyesi olan Cumhuriyet'in sosyo-politik yapısı, mirasçısı olduğu Osmanlı'dan pek farklı değildir. Oran'a göre (1995:386), Türk toplum yapısının büyük çoğunluğunu köylü kesimi, bunun karşısında, bir sınıf oluşturacak niceliğe ve niteliğe sahip olmayan küçük bir burjuvazi ve ondan farklı olmayan işçi kesiminden oluşmaktaydı. Gücünü mülkiyet ilişkisinde değil, devlet aygıtını yönetmesinden alan küçük burjuvazi ya da orta sınıf, daha çok meslek memuru veya çalışanı olarak bilinse de bunların etkin kesimini bürokratlar oluşturmaktaydı. Ahmad'a göre (1999:68), başlangıçta ulusal harekete destek veren bu kesimin çoğunluğu, ulusal mücadeleyi Sultan'ın gücünü ve iktidarını yeniden pekiştirmenin bir aracı olarak görmüştü. Karpat'ın belirttiği gibi (2007:224) aydın, bürokrat ve subaylardan oluşan orta sınıf, diğer küçük girişimci ve eşrafın üzerinde, devletle olan ilişkileri nedeniyle üstün pozisyondaydı. Cumhuriyet'in modernleşmeci ideolojisi, söz konusu kesimlerin, aynı hedefe odaklı, kaynaşmış bir kitle tasavvuru, siyasetin de toplumsal sınıf ve onların çıkarları temelinde değil, devlet merkezli olacağını göstermekteydi. Kısaca toplumsal kesimlere dayalı olmayan devlet yönetiminde etkin olan bürokratik unsurların tüm çabaları, devlet merkezliliğini ve patrimonyal devlet anlayışını pekiştirmektedir.

Milli Mücadele döneminde, Anadolu hareketinin de etkisiyle, İstanbul'da toplanan Meclisi Mebusan'ın kabul ettiği “Misak-ı Milli”yi, İstanbul'un işgali takip etmiş, yeni meclis, Nisan 1920'de Ankara'da açılmıştı (Özbudun, 1995:5). Olağanüstü yetkilere haiz olan bu meclis, “kuvvetler birliği” ilkesi ve “meclis hükümeti” sistemini benimsemişti. 1921 Teşkilat-ı Esasiye'nin, devlet başkanlığı kurumuna yer vermemesi bunu göstermekteydi (Yazıcı, 2002:114). 1921 Anayasası, yeni Türk devleti ve “milli egemenliği” vurgulayarak, anayasal düzen ve devrimci değişim konusunda önemli bir dönüşümü getirmişti (Küçük, Karadağ, 2013:159-166). Karatepe'ye göre (2009: 146,147) meclis hükümeti sistemini benimsemesinin temel nedeni, saltanat ve hilafet

makamlarının devam ettiği bir ortamda, aldığı kararlarla İstanbul'dan bağımsız bir organ görüntüsü verilmek istenmemesiydi. Ancak, devrim anayasası olan 1921 Anayasası'nın, milli egemenlik kavramını getirmesi, Saltanatı kaldırıp Cumhuriyeti ilan etmesi, politik rejimde önemli dönüşümleri beraberinde getirse de, anayasanın “Hıyanet-i Vataniye Kanunu”, “İstiklal Mahkemeleri” gibi uygulamalarla, her türlü muhalif düşünce örgütlenmeleri bastıran, “kanuni hâkim” teminatı ve adil yargılanma hakkından yoksun niteliği, onun gerçek anlamda bir “anayasallık” ilkesinden uzak olduğunu göstermektedir (Küçük, Karadağ, 2013:165,166). Akyol'un da belirttiği gibi (2014:259), devrim mahkemelerinin savcı ve hâkimlerinin hukukçu değil, meclis içinden seçilen siyasetçi olması, kararlarına karşı itiraz edilememesi ve delil istenip avukat tutulamaması gibi hususlar, hukuk devleti ilkesiyle çelişmektedir.

Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyeti rejimine geçilmesiyle, bakanların tek tek meclis tarafından seçilmesi uygulamasına son verilmiş, bakanların başbakan tarafından seçildiği, parlamenter sisteme uygun hükümet kurma modeline geçilmiş (Yazıcı, 2002:115), yürütme yetkisi meclisten, “İcra Vekilleri Heyetine” devredilmiş, Cumhurbaşkanının devletin başı olarak gerekli gördüğünde meclise ve vekiller heyetine başkanlık edebileceği yönünde düzenleme yapılmıştır. Kısaca siyasal sistemde, meclis hükümetinden, parlamenter sisteme doğru bir gidiş söz konusudur. Bu süreçte artık meclis, kendi üyeleri arasından Cumhurbaşkanını seçecek, Cumhurbaşkanı da meclis üyeleri arasından başbakanı atayacaktı. Başbakan, meclis üyeleri arasından hükümet üyelerini seçecek ve Cumhurbaşkanının onayına sunacaktı. Hükümet meclisten güvenoyu alarak faaliyetlerine başlayacak ve faaliyetlerini meclisin denetiminde yürütecekti (Karatepe, 2009:150). Ancak meclis hâlâ tüm güçleri kendi bünyesinde toplayan temel bir erkti. Muhalif unsurların temizlendiği İkinci Meclis döneminde, Kemalist düşünce olarak bilinen, “Cumhuriyetin kurucu ideolojisi” veya “resmi ideoloji” olarak adlandırılan düşüncenin, hayata geçirilmesini kolaylaştırabilmek amacıyla hazırlanan 1924 Anayasası (Gözler, 2011:29), siyasal yönetim modeli olarak, meclis hükümeti ve parlamenter sistem arasında “karma” bir sistemi benimsemişti. Anayasada, Türk milletini ancak meclisin temsil edeceği ve onun adına egemenliği kullanacağı, yasama ve yürütme yetkisinin mecliste toplanacağı ve meclisin her zaman hükümeti denetleyip düşürebilmesine karşın, hükümetin meclisi feshetme yetkisinin olmadığı yönündeki düzenlemeler, meclisi hükümeti modeline, buna karşın, hükümetin

kurulması ve meclisten güvenoyu alması yönündeki düzenlemeler de klasik parlamenter sisteme benzemektedir (Özbudun, 1995:9). Kahraman'ın da vurguladığı gibi (2012:47), mutlak bir meclis hükümeti sistemini onaylamasına karşın, yürütme yetkisini meclis, Cumhurbaşkanı ve bakanlar arasında paylaşmış, bundan dolayı getirilen sistem, “kuvvetler birliği görev ayrılığı” şeklinde adlandırılmıştır.

1924 Anayasası, yargıya bağımsız bir statü kazandırmış, yargı yetkisinin millet adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağı belirtilmiştir. Yargı kararlarının hiçbir yasama ve yürütme organınca bozulamayacağı, değiştirilemeyeceği veya ertelenemeyeceği hükme bağlanmıştır (Karatepe, 2009:156). Temel hak ve özgürlükler konusunda, “tabi hak” anlayışını kabul eden anayasanın hürriyetçi anlayışına karşın, kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyen yargısal mekanizma bulunmadığından, çıkarılan kanunlarla her türlü hak ve özgürlükler kısıtlanabilmiştir. Anayasa, temelde özgürlükçü ruha sahip olsa da, köklerini Rousseau'nun “genel irade” anlayışından alan çoğunlukçu demokrasi anlayışı, demokrasiyi salt çoğunluk yönetimine bırakırken azınlık haklarını görmezden gelmiştir (Özbudun, 1995:11,12). Tek parti düşünce temeline de uygun olan söz konusu bu durum elverişli bir ortamı sağlamıştır. Bu dönemde üstün değerler; demokrasi, adalet, özgürlük değil, devrimlerin tek parti yönetiminde yerleştirilmesiydi.

CHP'nin “Altı Oku”yla temellenen temel ilkeleri, 1937 anayasa değişikliği ile anayasal nitelik kazanmıştır (Akyol, 2014:271). Siyasi Partiler Kanunu'nun etnik, dinsel, mezhepsel ve bölgesel partileri yasaklayan katı hükümlerinin bu anlayıştan kaynaklandığı aşikârdır. Anayasanın değiştirilemez ilkeleri arasında yer alan “Atatürk milliyetçiliğine bağlılık” kavramı da, kültürel çoğulculuğu tamamen reddeden, tek bir toplum oluşturmaya çalışan bir anlayışla yorumlanmıştır (Özbudun, 2011b:139). Toplumun kaynaşmış, sınıfsız, homojen bir yapı olarak algılandığı bir ortamda, farklı görüşleri dile getiren siyasi partilerin, iktidarın belli sınıflara dayanmasının, yarışmacı ve adil seçimlerle iktidarın el değiştirmesinin mümkün olamayacağı aşikârdır. Anayasaya göre, parlamenter hükümet modeli getirilse de, Cumhurbaşkanı Atatürk ve Başbakan İnönü, çok geniş yetkilerle hareket etmiş (Yazıcı, 2002:116), parlamento, hükümet tasarruflarını onaylayan bir makama dönüşmüştür. Öz'ün belirttiği gibi (1996: 165-170), seçimler düzenli olarak yapılarak anayasal yönetim, görüntüde korunmuştur.

Anayasanın, “meclisin, milletin tek ve gerçek temsilcisi olduğu ve millet adına egemenliği kullandığı” yönündeki lafzı şeklen korunsada uygulamada Cumhurbaşkanına ve parti liderine bağımlı, göstermelik bir onay organı haline gelmiştir. Tek parti döneminde örgütlü muhalefetin mevcut olmamasından dolayı, seçimlerin yarışmacı olmaması ve 1946’ya kadar “açık oy”, “gizli tasnif” ve “iki dereceli” olarak yapılması söz konusuydu. İkinci seçmenlerin, her ilde partinin il idare kurulları tarafından belirlenmesi, onlar üzerindeki yönetim organlarının etkisini açık hale getirmiştir.

Geleneksel toplumların modernleşmeye başlamasıyla, bölünme çizgilerinin ortaya çıkabileceği, bölünmenin çok derin olması halinde, bu durumun tek parti sistemine önemli derecede zemin hazırlayacağını belirtmektedir (Özbudun, 2011b:26; 2011a:10, 11). Tek parti döneminin siyasal sistemi ve bunu belirleyen anayasal gelişmeleri dikkate alındığında, siyasal rejiminin demokratik nitelikte olduğunu söylenemez. Siyasal parti sosyolojisinin kurucusu sayılan Duvarger (1974:359-362), CHP öncülüğündeki tek parti yönetiminin, gerek felsefi gerekse yapısı bakımından, totaliter bir nitelik taşımadığını, çağdaşlaşmayı ve Batılılaşmayı öne alan ve özünde “pragmatik” bir tek parti yönetimi olduğunu belirtmektedir. Duvarger, tek parti yönetiminin faşist olmamakla birlikte demokratik de sayılamayacağını, gerek anti demokratik seçimlerin, gerekse siyasi özgürlüklerin sınırlı olmasını, buna örnek göstermiştir. Tanör’e göre (2011:338), tek parti dönemi veya modeli faşist modelden farklı olarak, “sürekli” değil “geçici”, faşist ve komünist tek parti düzenlerinden farklı olarak, “totaliter” değil, “otoriter” nitelikte olup, zamanı geldiğinde “öznel ve iradi” bir müdahaleyle İnönü, sertlik yanlısı Peker ve çevresini tasfiye ederken, adım adım kontrollü ve kararlı bir liberal politikaları öne almıştı.

Cumhuriyeti kurulması, Kemalist düşünce sisteminin yerleştirilmesi ve toplumun dönüştürülmesi amacıyla işlevsel görülen tek parti döneminde, Sunar’ın belirttiği gibi (2010:70) çoğulcu toplum yapısı, çağdaş Cumhuriyetin birlik ve bütünlüğünü tehlikeye atabileceği endişesiyle ortadan kaldırılmıştı. Bu dönem siyasal sisteminin otoriter nitelikte olduğu aşikârdır. Linz’e göre (2008:137), totaliter rejimler gibi, demokratik olmayan “otoriter” rejimlerin temel niteliği; sınırlı fakat sorumlu olmayan bir plüralizm olgusu, belirli bir ideolojiden ziyade kendine özgü hâkim bir zihniyet yapısı ve yoğun

bir siyasal mobilizasyonun bulunmamasıdır. Söz konusu bu unsurların, Türk siyasetinde tek parti rejiminin başlangıçtaki zihinsel tutumla paralellik gösterdiği söylenebilir. Milli Mücadele döneminde, tüm milli güçlerin savaş için seferber edilmesi amacıyla “doktriner” tutumdan kaçınılmış, 1925’teki “Takrir-i Sükun Kanun’a kadar TCF, muhalif basın ve Türk Ocakları, Mason Cemiyeti, Türk Kadınlar Birliği gibi sivil toplum kuruluşlarına, sınırlı da olsa, izin verilmişti (Özbudun, 2011b:88-98). Ancak, 1931’den itibaren söz konusu otoriter zihniyetin, katı bir ideolojiye dönüşme süreci ve çoğulculuk açısından da kırılma noktasını teşkil etmiştir. Bulaç’ın belirttiği gibi (2009: 20,21), bu tarihten itibaren devletle eş anlamlı kullanılan resmi ideoloji veya kısaca ülke rejimi, vatandaşın en küçük özgürlük taleplerinden bile olumsuz etkilenen, demokrasinin temel kurumu olan, muhalefet, eleştiri ve ifade özgürlüğünü tamamen dışlayan antidemokratik tüm uygulamalar, “rejim tehdit altında” söylemiyle meşruiyet sağlanmaya çalışılmıştı.

1925’deki “Takrir-i Sükun”la, tüm muhalif unsurların örgütlenip partileşmesi yasaklanırken, basın susturulmuş, rejim kendisini hegemonik hale getirmek amacıyla askeri ve sivil bürokrasiye kontrol işlevi yüklerken, devrim mahkemeleri olarak nitelendirilen İstiklal Mahkemeleri, tüm şiddetiyle işletilmiştir (Kahraman, 2012:40, 40). 1930’lu yıllardan sonra, “Kadro Dergisi” çerçevesinde yürütülmeye çalışılan rejime ideolojik temel oluşturma çabaları kabul görmemiştir. TCF ile SCF’nin kapatılması ve “parti-devlet” bütünleşmesi, rejime doktrin kuruluşu olarak Halkevlerinin tesisi ve faşist teşkilatı andıran bir gençlik yapılanmasından bahsedilmesi gibi hususlar (Tunçay, 2010: 295,296), rejimin otoriterlikle totaliterlik arası bir çizgide hareket ettiğini gösterse, de temel karakterin otoriter bir rejim olduğu söylenebilir. Özbudun’a göre (2011b:110), nihai amacı normal demokrasiye geçmek olan ve tek parti döneminin gelip geçici bir zorunluluk olarak gören, “vesayetçi demokrasi” olduğu tezi abartılı olmakla birlikte, söz konusu rejimin ileriye dönük, demokrasiyi kategorik olarak reddettiği anlamına gelmemektedir. Turan’a göre (2009:530), 23 yıl süren tek parti rejiminin meşrulaştırılmasında, ideolojik gerekçeler değil, pratik zorunluluklar öne sürülmüş, muhalefet unsurlara izin verilmesi de bu durum, tamamen kabul edilemez, ihanet yüklü davranışlar olarak değerlendirilmemiştir. Kısaca Öymen’in de belirttiği gibi (2011:362), Türk kadınlarına, 1933’de muhtar ve ihtiyar heyetine, 1934’de milletvekili seçilme

hakkının verilmiş olması ve 1935'deki seçimlerde 18 kadın vekilin seçilmiş olması, demokrasi alanında Batı'daki bazı ülkelere nazaran önemli atılımdı.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar tek parti rejimini ayakta tutsa da, savaş sonrası Batı dünyasında kendisine yer edinebilmek için, otoriter sistemini demokratikleştirmek zorunda kalmıştı (Dursun, 2000:14). Tek parti döneminde demokratik dönüşümün yaşandığı en radikal değişiklik, CHP ve DP'nin karşılıklı mutabakatı ve Seçim Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, seçimin demokratik ilkeleri olan gizli oy, açık tasnif ve seçimin yargısal denetim ve gözetim altında yapılması kabul edilmiştir (Özbudun, 2011a:108). Rejimin otoriter niteliğini zayıflatan diğer önemli gelişme, daha önce kapatılmış olan, *Tan, Vatan, Tasvir-i Efkar* gibi yayınlara yeniden izin verilmesiydi (Öymen, 2011:369). Böyle uygun bir ortamda, devletçi ekonomiyi eleştiren, liberal çizgide olan ve Eylül 1945'te kurulan "Milli Kalkınma Partisi"ni, Ocak 1946'da kurulan DP'nin takip etmesi, gerçek anlamda muhalefet olgusunun ortaya çıkması, Türk demokrasi tarihinde dönüm noktasını teşkil etmişti (Tuncel, 2013a:233). 1950 seçimlerinde iktidarın sorunsuz bir şekilde el değiştirmesi, demokratik dönüşümün başarıyla devam edeceği izlenimi vermiştir. Turan'a göre (2009:535), 1950 seçimleriyle, iktidarın seçmenlerin oyu ile değiştirilebileceği algısı, Türk toplumunun siyasete yönelik düşüncesini derinden etkilemiş, ulusal ve yerel düzeydeki seçkinler, iktidarın elde edilip korunmasının, çoğunluğun oyunu kazanmaya bağlı olduğunu görmüşlerdir. Kısaca iktidar değişikliğinin, demokrasi kanallarıyla söz konusu olduğu yönündeki algı, toplumun demokrasiye olan inanç ve güvenini de artırmıştı.

1946-1960 yılları arasında uygulanan seçim sistemindeki "listeli çoğunluk" yöntemi, en çok oyu alan partinin, ildeki tüm vekilliği almasının getirdiği orantısız sonuçlara yol açmıştır (Özbudun, 2011a:93). Mesela 1957 seçimlerinde DP, oyların yüzde 47,3'ünü alarak 417 vekil çıkarırken, bunun karşısında, CHP dahil muhalefet partilerin aldıkları oy oranları yüzde 52 olmasına rağmen, çıkardıkları vekil sayısı ancak 186 idi (Dursun, 2000:26). CHP söz konusu çoğunluk sistemini, DP'nin istediği nispi temsil sistemine karşı kullanmış, ancak 1950'deki iktidar değişimiyle durum tersine dönmüştür. Kısaca çoğunluk sistemi, iktidara gelenlerce savunulmuştur. Emiroğlu'na göre (2015:321) DP, 1924 Anayasasının, kuvvetler birliği esasına dayanmasını, vatandaşın hak ve hürriyetlerini teminat altına alacak müeyyidelerden mahrum

olmasını, millet hâkimiyeti yerine tek parti hâkimiyetinin kurulduğunu eleştirirken, sadece bir durum tespiti yapmış, ancak iktidarı döneminde anayasayı değiştirmek için çalışmamıştı.

Türkiye 1950’li yıllardan sonra kentleşme olgusuyla karşılaşmış, toplumsal hareketlilik ivme kazanarak, kırdan kente göç hız kazanmış, “merkez-çevre” ayrımının yanında, “kır-kent”, “işçi-işveren” gibi ayrımlar söz konusu olmuştur. Aydın-bürokrasi-eşraf kitlesinden oluşan “merkez”e, işadamı, tüccar ve sanayicilerin katılımıyla daha karmaşık görüntü verirken, “çevre” de kendi içinde “kır-kent” gibi alt kategorilere ayrılmıştır (Kalaycıoğlu, 2009b:564). DP’nin ekonomide uygulamaya koyduğu liberal politikalarının getirdiği ekonomideki canlılık, köylerdeki düşük ücretli emekçinin, sosyal güvencesi olmaksızın kentlere akın etmesine yol açmıştı (Karpat, 2007:223). Bu dönemde, hem DP’yi hem de CHP’yi destekleyen kesimler, homojenlikten uzaklaşmaya başlamış, artık CHP eskisi gibi saf askeri/sivil bürokrat partisi olmadığı gibi, her iki partinin de bünyelerinde iş adamı, toprak sahibi, işçi, köylü ve yerel eşraf bulunmaya başlamış (Demirel, 2004:418), böylece “merkez” ve “çevre” unsurlarının ayrımı bulanıklaşmıştır. Kentleşmenin artmasıyla ortaya çıkan yapısal değişim ve dönüşüm, yarı feodal üretim ilişkilerini ortadan kaldırıp ulusal pazarların büyümesine ve şehirli burjuvazinin siyasal hayattaki ağırlığı artmasına yol açarken, plansız şehirleşme ve gettolaşma, anarşik eğilimleri artırmıştır (Timur,2015:45). Tuncel’e göre (2013a:237), kent nüfusundaki artış, yeni siyasal ayrışma kaynaklarının ortaya çıkmasına ve var olanın da değişip yaygınlaşmasına yol açmıştır. Sunar’a göre (2010:39), toplumsal yapı, değişmeye başlamış olsa da, söz konusu değişimin siyaseten karşılık bulmaması ve değişimi aktaracak örgütlü ve özerk yapıların bulunmaması değişimi sınırlı tutmuştur. Çok partili sisteme geçtikten sonra, bürokrasinin etkinliği nispeten azalırken siyasal partilerin etkinliği artsa da, toplumsal örgütlerin, temsil gücü zayıf ve sınırlı kalmıştır.

Çok partili sisteme geçtikten sonra, siyasal sistemi belirleyen iki anayasadan biri olan 1961 Anayasası, siyasal sistem üzerinde köklü değişikliği getirerek parlamentoda, “Büyük Millet Meclisi” ve “Cumhuriyet Senatosu” olarak ikili yapıyı getirmiştir. Cumhuriyet Senatosunda seçilmiş üyelerin yanında, “MBK üyeleri, Cumhuriyet Senatörleri ve eski Cumhurbaşkanları”, seçilmemiş üyeleri teşkil etmiştir (Buran, 2005: 108). Anayasada, ulus adına egemenliğin, diğer yetkili organlarca da kullanılacağıının

belirtilmesiyle meclis, egemenliği kullanan tek organ olmaktan çıkmıştır. Anayasa, güçler birliği ilkesinden ayrılarak, “yasama, yürütme ve yargı ayrılığını” temel ilke olarak belirlemiş, yasama gücünü, “Cumhuriyet Senatosu” ve “Millet Meclisi” şeklinde ayrılarak birbirini denetleyecek ve dengeleyecek bir mekanizmayı kurmaya çalışmıştır. Anayasa siyasal partileri, demokratik hayatın vazgeçilmez unsuru olduğunu, parti program, tüzük ve faaliyetlerinin, Cumhuriyetin demokratik, laik ve “insan haklarına dayanan”, ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğüne uygun olmak zorunda olduğunu belirterek, yürütme içindeki yekparelik ve merkezizetçilik yumuşatılarak, TRT ve üniversiteler gibi kuruluşlar özerk hale getirilmiştir (Dağcı, 2006:90,91; Kili, 2008:260; Tanör, 1986:23). Özbudun’a göre (1995: 21), Anayasanın temel hak ve özgürlüklere daha geniş ve güvenceli bir yer vererek, “insan haklarına dayanan devlet” nitelemesi, liberal bir anlayışı yansıtmıştır. Hak ve hürriyetlerin sınırlarının kanunla çizilmesi, anayasanın ön gördüğü meşru sebeplere dayanması, anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olması ve hakkın özüne dokunulmaması temel ilke haline getirilmiştir.

Anayasa, devlet-toplum ve birey ilişkilerinde, ikincilerin korunması yönünde duyarlılık göstermiş, devlete var olan özgürlüklerin korunması yanında, “özgürlükleri gerçekleştiren koşulları hazırlamak” şeklinde, yeni sorumluluklar getirmiştir (Tanör, 1986:25,26). Kişi hak ve hürriyetleri bağlamında “*dokunmama*”, “*müdahale etmeme*” gibi olumsuz ve pasif bir tutumu (olumsuz statü haklar) benimserken, sosyal devlet ve sosyal haklar bağlamında, “*pozitif hürriyet*” ve “*özgürleştirme*” anlayışını getirmiş, devletin temel hak ve hürriyetler yanında sosyal adalet ve hukuk ilkeleriyle bağdaşmayan veya bunları sınırlayan tüm siyasi, iktisadi ve sosyal engelleri kaldıracadığını belirtmiş (Küçük, Karadağ, 2013:184,185), sosyal barış ve adaleti sağlamak için, sosyal ve ekonomik hayata aktif bir müdahaleyi, meşru gören bir devlet anlayışını getirmiştir. Anayasa, yargı alanında mahkemelerin bağımsızlığını tanımlamış, hâkimlerin teminatını öngörmüş ve bunu tamamlayıcı bir güvence olarak “Yüksek Hâkimler Kurulu” adında bağımsız bir kurum oluşturmuştu (Erdoğan, 2003:151). Anayasayla getirilen, Anayasa Mahkemesi (AYM), hem anayasanın üstünlüğünü teoriden fiiliyata dökmüş, hem de kanun ve meclis içtüzüğünün anayasaya uygunluğunu denetleme imkânı getirmiştir (Küçük, Karadağ, 2013:181,182). Özbudun’a göre (1995: 18,19), kuvvetler ayrılığının çağdaş anlamı, yasama ve yürütme arasındaki ayrılıktan ziyade yargının bu iki erk karşısındaki bağımsızlığı ile alakalıdır. 1924 Anayasası yargı

bağımsızlığını tanısa da, bunu uygulamada yaşatacak kurum ve güvencelerden yoksun olmuş, bu açık 1961 Anayasası ile kapatılmıştır. Ancak Gözler'in belirttiği gibi (2011:38) anayasa, bir öncekinde olduğu gibi, seçim sistemi hakkında bir düzenleme getirmemiştir. Kanunla düzenlemeye bırakılan seçim sisteminde, “nispi temsil sistemi” benimsenmiş, 1961 seçimlerinde “barajlı d'Hont”, 1965'te “milli bakiye”, 1969, 1973, 1977 seçimlerinde ise “barajsız d'Hont” olarak ifade edilen, nispi temsil sisteminin alt kategori formülleri uygulanmıştır. Kısaca özgürlükçü bir anayasa olarak ifade edilen 1961 Anayasası, Kalaycıoğlu'nun belirttiği gibi (2009a:395), hem yasama çoğunluğunu hem de yürütmeyi denetleyen politik partinin popülizme, keyfilige ve zorlamaya varan mutlak iktidarını, bağımsız yargı, anayasa mahkemesi ve diğer bazı yeni kurumlar aracılığı ile sınırlama ve dengelemeye çalışmıştır. Siyasal partilerin anayasal kurum olarak ortaya çıkması, 1961 Anayasasıyla mümkün olmuş, siyasal partiler ve dernekler, “ayrı yasalara” dayalı olarak faaliyetlerini sürdürmüştür (Tuncel, 2013a:236). Özbudun'un belirttiği gibi (1995: 20,21) anayasa, siyasal partileri, ister iktidarda olsun ister muhalefette, demokratik hayatın vazgeçilmez temel unsuru olarak görürken, çalışanlara sendika kurma, toplu sözleşme ve grev gibi sendikacılığın vazgeçilmez temel haklarını vermiş, herkesin önceden izin almadan dernek kurabileceğini getirmiştir. Dolayısıyla anayasanın özgürlükçü yaklaşımı, çoğulcu toplum yapısını ve onu oluşturan gönüllü kuruluşların hayat bulmasına elverişli ortamı hazırlamıştır.

Buna karşın anayasanın darbe ürünü bir metin olduğu, darbeyi gerçekleştirenlerle onların arkasındaki güç odaklarının görüş ve çıkarlarını yansıttığı belirtilmektedir. Anayasaya giren ilke ve kurumların, CHP'nin 1957'deki “İlk Hedefler Bildirisi”ndeki anayasanın üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı ve dengelenmiş demokrasi anlayışını yansıttığı (Tanör, 1986:79) zira Özçelik'e göre (2007:154), hazırlanan anayasa, CHP bildirisinin temel ilkeleri olan çifte meclis, AYM, MGK, DPT gibi kurumları hayata geçirmişti. Anayasanın temel kaygısı, demokratik değişimi getirmekten ziyade, siyasete karşı güvensizliğin getirdiği kontrol unsurlarına dayanan bir yapıyı kurmak olmuş, DP iktidarının “istibdada kaydı” yönündeki ön kabulü şekillendirilmişti (Sak, 2016:68). Dursun'a göre (2007:33), anayasanın toplumsal kesimlerden kopuk hazırlanışı, kurucu meclisin ideolojik yapısı ve demokratik temsil bağlamındaki zafiyeti ve iktidar yetkisinin toplumsal kesimlerden ziyade darbeciler ve darbeye destek verenlere verilmesi, demokratik meşruiyetini ortadan kaldırmıştır. Kısaca darbe anayasası, siyasi

hayatın denetimi için, getirilen anayasal kurum ve mekanizmaların dışında, ordunun devletin kurucu prensiplerinin korunması bağlamında, en üst düzeyde denetim mercii olarak ortaya çıkmasına neden olmuş (Sak, 2016:64), bir nevi “askeri nitelikli bir siyasal yapıya” kapı aralamıştı. Söz konusu bu yapıda, güvenlik alanında MGK, yargı alanında Askeri Yargıtay, önemli kurumlar haline gelirken, Genel Kurmay Başkanlığının doğrudan başbakanlığa bağlanması ve MGK’nın asker üyeleriyle bakanlar kurulu üyelerinin eşit konumda kabul edilmesi, söz konusu askeri yapıyı pekiştirmiştir (Saybaşı, 1995:167). Böylece Cumhuriyet’in kuruluşundan beri önemli bir ilke haline gelen ve Atatürk tarafından da bizzat desteklenen, siyasetin sadece sivil otoritenin alanı olduğu yönündeki anlayışın ihlâl edildiği söylenebilir. Anayasayla demokratik dönüşümün önünü açmayı hedeflemekten ziyade bürokratik iktidarı güçlendirmek, egemenliğin kullanımında siyasi temsil organlarının yanı sıra bürokratik kurumların da etkisini artırmak amaçlanmıştı.

Türk siyasetinde 1960’lı yıllardaki yükselen işçi hareketi, sol siyaseti radikalleştirmiş, TİP’in kurulması, mecliste aldığı oy oranı ve meclisteki faaliyetleri, demokratik anlayıştaki değişime katkıda bulunurken, buna tepki olarak ortaya çıkan milliyetçi hareketlenmeler, işçi ve memur gösterileri (Tuncel, 2013a:237), önlenemeyen sokak eylemlerine çare bulamayan koalisyona dayanan zayıf siyasi irade, ikinci kez askerin müdahalesine yol açmıştır. TSK’nın Mart 1971’de Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanlığına verdiği muhtırayla, güvenlik sorunu olarak algılanan toplumsal talepler, sınırlandırılarak sistemin dönüşümü engellenmiş ve MGK’nın siyaset üzerindeki ağırlığı daha da artmıştır (Dursun, 2007:40;1999:64). 1971-1973 yılları arasında anayasanın toplam 38 maddesi değiştirilmiş, iki yeni geçici madde eklenmiştir. Söz konusu değişikliğin ana hatları; yürütmenin güçlendirilmesi bağlamında yürütmeye Kanun Hükmünde Kararname (KHK) yetkisi verilmesi, üniversite ve TRT özerkliğinin kaldırılması, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması yönünde yeni hükümler getirilmesi, yargı alanında Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) kurulması sayılabilir. Böylece askeri yargı, sivil yargının aleyhine genişleyerek sivillerin de, gerekli koşulların oluşmasıyla, askeri mahkemede yargılanmasının önü açılmıştır (Karadağ, Akbaş, 2009: Gözler, 2011:41). Böylece 1971 Muhtırasıyla, 1961 anayasanın özgürlükçü tarafının önemli bir bölümü budanmıştır.

Antidemokratik düzenlemelerin siyasetteki uzantısını, anarşik gelişmelerin sebebi sayılan, TİP'in Temmuz 1971'de, laik devlet ve Atatürkçü düşünce yapısına aykırı faaliyetleri nedeniyle de, Mayıs 1971'de MNP'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması izlemiştir (Tuncel, 2013a:238,239). Tanör'ün de belirttiği gibi (1986:58), muhtıra ve anayasa değişiklikleriyle hak ve özgürlükleri sınırlandırma nedenleri çoğaltılmış, “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü” gibi her yöne çekilebilen muğlak ifadeler kullanılmıştır. Özellikle 1970'li yılların ikinci yarısında siyasi şiddet ve terör eylemleri artmış, Cumhurbaşkanı aylardır seçemeyen siyaset tıkanma noktasına gelmiştir. Özbudun'a göre (1995:25), siyasal sistemin tıkanmasında anayasanın payı olmakla birlikte, parlamenter sistemde sağlam, disiplinli ve tutarlı çoğunluktan ziyade, zayıf çoğunluklara dayanan koalisyon hükümetleri ve buna yol açan seçim sistemi ve siyasi iradenin zayıflığı etkili olmuştur. Söz konusu koalisyonlara dayalı siyasi irade, Cumhurbaşkanı seçememiş, siyaset bir nevi sorun çözen bir yapıdan ziyade sorun üreten bir yapıya dönüşmüştür.

Sonuçta, Türk siyasetinde çok partili siyasal hayata geçiş sonrası dönemde, tek parti döneminde olduğu gibi, rejimin otoriter niteliğinde fazla bir değişiklik olduğu söylenemez. Gelişmiş Batılı ülkelerdeki çoğulcu, liberal demokrasilerin yanında, onun temel unsurlarından bir veya birkaçını bünyesinde barındıran, “gri bölge” rejimlerinin varlığı söz konusudur. Liberal demokrasilerin temel şartlarını şu veya bu nedenlerle yerine tam olarak getirmeyen bu rejimler, “seçimsel otoriter rejimler” veya “seçimsel demokrasiler” şeklinde nitelendirilmektedir (Özbudun, 2011b:39,40). Özbudun'a göre (2011b:4,41), otoriter rejimler, 1960'lardan itibaren Latin Amerika'da “askeri bürokratik otoriter rejimler” şeklinde kendisini gösterirken, Huntington'un “demokratikleşmenin üçüncü dalgası” olarak belirttiği komünist nitelikli totaliter rejimler, yerini bazı demokratik görüntülere yer verse de, özünde otoriter olan “seçimsel demokrasilere” bırakmıştır. Günümüzde hayli yaygın olan ve otoriter rejimlerin bir türü olan “seçimsel demokrasiler”, liberal demokrasilerle kapalı otoriter rejimler arasındaki “gri bölge” de yer almakta, Türkiye açısından da önem taşımaktadır. Burada liberal demokrasilerle olduğu gibi, serbest ve dürüst seçimler, düzenli aralıklarla yapılıyor olmasına karşın, hukuk devleti, siyasal hesap verebilirlik, vatandaşların temel hak ve siyasi haklarının tam koruma altına alınması gibi konularda, kurumsallaşma sağlanamamıştır. Kısaca çok partili siyasal hayata geçişle ilgili, yasal ve siyasal bir alt

yapı hazırlığı yapılmamış, 1930’lu yıllarda yürürlüğe giren Basın Kanunu, Dernekler Kanunu, Polis Vazife ve Selâhiyet Kanunu, İstiklal Mahkemeleri Kanunu’yla çok partili sisteme geçilmiştir (Karatepe, 2009:192). Sunar’a göre (2010:33), Türkiye’nin demokrasiye geçişi, mevcut sistem üzerine inşa edilerek gerçekleştirilmeye çalışılmıştı. Anayasa, seçim kanunu, sendika, dernek ve toplumsal grupların siyasal sürece katılmasını düzenleyen demokratik düzenlemeler söz konusu olmamıştır. Hem anayasanın, hem de seçim sistemiyle ilgi herhangi değişikliğin yapılmamış olması ve siyasetin sadece devlet gücünü ele geçirmeye endeksli bir partilerarası yarış mücadelesine indirgenmesi, rejimin otoriter niteliğinde önemli değişikliği getirmemiştir.

Türkiye, 1970’li yıllarda artan şiddet ve terör olayları neticesinde, 12 Eylül 1980’de yeni bir askeri darbeye maruz kalmıştır. 27 Mayıs’ın tersine, emir komuta zinciriyle darbeyi gerçekleştirenler, Milli Güvenlik Konseyi (MGK) adı altında, siyaseti tekelden yönetmeye başlamıştı (Erdoğan, 2003:141). Türk siyasetinde 1980-1983 dönemi, askeri darbenin getirmiş olduğu bir ortamda, parlamentonun feshedildiği, mevcut tüm siyasal partilerin kapatıldığı ve lider kadrolarına on yıllık siyaset yasağının getirildiği, bir nevi “partisiz ve siysetsiz” bir siyaset dönemidir. Kasım 1983 seçimlerine sadece “ruhsatlı” üç partinin girmesine müsaade edilmişti. Darbeciler siyaseti “merkez”, “orta sağ” ve “orta sol” olarak dizayn etmeyi düşündüklerinden, söz konusu çizgilerin temsilcisi olarak Milliyetçi Demokrasi Partisi (MD), Halkçı Parti (HP)’nin yanında, Turgut Özal’ın Anavatan Partisi (ANAP) ise, seçime girmesi konusunda konsey rejiminin tereddüt ettiği ancak dışarıya demokratik bir imaj vermek için müsaade edilen bir partiydi (Özbudun, 2011a:43,44; Erdoğan, 2003:142; Sarıbay, 2001:65). Özbudun’un da belirttiği gibi (2011a:44), 1983-1991 yılları arasında, “Konsey Partileri” olarak nitelendirilen MDP ve HP hızla erimiş, MDP faaliyetine son vermek durumunda kalmış, HP ise SODEP’le birleşerek Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) adını almıştı.

Yeni anayasayı hazırlamakla görevli kurucu meclis, Milli Güvenlik Konseyi (MGK) ve Danışma Meclisi (DM)’den oluşmaktaydı. MGK’yı darbeyi gerçekleştiren Kenan Evren ve arkadaşları, DM’yi ise 160 üyeden oluşan ve 40’nın doğrudan MGK, 120’sinin de il valiliklerince önerilen adaylar arasından yine MGK’nın belirlediği üyeler oluşturmaktaydı. Zira asıl yetki ve son söz MGK’ya aitti (Gözler, 2011:42,43). MGK,

DM'den gelen kanun tasarı ve tekliflerini aynen veya değiştirerek kabul edebildiği gibi, tamamen reddetme yetkisine de sahipti (Özbudun, 1995:29,30). Sonuçta Anayasa komisyonunca hazırlanan anayasa metni, önce DM, sonra da MGK tarafından kabul edilmiş, Kasım 1982'de halkoyuna sunularak yüzde 91,3 oranında kabul edilmiştir (Özbudun, 1995:32,33). Dursun'a göre (2007:45,47), 1982 Anayasa taslağının, halk tarafından yüzde 91,3 gibi yüksek oranla onaylanması, olağanüstü rejimden biran önce demokratik sivil yönetime geçiş isteğinin ifadesiydi.

Anayasa, Erdoğan'ın belirttiği gibi (2003:143), devlet toplum ilişkisinde, devletçi bakışı konsolide eden, özgürlük karşıtı, siyasi istikrarı, otoriter bir yürütme ve güçlü bir Cumhurbaşkanlığı tesisinde görmekteydi. Cumhurbaşkanlığı kanadının yetkisinin artırılması, yönetimde çift başlılık olgusunun yaşanmasına yol açmış, Cumhurbaşkanlığı vesayetini korunduğu birinci makam pozisyonuna getirilmiştir. Yüksek yargı organlarının, YÖK başkan ve üyeleriyle üniversite rektörlerinin seçiminde Cumhurbaşkanına belirleyici bir rol verilmesi, söz konusu bu kurumların Cumhurbaşkanının görüşleri paralelinde çalışmalarını sağlamayı amaçlamıştır. AYM'nin, yasaların anayasaya uygunluğunu, esastan denetim yapabilmesi engellenmiş, üniversitelerde olduğu gibi, özerklik ya tamamen kaldırılmış, ya da RTÜK'te olduğu gibi, çeşitli kısıtlamalar altına alınmıştır (Kalaycıoğlu, 2009a:396,397; Özbudun, 2011b:135,136). Anayasada, devletin birey karşısında üstünlüğü, “resmi ideoloji”, “hikmet-i hükümet” ve “türdeş toplum” anlayışının ön plandadır (Erdoğan, 2003:148). Can'a göre (2012:130), anayasaya hâkim olan felsefe, özgürlükten çok otoriteyi, bireyden çok kolektif bütünü esas almıştır. “İnsan haklarına saygılı devlet” nitelendirmesi, devlet ve insan haklarının birbirinden bağımsız iki olgu olduğu düşüncesinin kabul edildiğini zira devletin varlık gerekçesinin, insan hakları olmadığı sonucunu doğurmaktadır. Devletin varlık ve bekası adına, insan hak ve özgürlüklerinin kısıtlanabileceği veya ortadan kaldırılabilceği anlayışı hâkimdir.

Anayasada “özgürlük-otorite” ilişkisinde, otoriteyi önceleyen çoğulculuk, katılımcılık ve hukuk devleti ilkeleri bakımından, mevcut çizgiden daha geriye götüren kısaca sınırlamanın esas, özgürlüğün istisna olduğu bir durum söz konusudur (Karadağ, Akbaş, 2009:167). Anayasayla, toplum ve birey hakları, devlet karşısında sınırlanabilir olmuş, “hak ve özgürlüklerin özüne dokunmama” ilkesi kaldırılmış, yargı karşısında

yürütme ve kolluk güçleri yetkili kılınırken, toplu olarak kullanılan tüm dernekleşme faaliyetlerine de kısıtlama getirilmiştir (Oran, 2004:21). Üniversitelerin denetim altına alınması adına YÖK'ün tesis edilmesiyle özgür bilgi üretiminin önü kesilmiş, Türkçe dışındaki dillerin kullanımı yasaklanarak farklı etnik gruplar dışlanmış ve böylece yeni toplumsal sorunların doğuşuna zemin hazırlanmıştır (Özen, 2011:126,127). Kısaca anayasa “toplumsal mutabakat” belgesi değil, toplum ve bireyin haklarını öteleme konusunda, darbecilerin ve onlara destek verenlerin mutabakat belgesine dönüşmüştür.

Sonuçta, anayasa devleti korumak ve kollamak adına demokratik hak ve özgürlüklerin nasıl sınırlandırılabilceği konusunu ayrıntıyla düzenlemiş, zira anayasa özgürlükler anayasasından ziyade “özgürlüklerin kısıtlanması anayasasına” dönüşmüştü (Kongar, 2012:41). Yargının, yürütme karşısındaki bağımsızlığı ve güvenceleri zayıflamış, yüksek mahkemelerle HSYK üyelerinin seçilmesi ve atanmasında, Cumhurbaşkanının belirleyiciliğinin artması, bu kurumun idari görevleri bakımından adalet bakanlığına bağlı olmaları bunu göstermekte (Tanör, 1986:116,117), zira Erdoğan'a göre (2003:210,211), Adalet Bakanının, HSYK başkanı olması ve kurulun kararlarının yargı yoluna kapatılmış olması gibi hususlar, HSYK'nın tüm yargı mensuplarının tayin, terfi, özlük hakları ve meslekte kalıp kalamayacaklarının uygunluğuna kadar olan yetkileri, hâkim teminatı ve güvencelerini ortadan kaldırmaktadır. Yüksek yargı organını Cumhurbaşkanının atadığı, HSYK Başkanının Adalet Bakanı ve müsteşarının da kurulun daimi üyesi olduğu bir sistemde, yargının siyasetin etkisinden tamamen uzak bir şekilde görev yaptığı söylenemez.

1980 sonrası dönem, aynı zamanda Kürt siyasi gelişmelerine sahne olmuş, darbe dönemde bölge insanına yönelik baskılar ve Diyarbakır Cezaevinde yürütülen sistematik işkence ve kötü muameleler, Kürt milliyetçiliğini ve bunun silahlı mücadelesini terör eylemleriyle yürüten PKK'yı, diğer yandan da Halkın Emek Partisi (HEP) olarak, siyasal partiyi ortaya çıkarmıştır (Tuncel,2013a:247,248). 1991'den beri değişik isimler adı altında açılan ama AYM tarafından kapatılan Kürt hareketini temsil eden Kürt siyasal partileri, 2007 seçimlerinde Demokratik Toplum Partisi (DTP) adı altında, yüzde 10'luk ülke barajından kurtulma amacıyla, seçimlere bağımsız adaylarla katılmış ve yüzde 5.2 oyla 21 vekille meclise girerek DTP Grubunu oluşturmuştur. DTP'nin de 2009'da kapatılmasıyla yerine kurulan Barış ve Demokrasi Partisi (BDP),

2011 seçimlerine yine bağımsız adaylarla girerek yüzde 6.6 oyla 36 sandalye almayı başarmış (Özbudun, 2011a:52), Haziran 2015 seçimlerine, Halkın Demokrasi Partisi (HDP) adıyla ve siyasal parti olarak seçime giren Kürt siyasi temsilcileri, ilk defa yüzde 13,1 oy alarak barajı aşmış ve 80 sandalye kazanmıştır (Milliyet, 07.03.2017). Ancak söz konusu partilerin, Kürt seçmenlerin taleplerini, “demokratik meşruluk” bağlamında dile getirmekten ziyade, söz konusu meşruluğu terör örgütüne tahvil eden açıklama ve anlayışla hareket etmesi, temsil sorununu beraberinde getirmiştir.

Anayasa yürürlüğe girdikten sonra, 1983’te kabul edilen Seçim Kanunuyla, nispi temsil (d’Hont yöntemi), sistemi devam etmekle birlikte, çifte baraj getirilmişti. Hem seçim çevresi, hem de ülke barajının yüzde 10 olarak belirlenmesi, MSP ve MHP gibi küçük partileri meclis dışı bırakmıştır. 1995 yılında yapılan anayasa değişikliği ile “seçim kanunları temsilde adalet, yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak şekilde düzenlenir” ibaresiyle, fazla vekil çıkaracak illerin seçim çevreleri bölünerek orantısızlık giderilmeye çalışılmıştır. Anayasa Mahkemesi, çevre barajını anayasaya aykırı görüp kaldırırken, ülke barajına dokunmamış ve bu değişiklik günümüze kadar devam etmiştir (Özbudun, 2011a:95-99). Tüm kesimler tarafından demokratik olmadığı ifade edilen yüzde 10’luk ülke barajının yanında, İl seçim çevresi barajının, siyasi irade tarafından değil de, yüksek mahkeme tarafından, demokratik olmadığı nedeniyle kaldırılması mânidardır.

Seçimlerde uygulanan yüzde 10’luk baraj, “temsilde adalet, yönetimde istikrar” ilkesinin, istikrar adına adaletin ortadan kaldırıldığını göstermekle birlikte alınan oy oranı üzerinde sandalye kazanımına yol açan adaletsiz duruma yol açmaktadır. Seçim sisteminde yapılan radikal değişiklikler, demokratik meşruluk gereğinden ziyade, darbe ve müdahaleler döneminde yapılmıştır (Özbudun, 2011a:106). Kalaycıoğlu’na göre (2000:111,112), hükümet istikrarı veya temsilde adalet, birbiriyle çelişen durumlar olup, hangisi öncelikli ise, çoğunluk sistemi veya nispi temsil sisteminden birisi tercih edilmelidir. Zira çoğunluk sisteminden beklenen, hükümet istikrarının, her zaman rejim istikrarını getirmeyeceği hatta yeterince temsil edilmediğini düşünenlerin, siyasal sistemin meşruluğunu sorgulamaya başlayacağı açıktır. Seçim barajı, demokratik ülkelerde yüzde 5’i geçmediği düşünülürse, ülkemizde de yüzde 7 hatta 5 düşünülebilir (Buran, 2005:180-183). Seçim sonuçlarının “milli iradeyi” yansıttığı yönündeki

söylemleri “efsane” olarak nitelendiren Erdoğan (1995:6), söz konusu terimin olgusal içerik bakımından doğru olmadığı gibi, bunun çoğunluk tahakkümünü haklı göstermek için kullanılabildiğini belirtmiştir. Ergil’e göre (2011:266), Seçim Kanunu ve yüzde 10 barajı, 1982 darbesinin temel statükosu olarak ortada dururken, söz konusu tarihten günümüze kadar, barajı aşan siyasi partilerden hiç birisi, siyasal katılımın tabana yayılmasından, temsilde adaletten, barajı geçemeyenlerin oylarının haksız yere diğerlerinde dağıtılmasından bahsetmemektedir. Nisan 2017’deki Anayasa değişikliği referandumuyla yönetim sisteminin değişmesi yani yürütmenin artık meclisten çıkmaması, “yönetimde istikrar” söylemine dayanarak ortaya konan baraj engelini anlamsız kılmaktadır. Temsilde adaletin sağlanması için, baraj engelinin minimum seviyeye indirilmesi hatta tamamen kaldırılması, yasama çoğulculuğu bakımından önemlidir.

Türk siyasetinin diğer sorunlu alanı olan, “parti disiplini” ve “parti patronajı” olguları, Türk siyasi kültürünün getirdiği antidemokratik bir anlayışı yansıtmaktadır Sarıbay’a göre (2001:33), Türk siyasal partilerin temel niteliklerinden birisi, kendi yandaşlarının desteğini sürekli kılmak üzere, onlara değişik yardım ve aracı hizmetler sağlayan “parti patronajı” niteliği taşımasıdır. Bu durum, iktidar partisinin, kendi yandaşlarına iş olanakları ve maddi çıkarlar sağlamasıyla alakalıdır. DP’nin iktidara gelmesiyle başladığı belirtilen parti patronajı olgusu, devletin siyaset ve ekonominin merkezi konumda olmasının getirdiği bir sonuçtur (Turan, 2009:550). Kitle desteğini sağlamaya yönelik temel siyasi strateji olmakla birlikte, devletçi zihniyetin bir ürünüdür (Sunar, 2010:59). Tuncel’in belirttiği gibi (2013a:279), sivil ve örgütlü toplumun, devlet karşısında özerk ve güçlü olmadığı Türkiye’de, siyasal partilerin amaçları da Batı demokrasilerinden farklı olarak, toplum kesimlerinin çıkar ve amaçlarını karar alma sürecine aktarmaktan ziyade, devleti ele geçirerek kamu kaynaklarını destekçilerine kullanırmak veya onları devlet kadrolarına yerleştirmek şekline yürüdüğünden, seçimler demokratik bir süreçten ziyade, bir nevi varlık-yokluk mücadelesine dönebilmektedir.

Parti disiplini kavramını doğrudan etkileyen 1983’deki Siyasal Partiler Kanunu, partilerin aday belirleme yöntemlerinin açık ve şeffaf olmasını belirtmiş, aday tespitinin parti içi bir sorun olarak değil, “milli iradenin oluşum meselesi” olarak görerek, kamu

makamlarının gözetiminde olmasını ve partilerin seçim çevresinde, tüm parti üyelerinin katılımıyla “ön seçimle” yapılması gerektiğini belirtmiş ancak 1986’da yapılan değişiklikle bu konuda partiler serbest bırakılmıştır (Sarıbay, 2001:104). Tuncel’in belirttiği gibi (2013a:278), bu durum, siyasal parti lideri ve merkez yönetimini tek belirleyici unsur haline getirmiş, merkezden alınan kararlar, diğer yerel örgütler tarafından sorgulanmadan, uyulması gereken emir ve talimatlar olarak telakki edilmiştir. Seçilen vekillerin, meşruiyetini halktan değil, parti liderinden aldığı yönündeki anlayışı pekiştirmiştir. Türk siyasal partileri, genelde “lider partisi” görünümünde olup, liderin otoritesi ve ağırlığı her zaman mutlak galibiyetle eşdeğerdedir (Bektaş,1993). Siyasal Partiler Yasasına göre, parti liderleri üç yıllık süreyle seçilse de, “ölüm hali”, “Cumhurbaşkanı veya yasaklı olma” dışında, bu kural uygulanmamıştır. Liderlerini sürekli seçen delege yapısı, seçimin biçimsel ögesini göstermektedir (Yıldız, 2002:91-93). Kısaca Güven’in belirttiği gibi (2016:115), siyasete yönelik kararlar, katılımcı ve istişari bir şekilde alınması gerekirken, uygulamada parti disiplini adına, “parmak demokrasisine” dönüşmekte, liderin tartışılmaz üstünlüğü, aday belirleme sürecinde etkin hale gelirken, seçimle gelmiş il ve ilçe teşkilatlarının görevine son verilebilmektedir. Söz konusu bu durum, seçilen vekillerin, siyasetteki meşruiyetini kendi seçmenlerinden ziyade, lidere odaklı olarak görmelerine yol açmaktadır.

Türk siyasetinin diğer sorunu, sivil bir anayasanın ihdas edilememiş olmasıdır. AK Parti hükümetleri döneminde başlatılan sivil anayasa çalışmaları, bir yanda AK Parti’nin “gizli niyetlerinden” kuşku duyan CHP, kamuoyunun önemli kesimi ve Barolar Birliği tarafından, Atatürk ilkeleri ve Cumhuriyetin kazanımlarının, rövanşist eğilimle ortadan kaldırılacağı yönünde itiraz ve tepkilere maruz kalırken (Özbudun, Gençkaya, 2010:105,106), diğer yandan Çakar’ın belirttiği gibi (2009:260-266), anayasa tasarıları, hükümete yakın akademisyenlerin hazırladıkları taslaklar temelinde, parti grubunda gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra gündeme getirilen, “sivil anayasanın”, demokratik katılım ve en geniş zeminde oluşturma düşüncesinden uzak, “otoriter-düzenlemeci” bir tarzda gerçekleştirildiği yönünde algı oluşturmuştur. Erdoğan’ın belirttiği gibi (2013a:292,293), yeni anayasa çalışmalarının önündeki en büyük engel, AK Parti’nin 2010 anayasa değişikliği ile istediğini alması ve sürecin olumsuz sonuçlanmasıyla kaybedeceği fazla bir şeyin olmayacağını düşünmesi, CHP ve MHP’nin ise, statükoda ciddi değişimlere temkinli yaklaşması, HDP’nin de “Kürt

hakları” dışında bir siyasi söylem geliştirmemesiydi. Sonuçta Kalaycıoğlu’nun belirttiği gibi (2000:97), siyasal sistemin niteliğini, sadece yazılı hukuk metinleri ve soyut kurallar oluşturmamakta, onların uygulanmasında geçerli olan normlar ve davranışlar da, siyasal sistemin niteliğini belirlemektedir. Akyol’a göre (2014:292), siyaseti ve siyasi öfkeleri, hukukun üstünde tutan ve hukuku bu yönde alet etme alışkanlığı, Türk siyasi kültürünün en temel hastalığıdır. Bu konuda, AB üyeliği odaklı anayasa değişikliği dışında, sivil siyasetin darbeyi gerçekleştirenlerin ötesine geçemediği aşikârdır

Son olarak, Özal’dan itibaren başlayan başkanlık modeli tartışmaları, Nisan 2017’de yapılan anayasa değişiklik referandumuyla, somut bir niteliğe bürünerek “Cumhurbaşkanlığı yönetim modeli”ne geçilmiştir. Resmi Gazete’de yayınlanan “Anayasa Değişikliği Halkoylaması Tutanağı”na göre, değişikliğe “evet” diyenler yüzde 51.4, “hayır” diyenlerin de yüzde 48.6 oranında olması (Milliyet, 28.04.2017), yönetim sistemi değişikliğinin, uzlaşma veya mutabakattan ne kadar uzak olduğu göstermektedir. Erdoğan’ın belirttiği gibi (2000:83,95; 2013a:298), Türk siyasetinin temel sorunu, hükümet sisteminden ziyade otoriter devletçi gelenek, bürokratik tahakkümcü yapı, devletin şubesi gibi çalışan parti ve sivil toplum örgütleri, yerleşik düzeni meşrulaştıran medya yapısı, kısaca siyasal sistemin, özgürlükçü ve demokratik bir özellik taşıyama sorundur. Hükümet sistemleri temelinde, iktidarın devlet organları arasında nasıl dağıtıldığı ve bunların birbirine karşı konumunu düzenlerken, bunların tek başına demokratik bir değişimi veya dönüşümü getiremeyeceği zira önemli olan, rejimin çoğulcu liberal niteliğidir. Huntington’un belirttiği, İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan demokratik değişim dalgasının, doğrusal bir çizgide gelişme göstermediğini belirten Sunar (2010:16), Batı Avrupa dışındaki ülke rejimlerinin, sürekli otoriter ve demokratik rejimler arasında gidip geldiğini belirtmektedir.

Türk siyasal sisteminin otoriter niteliğinin, 1980 sonrasında demokratik nitelikte olduğu söylenemez. 1982 Anayasası, bir toplumsal mutabakat belgesi olmaktan ziyade, darbecilerin egemen olduğu kurucu meclis eliyle gerçekleştirilmiş ve 1961 Anayasasının getirdiği vesayetçi devlet modelini daha da güçlendirmiştir. Vesayetin niteliği, başta MGK ve yüksek yargı başta olmak üzere, 1982 Anayasası eliyle, çoğu kurumlara atama yapan yetkili bir Cumhurbaşkanı’yla pekiştirilmiş (Küçük, Karadağ, 2013:192,193),

Erdoğan'ın belirttiği gibi (2013a:109), Türk anayasacılığının temel niteliği, fren ve denge mekanizması getirmek veya devlet iktidarını, birey hakları lehine sınırlamaktan ziyade “ideolojik devlet iktidarı” lehine sınırlamıştır. Tüm anayasal ve yasal düzenlemeler de bu doğrultuda yapıldığından, siyasal sistemin otoriter niteliğini yeniden türetmiştir. Anayasanın devletçi ruhuna uygun davranan yüksek yargı organlarının temel aktivizmi, temel hakların güçlendirilmesi ve gelişmesi konusunda aşırı derecede ihtiyatlı ve muhafazakâr bir tutum takınırken, Cumhuriyet'in temel değerlerini korumaya ve kollamaya yönelik tutumu yansıtmaktadır (Özbudun, 2007: 264). Toplumsal ve muhalif kesimlerin dışlanarak hazırlanmış olan anayasalar, bir yanda üst yargı organlarının açılış konuşmalarında anayasanın “meşruiyet debisinin sifira yakın olduğunu” vurgulamalarına (Yavuz.M,2001:19,20) yol açarken, diğer yandan da, dışlanan kesimlerin taleplerini karşılamada ve krizlerin aşılmasında anayasal düzen yetersiz kalınca, askerinin yeniden siyasete müdahale ettiği (Karatepe,2009:13) kısır döngü devam etmiştir.

Sonuçta günümüzde, vesayetinin tüm unsurları etkisiz hale gelmesine rağmen, insan hak ve özgürlüklerine dayanan, çoğulcu, katılımcı bir mutabakat belgesi niteliğinde bir anayasanın ihdas edilememiş olması, sorunun sadece vesayet sorunu değil, güçlü ve örgütlü yapıların söz konusu olmadığı ortamda, devlet merkezci siyasal kültürün veya patrimonyal devlet anlayışının, kendisini sürekli türetmesinden de kaynaklandığı aşikârdır. Türk siyasetinin demokratik yönlü değişimi ve dönüşümünde, DP'den itibaren gelen çevre unsurlarının merkez'e yerleşmesinin, önemli fonksiyonu olmadığı siyaseti sadece yer değiştirmeye sınırlı bıraktığı düşünülürse, günümüzde de tüm askeri, bürokratik ve yargı vesayetinin kaldırıldığı bir ortamda sivil, çoğulcu, özgürlükçü bir anayasanın yapılamaması, otoriter ve güvenlik temelli politikaların merkeze alınmış olması, söz konusu vesayet unsurlarının yerini, aynı mantık ve anlayışla devam eden “sivil vesayetinin” aldığı yönünde izlenim uyandırmış kısaca vesayet unsurları sadece yer değiştirmiştir.

SONUÇ

Osmanlı son dönemi ve Cumhuriyet'in temel siyasal gelişmeleri, “değişim” konusunun merkezi önemde olduğunu göstermektedir. Osmanlı'da değişim anlayışı, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleriyle, kendiliğinden olan veya talep edilen bir olgu olmaktan ziyade, Kahraman'ın ifade ettiği gibi (2001:37), “yönlendirilmiş değişim” olarak ortaya konmuş, değişimin temel amacı, Batılı anlamda liberal demokratik ve çoğulcu bir siyasal sistemin ihdasından ziyade, Osmanlı meşruti yönetim sistemine dayalı “nizam”ın, ıslah çalışmalarıyla aslına döndürmeye yöneliktir. Gerek Tanzimat ve meşrutiyet düzenlemeleri, gerekse ihdas edilen Kanun-i Esasi, toplumsal sınıf temelli ve uzlaşmaya dayalı bir sosyo-kültürel yapının eksikliğinden dolayı, tamamen yukarıdan başlatılan ve devleti kurtarma ve nizamın devamı amacına yöneliktir. Yeni Osmanlılar'ın, “gelenek ve kültürden kopmadan yenileşme” anlayışı, İttihat ve Terakki'yle “pozitivist” düşünce temelli ve “ilerleme” düşüncesiyle, Batılılaşmayı yukarıdan aşağı, toplumu yeniden düzenleme fikrine götürse de, Osmanlı'nın “teokratik-monarşik” nizamından farklı bir yapı getirmediği gibi, özgürlük temelindeki söylemler, diktatoryal uygulamalara dönüşebilmiştir.

Osmanlı'nın siyasi ve sosyo-kültürel mirası üzerinde temellenen Cumhuriyet, Batılılaştırıcı ideolojisine uygun yurttaş oluşturma hedefine odaklandığından, tıpkı Osmanlı'da olduğu gibi, devlet merkezci ve bürokratik yapı temelinde siyaseti yönlendirilmiştir. Osmanlı'dan farklı olarak, gelenek ve geçmişle bağını koparan, Batılı değerleri merkeze alan, toplumu bu yönde dönüştürme odaklı bir nitelikte yürütülmüştür. Cumhuriyet'le birlikte, saltanatın ve hilafetin tasfiyesi, Cumhuriyet rejiminin kurulması, Osmanlı nizamından kopuşu getiren önemli dönüşüm hamlesi olmuş, değişimin ikinci aşamasını, otoriter tek parti düzeninden rekabete dayalı çok partili sisteme geçilmesi oluşturmuştur (Dursun, 2007:24). Türk modernleşmesi, Batı'da olduğu gibi, burjuvazinin güçlenmesine dayanmadığından, bürokratik bir süreç olarak başlamış, kendisini taşıyacak sınıf olarak burjuvaziyi oluşturup onu güçlendirmeye çalışmıştır. Bu durum, toplumsal-sınıfsal bir olgu olarak, devletin sınıfsal oluşumları denetleme süreci olarak ortaya çıkmıştır (Kahraman, 2007:72). Türk siyasetinde değişimin yönünü ve niteliğini devletçi, seçkin bürokratik kodrolar belirlediğinden, Kemalist düşünceyi ve bu düşüncenin siyasal, sosyal ve ekonomik alandaki

izdüşümünün hem temsilciliğini hem de tutucu bir şekilde koruyuculuğunu üstlenmiştir. Kocabaş'ın da belirttiği gibi (2012:22), Türk siyasetinde değişimin önündeki en önemli engel, Cumhuriyet'in kurucu ideolojisinin “dogma” haline getirilmesidir. Kemalist düşüncenin “bin yıl” yaşayacağından söz edenler, hangi düşünce sisteminin bu kadar zaman ayakta kalabileceğini düşünmemekle birlikte, Atatürk'ün kendisi bile, söz konusu ilke ve inkılapları, dogmaya dönüşebilir endişesiyle bir ideolojiye bağlamak istememiştir.

Kemalist düşünceden türetilerek tek parti döneminde kurulup, kurumsallaşan ve anayasal hale gelen anlayış ve uygulamalar, bu çalışmada Türk siyasetinin temel statükosu olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu statükonun temel unsurlarını; kutsal devlet anlayışı ve merkeziyetçi bürokratik yapı, farklılığı ortadan kaldıran toptancı anlayış, geleneği ve dinsel baskılayan laik politikalar, devletçi ekonomik politikalar, statükoya elverişli ortam hazırlayan anayasal düzenlemeler ve dış politikanın, statükocu ve tek yönlü, “Batıcı” niteliği oluşturmaktadır. Kemalist düşüncenin “Altı Oku”ndan türetilen bu anlayış ve uygulamalar, “Cumhuriyetin kazanımları” veya “devrimlerin gelecek kuşaklara aktarılması” düşüncesiyle tutucu bir tavırla korunmak istediğinden, siyasal rejim demokratik gelişmelere kapalı kalmıştır. Heper'in belirttiği gibi (2012: 140,141), Türk entelektüel-bürokratik seçkinleri, sadece kendilerinin rasyonel bir tavırla hareket edeceğini düşünerek, kitlelere güvensizlik duymakla kalmamış, Atatürkçü düşüncüyü bir düşünce yöntemi olmaktan çıkarıp, ona özsel anlamlar yükleyerek kapalı bir ideolojiye dönüştürmeye çalışmışlardır. Nitekim 1945-60 döneminde, üst düzeyde bürokratik görevde bulunanların büyük çoğunluğunun, Atatürk reformlarının muhafazasının, Türkiye'de demokratik yaşam biçiminin yerleşmesinden daha önemli olduğunu belirtmeleri mânidardır.

Kemalist düşüncenin statükoya dönüşen anlayışı, bir yanda bireyi hedeflediğini belirtirken siyasal, hukuksal ve toplumsal devrimlerin/değişikliklerin sorgulanmadan kabul edilmesini beklemiş, diğer yandan sanayileşmeyi hedeflerken bunun sonucu oluşabilecek toplumsal farklılaşmaya kapalı olmuştur. Laiklik anlayışı ile dinin devlet işlerine müdahalesi etmemesi amaçlanırken, din devletin müdahalesine açık hale getirilmiştir (Karadağ, 2013). Tok ve Koçal'ın belirttiği gibi (2013:108), Kemalist çağdaşlaşma düşüncesinin, toplumsal değişimin altyapısal-sosyo-ekonomik süreçlerini

gözdardı ederek, söz konusu değişimi bürokratik zor ve güce dayalı, “yasa-eğitim-kalkınma” yoluyla gerçekleştirebileceği yanılığı, hem toplum-devlet ilişkisini gerginleştirmiş, toplumu devletten dışlamış, hem de değişimi ve demokratik dönüşümü getirmemiştir. Köker’e göre (2008:215,216), Kemalist düşünceyle ile demokrasi arasındaki temel sorunların birincisi, bu ideolojinin toplumu çatışma temelinde değil, dayanışma içinde bulunan meslek zümrelerinden oluşmuş “dayanışmacı-korporatist” düşünce temelinde bir toplum olarak görmesidir. Bu anlayışın uzantısı, menfaatleri çatışan farklı sınıflar olmadığından, farklı fikirleri veya amaçları ortaya koyacak başka bir partiye de ihtiyaç duyulmadığı yönündedir. İkinci olarak Kemalizm’e göre, kapitalizmin 1930’lardaki buhranı, liberalizmin, dolayısıyla demokrasinin iflasını getirdiğinden, demokrasi istenilecek veya özlenecek bir durum olmamıştır. Aynı şekilde sınıf çatışması temelinde inşa edilmiş sosyalizm, Türkiye’de böyle bir sınıf çatışması olmadığından gerekli görülmemiştir. Dolayısıyla, çatışmasız, tekçi bir ekonomi ve toplum modelinden, demokrasinin gelişip güçlenmesinden bahsedilemez.

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası alanda Batılı ülkelerin liberal ekonomi ve siyaset düşüncesinin hâkim olmaya başlaması, kendisini düşünce ve güvenlik olarak Batı kampında gören Türk siyasetçilerini, demokratik yönlü değişime sevk etmiştir. Küçük sermaye ve toprak ağalarına dayanan sınıfsal oluşumla, tek parti yönetiminin getirdiğı memnuniyetsizliğin, çok partili sisteme geçişte etkili olduğu bilirse de, asıl belirleyici unsurun dış dinamikler olduğu aşikârdır. Zira değişim anlayışının yönünü ve niteliğini hep Batı bağlantısı oluşturmuştur. Türk siyasi tarihinde, 1946-50 arasında yapılan düzenlemeler, siyasal sistemin otoriter niteliğinin dönüşümü konusunda kritik bir önem taşımış, zira başta basın özgürlüğü ve sendikal haklar olmak üzere tüm siyasal örgütlenmeler üzerindeki baskı ve yasakların kaldırılmasının yanında, seçimin tek dereceli, gizli oy, açık sayım ve yargı denetimi ve gözetiminde yapılması gibi, siyasi tarihte görülmemiş demokratik yönlü düzenlemeler söz konusu olmuştur.

İkinci olarak, çok partili sisteme geçiş sonrası, demokratik yöntemle iktidarın el değiştirmesi, önemli bir demokratik dönüşümü getirmiş, zira toplumda siyasal sistem içinde kalarak, iktidarın değiştirilebileceği algısı oluşmaya başlamış, demokrasiye olan inanç ve güven artmaya başlamıştır. DP’nin birinci hükümet döneminde, ekonomideki liberal yönlü uygulamalarla, tek parti statükosunun ürünü olan baskıcı laiklik anlayışını

yumuşatan adımların yanında, Halk Evleri, odaları ve Köy Enstitüleri gibi, tekçil bir toplum oluşturma amacıyla ihdas edilen kurumlara son verilmesi önemlidir. Ancak, Sayın ve Çınar'ın belirttiği gibi (2007:458), DP dönemi, her ne kadar politik aktörler değişse de, tek parti dönemi siyasetinin devamı olarak görülmektedir. DP'nin kendisinden sonraki “merkez sağ” partileri üzerinde derin ve kalıcı etkileri olduğu düşünülürse, DP tecrübesi Türk siyasetindeki kısır döngünün bir nevi başlangıcını oluşturmaktadır. Söz konusu kısır döngü, demokrasinin sadece seçimlere indirgenerek toplumsal boyutun göz ardı edilmesiyle devlet iktidarının kimin kullanacağı sorununa indirgenmiştir. Türkiye’de siyaset; “merkez” olarak ifade edilen CHP ve onunla ittifak halinde bulunan, aydın ve bürokratik kesimlerin, merkez’i ele geçirip Kemalist statükoyu restore etme çabalarıyla, “çevre” olarak ifade edilen ve kendi içinde türdeş olmayan, küçük burjuva, toprak sahibi ve merkez’den dışlanan geniş halk kitlelerinin temsiliyetine dayanan kesimin mücadelesine indirgenmiştir.

Söz konusu siyaset anlayışı hak, özgürlük ve farklı çıkar ve sosyal sınıflara dayalı olmadığından, siyasetin kendisi devlet ve din ekseninde yürümüştür. Bu mücadelede ordu, merkez’den yana açık bir tavır koyarak, darbe ve muhtıralarla siyaseti dizayn etmeye başlamış, 27 Mayıs müdahalesi sonrası hayata geçirdiği anayasalar eliyle veya anayasada gerçekleştirdiği değişikliklerle, siyasal sistemin otoriter yapısını devam ettirmiştir. Böylece Türk siyaseti, aslında siyaset içermeyen, sadece devleti siyasetin merkezine alan ve vesayet unsurlarının sınırlarını çizdiği bir anlayışla, siyatsiz bir siyasete sahne olmuştur. Bu durum kimi zaman, DP’nin halefi olan AP gibi partilerin, kendi iktidarını koruma amacıyla, vesayetçi odaklarla uzlaşmaya çalışmasına, kimi zaman da, toplumsal değişim taleplerine çare bulamayan parçalanmış siyasetin tıkanıp, ülke genelinde yayılan anarşi ve teröre karşı, darbe veya müdahalelerin yeniden yaşandığı kısır döngüye yol açmıştır. Bu durumun temel nedeni Özbudun’a göre (2011b:128-150), Osmanlı’dan tevarüs eden anlayışla, yönetici sınıf ve yönetilenler arasındaki keskin ayrılığın olması, devletle birey arasında özerk unsurların bulunmaması, piyasaya yönelik değerlerden ziyade statüye yönelik değerlere önem verilmesi ve yerli bir aristokrasinin bulunmamasına dayanmaktadır. Tepeden inme devrimlerle, devletin iktidar merkezinin askeri ve sivil bürokrasinin eline geçmesi ve devrimleri koruma içgüdüsünün bu kadrolar eliyle güçlendirilmesinin yanında, “vesayetçilik” anlayışının getirdiği, vesayetçi demokrasinin, anayasalarla pekiştirilerek

koruma altına alınmış olmasından kaynaklanmaktadır. Kahraman ise (2001:47) değişim politikalarının, daima devlet odaklı ve devletin korunmasına yönelik, devlet seçkinleri aracılığı ile gerçekleştirilmesinin yanında, modernleşme çabalarının, daima muhafazakâr bir mantıkla, yani tüm kurum ve kuruluşları, devlete bağlı kılarak gerçekleştirilmeye çalışılmasının yol açtığını belirtmiştir. Değişimin sadece Batılılaşma veya modernleşme çerçevesinde değerlendirilmesinin, yerel ve geleneksel değerler bağlamında, “biz/onlar” ayrımına yol açarak, Batı değerlerinin dışlandığını belirtmiştir. Dolayısıyla değişimin toplumsal tabanlı ve uzlaşmaya dayalı, siyasal sistemin temelini düzenleyen anayasaların, toplumsal kesimlere dayanan bir “mutabakat belgesi” olması gereği aşikârdır.

Türkiye’de uzun süredir uygulanan devletçi ekonomi politikası, ekonomi temelli burjuva sınıfı ve bunun karşısında hak talebinde bulunan emekçi sınıfının çatışması/uzlaşmasına dayanan, aynı zamanda bu kesimlerin temsiline dayalı bir siyasal sistem kompozisyonu eksikliğinden kaynaklanmış, bu durum devletçi burjuvanın, devlet eliyle yetiştirilmesine yol açmış, zira sosyal sınıf eksikliği tekçi ve bütüncül toplum modeline de uygun düşmüştür. Devletçilik ilkesi, siyasal alanda izlenen, birbiriyle uyumlu, dayanışma içinde bulunun kaynaşmış kitle tasavvurunun, bir nevi ekonomi alandaki ayağı olarak düşünölmüştür. Bu modelde, varlığını devlete borçlu olan devletçi besleme burjuvazi, devletten ayrı özerk bir alan veya politika yerine, devletten aldığı teşvik ve rantın devamının sağlanması bağlamında, devletin her türlü politikalarına desteğini devam ettirerek, söz konusu politikaları meşrulaştırma çabasına girmiştir. Bu nedenle devlet karşısında özerk ve örgütlü güçlü bir sivil alan oluşmamış, zira demokrasi de, toplumsal sınıf temelinde gelişmekten ziyade, yine devleti yöneteler tarafından tesis edilen, gerektiğinde budanan bir bir olguya dönüşmüştür.

Türk siyasetinde, 1980’lerle başlayan değişim hamlelerinde; Soğuk Savaş’ın sona ermesinin getirdiği uluslararası sistemdeki değişikliğin, Özal’ın neoliberal ekonomi ve siyaset misyonunu üstlenmesinin ve ortaya attığı “her alanda özgürlük” söyleminin, buna bağlı olarak sivil toplumun, özelleştirme uygulamalarının, iletişim alanlarını da kapsayacak şekilde genişletilmesinin ve küreselleşme olgusunun önemli katkıda bulunduğu aşikârdır (Dursun, 2007:53). Küreselleşme, ulusal düzeyi aşındırıp modernite projesinin meşruiyet krizini getirirken, bu krizi açacak mekanizmaların neler

olduğu konusunda bir konsensus getirmemesi, belirsizlik ve riskleri beraberinde getirirken, söz konusu olgu aynı zamanda farklı kimliklerin, kendilerini ifade etmesinde elverişli ortamı getirmiştir (Keyman, Sarıbay, 1998:10-12). Bilgin’in belirttiği gibi (2007:56-58), Türkiye’de değişimin temel belirleyeni dış dünya algısıdır. 1990’lardan sonra, Soğuk Savaş öncesi kalıplaşmış olan dış dünya algısı, toplumdan devlete doğru olan bir dalgayla değişmeye başlamış, artık içe kapalı, soğuk savaş kavrayışıyla her türlü meseleyi güvenlik sorununa endeksleyen anlayış, yerini dünyayla ilişki kuran, ekonomik ve teknolojik değişimleri takip ederek dünyanın sahip olduğu enformasyondan istifade eden, kişi hak ve özgürlükleri herşeyin üzerinde gören bir anlayışa bırakmaya başlamıştır.

Türkiye’de devlet dışında ayrı ve özerk, sosyal sınıflar veya örgütlü unsurlar gelişmediği için, değişim politikaları da temelde dış dinamiklere dayalı ve “lider odaklı” olarak, toplumun muhafazakâr değerleri ve gelenekleriyle uyumluluğu çerçevesinde mümkün olabilmektedir. Değişimin ikinci ayağını, özellikle 1980 sonrasında kendisini daha açıkça gösteren Anadolu burjuvazisi oluşturmuş, bu kesim devlet tarafından korunan ve kullanan burjuva karşısında bir güç sahibi olarak ortaya çıkmış, ekonominin devlet hâkimiyetinden çıkmasına katkıda bulunmuştur. Anadolu burjuvasını “muhafazakâr değişimciler” olarak nitelendiren Ülsever (2001:55,56), bu kesimin temelde, Özal’ın başlattığı “ihracata yönelik üretim” yolunda ilerleyen sınıf olduğunu, devletten ayrı kendi dinamikleriyle sermaye biriktirebildiğini, İslami hayat tarzına sahip olmakla birlikte, ihracat merkezli üretim yaptığı için, dış dünyaya açık olup küreselleşmenin imkânlarından faydalandığını belirtmiştir. Yavuz’un belirttiği gibi (2010:26), devlet kurumları dışında çalışan yeni entelektüel kesim; insan hakları, demokrasi ve piyasa ekonomisi söylemleriyle uyumlu olarak, ülkenin siyaset anlayışının yeniden tanımlanmasında önemli işlev görmüştür. Kısaca Erdoğan’ın belirttiği gibi (2016:33), Türkiye’de değişim programlarının, bürokratik seçkinlere dayanarak değil, tam tersine ılımlı muhafazakâr halk tabanına dayanılarak yürütülebileceği görülmüş, demokratikleşme ve iktisadi liberalleşme, ancak ılımlı sağ iktidarlar tarafından döneminde mümkün olmuştur. Toplumsal tabandan gelen değişim, meşruiyeti ve kalıcılığı sağlamıştır.

Tek parti statükosunun ekonomi çehresi, Özal döneminde önemli bir dönüşüm geçirmiş, içe kapalı, ithal ikameci ekonomi anlayışından, ticaretin dışa açıldığı, rekabetin söz konusu olduğu ekonomide; üretimin, ihracatın, kalitenin ve refah seviyesinin yükseldiği görülmüştür. Özal'ın değişim politikalarının siyasal alandaki yönünün zayıf kaldığı belirtilse de, siyasetin ve bürokrasinin tabuları ilk defa bu dönemde kırılmış, zira devlet egemenci, katı laikçi ve toplumsal farklılıkları dışlayan politikalar, ilk defa Özal'la birlikte sorgulanıp, kamuoyunda tartışılır hale gelmiştir. Özal'la birlikte, ekonomik dönüşümün getirdiği devletçi anlayışta kırılma, sivil-askeri bürokrasinin siyasette ikinci plana düşmesi, başta Kürt sorunu ve inanç meselesi olmak üzere, birçok meseleler, “her alanda özgürlük” anlayışı temelinde, tartışılabilir ve sorgulanabilir hale gelmiştir. Özal, Türk siyasetindeki değişimin ilk durağı ve köşe taşını teşkil etmiştir. Ancak, değişim politikaları sadece liderin siyasetteki etkin olmasıyla sınırlı kaldığından, kendisinden sonraki siyasiler söz konusu değişim irade ve kararlılığını gösterememiştir.

Türk siyasi statükosunda değişimin diğer adresi olan Erbakan politikaları, Milli Görüş anlayışına bağlı olarak, geliştirilen yeni siyaset dili ve sistem tarafından hep “öteki” olarak görülen, muhafazakâr taşra ve kentsel kesimlerin ve bunların ticari uzantılarının, kendi kimlik ve değerleriyle siyasette temsil edilme misyonunu üstlenerek, şiddete başvurmadan, olumsuzlukların giderilmesi bağlamında eleştirilerde bulunarak, devlet-toplum ilişkisinin gerginliğini azaltan bir işlev görmüştür (Tuncel, Yılmaz,2017). 1970’li yıllarda Ecevit’le kurduğu koalisyon hükümetiyle, Türk siyasetine damga vuran Erbakan politikaları, bir yanda “şahsiyetli ve milli çıkar temelli” dış politik anlayış ve uygulamalarıyla, başta Kıbrıs konusu olmak üzere, iç ve dış konularda, emperyalist güçlerin değil, milli çıkarların belirleyici olduğu anlayışını yerleştirirken, diğer yandan “Milli Görüş” ve “Adil Düzen” söylemiyle, Kemalist statükonun baskıladığı tarihi geçmiş ve geleneklerle yeniden barışarak, adalet temelinde bir siyaset söylemiyle, Türk siyasetine yeni bir umut ve renk katmıştır. Erbakan politikaları, Kemalist statükonun tek yönlü Batıcı dış politikasını, Müslüman coğrafyasına döndürerek işbirliği temelinde birlik oluşumuna ve Türkiye’yi de, söz konusu birliğin lideri pozisyonuna getirmiştir. Parti kapatmalarına rağmen, kendi hareketine yönelik her türlü antidemokratik uygulamalara karşı, demokratik meşru çizgiden sapmadan ve temsil ettiği kesimlerin de, aynı çizgide kalmasını sağlayarak,

“İslam’ın demokratik yönetimlerle uyuşmadığı” yönündeki algıyı değiştirmiştir. Ancak söz konusu politikalardan rahatsızlık duyan Batı ve onun içerdeki uzantıları olan statükocu, vesayetçi unsurlar, 28 Şubat Post modern Darbesi’yle, Erbakan politikalarına, bir yıl bile katlanamadan iktidarına son vermişlerdir. Zira onun kendi isteği ile başbakanlıktan çekilmesi, “İslamcılar’ın demokratik yollarla iktidara gelip, bir daha iktidarı bırakmayacağı” yönündeki söylemleri boşa çıkarmıştır.

Milli Görüş çizgisinden gelen, ancak statükonun iç ve dış unsurlarının etkin ve belirleyici olduğu bir dönemde, söz konusu çizgiyle siyasette kalıcı olamayacağını düşünen Erdoğan ve arkadaşları, ortaya attıkları “muhafazakâr demokrat” çizgiyle, içerde ve dışarda elde ettiği geniş meşruiyet zemininde ve her seçim döneminde tek başına iktidarın getirdiği elverişli ortamda, değişim ve dönüşüm politikalarının öznesi olmuştur. Erdoğan ve arkadaşlarının “sessiz devrim” olarak nitelendirdiği değişim yönlü politikalar, Nebati’nin belirttiği gibi (2014:211-217), evrensel ölçülerde hak ve özgürlüklere dayalı politik söylem ve uygulamalarla, Batı’nın desteğini alırken, hem de “Cumhuriyet’in birlik ve bütünlüğünün, laik, demokratik hukuk devletinin, demokrasi, sivilleşme, inanç özgürlüğü ve fırsat eşitliği zemininde” değişimin öncüsü olmuş, kısaca “hem muhafaza eden hem de dönüştüren” politikalarla Türk siyasetine damgasını vurmuştur. Erdoğan politikalarıyla vesayetın tüm unsurları etkisiz hale gelerek siyaset alanı genişlemiş, devlet egemenci bürokratik anlayış kırılmış, toplumun tüm kesimlerine dönük politikalar geliştirilmesi sonucu, laik-demokratik Cumhuriyet rejimi, yıllardır merkez’den dışlanan muhafazakar kesim tarafından da desteklenmeye başlayarak, bu yöndeki meşruiyet krizini ortadan kaldırmıştır.

AK Parti’yle birlikte, yıllardır siyasette ve toplumsal hayatta kriz teşkil eden başta başörtüsü sorunu olmak üzere, MGK ve YAŞ toplantıları ve yüksek yargı organlarının ideolojik duruşu, demokratik çizgiye çekilmiş, dış politikanın çok boyutlu aktif niteliği, “etrafımız düşmanlarla çevrili” olduğu yönündeki psikolojik sendromların hâkim olduğu tek yönlü Batıcı dış politika, aktif ve çok yönlülük temelinde dönüşmüştür. Davutoğlu’nun belirttiği (2010a), dış politikanın, kendi tarihi geçmiş ve kültür birikiminden ayrı oluşturulamayacağı anlayışı, ayrıca ekonomi temelli karşılıklı bağımlılık zeminindeki yaklaşımın yanında, komşularla “sıfır sorunu” temel alan anlayış, Türkiye’nin emperyalist ülkelere karşı elini güçlendirdiği gibi, bölgesinde

dikkate alınan, “merkez ülke” konumuna getirmiştir. AB üyeliği bağlamında atılan samimi ve dinamik adımlar, İKÖ Genel Sekreterliği, BM Güvenlik Konseyinde temsil, birçok ülkelerle karşılıklı vizelerin kaldırılması ve diplomatik temsilciliklerin açılması gibi konular, yeni dış politik anlayışın getirdiği öne çıkan önemli gelişmelerdir. Artık Türkiye, ABD’ye rağmen bölgesinde edilgen değil, etken bir aktör olarak hareket etmeye başlamış, artık Batı’nın sözcüsü gibi davranmayan, bölgesinde dikkate alınan bir ülke olarak algılanmasına yol açmıştır.

Türk ekonomisinin krizli ve kırılgan yapısı, Erdoğan dönemiyle birlikte, sağlam temele oturtulmuş, piyasa temelli ekonomik işleyişten taviz verilmeyeceği yönündeki beyanat ve uygulamalar, dış yatırım ve sermayenin ülkeye girişini kolaylaştırırken, mali disiplinden ve popülist söylem ve uygulamalardan uzak durarak, ekonomiyi düzlüğe çıkarmış, Türk siyasetinde ilk defa faiz ve enflasyon oranları tek haneli rakamları görmüştür. Nebati’nin belirttiği gibi (2014:230), AK Parti’nin liberal ekonomi politikaları, Özal anlayışı ile uygun olup, “teşebbüs özgürlüğü”, “ekonomide istikrar”, “haksız rekabetin önlenmesi” ve en son olarak “milli etikle harmanlanmış ekonomi anlayışı”na dayanmıştır. Ekonomi politiği, muhafazakarlıkla bütünleştirilerek, sosyal politikaların yeniden dağıtımcı anlayışı, kendi inanç ve değerlerinin de bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Zira krizin dibe vurduğu dönemde, yoksullaşan kesime yönelik dağıtımcı politik anlayış, toplumsal patlama yaşanmadan, söz konusu kesimlerin sistem içinde kalmasını sağlarken, Sarıbay’ın belirttiği gibi (2012), liberal politikaların olumsuz yönlerini estetize ederek, söz konusu kesimlerin liberal düzenle uyum içinde kalmasını sağlamış, küreselleşmenin ve liberal ekonominin getirilerinden faydalanamayan dezavantajlı kesimi, sistem içinde tutmayı başarmıştır.

Ancak Türk siyasetindeki değişimini, toplumsal taban ve muhafazakâr değerler temelinde ve dış destekle başarılı bir şekilde yürütülen Erdoğan politikaları, “ustalık dönemi” olarak ifade edilem üçüncü dönemden sonra, içerde ve dışarda tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönemden itibaren, başta Gezi hadisesinde takınılan tutum olmak üzere, İç Güvenlik Yasası ve medya ve basına yönelik baskıcı politikalar, demokratik özgürlükçü yaklaşımdan, yeniden devletçi-güvenlikçi çizgiye kaydığı yönünde izlenim oluşturmuştur. İçerde cemaatle başlayan çatışma ve cemaat unsurlarını bürokratik kadrolardan temizleme sürecinin yanında, başta Kürt sorunu ve çözüm sürecinin

akamete uğraması olmak üzere, beklenen yeni bir sivil anayasanın ihdas edilememesi, demokratik yönlü diğer adımların gelmemesi, içerdeki desteğin geri çekilmesine yol açarken, AB ile ilişkilerin çıkmaza girmesi, Suriye bağlamında yaşanan dış politik gelişmelerin Türkiye’yi sıkıntılı bir sürece sokması ve en nihayetinde 15 Temmuz’daki FETÖ tarafından başlatılan darbe girişimini, Batı’nın olumlayan tavrı, hem dış desteğin geri çekilmesine, hem de Batı ilişkilerin kopma noktasına gelmesine yol açmıştır. Türk siyaseti artık, demokratik değişim/dönüşümlerin yaşandığı bir olgudan ziyade, devletçi-milliyetçi reflektörlerin hâkim olduğu, soruşturmalarda ve tutuklamalarda gündemi belirlediği bir siyaset görüntüsü vermeye başlamıştır. Erdoğan ve arkadaşları, son dönemlerde yaşanan, demokratik değişimdeki profil düşüklüğünü, “metal yorgunluğu”, “kuruluş ayarlarına geri dönmek” şeklinde ifade ederek, bir nevi özeleştiri getirirse de, askeri ve bürokratik vesayetini yerini, sivil otoriter sistemin aldığı yönünde eleştiriler söz konusu olmuştur.

Türk siyasetinin temel sorunu, değişim ve dönüşüm yönlü politikaların, sadece dış dinamik temelli ve lider belirleyiciliği temelinde yürütülmesinin, kalıcı olmadığı ve siyasette kalıcı değişimi/dönüşümü getirememiş olmasıdır. Demokratik değişim yönlü yasal/kurumsal düzenlemelerin, tek başına yeterli olmadığı, bunun yanında zihniyet yapısını şekillendiren siyasal kültürün yanında, devletten ayrı, örgütlü ve güçlü yapıların söz konusu olmamasının etkisi aşıkardır. İnat’a göre (2007:118), Türk siyasetinde değişim, dönüşüm ve demokratikleşme konusunda, AB lokomotif vazifesi görse de, dış faktörlerin etkisiyle hayata geçen reformların kalıcı olabilmesi için, iç dinamiklerin ve toplumsal kesimlerin, söz konusu reformları benimsemesi ve bunları hayata geçirecek çabayı sergilemesiyle mümkün olacaktır. Keyman’ın da belirttiği gibi (2007:84,93), Kopenhag Siyasi Kriterlerinin sağlanmış olması demek, ülkenin demokratik dönüşümü gerçekleştirdiği anlamına gelmemekte, kriterleri ne ölçüde karşılayıp karşılamadığımız önemli olmakla birlikte, bundan ne anladığımız da önemlidir. Söz konusu kriterlerin, “devlet-toplum-birey” ilişkilerinin demokratikleşmesi ekseninde tanımlanması ve yorumlanması, uygulamadaki aksaklık ve eksikliklerin tespiti açısından önem arz etmektedir. Zira demokratik toplumlardaki demokratikleşme süreci, kendisini sürekli yenileyen, bitmeyen bir süreç olup demokratik sistemleri, otoriter ve totaliter sistemlerden ayıran farklılık bundan kaynaklanmaktadır.

Genel olarak belirtecek olursak, Türk siyasetinin temel açmazı, Batılı anlamda bir sosyo-politik yapı ve tarihsel geçmişe sahip olunmamasının yanında, siyasal kültür kodlarının getirdiği, devlet merkezli ve din eksenindeki politikaların, gözle görülür bir değişime yol açmadığı gerçeğidir. Batı'daki modernitenin temel dinamikleri, sivil ekonomik burjuvanın geçirmiş olduğu evrimin kamusal sonuçlarıyla alakalı olup, bir yanda güçlü monarşiler tarafından yürütülen merkantilizmin vergi rejimine karşı direnmeler, diğer yanda da Bodin ve Hobbes gibi düşünürlerin egemenlik teorileriyle ortaya çıkan politik gelişme, yasalı yaşama ilkelerinin savunulduğu ideallerin yeşermesine yol açmıştır. Kısaca “politik toplum-sivil toplum” arasındaki gerilim, modernitenin temel dinamiğini oluşturmuştur (Öğün, 2004:14,15). Batı demokrasisi, kendine özgü tarihsel koşulların bir ürünü olarak, Moore'a göre (2012:205), Batı'daki devrimler ve iç savaşlar, liberal demokrasiye yönelik önemli değişim hareketleri olup, her ne kadar burjuva temelli demokrasinin kurulmasında, Batılı ülkeler arasında farklı nitelik ve süreçler yaşansa da, demokratik toplumlar ailesi olarak birbirlerine yaklaşmışlardır. Sunar'ın da belirttiği gibi (2010:18,19), ideallerin, siyasal düşüncelerin, iş bölümü ve çıkarların farklılaştığı çağdaş toplumlarda, toplumsal grup ve kesimler, politikaları etkilemek için, siyasal parti veya özerk güçlü toplumsal örgütler vasıtasıyla, diğerleriyle rekabet etmekte, zira demokrasi de rekabetin olduğu yerde kendisini göstermektedir. Kısaca uzlaşma içinde mücadele veya mücadele içinde uzlaşma, demokratik sistemlerin temelidir.

Osmanlı-Türk siyasi tarihi, Batı'da olduğu gibi aristokrasi, burjuva ve bölünmüş egemenliklerin çatışmasına dayanan, halkı öne çıkararak, “burjuva demokratik” karakterli bir demokratik mücadele tarihinden ziyade, mutlak ve despotik iktidarı temsil eden padişahlıktan Cumhuriyet'e geçiş, Türk siyasi bilincinde devletin mutlaklığını değiştirmemiştir (Belge,2009:49). Türkiye'nin toplumsal yapısı, Batı türü kurumları ortaya çıkaracak iç dinamiklerden yoksun olup, reformların öncülüğünü yapan bürokrat ve aydın kesimin, halkın yönetime katılması gibi derdi olmadığından, demokratik devletin en temel direklerinden birisi olan örgütlü muhalefet oluşmamıştır (Karatepe, 2009:69). Keyder'e göre (2004:164) reformist hareketlerin öncülleri, devletin ayakta kalması için mücadele veren, yani devleti korumaya ve güçlendirmeye yönelik çaba sarfeden kimselerdi. Siyasetin kendisi veya değişim politikaları, Osmanlı'da devleti kurtarma odaklı, Cumhuriyet döneminde ise devlet bekasını koruma amaçlı

yapıldığından, devletin her alandaki etkinliği ve belirleyiciliği değiştirilemez bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Değişimin ve demokratik yönlü dönüşümün Batılı anlamda söz konusu olmaması, lider odaklı, muhafazakar anlayışla uyumlu ve dış dinamik temelli değişim politikalarına yol açmış, ancak bu nitelikteki değişimin süreklilikten ziyade kesintili olması veya değişimin diyalektik niteliği, gerçek anlamda Batılı demokratik siyasal yapıya dönüşmemiştir.

Kısaca değişim ve dönüşümde, siyasi pazarlıklar, ittifaklar ve uzlaşmaların getirdiği demokrasi kültürü önemlidir. Heper'in belirttiği gibi (2012:239), Türk siyasi kültüründe çatışmaları hukuk yoluyla çözme geleneğinin gelişmemesi ve toplumsal sözleşme olgusuna da uzak kalınması nedeniyle, siyaset ve hukuk yoluyla çözülmesi gereken konular, bir yönetim konusu olarak algılanmış, bunun sonucu olarak siyasal aktörlerin keyfi ve sorumsuz davranmalarına yol açmıştır. Siyasi kültür ve sosyo-politik yapının getirdiği devlet merkezilik dışındaki tüm oluşum ve söylemleri dışlayan anlayış, askeri darbe ve vesayet sınırlarını çizdiği dar alanla sınırlı, siyaset dışı bir siyaseti getirirken, söz konusu vesayet tüm unsurlarının kaldırıldığı günümüzde bile, zorda kalındığında aynı reflekslere sarıldığı görülmektedir. Siyaset, toplumsal tabana ve pazarlıklara dayalı ve çıkar odaklı yapılmadığından, ödün vererek uzlaşmaya dayalı bir siyasi kültür oluşmamış, değişim politikaları da sadece lider odaklı ve dış dinamik temelle sınırlı kalmıştır.

Batı değişiminin temelini oluşturan, “burjuvazi yoksa demokrasi de olmaz” yaklaşımından hareketle (Moore,2012), ulusal kalkınmacılık ve güçlü devlet geleneği bulunan toplumlarda, ne burjuvazi ne de başka bir toplumsal grup, siyasi ve medeni hakların gerçekleşmesi için mücadele edecektir. Kahraman'ın belirttiği gibi (2001:46), Türk siyasetinde değişim daima, devletin “kurulu düzeni” çerçevesinde ve temelde bürokratik seçkinler aracılığı ile gerçekleştirildiğinden, değişimin kendisi lider odaklı da olsa, devlet yönetici ve seçkinlerin, devlete içkin olmasından dolayı, değişmesi gereken devlet belirleyiciliği sürekli devam edegelmiştir. Kısaca Bilgin'in de belirttiği gibi (2007:316), Türk toplumu, ağırlık merkezini, devlet ekseninden toplumsal/sivil eksene kaydıramadığı sürece, gerçek anlamda değişim veya bunun alt yapısını hazırlaması mümkün değildir. Böyle bir anlayışta, aydınlar ve siyasetçiler giderek devlet adamı haline gelirken, toplumdan ve sivil insiyatiflerden kopuklaşmakta, sivil örgütlenmelerin

siyaseti kuşatmadığı, toplumsal sınıfların ideoloji ve siyasi çoğulculuk temelinde devleti dönüştüremediği, ekonomide sivil sektörün kendi gücüyle önünü açacak dinamizmden mahrum olduğu bir ortamda, mevcut yapıyı değiştirecek projeler üretmek zordur. Kısaca burjuva demokratik devriminin sonucu ortaya çıktığı belirtilen Batılı liberal çoğulcu demokrasiler, bu devrimi yaşamayan veya yaşanmasına yol açacak unsurları bünyesinde barındırmayan Türkiye gibi ülkelerde söz konusu olmamış, bu yöndeki değişim hareketleri de, statüko-değişim açmazına dayanan, lider temelli ve elverişli dış dinamik etkenlere bağlı veya bağımlı olarak yürütülse de, gerçek anlamda modernitenin getirdiği demokratik dönüşüme yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- “Adalet ve Kalkınma Partisi Kalkınma ve Demokratikleşme Programı” (2002),
<https://www.tbmm.gov.tr>. Erişim: 12.04.2017.
- AĞAOĞULLARI M. Ali, “Halk ya da Ulus Egemenliği’nin Kuramsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce”, *Ank. Üniv SBF Dergisi*, 41/1, 1986, ss. 131-153.
- AĞAOĞULLARI M. Ali (2006), *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Yayını, Ankara.
- AĞAOĞULLARI M. Ali (2010a), “Niccola Machiavelli: Prensın İktidarından Devlete”, (Ed). M.Ali Ağaoğulları, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, İkinci Baskı, İletişim Yayını, İstanbul.
- AĞAOĞULLARI M. Ali (2010b), “Jean-Jacques Rousseau: Halk Kendini Yaratıyor”, (Ed). M. Ali Ağaoğulları, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, İkinci Baskı, İletişim Yayını, İstanbul.
- AHMAD, Feroz (1999), *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, (Çev).Y. Alogan, Kaynak Yayını, İstanbul.
- AHMAD, Feroz (2010a), *İttihat ve Terakki:1908-1914*, (Çev). Nuran Yavuz, 8. Basım Kaynak Yayını, İstanbul.
- AHMAD, Feroz (2010b), *Demokrasi Sürecinde Türkiye:1945-1980*, (Çev). A. Fethi,4. Baskı, Hil Yayını, İstanbul.
- “AK Parti Sözcüsü Ömer Çelik’ten Seçim Açıklamaları”, [http:// www.milliyet.com.tr](http://www.milliyet.com.tr). 02.11.2015.
- “AK Parti 2002 Seçim Beyannamesi” Herşey Türkiye İçin,
<http://www.akparti.org.tr/upload/documents/2007-beyanname.pdf>
erişim:(12.06.2016).
- “AK Parti 2007 Seçim Beyannamesi, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/2007-beyanname.pdf> erişim: (12.06.2016).
- “AK Parti 2011 Seçim Beyannamesi”, [http://www.akparti.org.tr/ beyanname 2011.pdf](http://www.akparti.org.tr/beyanname_2011.pdf) Erişim: (12.06.2016).
- “AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu: Siyaset, Toplum, Dünya”(2012),
<http://www.akparti.org.tr/upload/documents/akparti2023siyasivizyonuturkce.pdf>,
Erişim: (12.06.2016).
- “AK Parti’de Yeni Dönem: Binali Yıldırım Genel Başkan Seçildi”, (23.05.2016),
<http://www.ntv.com.tr>. Erişim: (02.05.2017).

- AKAL C.Bali (1995), *Sivil Toplumun Tanrısı*, Engin Yayınları, İstanbul.
- AKAD M. BULUT, N, HAKYEMEZ, Ş. OKUTAN, C. (2007). *Küreselleşme ve Türkiye*, Seçkin Yayıncılık, İstanbul.
- AKBAL, İsmail (2014), “Milli Mücadele Dönemi-II (1920-1923)”, *Osmanlı'dan İki Binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, (Ed) Ahmet Çaylak vd. Savaş Y. Ankara.
- AKBULUT Ö. Örsan (2009), *Siyaset ve Yönetim İlişkisi: Kuramsal ve Eleştirel Bir Yaklaşım*, Turhan Yayınları, Ankara.
- AKÇAY, Engin (2015), “Transformasyonel Diplomasi ve Özal Ekolü”, *Turgut Özal: Değişim Dönüşüm*, (Ed). E. Ertosun, E. Demirbaş, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, N.20.
- AKÇURA, Yusuf (2007), *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.
- AKDAĞ, G.Arıkan, “Ak Parti'nin Seçim Başarısına Alternatif Bir Açıklama: Yerel Örgütlerin Yapı ve İşlevleri”, *Alternatif Politika*, 4/1, 2012, ss. 27-53.
- AKDOĞAN, Yalçın (2004a), “Adalet ve Kalkınma Partisi”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, (Ed). T. Bora, M.Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- AKDOĞAN, Yalçın (2004b), *AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi*, Alfa Yayını. İstanbul.
- AKDOĞAN, Yalçın , “AK Parti: Muhafazakarlık ve Demokrasi”, *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu-UMDS*, Camev Yayıncılık, Ankara, 2004c
- AKDOĞAN Yalçın (2010), “Muhafazakar-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı”, *AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, (Ed). H. Yavuz, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- AKDOĞAN Yalçın, “İslamcılık ve AK Parti”, *Star Gazetesi*, 28 Mayıs 2013.
- AKGÜN Birol (2014), “12 Eylül Döneminde İç ve Dış Politika(1980-1983)”, *Osmanlı'dan İki Binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, (Ed) Ahmet Çaylak vd.Savaş Yayını, Ankara.
- AKMAN Hakan (2012), *Kitle ve Siyasal İktidar İlişkisi Açısından Küreselleşme ve Karşıtları*, Kum Saati Yayınları, İstanbul.
- AKNUR Müge (2012), “Bağımlılık Yaklaşımı ve Türk Dış Politikası; Merkez Yanlısı Dış Politikadan Merkez Karşıtı Dış Politikaya: Kıbrıs Barış Harekati”, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, Cilt 1, (Der), E. Efegil, Rıdvan Kalaycı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

- AKŞİN, Sina (2004), *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, 5.Bsk, İmaj Y.Ankara.
- AKŞİN, Sina (2008), “Siyasal Tarih:1908-1923”, *Türkiye Tarihi IV*, 4. Cilt, (Ed). S.Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul.
- AKPINAR, M. UYSAL, İ. (2015), Özal'da Uzlaşma Kültürü:Anavatan Partisi (ANAP) ve Dört Eğilimin Buluşması, *Turgut Özal: Değişim Dönüşüm*, (Ed). E. Ertosun, E. Demirbaş, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları,N.20.
- AKTAY, Yasin (2011), *Karizma Zamanları*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- AKTAY, Yasin, “Türkiye’yi Göstere Göstere Tuzağa Çekmek”, *Yenişafak*, 11.10.2014.
- AKYOL, Taha, “Jakobenizm Nedir”, *Milliyet*, 1998, <http://www.milliyet.com.tr/1998/01/18/yazar/akyol.html>
- AKYOL, Taha “İtidal Zamanı”, *Hürriyet*, 19.06.2013.
- AKYOL, Taha (2014), *Türkiye'nin Hukuk Serüveni*, Doğan Kitap, İstanbul.
- AKYOL, Taha “Çözüm Süreci”, *Hürriyet*, 18.09.2015.
- AKYOL, Taha, “İktidarın Grafiği”, *Hürriyet*, 19.09.2015.
- AKYOL, Taha, “Yargının Hali”, *Hürriyet*, 28.10.2015.
- AKYOL, Taha, “”Baştan Yanlış”, *Hürriyet*, 06.01.2017.
- AKYOL, Taha, “Türkiye’de Muhafazakârlık”, *Hürriyet*, 05.05.2017.
- ALKAN Ö. Mehmet (2002), “Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, 4. Baskı, (Ed).Mehmet Ö.Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ALKAN Haluk (2010). *Azerbaycan Paradoksu: Azerbaycan’ın İç ve Dış Politikası*, Uşak Yayınları, Ankara.
- ARAL, Berdal (2016), “Özal Döneminde İç ve Dış Siyaset: Süreklilik mi Kopuş mu”, *Özal’lı Yıllar: Siyaset, İktisat Zihniyet*, (Ed). İ. Sezal-İ.Dağı, Beta Yayını, İstanbul.
- ARGIN, Şükrü (2009), “Türk Aydınının Devlet Aşkı ve Aşkın Devlet Anlayışı”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler* 1. Baskı, (Ed).T.Bora, M.Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ARI, Tayyar (1996),*Amerika’da Siyasal Yapı Lobiler ve Dış Politika*, Alfa Yayını, İstanbul.

- ARI Tayyar (1997), *Uluslararası İlişkiler*, 2. Basım, İstanbul, Alfa Yayını.
- ARI Tayyar (2004), *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 5. Basım, Alfa Yay. İstanbul
- ARMAOĞLU Fahir (1992), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1990)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- ARPACI, Işıl, “Kavramlarla Necmettin Erbakan’ın Düşünce Yapısı”, *Anadolu Gençlik: Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, 2015. ss.7-22.
- ARPACI, Işıl (2017), *Türk Siyasetinde Erbakan*, Kopernik Kitap, İstanbul.
- ARSAVA, Füsün (2011), “14 Nisan 1987 Tarihli Tam Üyelik Başvurusundan Günümüze Dek AB-Türkiye İlişkileri”, *Türk Dış Politikası: Son On Yıl*, (Der). Y. Demirağ, Ö. Çelebi, Palme Yayıncılık, Ankara.
- ARSLAN, Zühtü (2005), “Türkiye’de Liberal Düşüncenin Önündeki Engeller”, *Liberalizm*, C.7, (Ed). M. Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.232-245.
- ASLAN, Seyfettin (2013), “Türkiye’de Modern Siyasal Düşünce”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Siyasal Hayat*, (Der). A. Karadağ, Orion Yayın, Ankara
- AŞUKIN N.S. ve BUTIRSKIY N.P. (1979), *Politika Sözlüğü*, (Çev.) M.Beyhan, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- ATABAY, MİTHAT (2004), *Aydınlanma Çağı ve Avrupa*, Nobel Yay, Ankara.
- ATAMAN, Muhittin , “Özalizm: Türkiye’de Yeniden Yapılanma Teşebbüsü”, *Liberal Düşünce*, 2000, Sayı.19. ss. 53-63.
- ATAMAN, Muhittin , “Pragmatik Bir Dış Politika: Özal’ın Batı’ya Bakışı”, *Liberal Düşünce*, Sayı. 29, 2003, ss.127-137.
- ATAMAN, Muhittin (2014a), “Özal ve Özalizm: Siyasette Yeniden Yapılanma”, *İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye’nin Demokrasi Tarihi:1946-2012*, (Ed).T. Ü. Bilgiç, C. Göktepe, Ufuk Yayınları, İstanbul.
- ATAMAN, Muhittin (2014b), “1983-1991 Döneminde İç Politika: Özal’lı Yıllar” *Osmanlı’dan İkinçil Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika*, (Ed). A.Çaylak ve diğ, 5. Baskı, Savaş Yayını, Ankara.
- ATAÖV, Türkkaya , “Milli Gücü Meydana Getiren Unsurlar”, *Ankara Üniv. SBF Dergisi*, 16/1. 1961, ss. 181-205.
- ATEŞ, Davut (2012), *Uluslararası Örgütler: Devletlerin Örgütlenme Mantığı*, Dora Yayını, Bursa.

- AVŞAR, Abdülhamit (1998), *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Umut Matbaacılık, İstanbul.
- AYBARS, Ergün (1990), “Türkiye’de Demokrasi ve Fikir Kaynağı”, *Türk Demokrasi Vakfı Türkiye’de Demokrasi ve Demokratik Kültürün Gelişmesi*, (Haz) H. Erkan, Dokuz Eylül Üniv. Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enst. Yayınları.
- AYDEMİR Ş. Süreyya (1990), *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- AYDEMİR, Ş. Süreyya (2000), *İkinci Adam:1938-1950*, C.2, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- AYDEMİR, Ş. Süreyya (2006), *Tek Adam: Mustafa Kemal 1881-1919*,C.1, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- AYDIN, Mustafa , “2000’li Yıllara Doğru Türkiye’nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar”, *TÜĞİAD-Türk Genç İşadamları Derneği*, Dış Politika:33, İstanbul,1998, ss.19-89.
- AYDIN Mustafa (2002a), *Siyasetin Sosyolojisi: Bir Sosyal Kurum Olarak Siyaset*, Açılım Kitap, İstanbul.
- AYDIN Mustafa (2002b), “1939-1945 Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik-2”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler Yorumlar 1919-1980*, C.1, (Ed), B. Oran, İletişim Yayınları, İstanbul.
- AYDIN, Mustafa (2004), “ Uluslararası İlişkilerin Gerçekçi Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1/1, ss. 33-60.
- AYDIN, Mustafa (2005), “Aydınlar ve Günümüzdeki İşlevleri”, *Entelektüel ve İktidar*, (Ed). K. Çağan, Hece Yayını, Ankara.
- AYGÜL, Cenk (2013), “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Dış Politikası”, *Türkiye’nin Son 10 Yılı*, (Ed). E. Toros, Atılım Üniv. Yayınları, Ankara.
- BAĞCI Hüseyin, USLU Nasuh (2006), “Kıbrıs Sorunu ve AB: Son Gelişmeler ve Tarafların Tavrı”, *Doğu’dan Batı’ya Dış Politika: Ak Partili Yıllar*, (Der). Z. Dağı, Orion Yayını, Ankara.
- BAHARÇİÇEK, Abdülkadir (1998), “Yirmi Birinci Yüzyıl Uluslararası Sisteminde İşbirliği ve Karşılıklı Bağımlılık İlişkisi”, *Yeni Türkiye:21. Yüzyıl Özel Sayısı*, N.19, ss.368-382.
- BAHARÇİÇEK, Abdülkadir (1999), “Global Uluslararası Sistemde Devletlerin Egemenlik Sorunu”, *Bilgi Toplum*, Sayı 1, ss. 63-69.
- BAHARÇİÇEK A. BAKAN S. ARPACI I. (2012), “Türkiye’de Demokrasinin Derinleşmesi Süreci Üzerinde Necmettin Erbakan’ın Etkisi”, *Turgut Özal Uluslararası Siyaset ve Ekonomi Kongresi II*, Malatya. 14.04.2012.

- BAHARÇİÇEK, Abdulkadir (2013), “Küresel Uluslararası Sistem ve Siyasal Partiler”, *Küreselleşme Uluslararası Sistem ve Siyasi Partiler*, (Ed). G.Tuncel, Bilsam Yayınları, Malatya.
- BAHARÇİÇEK, Abdülkadir, TUNCEL, Gökhan, “Radikalizmi Önleme Aracı Olarak Sosyal ve Siyasal Sorumluluk”, *İnönü Üniv. Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, 2014, ss.1-14.
- “Bakan Atalay Demokratik Açılımı Anlattı”, *Habertürk*, 16 Ocak 2010.
- BAKAN Selahaddin, ÖZDEMİR Hakan, “Sosyal Politika Açısından CHP İle AKP’nin Karşılaştırılması”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 3/1, 2012,ss.22-48.
- BAKAN Selahaddin, ARPACI Işıl, “Liberal Değişim Sürecinde Dönüşen ve Dönüştüren Muhafazakârlık”, *K.S.Ü. İ.İ.B.F Dergisi*, 2/2, ss.2012,ss.131-145.
- BAKAN, Selahaddin, ÖZDEMİR, Hakan,“Türkiye’de 1946-1960 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Demokrat Parti (DP)’ye Karşı”, *C.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 14/1, 2013, ss.373-397.
- BAKER U. (2004), “Muhafazakar Kisve”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce*, C.5, (Ed). A. Çiğdem, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BAL, İdris SÜTÇÜ, Güliz, SİLİNİR, Murat (2006), “Uluslararası Siyasetin Aktörleri”, *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler: Uluslararası Siyaset Uluslararası Hukuk ve Temel Sorunlar*, (Ed). İ.BAL, Lalezar Kitabevi, Ankara.
- BAL, İdris (2010), “Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim”, *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*, (Ed). C. Yenigün-E.Efegil, Nobel Yayın Ankara.
- BALCI, Ali, “Dış Politika: Yeni Bir Kavramsallaştırma Bağlamında Egemenlik Mitinin Analizi”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7/28, 2011, ss.3-29.
- BALCI, Ali (2013), *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Yayını, İstanbul.
- BARLAS, Mehmet (2001), *Turgut Özal’ın Anıları*, 4. Baskı, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- BARRY, Norman P. (2004a), *Modern Siyaset Teorisi*, (Çev). M.Erdoğan-Y.Şahin, Liberte Yayınları, Ankara.
- BARRY, Norman P, “Rasyonalizm, Muhafazakarlık ve Demokrasi”, *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu(UMDS)*, Camev Yayıncılık, Ankara,2004b, ss
- BAUMAN, Zygmunt (2003), *Yasa Koyucular ve Yorumcular*, Metis Yayınları, İstanbul.

- BAYRAMOĞLU, Ali (2001), *28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi*, İletişim Yayını, Ankara.
- BAYRAMOĞLU, Ali (2006), *Çağdaşlık Hurafe Kaldırmaz: Demokratikleşme Sürecinde Dindar ve Laikler*, TESEV Yayını, İstanbul.
- BEKTAŞ, Arsev (1993), *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi: CHP ve AP (1961-1980)*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- BELGE, Murat (2002), “Mustafa Kemal ve Kemalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, 2. Baskı, (Ed). A. İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BELGE, Murat (2009), “Türkiye’de Siyasi Düşüncenin Ana Çizgileri”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, 1.Baskı, (Ed). T.Bora, M.Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BERİŞ H. Emrah, “Kemalist Devrimden Muhafazakar Kemalizme”, *Liberal Düşünce*, Bahar, 2004, ss.49-58.
- BERİŞ H.Emrah (2006). *Küreselleşme Çağında Egemenlik*, Lotus Yayıncılık, Ankara.
- BERİŞ H. Emrah, “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ank. Üniv. SBF Dergisi*, 63/1, 2008, ss.55-81.
- BERİŞ, H. Emrah (2012), “Demokratikleşmenin Kamuoyu Açısından Analizi”, *SDE-Stratejik Düşünce Enstitüsü: Türkiye’nin Demokratik Dönüşümü*, (Ed). M. Yılmaz, H. Emrah Beriş, Başak Matbaacılık, Ankara. ss.123-147.
- BERKES, Niyazi (2008), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (Haz.) Ahmet KUYAŞ, 12.Basım,Yapı Kredi Yayınları, N.1713.
- BERKES, Niyazi (2009), “Türkiye’de Çağdaşlaşma Olgusu”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, (Ed) E. Kalaycıoğlu, A.Y. Sarıbay, 4. Basım, Dora Yayıncılık, İstanbul.
- BİLA, Fikret, “Türkiye’nin Çözüm Önerisi”, *Hürriyet*, 25.09.2014.
- BİLGİÇ. Ü. Tuba (2014), “İç ve Dış Politikada Çeşitlilik:1965-1971”, *İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye’nin Demokrasi Tarihi:1946-2012*,(Ed). T. Ünlü Bilgiç-C. Göktepe, Ufuk Yayınları, İstanbul.
- BİLGİN, Nihat (2004), *Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- BİLGİN, Vedat (2007), *Türkiye’de Değişimin Dinamikleri*, Ankara: Lotus Yayını.
- BİRAND, M. Ali, Yalçın, Soner (2001), *The Özal*, Doğan Kitapçılık, İstanbul.

- BOBBİO, Norberto (1999), *Sağ ev Sol: Bir Politik Ayrımın Anlamı*, Dost Kitap, Ankara.
- BORATAV, Korkut (2008), “İktisat Tarihi:1908-1980”, *Türkiye Tarihi IV*, 4. Cilt, (Ed). S. Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul.
- BORATAV, Korkut (2005), *1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Dönüşüm*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- BOZKURT, Veysel (2016), “Geleceğin Toplumunu, Dönüşümcü Liderlik ve Turgut Özal”, *Özal’lı Yıllar: Siyaset, İktisat Zihniyet*, (Ed). İ. Sezal-İ.Dağı, Beta Yayını, İstanbul.
- BÖLÜKBAŞI, H. Tolga ve ÖZÇÜRÜMEZ, Saime (2011), “Avrupa Birliği Yolunda Türk Dış Politikası ve Komşu Bölgelerle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Son On Yıl*, (Der). Y. Demirağ, Ö. Çelebi, Palme Yayıncılık, Ankara.
- BUĞRA, A. (2010). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BULAÇ, Ali (2001), *Din Devlet ve Demokrasi*, Zaman Kitap, İstanbul.
- BULAÇ, Ali (2009), *Göçün ve Kentin Siyaseti: MNP’den SP’ye Milli Görüş Partileri*, Çıra Yayınları, İstanbul.
- BURAN, Hasan (2005), *Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Önerisi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- CAN, Osman (2012), *Yol Ayrımında: Statükodan Önce Son Çıkış*, Timaş, Yay, İstanbul.
- CANBOLAT, S. İbrahim (2000), *Yeni Dünya ve Türkiye*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- CEBESOY, A. Fuat (2002), *Siyasi Hatıralar: Büyük Zaferden Lozan’a*, C.1, (Haz.) O.S. Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul.
- CEM, İsmail (2004), *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 16. Basım, Can Y.İstanbul.
- CEMAL, Hasan (2004), *Özal Hikayesi*, Doğan Kitap, İstanbul.
- CEVİZCİ, AHMET (2002), *Aydınlanma Felsefesi Tarihi* 4. Cilt, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Coşkun Vahap (2009). *Ulus-Devletin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu*, Liberte Yayıncılık, Ankara.
- Cumhurbaşkanlığı Kurumsal İletişim Başkanlığı-CKİB* (2016), “15 Temmuz Darbe Girişimi ve Millet’in, Zaferi”, Cumhurbaşkanlığı Yayınları.
<https://www.tccb.gov.tr/faaliyetler/15temmuz/> Erişim: (02.05.2017).

- ÇAHA, Ömer, “Muhafazakar Düşüncede Toplum”, *Liberal Düşünce*, Bahar 2004a, ss.15-25.
- ÇAHA, Ömer (2004b), “Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış: Demokrasi Çoğulculuk ve Sivil Toplum”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, (Ed). T. Bora, M.Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÇAHA, Ömer (2007), *Dört Akım Dört Siyaset*, 3. Baskı, Orion Yayını, Ankara.
- ÇAHA Ömer (2008), *Sivil Toplum Aydınlar Ve Demokrasi*, Plato Film Yay.İstanbul.
- ÇAHA, Ömer (2014), “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasi”, *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika*, (Ed). A.Çaylak ve diğ, 5. Baskı, Savaş Yayını, Ankara.
- ÇAKIR, Ruşen (2004), “Milli Görüş Hareketi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*,(Ed). T. Bora, M.Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÇAKAR, Ö. Yasemin (2009), “Otoriter Düzenleme Zihniyeti Olarak Anayasacılık”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, (Ed). T. Bora, M.Gültekinil, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- ÇALIŞ, H. Şaban (2001), “Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, (Der) Ş. Çalış vd, Liberte Yayınları, Ankara.
- ÇALIŞ, H. Şaban, KAN, Kürşat(2006), “BM: Birleşmiş Milletler”, *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, (Ed). H.Çalış, B.Akgün,Ö.Kutlu, Çizgi Kitabevi, Konya.
- ÇALMUK, Fethi (2000), *Selamün Aleyküm Komutanım: Bir Erbakan Hikayesi*, Kim Yayınları, İstanbul.
- ÇAVDAR, Tefvik (1992), *Türkiye’de Liberalizm: 1860-1990*, İmge Yayını, Ankara.
- ÇAVDAR, Tefvik(1995), *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Y.İstanbul.
- ÇAYLAK Adem (1998), *Osmanlı’da Yöneten ve Yönetilen*, Vadi Yayını, Ankara.
- ÇEKİRGE, Fatih, “Dışişlerinin Sevdası”, *Hürriyet*, 9 Eylül 1992.
- ÇELEBİ, Özlen (2011), “1990’lardan 2000’lere Türk Dış Politikası ve ABD İle İlişkiler: Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa”, *Türk Dış Politikası: Son On Yıl*, (Der). Y. Demirağ, Ö. Çelebi, Palme Yayıncılık, Ankara.
- ÇELİK, Hüseyin (2002),*Türkiye’de Değişim Demokrasi ve Aydınlar*, UfukYay.İstanbul.
- ÇELİKDOĞAN, Sedat, “Gerçekleşmiş Rüya: Prof. Dr. Necmettin Erbakan”, *Anadolu Gençlik: Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, 2015,ss.209-215.

- ÇELİKPALA, Mitat (2011), “Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkileri”, *Türk Dış Politikası: Son On Yıl*, (Der). Y. Demirağ, Ö. Çelebi, Palme Yayıncılık, Ankara
- ÇETİN Halis (2014), “Siyasal İktidar ve Meşruiyet”, (Ed). H.Çetin, *Siyaset Bilimi*, Orion Yayıncılık, Ankara.
- ÇETİNKAYA, Tacettin , “Büyük Miras”, *Anadolu Gençlik: Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, 2015, ss.64-72.
- ÇINAR, Menderes (2009), “Merkezsiz Siyaset Siysetsiz Merkez”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, (Ed). T. Bora, M.Gültekingil, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- ÇİFTÇİ, Kemal (2010), *Tarih Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- ÇİĞDEM, Ahmet (2003), *Aydınlanma Düşüncesi*, 4. Basım, Ağaç Yayını, İstanbul.
- ÇİĞDEM, Ahmet (2009), “Entelektüeller ve İdeolojiler”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, (Ed). T. Bora, M.Gültekingil, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- ÇİZMELİ, Şevket (2007), *Menderes: Demokrasi Yıldızı*, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- ÇULHAOĞLU, Metin (2010), “AKP’nin Yürüdüğü Yer: Bir Model Ve Açıklama Denemesi”, *Hegemonyadan Diktatoryaya AKP ve Liberal Muhafazakar İttifak*, (Der). Ç.Sümer, F.Yaşlı, Tan Kitabevi, Ankara.
- DAĞCI, G. Tuba (2006), *Osmanlı’dan Cumhuriyete Ordu Siyaset İlişkisi: 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi*, İlgı Yayınları İstanbul.
- DAĞI, D. İhsan (2001), “Avrupa Birliği ve Türkiye: Batılılaşmanın Neresindeyiz”, *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, (Der) Ş. Çalış vd, Liberte Yayınları, Ankara.
- DAĞI, D. İhsan (2010), “Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi”, *AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, (Ed). H.Yavuz, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- DAĞI, D. İhsan (2016), “Özal’lı Yıllarda Türk Siyaseti”, *Özal’lı Yıllar: Siyaset, İktisat Zihniyet*, (Ed). İ. Sezal-İ.Dağı, Beta Yayını, İstanbul.
- DAĞI Zeynep (2006), “Giriş”, *Doğu’dan Batı’ya Dış Politika: Ak Partili Yıllar*, (Der). Z. Dağı, Orion Yayını, Ankara.
- DAVUTOĞLU Ahmet (2010a), *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, 48. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul.

- DAVUTOĞLU Ahmet, “Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu: Eksen Kayması Diyen Siz Karışmayın Demek İstiyor”, *Görüş*, Sayı:63, Ağustos,2010b, ss.15-21.
- DAVUTOĞLU Ahmet, “Türk Dış Politikasının İlkeleri ve Bölgesel Siyasal Yapılanma”, *SAM Vision Papers*, SAM Yayını, N.3, 2012,ss.1-12.
- DEMİR, S. Timur, “15 Temmuz Darbe Girişiminde Medya”, *SETA*, S.161.2016,ss.7-21.
- DEMİREL, Ahmet (2002), “İsmet İnönü”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, 2.Baskı, (Ed). A. İnşel, İletişim Yayınları, İstanbul.
- DEMİREL, Tanel (2004), *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika*, İletişim Yay, İstanbul.
- DEMİREL, Tanel (2009), “1946-1980 Döneminde “Sol” ve “Sağ”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, (Ed). T. Bora, M.Gültekingil, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- DEMİRTAŞ, Serkan, “7 Haziran'dan 1 Kasım'a ne değişti”, *Radikal*, (03.11.2015).
- “Demokratur”, Ahmet İnşel, *Cumhuriyet*, (22.03.2016).
- DEVİRAN, Yusuf, ÖZCAN, Ö. Faruk (2016), “Söylemlerin Dilinden Suriye Sorunu”, *Marmara İletişim Dergisi*, Sayı:25, ss.35-52.
- DİLİPAK, Abdurrahman, “Kanlı mı olacak kansız mı?”, *Akit*, 14.05.2016.
- DOĞAN, İsmail (2000), *Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar*,3. Bsk, SistemY. İstanbul.
- DOĞANAY, Ülkü, “AKP’nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakarlık: Muhafazakar Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış”, *Ankara Üniv.SBF Dergisi*, 62/2,2007,ss.65-89.
- DUMAN, Doğan (1999), *Türkiye’de İslamcılık*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir.
- DUMAN Fatih, “Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması Versus İskoç Aydınlanması”, *Ankara Üniv. SBF Dergisi*,61/1, 2006, ss.117-151.
- DUMAN Fatih (2014), “Devlet”, *Siyaset Bilimi*, Dördüncü Baskı, Ed. H.Çetin, Orion Yayıncılık, Ankara.
- DUMAN, M. Zeki (2010), *Türkiye’de Liberal Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal*, Kadim Yayınları, Ankara.
- DURAN, Burhanettin (2007), “Türkiye’nin Dönüşümünde Aydınların Rolü”, *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye: Aktörler Alanlar, Sorunlar*, (Ed). D. Dursun, B. Duran, H. Al, Alfa Yayınları, İstanbul.
- DURSUN, Davut (1999), *Demokratikleşemeyen Türkiye*, İşaret Yayınları, Ankara.

- DUR SUN, Davut (2000), *Ertesi Gün-Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar-27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül*, İşaret Yayınları, Ankara.
- DUR SUN, Davut, “Muhafazakarlık ve Türk Muhafazakarlığının Sorun Alanları”, *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu(UMDS)*, Camev Yayıncılık, Ankara.2004.
- DUR SUN, Davut (2007), “Türkiye’nin Dönüşüm Süreci, Dinamikleri ve Genel Özellikleri”, *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye: Aktörler Alanlar, Sorunlar*, (Ed). D. Dursun, B. Duran, H.Al, Alfa Yayınları, İstanbul.
- DUR SUN Davut(2012), *Siyaset Bilimi*, 6. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- DUR SUN, Turan (2008), “İbn Haldun’un Temel Düşünceleri”, *İbn Haldun’da Uygarlıkların Yükselişi ve Çöküşü*, (Der) Turan Dursun, Ümit Hassan, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- DUVARGER, Maurice (1974),*Politik Partiler*, (Çev).E.Özbudun, 2. Basım, Bilgi Yayınları, Ankara.
- EASTON David (1971), *The Political System*, 2. Baskı, New York.
- ECEVİT, Bülent (1966), *Ortanın Solu*, KİM Yayını, İstanbul.
- EFEGİL Ertan (2008), “Türk Dış Politikası”, *Bölgesel Sorunlar ve Türkiye: Sorunlar-Tehditler-Fırsatlar* , (Ed). A.H.Aydın vd, K.S.Ü, N.31.
- EFEGİL, Ertan (2012a), “Türkiye’deki Karar Vericilerin Dış Politika Anlayışları: Realizme Karşılık Liberal Bakış Açısı”, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, (Ed), E. Efeğil R. Kalaycı,Cilt 1, Nobel Akademik Y, Ankara.
- EFEGİL Ertan (2012b), “Türk Dış Politikası Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler”, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, (Ed), E. Efeğil, R.Kalaycı, Cilt.1, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- EFEGİL Ertan , “Türk Dış Politikasında Siyasal Kültürün Etkisi: Kemalist Siyasal Kültürün Evrimleşmesi, *Akademik Bakış*, 5/10,ss. 2012c,189-207.
- EKŞİ, Muharrem (2014), *Kamu Diplomasisi ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- EKZEN, Nazif(2009),*Türkiye Kısa İktisat Tarihi*, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yay,Ankara.
- ELEKDAĞ Şükrü (1994), “Karadeniz Ekonomik İşbirliği”, *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, (Der). S. Şen, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- ELMAS, Filiz, “Modern Dünya Sistemi Analizi ve Dış Ticaret”, *Ekonomik Yaklaşım*, C.23/Özel Sayı, 2012, ss.133-160.

- EMİROĞLU, Hüseyin, “Türk Dış Politikasının Oluşturulma Sürecinde Yasama-Yürütme İlişkileri”, *Ankara Üniv. SBF Dergisi*, 54/3, 1999, ss. 41-70.
- EMİROĞLU Akif (2006), *Toplumbilimsel Siyasa Siyasal Sosyolojiye Giriş*, Ekin Kitap, Ankara.
- EMİROĞLU, Kudret (2015), *Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi: Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- EMRE, S. Arif (2002), *Siyasette 35 Yıl*, Keşif Yayınları, Ankara.
- ERALP, Atila (2004), “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması”, *Devlet Sistem ve Kimlik: Uluslararası ilişkilerde Temel Yaklaşımlar*, (Der), A. Eralp, İletişim Yayınları, İstanbul.
- “Erbakan Hükümeti Koalisyon Protokolü” (1996), <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/KP54html>. Erişim:(14.09.2016).
- ERBAKAN, Necmettin (1975), *Milli Görüş*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- ERBAKAN, Necmettin (1991), *Adil Ekonomik Düzen*, Dergah Yayınları, Ankara.
- ERBAKAN Necmettin (1993), *Refah Partisi 4.Büyük Kongre Açılış Konuşması*, Ankara.
- ERBAKAN, Necmettin (2007), *Türkiye ve Ekonomi*, Yeni Neşriyat, İstanbul.
- ERBAKAN, Necmettin (2010), *Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen*, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, Ankara.
- ERBAKAN, Necmettin (2014), *Davam*, Milli Gazete Ankara Kitap Kulübü, Ankara.
- ERBAKAN, Necmettin , “Yeni Bir Dünya ve D-8”, Anadolu Gençlik: Necmettin Erbakan Özel Sayısı, 2015, ss.398-405.
- ERBAKAN, Necmettin (2016), *Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen*, Haz. T.Çetinkaya, ASAM, Ankara.
- “Erbakan’a Kaddafi Şoku”, *Milliyet*, 06.10.1996. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/> Erişim: (18.08.2017).
- ERDEM, Tevfik. (2006), *Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavram ve Süreçler*, Lotus Yayınevi, Ankara.
- ERDER Sema, İNCİOĞLU, Nihal(2008), *Türkiye’de Yerel Politikanın Yükselişi: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği*, İstanbul Bilgi Üniv. Yayını, İstanbul.
- “Erdoğan’ı yakan mısralar Örnek’in”, *Hürriyet*, 23.10.2002. <http://www.hurriyet.com.tr>. Erişim: 12.12.2016.

- “Erdoğan Hükümeti Programı”,2003. <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP59.html>.
Erişim: 12.12.2016.
- ERDOĞAN, Mustafa (1995),*Demokrasi, Laiklik Resmi İdeoloji*, Siyasal Yay, Ankara.
- ERDOĞAN, Mustafa, “İslam ve Liberalizm: Kısa Bir Bakış”, *Liberal Düşünce*,
Güz Dönemi, 1996, ss. 7-21.
- ERDOĞAN, Mustafa (1998), *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- ERDOĞAN, Mustafa, “Türkiye’nin Sistem Arayışı”, Siyasal Rejim Tartışmaları,
(Koor.) N. İncioğlu, TESEV, İstanbul, 2000, ss. 83-96.
- ERDOĞAN, Mustafa (2003), *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, 4. Basım, Liberte
Yayımları, Ankara.
- ERDOĞAN, Mustafa , “Muhafazakârlık: Ana Temalar”, *Uluslararası
Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu(UMDS)*, Camev Yayıncılık,
Ankara,2004.
- ERDOĞAN, Mustafa (2005), *Anayasal Demokrasi*, 7. Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- ERDOĞAN, Mustafa (2005) , “Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni”, *Modern
Türkiye’de Siyasi Düşünce,Liberalizm,C.7*, (Ed). M.Yılmaz, İletişim Yay. İstanbul.
- ERDOĞAN, Mustafa (2011), *Anayasa Hukuku*, Orion Kitabevi, Ankara.
- ERDOĞAN, Mustafa (2013a), *Özgürlük Perspektifinden Hukuk ve Demokrasi*, Kesit
Yayımları, İstanbul.
- ERDOĞAN, Mustafa , “İslam Çoğulculuk ve AKP İktidarı”, *Liberal Düşünce*,
Sayı.69-70, 2013b, ss.57-62.
- ERDOĞAN, Mustafa (2016), “Türk Politikasında Bir Reformist: Turgut Özal”, *Özal’lı
Yıllar: Siyaset, İktisat Zihniyet*, (Ed). İ. Sezal-İ.Dağı, Beta Yayını, İstanbul.
- ERDOĞAN, R. Tayyip, “Önsöz”, *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi
Sempozyumu (UMDS)*, Camev Yayıncılık, Ankara.2004.
- ERDOĞAN, R. Tayyip (2013), “Önsöz”, *Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik
Değişim ve Dönüşüm Envanteri 2002-2012*, KDGM (Kamu Düzeni ve Güvenliği
Müsteşarlığı Yayınları, N.4. Ankara.
- ERDOĞAN, Seyfettin (2004), *Politik Konjonktür Hareketleri Teorisi Perspektifi ile
Siyaset-Ekonomi İlişkisi*, Değişim Yayını, İstanbul.
- ERGİL, Doğu(2011), *Barişi Aramak: Dilde Hayatta Kültürde*,Timaş Y.İstanbul.

- ERGİN, Mehmet (2006), *Dünden Bugüne Necmettin Erbakan*, Akis Kitap, İstanbul.
- ERHAN Çağrı (2002), “1945-1960 Batı Bloku Ekseninde Türkiye, ABD ve NATO’yla İlişkiler, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar:1919-1980*, C.1, (Ed), B. Oran, İletişim Yayını, Ankara.
- ERKAN, Hüsni (1990), “Türkiye’de Demokrasinin Ekonomik Temelleri”, *Türk Demokrasi Vakfı (TDV)*, (Haz) H. Erkan, Dokuz Eylül Üniv. Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enst. Yayınları.
- EROĞUL, Cem (1998), *Demokrat Parti*, İmge Yayını, Ankara.
- EROĞUL, Cem (2003), *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 4.Bsk, İmge Y, Ankara.
- EROL M. Seyfettin ve OZAN Emre, “Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim, *Akademik Bakış*, 4/8, 2011, ss. 13-39.
- EROL M. Seyfettin, BEYHAN O. Nuri (2012), “Dış Politikanın Belirlenmesi Sürecinde, Siyasal Rejimlerin Rolü ve Türkiye Örneği”, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, (Ed), E. Efeğil R. Kalaycı, Cilt 1, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- EROL M. Seyfettin , “Erbakan Hoca’nın Dış Politika Felsefesi”, *Anadolu Gençlik: Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, 2015, ss.313-323.
- ERSİN, İrfan, “Necmettin Erbakan’ın Maddi ve Manevi Kalkınma Teorisi ve Pratiği Üzerine”, *Anadolu Gençlik: Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, 2015, ss.295-303.
- ERSİN, İrfan YILDIRIM, Cengizhan, “İslam Ekonomisi Çerçevesinde Necmettin Erbakan’ın Adil Düzen Söylemi”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15/1, ss.2015,143-173.
- ERSOY, Arif, “Hak ve Adalet Merkezli Milli Görüş Hareketi’nin Fikri Temelleri”, *Anadolu Gençlik: Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, 2015,ss.56-62.
- ERTOSUN, Erkan (2014), “Dış Politikada Özal’lı Yıllar:1983-1993”, *İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye’nin Demokrasi Tarihi:1946-2012*, (Ed). T. Ü. Bilgiç, C. Göktepe, Ufuk Yayınları, İstanbul.
- ERTOSUN, Erkan (2015), “Özal’ın Orta Doğu Barış Perspektifi”, *Turgut Özal: Değişim Dönüşüm*, (Ed). E. Ertosun, E. Demirbaş, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, N.20.
- ESİROĞLU, Muhammet, “Erbakan Hocanın Kullandığı Kavramlar ve Zihinsel Kodları”, *Anadolu Gençlik: Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, 2015,ss.23-33.

- FALK, Richard (2005), *Dünya Düzeni Nereye: Amerikan Emperyal Jeopolitikası*, (Çev). N.Domaniç-N.Arhan, Metis Yayınları, İstanbul.
- FIRAT, Melek (2000), *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- FINDLEY, Carter (2005), “Süreklilik, Yenilik, Sentez ve Devlet”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye*, (Der). K. Karpat, 2. Baskı, Bilgi Üniv. Yayını, İstanbul.
- FINDLEY, Carter (2012), *Modern Türkiye Tarihi*, (Çev). G.Ayas, 2. Basım, Timaş Yayınları, İstanbul.
- FOUCAULT Michel (2000), *Entelektüel'in Siyasi İşlevi: Seçme Yazılar I*, (Çev). F. Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- FOUCAULT Michel (2005), *Özne ve İktidar*, 2. Basım, Ayrıntı Yayını, İstanbul.
- FUKUYAMA, Francis (1999), *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, 2. Baskı, (Çev). Z. Dicleli, İstanbul.
- FULLER E. Graham (2008), *Yükselen Bölgesel Aktör: Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, (Çev). M. Acar, 4. Baskı, Timaş Yayını, İstanbul.
- GELLNER Ernest (2006). *Uluslar ve Ulusçuluk*, (Çev). B.Ersanlı-G.Özdoğan, Hil Yayını, İstanbul.
- GENCER, Bedri (2012), *İslam'da Modernleşme(1839-1939)*, Doğu Batı Yay, Ankara.
- GENÇ Mehmet (1993), *Avrupa Topluluklarının Kurumsal ve Hukuksal Yapısı*, Uludağ Üniv. Basımevi, Bursa.
- GENÇ Mehmet (1999), *Birleşmiş Milletler ve Uzmanlık Örgütleri Mevzuatı*, C.1, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- GENÇKAYA, Ö. Faruk (2016), “Turgut Özal’ın Güneydoğu ve Kürt Sorununa Bakışı”, *Özal’lı Yıllar: Siyaset, İktisat Zihniyet*, (Ed). İ. Sezal-İ.Dağı, Beta Yayını, İstanbul.
- GIDDENS Anthony (2008), *Ulus-Devlet ve Şiddet*, Çev.C.Atay, Kalkedon Yayını, İstanbul.
- GIDDENS Anthony (2014), *Modernliği Sonuçları*, Çev. E.Kuşdil, Ayrıntı Y. İstanbul.
- GÖKMEN, Yavuz (1992), *Özal Sendromu*, Verso Yayıncılık, Ankara.
- GÖKMEN, Yavuz (1994), *Özal Yaşasaydı*, Verso Yayını, Ankara.

- GÖKTEPE, Cihat (2014), “Türkiye’de İç ve Dış Siyasi Gelişmeler:1950-1965”, *İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye’nin Demokrasi Tarihi:1946-2012*, (Ed). T.Ünlü Bilgiç-C. Göktepe, Ufuk Yayınları, İstanbul.
- GÖKTOLGA, Oğuzhan (2013), “Osmanlı Geçmişi: Toplumsal, Siyasal Yapı ve Son Dönem Düşünce Akımları”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Siyasal Hayat*, (Der). A. Karadağ, Orion Yayın, Ankara.
- GÖLE, Nilüfer (1993), *Modern Mahrem*, Metis Yayını, İstanbul.
- GÖNLÜBOL Mehmet(1993), *Uluslararası Politika: İlkeler Kavramlar Kurumlar*, Ankara Atilla Kitabevi.
- GÖNLÜBOL Mehmet, SAR Cem(1996), “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”,*Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1995)*, (Ed). M. Gönlübol, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- GÖZE Ayferi (2011), *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 12. Bsm, Beta Yay, İstanbul.
- GÖZEN, Ramazan (2000), *Amerikan Kıskaçında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, Liberte Yayını, İstanbul.
- GÖZEN, Ramazan (2001), “Türk-Amerikan İlişkileri ve Türk Demokrasisi: Realist Bağlantı”, *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, (Der) Ş. Çalış ve diğ., Liberte Yayınları, Ankara.
- GÖZEN Ramazan (2006), “Türk Dış Politikasında Vizyon ve Revizyon”, *Doğu’dan Batı’ya Dış Politika: Ak Partili Yıllar*, (Der).Z.Dağı,Orion Yayını, Ankara.
- GÖZEN Ramazan (2009), *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe: Türkiye’nin Dış Politikası*, Palme Yayıncılık, Ankara.
- GÖZEN Ramazan (2016), “Turgut Özal ve Dış Politika”, *Özal’lı Yıllar: Siyaset, İktisat Zihniyet*, (Ed). İ. Sezal-İ.Dağı, Beta Yayını, İstanbul.
- GÖZLER Kemal (2010), *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, EkinYayım, Bursa.
- GÖZLER, Kemal (2011), *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, 12. Baskı Yayım, Bursa.
- GÖZTEPE Ece(2008). *Avrupa Birliği’nin Siyasal Bütünleşmesi ve Egemenlik Yetkisinin Paylaşılması Sorunu*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- GÜLALP, Haldun, “Political İslam in Turkey: The Rise and Fall of Refah Party”, *The Muslim World*, January 1999, 89/1, pp.22-41.
- GÜLALP, Haldun (2003), *Kimlikler Siyaseti: Türkiye’de Siyasal İslam’ın Temelleri*, Metis Yayınları, İstanbul.

- GÜLENER, Serdar, “Türk Siyasetinde Merkez-Çevre İlişkilerinin Seyri ve 27 Mayıs 1960 Darbesi”, *Bilgi*, Sayı.14, 2007, ss.36-66.
- GÜNER, Agah Oktay (1978), *Türkiye'nin Kalkınması ve İktisadi Devlet Teşekkülleri*, 2 Baskı, Damla Yayınevi, İstanbul.
- GÜNER, Engin (2003), *Özal'lı Yıllarım*, 2. Baskı, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.
- GÜNGÖR, Nasuhi (2005), *Yenilikçi Hareket*, Elips Kitap, Ankara.
- GÜRBEY, Gülistan (2016), “Özal’ın Dış Politika Anlayışı”, *Özal’lı Yıllar: Siyaset, İktisat Zihniyet*, (Ed). İ. Sezal-İ.Dağı, Beta Yayını, İstanbul.
- GÜRKAYNAK, M., YALÇINER, S, “Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 6/23, 2009. ss.73-92.
- GÜRSOY, Özge, “Darbe-Anayasa İlişkisinin Tahlili:1960’dan 1987’ye”, *Genç Düşünce*, 2/1, 2011, ss.3-132
- GÜVEN, Süleyman (2016), “Türkiye’de Siyasal Hayatta Dönüşüm ve Lider Odaklı Siyaset”, *Selçuk İletişim*, 9/3. ss.90-118.
- HABERMAS,J. (1993), *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*, Çev. M.Tüzel, Yapı Kredi Y.
- HABERMAS Jürgen (2001). *Avrupalı Ulus Devlet, Tartışılan Sınırlar: Değişen Milliyetçilik*, Çev. İ. Türkmen, Şehir Yayınları, İstanbul.
- HAKYEMEZ Y.Şevki (2004). *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- HAKYEMEZ, Y. Şevki, “Türkiye’de Son 10 Yılda (2002-2012) Sürecinde Atılan Adımlar”, *SDE-Stratejik Düşünce Enstitüsü: Türkiye'nin Demokratik Dönüşümü*, (Ed). M.Yılmaz, H. Emrah Beriş, Başak Matbaacılık, Ankara. 2012,ss.7-42.
- HALDUN İbn (1977), *Mukaddime*, C.1, Çev. T.Dursun, İstanbul, Onur Yayını
- HALDUN İbn (1991), *Mukaddime*, (Çev). Zakir K. Ugan, MEB Yayını, İstanbul.
- HALDUN İbn (2016), *Devlet*, (Çev). O. Arpaçukuru, 7. Baskı, İlke Yayını, İstanbul.
- HALE, William (2003), *Türk Dış Politikası:1774-2000*, (Çev). P. Demir, Mozaik Yayını, İstanbul.
- HALE, William (2010), “Hıristiyan Demokrasi ve AKP, Benzerlikler ve Zıtlıklar”, *AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, (Ed). H. Yavuz, Kitap Yay, İstanbul.

- HANİOĞLU, Şükrü (2009), “Siyasal Temsil Olayının Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Yeri”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, (Ed) E. Kalaycıoğlu, A.Y.Sarıbay, 4.Basım, Dora Yayıncılık, İstanbul.
- HASGÜLER, Mehmet, ULUDAĞ, B.Mehmet (2007), “Uluslararası Örgütler: Devlet Merkezli Sistemde Çöküntü”, *Uluslararası Politikayı Anlamak: Ulus-Devlet’ten Küreselleşmeye*, (Der). Z.Dağı, Alfa Basım, İstanbul.
- HASSAN, Ümit (1998), *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- HAYTOĞLU, Ercan (2007), “İnönü Döneminde Türkiye’de Siyasal Yaklaşım:1938-1950”, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*,(Ed). S.İnan, E.Haytoğlu,Anı Yay.İstanbul.
- HEATON, Herbert (1985), *Avrupa İktisat Tarihi I*, (Çev). M.Ali KILIÇBAY- Osman Aydoğuş,Teori Yayınları, Ankara
- HELD, David (1995), “Ulus-Devlet’in Çöküşü”, (Der), S.Hall, M. Jacques, *Yeni Zamanlar:1990’larda Politikanın Değişen Çehresi*, (Çev). A.Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- HEPER, Metin (1974), *Bürokratik Yönetim Geleneği: Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinde Gelişimi ve Niteliği*, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayını, N.23.
- HEPER, Metin (2011), *Türkiye’nin Siyasal Hayatı: Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açından*, (Çev). K. Göksel, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul.
- HEPER Metin (2012),*Türkiye’de Devlet Geleneği*, (Çev) N.Soyarık, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.
- HERMANN, R. (1986), “The Power Of Perceptions in Foreign Policy Decision Making”, *American Journal Of Political Science*, Vol.30, No.4.
- HEYWOOD A. (2007), *Siyasi İdeolojiler*, Liberte Yayınları, Ankara.
- HEYWOOD A. (2011), *Siyaset*, Ed. B.Kalkan, Çev. Z.Kopuzlu, Adres Yay, Ankara.
- HEYWOOD A. (2014), *Siyasi İdeolojiler*, Liberte Yayınları, Ankara.
- HOBBS Thomas (2004), *Leviathan*, Çev. S.Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- HOBSBAWM Eric J.(1995), *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, Çev. O. Akınhay, 2. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- HUNTINGTON, P. Samuel (1993), *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratikleşme*, (Çev) E. Özbudun, Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara.
- “Hükümet Programı Mecliste”, *Hürriyet*, 18.03.2003.

- “İç Güvenlik Paketi Yasalaştı”, *Milliyet*, 28.03.2015.
- “İşte Akil İnsanlar Heyeti”, *Hürriyet*, 04.04.2013.
- İNALCIK, Halil (2000), *Osmanlı'da Devlet Hukuk Adalet*, Eren Yayını, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (2013), *Osmanlı ve Modern Türkiye*, Timaş Yayını, İstanbul.
- İNAT Kemal, DURAN, Burhanettin, (2006), “AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama”, *Doğudan Batıya Dış Politika: AK Partili Yıllar*, (Der). Z. Dağı, Orion Yay.Ankara.
- İNAT, Kemal (2007), “Türkiye'nin Dönüşümünde Avrupa Birliği'nin Etkisi”, *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye: Aktörler Alanlar, Sorunlar*, (Ed). D.Dursun, B. Duran, H.Al, Alfa Yayınları, İstanbul.
- İNSEL A. (2004), “Düzen mi Kalkınma mı”, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, C.5, (Ed). A.Çiğdem, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KABAKÇI, E. ADADAĞ, Ö, “İslah'tan Devrime:Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlı-Türk Siyasi Düşüncesinde Değişim Algısı”, *Divan Dergisi*, 14/26, 2009,ss.1-44.
- KABASAKAL,Mehmet (1991),*Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi*, Tekin Yayını, İstanbul.
- KABOĞLU,Ö.İbrahim (2011), *23'e 12 Kala 12 Soruda Hangi Türkiye*, İmge Y. Ankara
- KAHRAMAN H. Bülent, “Değişim: Tarihsel Modeli, Kısıtlamaları ve Olanakları”, *Görüş*, Sayı:49, Kasım, 2001. ss.34-49.
- KAHRAMAN H. Bülent (2007), *Postmodernite İle Modernite Arasında Türkiye*, İkinci Baskı,Agora Kitap, İstanbul.
- KAHRAMAN H.Bülent (2008), *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi: Kavramlar KuramlarKurumlar*, İstanbul, İdil Matbaacılık.
- KAHRAMAN H. Bülent (2012), *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-II:1920-1960*, 2.Baskı, Agora Kitapçılık, İstanbul.
- KALAYCIOĞLU, Ersin (1998), “Yeni Dünya Düzeni ve Türk Dış Politikası”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (Der). F. Sönmezoğlu, 2. Basım, Der Yayınları, İstanbul.
- KALAYCIOĞLU, Ersin, “Siyasal Rejim Tasarımı ve Demokrasi”, *Siyasal Rejim Tartışmaları*, (Koor.) N. İncioğlu, TESEV, İstanbul, 2000, ss. 97-122.
- KALAYCIOĞLU, Ersin, SARIBAY, A. Yaşar (2009), “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme”, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, (Ed). E. Kalaycıoğlu, A.Yaşar Sarıbay, Dora Yayıncılık, İstanbul.

- KALAYCIOĞLU, Ersin (2009a), “Türkiye’de Politik Rejimin Evrim ve Yasama Sistemi”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, (Ed). E. Kalaycıoğlu, A.Yaşar Sarıbay, Dora Yayıncılık, İstanbul.
- KALAYCIOĞLU, Ersin (2009b), “1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar”, *Türkiye’de Politik Değişim Ve Modernleşme*,(Ed). E.Kalaycıoğlu, A.Yaşar Sarıbay, Dora Yayıncılık, İstanbul.
- KANT, İmmanuel (2004), *Yaşamın Anlamı*,(Çev). G. Uyanık, A. Sarı, Birey Y.İstanbul.
- KAPANİ, Münci (1999), *Politika Bilimine Giriş*, 11. Basım, Bilgi Yayınevi Ankara.
- KAPANİ, Münci (2004), *Politika Bilimine Giriş*, 16. Basım, Bilgi Yayınevi Ankara.
- KAPLAN, A. Morton (1957), *System and Process in İnternational Politicks*, E.C.P.R. Press, New York .
- KARA İsmail(2002), “İslam Düşüncesinde Paradigma Değişimi: Hem Batılılaşım Hem de Müslüman Kalalım”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, 4. Baskı, (Ed) Mehmet Ö.Alkan İstanbul, İletişim Yayınları.
- KARADAĞ, Ahmet (2005), “Türkiye’de Demokratikleşme ve Demokratik Sistem: Zihniyet Kurumlar ve Sorunlar”, *21. YY. Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat, C.1*, (Der), A. Küçük, S.Bakan, A.Karadağ, Aktüel Yayınları, Ankara.
- KARADAĞ, Ahmet (2013), “Sunuş”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Siyasal Hayat*,(Der). A. Karadağ, Orion Yayın, Ankara.
- KARADAĞ, A. AKBAŞ, Z. “Kurumsal Güvencelerin İşlevsizlik Kavşağındaki Demokrasi: Türkiye”, *M.KÜ. S.B.E Dergisi*,6/11, 2009, ss.162-188.
- KARADAĞ, Ahmet, ÇİÇEK, Zuhul (2013),“Din Devlet İlişkileri”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Siyasal Hayat*, (Der). A. Karadağ, Orion Kitabevi, Ankara.
- KARADAĞ, A. ASLAN, S. (2013), “Sivil Toplum”, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Türkiye’de Siyasal Hayat*, (Der). A.Karadağ, Orion Kitabevi, Ankara.
- KARAMOLLAOĞLU, Temel, “Tekeden Süt Çıkartan Lider: Prof. Dr. Necmettin Erbakan”, *Anadolu Gençlik: Necmettin Erbakan Özel Sayısı*,2015,ss.192- 203.
- KARATEPE, Şükrü (2009), *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İstanbul.
- KARLUK, S. Rıdvan (2015), “Turgut Özal ve Avrupa Birliği: Uzun ve Meşakkatli Bir Yol”, *Turgut Özal: Değişim Dönüşüm*, (Ed). E. Ertosun, E. Demirbaş, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, N.20

- KARPAT, H. Kemal (1995), “Kimlik Sorununun Türkiye’de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi”, *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, (Ed). S. Şen, Bağlam Yayın, İstanbul.
- KARPAT, H. Kemal (2005), “Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si*, (Der). K. Karpat, 2.Baskı, Bilgi Üniv. Yayını, İstanbul.
- KARPAT, H. Kemal (2006), *Osmanlı’da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma*, (Çev). D. Özdemir, İmge Yayını, Ankara.
- KARPAT, H. Kemal (2007), *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876-1980*, (Çev). E. Soğancılar, İmge Yayınları, Ankara.
- KARPAT Kemal (2009), *Elitler ve Din*, (Çev). G. Ayas, Timaş Yayını, İstanbul.
- KARPAT Kemal (2010), *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş, Yayını, İstanbul.
- KARPAT, H. Kemal (2014a), *Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2012*, 4. Baskı, Timaş Yayını İstanbul.
- KARPAT, Kemal (2014b), *Osmanlı’dan Günümüze Elitler ve Din*, 5.Baskı, Timaş, İstanbul.
- KAVUNCU, A.Çolpan (2013), “Türkiye’de 1980 Sonrası Siyasal Partiler ve Yerel Yönetimler ”, *Küreselleşme Uluslararası Sistem ve Siyasi Partiler* (Ed). G.Tuncel, Bilsam, Malatya.
- KAYAPINAR, Akif (2010), “İbn Haldun’un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım”, *İbn Haldun: Güncel Okumalar*, (Ed). R. Şentürk, İz Yayın. İstanbul.
- KAZAN, Şevket, “Aşk Azim ve Heyecan: Prof. Dr. Necmettin Erbakan”, *Anadolu Gençlik: Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, 2015, ss.186-191.
- Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı (KDGM) (2013), *Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri 2002-2012*, Yayın No.4.
- KEANE, John (2004), “Giriş”, *Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar*, (Ed), J.Keane, (Çev). L.Köker ve Diğ. Yedi Kıta Yayını, Ankara.
- KEYDER, Çağlar (1995), “Kimlik Bunalımı Aydınlar ve Devlet”, *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, (Ed). S. Şen, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- KEYDER, Çağlar (2004), *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, 3. Bsm, Metis Yayını, İstanbul.
- KEYDER, Çağlar (2005), *Memalik-i Osmaniye’den Avrupa Birliği’ne*, İletişim Yayını İstanbul.

- KEYMAN, E. Fuat (2002), “Globalleşme Söylemleri, Özgürlük Sorunsalı ve Türkiye”, *Liberalizm Devlet ve Hegemonya*, (Der). F.Keyman, İstanbul: Everest Yayıncılık.
- KEYMAN, E.Fuat (2004), “Eleştirel Düşünce: İletişim Hegemonya, Kimlik/Fark”, (Der), A.Eralp, *Devlet Sistem ve Kimlik: Uluslararası ilişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KEYMAN E. Fuat, “Küreselleşme Uluslararası İlişkiler ve Hegemonya”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 3/9, 2006, ss.1-20.
- KEYMAN, E. Fuat (2007), “11 Eylül Sonrası Dünyada Türkiye’nin Dış Politikası: Demokratikleşme, Ekonomik İstikrar, Güvenlik”, *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye: Aktörler Alanlar, Sorunlar*, (Ed). D. Dursun, B. Duran, H.AI, Alfa Yay. İstanbul.
- KEYMAN, Fuat, “28 Şubat Süreci ve Sol”, *Radikal*, 22.04.2012.
- KEYMAN, Fuat, “Kobani ve Çözüm Süreci Yurtdışında Nasıl Tartışılıyor”, *Radikal*, 15.10.2014.
- KEYMAN, A. Fuat, SARIBAY, A.Yaşar (1998), “Giriş: Küreselleşme Siyaset ve Toplumsal Yaşam”, *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*, (Ed). F.Keyman- A. Y.Sarıbay, Vadi Yayınları, İstanbul.
- KIŞLALI, A.Taner (1995), *Kemalizm Laiklik ve Demokrasi*, İmge Kitabevi, İstanbul.
- KIŞLALI, A. Taner (2004), *Siyaset Bilimi*, Anadolu Üniv.Yay. No.1571/827.
- KİLİ, Suna (2008), *Türk Devrim Tarihi*, (12. Basım), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KOCABAŞ Süleyman (2016), *29 Mayıs 1876 Darbesinden 15 Temmuz 2016 Darbesine Darbelerin Zararları ve Darbeler Tarihimiz:1876-2016*,Mutlu Yay. İstanbul.
- KOÇ, Y. Taşkın, “12 Eylül’den 12 Haziran’a: Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), *SETA Analiz*, Sayı.41, 2011, ss.1-21
- KOÇAK, Cemil (2002), “Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef/Milli Şef”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, 2. Baskı, (Ed). A. İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KOÇAK, Cemil (2008), “Siyasal Tarih:1923-1950”, *Türkiye Tarihi IV*, 4. Cilt, (Ed). S. Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul.
- KONA, G. Gamze (2005). *Batı’da Aydınlanma, Doğu’da Batılılaşma*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul.
- KONGAR Emre (2005), *21. Yüzyılda Türkiye: İki Binli Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, 36. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- KONGAR, Emre (2012), *28 Şubat ve Demokrasi*, 6. Basım Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KONGAR, Emre (2013), *Türkiye'yi Sarsan Otuz Gün: Gezi Direnişi*, (Haz.) E.Kongar, A.Küçükkaya, 14. Basım, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- KORAY, Meryem (2015), *AKP Dönemi: Neo-Liberalizm, Neo-Muhafazakarlık, Neo-Popülizm Beşiğinde Sallanan Sosyal Devlet ve Sosyal Politika*, *Himmat Fıtrat Piyasa: AKP Döneminde Sosyal Politika*, (Der). M. Koray, A.Çelik, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KÖKER, Levent (2002), “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme Devlet ve Demokrasi”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, 2. Baskı,(Ed) A.İnsel, İletişim Yay. İstanbul.
- KÖKER Levent (2008), *Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- KÖNİ Hasan (2001), *Genel Sistem Kuramı ve Uluslararası Siyasetteki Yeri*, ASAM Yayınları, Ankara.
- KÖSE, M. Ali (2010), *Anavatan Partisi’nin Siyasal İdeolojisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniversitesi, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı.Kütahya.
- KÖSECİK, Muhammet (2015), “Özal’ın Kamu Yönetimi Vizyonu ve Politikaları”, *Turgut Özal: Değişim Dönüşüm*, (Ed). E. Ertosun, E. Demirbaş, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, N.20.
- KUMCU Erkan, “Yüzde 6.5’luk Faiz Dışı Fazla Ne Demek”, *Hürriyet*, 12.01.2003.
- KURTOĞLU, Zerrin (2004), “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset: Pozitivist Yönetim İdeolojisinin İslam’ın Siyasallaşmasına Katkısı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, (Ed). T. Bora, M.Gültekingil, İletişim Yay, İstanbul.
- KURTOĞLU, Zerrin (2009), “Devlet Akli ve Toplumsal Muhayyile Arasında Din ve Siyaset”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler* 1. Baskı, (Ed). T.Bora, M.Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KURTOĞLU, Zerrin (2011), *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset*, *İslamcılık*, (Ed) Yasin Aktay, İletişim Yayını, İstanbul.
- KUYUCUKLU, Nazif (1982), *İktisadi Olaylar Tarihi*, İstanbul Üniv. Yayını, 2902/3.
- KÜÇÜK Adnan, KARADAĞ Ahmet (2013), “Anayasacılık Hareketleri ve Anayasalar”, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Türkiye’de Siyasal Hayat*, (Der). A.Karadağ, Orion Kitabevi, Ankara.
- KÜÇÜKÖMER İdris (2010), *Halk Demokrasi İstiyor mu*, Profil Yayıncılık, İstanbul.

- KÜRKCÜOĞLU Ömer, “Türk Demokrasinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler”, *Ankara Üniv. SBF Dergisi*, 33/1, 1978, ss.213-248.
- KÜRKCÜOĞLU Ömer, “Dış Politika Nedir: Türkiye’nin Dünü ve Bugünü”, *Ankara Üniv. SBF Dergisi*, 35/1, 1980, ss.319-336.
- KÜRKCÜOĞLU, Ömer ve KORAŞ, Fatih (2011), “2000 Yılı Sonrası Türkiye’nin Orta Doğu Siyaseti”, *Türk Dış Politikası: Son On Yıl*, (Der). Y. Demirağ, Ö. Çelebi, Palme Yayıncılık, Ankara. ss.177-223.
- KRAMER, Martin (1993), “Islam vs. Democracy”, *Commentary*, Vol.95/1,ss.35-42.
- LAÇİNER, Sedat, “Turgut Özal Period in Turkish Foreign Policy”, *USAK Yearbook*, Uşak Yayını, Ankara,2009,ss.153-205.
- LAÇİNER, Sedat (2014), “Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası”, *Osmanlı’dan İki binli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika*, (Ed). A. Çaylak vd, 5. Baskı, Savaş Yayını, Ankara.
- LİNDHOLM, Charles (2004), *İslam Toplumlarında Gelenek ve Değişim*, (Çev.) N. Çelik, N. Durmuş, Ş. Sakarya, Elips Yayıncılık, Ankara.
- LİNZ, J. Juan (2008), *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, (Çev), E. Özbudun, 2. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.
- MAİLLET, Jean (1983), *18. Yüzyıldan Bugüne İktisadi Olayların Evrimi*, (Çev), Ertuğrul Tokdemir, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- MAHÇUPYAN, Etyen (2008), *Batı’yı Anlamak: Zihniyet Değişim Kriz*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MAHÇUPYAN, Etyen, “AKP’nin Üç Temel Başarısızlığı Oldu”, <http://www.ensonhaber.com.24.11.2014.html>. Erişim:18.14.2017.
- MAHÇUPYAN Etyen (2015), *Türkiye’yi Anlamak: Zihniyet, Değişim, Kriz*, Profil Yayıncılık, İstanbul.
- MANGO, Andrew (2006), *Türkiye ve Türkler: 1938’den Günümüze*, (Çev). F.Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- MARDİN, Şerif (2005), *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, 15. Bsk, İletişim Yayını, İstanbul.
- MARDİN Şerif (2008), *Türkiye’de Toplum ve Siyaset: Makaleler-1*, M. Türköne ve T. Önder(Der), 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

- MERT Nuray (2007), “Türkiye’de Sağ Siyasetin Dönüşümü”, *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye:Aktörler Alanlar, Sorunlar*, (Ed). D. Dursun, B. Duran, H. Al, AlfaYayınları, İstanbul.
- “Milli orduya bir kumpas kuruldu”, *Milliyet*, 25.12.2013, <http://www.milliyet.com.tr>. Erişim:(18.10.2016).
- “MİT-PKK Görüşmeleri Sızdı”, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25250212>. Erişim: (18.10.2016).
- MOGGACH, Douglas (2002), “Egemenlik Kavramları: Devlet Ekonomi ve Kültür Üzerine Tarihsel Yansımalar”, *Liberalizm Devlet ve Hegemonya* (Der). F.Keyman, Everest Yayıncılık, İstanbul.
- MOORE Barrington (2012), *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri* (Çev). Ş.Tekeli, A. Şenel, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- MORGENTHAU, J. Hans (1970), *Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi*, (Çev). B.Oran-Ü.Oskay, Cilt. 2, Sevinç Matbaası, Ankara
- MÜCAHİD H. Tevfik (2012), *Fârâbi’den Abduh’a Siyasi Düşünce*, 3. Baskı,(Çev). V.Akyüz, İz Yayıncılık, İstanbul.
- MÜFTÜOĞLU, İsmail (2010), *Belgeler Konuşuyor: Milli Görüşte Kırılma*, 3. Baskı, Alioğlu Yayınevi, İstanbul.
- NASKALİ E. Gürsoy (2015), *Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları*, Doğan Egment Yayıncılık, İstanbul.
- NEBATİ, Nureddin (2014), *Milli Görüş’ten Muhafazakâr Demokrasiye*, Alfa Yayını, İstanbul.
- NİSBET Robert (2002), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*,Çev. E. Mutlu, Ayraç Yayını, Ankara.
- NİSBETT Richard (2005), *Düşüncenin Coğrafyası*, Varlık Yayını, İstanbul.
- NİŞANCI, Ensar, “Umran Anlayışı Perspektifinden Günümüz Türkiye’inde Yaşanan Krizlerin Analizi”, *Doğuş Üniv. Dergisi*, 6/2, 2005,ss. 237-252.
- NİŞANCI, Şükrü (2014), “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Önemli Siyasal Akımlar Ya da Türkiye’de Siyasetin Üç/İç Yüzü, *Osmanlı’dan İki Binli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, (Ed) Ahmet Çaylakvd.Savaş Yayını, Ankara.
- NYE Joseph S, WELCH David A. (2011), *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, (Çev). R.Akman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- OĞUZLU, Tarık (2012), “Uluslararası Sistemin Yapısı ve Dış Politika”, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, (Ed), E. Efegil, R.Kalaycı, Cilt.1, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- OĞUZLU, Tarık (2014), “Türk İç ve Dış Siyasetinde Devrimsel Yıllar: 2002-2012”, *İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye'nin Demokrasi Tarihi:1946-2012*, (Ed). T.Ü. Bilgiç, C. Göktepe, Ufuk Yayınları, İstanbul.
- OKTAY Cemil (2002), “Bizans Siyasi İdeolojisi'nden Osmanlı Siyasi İdeolojisi'ne”, Mehmet Ö.Alkan (Ed), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- OKUTAN, Çağatay (2014),“Siyasal Sistemler”,(Ed). H.Çetin, *Siyaset Bilimi*, Orion Yayıncılık, Ankara.
- ORAN, Baskın, “İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar”, *Ank. Üniv. SBF Dergisi*,24/3,1969, ss.227-276.
- ORAN, Baskın (1980), *Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli*, Işık Yayını, Ankara
- ORAN, Baskın (1995), “Az gelişmiş Ülkelerde Aydın ve Milliyetçilik”, *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, (Ed). S. Şen, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- ORAN, Baskın (1998), *“Kalkık Horoz” Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Bilgi Yay.Ankara.
- ORAN Baskın (2002a), “TDP'nin Temel İlkeleri”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (Ed). Baskın Oran C.1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ORAN Baskın (2002b), “Dönemin Bilançosu:1939-1945”,*Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (Ed). Baskın Oran, C.1, İletişim Yay. İstanbul.
- ORAN Baskın (2002c), “1923-1939 Görelî Özerklik-1”, *Türk Dış Politikası:Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*”, (Ed). B. Oran C.1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ORAN Baskın (2002d), “TDP'ni Etkileyen Temel Ögeler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*”, (Ed). B. Oran, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ORAN Baskın (2002e), “Dönemin Bilançosu:1945-1965”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*”, (Ed). B. Oran, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul.

- ORAN Baskın (2004), “Dönemin Bilançosu”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar*, (Ed) B. Oran, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (2013), *Yakın Tarihin Gerçekleri*, 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (2014), *İmparatorluğun Son Nefesi: Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet*, 2. Baskı, Timaş Yayını, İstanbul.
- ÖĞÜN, S. Süleyman (2004), *Türk Politik Kültürü*, 2. Basım, Alfa Yayım, İstanbul.
- ÖNİŞ, Ziya, “Turgut Özal and his Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective” , *Middle Eastern Studies*, Vol.40/4, 2004,ss.113-134.
- ÖNİŞ, Ziya (2010), Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, Ekonomi-Politiği, *AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, (Ed). H.Yavuz, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- ÖYMEN, Onur (2011), *Demokrasiden Diktatörlüğe: İktidar Uğruna Demokrasiyi Feda Edenler*, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ÖZ, M. “Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 12/1, 1999, ss. 27-34.
- ÖZ, Esat (1996), *Otoriterizm ve Siyaset: Türkiye'de Tek Parti Rejimi ve Siyasal Katılma (1923-1945)*, Yetkin Yayınevi, Ankara.
- ÖZAL, Turgut (2010), *Tarih ve Miras*, (Haz), S. Kayabaşı, Yakın Plan Yayını, İstanbul.
- “Özal Hükümeti Programı”, 1983. <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP45.html>.
Erişim: 12.02.2017
- ÖZBUDUN, Ergun (1990), “Türkiye’de Siyasal Kültür ve Demokrasi”, Türk Demokrasi Vakfı (TDV), (Haz) H. Erkan, Dokuz Eylül Üniv. Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enst. Yayınları.
- ÖZBUDUN, Ergun (1995), *Türk Anayasa Hukuku*, 4. Basım, Yetkin Yayını, Ankara.
- ÖZBUDUN, Ergun, “Türk Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi”, *Ankara Üniv. SBF Dergisi*, 62/3, 2007, ss.257-268.
- ÖZBUDUN, Ergun (2011a), *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları:366, İstanbul.
- ÖZBUDUN, Ergun (2011b), *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları:336, İstanbul.
- ÖZBUDUN, E. Gençkaya Ö. Faruk (2010), *Türkiye’de Demokratikleşme ve Anayasa Yapım Politikası*, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul.

- ÖZBUDUN, E. HALE William (2010), *Türkiye’de İslamcılık Demokrasi ve Liberalizm AKP Olayı*, Doğan Kitap, İstanbul.
- ÖZÇELİK, Ayfer (2007), “1960’tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı”, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, (Ed). S.İnan, E.Haytoğlu, Anı Yayıncılık, İstanbul.
- ÖZCAN, Gencer (1998), “Türkiye’de Siyasal Rejim ve Dış Politika:1983-1993”, *Türk Dış politikasının Analizi*, (Der).Faruk Sönmezoğlu,2. Baskı, Der Yayını, İstanbul.
- ÖZDAĞ, Ümit (2011), *İkinci Tek Parti Dönemi*,4. Bsk, Kripto Yayıncılık, Ankara.
- ÖZDEMİR, Hikmet (2008a), “Siyasal Tarih:1960-1980”, *Türkiye Tarihi IV*, 4. Cilt, (Ed). S.Akşın, Cem Yayınevi, İstanbul.
- ÖZDEMİR Haluk,“Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme” *Ankara Üniv. SBF Dergisi*, 63/3, 2008b, ss.114-145.
- ÖZDEMİR, Hakan, “28 Şubat Süreci Arifesinde ve Ertesinde İki Milli Görüş Partisi: Refah Partisi(RP)-Fazilet Partisi(FP) (Karşılaştırmalı Bir Analiz)”, *SDÜ İ.İ.B.F Dergisi*, 20/2, 2015, ss.165-193.
- ÖZEN, Hayriye (2011), “Turgut Özal”, *Türkiye’de Siyasal Liderlik: Dönemler Özellikler ve Karşılaştırmalar Menderes, Demirel ve Erdoğan Örnekleri*, (Der) E. Toros, Atılım Üniversitesi yayınları.
- ÖZİPEK, B. Berat (2004a), “İrtica Nedir”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık*, (Ed). T. Bora, M.Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÖZİPEK,B. Berat (2004b), *Muhafazakarlık: Akıl, Toplum, Siyaset*, Liberte Yay,Ankara.
- ÖZİPEK, B. Berat (2014), “Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) Dönemi iç ve Dış Politika: (2002-...)”, *Osmanlı’dan İkininli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika*, (Ed). A.Çaylak ve diğ, 5. Baskı, Savaş Yayını, Ankara.
- ÖZKAZANÇ, Alev (2007), *Siyaset Sosyolojisi Yazıları: Yeni Sağ ve Sonrası*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- ÖZSOY, Osman (1994), *Ünlülerin Turgut Özal’la Hatıraları*, Ziya Ofset, İstanbul.
- ÖZTEKİN, Ali (2007), *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- ÖZTÜRK, A.Zerrin (2014),“Küresel Siyaset”,*Siyaset Bilimi*, (Ed). H.Çetin, Orion Yayıncılık, Ankara.
- PAKDEMİRLİ, Ekrem (2013), *Özal’ın Mirası*, Ufuk, Yayını, İstanbul.
- PARSONS, Talcott (2005), “Entelektüel: Sosyal Bir Rol Kategorisi”,*Entelektüel ve İktidar*, (Ed). K. Çağan, Hece Yayını, Ankara.

- PARLA Taha(1997), *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u*, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul.
- PAZARCI Hüseyin (1998a), “Türk Dış Politikasının Yönlendirilmesinde Uluslararası Hukuk Etkeni”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (Der). Faruk Sönmezoğlu, Der Yayını, N.137, İstanbul, ss.693-701).
- PAZARCI Hüseyin (1998b), *Uluslararası Hukuk Dersleri-I*, 7.Bsk, Turhan Y.Ankara.
- Refah Partisi Seçim Beyannamesi ,1995, “24 Aralık 1995 RP Seçim Beyannamesi” <http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/1995.pdf>. Erişim: 14.09.2016.
- Refah-Yol Hükümet Programı,1996. <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP54.html>. Erişim :14.09.2016.
- Resmi Gazete*, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, Sayı:29976, No:6771, Kabul Tarihi:21.01.2017.
- SAİD, Edward, “Yazar ve Entelektüellerin Kamusal Rolü”, *Cogito*, Sayı.31, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002. ss.14-23.
- SAK, Hüseyin (2016), “Webergil Karizmatik Otorite Tipolojisi Çerçevesinde Özal ve Türkiye Demokrasisi”, *Özal’lı Yıllar: Siyaset, İktisat Zihniyet*, (Ed). İ. Sezal-İ.Dağı, Beta Yayını, İstanbul.
- SANDER, Oral, “Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri”, *Ankara Üniv. SBF Dergisi*, 37/3,1982, ss.105-124.
- SANDER, Oral (1998), “Yeni Bir Bölgesel Güç Olarak Türkiye’nin Dış Politika Hedefleri”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (Der). F.Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul.
- SARIBAY, A. Yaşar (1985), *Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası MSP Örneği*, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- SARIBAY, A. Yaşar (1998a), *Siyasal Sosyoloji*, Der Yayınları, İstanbul.
- SARIBAY, A. Yaşar (1998c), “Küreselleşme Postmodern Uluslaşma ve İslam”, *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*, (Ed) F.Keyman, A. Yaşar Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara.
- SARIBAY, A. Yaşar (1998b), “Dış Politika Kararlarını Belirlemede Psikolojik Etkenler Ve Türkiye”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (Der) Faruk Sönmezoğlu, Der Yayını, No.137, İstanbul.
- SARIBAY A. Yaşar (2001), *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*, Alfa Yayını, İstanbul.

- SARIBAY, A. Yaşar (2004), “Milli Nizam Partisinin Kuruluşu ve Programının İçeriği”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, (Ed). T.Bora, M.Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- SARIBAY, A. Yaşar (2009), “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, (Ed) E. Kalaycıoğlu, A.Y. Sarıbay, 4. Basım, Dora Yayıncılık, İstanbul.
- SARIBAY, A. Yaşar (2012), *Demokrasinin Sosyolojisi: Çoğunlukçuluk ve Çoğulculuk Arasında Türkiye*, Timaş Yayını, İstanbul.
- SARIBAY, A. Yaşar, “Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı”, *Anadolu Gençlik: Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, 2015, ss.261-268.
- SAYARI, Sabri (1995), “Soğuk Savaş’tan Sonra Türk Aydını”, *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, (Ed). S. Şen, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- SAYBAŞILI, Kemali (1995), “Münevver, Entelektüel Aydın”, *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, (Ed). S. Şen, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- SAYIN, Çağkan (2013), “Türkiye Siyasetinin Kısır Döngüsü: Demokrasi Karşıtı Kültürel Kodların AKP Eliyle Yeniden Üretimi”, *Türkiye’nin Son 10 Yılı*, (Ed). E. Toros, Atılım Üniv. Yayınları, Ankara.
- SAYIN, Çağkan ve ÇINAR, Menderes (2007), “Siyasal Kültürün Dönüşmeyen ve Dönüştürmeyen Bileşeni: Siyaset Karşıtlığı”, *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye: Aktörler Alanlar, Sorunlar*, (Ed). D. Dursun, B. Duran, H. Al, Alfa Yayınları, İstanbul.
- SEIDLER G.L.(1999), *Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökeni: Bizans Siyasal Düşüncesi*, Çev. M.Tunçay, İstanbul, Özne Yayıncılık.
- “Seçim Sonuçları Açıklandı”, Milliyet, (11.06.2015). <http://www.milliyet.com.tr>. Erişim: 12.03.2017.
- SEYDİ, Süleyman (2014), “Türkiye’de Siyaset:1946-1950”, *İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye’nin Demokrasi Tarihi:1946-2012*, (Ed). T.Ünlü Bilgiç-C.Göktepe, Ufuk Yayınları, İstanbul.
- SHİLLS E., “Merkez ve Çevre”, *Türkiye Günlüğü*, (Çev).Y. Çelikkaya, Sayı.70, 2002, ss.86-96.
- SHİLLS, Edward (2005), “Entelektüeller ve İktidarlar”, *Entelektüel ve İktidar*, (Ed). K. Çağan, Hece Yayını, Ankara.
- SMİTH Anthony (2002), *Ulusların Etnik Kökeni*,(Çev). D.Kömürcü, Dost Y. Ankara.
- SOYSAL, Mümtaz, “Önce Mülkiye mi Amerika mı”, *Hürriyet* 12 Eylül 1992.

- Soru ve Cevaplarıyla Demokratik Açılım Süreci: Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi, AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, Ocak 2010. <http://www.akparti.org.tr>. Erişim: (10.12.2016).
- SÖNMEZOĞLU Faruk (2005), *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Dördüncü Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- SUNAR, İlkey (2010), *Demokrasi: Türkiye Serüveni*, Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- ŞAHİN Köksal (2009), *Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus-Devlet*, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul.
- ŞAN, M. Kemal (2005), “Türk Aydınının Soykütüğü Üzerine Değerlendirmeler”, *Entelektüel ve İktidar*, (Ed). K. Çağan, Hece Yayını, Ankara.
- ŞAYLAN Gencay (2003), *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- ŞENEL Alaeddin , “Eski Yunan’da Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne”, *Ank.Üniv. SBF. Dergisi*, 24/3,1969, ss. 299-303.
- ŞENEL Alaeddin (1999), *Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarih Öncesinde İlkçağda, Ortaçağda, Yeni Çağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, Sekizinci Basım, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- ŞENŞEKERCİ, Erkan, “Avrupa’da Işıklar Yüzyılı ve Siyasetin Özerkleşmesi”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*,IV,2005,ss 9–26.
- TANİLLİ Server (1990), *Devlet ve Demokrasi*, 6. Baskı, Say Yayını, İstanbul.
- TANİLLİ, Server (1999), *Dünyayı Değiştiren 10 Yıl: Fransız Devrimi Üstüne*, Adam Yayıncılık, İstanbul.
- TANÖR, Bülent (1986), *İki Anayasa:1961-1982*, Beta Basım-Yayım, İstanbul.
- TANÖR, Bülent (2011), *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 20. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- TAYFUR, M. Fatih (2005), “Dış Politika”, *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, (Der) Atilla Eralp İletişim Yayınları, İstanbul.
- TEPE, Sultan (2010), “İslami Eğilimli Bir Parti Olarak Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Değişim Vaatleri, Çelişkileri ve Sınırları”, *AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, (Ed). H.Yavuz, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- T.C. 1982 Anayasası (2012), (Ed). C. Ülgen, Yayın No. 2718, Beta Basım A.Ş.

- TİLLY, Charles (2005), *Avrupa'da Devrimler: 1492-1992*, (Çev). Ö. Arıkan, Mart Matbaacılık, İstanbul.
- TİMUR, Taner (2001), *Türk Devrimi ve Sonrası*, 5. Baskı, İmge Yayıncılık, Ankara.
- TİMUR, Taner (2015), *AKP'nin Önlenebilir Karşı-Devrimi*, 2. Bsk, Yordam Kitap, İstanbul.
- TOK, N. KOÇAL, V, "Siyasal İktidarın Weberyen Meşruiyet Kaynakları Açısından Bir Adalet ve Kalkınma Partisi Analizi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/8, 2013, ss.101-137.
- TOK Nazif (2014), "Siyasal İdeolojiler", *Siyaset Bilimi*, Dördüncü Baskı, Ed. H.Çetin, Ankara, Orion Kitabevi.
- TOKER, Metin (1970), *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayını, İstanbul.
- TOKU, Neşet (2002), *İlm-i Umran: İbni Haldun'da Toplum Bilimsel Düşünce*, 2. Baskı, Akçağ Yayını, Ankara.
- TOPRAK, Binnaz (2009), "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, (Ed). E. Kalaycıoğlu, A.Y. Sarıbay, Dora Yayıncılık, İstanbul.
- TOROS, Emre (2011), "Recep Tayyip Erdoğan", *Türkiye'de Siyasal Liderlik: Dönemler Özellikler ve Karşılaştırmalar Menderes, Demirel ve Erdoğan Örnekleri*, (Der) E. Toros, Atılım Üniversitesi Yayınları.
- TORUMTAY Necip (1994), *Orgeneral Torumtay'ın Anıları*, Milliyet Yayını, İstanbul.
- TORUMTAY Necip (1996), *Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye*, 2. Basım, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- TUNALI, Halil (2011), "Sonuç ve Değerlendirme: 2000 Sonrası Türkiye Ekonomisinin Dönüşümü", *2000 Sonrası Türkiye İktisadının Değişimi*, (Ed), Y. Alpaydın-H. Tunalı, İTO Yayınları, İstanbul.
- TUNCEL Gökhan, GÜNDOĞMUŞ Bekir, "Türkiye Siyasetinde Merkez-Çevrenin Dönüşümü ve Geleneksel Merkezin Konumlanma Sorunu", *Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi*, 14/3, 2012, ss.137-158.
- TUNCEL, Gökhan (2013a), "Siyasal Partiler", *Osmanlı'dan Cumhuriyete Türkiye'de Siyasal Hayat*, (Der). A.Karadağ, Orion Kitabevi, Ankara.
- TUNCEL, Gökhan (2013b), "Siyasal Partilerin Örgütsel Yapısındaki Değişim", (Ed). G.Tuncel, *Küreselleşme Uluslararası Sistem ve Siyasi Partiler*, Bilsam Y.Malatya.

- TUNCEL, Gökhan, BAKAN Selahaddin, “Türkiye’de Demokrasinin Aksak Ayağı”, *Jornal Of Yaşar University*, 8/3, 2013, ss. 5343-5365.
- TUNCEL, Gökhan, “Ulus Devletin Dönüşümünde Hükümet Dışı Örgütlerin Etkisi”, *Atatürk Üniv. İ.İ.B.F Dergisi*, 28/2, 2014a,ss.39-54.
- TUNCEL, Gökhan, “Gezi Parkı Hadisesinin Anatomisi”, *Birey ve Toplum*, 4/1, 2014b, ss.7-23.
- TUNCEL, Gökhan, “Türkiye’de Devlet Toplum Gerilimini Azaltıcı Bir Aktör: Milli Görüş”, *Birey Toplum*, 13/1, 2017, ss.1-26.
- TUNÇAY, Mete (2002), “İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, 2. Bsk,(Ed). A. İnel, İletişim Y.İstanbul.
- TUNÇAY, Mete (2010), *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimin Kurulması: 1923-1931*, 5. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- TURAN, İlter (1986), *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, Der Yayınları, İstanbul.
- TURAN İlter (2008), “Küreselleşme ve Sivil Toplum”, *Bölgesel Sorunlar ve Türkiye: Sorunlar-Tehditler-Fırsatlar*, (Ed). H.Aydın ve diğ. K.S.Ü Yayını, N.31.
- TURAN, İlter (2009), “Türkiye’de Siyasal Kültürün Oluşumu”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, (Ed). E. Kalaycıoğlu, A. Yaşar Sarıbay, Dora Yayıncılık, İstanbul.
- Turgut Özal’ın Bakanlar Kurulu Programının Okunması Münasebetiyle TBMM’deki Konuşması, *TBMM Tutanak Dergisi*, D.17, C.1,B.10, 19.12.1983, ss.62-84.
- Turgut Özal’ın Bakanlar Kurulu Programının Okunması Münasebetiyle TBMM’deki Konuşması, *TBMM Tutanak Dergisi*, D.18, C.1,B.3, 25.12.1987, ss.40-72.
- TURNER, S. Bryan (2014), *Klasik Sosyoloji*, (Çev). İ. Çetin, İletişim Yayını, İstanbul.
- TUTAR, Hilmi (2007), *Türk Siyasetinde Sancılı Yıllar*, Bizim Kitap, İstanbul.
- TÜNAY, Muharrem (1995), *Siyasal Tarih*, İmge Yayını, Ankara.
- TÜR Özlem(2006), “Türkiye ve Ortadoğu: Gerilimden İşbirliğine”, *Doğu’dan Batı’ya Dış Politika: Ak Partili Yıllar*, (Der).Z.Dağı, Orion Yayını. Ankara.
- TÜRKDOĞAN O. (2004), *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, Kültür Sanat Yay. İstanbul.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, “2016 Yılı Başında Dış Politikamız”, <http://www.mfa.gov.tr.dis-politikamiz.pdf>. Erişim:12.04.2017.

- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “2017 Yılına Girerken Dış Politikamız”, <http://www.mfa.gov.tr.dis-politikamiz.pdf>. Erişim:12.08.2017.
- Türkiye İlerleme Raporu,2003. [http://www.ab.gov.tr/files/İlerlemeRaporları,TR/2003_İlerleme Raporu.pdf](http://www.ab.gov.tr/files/İlerlemeRaporları,TR/2003_İlerlemeRaporu.pdf). Erişim:(12.10.2016).
- Türkiye İlerleme Raporu,2007. [http://www.ab.gov.tr/files/İlerlemeRaporları,TR/2007_İlerleme Raporu.pdf](http://www.ab.gov.tr/files/İlerlemeRaporları,TR/2007_İlerlemeRaporu.pdf). Erişim: (12.10.2016).
- Türkiye İlerleme Raporu,2014. [http://www.ab.gov.tr/files/İlerlemeRaporları,TR/2014_İlerleme Raporu.pdf](http://www.ab.gov.tr/files/İlerlemeRaporları,TR/2014_İlerlemeRaporu.pdf). Erişim: (12.10.2016).
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (2001), Diyanet Vakfı Yayını, C.24, İstanbul.
- TÜRKÖNE, Mümtazar (1994), *İslamcılığın Doğuşu*, İletişim Yayını, İstanbul.
- TÜRKÖNE Mümtazar (2011), *Siyaset*, Etkileşim Yayını, İstanbul.
- TÜRKÖNE Mümtazar (2012a), *Doğum ile Ölüm Arasında İslamcılık*, Kapı Y. İstanbul.
- TÜRKÖNE Mümtazar (2012b), *Darbe Peşinde Koşan Bir Nesil: 68 Kuşağı*, 20. Baskı, Nesil Yayını, İstanbul.
- ULAGAY, Osman (2008), *AKP Gerçeği ve Laik Darbe Fiyaskosu*, Doğan Kitap,İstanbul.
- ULUÇ, A. Vahap, “Liberal-Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12/23, 2014, ss.107-140.
- USLU, Nasuh (2006), *Türk Dış Politikası Yol Ayrımında*, Anka Yayını, İstanbul.
- USLU, Cennet, “Türkiye’nin Dönüşümü: Cepheleşme ve Liberallerin Ayrışması”, *Liberal Düşünce*, Kış 2015, 2015, ss.7-40.
- UZGEL, İlhan, “Türk Dış Politikasında Sivilleşme ve Demokratikleşme Sorunları: Körfez Savaşı Örneği”, *Ank. Üniv. SBF Dergisi*, 53/1, 1998, ss.307-325.
- UZGEL İlhan(2002), “Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar:1919-1980*, (Ed). B.Oran C.1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- UZGEL, İlhan (2004), “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar*, (Ed) B. Oran, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- UYGUN Oktay(2008), *İbn-i Haldun’un Toplum ve Devlet Kuramı*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.

- ÜLGER, İ. Kaya (2003), Avrupa Birliği El Kitabı, Seçkin Yayını, Ankara.
- ÜLKEN, H. Ziya(2005),*Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*,8.Bsk, Ülken Yay.İstanbul.
- ÜLKER, H. İbrahim (2011), “Adnan Menderes”, *Türkiye’de Siyasal Liderlik: Dönemler Özellikler ve Karşılaştırmalar*, (Ed), E. Toros, Atılım Üniv. Yayını.
- ÜLMAN, Haluk, Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler I (1923-1968)”, *Ankara Üniv. SBF Dergisi*,23/3, 1968, ss. 242-274.
- ÜLMAN Haluk, SANDER Oral, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler I (1923-1968)”, *Ankara Üniv. SBF Dergisi*, 27/1, 1972,ss.1-24.
- ÜLSEVER, Cüneyt, “Muhafazakar Değişimciler, *Görüş*, Kasım 2001, ss.55-60.
- ÜZÜMCÜ, A. DİKKAYA, M. ÖZYAKIŞIR, D. (2014), “Türkiye’de İktisadi Dönüşümler ve Politik Yansımaları:1923-2007”, *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, (Ed) A. Çaylak ve diğ, Savaş Yayını, Ankara.
- VERGİN, Nur (1998), “İslam’da Çağdaşlık ve Türk Demokrasisine Geçişte Rolü”, *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*, (Ed), F. Keyman, A.Yaşar Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara.
- VERGİN Nur (2008), *Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, Altıncı Baskı, Doğan Yayıncılık, İstanbul.
- VİNCENT A. (2006), *Modern Politik İdeolojiler*, (Çev) A.Tüfekçi, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- VURGUN, Levent (2015), “Dönüştürücü Liderlik Konsepti ve Turgut Özal’ın İç ve Dış Politika, Ekonomi, Silahlı Kuvvetler, Yürütme ve Yargı Alanlarındaki Dönüştürücü Liderlik Uygulamaları”, *Turgut Özal: Değişim Dönüşüm*, (Ed). E. Ertosun, E. Demirbaş, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, N.20
- WALLERSTEİN İmmanuel (2004), *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, (Çev). E. Abadoğlu- N. Ersoy, İstanbul, Aram Yayıncılık.
- WALT, M. Stephen, "Uluslararası İlişkiler: Bir Dünya Binbir Kuram", (Çev). Başak Çalı, *Foreign Policy, Special Issue*, Vol. 1 (1), 1998, pp. 14-29.
- WEBER Max (1993), *Sosyoloji Yazıları*, (Çev.) T.Parla, Hürriyet Vakfı Yay. İstanbul.
- WEBER Max (2004), *Sosyoloji Yazıları*, (Çev.) T. Parla, Hürriyet Vakfı Yay. İstanbul.
- WEBER, Max (2008), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çev). Z. Gürata, Ayrıntı Yayınları, Ankara.

- WENDT Alexander(1999),*Social Theory Of International Politics*,Camridge University Press.
- YALANIZ, Yusuf, “Milli Görüş Partileri’nin Eğitim ve Kültür Kodları”, *Anadolu Gençlik: Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, 2015,ss.39-52.
- YALÇINKAYA Ayhan(2010a), “Büyük Sokratesçi Okullar ve Siyaset”, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, (Ed). M.Ali Ağaoğulları, İkinci Baskı, İletişim Yayını, İstanbul.
- YALÇINKAYA Ayhan (2010b), “Bodin’den Hobbes’e Doğru”,*Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, (Ed). M.Ali Ağaoğulları İkinci Baskı, İletişim Yayını, İstanbul.
- YAVUZ, N. Mehmet (2001), *Özal’ın Değişim Modeli: İkinci Cumhuriyet*, Öncü Kalem Yayını, Ankara.
- YAVUZ, M. Hakan (2001), “Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi”, *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, (Ed). H.Çalış vd, Liberte Yayınları, Ankara.
- YAVUZ, M. Hakan (2004), “Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, (Ed). T. Bora, M.Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- YAVUZ, M. Hakan (2008), *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular,Nakşiler, Milli Görüş ve Ak Parti*, 2. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- YAVUZ, M. Hakan(2010), “Giriş: Türkiye’de İslami Hareketin Dönüşümünde Yeni Burjuvazinin Rolü”, *AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, (Ed). H. Yavuz, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- YAYLA, Atilla (2004), *Siyaset Teorisine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- YAYLA, Atilla, “Gezi Üzerine Analizler”, *Liberal Düşünce*, Sayı.71, 2013,ss.171-180.
- YAYLA, Atilla, “Liberallerin Ayrışmasının Temelleri”, *Liberal Düşünce*, Sayı.77,2015, ss.41-45.
- YAYLA, Atilla (2016), “Özal: Reformcu Lider”, *Özal’lı Yıllar: Siyaset, İktisat Zihniyet*, (Ed). İ. Sezal-İ. Dağı, Beta Yayını, İstanbul.
- YAYMAN, Hüseyin , “Demokratikleşmenin Yönetmelik Açısından Analizi”, *Stratejik Düşünce Enstitüsü(SDE): Türkiye’nin Demokratik Dönüşümü*, (Ed). M. Yılmaz, H. Emrah Beriş, Başak Matbaacılık, Ankara. 2012,ss.65-97.
- YAZICI Serap (2002). *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri: Türkiye İçin Bir Değerlendirme*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- YAZICI, Serap (2011), *Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri: Türkiye İçin Bir Değerlendirme*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniv Yayınları, 23/2.
- YELDAN, Erinç (2004), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm Birikim ve Büyüme*, İletişim Yayını, İstanbul.
- YENAL G ve TAŞPINAR G.(1990), *Golden Dictionary*, Milliyet Yayınları.
- YENİGÜN, Cüneyt (2010), “Türk Dış Politikasında Üçüncü Dalga”, *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, (Ed). C. Yenigün-E.Efegil, Nobel Yayın Ankara.
- YILDIZ, Nuran (2002), *Türkiye'de Siyasetin Yeni Biçimi: Liderler, İmajlar ve Medya*, Phoenix Yayınları, Ankara.
- YILDIZ Zekeriya (2003), *Politika Sözlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- YILDIZCAN Cemil, YAKA, Özge (2010),“Çözülen Ne: Otoritarizm mi Demokrasimi”, *Hegemonyadan Diktatoryaya AKP ve Liberal Muhafazakar İttifak*,(Der).Ç.Sümer, F.Yaşlı, Tan Kitabevi, Ankara.
- YILMAZ, Aytekin (2003). *Çağdaş Siyasi Akımlar*, Vadi Yayınları, İstanbul.
- YILMAZ, N. (2005). “İslâmcılık, AKP, Siyaset”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: İslâmcılık*, (Ed). Y. Aktay, Cilt 6, İletişim Yayını, İstanbul.
- YORGANCILAR, Serkan (2012), *Milli Görüş:1969-1980*, Pınar Yayını, İstanbul.
- “YSK Son Noktayı Koydu”, *Milliyet* , (28.04.2017). <http://www.milliyet.com.tr/referandum-sonuclari-resmi-gundem-2440542/> Erişim: (28.04.2017).
- YÜCEKÖK, Ahmet (1987), *Siyasetin Toplumsal Tabanı*, Ank. Üniv. SBF Yay. N.565.
- Yüksek Seçim Kurulu (YSK,2014), Cumhurbaşkanlığı Seçim Arşivi, <http://www.yzk.gov.tr/ysk/faces/CumhurbaskaniSecimi.html>. Erişim: 12.05.2017.
- Yüksek Seçim Kurulu (YSK,2015), Milletvekili Genel Seçim Arşivi <http://www.yzk.gov.tr/ysk/faces/GenelSecimler/html>. Erişim:12.05.2017.
- ZABCI Filiz (2010), “Thomas Hobbes: Devlet ya da Ölümlü Tanrı'ya Övgü”, M.Ali Ağaoğulları (Ed), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İkinci Baskı,İletişim Yayını, İstanbul.
- ZENGİN, Gürkan (2010), *Hoca: Türk Dış Politikasında “Davutoğlu Etkisi”: 2002-2010*, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- ZÜRCHER E.Jan (1998), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ZÜRCHER, E. Jan (2002), “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, 2. Baskı, (Ed). A. İnel, İletişim Yayınları, İstanbul.

ZÜRCHER. E. Jan (2005), “Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye* (Der). K. Karpat, 2. Baskı, Bilgi Üniv. Yayını, İstanbul.

ZÜRCHER,E. Jan (2007), *Cumhuriyetin ilk Yıllarında Siyaset ve Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, 2.Bsm, İletişim Yayını, İstanbul.